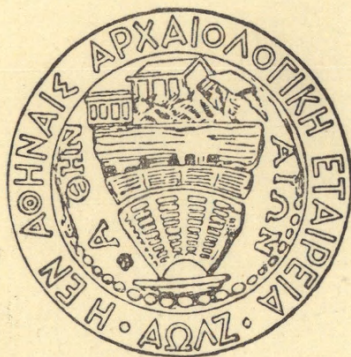

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ
1961

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1964

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

1961

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1964

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίς
Ευεργέται	ζ'
Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν τριετίαν 1960 - 1962 .	ζ'
Ἐπίτιμος πρόεδρος	η'
Ἐπίτιμοι ἀντιπρόεδροι	η'
Ἐπίτιμοι σύμβουλοι	η'
Ἐπίτιμοι ἑταῖροι	θ'
Ἀντεπιστέλλοντες ἑταῖροι	ι'
Τακτικοὶ ἑταῖροι	ια'-ιδ'
Ἐκθέσεις τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας περὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς κατὰ τὸ ἔτος 1961	1-4

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

1. Ἀνασκαφαὶ Ἀρχαίας Ἀκαδημίας ὑπὸ Φοίβου Δ. Σταν- ροπούλλου	5-13
2. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσίνι ὑπὸ Ἰωάννου Τραυλοῦ . . .	14-18
3. Ἀνασκαφὴ μυκηναϊκῶν τάφων Περαιτῆς ὑπὸ Σπυρίδωνος Ἰακωβίδου	19-26
4. Ἀνασκαφὴ Βραυρῶνος ὑπὸ Ἰωάννου Παπαδημητρίου	27
5. Ἀνασκαφὴ Μυρρινοῦντος ὑπὸ » »	27
6. Ἀνασκαφαὶ Ἀρνης (Γκλᾶ) τῆς Κωπαίδος ὑπὸ Ἰωάννου Θρεψιάδη	28-40
7. Ἀνασκαφαὶ Αὐλίδος ὑπὸ Ἰωάννου Θρεψιάδη	41-44
8. Ἀνασκαφαὶ Ἰωλκοῦ ὑπὸ Δημητρίου Ρ. Θεοχάρη . . .	45-54
9. Ἀνασκαφαὶ Νέας Ἀγχιάλου ὑπὸ Παύλου Λαζαρίδη . .	55-62
10. Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι εἰς Ἀμφίπολιν ὑπὸ Δημητρίου Λαζαρίδη	63-67

11.	Ἀνασκαφή τοῦ τύμβου Νικησιάνης-Παγγαίου ὑπὸ Δημητρίου Λαζαρίδη	68
12.	Ἀνασκαφή Ὀκταγώνου Φιλίππων ὑπὸ Στυλιανοῦ Πελεκανίδη	69-80
13.	Ἀνασκαφαὶ Ντικιλὶ Τὰς (Ἑλληνικὸς τομεὺς) ὑπὸ Δημητρίου Ρ. Θεοχάρη - Αἰκατερίνης Ρωμοπούλου	81-87
	(Γαλλικὸς τομεὺς) ὑπὸ Jean Deshayes	88-89
14.	Ἀνασκαφή νεκροταφείου Βεργίνης ὑπὸ Μαν. Ἀνδρονίκου	90-94
15.	Ἀνασκαφή μεγάλου Μακεδονικοῦ τάφου ὑπὸ Φωτίου Μ. Πέτσα	95-97
16.	Ἀνασκαφή Νικοπόλεως ὑπὸ Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου	98-107
17.	Ἀνασκαφή εἰς τὸ Νεκρομαντεῖον τοῦ Ἀχέροντος ὑπὸ Σωτηρίου Ἰ. Δάκαρη	108-119
18.	Ἀνασκαφή Παλαιοπόλεως Κερκύρας ὑπὸ Βασιλείου Γ. Καλλιπολίτη	120-128
19.	Κοιμητηριακὴ Βασιλικὴ Παλαιᾶς Κορίνθου ὑπὸ Εὐσταθίου Στίκα	129-136
20.	Ἀνασκαφή τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου ὑπὸ Δημητρίου Ἰ. Πάλλα	137-154
21.	Ἀνασκαφή ἀκροπόλεως Μυκηνῶν ὑπὸ Γεωργίου Ἐ. Μυλωνᾶ	155-160
22.	Ἀνασκαφή Μυκηνῶν: ἐκατέρωθεν τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ὑπὸ Νικολάου Μ. Βερδελῆ	161-166
23.	Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὴν Ἀνάληψιν Μεθορίων Κυνοῦρίας καὶ Λακωνίας ὑπὸ Κωνσταντίνου Ρωμαίου	167-168
24.	Ἀνασκαφαὶ Πύλου ὑπὸ Σπυρίδωνος Μαρινάτου	169-176
25.	Ἀνασκαφή Ἀμυκλῶν ὑπὸ Χρυσάνθου Χρήστου	177-178
26.	Ἀνασκαφή Σπάρτης » » »	179
27.	Ἀνασκαφαὶ ἀρχαίας Ἡλίδος ὑπὸ Νικολάου Γιαλούρη	180-183
28.	Ἀνασκαφή τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς «Τριῶν Ἐκκλησιῶν» Πάρου ὑπὸ Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου	184-190
29.	Ἀνασκαφαὶ Νάξου ὑπὸ Νικολάου Μ. Κοντολέοντος	191-200

30.	Ἀνασκαφή Θήρας ὑπὸ Ν. Ζαφειροπούλου	201-206
31.	Ἀνασκαφαὶ Μυτιλήνης ὑπὸ Σεραφεῖμ Χαριτωνίδου	207-214
32.	Ἀνασκαφή Ρόδου ὑπὸ Ἰωάννου Κοντῆ	215
33.	Ἀνασκαφή Κάτω Ζάκρου ὑπὸ Ν. Πλάτωνος	216-224
Β'	Ἀναστήλωσις καὶ συντήρησις μνημείων	225-235
Γ'	Ἀνέγερσις Μουσείων	235
Δ'	Ἀπαλλοτριώσεις	236
Ε'	Δημοσιεύματα καὶ μορφωτικὴ δράσις	236-237
Ζ'	Ἐκθεσις τοῦ Γραμματέως τῆς Ἑταιρείας περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐν Ραβέννῃ συγκροτηθέντος Διεθνοῦς Συνεδρίου Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας	238
Η'	Συνέλευσις τῶν ἐταίρων κατὰ τὸ ἔτος 1961	239-241
Θ'	Ἐκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας τοῦ ἔτους 1961	242-256
Ι'	Ἀπολογισμὸς ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ ἔτους 1961	257-259
ΙΑ'	Κίνησις τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1961	260-272
ΙΒ'	Βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1961	273-278
ΙΓ'	Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	279-285

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΘΘΩΝ
ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΦΙΛΑΡΧΑΙΩΝ
Η ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ ΕΛΛ. ΚΟΙΝΟΤΗΣ
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΕΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΙΤΩΝ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩΝΙΔΗΣ
DUC DE LUYNES
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΕΝΑΡΔΑΚΗΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΡΣΑΚΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΤΟΥΡΝΑΡΑΣ
ΣΙΜΩΝ Γ. ΣΙΝΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΩΜΑΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡ. ΣΟΥΤΣΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΥΓΓΡΟΣ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΤΡΩΝ
ΙΩΑΝΝΗΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
HILARION ROUX

ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΝΕΓΡΟΠΟΝΤΗΣ
HEINRICH SCHLIEMANN
ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ ΒΑΛΛΙΕΡΗΣ
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΧΙΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΗΦΑΙΣΤΙΔΗΣ
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ
ΣΟΛΩΝ ΧΡΗΣΤΑΚΗ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ Ι. ΠΡΩΙΟΣ
ΟΘΩΝ Α. ΚΟΝΤΟΣΤΑΥΛΟΣ
ΠΑΥΛΟΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ
BENIAMIN ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΘΕΟΔΩΡΟΣ Π. ΔΕΛΙΓΙΑΝΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΑΡΙΦΗΣ
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΤΣΙΒΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ
GEORGES CLEMENCEAU
Α. Ε. Η. ΓΟΕΚΟΡ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΦΟΙΒΟΣ ΦΑΡΜΑΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

WILLIAM PATON
ΜΙΧΑΗΛ Π. ΒΛΑΣΤΟΣ
ΠΕΤΡΟΣ ΣΤ. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΕΤΙΑΝ 1960-1962

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΙΚ. ΒΕΛΤΣΟΣ

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΕΠΟΣ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΟΥΓΕΑΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΟΥΖΟΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΕΠΙΤΙΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ
Η Α. Μ. Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΠΑΥΛΟΣ Ο Α΄

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΙ

Sir John Davidson Beazley. — 100 Holywell, Oxford, England.

Carl William Blegen. — Πλουτάρχου 9, Ἀθῆναι.

† **Ernst Buschor.**

Charles Picard. — 16 Av. de l'Observatoire, Paris VIe, France.

Louis Robert. — 31 Av. du Parc Montsouris, Paris XIVe, France.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ

Ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς τῆς Σουηδίας Γουσταῦος Ἀδόλφος.

Oscar Broneer. — Παλαιὰ Κόρινθος.

Ward M. Canaday. — 500 Security Bldg., Toledo 4, Ohio, U.S.A.

William Bell Dinsmoor. — Σουηδίας 54, Ἀθῆναι.

Sam Eitrem. — Oslo, Norvège. Majorstuveien 32A.

† **Georg Karo.**

Pierre de la Coste - Messelière. — Les Ousches, par Melle, Deux-Sèvres.

Benjamin Dean Meritt. — Institute for Advanced Study, Princeton, New Jersey, U.S.A.

Alfred Merlin. — 5, rue de Villiers, Neuilly sur Seine, France.

Charles H. Morgan. — Amherst College, Amherst, Mass., U.S.A.

Martin P. Nilsson. — Bredgatan 25, Lund, Suède.

† **Gorham Phillips Stevens.**

Homer Thompson. — Institute for Advanced Study, Princeton, N. J., U.S.A.

Eugene Vanderpool. — Σουηδίας 54, Ἀθῆναι.

Otto Walter. — Kreuzbergpromenade 9, Salzburg - Parsch, Österreich.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΕΤΑΙΡΟΙ

Helmuth Berve. — Historisches Seminar der Universität, Erlangen
Deutschland.

Veselin Čaikanović. — Gledstonova 22, Belgrade, Yougoslavie.

Rhys Carpenter. — "Jerry Run", R. D. 2, Downington, Pa, U. S. A.

John Caskey. — University of Cincinnati, Cincinnati, Ohio, U. S. A.

George W. Elderkin. — 11 Haslet Ave., Princeton, N. J., U. S. A.

Sir John Forsdyke. — 13 Sandringam Road, London, N. W. 11
England.

Stanislaw J. de Gasiorowski. — Ul. Jozefa Pilsudskiego 6, Cracovie.
Pologne.

Henri Grégoire. — 45 rue des Bollandistes, Bruxelles, Belgique.

Hâmit Zübeyr Kosay. — T. C. Kültür Bakanlığı, Ancara, Turquie.

Scarlat Lambrino. — Università di Combra, Portogallo.

Ernst Meyer. — Universität, Zürich, Schweiz.

Kazimierz Michalowski. — Brzozowa 12, Varsovie, Pologne.

Kurt Müller. — Dahlmannstr. 10, I, Göttingen, Deutschland.

Jeanne Robert. — 31 Av. du Parc Montsouris, Paris XIVe, France.

Otto Rubensohn. — St. Alban - Ring 166, Basel, Schweiz.

Henri - Arnold Seyrig. — Institut français, B.P. 1424 Beyrouth, Liban.

Hidenaka Tanaka. — Imperial University, Kyoto, Japan.

Lincoln Mac Veagh. — Casa das Laranjeiros, Estoril, Portugal.

Carl Weickert. — Devrientweg 6, Berlin - Lichterfelde, Deutschland.

Arthur Maurice Woodward. — 21 Byng Road, Tunbridge Wells,
Sussex, England.

Walther Wrede. — Allmandweg 47, Nagold, Deutschland.

Gerard Mackworth - Young. — Burleigh Court, Stroud, Glos.
England.

ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΕΣ ΕΤΑΙΡΟΙ

Pierre Amandry. — Av. de la Marseillaise 6, Strasbourg, France.

Richard David Barnett. — British Museum London, W. C. 1.

Henri Ducoux. — 37 avenue de Versailles, Paris, France.

Karl Kübler. — Linsenbergstrasse 25, Tübingen-Lustnau, Deutschland.

Paul Lemerle. — École des Hautes Études, Sorbonne, Paris, France.

Ibraim Noshy. — Egyptian University of Cairo, Egypt.

William Stuart Thompson. — 250 Park Ave., New York 17, N. Y.
U.S.A.

Iwan Velkoff. — Musée National, Sofia, Bulgarie.

ΕΚΛΟΓΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1961

Σημ. - Οί δι' άστερίσκου σημειούμενοι έταίροι είναι ισόβιοι.

1. * Άγγελόπουλος Θεόδωρος	32. Δημητρακάκης Δημητρ. Κωνστ.
2. Άλεξανδρῆ Όλγα	33. * Διαμαντόπουλος Άνδρέας
3. Άλεξανδρῆς Κωνστ.	34. * Διαμαντόπουλος Διονύσιος
4. Άλεξίου Στυλιανός	35. * Διαμαντοπούλου Άγνή
5. * Άλεξόπουλος Θεοφάνης	36. Δοντᾶς Γεώργιος Σπ.
6. * Άλιβιζᾶτος Άμίλλας	37. * Δουκάκη Εὐανθία
7. * Αναγνωστόπουλος Ίωάννης	38. * Δραγούμης Φίλιππος Στεφ.
8. * Αναστασιάδης Άναστάσιος	39. Δρανδάκης Νικόλαος
9. Άνδρειωμένου Άγγελική	40. * Έξαρχος Νικόλαος
10. Άνδρόνικος Έμμ.	41. Ζαφειρόπουλος Νικόλαος
11. Άντωνιάδης Ίωάννης	42. Ζέπος Παναγιώτης
12. Βαβρίτσας Άνδρέας	43. Ζυγαδινός Νικόλαος Ε.
13. * Βαλάσης Θωμᾶς	44. Ήλιόπουλος Γεώργιος
14. * Βαρούχα - Χριστοδουλοπούλου Είρ.	45. Θανασουλόπουλος Ίωάννης
15. Βασιλείου Ίωάννης	46. Θανασουλοπούλου-Λεντάκη Αικ.
16. Βασσενχόβεν Λουδοβίκος	47. * Θεοφανείδης Βασίλειος
17. * Βελουδίου Μαρία	48. Θεοχάρης Δημήτριος
18. * Βέλτσος Γεώργιος Νικολ.	49. * Θρεψιάδης Ίωάννης
19. Βερδελῆς Νικόλαος	50. Ίακωβίδης Σπυρίδων
20. * Βερναρδάκης Κωνσταντῖνος	51. * Ίγγλέσης Σωτήριος
21. * Γεωργακόπουλος Κωνσταντῖνος	52. Καζαμίας Θωμᾶς
22. * Γεωργόπουλος Μελέτιος	53. * Καλιτσουνάκης Δημήτριος
23. Γεωργούλης Κωνσταντῖνος Δ.	54. * Καλιτσουνάκης Ίωάννης
24. Γιαλούρης Νικόλαος	55. * Καλλίας Κωνσταντῖνος
25. * Γιαννόπουλος Δημήτριος	56. * Καλλιγᾶς Μαγῖνος
26. Γιαννουλάτου Άρτεμισία	57. Καλλιπολίτης Βασίλειος
27. Γυαλίστρας Σέργιος	58. Καλοκύρης Κωνσταντῖνος
28. Δάκαρης Σωτήριος	59. * Κανελλόπουλος Παναγιώτης
29. Δαλαμάγκας Έμμανουήλ	60. * Καντᾶς Ήλιος
30. * Δηλιγιάννης Έπαμεινώνδας	61. * Καπρουλᾶς Γεώργιος
31. Δημαρᾶς Ίωάννης	62. * Καραγιαννόπουλος Γεώργιος

63. * Καραθανάσης Δημήτριος	99. Λαζαρίδης Δημήτριος
64. Καραμανώλη Μαρία	100. Λαζαρίδης Παῦλος Ἡρ.
65. * Καρανδρέας Ἀπόστολος	101. * Λάππας Γεώργιος
66. Καρασσός Χρῆστος	102. * Λιβιεράτος Σπυρίδων
67. * Καρούζος Χρῆστος	103. * Λογοθέτης Κωνσταντῖνος
68. * Καρούζου- Παπασπυρίδη Σέμνη	104. * Μαγιάσης Σωτήριος
69. * Κάτσανος Νικόλαος	105. * Μακαρόνας Χαράλαμπος
70. Kent John	106. Μακκᾶς Λέων
71. Κεραμόπουλλος Δημήτριος Ἀ.	107. Μανούσκακας Μανούσος
72. Κιουσόπουλος Δημήτριος	108. Μανιζούνης Παναγιώτης Δ.
73. Κόλιας Γεώργιος	109. * Μανιζούφας Γεώργιος
74. Κόλλας Περικλῆς	110. * Μαντούδης Μιχαήλ
75. Κολοκοτρώνης Βλαδίμηρος	111. * Μαριδάκης Γεώργιος
76. Κονιδάρης Γεράσιμος	112. * Μαρινᾶτος Σπυρίδων
77. Κοντῆς Ἰωάννης	113. Μαρχεζίνης Σπυρίδων
78. Κοντολέοντος Εὐρυδίκη	114. Μαστροκώστας Εὐθύμιος
79. Κοντολέων Νικόλαος	115. Μαυρομάτης Κ. Γ.
80. Κοντόπουλος Ἀλέξανδρος	116. * Μαυρούλιας Ἰωάννης
81. Κορρὲς Στυλιανὸς	117. * Μέγας Γεώργιος
82. Κορωναῖος Δημήτριος	118. Μερτικόπουλος Θεόδωρος
83. * Κοσμόπουλος Δημήτριος	119. * Μεσολωρᾶς Παναγιώτης
84. * Κοτζίᾱς Νικόλαος	120. * Μηλιάδης Ἰωάννης
85. * Κονγέας Σωκράτης	121. Μιράσγετζης Δημοσθένης
86. Κουρμούλης Γεώργιος	122. Μιτσὸς Μάρκελλος
87. Κούρνιας Κωνσταντῖνος	123. Μιχελῆς Παναγιώτης
88. * Κρητικὸς Εὐάγγελος	124. Μόστρας Βασίλειος
89. * Κριεζῆς Ἀνδρέας	125. * Μπαβαβέας Ἀδαμάντιος
90. Κριεζῆς Ἀντώνιος	126. Μπακαλάκης Γεώργιος
91. * Κριεζῆς Ἐμμανουήλ	127. Μπάρλα Χαρίκλεια
92. * Κριμπᾶς Ἀθανάσιος	128. Μπενάκης Λουκᾶς Α.
93. * Κριμπᾶς Βασίλειος	129. Μπόνης Κωνσταντῖνος
94. * Κριμπᾶς Ἡλίας	130. Μπότσαρης Δημήτριος Τ. Ν.
95. Κτιστόπουλος Κωνσταντῖνος	131. Μπουφίδης Νικόλαος
96. Κωνσταντινόπουλος Γρηγόριος	132. Μυλωνᾶς Ἀλέξανδρος
97. * Κωνσταντῖνου Ἰωάννα	133. * Μυλωνᾶς Γεώργιος
98. * Κωττάκης Λεωνίδας	134. Μυλωνᾶς Παῦλος Κ.

135. * Νομικὸς Μᾶρκος	171. * Πλυτᾶς Ἀμβρόσιος
136. Νταῖς Ἀστέριος	172. * Πολίτης Λῖνος Ν.
137. * Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας	173. * Πολυγένης Ἰωάννης Κ.
138. Οἰκονομίδου Ἀδαμαντία	174. * Πουλίτσας Παναγιώτης
139. * Ὁρλάνδος Ἀναστάσιος Κ.	175. * Πουλόπουλος Ἀπόστολος
140. * Πάλλας Δημήτριος	176. * Πουρῆς Μιλτιάδης
141. * Παμπούκας Ἀπόστολος	177. * Πρινάρης Κίμων
142. Πανταζόπουλος Νικόλαος	178. * Ροζάκης Σταμάτιος
143. * Παντελίδης Ἐμμανουήλ	179. * Ρουμπάνης Γεώργιος
144. Παπαγιαννόπουλος-Παλαῖος Α.	180. * Ρούνιος Κωνσταντῖνος
145. * Παπαδάκης Κωνσταντῖνος Ν.	181. * Ρωμαῖδης Ἰωάννης
146. * Παπαδημητρίου Ἰωάννης	182. * Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος
147. * Παπαδόπουλος Θωμᾶς	183. Σακελλαρίου Ἀγνή
148. * Παπαθανασίου Πάνος	184. * Σακελλαρίου Γεώργιος
149. Παπαθανασόπουλος Γεώργιος	185. Σακελλαρίου Μ. Β.
150. * Παπαϊωάννου Ἰωάννης	186. * Σάρρου Αἰμιλία
151. * Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος	187. Σεργόπουλος Γεώργιος
152. * Παπαϊωάννου Πάνος	188. * Σεργόπουλος Ἰωάννης
153. * Παπακωνσταντίνου Κωνστ. Δ.	189. * Σκάσσης Ἑρρῖκος
154. Παπαντωνίου Γεώργιος	190. Σπυριδάκης Γεώργιος
155. Παπασταύρου Ἰωάννης	191. * Σπυρόπουλος Παναγιώτης
156. * Παπαστράτος Εὐάγγελος	192. * Σταθακόπουλος Παναγιώτης
157. * Παπαφλέσσας Γρηγόριος	193. * Σταθάτου Ἑλένη
158. * Παπαφλέσσας Κωνσταντῖνος	194. Σταθάτου Χριστίνα
159. Παρασκευόπουλος Περικλῆς	195. Σταματάκος Ἰωάννης
160. Πελεκανίδης Στυλιανὸς	196. * Σταμούλης Μιλτιάδης
161. Πελεκίδης Χρῦσης Εὐστράτιος	197. Στασινοπούλου Ἔβη
162. * Πέππας Ἀριστοτέλης	198. * Σταυρόπουλος Κωνστ. Ἀγγ.
163. * Πεσματζόγλου Γεώργιος	199. * Σταυρόπουλος Φοῖβος
164. * Πετρακόπουλος Θεόδωρος	200. * Στεργιόπουλος Δημήτριος
165. Πετράκος Βασίλειος	201. * Στίκας Εὐστάθιος
166. Πετρόπουλος Ἀγγελος	202. Συνοδινὸς Ἐλενθέριος
167. * Πετρόπουλος Γεώργιος	203. * Σωτηρίου Γεώργιος Α.
168. Πέτσας Φώτιος	204. Σωτηρίου Μαρία
169. * Πίστης Νικόλαος	205. * Τεγοπούλου-Ἡλιοῦ Ἀλεξάνδρα
170. Πλάτων Νικόλαος	206. Τενεκίδης Γεώργιος

207. Τοῦλ Χάρης	217. Φραγκούλης Γεώργιος
208. * Τραυλὸς Ἰωάννης Μ.	218. * Χαβιαρᾶς Νικήτας
209. * Τριανταφυλλίδης Περικλῆς	219. * Χαρίτος Ἰωάννης
210. Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάννης	220. Χαριτωνίδης Σεραφεῖμ
211. Τσάτσος Θεμιστοκλῆς	221. Χατζηδάκης Ἐμμανουήλ
212. Τσιριντάνης Ἀλέξανδρος	222. Χατζηκακίδης Ἀθανάσιος Δ.
213. Τωμαδάκης Νικόλαος	223. Χατζηνικολάου Ἄννα
214. Φιλιππάκη Βαρβάρα	224. * Χόνδρος Δημήτριος
215. * Φουντούλης Δημήτριος	225. Χρήστου Χρῦσανθος
216. Φραγκιδάκης Ἰωάννης	226. * Χριστόπουλος Μιχαήλ

ΕΚΘΕΣΙΣ
ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΑΥΤΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1961

---

*Ἀγαπητοὶ Ἑταῖροι,
Κυρίες καὶ Κύριοι,*

Τελοῦντες καὶ ἐφέτος τὸ ὀφειλόμενον μνημόσυνον τῶν κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος ἐκλιπόντων ἐταίρων, θὰ προτάξωμεν τῶν πεπραγμένων βραχεῖς τινὰς λόγους ἀποχαιρετισμοῦ καὶ χαρακτηρισμοῦ των, ὡς ἐλαχίστην ἐκδήλωσιν εὐγνώμονος πρὸς ἐκείνους ἀναμνήσεως ἡμῶν.

Ἐκ τῶν ἐπιτίμων ἡμῶν ἐταίρων ἀπέθανε, κατ' Ἰούνιον τοῦ 1961, ὁ Κάρολος Ἀντί, ὁμότιμος καθηγητὴς τῆς κλασσικῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Padova καὶ πρόεδρος τῆς αὐτόθι Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν.

Καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν τὰς ἐπιστημονικὰς του δυνάμεις ἀφιέρωσεν ὁ Ἀντί εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, οἱ δὲ καρποὶ τῶν ἐργασιῶν του ἀναμφισβητήτως προήγαγον καὶ διεφώτισαν πολλὰ σημεῖα τῆς Πολυκλειτείου ἰδίᾳ πλαστικῆς καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν ἑλληνικῶν θεάτρων, περὶ τῶν ὁποίων ἐδημοσίευσεν ἐμβριθεῖς μελέτας.

Ἀλλὰ καὶ τῆς βαθείας αὐτοῦ φιλολογικῆς μορφώσεως δεῖγμα τρανὸν παρέσχεν εἰς ἡμᾶς ὁ Ἀντί διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῆς περὶ

τῆς “Ὁρεστείας ὅπως τὴν παρίστανεν ὁ Αἰσχύλος», πραγματείας του. Ἐξαίρετον δ’ ἀφ’ ἑτέρου μνημεῖον τῆς εὐρείας αὐτοῦ ἐπιστήμης πρόκειται καὶ τὸ περὶ ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Λυκίᾳ καὶ Παμφυλίᾳ ὑποδειγματικόν του ἔργον. Δι’ ὃ καὶ ὁ θάνατος τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς ὑπῆρξε σημαντικὴ ἀπώλεια διὰ τὴν ἀρχαιολογίαν, ἡμεῖς δὲ πάντες, ὅσοι τὸν ἐγνώρισamen, θὰ διατηροῦμεν ἀγαθωτάτην ἀνάμνησιν οὐ μόνον τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ μορφώσεως ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξαιρέτου προσηνείας, ἣτις τὸν διέκρινε.

Δευτέραν δεινὴν ἀπώλειαν ὑπέστη ἡ Ἑταιρεία, κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1961, διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἐπιτίμου αὐτῆς Ἀντιπροέδρου Ἐρνέστου Buschor, ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς ἀρχαιολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου καὶ ἐπιφανοῦς ἱστορικοῦ τῆς τέχνης. Τὸν Buschor ἐγνώρισαν ἐπὶ μακρὸν αἱ Ἀθηναῖοι, ἀπὸ τοῦ 1921 μέχρι τοῦ 29, διηύθυνε τὸ ἐνταῦθα Γερμανικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτοῦτον καὶ συνεδέθη πρὸς τὴν χώραν μας διὰ τῆς βαθείας του ἐπιστήμης καὶ τῆς εἰλικρινοῦς του ἀπλότητος.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ εὐρυμάθεια τοῦ Buschor περιέλαβεν εἰς τὴν ἔρευναν αὐτοῦ θέματα οὐ μόνον καθαρῶς ἀνήκοντα εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ φιλολογικὰ - ἀρχαιολογικὰ καὶ ὡς τοιοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ εἰς τὴν Γερμανικὴν γλαφυρὰ μετάφρασις τῶν 31 σωζομένων δραμάτων τῶν τριῶν μεγάλων Ἑλλήνων τραγικῶν ποιητῶν. Ἡ ἀγγειογραφία καὶ ἡ ἀρχαϊκὴ πλαστικὴ ὑπῆρξαν τὰ κύρια πεδία, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξεδηλώθη ἄδρᾳ ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἐρευνητοῦ καὶ εὐστόχου ἐρμηνευτοῦ. Ἀθάνατον δύναται πράγματι νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ πλείστας ἐκδόσεις ἀριθμοῦν πρωτόλειον ἔργον του περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας, ἐξαίρετον δὲ θέσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην καταλαμβάνουν καὶ ἡ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν Ἑλληνικῶν ἀγαλμάτων καὶ ἡ περὶ τῆς ἐξελιξέως τῆς προσωπογραφίας καὶ αἱ περὶ τῶν ἀρχαϊκῶν κούρων καὶ τοῦ σατυρικοῦ χοροῦ καὶ τοῦ πρωίμου δράματος μελέται καὶ ἐρμηνεῖαί του. Θαυμαστὸν δὲ τέλος εἶναι τὸ ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον μέχρι τῶν τελευταίων του ἡμερῶν εἰργάζετο : ἡ ἀνασκαφὴ

τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου, ἐμβριθεστάτας περὶ τοῦ ὁποίου μελέτας ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ Jahrbuch τοῦ Ἰνστιτούτου, διὰ τῶν ὁποίων ἤνοιξε νέους ὁρίζοντας εἰς τὰς περὶ τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς καὶ τῆς ναοδομίας γνώσεις μας.

Ὁ Buschor δὲν περιορίζετο μόνον εἰς τὸν στενὸν ἐπιστημονικὸν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιολογίας κύκλον ἀλλ' ἐξήρχετο πολὺ πέρα αὐτοῦ, ἀναζητῶν ἀνωτέρας ἀνθρωπιστικὰς σχέσεις τοῦ ἀρχαίου πρὸς τὸν σύγχρονον βίον. Δεμένος ἐκ φύσεως μὲ τὴν ζωὴν καὶ τὸν πρακτικὸν ἀνθρωπισμὸν εἶδε τὸν ἀρχαῖον κόσμον μὲ μίαν νέαν διάστασιν καὶ τὸν ἐχρησιμοποίησε γονίμως διὰ τὴν ἐποχὴν μας. Ἦνωσε, μὲ ἄλλους λόγους, τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ παρόν, ὅπως μᾶς τὸ ἀποδεικνύει πρὸ πάντων τὸ “Φειδίας ὁ ἄνθρωπος,, ἐπιγραφόμενον ἔργον του, τὸ ὁποῖον ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μᾶς φέρει πλησιέστερον πρὸς τὴν προσωπικότητά του.

Ὁ Buschor δὲν ὑπῆρξε μόνον μέγας ἐπιστήμων ἀρχαιολόγος καὶ ἐρμηνευτὴς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀλλὰ καὶ ἓνας ζωντανὸς ἀκόλουθος τοῦ πνευματικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ τούτου ἕνεκα εἶναι ἰδιαίτερος αἰσθητὴ εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἑλλήνας ἢ ἀπώλειά του.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων αὐτῆς ἐταίρων ἐθρήνησεν ἐφέτος ἡ Ἑταιρεία τὸν θάνατον τοῦ διαπρεποῦς ἱατροῦ Ἀριστοτέλους Κούζη, ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀνδρὸς μεγάλως διαπρέψαντος ἐπιστημονικῶς τε καὶ κοινωνικῶς. Ἐπιστημονικῶς μὲν οὐ μόνον διὰ τῆς καρποφόρου διδασκαλίας του ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς συγγραφῆς πολυαρίθμων πρωτοτύπων ἱατρικῶν ἐργασιῶν, διὰ τῆς ἐρεῦνης ἱατρικῶν χειρογράφων, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεως ἀνεκδότων ἱατρικῶν κειμένων. Κοινωνικῶς δέ, πάλαι μὲν διὰ τῶν ἀγόνων αὐτοῦ κατὰ τῆς φθίσεως καὶ τῶν ἐλωδῶν πυρετῶν, ἀργότερον δὲ διὰ τῆς κατὰ τῆς φοβερᾶς μάστιγος τοῦ καρκίνου ἐκστρατείας καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀντικαρκινικοῦ Ἰνστιτούτου, ὅπερ ἀνέδειξεν εἰς Ἴδρυμα ἐφάμιλλον πρὸς τὰ ξένα τοῦ εἴδους του καὶ τοῦ ὁποίου προήδρευσε μέχρι τῶν τελευταίων του ἡμερῶν.

Μεγάλως ἐπίσης ἐθλίβη ἡ Ἑταιρεία καὶ διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰωάννου Ἰωαννίδου καὶ τοῦ ἄλλοτε βουλευτοῦ Ἀθανασίου Κριμπᾶ, οἵτινες μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος παρηκολούθουν τὸ ἔργον ἡμῶν.

Στρέφοντες ἤδη τὸν λόγον πρὸς τὸ ἔργον τῆς Ἑταιρείας θὰ προτάξωμεν τὴν περὶ τῶν ἀνασκαφῶν ἔκθεσιν ἡμῶν.

.....

(Ἔπεται ἡ ἔκθεσις περὶ τῆς ὁποίας βλ. τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1961).

.....

Τοιοῦτο ὑπῆρξε, Κυρίαι καὶ Κύριοι, τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1961 ἀντάξιον τῆς ἱστορίας της καὶ εὐοίωνον διὰ τὴν συνέχειαν αὐτῆς.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

Ι. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ

Συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος (Ἰούλιον καὶ Αὐγούστον 1961), δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, αἱ ἐντὸς τοῦ ἀγροκτήματος τοῦ Δημοσίου ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι τῆς Ἀκαδημείας, περιορισθεῖσαι κυρίως καὶ πάλιν τὸ μὲν ἐσωτερικῶς τοῦ « Ἰππάρχου τειχίου » τὸ δὲ ὑπὸ τὴν Ἱερὰν Οἰκίαν τῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

Ἐντὸς τοῦ τειχίου ὠλοκληρώθη ἡ ἀπὸ τοῦ προπαρελθόντος φθινοπώρου ἀρξάμενη διὰ δοκιμαστικῶν τάφρων ἐξερεύνησις εἰς βάθος τοῦ καθ' ὅλην τὴν ἑκτασίῃ του ἀποκαλυφθέντος ἐνταῦθα ἀρχαίου στρώματος τῆς 5^{ης} - 4^{ης} π.Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἐκ τῆς ὁποίας διεπιστώθη, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅτι τὸ παρὰ τὸ τειχίον τμήμα εἶχε χρησιμοποιοῦν ὡς νεκροταφεῖον ἀπὸ τῆς ὑστερογεωμετρικῆς ἐποχῆς.

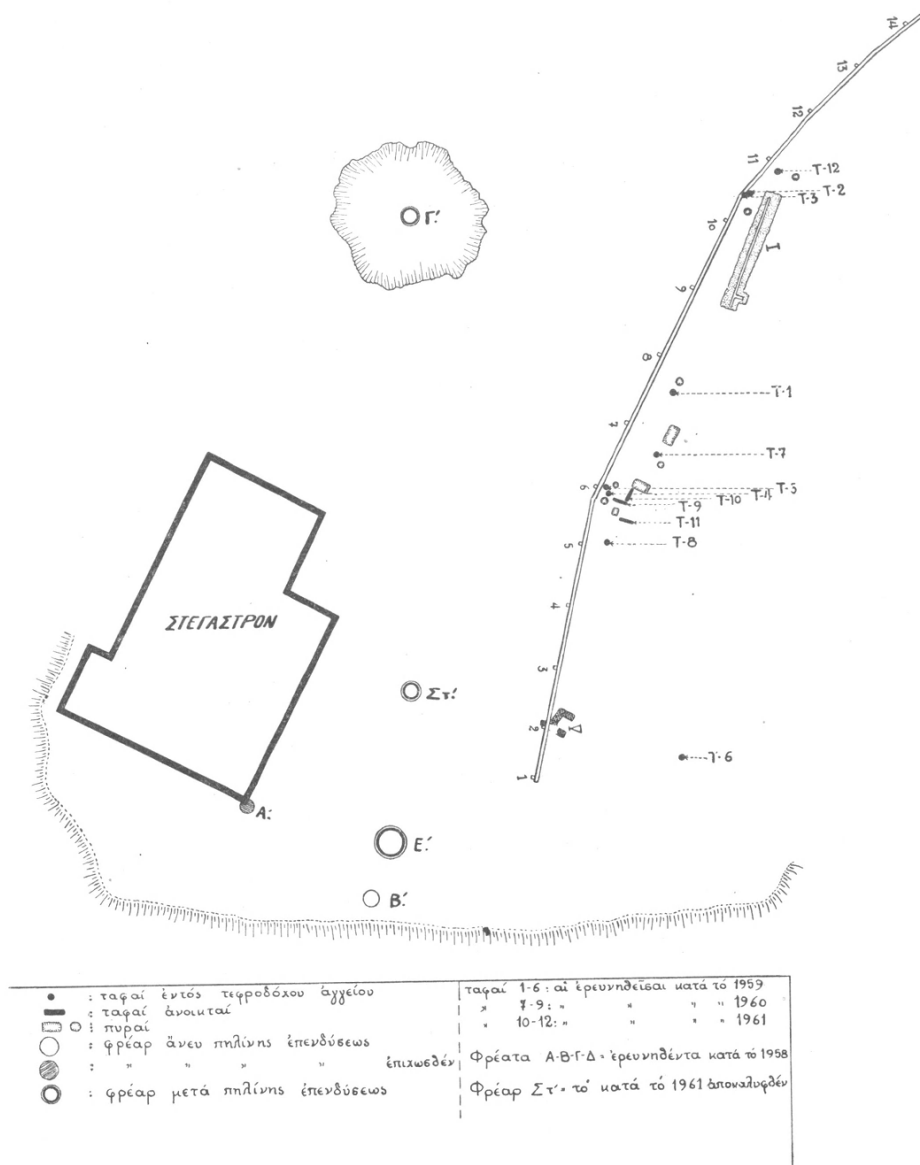
Εἰς τὸ μέρος τοῦτο, ἀνασκαφὴν καὶ ἐρευνηθὲν ἤδη πλήρως, ἀπεκαλύφθησαν, ὡς γνωστόν, ἀρκετοὶ καὶ ἐνδιαφέροντες τάφοι, καταλαμβάνοντες (εἰκ. 1) τὴν μεταξὺ τοῦ σημείου ἔνθα ἡ 5^η ἀντηρίς τοῦ τειχίου καὶ τῶν λειψάνων τοῦ « Γραμματοδιδασκαλείου » ἑκτασιν, μήκους μὲν 40 μ., πλάτους δὲ 5.10 μ.

Πρόκειται περὶ κεκαυμένων γενικῶς νεκρῶν, γεωμετρικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν χρόνων. Οὗτοι - ἐξαίρεσει μόνον δύο - ἀνήκουν εἰς παιδία, ἅτινα καέντα ἐπὶ παρακειμένης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πυρᾶς ἐτέθησαν ἐντὸς ἀμφορέων καὶ πίθων. Τὰ ταφικὰ ἀγγεῖα ἦσαν ἀποτεθειμένα εἰς βαθέα ὀρύγματα, κεκλιμένα καὶ καλῶς πωματισμένα διὰ λιθίνης, συνήθως, πλακός, ἔφερον δὲ ἐντὸς καὶ ἐνίοτε ἐκτὸς κτερισματικὰ ἀγγεῖα (σκυφάρια, οἶνοχοῦσκας, κύλικας καὶ ληκύθια). Ὁ προσανατολισμὸς αὐτῶν ἦτο ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπὸ Ν. πρὸς Β.

Ἡ ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου ἐργασία, περιορισθεῖσα ἐφέτος εἰς τὴν διάνοξιν τῶν ἀπαραιτήτων τάφρων, μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν βεβαίως τῆς παρὰ τὸ τειχίον παραμεινάσης ἀσκάπτου ἐπιχώσεως (εἰκ. 2), ἥτις δὲν περιεῖχεν ἀρχαῖα λείψανα, ἔληξε μὲ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς τελευταίας παρὰ τὸ τειχίον ταφῆς (βλ. Τ. 12, εἰκ. 1), ἀνηκούσης εἰς τὰ μέσα τοῦ 7^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

Πρόκειται περὶ τοῦ δευτέρου ἐνταῦθα εὕρισκομένου τεφροδόχου πίθου (εἰκ. 3)¹, ὅστις ἔκειτο βορείως τοῦ « Γραμματοδιδασκαλείου », εἰς βάθος 0.75 ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως τοῦ τειχίου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.715 ἀπ' αὐτοῦ. Εὐρέθη τεθραυσμένος, ἀλλὰ πλήρης καὶ τεθειμένος ὀριζοντίως ἐντὸς λάκκου, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον, ἔνθα καὶ τὸ διὰ μεγάλης λιθίνης στρογγύ-

¹ Ὅμοια ἀκριβῶς ταφικὰ ἀγγεῖα ἔχομεν ἐκ τῆς παρὰ τὸ Δέλτα τοῦ Φαλήρου ἀνασκαφῆς τοῦ Ε. ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ (βλ. ΑΔ 1916, σ. 25).

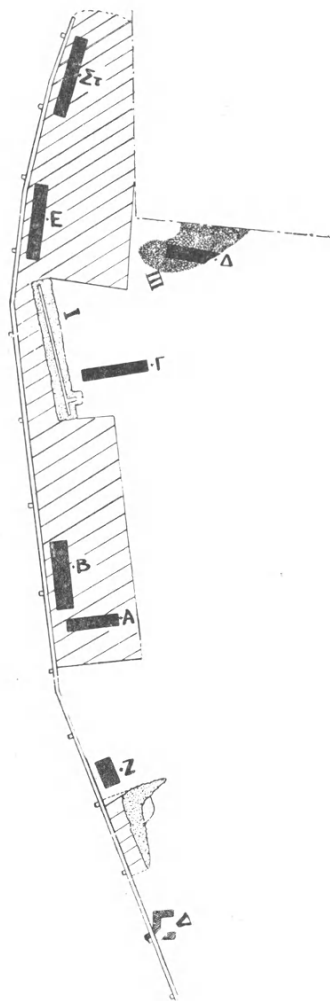
Εἰκ. 1. Ὁ ἐντὸς τοῦ «Ἰπάρχου τειχίου», ἐρευνηθεὶς χώρος τῶν ταφῶν.

λης πλακὸς ἐσφραγισμένον στόμιόν του. Κοσμεῖται μόνον περὶ τὸν λαιμὸν δι' ἐκτύπου δακτυλίου, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἀνὰ μία λεπτὴ ἐπίσης περιφερικὴ ζώνη ἐξ ἐγχαράκτων φύλλων. Εἶναι κακῆς ὁπτήσεως, ἔχει ὕψος 0.70 καὶ διάμετρον: κοιλίας 0.48, βάσεως 0.15, στομίου 0.33 καὶ πώματος 0.37. Εἰς τὸ βάθος αὐτοῦ, παρὰ τὸν πυθμένα, ὑπῆρχον ἱχνη τέφρας τοῦ νεκροῦ καὶ τὰ ἐν πίν. 1α κτερισματικὰ ἀγγεῖα, ἥτοι δύο οἰνοχοῦσκαί, μετὰ στρογγύλου στομίου (ὕψ. 0.11 καὶ 0.068), καὶ σκυφάριον (διάμ. 0.07).

Ἐν τῷ εἰρημένῳ χώρῳ εὐρέθησαν συνολικῶς δώδεκα ταφαί, ὧν ἑνδεκα παρὰ τὸ τειχίον καὶ μία (βλ. T-6 εἰκ. 1) ἐπὶ τῆς πλαγίᾳς τοῦ γηλόφου, ἐφ' ἧς τὸ κτίσμα IV. Σημειοῦμεν, ἤδη, ὅτι εἰς ταύτας δεόν νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ κατὰ τὸ 1957-8 ἀνακαλυφθεῖσαι εἰς ἀπόστασιν 38 καὶ 32.60 μ. ΒΑ. τῆς ΠΕ οἰκίας τέσσαρες ταφαὶ γεωμετρικῶν χρόνων (βλ. Ἔργον 1958, σ. 10), διότι καὶ αὗται, ὡς ἀπεδείχθη ἀπὸ τὴν γενομένην ἐν συνεχείᾳ ἐξερεύνησιν τοῦ τομέως τούτου, προέρχονται ἐκ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ γηλόφου, ἐπὶ τῆς παρυφῆς τοῦ ὁποίου κατεσκευάσθη τὸ « Ἰππάρχου τειχίον ».

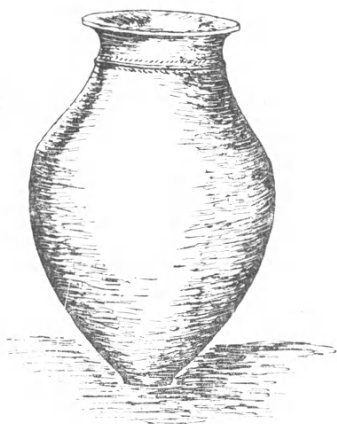
Γενικώτερον, ὡς πρὸς τὸν ἐντὸς τοῦ τειχίου χώρον, διὰ τῶν διανοιχθεισῶν τάφρων διεπιστώθη, ὅτι 1) τὸ φυσικὸν ἔδαφος καλύπτεται ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ ἀφθόνων, σχετικῶς, γεωμετρικῶν ὀστράκων, εὐρίσκεται εἰς βάθος 1.40-1.50 μ., ὅπου καὶ τὸ δάπεδον τοῦ ὑπὸ τὸ τειχίον γεωμετρικοῦ κτίσματος V, καὶ παρουσιάζει κλίσιν ἀπὸ ΒΑ. πρὸς ΝΑ. καὶ 2) ὑπὸ τὸ στρῶμα τοῦ 5ου - 4ου π.Χ. αἰ. ὑπάρχει ἡ γνωστὴ πλέον εἰς ἡμᾶς, ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ὅλης περιοχῆς, ἐξ ἄμμου καὶ ἄμμοχαλίκων παχεῖα (1.20μ.) πρόσχωσις τοῦ Κηφισοῦ, ἡ γενομένη πιθανώτατα τὸ β' ἡμῖς τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, εἰς ἣν καὶ ὀφείλονται τὰ ἐνταῦθα

Εἰκ. 2. Αἱ ἐντὸς τοῦ τειχίου διανοιγθεῖσαι τάφροι καὶ ἡ παρ' αὐτὸ ἀφαιρεθεῖσα ἐπίχωσις.

ἀποκαλυφθέντα καὶ κατὰ τὰς ἐφετινὰς ἐργασίας, μετὰ σχετικὴν ἐρευναν, διαλυθέντα λείψανα III.

Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ τομέως τούτου διὰ τῆς ἐπιχώσεως τῶν τάφρων καὶ τῆς παρὰ τὸ τειχίον ἀνασκαφείσης ἐκτάσεως καὶ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ἐπὶ πλέον χωμάτων, αἱ ἐργασίαι συνεχίσθησαν εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τῆς ὑπὸ τὸ στέγαστρον Ἱερᾶς Οἰκίας. Συγκεκριμένως ἀνεσκάφησαν καὶ ἠρευνήθησαν εἰς βάθος τὰ διαμερίσματα δ' καὶ δ (εἰκ. 4). Εἰς ἀμφοτέρω καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος (0.30 μ. ἀπὸ τοῦ διὰ τῆς ἀνασκαφῆς δημιουργηθέντος δαπέδου τοῦ κτίσματος τούτου) συνηντήθη ἀνὰ μίαν πλὴν ἐκτεταμένη θυσία,

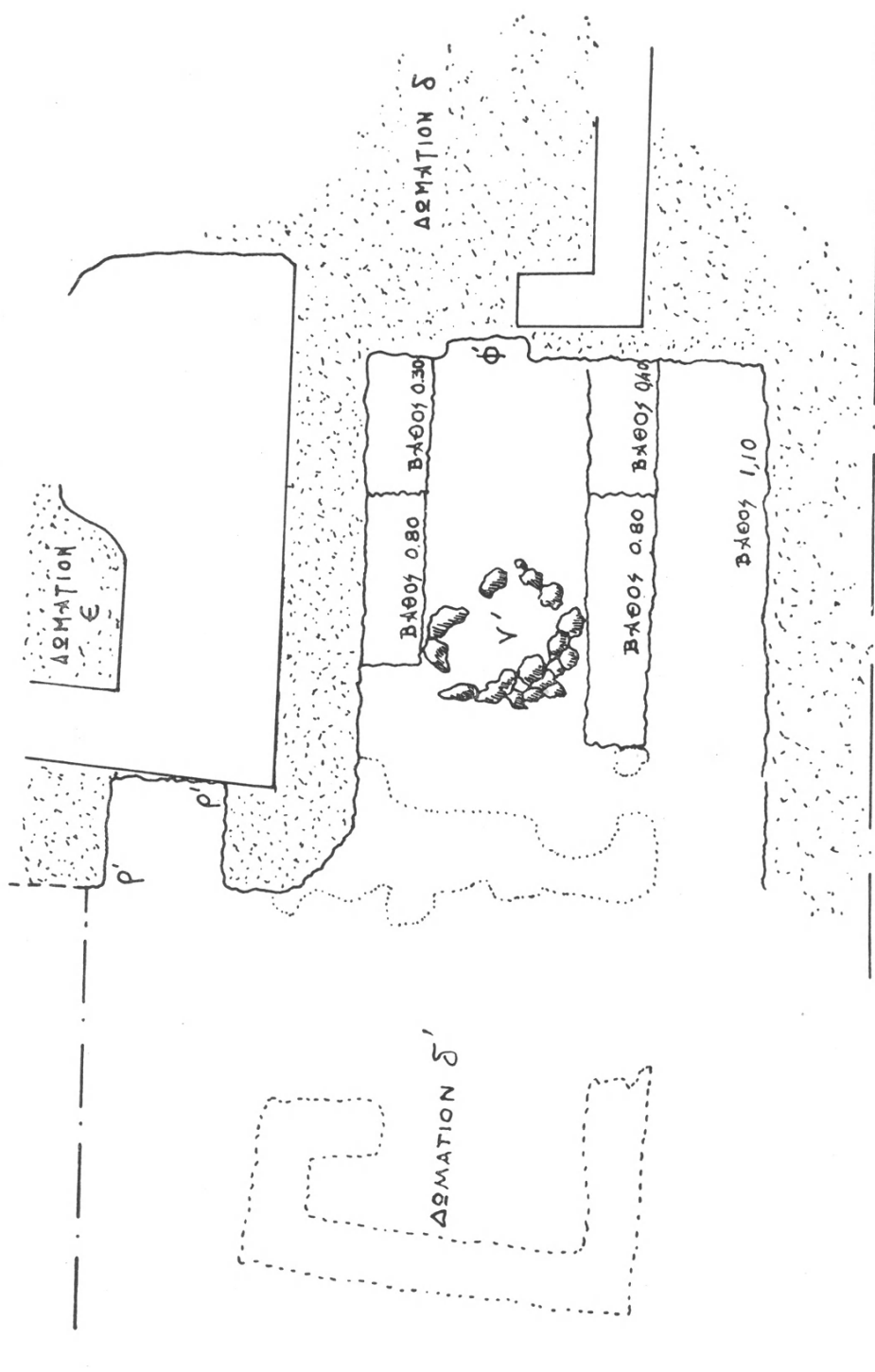
Εἰκ. 3. Ὁ πίθος τοῦ ὑπ' ἀριθ. 12 τάφου.

πάχους 0.25 μ., ἀποτελουμένη ἐκ τέφρας, ἐκ τῆς ὁποίας συνελέγησαν ἀρκετὰ γεωμετρικὰ ὄστρακα, μετὰ ἡ ἄνευ διακόσμου, σκύφος, ὅστ' ἂν ζῶν, μικρὸς χαλκοῦς ἥλος κ.λ.π. Αἱ θυσίαι πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὸ διὰ δοκιμαστικῆς τομῆς ἐν τῷ διαμερίσματι δ ἀποκαλυφθὲν πέμπτον εἰς βάθος στρῶμα τῶν ἐπαλλήλων θυσιῶν (πίν. 1β). Ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ δύο συνεχίζονται μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Δ. πρὸς Α. κάτωθι τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ διαμερίσματος δ, ἥτοι ἡ τοῦ δ' ἐπεκτείνεται ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ δ, ἡ τούτου δὲ πάλιν ἐντὸς τοῦ διαδρόμου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀρχικῶς αἱ θυσίαι ἐτελοῦντο εἰς ἀνοικτὸν χώρον καὶ ὅτι τὰ διαμερίσματα κατε-

σκευάσθησαν μεταγενεστέρως.

Εἰς τὸ κατώτερον μέρος τοῦ διαμερίσματος δ' (εἰς βάθος 1.10-1.30 μ., λόγῳ τῆς κεκλιμένης ἄνω ἐπιφανείας αὐτοῦ) ἀπεκαλύφθη περὶ τὸ μέσον μὲν ἢ ἐπισημανθεῖσα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (βλ. Ἔργον 1960, σ. 8) λιθίνη θεμελίωσις, ἀποτελοῦσα προφανῶς συνέχειαν τῶν κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ προστατευτικοῦ περιβόλου ἐλθόντων εἰς φῶς τοιχαρίων, πρὸς Ἀνατολὰς δὲ αὐτοῦ καὶ κάτωθι ἀκριβῶς τοῦ ὑπὸ τῆς μεγάλης θυσίας καταλαμβάνομένου χώρου ἄλλα λείψανα καὶ λιθάρια κυκλοτερῶς διατεταγμένα (εἰκ. 4 καὶ πίν. 2α).

Τὰ ὡς ἄνω ἀποκαλυφθέντα τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἠρευνήθησαν περαιτέρω. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ εἶναι μεγίστης σημασίας καὶ νὰ συνδέωνται, οὐχὶ ἀμέσως ἀλλ' ἐμμέσως, μὲ τὴν τόσον ἐνδιαφέρουσαν Ἱερὰν Οἰκίαν. Τοῦτο δέ, διὰ τοὺς κάτωθι λόγους : 1) Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε σκαφῆς ἢ ἐκ λιθαρίων θεμελίωσις τῶν τοίχων παρουσιάζεται μόνον εἰς τὸ

Εἰκ. 4. Ἱερὰ οἰκία. Μορφή ἀνασκαπτομένου σημείου μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν. γ' Οἱ ὑπὸ τὴν πυρὰν ἀναφανέντες λίθοι.

διαμέρισμα β, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ μερικὴ. 2) Εἰς τὸν ὑπὸ τὰς θυσίας τῶν διαμερισμάτων δ' καὶ δ χώρον ἐσημειώθη ἐφέτος παντελὴς ἑλλειψις ὀστράκων. 3) Τὰ ἐντὸς τοῦ δ' ἀποκαλυφθέντα τοιχάρια εὐρίσκονται εἰς τὸ ἐπίπεδον, ἐφ' οὗ καὶ ἡ ΠΕ οἰκία τοῦ Ἀκαδήμου.

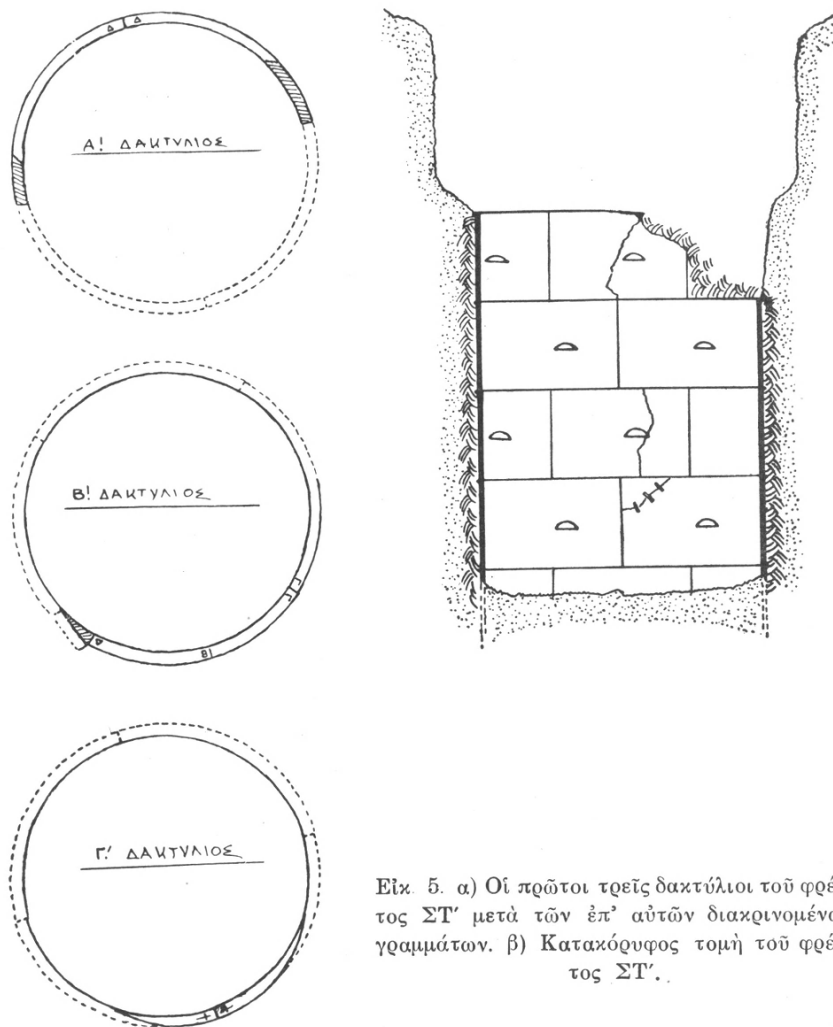
Ἐνταῦθα σημειοῦμεν, ὅτι ἡ ἐφετινὴ θεομηνία τῆς 6ης Νοεμβρίου ἐπροξένησε ζημίας εἰς τοὺς ἀνεσκαμμένους χώρους τῆς Ἀκαδημείας, οἵτινες μετεβλήθησαν εἰς πραγματικὰς λίμνας. Σημαντικώτατα ἐπλήγη ἡ Ἱερὰ Οἰκία, ἐκ τῆς ἐπὶ τριήμερον παραμονῆς τῆς ἐντὸς τῶν ὑδάτων. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς καὶ εἰδικώτερον τὸ νότιον τμήμα τῆς σχεδὸν ἐπολτοποιήθη (πίν. 2β καὶ 3α). Ἐλπίζομεν, πάντως, ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχόντων, εὐτυχῶς, στοιχείων (σχεδίων, φωτογραφιῶν κ.λ.π.) θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀνακατασκευὴ αὐτῆς.

Τέλος, παραλλήλως πρὸς τὴν ἔρευναν τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, ἤρchiσεν ἡ ἀνασκαφὴ ἐνὸς ἄλλου φρέατος, τῆς κατηγορίας τῶν φερόντων πηλίνην ἐπένδυσιν, ὅπερ ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διάλυσιν τοῦ μεταξὺ τοῦ Στεγάστρου καὶ τοῦ Ἰππάρχου τειχίου παραμείναντος « μάρτυρος », ὕψος 2.50 μ. (πίν. 3β).

Ὀλόκληρος ὁ ὄγκος τοῦ « μάρτυρος », μέχρι βάθους 2μ., ἀπληρτίζετο ἐκ ποταμίων λίθων καὶ κεράμων, μεταξὺ τῶν ὁποίων συνελέγησαν καὶ ἀρκετὰ ὀστρακα ἐλληνιστικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ φρέατος ἐγένετο ἀντιληπτὴ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἐνὸς ἀκόμῃ στρώματος (πάχους 0.50 μ.), τῆς αὐτῆς ἐκ λίθων καὶ κεράμων συστάσεως, ὀλίγον δ' ἔτι βαθύτερον ἤρchiσε νὰ ἀποκαλύπτεται καὶ ἡ ἐπένδυσίς του.

Τὸ φρέαρ ἠρευνήθη ἐφέτος εἰς βάθος τεσσάρων μέτρων ἤτοι μέχρι τοῦ 6ου δακτυλίου τῆς πηλίνης ἐπενδύσεώς του (εἰκ. 5). Ἐξ αὐτοῦ συνελέγησαν ὀστρακα κατὰ κανόνα ἐλληνιστικὰ καὶ ἀγγείων κοινῆς χρήσεως, κατ' ἐξάρεσιν δὲ τρία μελανόμορφα, προφανῶς, συνανήκοντα καὶ ἐν γεωμετρικόν (πίν. 4α). Ἐκ τοῦ εἰρημένου φρέατος καὶ τοῦ διαλυθέντος « μάρτυρος » ἔχομεν ἐπίσης τμήματα πηλίνων εἰδωλίων καὶ λύχνων, ἀγνύθας καὶ σφονδύλια (πίν. 4β), ὡς καὶ τρεῖς πηλινὰς ἐνσφραγίστους λαβάς (πίν. 5α), αἵτινες εὐρέθησαν μεταξὺ τοῦ 5ου καὶ τοῦ 6ου δακτυλίου. Τούτων ἡ μία φέρει ἐντὸς πλακίστου ἀμφορέα, πέριξ δ' αὐτοῦ ἐπιγραφὴν, ἥτις, ἐπὶ τῇ βάσει ὁμοίων τῆς δημοσιευομένων εἰς *Hesperia* 1956, Suppl. X, Pnyx. GRACE, Stamped Wine Jar Fragments, σ. 134, πίν. 56 καὶ εἰς *Études Thasiennes* δέον νὰ συμπληρωθῇ [Ἰσχυτὴ (ς) Θασί] ἀγγεῖον Ἀμφα [ν(δρος)], ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἰδίας δημοσιεύσεως δέον νὰ καταταγῇ εἰς τὰς πρώιμους Θασιακάς (τέλη 5ου - α' ἡμισυ 4ου αἰῶνος).

Αἱ ἄλλαι δύο φέρουσαι ῥόμβον ἐγγεγραμμένον εἰς κύκλον, μὲ διαγώνιον εἰς τὸ κέντρον του κάθετον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς λαβῆς (βλ. Α εἰκ. 6). Σφραγίδες μὲ τὸ αὐτὸ θέμα ἢ μὲ τὸ παρόμοιον (βλ. Β εἰκ. 6) ἔχουσι συλ-

Εἰκ. 5. α) Οἱ πρώτοι τρεῖς δακτύλιοι τοῦ φρέατος ΣΤ' μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν διακρινομένων γραμμάτων. β) Κατακόρυφος τομὴ τοῦ φρέατος ΣΤ'.

λεγγῇ, κατὰ πληροφορίαν τῆς κ. Μ. Σαββατιανοῦ - Πετρακοπούλου ¹ ἐκ τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν (Πέλλας), περὶ αὐτῶν, ὅμως, δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ παρόντος σχετικὴ κατατοπιστικὴ δημοσίευσις.

Περὶ τοῦ ὑπὸ ἐξερεύνησιν φρέατος παρέχομεν συμπληρωματικῶς τὰ κάτωθι :

Ἔχει διάμ. στομίου 1.28 μ. καὶ εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον, ἐφ' οὗ καὶ τὸ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν βορειότερον ἀποκαλυφθὲν τὸ 1958 ἐντὸς τοῦ ἀγροκτήματός μας (βλ. Γ εἰκ. 1), τὸ στόμιόν του δέ, ὡς καὶ ἐκεῖνου (πίν 5β.), συνεχίζετο ὑψηλότερον τῆς πηλίνης ἐπενδύσεως καὶ τοῦ πέριξ ἐδάφους διὰ

A

B

Εἰκ. 6. Ἐκ τῶν ἐνσφραγίστων λαβῶν τοῦ φρέατος ΣΤ'.

περιστομίου ἐκ ξηρολιθοδομῆς. Ἡ ἐπένδυσίς του ἀποτελεῖται ἐξ ἐπαλλήλων δακτυλίων, ἐκ τεσσάρων ἐπίσης τεμαχίων ἐκάστου, μήκους 1μ. καὶ ὑψ. 0.65. Ἐκάστη πλάξ, πάχους 0.05 μ. ἄνω καὶ 0.03 κάτω, φέρει εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους αὐτῆς καὶ μὲ ἐλαφρὰν ἀπόκλινιν πρὸς τὰ δεξιὰ, τὴν γνωστὴν μηνοειδῆ ἐντμησιν, μήκους 0.15μ. καὶ ὕψος 0.05. Εἰς τὴν εἰκ. 5α βλέπομεν τὰ ὀριζοντίως ἐπὶ τοῦ χεῖλους ὀρισμένων ἀκαλύπτων τεμαχίων τῶν τριῶν πρώτων δακτυλίων γράμματα, τὰ χαραχθέντα, ὡς γνωστόν, ἐπ' αὐτῶν πρὸς καθοδήγησιν τῆς ἀκριβοῦς ἐκάστου τεμαχίου τοποθετήσεως.

Ὡς ὑλικὸν πληρώσεως τοῦ μεταξὺ τῆς πηλίνης ἐπενδύσεως καὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ φρέατος ὑπάρχοντος κενοῦ χώρου ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον τμήματα παλαιότερων βεβαίως στρωτήρων καὶ καλυπτήρων κεράμων καὶ ὀλίγα λιθάρια, εἰς τὴν διάλυσιν δὲ καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ περιστομίου τοῦ φρέατος καὶ τὴν ἐκ τῆς μερικῆς καταστροφῆς τῆς ἐπενδύσεώς του πτώσιν ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἐκ κεράμων ὑλικοῦ ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀνασκαφέντος « μάρτυρος ».

¹ Τὴν κ. Μ. Σαββατιανοῦ - Πετρακοπούλου εὐχαριστοῦμεν θερμῶς διὰ τὰς παρασχέσας ἡμῖν σχετικὰς πληροφορίες.

Τὴν ἀνεύρεσιν τόσων φρεάτων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, ἐντὸς τῆς ὑφ' ἡμῶν ἀνασκαφείσης ἐνταῦθα τὴν τελευταίαν ἐξαετίαν περιορισμένης σχετικῶς περιοχῆς καὶ τὴν ὑπαρξίν μάλιστα μεταξύ αὐτῶν τεσσάρων μέχρι σήμερον, μετὰ πηλίνης ἐπενδύσεως, θεωροῦμεν ὡς ἐνδειξιν τοῦ ὅτι εὕρισκόμεθα εἰς τὸν χώρον τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημείας.

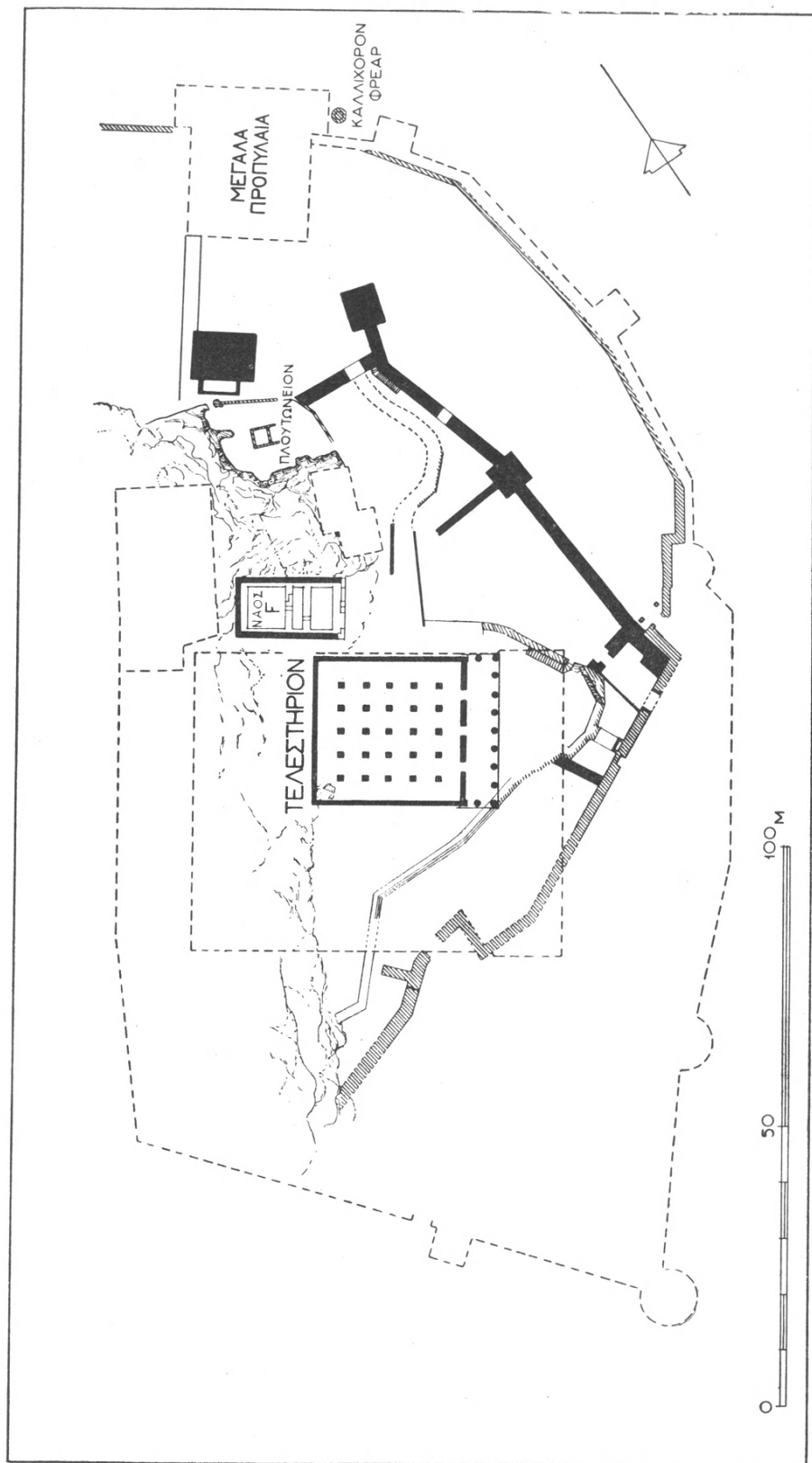
ΦΟΙΒΟΣ Δ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΛΟΣ

2. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΕΛΕΥΣΙΝΙ

Αἱ ἐν Ἐλευσίνι ἀνασκαφαὶ ἐξηκολούθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1961 εἰς τὸν πρὸς Δυσμᾶς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων ἐκτεταμένον χώρον, ὅστις, ὥς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν προσφάτων ἐρευνῶν μας, ἀπετέλει ὄχι μόνον συνέχειαν ἀλλὰ καὶ ἀναπόσπαστον τμῆμα τοῦ Ἱεροῦ, περιβαλλόμενον καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Πεισιστρατείου τείχους. Τὸ τμῆμα ὅμως τοῦτο τοῦ Ἱεροῦ, ὥς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, ἥτις ἐκάλυπτε τὰ ἐρείπια, ἀγγείων καὶ νομισμάτων, ἐχρησιμοποιήθη μόνον μέχρι τῶν μέσων τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. Τότε, ὥς φαίνεται, λόγῳ μεγαλυτέρας ἀσφαλείας, ἐκ τοῦ κινδύνου τῶν κατερχομένων ἀπὸ Βορρᾶ Ἑρούλων, ἐπέβαλον τὸν περιορισμὸν τῶν ὀρίων τοῦ Ἱεροῦ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην μέχρι τῆς γραμμῆς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων καὶ συνεπῶς τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἐν λόγῳ χώρου.

Ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ἦτοι μεταξὺ τῶν Μεγάλων Προπυλαίων καὶ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὸ Πλουτώνειον ἀνηγέρθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Βαλεριανοῦ (253 - 260 μ.Χ.) νέον ἰσχυρότατον τεῖχος. Εἶναι τὸ τεῖχος αὐτὸ τὸ ὁποῖον παρέσυρε τοὺς παλαιότερους ἐρευνητὰς τῆς Ἐλευσίνος νὰ πιστεύσουν ὅτι ἀπὸ τοὺς Πεισιστρατεῖς ἀκόμη χρόνους ἐτερματίζετο εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ Ἱερόν. Ὁ Νοάσκ μάλιστα εἰς τὸ βιβλίον του δημοσιεύει καὶ σχετικὸν σχέδιον, ἀντίγραφον τοῦ ὁποίου παρουσιάζομεν καὶ ἐνταῦθα (εἰκ. 1), ἐξ οὗ προκύπτει σαφῶς ἡ ἐν γένει ἐπικρατοῦσα τότε γνώμη, περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς μορφῆς τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τοὺς Πεισιστρατεῖς χρόνους. Ἡ πραγματικὴ ὅμως μορφή καὶ ἔκτασις τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους φαίνεται εἰς τὸ συνταχθὲν ὑπ' ἐμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τελευταίων ἐρευνῶν μας καὶ δημοσιευόμενον ἐνταῦθα σχέδιον (εἰκ. 2).

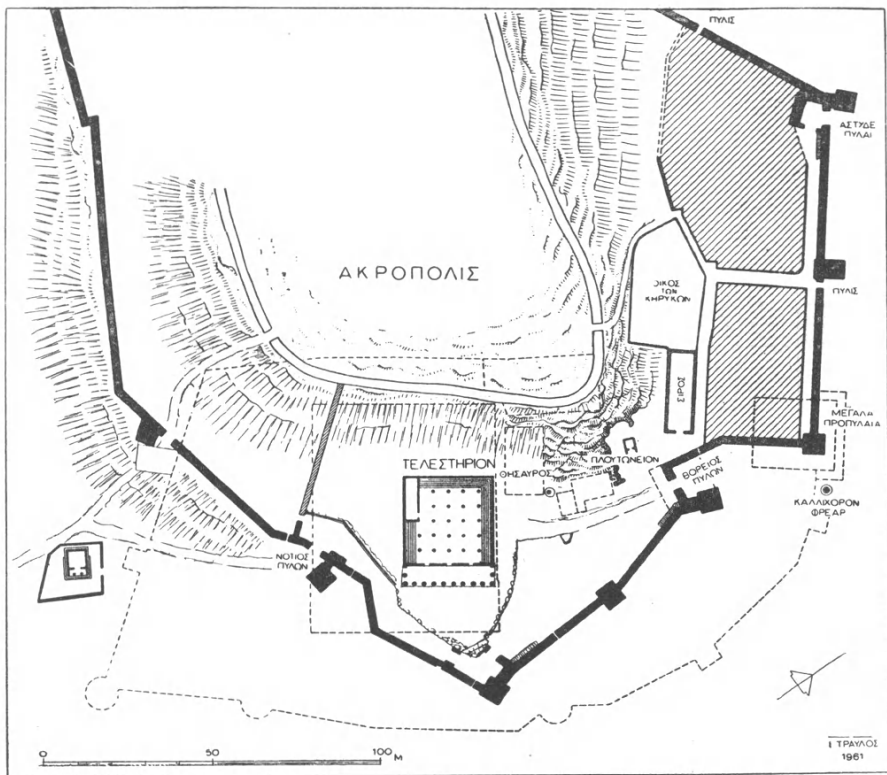
Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ παρελθόντος ἔτους, εἰς τὰς ὁποίας καὶ πάλιν ἔλαβε μέρος ὡς βοηθός μου ἡ ἀρχαιολόγος κ. Μαρία Ἀναγνωστοπούλου, ἐγένοντο ἀκριβῶς εἰς τὸ νέον τοῦτο τμῆμα τοῦ Ἱεροῦ καὶ συγκεκριμένως πλησίον τῶν Ἀστυδε πυλῶν, ἔνθα ἀνεσκάφη ἔκτασις 28×12 μ. καὶ ἀπεκαλύφθη μέρος μεγάλου οἰκοδομήματος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 3). Τὸ οἰκοδόμημα καλύπτει ἐν μέρει τὴν αὐλὴν τῶν Ἀστυδε πυλῶν, ἥτις φαίνεται ὅτι εἶχεν ἤδη ἐγκαταλειφθῆ ὁμοῦ μετὰ τῆς δευτέρας ἐσωτερικῆς πύλης, τὸ κατώφλιον τῆς ὁποίας εὗρέθη ἐντετειχισμένον εἰς τοῖχον εὐρισκόμενον παραπλεύρως. Οἱ τοῦχοι τοῦ οἰκοδομήματος εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν λίθων καὶ πηλοῦ τὰ δὲ

Εἰκ. 1. Τὸ ἱερόν τῆς Ἐλευσίνης κατὰ τοὺς Πεισιπρατείους χρόνους (κατὰ F. Noack, 1928).

δωμάτιά του ἦσαν διατεταγμένα περίξ μιᾶς μεγάλης αὐλῆς. Τούτων ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρα τῆς βορείου πλευρᾶς καὶ τρία τῆς δυτικῆς.

Μεταξὺ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου παρεμβάλλεται ὁδός, πλάτους 2.80 μ., ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τῶν Ἀστυδε πυλῶν ἐξυπηρετεῖ ὁλόκληρον τὸν πρὸς Δυσμᾶς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων

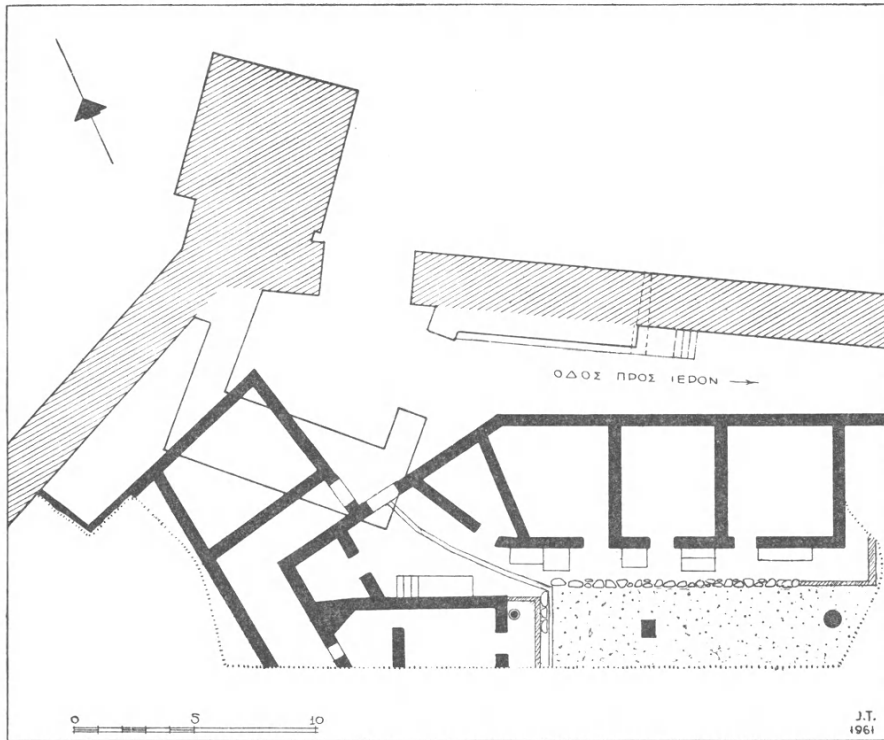
Εἰκ. 2. Τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐλευσίνος κατὰ τοὺς Πεισιστρατεῖους χρόνους (κατὰ Ἰ. Τραυλὸν 1961).

χώρον καταλήγουσα πρὸ τῶν Μικρῶν Προπυλαίων. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἱκανοὺ πλάτους διήρχοντο καὶ ἅμαξαι, αἱ ὁποῖαι, ἐφ' ὅσον παρίστατο ἀνάγκη, εἰσέρχοντο καὶ ἐντὸς τοῦ κυρίως Ἱεροῦ, ὡς τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν αὐλακώσεων ἐκ τῶν τροχῶν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν Μικρῶν Προπυλαίων.

Ἡ εἴσοδος τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος εὕρεται ἐναντι τῶν Ἀστυδε πυλῶν, ὡς κατῳφλιον δὲ αὐτῆς ἐχρησιμοποιήθη τὸ κατῳφλιον τῆς

ἐγκαταλειφθείσης ἐσωτερικῆς Πεισιστρατείου πύλης. Διὰ τοῦ προαυλίου Α, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου εὑρίσκονται δύο μικρὰ δωμάτια Β καὶ Γ, ἐπεκοινώνει ἡ εἴσοδος μετὰ τῆς αὐλῆς.

Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ προαυλίου καὶ κάτωθεν τοῦ κατωφλίου τῆς εἰσόδου διέρχεται πῆλινος ὀχετὸς σχήματος ἀνεστραμμένου Π, διὰ τοῦ ὁποίου διωχετεύον-

Εἰκ. 3. Τὸ ἀποκαλυφθὲν πλησίον τῶν Ἀστυδε πυλῶν οἰκοδόμημα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

το μακρὰν τὰ ὕμβρια ὕδατα ἐκ τῆς αὐλῆς. Εἰς τὸν χώρον ἐπίσης τοῦ προαυλίου εὑρίσκετο καὶ τὸ χαμηλότερον τμήμα κτιστῆς κλίμακος ἀποτελούμενον ἐκ 5 βαθμίδων, ἡ ὕπαρξις τῆς ὁποίας ἀποδεικνύει ὅτι τὸ οἰκοδόμημα εἶχε καὶ δεύτερον ὄροφον.

Πάντα τὰ ἄλλα δωμάτια ἐπεκοινώνουν ἀπ' εὐθείας μετὰ τῆς αὐλῆς.

Πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν αὐτῆς, τὰ δωμάτια Δ, Ε καὶ Ζ καὶ πρὸς τὴν δυτικὴν τὰ δύο συνεχόμενα δωμάτια Η.

Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος σώζονται εἰς ὕψος 1.40 μ. εἰς ὀρισμένα δὲ τῶν δωματίων διετηρήθη καὶ τὸ κονίαμα αὐτῶν σώζον εἰς ἀρκετὰ σημεῖα καὶ ἐγγχρωμον ἀπλὴν διακόσμησιν. Τὰ δάπεδα δὲν φέρουν καμμίαν ἐπίστρωσιν οὐδὲν δὲ χαρακτηριστικὸν εὑρημα ἀνευρέθη ἐπ' αὐτῶν πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ προορισμοῦ τῶν δωματίων. Μόνον ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου Η ἀνευρέθη εἰς πολλὰ τεμάχια τεθραυσμένη μαρμαρίνη κυκλικὴ βάσις τραπέζης εἰς δὲ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου Ε τμήμα αὐτοῦ διαστάσεων 0.90×1.10 μ. ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Τῆς αὐτῆς ἀνεσκάφη τμήμα 10×8 μ. Αὕτη πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν δωματίων καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν τοίχων αὐτῆς 1.80 μ. περιβάλλεται ὑπὸ τοίχου, τοῦ ὁποῦ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια πολὺ λελεασμένη ἐκ τῶν πατημάτων τῶν ποδῶν εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὸ δάπεδον τῆς αὐτῆς ὕψος. Ὁ τοῖχος οὗτος φαίνεται ὅτι προὔπηρχε τοῦ οἰκοδομήματος, πιθανῶς δὲ ἐχρησίμευεν ὡς εἶδος θεμελίου περιστυλίου, δύο βάσεις τῶν κιόνων τοῦ ὁποῦ σώζονται ἀκόμη κατὰ χώραν καὶ ἀπέχουν μετὰξὺ των 10 μ. ἀπόστασιν. Περισσότερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ τμήμα τῆς αὐτῆς πρὸ τοῦ δωματίου Η, ὅπου εὐρέθη πλακόστρωτον ἐξ ὀπτοπλίνθων δάπεδον. Ὁ ἰστάμενος σήμερον παρὰ τὴν δεξιὰν παραστάδα τῆς εἰσόδου Η κιὼν εὐρέθη παραπλευρῶς, ἐτοποθετήθη δὲ εἰς τὴν ὑπάρχουσαν κατὰ χώραν κυκλικὴν βάσιν.

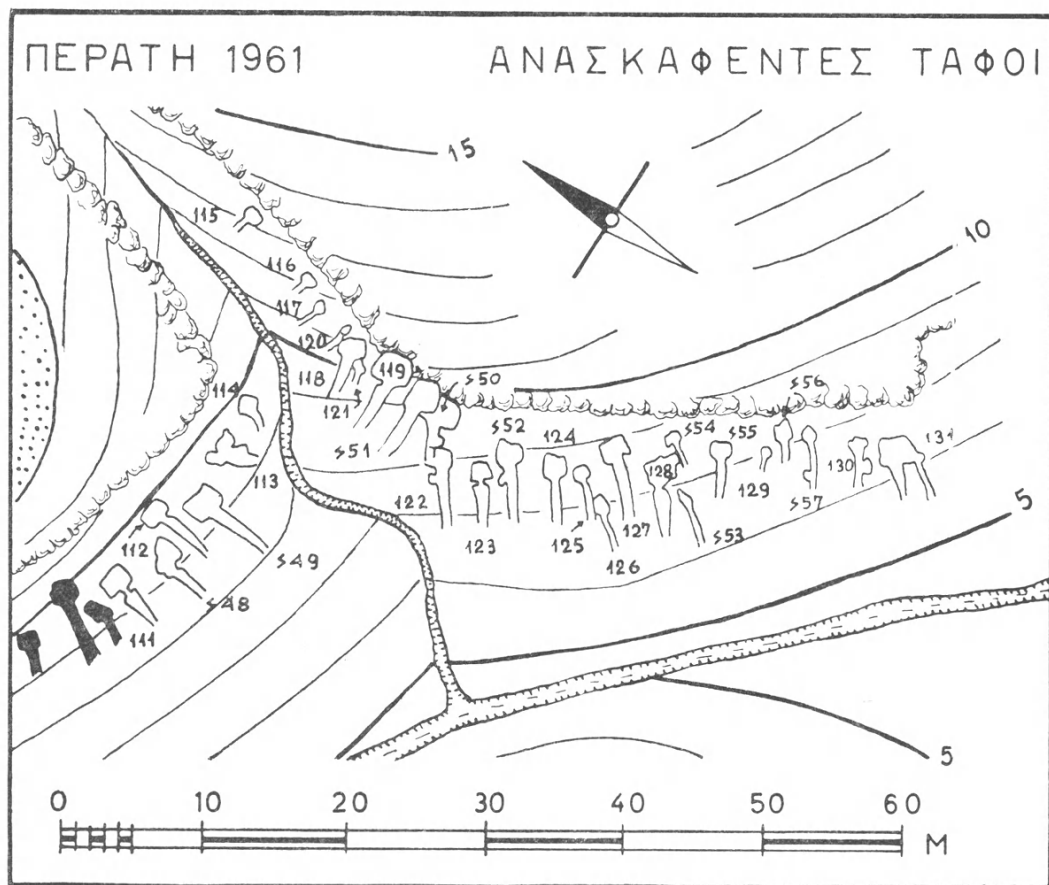
Ἡ ἀνασκαφῆσα μέχρι τοῦ δαπέδου τοῦ οἰκοδομήματος ἐπὶ χῶσις βάθους 2 μ. ἀπετελεῖτο μέχρι μὲν βάθους 1 μ., ἥτοι μέχρι τῆς ἐπιφανείας περίπου τῶν τοίχων, ἐκ καθαρῶν χρωμάτων περιεχόντων θραύσματα ἀγγείων τοῦ 4ου καὶ τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, βαθύτερον δὲ μέχρι τοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου ἐκ διαλελυμένων ὠμῶν πλίνθων, προσερχομένων ἐκ τῆς ἀνωδομῆς τῶν τοίχων. Ἐντὸς τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιχώσεως ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα καὶ νομίσματα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος.

Ἡ εἰς μεγαλύτερον βάθος συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἐκρίθη σκόπιμος ἐπὶ τοῦ παρόντος, πρὸ δηλαδὴ τῆς συμπληρώσεως τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῆς ἀποκαλύψεως ὁλοκλήρου τοῦ διαγράμματος τοῦ κτηρίου. Πάντως ἤρχισαν νὰ παρουσιάζωνται διάφοροι παλαιότεροι τοῖχοι τοῦ 6ου καὶ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὑπάρχει δὲ ἐλπίς μὲ τὴν εἰς βάθος συνέχισιν τῶν ἀνασκαφῶν νὰ ἀποκαλυφθῶσι, καὶ μάλιστα διατηρούμενα εἰς καλὴν κατάστασιν, τὰ παλαιότερα κτήρια.

Ὅσον ἀφορᾷ τέλος εἰς τὸν προορισμὸν τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος εἶναι πρόωρον νὰ τὸ ταυτίσωμεν μὲ ἓν ἐκ τῶν μνημονευομένων εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς λογοδοσίας τῶν ἐπιστατῶν τοῦ Ἑλευσινιακοῦ Ἱεροῦ. Ὡς ὅμως προκύπτει ἐκ τῆς κατόψεως αὐτοῦ, πιθανῶς εὐρισκόμεθα πρὸ μιᾶς οἰκίας τοῦ ἱερατικοῦ προσωπικοῦ. Ὑπὲρ τοῦ χαρακτηρισμοῦ δὲ τούτου συνηγορεῖ ἡ ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἀνεύρεσις δύο βωμῶν καὶ τῶν ἄλλων κινητῶν εὐρημάτων, ὑποδηλούντων τὸν λατρευτικὸν χαρακτῆρα τοῦ οἰκοδομήματος.

3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΤΑΦΩΝ ΠΕΡΑΤΗΣ

Κατά την συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Περαιτῆς νεκροταφείου¹ ἡ ἐφετινὴ περίοδος κατηναλώθη εἰς τὴν ἔρευναν περιοχῆς

Εἰκ. 1.

κειμένης ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ πέρυσι σκαφέντος τάφου 110, περιοχῆς ἣ ὁποία

¹ ΠΑΕ 1953, σ. 88-102, 1954, σ. 89-103, 1955, σ. 100-108, 1956, 63-72, 1957, σ. 35-40, 1958-1960 εἰς τὸν οἰκίον τόπον.

ὀρίζεται πρὸς Ν. μὲν ὑπὸ τοῦ ρέματος τῆς Ἐρωτοσπηλιᾶς, πρὸς Β. δὲ ὑπὸ ὄφρυος τοῦ βράχου παραλλήλου πρὸς τὸ ρέμα καὶ ἐκτείνεται ἐν μέρει ἐκατέρωθεν τῶν ὀχθῶν μικρᾶς νεροσυρμῆς ρεοῦσης καθέτως πρὸς τὸ ρέμα καὶ καταληγούσης εἰς αὐτό. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, εὕρισκομένην εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς παραλίας τῆς θαλάσσης, εἶχον ἐπισημανθῇ ἤδη πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς μερικοὶ συλημένοι τάφοι. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν, καθὼς προκύπτει ἐκ τῆς ἀνευρέσεως νομίσματος τῶν 5 λεπτῶν τοῦ Γεωργίου τοῦ Α', ἐκδόσεως 1869, ἐντὸς τοῦ θαλάμου τοῦ Σ 51, πρέπει νὰ ἐσυληθῶσαν πρὸ πολλοῦ, ὅπως ἄλλωστε εἶχε παρατηρήσει ἤδη καὶ ὁ ΣΤΑΗΣ¹. Οἱ πλεῖστοι ὅμως ἐδείκνυν σχετικῶς πρόσφατα τὰ ἔχνη τῆς ἐπεμβάσεως τῶν ἀρχαιοκαπήλων.

Ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀνεσκάφησαν 31 ἐν συνόλῳ τάφοι, πυκνότατα διατεταγμένοι κατὰ σειρὰν εὕρισκομένην ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσαν ὄφρυν τοῦ πετρώματος καὶ ἀκολουθοῦσαν τὴν γραμμὴν τῆς (σχ. εἰκ. 1). Τὸ ἔδαφος, ἐλαφρῶς ἐπικλινὲς ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ σχετικῶς σκληροῦ ἀμμολίθου τῆς περιοχῆς, ἐδραζομένου ἐπὶ βαθύτερον κειμένου στρώματος πρασινωποῦ σχιστολίθου (κιμιλιᾶς) προσφέρεται ἰδιαίτερος εἰς τὴν κατασκευὴν τάφων τοιοῦτου εἴδους, ὅπως δεικνύει δὲ ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ διάταξις τῶν ἐχρησιμοποιήθη πρὸς τοῦτο ἐντατικώτατα.

Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν τάφων αὐτῶν οἱ 21 (ὑπ' ἀρ. 111 - 131) εὐρέθησαν ἀσύλητοι, οἱ δὲ ὑπόλοιποι 10 (Σ 48 - Σ 57) συλημένοι. Ὅλοι ἦσαν θαλαμοειδεῖς, μερικοὶ δὲ διετῆρου καὶ τὴν θόλον τῶν. Τῶν περισσοτέρων ὅμως ἡ θόλος εἶχε βυθισθῇ λόγῳ τοῦ εὐθρύπτου τοῦ πετρώματος, εἰς μίαν μάλιστα περίπτωσιν, τὴν τοῦ συμπλέγματος τῶν τάφων 119, Σ 50 καὶ Σ 51, οἱ τάφοι αὐτοὶ εἶχον ἀνοιχθῇ τόσον πλησίον ἀλλήλων ὥστε ὁ μεσαῖος εἶχε προκαλέσει τὴν ἀχρήστευσιν τῶν δύο ἄλλων.

Ἡ πτώσις αὐτῇ τῶν θόλων πρέπει εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν περιπτώσεων νὰ ἀναχθῇ εἰς τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ νεκροταφεῖον ἦτο ἀκόμη ἐν χρήσει. Ἀνασκαφικῶς, τοῦλάχιστον, οὔτε μία βεβαία περίπτωσις προσφάτου βυθίσεως διεπιστώθη. Εἰς τὸν τάφον 111 μάλιστα τὸ πρᾶγμα εἶναι ὅχι μόνον ἐμφανὲς ἀλλὰ καὶ ἐκτάκτως ἐνδιαφέρον, διότι ἡ θόλος τοῦ ἐπεσεν ἀφοῦ εἶχον ἀποτεθῇ ἐντὸς τοῦ θαλάμου τοῦ 4 ταφαί, κτερισμένα. Μέσα εἰς τὰ πεσμένα τεμάχια τοῦ πετρώματος ἔγιναν ἐν συνεχείᾳ ταφαὶ εἰς τέσσαρα ἐπάλληλα στρώματα, περὶ τῆς χρονικῆς διαδοχῆς τῶν ὁποίων οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία (σχ. εἰκ. 2). Ἐξ αὐτῶν τὰ δύο πρῶτα ἦσαν ἐπίσης κτερισμένα, οὕτω δὲ ἔχομεν σειρὰν ἀγγείων τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ δὲν φαίνονται νὰ ἀπέχουν χρονικῶς πολὺ μετὰξὺ τῶν, εἶναι ὅμως στρωματογραφικῶς διαχωρισμένα, ἐλπίζεται δὲ ὅτι ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν συναγωγὴν μερικῶν

¹ ΑΕ 1895, σ. 201-202.

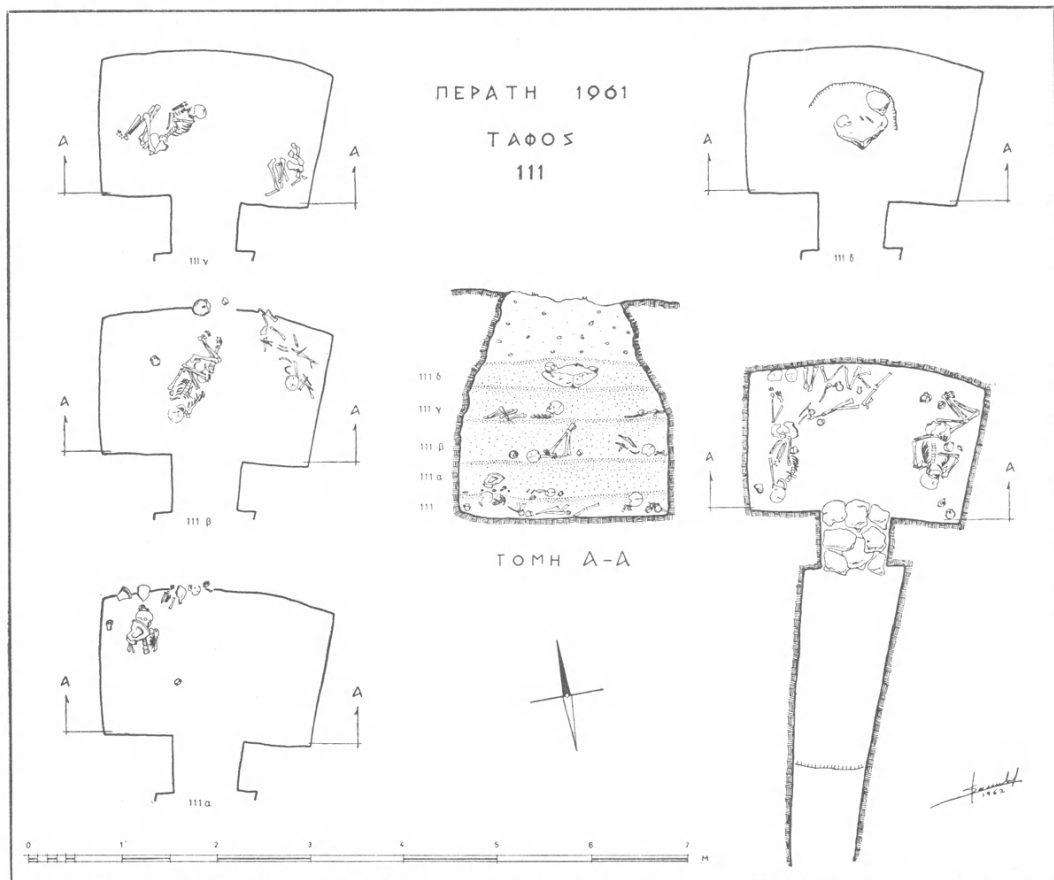
ἀσφαλῶν συμπερασμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς κεραμεικῆς.

Οἱ νεκροί, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἔχουν τὴν συνήθη εἰς τὸ νεκροταφεῖον αὐτὸ στάσιν : Κεῖνται ὑπτιοὶ μὲ τὰς χεῖρας διασταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τὰ γόνατα ὑψηλά. Κατὰ κανόνα ἡ στάσις αὕτῃ εἰκάζεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπὸ τὴν θέσιν τῶν μηριαίων ὀστέων καὶ τῶν κνημῶν, τὰ ὅποια εὐρίσκοντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου, ὅπου ἐπιπτον μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τῶν σαρκῶν, αἱ ὅποια τὰ συνέδεον. Ἐφέτος ὅμως εὐρέθη ταφή, τῆς ὁποίας τὰ ὀστᾶ διετῆρουν τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν, διότι ἀκριβῶς αὕτῃ, ἀνήκουσα εἰς τὸ δεῦτερον ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου 111 στρῶμα, εἶχε καλυφθῇ εὐθὺς ἀμέσως ὑπὸ χωμάτων, τὰ ὅποια συνεκράτησαν τὰ ὀστᾶ (πίν. 6α καὶ σχ. εἰκ. 2, ταφὴ 111 β). Πλὴν τῶν συνήθων ταφῶν εὐρέθη εἰς τὸν τάφον 122 καὶ μία ἐπιπλέον καῦσις νεκροῦ, ἡ ἐβδόμη κατὰ σειράν, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει τὸ νεκροταφεῖον αὐτό. Ὅπως καὶ εἰς τὰς προηγούμενας, τὰ εὐρεθέντα καμμένα ὀστᾶ ἦσαν ὀλίγα, προερχόμενα ὅμως ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν μερῶν τοῦ σκελετοῦ, εὐρέθησαν δὲ ἐντὸς μικροῦ ἀβαθοῦς λάκκου. Καθὼς φαίνεται, ἡ καῦσις εἶχε γίνεαι ἀλλοῦ, ἐντὸς τοῦ τάφου δὲ εἶχον ἀποτεθῇ μερικὰ ἐκ τῶν ὀστέων, ἀντιπροσωπευτικὰ τρόπον τινὰ καὶ ἐπέχοντα θέσιν πλήρους ταφῆς.

Ἐπιπλέον πρὸς τὴν καῦσιν ὁ τάφος 122 (σχ. εἰκ. 3) παρουσιάζει γενικώτερον ἐνδιαφέρον. Δρόμος στενὸς καὶ ἐπιμήκης ὁδηγεῖ πρὸς μικρὸν τετράπλευρον χαμηλὸν θάλαμον, τοῦ ὁποίου ἡ θύρα εἶχε διατηρηθῇ. Ἡ θύρα ἦτο φραγμένη μὲ στερεὰν καὶ ἐπιμελῶς κτισμένην ξηρολιθίαν, ἀμέσως πρὸ αὐτῆς ὅμως, ἐπὶ τῆς Β. παρειᾶς τοῦ δρόμου καὶ κατὰ 0.60 ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου του, εἶχεν ἀνοιχθῇ μικρὰ στενομήκης τετράπλευρος κόγχη (σχ. εἰκ. 3, 122 α), ἡ ὁποία περιεῖχε μίαν ταφὴν κ.χ. κτερισμένην μὲ χαλκῆν περόνην, χαλκοῦν μαχαιρίδιον (βλ. πίν. 7β) καὶ τρεῖς ψευδοστόμους ἀμπορεῖς. Ἡ λιθοδομὴ ἡ κλείουσα τὸ πρὸς τὸν δρόμον ἀνοιγμα τῆς κόγχης ἦτο ὀγκώδης, προσεξεῖχε δὲ τόσον ἐντὸς αὐτοῦ ὥστε τὸν ἔφρασσε τελείως καὶ ἀπέκλειε τὴν προσέγγισιν πρὸς τὴν θύραν τοῦ κυρίως τάφου. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ταφή τῆς κόγχης πρέπει νὰ θεωρηθῇ μεταγενεστέρα τῶν τοῦ θαλάμου, συνεπῶς δὲ τὰ ἀγγεῖά της εἶναι προφανῶς ὑστερώτερα τῶν ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὐρεθέντων.

Ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδον καὶ κατὰ μῆκος τοῦ Ν. τοιχώματος τοῦ θαλάμου ἔκειτο ταφὴ κ.χ. κακῶς διατηρημένη καὶ κτερισμένη μὲ τρία μικρὰ ἀγγεῖα (κρατηρίσκον εἰς τεμάχια καὶ δύο προχοῖδια), ἡ τελευταία τοῦ τάφου. Κατὰ μῆκος τοῦ Α. τοιχώματος εὐρέθησαν τὰ τεμάχια μεγάλης κωδωνοσχήμου λοπάδος, τὰ ὅποια ὁμοῦ μετὰ 1 - 2 ὀστέων ἐκάλυπτον ἐν μέρει τὸν λάκκον τὸν περιέχοντα τὴν καῦσιν. Πλησίον αὐτῶν ἔκειτο καὶ πιθόσχημος ἀμπορίσκος. Μερικὰ τεμάχια ὀστέων παρὰ τὸ Β. τοίχωμα, λείψανα ταφῆς κ.χ. παραχθείσης καὶ ἐν μέρει παραμερισθείσης πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν προτελευταίαν ταφὴν,

τῆς ὁποίας ὁ πιθόσχημος ἀμφορίσκος ἀπετέλει ἀσφαλῶς κτέρισμα. Εἰς αὐτὴν πιθανώτατα θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ καὶ ἡ λοπάς, τῆς ὁποίας μικρὸν τεμάχιον εὐρέθη πλησίον τῶν ὀστέων. Τέλος, κατὰ μῆκος τοῦ Δ. τοιχώματος, ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου, ὁμὰς ἀγγείων ἐκάλυπτε δεύτερον ἀβαθῆ λάκκον, περιέχοντα κρανίον καὶ ὀλίγα ὀστᾶ. Τὰ ἀγγεῖα ἦσαν μία μεγάλη ἀκεραία πρόχους (βλ.

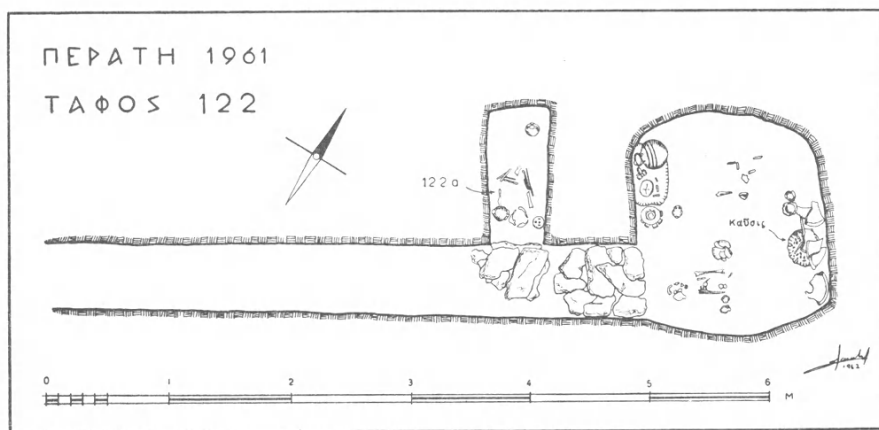

Εἰκ. 2.

πίν. 10β, ἀρ. 868), μικρὸν τετραπλοῦν ἀγγεῖον μὲ ὑψηλὴν καλαθοειδῆ λαβὴν (βλ. πίν. 10β, ἀρ. 867), ψευδόστομος, καὶ κέρνος ἀκέραιος, θαυμασίας διατηρήσεως (βλ. πίν. 10α, ἀρ. 866). Ἀποτελεῖται ἐξ ὑψηλῆς κυλινδρικῆς βάσεως, εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ὁποίας καὶ ἐπὶ ἰσαρίθμων στελεχῶν εἶναι προσκεκολλημένοι 8 ἀπίσχημοι κοτυλίσκοι, συμμετρικῶς διατεταγμένοι περίξ ἐνὸς ὁμοίου,

μεγαλυτέρου, εἰς τὸ κέντρον. Τὸ ἀγγεῖον καλύπτεται ὁλόκληρον ὑπὸ καστανοφαίου ἐπιχρίσματος, ἢ πρὸς τὴν περιφέρειαν δέ, ἐξωτερικῇ, πλευρὰ τῶν κοτυλίσκων εἶναι ἀμελῶς διαγραμμισμένη με λεπτὴν φαιὰν βαφὴν. Ὁ κέρνος αὐτὸς εἶναι, ἐξ ὅσων γνωρίζω, τὸ μοναδικὸν ἀγγεῖον τοῦ εἴδους τοῦ τῶν χρόνων αὐτῶν, τὸ ὁποῖον εὑρέθη εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα.

Ἄλλος τάφος τοῦ ὁποῖου τὸ σχῆμα ἐκφεύγει τοῦ συνήθους εἶναι ὁ 131, ὁ ὁποῖος ἔχει δύο δρόμους ὁδηγοῦντας εἰς τὸν αὐτὸν θάλαμον. Ἡ ἰδιοτυπία αὐτῇ, ὅπως ἀπέδειξαν αἱ παρατηρήσεις κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀνασκαφῆς του, ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ὁ τάφος ἐχρησιμοποιεῖτο ἀκόμη, τὸ ὑπέρθυρόν του κατέρρευσε συμπαρασῶραν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου καὶ τμήμα

Εἰκ. 3.

τῆς ξηρολιθιᾶς τῆς εἰσόδου. Προκειμένου νὰ ἀχρηστευθῇ ὁ τάφος, οἱ κάτοχοί του, μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπισκευάσουν τὴν ζημίαν τῆς εἰσόδου, τὴν ἡχρήστευσαν καὶ ἤνοιξαν ἄλλην εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ θαλάμου, ἔσκαψαν δὲ νέον δρόμον ὁδηγοῦντα εἰς αὐτήν.

Τὰ μικρὰ εὐρήματα παρουσιάζουν ἐφέτος ποικίλιαν καὶ ἐνδιαφέρον, εἶναι δέ, ὅπως συνήθως, κοσμήματα, ὅπλα, ἐργαλεῖα καὶ σκευὴ λίθινα, ἐλεφάντινα, χαλκᾶ, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, μολύβδινα καὶ ἐξ ὑαλομάζης. Τὰ ἀξιολογώτερα εἶναι τὰ κάτωθι :

α) Χρυσοῦς δακτύλιος με σφενδόνην τοῦ τάφου Σ 51, εὑρεθὲς εἰς τὸ τμήμα τοῦ θαλάμου τὸ διαφυγὸν τὴν σύλησιν. Ἡ ἐλλειψοειδὴς σφενδόνη του ἔχει χαμηλὸν περιγείλωμα με κοκκιδωτὴν διακόσμησιν, ὁ δὲ κρίκος του ἀποτελεῖται ἀπὸ πλατὺ καὶ λεπτὸν ἔλασμα. Ἐπὶ τῆς σφενδόνης διετηροῦντο ἐλά-

χίστα ἔχνη ἡλέκτρον. Διάμετροι σφενδόνης 26 καὶ 19 χιλ. Διάμετρος κρίκου 21 χιλ. (πίν. 6β).

β) Σφραγιδόλιθος ἀμυγδαλόχημος, διάτρητος κατὰ τὸ μῆκός του, ἐκ σαρδίου. Εὐρέθη εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ὑπεράνω τοῦ τάφου 118. Ἔχει ἑγγλυπτον παράστασιν ἀντιλόπης καλπαζούσης. Μῆκος 21 χιλ., πλάτος 17 χιλ. (πίν. 7α, ἀριστερᾷ).

γ) Σφραγιδόλιθος φακοειδῆς ἐξ ἀνάτου, διάτρητος κατὰ τὴν διάμετρον, ἐκ τοῦ τάφου 128. Φέρει παράστασιν ἐλάφου τρεχούσης, ὑπεράνω δὲ τῆς ράχews τοῦ ζώου εἰκονίζεται προτομὴ ὁμοίου, μικροτέρου. Διάμετρος 20 χιλ. (πίν. 7α, δεξιᾷ).

δ) Χαλκῇ περόνη καὶ μαχαίριδιον τοῦ τάφου 122α. Εὐρέθησαν κ.χ. παρὰ τὸν δεξιὸν πῆχυν τῆς ταφῆς. Ἡ κεφαλὴ τῆς περόνης λείπει. Τὸ μαχαίριδιον εἶναι ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, μὲ λεπίδα ἐλαφρῶς καμπύλην καὶ διακόσμησιν ἀπὸ ἐγχαράκτους ραβδώσεις κατὰ μῆκος τῆς ράχews. Μῆκος περόνης 264 χιλ., μῆκος μαχαιριδίου 180 χιλ. (πίν. 7β).

ε) Χαλκῇ τριχολαβίς, ξυράφιον, κοπίς, ὀπτεὺς καὶ λόγχη τοῦ τάφου 123. Εὐρέθησαν εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ θαλάμου, ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Πλησίον αὐτῶν εὐρέθη καὶ ὠσειδῆς λίθος μὲ ἐπίπεδον τὴν μίαν ὕψιν του, προφανῶς ἀκόνη. Μῆκος τριχολαβίδος 115 χιλ., ξυραφιοῦ 215 χιλ., κοπίδος 131 χιλ., ὀπέως 160 χιλ. καὶ λόγχης 225 χιλ. (πίν. 8α).

στ) Μολύβδινα βαρίδια δικτύου (74 ἀκέραια καὶ τεμάχια 10 ἄλλων) καθὼς καὶ ἄγκιστρον τοῦ τάφου 131. Εὐρέθησαν ὅλα ὁμοῦ εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ θαλάμου, ἐν σωρῷ. Τὰ βαρίδια ἀποτελοῦνται ἀπὸ τετράπλευρα τεμάχια μολυβδίνου ἐλάσματος διπλωμένα εἰς δύο καὶ χωρίζονται ὡς πρὸς τὸ σχῆμά των εἰς δύο κατηγορίας : τὰ 31 ἔχουν διπλωθῇ κατὰ τὸ μῆκός των καὶ εἶναι στενομήκη, τὰ δὲ 34 κατὰ τὸ πλάτος καὶ εἶναι σχεδὸν τετράγωνα. Τὸ ἄγκιστρον φέρει εἰς τὸ ἄκρον του γλῶχιδα ἀντίστροφον πρὸς τὴν ἀκὴν του. Μήκη βαριδίων 40 - 48 χιλ. καὶ 20 - 30 χιλ. Μῆκος ἀγκίστρου 43 χιλ. (πίν. 8β).

ζ) Χαλκῇ μηνοειδῆς μάχαιρα ἐκ τοῦ τάφου Σ 49. Εὐρέθη εἰς μικρὰ τεμάχια διασκορπισμένα ἐντὸς τῶν χωμάτων τῆς συλῆσεως, συγκολληθέντα. Φέρει λαβὴν ὑπὸ μορφὴν στελέχους προσηρμοσμένου εἰς τὸ μέσον τῆς ράχews της, ἀπὸ τὴν ἐπένδυσιν τῆς ὁποίας οὐδὲν ἐσώθη. Ἡ κόψις της διατηρεῖται εἰς δύο σημεῖα μόνον, ἀρκετὰ διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς καμπύλης της. Ὅμοίου σχήματος μάχαιραι χρησιμοποιοῦνται καὶ σήμερον εἰς τὴν κατεργασίαν τῶν δερμάτων. Μεγίστη σῶζ. διάστασις 128 χιλ. (πίν. 9α).

Τὰ ἀγγεῖα τὰ εὑρεθέντα ἐφέτος, 157 τὸν ἀριθμὸν, παρουσιάζουν ἰδιαιτερον ἐνδιαφέρον. Οἱ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς (πίν. 9β) ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ τὰ περισσότερα δείγματα (32 ἐν συνόλῳ), ὑπάρχουν δὲ μετὰξὺ αὐτῶν μερικοὶ ἄξιοι προσοχῆς. Ἐξ αὐτῶν ὁ ὑπ' ἀρ. 892 τοῦ τάφου 124 (βλ. πίν. 9β) πλὴν τῆς

ἐξαιρετικῆς ποιότητος τῆς διακοσμήσεώς του, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς πτηνὰ καὶ φανταστικά τετράποδα ζῶα ἐν μέσῳ πυκνῆς βλαστήσεως φοινικοδένδρων καὶ κακτοειδῶν, παρουσιάζει τὸ ἀσύνηθες χαρακτηριστικὸν ὅτι ἡ διακόσμησις αὐτὴ καλύπτει ὁλόκληρον τὸν ὦμον καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, τὸ ὁποῖον ὁ ἀγγειογράφος ἀντιμετωπίζει ὡς μίαν ἐνιαίαν ἐπιφάνειαν χωρὶς νὰ τὴν διαιρῇ. Ἐκ τῶν ἄλλων ἀγγείων καὶ κεραμεικῶν εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν κατὰ τὴν μεγίστην πλειοψηφίαν των εἰς τὰ γνωστὰ σχήματα, πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸν κέρνον τοῦ τάφου 122, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἤδη λόγος (πίν. 10α, ἀρ. 866) καὶ μικρὸν πῆλινον συμπαγὲς ἀντικείμενον, σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου τοῦ τάφου 112 (πίν. 10β, ἀρ. 835), ἐκ τῶν ἐξ πλευρῶν τοῦ ὁποίου ἡ μία εἶναι ἀδιακόσμητος, καὶ τὸ ὁποῖον φέρει δύο μικρὰς διαμπερεῖς ὁπὰς εἰς τὸ ἄνω μέρος του. Εἰς τὸν τάφον 111α δὲ ἐπανελήφθη τὸ εὖρημα τοῦ τάφου 5 τοῦ 1953¹. Ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τῆς ταφῆς ἔκειντο τὰ τεμάχια μεγάλης κωδωνοσχήμου λοπάδος (σχ. εἰκ. 2). Πλησίον αὐτῶν ἦσαν δύο γυναικεῖα εἰδώλια μετὰ τὰς χεῖρας ὑψωμένας καὶ συναντωμένας ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ πόλου τῆς κεφαλῆς. Τρίτον ὅμοιον εἰδώλιον εὐρέθη εἰς τὸ γέμισμα τοῦ δρόμου πρὸ τῆς θύρας, πρᾶγμα οὐδόλως παράδοξον δεδομένου ὅτι ἡ ταφή αὐτὴ εἶχε ταραχθῇ καὶ καταστραφῇ κατὰ τὸ ἥμισυ.

Τὰ εἰδώλια αὐτὰ ἔχουν τὴν βάσιν συμπαγῇ φέρουσιν μικρὰν ὀπὴν εἰς τὸ κέντρον τῆς. Τρεῖς ἀνάλογοι ὁπαί, συμμετρικῶς διατεταγμένοι, ὑπάρχουν εἰς τὸ χεῖλος τῆς λοπάδος. Ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐκ τῆς θέσεως τῶν ἐντὸς τοῦ τάφου εἰδωλίων προκύπτει ὅτι αὐτὰ ἦσαν στερεωμένα ἐπὶ τοῦ ἀγγείου, τῇ βοηθείᾳ ἀσφαλῶς μικρῶν ξυλίνων στελεχῶν, στερεωμένων ἐντὸς τῶν βάσεων των καὶ διερχομένων διὰ τῶν ἐπὶ τοῦ χείλους ὀπῶν (πίν. 10γ). Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ θρηνωδῶν, ἡ δὲ χρῆσις των δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ εἶναι ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ταφικῇ.

Τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τῶν ἀγγείων ὅμως δὲν ἔγκειται μόνον εἰς αὐτὰ τὰ ἀσυνήθη σχήματα. Ἐγκείται κυρίως εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς χρόνους κάπως παλαιότερους ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπάγεται ἡ πλειονότης τῆς κεραμεικῆς τοῦ νεκροταφείου. Ὑπάρχουν δηλαδή ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ὡς ἐκ τοῦ σχήματος καὶ τῆς διακοσμήσεώς των ἀνήκουν ὅχι πλέον εἰς τοὺς ΥΕ ΠΙγ χρόνους ἀλλ' εἰς τὸ τέλος τοῦ ΥΕ ΠΙβ, ὅπως, ἐκ τῶν εἰκονιζομένων, ὁ ψευδόστομος ὑπ' ἀρ. 900 τῆς εἰκόνος τοῦ πίν. 9β, ὁ κρατῆρ 875 τῆς εἰκόνος τοῦ πίν. 10α καὶ ἡ πρόχους 868 τῆς εἰκόνος τοῦ πίν. 10β. Καθὼς φαίνεται, οἱ ἀνασκαφέντες ἐφέτος τάφοι ἀνήκουν εἰς τοὺς παλαιότερους τοῦ νεκροταφείου. Πρέπει ὅμως νὰ τονισθῇ ὅτι τὰ κάπως παλαιότερα αὐτὰ ἀγγεῖα οὔτε πολλὰ εἶναι οὔτε καὶ προηγούνται

¹ ΠΑΕ 1953, σ. 98-99, εἰκ. 10 καὶ 11.

σημαντικῶς ἀπὸ ἀπόψεως χρονολογικῆς τῶν ὑπολοίπων. Μέχρι τοῦδε εἶχε διαπιστωθῇ ὅτι οἱ τάφοι τῆς Περαιτῆς ἀνῆκον εἰς τὴν ΥΕ ΠΙγ ἐποχὴν, ἡ δὲ κεραμεικὴ τῶν ἔφθανε μέχρι τοῦ τέλους της. Τώρα, τὰ ὀλίγα αὐτὰ ἀγγεῖα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἑναρξίς τῆς χρήσεως τοῦ νεκροταφείου συμπίπτει μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, συνεπῶς δὲ ὅτι τὸ νεκροταφεῖον καλύπτει ὁλόκληρον τὴν ΥΕ ΠΙγ καὶ διήρκεσεν ὅσον αὐτή. Ἡ διαπιστωθεῖσα ἤδη χρονικὴ διαδοχὴ μερικῶν ἐκ τῶν ταφῶν ἐπιτρέπει τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ συστηματικὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων θὰ ὀδηγήσῃ εἰς θετικώτερα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς κεραμεικῆς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν χρόνων αὐτῶν, ἴσως δέ, τῇ βοηθείᾳ τῶν κατὰ καιροὺς εὐρεθέντων αἰγυπτιακῶν ἀντικειμένων καὶ ἰδίᾳ τῶν δέλτων¹, ἐπιτευχθῇ καὶ ἀσφαλεστέρα ἀπόλυτος χρονολόγησίς της.

ΣΤΥΡΙΔΩΝ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

¹ ΠΑΕ 1953, σ. 95, εἰκ. 7 καὶ 1960 εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΒΡΑΥΡΩΝΟΣ

Λόγω τοῦ μεσολαβήσαντος θανάτου τοῦ ἀνασκαφέως Ἰωάννου Παπαδημητρίου δὲν παρεδόθη κείμενον λεπτομερὲς τῆς ἀνασκαφῆς, παραπέμπομεν τούτου ἕνεκα τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν ἐν τῷ Ἔργῳ τοῦ 1961, σ. 20-37, δημοσιευθεῖσαν ἔκθεσιν.

5. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΡΡΙΝΟΥΝΤΟΣ

Διὰ τὸν αὐτὸν ὡς ἄνω λόγον παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν ἐν τῷ Ἔργῳ τοῦ 1961, σ. 37 - 38, δημοσιευθεῖσαν ἔκθεσιν.

6. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΑΡΝΗΣ¹ (ΓΚΛΑ) ΤΗΣ ΚΩΠΑΪΔΟΣ

Αί εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἀκρόπολιν τῆς Κωπαΐδος ἐφετιναὶ ἀνασκαφαί μας σκοπὸν εἶχον κυρίως μὲν τὴν ἀποκάλυψιν καὶ μελέτην τῶν οἰκοδομημάτων τῆς λεγομένης «'Αγορᾶς», συγχρόνως δὲ τὸν εὐτρεπισμὸν (βλ. πίν. 15 καὶ 16) καὶ τὴν συντήρησιν τῶν ἐρειπίων τοῦ 'Ανακτόρου καὶ τῆς αὐλῆς αὐτοῦ (σχεδ. εἰκ. 1).

Εἰς τὰς ἐργασίας μας αὐτάς πολὺτιμον βοήθην εἶχομεν τὸν ἀρχαιολόγον κ. Σωκράτην Συμεωνίδην, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζομεν καὶ ἐδῶ τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μας.

Τὰ οἰκοδομήματα τῆς 'Αγορᾶς περιλαμβάνονται ἐντὸς περιβόλου τετραγωνικοῦ περίπου σχήματος, μεγίστης πλευρᾶς 170 μ. Οὗτος ἀποτελεῖ συνέχειαν, τρόπον τινά, τοῦ περιβόλου τοῦ 'Ανακτόρου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἔχει κοινὴν τὴν μίαν τῶν πλευρῶν του, τὴν βόρειον. Περί τὸ μέσον τῆς πλευρᾶς ταύτης ὑπάρχει, ὡς ἐλέχθη ἤδη², πύλη, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεκοινῶνουν οἱ δύο χώροι.

Ἐφέτος ἀπεκαλύφθη τελείως τὸ δυτικὸν ἥμισυ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου, ὁλόκληρος ἡ δυτικὴ καὶ τὸ δυτικὸν ἐπίσης ἥμισυ τῆς βορείου. Τοῦ τελευταίου ἀπεκαλύψαμεν μόνον τὴν πρὸς τὴν 'Αγορὰν νοτίαν αὐτοῦ ὅψιν καὶ ὄχι καὶ τὴν πρὸς τὸ 'Ανάκτορον.

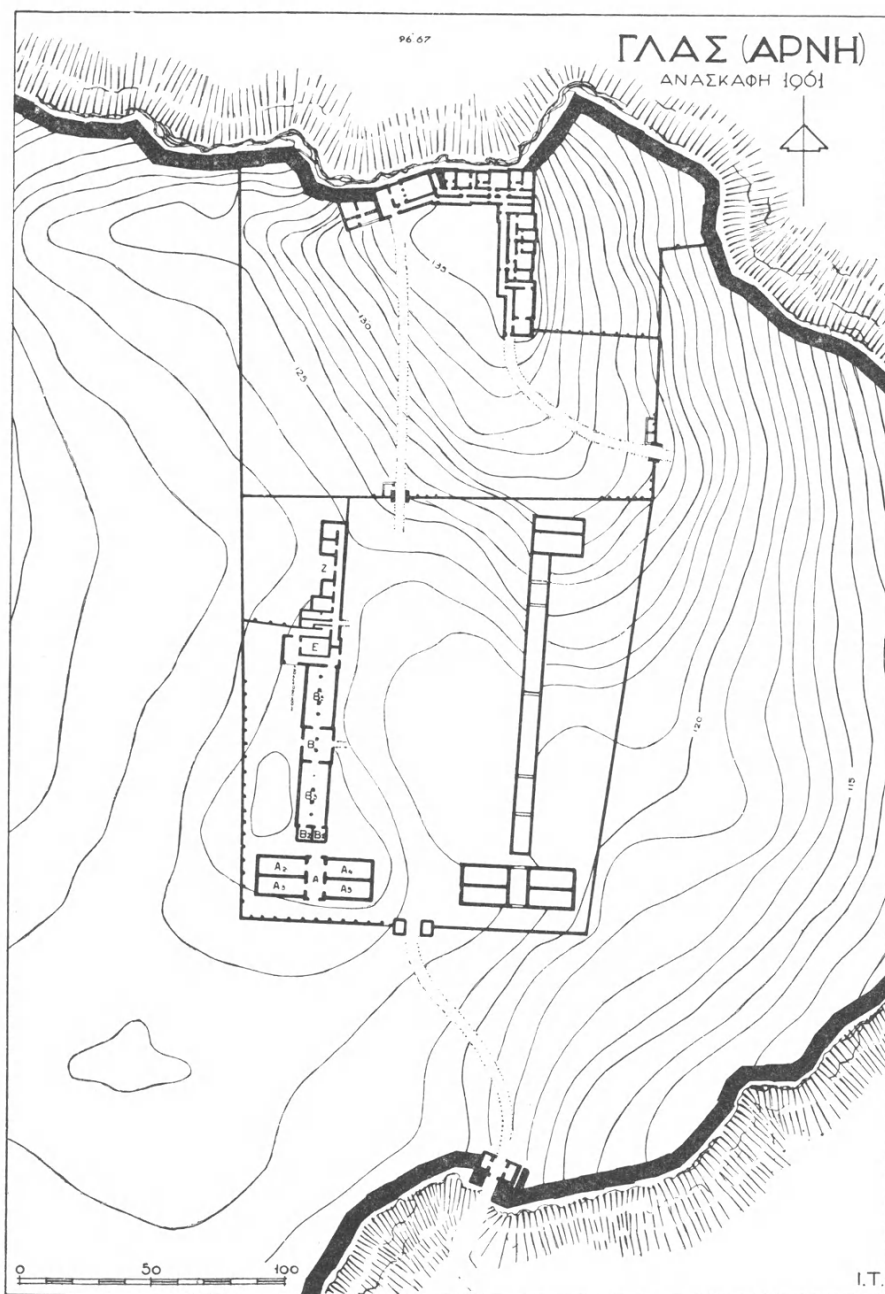
Τὸ ἐρευνηθὲν τμήμα τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καὶ ὁλόκληρος ἡ δυτικὴ ἔχουν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν των ὅψιν, καὶ κατ' ἀποστάσεις κυμαινόμενας ἀπὸ 3.30 μ. μέχρι 4.60 μ., ἀντηρίδας, ἐνῶ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς βορείου πλευρᾶς στερεῖται τοιούτων, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν νοτίαν αὐτοῦ ὅψιν, καὶ τοῦτο διότι αἱ ἀντηρίδες θὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν μὴ ἀποκαλυφθεῖσαν εἰσέτι βόρειον αὐτοῦ ὅψιν, τὴν πρὸς τὸ 'Ανάκτορον. Τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφὰς μας ὁμοίων ἀντηρίδων εἰς τὴν βόρειον ὅψιν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου παρὰ τὴν πύλην καὶ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς αὐλῆς τοῦ 'Ανακτόρου³.

¹ Κατὰ τὰς ἐφετινὰς μας ἀνασκαφὰς ἡ πληροφορία, τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδωσεν ὁ ἐκ τοῦ γειτονικοῦ χωρίου Τοπόλιας γηραιότερος τῶν ἐργατῶν μας, Εὐάγγελος Καραγιάννης, ἔρχεται νὰ ἐνισχύσῃ τὴν καὶ ἄλλοτε διατυπωθεῖσαν γνώμην μας (ΠΑΕ 1955, σ. 121-123 καὶ ὑποσημ. 4) ὅτι ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις τῆς Κωπαΐδος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ΟΜΗΡΟΥ ἀναφερομένη πολυστάφυλος "Ἀρνη, ὅπως πρῶτος δέχεται ὁ ΝΟΑΣΚ. 'Ο ἐν λόγῳ ἐργάτης μᾶς εἶπε ὅτι «στα χρόνια τοῦ παπποῦ του ὁλόκληρο τὸ ἀνατολικὸ μακρόστενο κομμάτι τοῦ Γκλα ἦταν ἓνα περίφημο ἀμπέλι».

² Βλ. "Εργον ΑΕ 1960, σ. 42-44.

³ Αὐτόθι σ. 42.

Εἰκ. 1. Γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ Ἀνακτόρου καὶ τῆς λεγομένης Ἀγορᾶς.

Ὁ περίβολος τῆς Ἀγορᾶς σωζόμενος μόνον κατὰ τὴν βάσιν του, πάχους 1.10 - 1.15 μ., εἶναι ἐκτισμένος διὰ μεγάλων καὶ μικροτέρων λίθων ἀδρῶς λαξευμένων, κατὰ δὲ τὰς γωνίας δι' ὀγκολίθων. Ὅπου οἱ λίθοι εἶναι μικρότεροι, ἔγινε χρῆσις καὶ πηλοῦ ὡς συνδετικῆς ὕλης. Ἡ ἄνω τῆς λιθίνης αὐτῆς βάσεως συνέχεια τοῦ τοίχου ἦτο κατεσκευασμένη ἐξ ὠμοπλίνθων, ὡς μαρτυροῦν διασωθέντα λείψανα αὐτῶν.

Ἐντὸς τῆς Ἀγορᾶς ἡ ἔρευνα ἐξετάθη εἰς ὁλόκληρον τὸ δυτικὸν αὐτῆς τμήμα, τὸ καὶ σπουδαιότερον ἄλλωστε, ἀπὸ τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου τοῦ χωρίζοντος αὐτὴν ἀπὸ τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀνακτόρου μέχρι τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς, ἐνῶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὑπῆρξε περιωρισμένη.

Τὰ οἰκοδομήματα τῆς δυτικῆς πτέρυγος ἀποτελοῦν κυρίως δύο συγκροτήματα. Ἐκ τούτων τὸ παρὰ τὴν νοτίαν εἴσοδον τῆς Ἀγορᾶς, ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ καὶ εἰς ἀπόστασιν 8 μέτρων ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ περιβόλου κείμενον πρῶτον συγκρότημα (Α ἐπὶ τοῦ σχεδιογραφήματος εἰκ. 2, πίν. 11α) ἀποτελεῖται ἀπὸ κεντρικὸν ὀρθογώνιον διάδρομον, μήκους 13.90 μ. καὶ πλάτους 6.10 μ., ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἀνοίγονται ἀνὰ δύο μακρόστενοι αἵθουσαι ἐσωτερικῶν διαστάσεων περίπου 17.70×6.35 μ.

Εἰς τὸν διάδρομον εἰσέρχεται τις διὰ δύο εἰσόδων, πλάτους 2.50 μ., διὰ μὲν τῆς μιᾶς ἀπὸ Βορρᾶ, διὰ δὲ τῆς ἄλλης ἀπὸ Νότου, ἐκατέρωθεν τῶν ὁποίων οἱ τοῖχοι σχηματίζουν ἐξοχὰς (δόντια), πλάτους 0.16 - 0.18 μ.

Τοῦ κτηρίου Α οἱ τοῖχοι, ὁμοίας σχεδὸν κατασκευῆς μὲ τὸν προστατευτικὸν τῆς Ἀγορᾶς περίβολον, ἔχουν πάχος 1.10 μ. καὶ εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μικρῶν καὶ μεγάλων λίθων, μεγαλυτέρων κατὰ τὰς γωνίας, ἀδρῶς πελεκημένων, ἄνευ ὅμως συνδετικῆς ὕλης. Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀκανόνιστος, ἐπὶ δὲ τῆς λιθοκτίστου αὐτῆς βάσεως θὰ ὑφῴντο πάλιν πλίνθινοι οἱ τοῖχοι, ὡς μαρτυροῦν διασωθέντα λείψανα αὐτῶν.

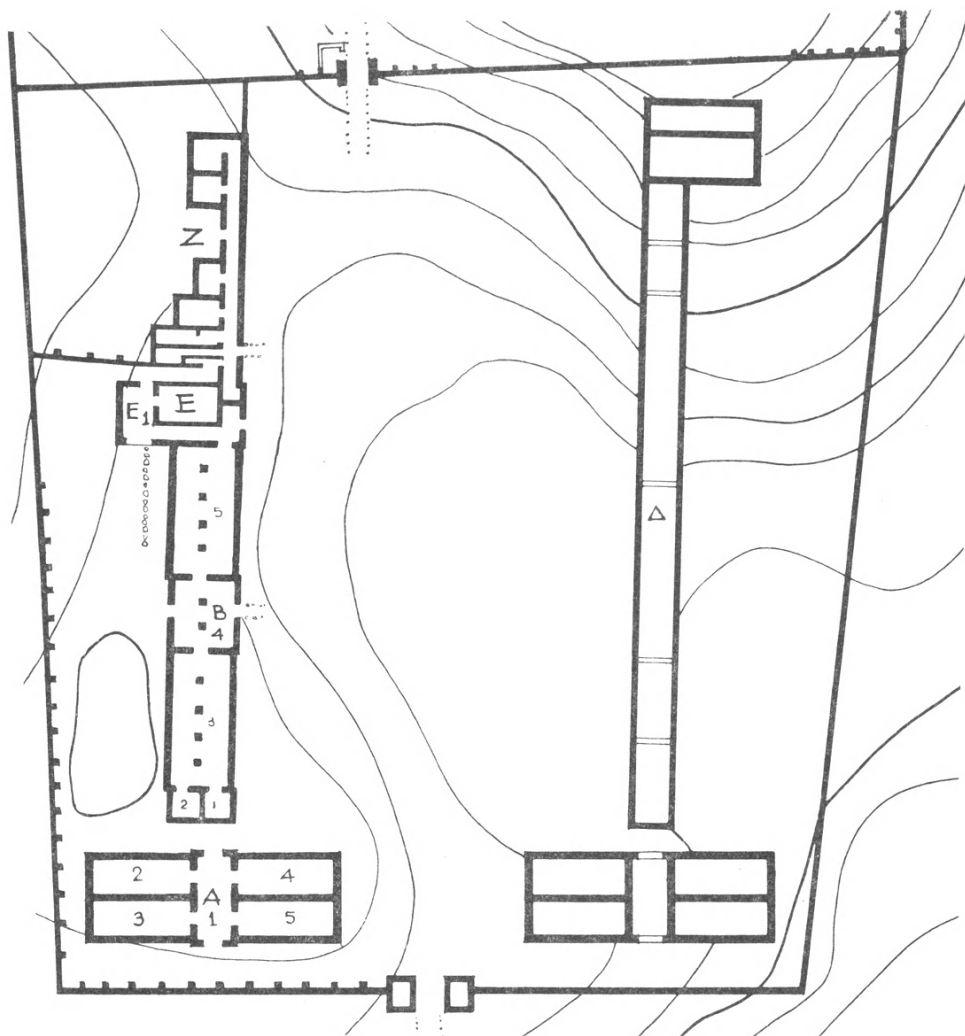
Ἐντὸς τῶν διαμερισμάτων τοῦ κτηρίου, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἐπιχώσεως, ἀνεφάνησαν εἰς τινὰ σημεῖα πλακοειδεῖς λίθοι, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν πιθανώτατα τὸ ὑπόστρωμα τοῦ ἐκ καλῶς πεπατημένου πηλοῦ δαπέδου αὐτῶν.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ἐνὸς τῶν διαμερισμάτων, τοῦ Α3, εὐρέθησαν ἄφθονα ὄστρακα ΥΕ III χρόνων, ἰδίως ὑψιπόδων κυλίκων, τὰ ὅποια μᾶς βοήθησάν καὶ εἰς τὴν χρονολόγησίν του.

Πρὸς Βορρᾶν τοῦ κτηρίου Α, καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 5.25 μ., ἀρχίζει τὸ δεύτερον συγκρότημα, τὸ ὅποιον σύγκειται ἐκ δύο τμημάτων, Β-Ε καὶ Ζ τοῦ σχεδιογραφήματος εἰκ. 2.

Ἐξ αὐτῶν τὸ Β ἀποτελεῖται ἐκ δύο μεγάλων ὀρθογωνίων ὑποστύλων αἰθουσῶν, τῆς Β3 καὶ Β5, ἐκατέρωθεν μιᾶς τρίτης, μικροτέρας κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδόν, ἐπίσης ὑποστύλου αἰθούσης, τῆς Β4 (πίν. 11β καὶ 12).

Αἱ αἵθουσαι ἔχουν τοὺς τοίχους των ἐκτισμένους διὰ μεγάλων ἀδρῶς κατεργασμένων λίθων καὶ εἰς τὸν ἄξονά των στερεωμένας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ

Εἰκ. 2. Ἡ λεγομένη ἸΑγορά μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ ἀνασκαφέντων οἰκοδομικῶν συγκροτημάτων.

βραχώδους ἐδάφους ἀνὰ τέσσαρας αἱ Β3 καὶ Β5 καὶ δύο ἢ Β4 ἀδρῶς ἐπίσης πελεκημέναις λίθιναις βάσεις πρὸς στήριξιν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ξυλίνων κιόνων.

Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς αἰθούσης Β3 ἀνοίγονται δύο μικρὰ δωμάτια, τὰ Β1 καὶ Β2 τοῦ σχεδίου, τὰ ὁποῖα, ὡς φαίνεται, δὲν ἐπεκρινόνουν μεταξὺ των ἀλλ' εἶχον εἴσοδον μόνον ἀπὸ τῆς μεγάλῃς ὑποστύλου αἰθούσης.

Εἰς τὸ δωμάτιον Β2, τὸ πρὸς Δυσμὰς, εὐρέθησαν μικρὰ τμήματα μόλις σωζομένου δαπέδου ἐξ ἀσβεστοκονιάματος, ἐνῶ εἰς τὴν αἰθουσαν Β4 καὶ εἰς τὴν βόρειον αὐτῆς πλευρὰν ἐσώθη ἀρκετὰ μεγάλο τμήμα δαπέδου ἐκ πηλοῦ χρώματος ἐρυθρωποῦ, πάχους περὶ τὰ 0.02 μ., καὶ κάτωθεν αὐτοῦ ἄλλο στρώμα πηλοῦ χρώματος τεφροῦ καὶ πάχους τετραπλασίου περίπου. Εἰς τινὰ σημεῖα τῆς νοτίας αἰθούσης Β3 εὐρέθη ὁ φυσικὸς βράχος τοῦ ἐδάφους καταλλήλως πελεκημένος, ὥστε νὰ ἀποτελῇ δάπεδον ἢ ὑπόστρωμα δαπέδου. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς τέλους ὑποστύλους αἰθουσᾶς ἐσώθησαν τμήματα λιθοστρώσεως ὡς ὑποστρώματος τοῦ δαπέδου, εἰς δὲ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς αἰθούσης Β5 ἀπεκαλύφθη προεξοχή τοῦ τοίχου, πλάτους 0.20 μ., ἐν εἵδει εὐθυντηρίας, ὑποδηλοῦσα τὸ ὕψος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔφθανεν ἡ λιθόστρωσις αὐτή.

Ἐξ ὅλων τούτων συνάγομεν ὅτι τὸ δάπεδον τῶν ὑποστύλων αἰθουσῶν ἀπετελεῖτο ἐξ ὑποστρώματος λιθοστρώτου ἢ τοῦ φυσικοῦ βράχου καταλλήλως πελεκηθέντος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐπετίθετο παχὺ στρώμα πηλοῦ καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἄλλο στρώμα λεπτότερον κονιάματος ἢ πηλοῦ ἐγχρώμου. Κονίαμα ἄλλωστε ἐγχρωμον ὑπῆρχεν εἰς τοὺς τοίχους τῶν αἰθουσῶν, ὡς διακρίνεται εἰς ὠρισμένα σημεῖα αὐτῶν.

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τῶν ὑποστύλων αἰθουσῶν εἶναι τῆς μὲν νοτίας καὶ βορείου 23.50×10 μ. περίπου, τῆς δὲ ἐνδιαμέσου 12.50×10 μ. Τῶν μικρῶν δωματίων Β1 καὶ Β2 εἶναι τοῦ μὲν πρώτου 5.25×4.85 μ., τοῦ δὲ δευτέρου 5.25×4.75 μ.

Τὸ πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ κτηρίου Β εἶναι περίπου 1.10 ἕως 1.20 μ., ἐνῶ τὸ πάχος τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων ποικίλλει. Τῶν μικρῶν δωματίων Β1 καὶ Β2, ἥτοι τοῦ διαχωριστικοῦ μεταξὺ τῶν δύο τοίχου καὶ τῶν τοίχων τῆς βορείου αὐτῶν πλευρᾶς, εἶναι μόλις 0.65 μ., τοῦ μεταξὺ τῶν αἰθουσῶν Β3 καὶ Β4 εἶναι 1.10 μ., τοῦ δὲ μεταξὺ τῶν αἰθουσῶν Β4 καὶ Β5 0.80 μ. Οἱ ἐσωτερικοὶ αὐτοὶ τοῖχοι εἶναι ἐκτισμένοι δι' ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, ἐνῶ οἱ ἐξωτερικοί, ὡς εἴπομεν ἤδη, διὰ μεγάλων ἁδρῶς κατεργασμένων λίθων, μεγαλύτερων κατὰ τὰς γωνίας καὶ ἄνευ συνδετικῆς ὕλης.

Ἰδιαιτέρως ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου Β διὰ τὴν ὁμοιότητα, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει καὶ πρὸς τὸν περίβολον τῆς ἀκροπόλεως καὶ πρὸς τοὺς τοίχους τοὺς ἐξωτερικοὺς τοῦ Ἀνακτόρου. Διότι καὶ ἐδῶ ἔχομεν κατὰ διαστήματα καὶ εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ἐσωτερικῶς ὑπάρχουν ἐγκάρσιοι τοῖχοι, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὴν βόρειον καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ἀνακτόρου, ἐλαφρὰς ἐξοχὰς (δόντια), πλάτους 0.25 - 0.35 μ. περίπου.

Τέλος κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῶν ὑποστύλων

αἰθουσῶν καὶ παρὰ τὴν βάσιν τῶν τοίχων ἀπεκαλύψαμεν μεγάλα τμήματα σειρᾶς πλακοειδῶν λίθων, οἱ ὅποιοι προφανῶς ἐχρησίμευον ὡς ζώνη προστατευτικῇ τῶν τοίχων καὶ τῶν θεμελίων ἀπὸ τὰ ἐκ τῆς στέγης πίπτοντα ὕδατα (πίν. 12).

Αἱ δύο μεγάλαι ὑπόστυλοι αἰθουσαι Β3 καὶ Β5 ἐπεκοινώνουν διὰ δύο θυρῶν, πλάτους περίπου 3.30 μ., μετὰ τῆς μεταξὺ αὐτῶν μικροτέρας Β4, ἡ ὁποία πάλιν διὰ δύο θυρῶν, πλάτους περίπου 3.40 μ., ἐπεκοινώνει πρὸς τὸν ἔξω χῶρον· διὰ μὲν τῆς δυτικῆς πρὸς τὴν αὐλήν, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῶν ὑποστύλων αἰθουσῶν μέχρι τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ προστατευτικοῦ τῆς Ἀγορᾶς περιβόλου, διὰ δὲ τῆς ἀνατολικῆς πρὸς τὴν πλατεῖαν τῆς Ἀγορᾶς. Ἐδῶ μάλιστα ὑπάρχει καὶ ἐπίτηδες κατασκευασμένη διὰ λίθων κεκλιμένη ἀνοδος (βλ. σχεδ. εἰκ. 2).

Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τῆς ὑποστύλου αἰθούσης Β5 ὑπάρχει διάδρομος ὁδηγῶν εἰς τὸ ὅλως ἰδιαιτέρας, κατὰ τὴν γνώμην μας, σπουδαιότητος διαμέρισμα Ε, τὸ ὁποῖον δι' ἐγκαρσίου τοίχου βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τὴν βόρειον αὐτοῦ πλευρὰν καὶ φθάνοντος μέχρι τοῦ περιβόλου τῆς Ἀγορᾶς χωρίζεται ἀπὸ τοῦ τελευταίου κτηριακοῦ συγκροτήματος Ζ τοῦ σχεδιογραφήματος.

Εἰς τὸν διάδρομον, ὁ ὁποῖος ἔχει σχῆμα ἀνεστραμμένου Γ, μὲ τὸ μικρότερον σκέλος βλέπον πρὸς Βορρᾶν καὶ τὸ μεγαλύτερον πρὸς Δυσμάς, εἰσερχόμεθα ἀπὸ τῆς ὑποστύλου αἰθούσης διὰ θύρας, πλάτους 1.70 μ., εὐρισκομένης εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς βορείου αὐτῆς πλευρᾶς.

Τὸ μικρότερον σκέλος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 4.30 × 2.20 μ., κλείεται πρὸς Βορρᾶν διὰ τοίχου, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἀπεμονώνετο ἄλλοτε διὰ θύρας εὐρισκομένης εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ καὶ ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς θύρας τῆς αἰθούσης Β5. Τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως λιθοστρώτου, πλάτους 0.70 μ., καλυπτομένου ὑπὸ στρώματος πηλοῦ φαιόχρου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐχρησίμευεν ὡς κατώφλιον ἢ ὑποθεμελίωσις κατωφλίου. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ χῶρος αὐτός, διὰ θύρας εὐρισκομένης εἰς τὴν ἀνατολικὴν τοῦ πλευρὰν, ἐπεκοινώνει ἀπ' εὐθείας καὶ μετὰ τῆς πλατείας τῆς Ἀγορᾶς.

Ὁ τοίχος ὁ κλείων πρὸς Βορρᾶν τὸν μικρὸν τοῦτον χῶρον, μήκους 2.20 μ. καὶ πλάτους 1.10 μ., εἶναι ἐκτισμένος δι' ἄργων λίθων καὶ πηλοῦ. Ἐπὶ τῆς βορείου ὅμως ὕψους αὐτοῦ ἐσώθησαν τμήματα κονιάματος, πάχους ἁλλοῦ 0.045 καὶ ἁλλοῦ 0.075 μ., ἐκ πηλοῦ κιτρινωποῦ, τὰ ὁποῖα, μετὰ τὰ ἀνάλογα λείψανα τοῦ Ἀνακτόρου, ὑπῆρξαν τὰ πρῶτά μας πολύτιμα στοιχεῖα, διὰ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ τοῖχοι ἐσωτερικῶς ἦσαν ἐπιεξεχρισμένοι διὰ κονιάματος.

Τὸ ἄλλο σκέλος τοῦ διαδρόμου πολὺ μεγαλύτερον, ἐσωτερικῶν διαστάσεων περίπου 13.50 × 2.00 μ., μᾶς ὁδηγεῖ διὰ θύρας εὐρισκομένης εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον—εὐρέθη καὶ ἐδῶ ἡ λιθόστρωτος ὑποθεμελίωσις τοῦ κατωφλίου,

πλάτους 0.65 μ. εἰς τὸ εὐρύχωρον διαμέρισμα E1, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ εἶδος προδόμου τοῦ κυρίως μεγάρου E (σχεδ. εἰκ. 2, πίν. 13α).

Ὁ πρόδομος αὐτός, ἐσωτερικῶν διαστάσεων : βορείου καὶ νοτίας πλευρᾶς 6.30 μ., δυτικῆς 9.42 μ. καὶ ἀνατολικῆς 9.25 μ., φαίνεται ὅτι εἶχε τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν ἀνοικτὴν, ὡς δεικνύουν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ὕπαρξις παραστάδος κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ μακρὰ σειρὰ μεγάλων πλακοειδῶν λίθων ἀποτελούντων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπιβλητικὴν βαθμίδα, εἶδος στυλοβάτου, ὅπου κατέληγε μακρὸς καὶ στενὸς πλακόστρωτος δρόμος, ἐξ ὁμοίων πλακοειδῶν λίθων, μήκους διασωθέντος 17.75 μ., βαίνων ἀπὸ Νότου.

Ἀπὸ τοῦ προδόμου E1 διὰ θύρας, πλάτους 2.10 μ. περίπου, ἀνοιγομένης εἰς τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευρὰν εἰσερχόμεθα εἰς τὸ μέγαρον E, τοῦ ὁποῖου αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις εἶναι περίπου 10×7 μ.

Τὸ μέγαρον E μετὰ τοῦ νοτίως αὐτοῦ διαδρόμου καὶ τοῦ προδόμου E1 ἐνθυμίζει κάπως τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν τοῦ μεγάρου μετὰ τοῦ προδόμου καὶ διαδρόμου τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ Ἀνακτόρου.

Δι' ἄλλης θύρας, πλάτους 1.58 μ., εὐρισκομένης εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ προδόμου ἐξερχόμεθα εἰς ἄλλον ἐπιμήκη διάδρομον, ἐσωτερικῶν διαστάσεων περίπου 14×2 μ., ὁ ὁποῖος πλαισιώνει ἀπὸ Βορρᾶ τὸ μέγαρον E.

Διὰ τοῦ διαδρόμου αὐτοῦ τὸ κτήριον E ἐπικοινωνεῖ ἀφ' ἐνὸς μὲν μετὰ τοῦ τελευταίου κτηριακοῦ συγκροτήματος (Z τοῦ σχεδ. τῆς εἰκ. 2) διὰ θύρας, πλάτους 1.55 μ. κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς βορείου αὐτοῦ πλευρᾶς, ἀφ' ἑτέρου δέ, δι' ἄλλης θύρας, τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη τὸ λιθόστρωτον κατώφλιον, κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον, πρὸς τὸν μεταξὺ τῶν κτηρίων B-E καὶ τοῦ περιβόλου ὑπαίθριον χῶρον.

Τὸ πλάτος τῶν τοίχων τοῦ βορείου διαδρόμου εἶναι 0.65 - 0.70 μ., τὸ δὲ σωζόμενον ὕψος 0.27 - 0.35 μ. Ὁ τοῖχος ὅμως τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἐλεύθερον τμήμα πλαταίνει εἰς 0.90 μ., ἀπὸ δὲ τοῦ παρὰ τὴν δυτικὴν εἴσοδον ἄκρου τοῦ κάμπτεται ἐλαφρῶς πρὸς Βορρᾶν καὶ συνεχίζεται, μὲ πλάτος 1.15—1.20 μ., σωζόμενον ὕψος 0.25 μ. καὶ συνολικὸν μῆκος 19.10 μ., μέχρι τοῦ περιβόλου, τὸν ὁποῖον συναντᾷ εἰς σημεῖον ἀπέχον περὶ τὰ 47 μ. ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς αὐτοῦ γωνίας, διαιρῶν οὕτω τὸν πρὸς Δυσμᾶς τῶν κτηρίων ὑπαίθριον χῶρον εἰς δύο.

Κατὰ τὴν βόρειον αὐτοῦ ὄψιν, ὁ διαχωριστικὸς αὐτὸς τοῖχος ἔχει ἀντηρίδας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ προστατευτικὸς τῆς Ἀγορᾶς περίβολος.

Ἐντὸς τοῦ μεγάρου τοῦ κτηρίου E, οὕτω ἀρχιτεκτονικῶς διακρινομένου ὅλων τῶν ἄλλων διαμερισμάτων καί, διὰ τῶν δύο αὐτοῦ διαδρόμων, τοῦ προδόμου καὶ τοῦ ιδιάζοντος πλακοστρώτου δρόμου, πρὸς ὅλους τοὺς πέριξ αὐτοῦ χώρους, ὑπαίθριους καὶ μὴ, ἐπικοινωνοῦντος, ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὸν

εὕρημα ὑπῆρξαν, εἰς τὸ κέντρον ἀκριβῶς αὐτοῦ, κτιστοὶ λίθοι, οἱ ὅποιοι πιθανὸν νὰ ἀπετέλουν τὴν βᾶσιν κίονος ἢ ἐστίας ἢ βωμοῦ. Ἴσως λεπτομερεστέρα ἔρευνα εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διαφωτίσῃ περισσότερον τὰ πράγματα.

Εἰς τὸ τελευταῖον κτηριακὸν συγκρότημα, τὸ Ζ τοῦ σχεδιογραφήματος, ὁδηγεῖ, ὡς ἐλέχθη ἤδη ἀνωτέρω, εἴσοδος εὐρισκομένη εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ πρὸς Βορρᾶν τοῦ μεγάρου Ε διαδρόμου. Ἡ εἴσοδος αὕτη μᾶς φέρει εἰς μικρὸν ἐπιμήκη χῶρον, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $7.45 \times 1.80 \mu.$, καὶ ἐκεῖθεν ἀμέσως, διὰ θύρας πλάτους $1.60 \mu.$, πρὸς Ἀνατολὰς εἰς μακρὸν διάδρομον, παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὁποίου εἶναι διατεταγμένα, μὲ τὴν εἴσοδον ἐπ' αὐτοῦ, ἑπτὰ δωμάτια ποικίλων σχημάτων καὶ διαστάσεων. Ὅπισθεν τῶν δωματίων τούτων, πρὸς Δυσμᾶς, ὑπάρχει εὐρύχωρος πάλιν αὐλή, διαστάσεων περίπου $45 \times 40 \mu.$, ὅπως ἀκριβῶς καὶ πρὸς Δυσμᾶς τῶν ὑποστύλων αἰθουσῶν Β καὶ τοῦ κτηρίου Ε.

Καὶ διὰ μὲν τὴν πρώτην ἐκείνην αὐλήν, τὴν περικλειομένην μεταξὺ τοῦ συγκροτήματος Α, τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ περιβόλου καὶ τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου τοῦ ἐκκινουῦντος ἐκ τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ συγκροτήματος Ε δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ λεχθῇ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο πλὴν τοῦ ἐκ τοῦ φυσικοῦ, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, βράχου δαπέδου τῆς ὑπάρχει. Διὰ τὴν δευτέραν ὅμως αὐλήν, τὴν μεταξὺ τοῦ αὐτοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου καὶ τοῦ βορείου σκέλους τοῦ περιβόλου τοῦ χωρίζοντος τὴν Ἀγορὰν ἀπὸ τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀνακτόρου, οὐδὲν ἀκόμη ὀριστικὸν δύναται νὰ λεχθῇ, διότι ἐνταῦθα ἡ ἀνασκαφὴ δὲν συνεπληρώθη.

Εἰς τὸν ἀνατολικὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ μακροῦ διαδρόμου τοῦ τμήματος Ζ καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν μνημονευθεῖσαν εἴσοδόν του ἐκ τοῦ βορείου διαδρόμου τοῦ μεγάρου Ε, δεξιᾷ δὲ τῇ εἰσερχομένῃ, ὑπάρχει εὐρεῖα θύρα ὁδηγοῦσα εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Ἀγορᾶς. Πρὸ τῆς θύρας ταύτης εἶναι κατεσκευασμένη διὰ λίθων κεκλιμένη ἄνοδος, ὅπως καὶ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου τῆς μικροτέρας ἐνδιαμέσου ὑποστύλου αἰθούσης, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω.

Τὸ μῆκος τοῦ διαδρόμου τοῦ κτηρίου Ζ εἶναι $47.70 \mu.$, τὸ δὲ πλάτος τῆς μὲν νοτίας πλευρᾶς αὐτοῦ $2.30 \mu.$, τῆς δὲ βορείου $2.00 \mu.$ περίπου.

Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τοῦ πρώτου μικροῦ ἐπιμήκους διαμερίσματος τοῦ κτηρίου Ζ εἰσερχόμεθα εἰς ἐπίσης στενόν, πλάτους $1.88 \mu.$ καὶ μήκους $8.40 \mu.$, διάδρομον, ὁ ὁποῖος εὐρυνόμενος πρὸς Δυσμᾶς σχηματίζει ὀρθογώνιον δωμάτιον ἐσωτερικῶν διαστάσεων $4.60 \times 2.00 \mu.$

Κυκλικὸν κοίλωμα, βάθους $1.70 \mu.$ ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, κατελάμβανε τὰ δύο τρίτα τοῦ στενοῦ αὐτοῦ διαδρόμου, συμπεριλαμβανομένου καὶ τμήματος τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς, τὰς ὁποίας κατέστρεψεν ἐν μέρει. Εἰς τὰς παρειὰς τοῦ κοιλώματος ὑπῆρχον λίθοι «ριχτοὶ» καλυπτόμενοι ἀπὸ χῶμα τεφρόχρουν. Ἐδῶ ἡ ἐπίχωσις ἦτο λίαν τεταραγμένη—εὐρέθησαν ὄστρακα βυζαντινῶν χρόνων εἰς βάθος $1.40 \mu.$ —ἴσως ἐξ αἰτίας τῆς παλαιότερας

ἀνασκαφῆς τῶν Γάλλων. Διεπιστώσαμεν ὅμως ὅτι γέμισμα ἐκ λίθων ὑπάρχει καὶ πέριξ τοῦ κυκλικοῦ κοιλωμάτος, τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἴσως εἰς προσπάθειαν ἰσοπεδώσεως τοῦ φυσικῶς ἐδῶ ἀνωμάλου ἐδάφους καὶ πρὸς καλυτέραν ὑποστήριξιν τῶν θεμελίων.

Τὸ σημαντικώτερον τῶν πρὸς τὸν διάδρομον ἀνοιγομένων δωματίων εἶναι τὸ τρίτον κατὰ σειρὰν ἀπὸ Νότου, τὸ ὅποιον δι' ἐγκαρσίου τοίχου χωρίζεται εἰς δύο, εἰς τὸν πρὸς τὸν διάδρομον βλέποντα πρόδομον καὶ εἰς τὸν ὅπισθεν αὐτοῦ χῶρον, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐν μικρότερον μέγαρον (πίν. 13β).

Ἡ εἴσοδος ἀπὸ τοῦ διαδρόμου εἰς τὸν πρόδομον γίνεται διὰ θύρας, πλάτους 2 μέτρων, εὐρισκομένης εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, ἐνῶ εἰς τὸ μέγαρον ὀδηγεῖ δευτέρα θύρα, πλάτους 1.80 μ., εὐρισκομένη εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς δυτικῆς τοῦ προδόμου πλευρᾶς.

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ διαμερίσματος τούτου εἶναι τοῦ μὲν προδόμου 3.70×3.25 μ., τοῦ δὲ μεγάρου 5.95×3.20 μ.

Καὶ τῶν δύο δωματίων τὸ δάπεδον εἶναι κατεσκευασμένον ἐξ ἀσβεστοκονιάματος¹ ἐπὶ ὑποστρώματος ἐκ χαλίκων, ἀλλ' ἐνῶ τοῦ προδόμου σώζονται μόνον τμήματα αὐτοῦ παρὰ τὰς δύο ἰδίως μακρὰς πλευρὰς του, τὸ κυρίως μέγαρον διατηρεῖ ἐξ ὀλοκλήρου τὸ δάπεδόν του εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν. Ἡ ἐλαφρὰ καθίζησις εἰς τὴν βορειοδυτικὴν αὐτοῦ γωνίαν δὲν ἐπέφερεν οὐσιαστικὴν καταστροφὴν εἰς τὸ δάπεδον (πίν. 13β). Εἰς τινὰ μάλιστα σημεῖα τῆς βορείου καὶ τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς σώζονται τμήματα καὶ τοῦ κονιάματος τῶν τοίχων συνδεόμενα πρὸς τὸ κονίαμα τοῦ δαπέδου.

Τὰ πρὸς Βορρᾶν τοῦ μεγάρου τούτου ἀνασκαφέντα τέσσαρα δωματία, σωζόμενα εἰς ἄρκετὰ καλὴν κατάστασιν, διατηροῦν καὶ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου των, τὸ ὅποιον εἶναι εἴτε ἐκ πηλοῦ εἴτε, ὅπως εἰς τὰ δύο τελευταῖα καὶ τὸν μακρὸν διάδρομον, ἐκ λιθοστρώτου.

Τῶν ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τοῦ μεγάρου δύο δωματίων αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις εἶναι: τοῦ μὲν πρώτου 5.00×7.65 μ., τοῦ δὲ δευτέρου 5.70×4.35 μ., καὶ τὸ πάχος τῶν τοίχων τῶν μὲν ἐσωτερικῶν 0.70 - 0.75 μ., τῶν δὲ πρὸς Δυσμᾶς καὶ Βορρᾶν ἐξωτερικῶν 1.10 μ.

Πέραν τῶν δύο αὐτῶν δωματίων ὁ μακρὸς διάδρομος προχωρεῖ ἀκόμη πρὸς Βορρᾶν μὲ πάχος τοίχου 1.10 μ. Ὁ δυτικὸς αὐτοῦ τοῖχος ἀποτελεῖ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ὀρθογωνίου ὑπαιθρίου χώρου τῆς μετὰ τοῦ κτηρίου Ζ καὶ τοῦ περιβόλου τῆς Ἀγορᾶς αὐλῆς. Αἱ διαστάσεις τοῦ χώρου αὐτοῦ, ἀνοικτοῦ πρὸς Δυσμᾶς, εἶναι: τῆς βορείου πλευρᾶς του 6.30 μ., τῆς νοτίας 5.15 μ. καὶ τῆς ἀνατολικῆς 8.20 μ.

¹ Μικρὸν τεμάχιον αὐτοῦ ἐδόθη εἰς εἰδικὸν χημικὸν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς συστάσεως τοῦ μείγματος.

Ἐδῶ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν αὐτοῦ γωνίαν, εἰς βάθος 0.15 μ. ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ παρακειμένου τοίχου μέχρι βάθους 0.95 μ., εὐρέθησαν ἐντὸς στρώματος χώματος τεφρόχρου, καλῶς ἐστοιβασμένοι, ὄρθιοι κατὰ τὸ μῆκος των καὶ ἀκουμπησμένοι μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν εἰς τὸν τοῖχον τοῦ διαδρόμου, κέραμοι καλυπτῆρες, εἰς ἀρίστην οἱ πλεῖστοι κατάστασιν (πίν. 14β). Ἐξ αὐτῶν παρελήφθησαν πρὸς ἐξέτασιν πέντε καὶ τινὰ θραύσματα, ἐνῶ τὰ ὑπολοίπα ἀφέθησαν κατὰ χώραν καλυφθέντα καὶ πάλιν διὰ τοῦ τεφρόχρου χώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὅμως ἐτοποθετήσαμεν διὰ τὸ εὐδιάκριτον λεπτὴν στρώσιν χώματος καστανοῦ.

Τῶν δύο τελευταίων δωματίων αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις εἶναι τοῦ μὲν πρώτου ἀπὸ Νότου 4.75×5.25 μ., τοῦ δὲ δευτέρου 5.95×5.25 μ., ἀποτελοῦν δὲ ταῦτα τὴν πρὸς Βορρᾶν ἀπόληξιν τοῦ κτηριακοῦ αὐτοῦ συγκροτήματος, διότι ὁ πρὸς Βορρᾶν αὐτῶν μέχρι τοῦ περιβόλου χώρος φαίνεται ὅτι ἦτο ἀκάλυπτος. Ὁ ἀνατολικὸς ὅμως ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ μακροῦ διαδρόμου συνεχίζεται ἀκόμη πρὸς Βορρᾶν εἰς μῆκος 8.25 μ. συναντῶν τὸ βόρειον σκέλος τοῦ προστατευτικοῦ περιβόλου εἰς σημεῖον ἀπέχον 39.70 μ. ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τῆς Ἀγορᾶς.

Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ὅτι τὸ πάχος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ διαδρόμου, ἂν καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῶν δύο τελευταίων δωματίων, παραμένει πάντοτε 1.10 μ., πάχος τὸ ὁποῖον συναντῶμεν μόνον εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους.

* *

Ἡ ἀνασκαφεῖσα δυτικὴ πτέρυξ τῆς λεγομένης Ἀγορᾶς ἀποτελεῖται, ὡς εἴπομεν καὶ ἄνωτέρω, ἀπὸ δύο κτηριακὰ συγκροτήματα, τῶν ὁποίων τὰ διαμερίσματα Β, Ε καὶ Ζ δύνανται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἀποτελοῦν, λόγῳ τῆς ὀργανικῆς μετὰ τῶν συνδέσεως, ἐν συνολικὸν συγκρότημα. Μόνον τὸ πρῶτον, τὸ κληθὲν Α, εἶναι τελείως ἀνεξάρτητον τῶν ὑπολοίπων, φαίνεται δὲ ὅτι τοῦτο ἐχρησίμευε πρὸς παραμονὴν τῆς φρουρᾶς. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του ὅψις καὶ ἡ θέσις του πλησίον τῆς πύλης συνηγοροῦν, νομίζομεν, ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης.

Τῶν διαμερισμάτων Β, Ε καὶ Ζ ἡ στενὴ ὀργανικὴ σύνδεσις καθὼς καὶ ἡ ἐν γένει ἀρχιτεκτονικὴ τῶν χώρων διάταξις φανερώνει πιθανῶς ὅτι τὰ μὲν βορειότερα διαμερίσματα, τὰ Ζ, ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν διαμονὴν σημαίνοντος προσώπου, ἐνῶ τὰ νοτιώτερα, ὅπως εἶναι τὸ ἰδιαζούσης ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς Ε, μὲ τὸν πρὸς Νότον αὐτοῦ μακρὸν λιθόστρωτον δρόμον, καὶ αἱ ὑπόστυλοι εὐρεῖται αἰθουσαι θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς τόποι συγκεντρώσεως διὰ λατρείαν τινά, ἢ ὡς ἀγορὴ ἀνδρῶν βουλευφόρων, ἀκόμη καὶ ὡς τόποι συγκεντρώσεως δι' ἐμπορικὰς συναλλαγὰς, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁλόκληρος ὁ χώρος αὐτὸς ἦτο πράγματι ἡ Ἀγορὰ τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως.

Τὰ εὐρήματα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς μας εἰς τὸν χώρον τῆς Ἀγορᾶς εἶναι πάλιν ἀγγεῖα τῆς ΥἚ III ἐποχῆς, πρὸ πάντων ὄστρακα ὑψιπόδων κυλίκων, θραύσματα πίθων, καθὼς καὶ λεπίδες ὀψιανοῦ λίθου—σημαντικὸς ἀριθμὸς ὀστράκων εὐρέθη εἰς τὸ συγκρότημα Α—ἐπίσης τμήματα μικρὰ τοιχογραφιῶν ὁμοίων πρὸς τὰς τοῦ Ἀνακτόρου (DE RIDDER, BCH 1894, σ. 271 κ. ἐξ.) καὶ τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος (πίν. 14α).

Τὰ τμήματα αὐτὰ τῶν τοιχογραφιῶν ἀνευρέθησαν παρὰ τὸν βόρειον ἐξωτερικὸν τοῖχον τοῦ τελευταίου δωματίου τοῦ συγκροτήματος Ζ, ὅπου εὐρέθη καὶ πλάξ ἀμυγδαλίτου λίθου σχεδὸν τετράγωνος, διαστάσεων 0.625×0.535 μ. καὶ πάχους 0.15 μ. Τὰ εἰς τὰς τοιχογραφίας χρησιμοποιηθέντα χρώματα εἶναι τὸ κύανον, τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ καστανόν. Τέλος τεμάχια τοιχογραφιῶν, μικρότατα ὅμως, εὐρέθησαν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους χώρους Α, Β καὶ Ε τῆς πλευρᾶς αὐτῆς τῆς Ἀγορᾶς.

Ἐντὸς τοῦ μεγάρου Ε καὶ παρὰ τὸν βόρειον αὐτοῦ τοῖχον, εἰς βάθος 0.30 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, εὐρέθη σφονδύλιον κωνικὸν μέλανος λίθου μὲ ὀπὴν διαμπερῇ, παρὰ δὲ τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κτηρίου θραύσματα μεγαρικοῦ σκύφου μὲ φοιλιωτὴν διακόσμησιν.

Κατ' ἐξοχὴν ὅμως σημαντικὰ εὐρήματα διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν οἰκοδομημάτων τῆς ἀκροπόλεως ὑπῆρξαν οἱ ἔξω τοῦ πέμπτου ἀπὸ Νότου δωματίου τοῦ κτηρίου Ζ καὶ παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν αὐτοῦ γωνίαν διασωθέντες, ὡς εἵπομεν καὶ ἀνωτέρω, καλυπτῆρες κέραμοι, οἱ ὅποιοι φαίνεται ὅτι ἐπερίσσευσαν καὶ ἀπετέθησαν ἐκεῖ μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς στέγης τῶν διαμερισμάτων αὐτῶν τῆς Ἀγορᾶς. Μία ἐπὶ πλέον καὶ αὐτὴ ἀπόδειξις τῆς ἀποπερατώσεως τῶν κτηρίων τῆς ἀκροπόλεως. Ὅτι ἄλλωστε εἶχε συντελεσθῇ ἡ στέγασις τῶν οἰκοδομημάτων ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς τῆς προστατευτικῆς ζώνης τῆς κατὰ μῆκος τῶν ὑποστύλων αἰθουσῶν, διὰ τὴν προφύλαξιν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τῶν τοίχων ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς στέγης πιπτόντων ὀμβρίων ὑδάτων.

Οἱ κέραμοι οὗτοι, μήκους 0.46 μ. καὶ διαμέτρου εἰς τὸ ἐν ἄκρον 0.165 μ. καὶ εἰς τὸ ἄλλο 0.215 μ., ἀποτελοῦν μοναδικὸν δεῖγμα καλῶς διατηρουμένων κοίλων κεράμων (λακωνικῶν) τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, εἰς τοὺς ὁποίους δυνάμεθα ἀδιστάκτως νὰ τοὺς τοποθετήσωμεν, διότι ὅχι μόνον εὐρέθησαν παρὰ τὰ ΥἚ III κτήρια τῆς Ἀγορᾶς ἀλλὰ καὶ ἐντὸς ἐπιχώσεως τῶν χρόνων ἐκείνων ἐντελῶς ἀδιαταράκτου.

Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὸς εἶναι ἀκόμη καὶ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς των. Δηλαδὴ ἀρχικῶς κατεσκευάσθη εἰς τὸν κεραμεικὸν τροχὸν σωλὴν, κατόπιν δὲ διὰ μαχαιριδίου ἐδιχοτομήθη κατὰ μῆκος¹.

1. Τὴν προσοχὴν μου ἐπὶ τῆς λεπτομερείας αὐτῆς ἐπέστησεν ὁ φίλος κ. Ἱ. Τραυλός.

Ἡ σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἀνασκαφεῖσα αὐτὴ πτέρυξ τῆς ᾽Αγορᾶς—ὀλίγαι μόνον λεπτομερειακαὶ πλεόν ἔρουναι ἐντὸς αὐτῆς ὑπολείπονται—παρέχει ἐντελῶς διαφορετικὴν εἰκόνα ἀπὸ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε. Διότι ἀμφότεροι οἱ μελετηταὶ τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως, ὁ DE RIDDER καὶ ὁ NOACK, καθὼς καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς γράψαντες, πολὺ μικρὰν ἢ οὐδεμίαν σχεδὸν σημασίαν ἀπέδωσαν εἰς τὸ ἐπιβλητικὸν αὐτὸ συγκρότημα τῶν κτηρίων μετὰς μεγαλοπρεπεῖς ὑποστύλους αἰθούσας τοῦ καὶ τὴν ὅλην τοῦ ἀρχιτεκτονικῆς διάταξιν, ἐνῶ ἀντιθέτως ὅλοι ἐξῆραν τὸ εἰς μνημειώδη βεβαίως ἐρείπια σωζόμενον Ἀνάκτορον, καθὼς καὶ τὸ τεῖχος τοῦ περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως.

Ἡ λεγομένη ὅμως ᾽Αγορὰ δὲν εἶναι κατοικία τῶν ὑποτακτικῶν ἢ τῶν στρατιωτῶν, ὅπως θέλει ὁ DE RIDDER (σ. 297 - 301 τῆς μνημονευθείσης μελέτης του), ἀλλ' ἡ καρδιὰ τῆς μεγάλης αὐτῆς μυκηναϊκῆς πόλεως, τῆς ὁποίας τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα μαρτυροῦν τὰ τόσον καλῶς διασωθέντα λείψανα τῶν κτηρίων τῆς, τὰ ὁποῖα κατεσκευάσθησαν μετὰ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον ἐκτάκτου τελειότητος.

***

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, μικρᾶς ὅμως διαρκείας, ἔγινεν ἐπίσης εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς περιγραφείσης πλευρᾶν τῆς ᾽Αγορᾶς, τὴν ἀνατολικήν. Κατ' αὐτὴν διεπιστώθη ὅτι καὶ ὁλόκληρος ἡ πλευρὰ αὕτη καταλαμβάνεται ἀπὸ οἰκοδομήματα, τῶν ὁποίων ὁ τρόπος κατασκευῆς εἶναι ὅμοιος μετὰ τὸν τῶν κτηρίων τῆς δυτικῆς πτέρυγος.

Ἐδῶ ἀπεκαλύψαμεν τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ δυτικοῦ μακροῦ τοίχου στενοῦ καὶ ἐπιμήκους κτηρίου, μήκους 130.50 μ., χωριζομένου δι' ἐγκαρσίων τοίχων εἰς διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα κυρίως ὡς ἀποθήκας δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ἡ δὲ εἰς αὐτὰ εἴσοδος ἐγένετο ἐκ τῆς πλατείας τῆς ᾽Αγορᾶς δι' ἐπίτηδες κατεσκευασμένων ἐπικλινῶν ἀνόδων. Μίαν τοιαύτην ἄνοδον διεπιστώσαμεν εἰς ἀπόστασιν 18 μέτρων ἀπὸ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ κτηρίου, φαίνεται ὅμως ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι πρὸς Βορρᾶν αὐτῆς.

Παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ κτηρίου ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασεν εἰς βάθος 1.45 μ., εἰς βάθος δὲ 0.90 μ. εὔρομεν ὀλίγους πλακοειδεῖς λίθους καὶ αἰθάλην.

Εἰς τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἐπιμήκους κτηρίου, τὸ ὁποῖον ὠνομάσαμεν Δ, ὑπάρχουν ἄλλα οἰκοδομήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ νότιον ὁμοιάζει πρὸς τὸ κτήριον Α τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἀμφότερα δέ, δηλαδὴ καὶ τὸ βόρειον καὶ τὸ νότιον, ἐχρησιμοποιοῦντο πιθανῶς καὶ αὐτὰ διὰ τὸν στρατωνισμὸν τῶν φρουρῶν τῆς ἀκροπόλεως.

Τὰ κτήρια τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος δὲν φαίνεται ὅτι εἶχον ἐσωτερικὰ ὑποστυλώματα, ὅπως αἱ αἰθούσαι τῆς δυτικῆς, οὔτε συγκρίνονται ἀπὸ ἀρχιτεκτο-

νικῆς ἀπόψεως μὲ τὰ λαβυρινθώδους μορφῆς συγκροτήματα Ε καὶ Ζ. Ἀλλ' αἱ ἔρευναι τῆς πλευρᾶς ταύτης ἐλπίζομεν ὅτι θὰ συνεχισθοῦν καὶ θὰ συμπληρωθοῦν τὸ ἐρχόμενον ἔτος.

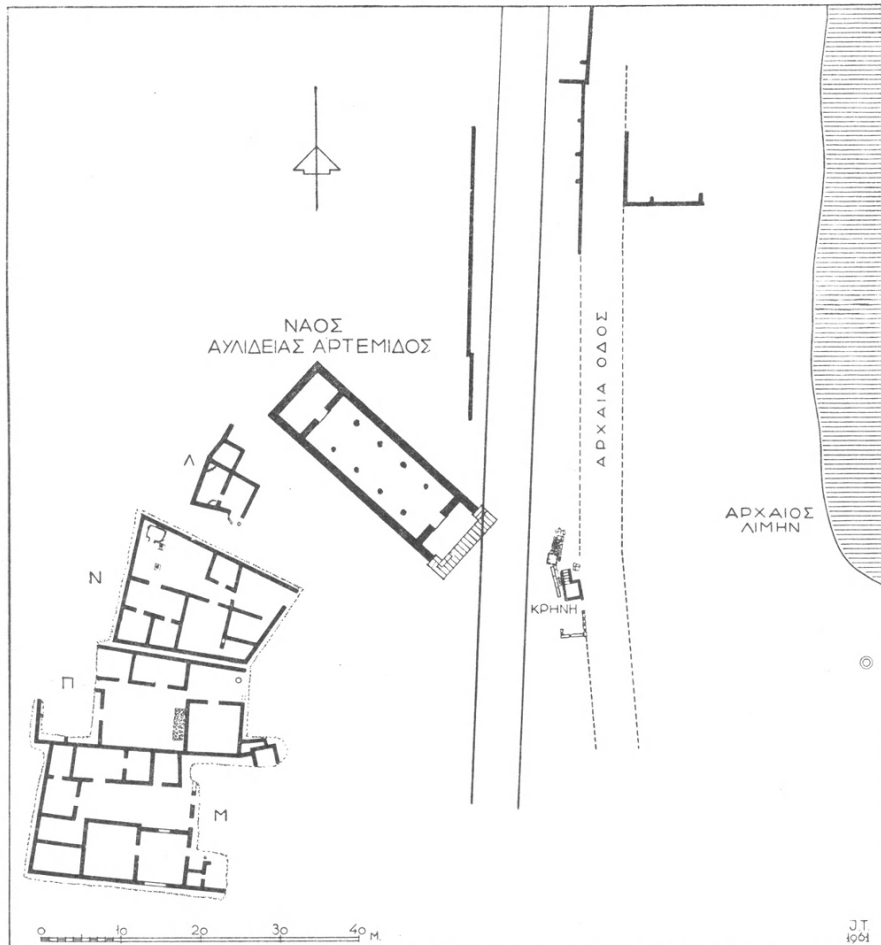
Τέλος τάφος, μήκους περίπου 108 μέτρων, πλάτους 1.50 καὶ βάθους 0.40 - 0.80 μ., ἀνοιχθεῖσα κατὰ μῆκος τῆς πλατείας καὶ περὶ τὸ μέσον αὐτῆς οὐδὲν σχεδὸν ἀπέδωκε, πλην τῆς ἐπιβεβαιώσεως ὅτι ὁλόκληρος ἡ πλατεῖα αὕτη ἦτο ὁ ἀνοικτὸς χώρος τῶν συγκεντρώσεων, τῶν τελετῶν πιθανῶς καὶ τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν (πίν. 11β). Ἐνθυμίζει δὲ πολὺ ἡ πλατεῖα αὕτη, παρὰ τὰς μεγαλυτέρας διαστάσεις της, τὴν μεταξὺ τῶν δύο πτερύγων τοῦ Κρητικοῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ πλακόστρωτον αὐλήν.

Αἱ εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῆς ἀκροπόλεως ἔρευναι περιορίσθησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς ἀμέσως πρὸς Νότον αὐτοῦ ἐκτεινομένης αὐλῆς, ὅπου πέρυσιν εἶχεν εὑρεθῇ τὸ πώρινον κέρας, τὸ ὁποῖον ἤδη φυλάσσεται εἰς μίαν τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Μουσείου Θηβῶν. Αἱ ἐργασίαι αὐταὶ ἦσαν κυρίως ἐξωραϊστικάί, σκοπὸν ὅμως εἶχον συγχρόνως καὶ τὴν καλυτέραν συντήρησιν τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1960 ἐκ νέου ἀποκαλυφθέντων διαμερισμάτων καὶ τῶν δαπέδων αὐτῶν, καθὼς καὶ τὴν μελέτην τῶν ἀποχετευτικῶν τοῦ κτηρίου ἀγωγῶν.

Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

7. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΑΥΛΙΔΟΣ

Αἱ ἐφετιναὶ εἰς τὴν Αὐλίδα ἀνασκαφαὶ περιορίσθησαν, ἕνεκα καὶ τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῆς πιστώσεως, εἰς τὴν ἐξερευνησιν τῆς μεταξὺ τῆς νοτίας πλευρᾶς

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς ἐν Αὐλίδι ἐξερευνηθείσης περιοχῆς μετὰ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τῶν πρὸς Ν. αὐτοῦ κτηρίων καὶ τῆς Ἱερᾶς Κρήνης.

τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κτηρίου Ν περιοχῆς (σχεδ. εἰκ. 1), ὁλοκληρωθείσης σχεδὸν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ἐρεύνης.

Ἐδῶ καὶ ἀκριβῶς μεταξὺ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ καὶ τῆς βορειοδυτικῆς τοῦ κτηρίου Ν ἀπεκαλύψαμεν ἄλλο, μικρότερον τῶν προηγουμένων, κτήριο, τὸ ὁποῖον ὠνομάσαμεν Λ.

Ἡ κάτοψις τοῦ νέου αὐτοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν δωματίων, μᾶς δίδει περίπου τὸ σχῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ γράμματος Γ μετὰ τὸ ἐν σκέλος ἐστραμμένον πρὸς Βορρᾶν, τὸ δὲ ἄλλο πρὸς Ἀνατολὰς.

Ἡ εἴσοδος αὐτοῦ, πλάτους 1.60 μ., εὐρίσκεται εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς του, ἐκεῖ δέ, ὡς κατῳφλιον, φαίνεται, τῆς θύρας, ἐχρησιμοποιήθη μαρμαρίνη ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος στήλη διαστάσεων : ὕψους 1 μ., πλάτους 0.29 μ. καὶ πάχους 0.20 μ., ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναγιγνώσκεται ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος καὶ πιθανὸν καὶ τὸ τέλος κα ..... Η. Ὑψος γραμμάτων : 0.035 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 0.60 μ. πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ κατωφλίου εὐρέθη τετράγωνος βάσις κίονος (;), διαστάσεων 0.48×0.48 μ.

Καὶ τὸ κτήριο Λ, ὡς καὶ τὰ πρὸς Νότον αὐτοῦ παλαιότερον ἀνασκαφέντα, φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ὅπως δεικνύουν ὄχι μόνον ἡ τοιχοδομία του ἀλλὰ καὶ ἡ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνεύρεσις ἐφθαρμένου χαλκιδικοῦ νομίσματος τοῦ τέλους τοῦ 3ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος.

Τὸ πρῶτον ἀπ' Ἀνατολῶν δωμάτιον, ὅπου ἡ εἴσοδος τοῦ κτηρίου, ἐσωτερικῶν διαστάσεων : ἀνατολικῆς πλευρᾶς 4.30 μ., βορείου 3.40 μ., δυτικῆς 4.35 μ. καὶ νοτίας 2.83 μ., συγκοινωνεῖ μετὰ τὸ πρὸς Δυσμᾶς αὐτοῦ δωμάτιον δι' εἰσόδου πλάτους 0.83 μ. Τοῦ δευτέρου αὐτοῦ δωματίου αἱ διαστάσεις εἶναι : βορείου πλευρᾶς 2.92 μ., νοτίας 2.55 μ., δυτικῆς 5.15 μ. καὶ ἀνατολικῆς 4.56 μ., δύο δὲ γωνίαι αὐτοῦ, ἡ βορειοδυτικὴ καὶ ἡ νοτιοανατολική, κλείονται διὰ καμπύλων τοιχαρίων, καθ' ὃν τρόπον συνηντήσαμεν ἤδη καὶ κατὰ τὰς προηγουμένας ἀνασκαφὰς μας εἰς δωμάτια τῶν γειτονικῶν κτηρίων Μ, Π καὶ Ν.

Τοῦ τρίτου τέλους δωματίου, τοῦ πρὸς Βορρᾶν, δὲν κατωρθώσαμεν νὰ καθορίσωμεν τὴν θέσιν τῆς εἰσόδου. Ὁ τοῖχος τῆς βορείου αὐτοῦ πλευρᾶς, διαφέρων τῶν ὑπολοίπων τοίχων τοῦ κτηρίου ἐκτισμένων δι' ἀργῶν λίθων καὶ πηλοῦ, εἶναι πολυγωνικὸς ὁμοιάζων κατὰ τὴν τοιχοδομίαν πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον κάμπτεται πρὸς Βορρᾶν εἰς ὀρθὴν γωνίαν καὶ ἀνήκει προφανῶς εἰς παλαιότερον οἰκοδόμημα, σύγχρονον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἢ ὀλίγον νεώτερον τοῦ ναοῦ.

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ τρίτου δωματίου εἶναι : βορείου πλευρᾶς 2.53 μ., δυτικῆς 2.73 μ., νοτίας 3.05 μ. καὶ ἀνατολικῆς 2.60 μ.

Τὸ οἰκοδόμημα Λ ἦτο ἐστεγασμένον, ὅπως φανερώνει τὸ πλῆθος τῶν κεράμων στέγης τὸ εὐρεθὲν ἐντὸς τῶν τριῶν αὐτοῦ διαμερισμάτων. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο, ὅπως καὶ τὰ παλαιότερα ἀνασκαφέντα Π καὶ Ν, ἐργαστήριον κεραμικῆς. Τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ εὐρεθέντων ὑπολειμμάτων πηλοῦ.

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων συγκαταλέγονται χαλκᾶ νομίσματα, ὕστρακα πηλίνων ἀγγείων, θραύσματα ὑάλινα καὶ μολύβδινον ποτήριον, παρὰ δὲ τὴν μαρμαρίνην ἐνεπίγραφον στήλην, τὴν πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ κτηρίου κειμένην, εὐρέθη καὶ χαλκῇ αἰχμὴ βέλους.

Εἰς τὸν πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ κτηρίου Α ἡ χῶρον οὐδὲν ἄλλο σχεδὸν εὐρέθη πλὴν ἐλαχίστων ὑπολειμμάτων τοίχου καὶ λιθοστρώτου—διὰ μικρῶν λιθαρίων—δαπέδου, πιθανὸν τμήματος λιθοστρώτου ὁδοῦ, παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Ἀσφαῖ ἔχνη τοίχου εὐρέθησαν ἐπίσης πρὸ τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ προστώου. Ἐδῶ ὅμως ἀνεύρομεν καὶ ὀλίγα ὕστρακα γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Συγχρόνως μὲ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ κτηρίου Α ἡρευνήθη καὶ τὸ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ κτηρίου Β κατὰ τὰς περυσινὰς ἀνασκαφὰς ἀποκαλυφθὲν καὶ ἐν μέρει ἀνασκαφὴν φρέαρ.

Ἡ ἐπίκωσις τοῦ φρέατος δὲν ἦτο μεγάλη, διότι τὸ ὅλον βάθος του εἶναι 5.20 μ., περιεῖχε δὲ θραύσματα ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, στάμνων, ἀτρακτοειδῶν ληκυθίων, μεγαρικῶν σκύφων, ὅστ᾽ ἔζων καθὼς καὶ ἀρκετὰ τεμάχια ξύλων.

Τὸ ὕδωρ τοῦ φρέατος, καίτοι τοῦτο εὐρίσκεται ὅχι μακρὰν τοῦ λιμένος Μικροῦ Βαθέος, εἶναι, καθὼς καὶ τὸ τῆς Ἱερᾶς Κρήνης, πόσιμον, ἐξ αὐτοῦ δὲ θὰ ὑδρεύοντο οἱ ἐργάται τοῦ ἀρχαίου ἐργαστηρίου, ὅπως μετὰ τὸν καθαρισμὸν του ὑδρεύοντο καὶ οἱ ἐργάται τῆς σημερινῆς ἀνασκαφῆς.

Νὰ εἶναι ἄρᾳ γε τὸ φρέαρ τοῦτο ἐν τῶν περιφήμων « Ἀγαμεμνονεῖων φρέατων », τὰ ὅποια κατὰ τὴν παράδοσιν ἀνῶρυξεν ὁ βασιλεὺς τῶν Μυκηνῶν εἰς τὴν Αὐλίδα πέραν τοῦ στρατοπέδου του, διὰ νὰ μὴ ἀνιῇ καὶ συγχρόνως νὰ διδῇ εἰς τοὺς ἄνδρας του κάποιαν ἀπασχόλησιν, καθ' ὃν χρόνον ἄπρακτοι ἀνεμνον τὸν οὐρίον ἄνεμον¹;

Τέλος ἐντὸς τοῦ κτηρίου Β κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας καθαρισμοῦ τοῦ κεντρικοῦ αὐτοῦ χώρου, ὅπου ἡ λιθόστρωτος τράπεζα (βλ. Ἔργον τῆς Α.Ε. 1960, σ. 51), εὐρέθη πηλίνη μήτρα ἀνδρικής πωγωνοφόρου μορφῆς μετὰ ὤτων ὄνου καὶ δύο κεράτων. Τοιαῦται μορφὰι συνήθως ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς διακόσμησιν πυραύνων.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν εἰδωλίων εὐρέθησαν καὶ ἀρκετὰ ἐνεπίγραφα, διὰ σφραγίδος, τεμάχια κεράτων, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων σώζουν τὰ γράμματα τῆς ἀρχῆς ὀνόματος Κ Α Ρ Π .... καὶ Κ Α Ρ Π Ι Α .... καὶ τὸ τέλος... Δ Ο Υ. Διὰ

1 ΗΣΥΧΙΟΣ εἰς τὴν λέξιν Ἀγαμεμνόνεια φρέατα ἱστοροῦσι τὸν Ἀγαμέμνονα περὶ τὴν Αὐλίδα καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος φρέατα ὀρύξαι. Κλειδήμος δὲ ἐν τῇ δωδεκάτῃ τῆς Ἀτθίδος (fr. 9 m) καὶ Ἑλληνες Παροιμιογράφοι : ΖΗΝΟΒΙΟΣ, Ἀγαμεμνόνεια φρέατα : ἐπὶ τῶν μεγάλων ἔργων. Ἱστοροῦσι γὰρ τὸν Ἀγαμέμνονα περὶ τὴν Αὐλίδα καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος φρέατα ὀρύξαι.

τῶν ἐνεπιγράφων αὐτῶν τεμαχίων, ἐν συνδυασμῷ καὶ μετὰ τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνευρεθέντος ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ κτηρίου Π τέλους ὀνόματος.... Π Ι Α-Δ Ο Υ, ἀποκαθιστῶμεν ἤδη, σχεδὸν μετὰ βεβαιότητος, τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους ἀκμάσαντος ἐργαστηρίου εἰς Κ Α Ρ Π Ι Α Δ Ο Υ ἀντὶ [Α Σ Κ Λ Η Π] Ι Α Δ Ο Υ, ὅπως ἀνεπιτυχῶς εἴχομεν τότε κατ' εἰκασίαν συμπληρώσει τὸ ὄνομα. Ἐκτὸς ἐὰν οἱ ἐνεπίγραφοι αὐτοὶ κέραμοι ἀποτελοῦν τὰ λείψανα παραγγελίας πρὸς τὸ ἐργαστήριον τοιούτων κεράμων φερόντων τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος τῆς πόλεως¹.

Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ

¹ Βλ. *Hesperia* 19, 1950, σ. 53 καὶ 125 — 127.

8. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΙΩΛΚΟΥ

Διὰ τρίτην κατὰ σειράν περίοδον αἱ ἀπὸ τοῦ 1956 ἀρξάμεναι ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι ἐν Ἰωλκῷ (πρβ. ΠΑΕ 1956, 119 ἐξ., 1957, 56 ἐξ., Archaeology II, 1958, 13 ἐξ. καὶ ΠΑΕ 1960, ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ), συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1961, περιορισθεῖσαι καὶ πάλιν εἰς τὴν στρωματογραφίαν, ἐπεὶ δὲν ἐπετεύχθη εἰσέτι ἡ κατεδάφισις τῶν ὑπερκειμένων τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τμημάτων τοῦ τουρκικοῦ τείχους καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀποκάλυψις αὐτοῦ. Εἰς τὸν τομέα τοῦ Ἀνακτόρου ὁ ἐρευνηθεὶς χώρος ἦτο ἐλάχιστος, ἡ σκαφή δὲ κυρίως ἀπέβλεψεν εἰς τὴν διακρίβωσιν λεπτομερειᾶν τινων στοιχείων περὶ τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ «στρώματος καταστροφῆς» Πρωτογεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ. Πολὺ εὐρυτέρα ὑπῆρξεν, ἀντιθέτως, ἡ ἔρευνα εἰς τὸν τομέα τῆς στρωματογραφικῆς τομῆς, ὅστις κεῖται εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου ἀπόστασιν, νοτιώτερον, εἰς τὴν δυτικὴν ἐπίσης κλιτὺν τοῦ λόφου τοῦ Κάστρου τοῦ Βόλου (σήμερον « Παλιά »), ἔναντι τῆς θέσεως « Κιούπι »¹.

Αἱ δυσχέρειαι ὑπῆρξαν καὶ ἐφέτος μεγάλαι, ἀφ' ἐνὸς λόγῳ τῆς ἀπασχολήσεως τῶν συνεργείων μὲ τὴν ἐκκαθάρισιν καὶ ἀποκομιδὴν τῶν ἐρειπίων κατεδαφισθέντων οἰκημάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ὁ πρὸς σκαφὴν χώρος περιωρίζετο ἐκ τῶν παραπηγμάτων, τὰ ὅποια εἶναι κατεσπαρμένα εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου.

Εἰς τὸν τομέα τοῦ Ἀνακτόρου ἀνεσκάφη χώρος 10 τετραγωνικῶν μέτρων, ἐφαπτόμενος σχεδὸν τοῦ θεμελίου τοῦ Τουρκικοῦ τείχους²,

¹ Κατὰ τὰς ἀνασκαφικὰς ἐργασίας τὴν κυρίαν εὐθύνην τῆς ἐποπτείας τῆς σκαφῆς εἶχεν ἡ ἀρχαιολόγος κ. Μαρία Δ. Θεοχάρη, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται καὶ ἡ τελικὴ κατάρταξις καὶ ἐπιστημονικὴ ταξινομήσις τῶν εὐρημάτων.

² Ὁ τεχνίτης κ. Μιλτ. Σιώτης εἶχε τὴν ἐπιστάσιν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ αἱ δ. Μαρία Κακάνη καὶ Αἰκατέρ. Παπαζαφείρη τὴν εὐθύνην τῆς καταγραφῆς τῶν εὐρημάτων κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ εἰς τὰ εὐρετήρια τοῦ Μουσείου Βόλου, ἀντιστοίχως.

Εἰς τὴν ἀμέσως πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἔκτασιν «Κιούπι», παραχωρηθεῖσαν, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, εἰς ἀθλητικὸν σωματεῖον τοῦ Βόλου, ὑπὸ τοῦ Ταμείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ἡπειλήθη ἡ δημιουργία ποδοσφαιρικοῦ γηπέδου ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ἀποσοβηθεῖσα τὴν τελευταίαν στιγμὴν. Προσετέθη οὕτω ἄλλη μία πρόσθετος δυσχέρεια καὶ συνεχὲς ἀπειλὴ διὰ τὸ ἔργον τῶν ἀνασκαφῶν.

² Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ θεμελίου τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ὑπέρκειται τοῦ ἀνακτόρου, ἀπεδείχθη ὅτι πρόκειται περὶ μεταγενεστέρης ἐπισκευῆς, μερικὰ δὲ τμήματα αὐτοῦ εἶναι ἐντελὼς σύγχρονα. Φαίνεται ἄρα κάπως ὑπερβολικὴ ἡ βεβαιότης, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ (ΕΕΒΣ 8, 1931, 110 ἐξ., ἰδίᾳ σ. 113) ἀποφαίνεται, ὅτι «τὸ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν διασωθὲν φρούριον εἶναι αὐτὸ τὸ Βυζαντινόν». Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὑφίστανται εἰς τινὰ σημεῖα λείψανα τοῦ βυζαντινοῦ τείχους, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν διασωθεῖσαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας μορφήν του τὸ φρούριον τοῦ Βόλου εἶναι τουρκικόν, κατὰ μέγα μέρος.

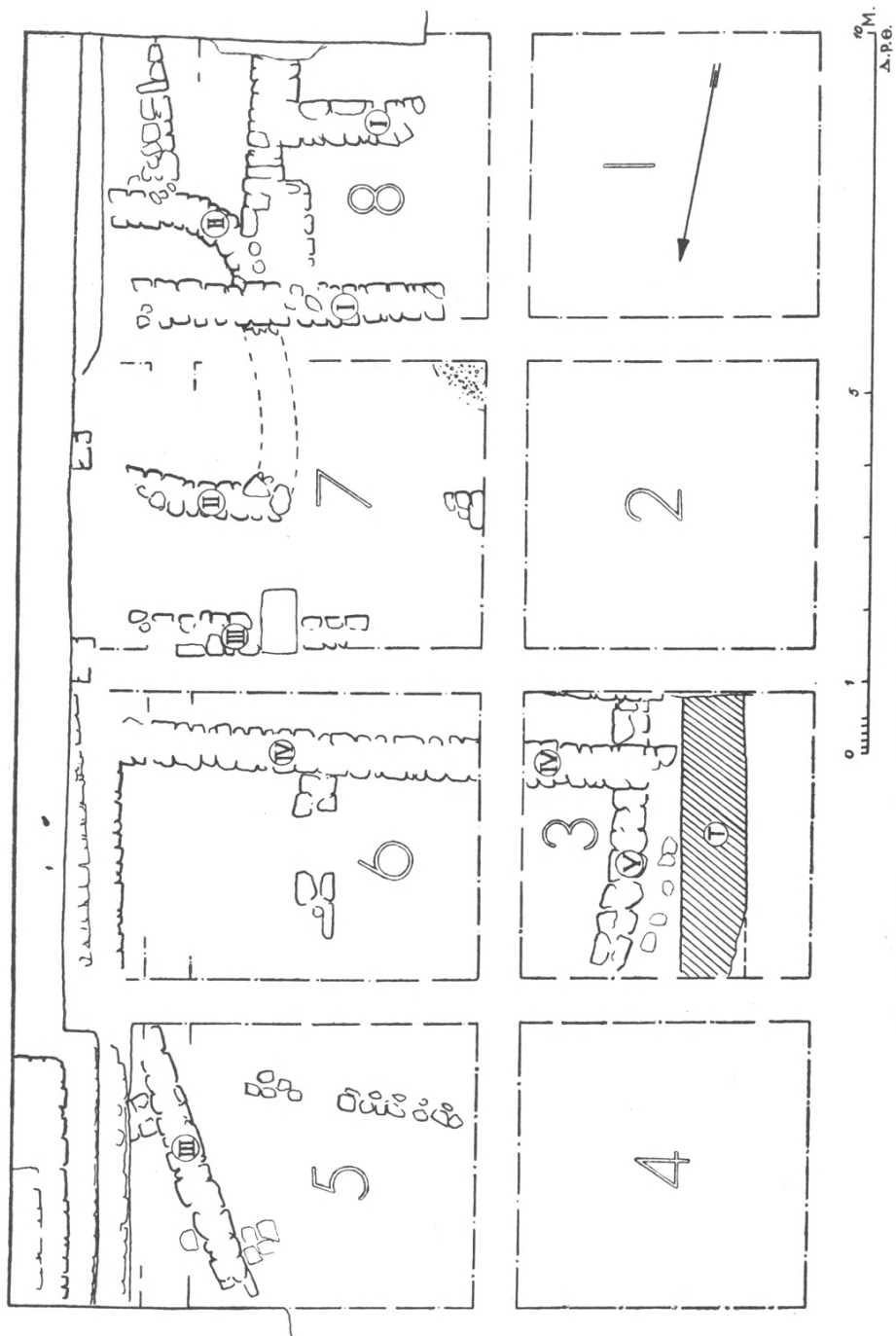
ἡρευνήθη δὲ ἡ ὑπερκειμένη τῶν τοίχων τοῦ τελευταίου μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου ἐπὶ χώσιν τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου, πάχους 1.20 μ. κατὰ τὸ σημεῖον αὐτό. Τὸ μόνον ἄξιον λόγου ἀρχιτεκτονικὸν λείψανον ἦσαν δύο τμήματα τοίχων ἀντιθέτου φορᾶς, ἥτοι ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ ἀπὸ Δ. πρὸς Α. βαινόντων, ὡς καὶ ἐπ' ἀλλήλα δάπεδα ἐκ πηλοῦ, σχετιζόμενα πρὸς τοὺς τοίχους ἢ ἄσχετα πρὸς αὐτούς. Ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ ἐντὸς τῆς μεγαλυτέρας αἰθούσης τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τοῦ τελευταίου ἀνακτόρου (Α) διεπιστώθη, ὅτι ὄρυγμα πρωτογεωμετρικόν, στενούμενον πρὸς τὰ κάτω, εἶχε διατρήσει τὸ ἐκ λευκοῦ ἀσβεστοκονιάματος δάπεδον τῆς αἰθούσης.

Περαιτέρω σκαφή εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἦτο ἀδύνατος ἄνευ κατεδαφίσεως τοῦ τείχους καὶ τῶν οἰκημάτων καὶ τὸ ἔργον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιχειρηθῇ μὲ τὰ οἰκονομικὰ μέσα, τὰ ὅποια διεθέτομεν.

Εἰς τὸν τομέα τῆς στρωματογραφικῆς τομῆς (πρβ. κάτωσιν εἰκ. 1) διηρῦνθη μεγάλως ἡ πέρυσιν ἀρξαμένη τομὴ τῶν ἐπιχώσεων καὶ ὁ χώρος (17.50×11 μ.) διηρέθη εἰς κανονικὰ τετράγωνα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἡ σκαφή προὔχώρησε κατὰ στρώσεις ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, μέχρι βάθους 6.25 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ἀνατολικῆς παρεῖδς τῆς τομῆς. Διεκρίθησαν ἐν ὅλῳ τριάνοντα ἐπ' ἀλλήλοι στρώσεις ἐξ αὐτῶν δὲ μόνον αἱ τρεῖς ἀνώτεραι περιεῖχον λείψανα μεταγενέστερα τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου (πίν. 17α). Τὰ λοιπὰ πέντε περίπου μέτρα ἀνήκουν εἰς τὴν Πρωτογεωμετρικὴν καὶ τὴν Ὑστεροελλαδικὴν ΙΙΙ περιόδους. Αἱ ἐπιχώσεις εἶναι ὀριζοντίως ἐστρωμέναι, καίτοι εὐρίσκονται εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ λόφου· τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων ἀπολήψεων χώματος ἐκ τῆς περιμέτρου τοῦ γηλόφου τῆς Ἰωλκοῦ, ἰδίως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνός μας¹.

Κατὰ τὴν λεπτομερειακὴν σπουδὴν τῆς στρωματογραφίας, ἡ ὁποία, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος ἀμφοτέρων τῶν περιόδων, Πρωτογεωμετρικῆς καὶ ὙΕ ΙΙΙ, ἐγένετο μὲ ρυθμὸν βραδύν, δὲν διεπιστώθη στρώμα καταστροφῆς, χωρίζον τὰς δύο αὐτὰς πολιτιστικὰς περιόδους, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς γενομένας ἐν τῷ ἀνακτόρῳ παρατηρήσεις. Ἐκεῖ ἡ πυρπόλησις τοῦ μεγάλου κτηρίου ἦτο ὀλοκληρωτικὴ καὶ τὰ ἔχνη τῆς τεραστίας πυρκαϊᾶς καταφανῆ, ἐνῶ εἰς τὸν συνοικισμὸν δὲν φαίνεται (τοῦλάχιστον εἰς τὸ τμήμα ποὺ ἀνεσκάφη) οὐδεμία

¹ Εἶναι βεβαιωμένον, ὅτι μεγάλαι ἀπολήψεις χωμάτων διὰ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ λιμένος τοῦ Βόλου ἔλαβον χώραν εἰς τὴν δυτικὴν ἰδίᾳ κλιτύν τοῦ λόφου, ἔλαια κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος, χάριν τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ καὶ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον διὰ τὴν ἀνέγερσιν μεγάλου ἐργοστασίου. Οὕτω περιωρίσθη κατὰ πολὺ ἡ ἀρχικὴ ἔκτασις τοῦ λόφου, ἡ ὁποία θὰ ἦτο ἀρχικῶς πολὺ μεγαλυτέρα, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς διαπιστώσεως, ὅτι τὰ στρώματα τῶν ἐπιχώσεων εἰς τὸ ἄκρον εἶναι ὀριζόντια. Περισσότερον ὅλων ὀδυνηρὰ ὑπῆρξεν ἡ χωματοληψία τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς, ἐκ τῆς ὁποίας κατεστράφη μέρος τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου.

Είχ. 1. Κάτοπις τής άνασκαφής εις τόν τομέα τής στρωματογραφίας.

ἀπότομος ἀλλαγὴ μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς μυκηναϊκῆς καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου. Κατὰ τὴν περυσινὴν σκαφὴν εἰς τὸν αὐτὸν τομέα εἶχεν ἐκληφθῇ ὡς « στρῶμα καύσεως » λεπτὴ στρώσις ἀνθρακούχου γῆς, ἐκτεινομένη ἐπὶ πολὺ ἐντὸς τῆς τάφρου, ἀλλ' ἀνήκουσα εἰς ἐστίας οἰκημάτων, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἐφετινὴ ἔρευνα.

Τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου εἶναι μᾶλλον πενιχρά, ἐπεὶδὴ ἡ σκαφὴ δὲν ἐξετάθη πέραν τῶν ὁρίων τῆς τομῆς καὶ ὁ χώρος περιωρίσθη λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους εἰς τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν ἐπιχώσεων. Διεπιστώθη πάντως, ὅτι ἔχομεν τρεῖς ἀσφαλῶς καὶ πιθανῶς τετάρτην ἐπαλλήλους ἀρχιτεκτονικὰς φάσεις τῆς περιόδου ταύτης. Τὰ οἰκήματα φαίνονται πάντα εὐθυγράμμου κατόψεως, εἶναι δὲ λιθόκτιστα κατὰ τὸ θεμέλιον καὶ τὴν κρηπίδα, ἐνῶ ἡ ἀνωδομία ἀπετελεῖτο ἐξ ὠμῶν πλινθῶν. Οἱ τοῖχοι σώζοντα¹ πολλαχῶς μέχρις ὕψους ἐνὸς περίπου μέτρου, ἔχουν τὸ σύνηθες πᾶχος 0.55 - 0.65 μ. καὶ δὲν διαφέρουν κατὰ τὴν δομὴν τῶν μυκηναϊκῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν προμυκηναϊκῶν. Ἐκτὸς μεμονωμένων τοίχων, τὰ σημαντικώτερα λείψανα εἶναι τμήματα δύο οἰκημάτων ἐκ τῆς τελευταίας καὶ τῆς πρώτης φάσεως τῆς περιόδου, μικρὸν μέρος τῶν ὁποίων κεῖται ἐντὸς τῆς τομῆς. Ἡ ἐπέκτασις τῆς σκαφῆς δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν δυνατὴ ἄνευ προηγουμένης ἀπαλλοτριώσεως οἰκοπέδων καὶ οἰκημάτων. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία, ὅτι σπουδαιότατα λείψανα τῆς τόσον ὀλίγον γνωστῆς ἐν Ἑλλάδι περιόδου ταύτης θὰ ἀποκαλύψῃ εὐρυτέρα ἔρευνα ἐν Ἰωλκῷ (πίν. 17β).

Τῆς Ὑστεροελλαδικῆς III περιόδου ἀνεκαλύφθησαν ἐντὸς τῆς τομῆς πέντε ἐπάλληλοι ἀρχιτεκτονικαὶ φάσεις ἢ οἰκοδομικαὶ περίοδοι, ἀπὸ βάθους 4.00 μ. μέχρις 6.25 μ., καλύπτουσαι τὸ σύνολον τῆς ΥΕ III (Α-Γ : πρώιμος φάσις). Κατὰ τὴν δομὴν τὰ οἰκήματα αὐτὰ δὲν διαφέρουν τῶν Πρωτογεωμετρικῶν αἰσθητῶς (λιθόκτιστος κρηπίς, πλινθινὴ ἀνωδομία κλπ.), εἶναι δὲ ἐπίσης εὐθυγράμμου κατόψεως (τοῖχος ἀψιδωτὸς ἀνήκει πιθανῶς εἰς βοηθητικὸν χώρον) (πίν. 18α-β καὶ 19α). Ἐξαιρέσει ἐνὸς «μεγαροειδοῦς» οἰκήματος τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΕ IIIB, τοῦ ὁποίου σημαντικὸν τμήμα ἀπεκαλύφθη, τὰ λοιπὰ λείψανα εἶναι τοῖχοι μεμονωμένοι καὶ δὲν παρέχουν ἐπαρκῆ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς μορφῆς τῶν οἰκημάτων στοιχεῖα. Περισσότερας λεπτομερείας γνωρίζομεν περὶ τῶν δαπέδων, ἅτινα συνήθως ἀποτελοῦνται ἐκ γῆς πεπατημένης ἢ πηλοῦ, εἰς τινὰ μέρη δὲ εἶναι χαλικόστρωτα καὶ εἰς χώρους ὑπαίθρους διὰ πλινθῶν ἐστρωμένα. Ἐστῖαι μόνιμοι δὲν εὐρέθησαν, ἀλλὰ πάντως ἡ θέσις τῆς πυρᾶς ἐντὸς τῶν δωματίων ἦτο ὀρισμένη. Εἰς δύο περιπτώσεις διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς δοκῶν πρὸς στήριξιν τῆς στέγης.

Γενικῶς, τὰ μυκηναϊκὰ οἰκήματα τῆς Ἰωλκοῦ δὲν παρουσιάζουν τίποτε τὸ ἰδιάζον, φαίνονται δὲ μᾶλλον πενιχρά καὶ κοινά. Ἄν κρίνωμεν ἐκ πολλῶν ἐνδείξεων (λείψανα κεραμικοῦ κλιβάνου, σκωρίαι καὶ ἄμορφα τεμάχια χαλκοῦ,

χαλκουργική χαάνη), οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἡσχολοῦντο καὶ μὲ τὴν κεραμεικὴν, τὴν χαλκουργίαν καὶ ἄλλας τέχνας.

Τάφοι ἀνεσκάφησαν ἐφέτος ἐντὸς τῆς τομῆς εἴκοσι ὀκτώ, ἄλλοι δὲ τρεῖς ἔξω αὐτῆς. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν 31 τάφων μόνον τέσσαρες (ὑπὸ στοιχεῖα XLVII-L) ἦσαν μεταγενέστεροι, κεραμοσκεπεῖς, ἔσχατοι ρωμαϊκοὶ ἢ παλαιο-χριστιανικοί, ἐνῶ οἱ λοιποὶ εἴκοσι ἑπτὰ (Τάφοι XIX-XLVI) πρωτογεωμετρικοί, πάντες δὲ παιδικοί. Ὁ ἀριθμὸς τῶν παιδικῶν αὐτῶν τάφων εἶναι ὁπωσδήποτε μέγας, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ περιορισμένον τοῦ χώρου, ἡ δὲ παρουσία αὐτῶν μεταξὺ τῶν οἰκημάτων μαρτυρεῖ περὶ τῆς ὑπάρξεως σταθεροῦ ἐθίμου ταφῆς τῶν παίδων εἰς τὸν συνοικισμόν¹. Ἀντιθέτως, εἰς τὸ στρῶμα τῆς ΥΕ III περιόδου δὲν ἀνεκαλύφθησαν τάφοι, τοῦτο δὲ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τυχαῖον.

Οἱ παιδικοὶ πρωτογεωμετρικοὶ τάφοι εἶναι κιβωτιόσχημοι (πίν. 19β καὶ 20α), κατὰ κανόνα μικρῶν διαστάσεων (τὸ μῆκος αὐτῶν ποικίλλει ἀπὸ 0.55 μ. μέχρι 0.94 μ. καὶ τὸ πλάτος ἀπὸ 0.18 μ. μέχρι 0.47 μ.), σχηματίζονται διὰ λεπτῶν, καθέτως ἐμπεπηγμένων εἰς τὸ ἑδαφος πλακῶν σχιστολίθου καὶ καλύπτονται δι' ὁμοίων πλακῶν· συχνὰ καὶ τὸ δάπεδον αὐτῶν εἶναι ἐστρωμένον διὰ πλακιδίων. Κατ' ἐξαίρεσιν εἰς τάφος ἀπετελεῖτο ἐξ ἀπλοῦ ὀρύγματος καὶ ἕτερος ἦτο ἀβαθὴς λάκκος, καλυπτόμενος ὑπὸ λίθων. Ἀλλ' εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς ὀρθότερον εἶναι νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ταφῆς ἢ περὶ τάφου. Τὰ κτερίσματα ἦσαν γενικῶς ὀλίγα καὶ μᾶλλον πενιχρά, περιελάμβανον δὲ 24 πλήρη ἄγγεῖα, πάντα μικρά, πόρπας ὀλίγας καὶ ἔτι σπανιώτερον σφονδύλια, ψηφίδας ὄρμων, ψέλια καὶ δακτυλίους. Συνηθέστερον σχῆμα τῶν ἀγγείων εἶναι τὸ κύπελλον, ἔπειτα δὲ ὁ σκύφος καὶ ἡ πρόχους· σπανιώτερον εὐρίσκονται οἶνοχοαί, ἀμφορίσκοι καὶ « θήλαστρα ». Ὅπως ἦτο φυσικόν, τὰ σκελετικὰ λείψανα δὲν διετηροῦντο καλῶς· ὁ πληρέστερον διατηρούμενος σκελετὸς νηπίου τοῦ τάφου XLII ἐξήχθη ὡς εὐρέθη μετὰ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βόλου. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν κύπελλον μόνωτον καὶ ψηφὶς ὄρμου ἐξ ὑαλομάζης. Τῶν ἄλλων τάφων δὲν εἶναι σκόπιμον νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐδῶ λεπτομερὲς περιγραφή, μνημονεύομεν ὅμως ἀπλῶς τὰ κυριώτερα στοιχεῖα μερικῶν ἐξ αὐτῶν :

Τάφος XXV. Κιβωτιόσχημος, μῆκος 0.56, πλάτος 0.20 μ. ἐσωτερικῶς (πίν. 20β). Ἀπηρτίζετο ἐκ τεσσάρων πλακῶν καὶ κατηυθύνετο ἀπὸ Ν. πρὸς Β.,

¹ Τὰ νεκροταφεῖα τῶν ἐνγλίκων κατὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴν καὶ τὴν γεωμετρικὴν περίοδον ἐξετείνοντο εἰς τρεῖς τοῦλάχιστον θέσεις, πλησίον τοῦ λόφου καὶ μέχρι τῶν ΒΑ. ὁρίων τοῦ συγχρόνου συνοικισμοῦ τῆς Νέας Ἰωνίας. Ἀφ' ἑτέρου εἶναι πιθανόν, ὅτι οἱ μυκηναῖκοι τάφοι, τοὺς ὁποίους ἀορίστως μνημονεύουν παλαιότεροι ἐρευνῆται ἐν Ἰωλκῷ, ἦσαν μᾶλλον Μεσοελλαδικοί.

μέ τὸ κρανίον πρὸς τὸ νότιον μέρος. Παρὰ τὸ στῆθος ἡ θαυμασία μικρὰ πρόχους τοῦ πίν. 22α καὶ πλησίον τῶν ποδῶν τριφυλλόσχημος οἰνοχόη.

Τάφος XXVII. Κιβωτιόσχημος, 0.77×0.23 μ., διετῆρει ἀρκετὰ λείψανα τοῦ σκελετοῦ, ἡ κεφαλὴ τοῦ ὁποίου ἔκειτο εἰς τὸ βόρειον μέρος. Ἀγγεῖα τρία, ἥτοι κύπελλον (πίν. 21γ) παρὰ τὴν κεφαλὴν, προχοῖσκη εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ κατὰ τοὺς πόδας θήλαστρον. Ἐντὸς τοῦ τάφου αὐτοῦ εὐρέθησαν ἐπίσης χαλκοῦν ψέλιον κατὰ τὸν πῆχυν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, πόρπη χαλκῇ πλησίον τῆς κεφαλῆς καὶ ἔλασμα χαλκοῦν παρὰ τοὺς πόδας.

Τάφος XXXVIII. Κιβωτιόσχημος, 0.80×0.40 μ. ἐσωτερικῶς, ἀπὸ Β. πρὸς Ν. κατευθυνόμενος, περιεῖχε μόνον λείψανα τοῦ κρανίου εἰς τὸ Β. μέρος καὶ ἐλάχιστα ἄλλα ὀστᾶ. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν δύο τοξοειδεῖς χαλκαῖ πόρπαι, ψέλιον χαλκοῦν καὶ ἄλλο σιδηροῦν, ὡς καὶ μία αἰχμὴ ἐκ χαλκοῦ. Ἐκτὸς δὲ δύο κύπελλα καὶ μία μικρὰ πρόχους (πίν. 21δ).

Τάφος XLIII. Κιβωτιόσχημος ἐπίσης, 0.66×0.22 μ., περιεῖχε πλὴν ὀλίγων ὀστῶν βρέφους ἐν κύπελλον καὶ ἐν θήλαστρον. Χαλκῇ πόρπη φυλλόσχημος καὶ δύο ψῆφοι ὄρμου ἐκ φαγεντιανῆς καὶ καρνεολίου, ἦσαν τὰ λοιπὰ τοῦ τάφου κτερίσματα.

Τὰ ἀγγεῖα τῶν παιδικῶν τάφων, ὡς παρατηρήσαμεν ἤδη, εἶναι πάντα μικρά (πίν. 22β), ἐξ αὐτοῦ δὲ εἰκάζομεν, ὅτι καὶ δύο κύπελλα (πίν. 21α-β) μικρά, εὐρεθέντα εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ συνοικισμοῦ, ἐκ τάφων πιθανῶς προέρχονται.

Περὶ τῆς κεραμεικῆς τῆς Ὑστεροελλαδικῆς III περιόδου παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ μέγα μέρος (περίπου 85 ο)ο) εἶναι ἐντοπίας προελεύσεως, ἐνῶ τὰ ὀλίγα σχετικῶς ἐπέισακτα (τρίωτοι ἀπιόσχημοι ἀμφορεῖς ἢ κρατηρίσκοι, ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, ρυτὰ καὶ κύλικες) εἶναι κυρίως γραπτὰ. Τὰ σχήματα τῶν ἐντοπίων ἀγγείων εἶναι ποικίλα: πρόχοι, σκύφοι, κύπελλα μετὰ ἢ ἄνευ προχοῆς, λεκάναι, κύλικες μονόχρωμοι καὶ γραπταί, ἔπειτα δὲ χύτραι, πίθοι ἢ πιθοειδῆ ἀγγεῖα, πύραυνα, ἀρυτῆρες κ.ἄ.

Τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν ἐντοπίων μυκηναϊκῶν (ἐννοοῦμεν πάντοτε ΥἚ III) ἀγγείων εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα, ἐπειδὴ, ἐνῶ κατὰ τὸ σχέδιον προδίδουν τοπικὴν προέλευσιν, δὲν ἀφίστανται γενικῶς τῶν « κλασσικῶν » μυκηναϊκῶν θεμάτων, μιμοῦνται δὲ ἀκόμη καὶ σπάνια θέματα καὶ ἐντελῶς ἀσυνήθη¹. Ἡ γενικευμένη κοσμητικὴ ὁμοιομορφία τῆς μυκηναϊκῆς, ἰδίᾳ τῆς εὐρύτερον διαδεδομένης ΥἚ III, κεραμεικῆς εἶναι βεβαίως γνωστὴ, ἀλλὰ πάντως προκαλεῖ ἐντύπωσιν ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῶν θεμάτων ἐνὸς ἀπομεμακρυσμένου τοπικοῦ

¹ Μνημονεύομεν μερικὰ ἐκ τῶν παρὰ FURUMARK θεμάτων, τὰ ὅποια μὲ ἐλαφροτάτας ἐνίστε παραλλαγὰς ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἐν Ἰωλκῶ: Μ. 18 (F. 42 καὶ 45), Μ. 19 (F. 47), Μ. 20, Μ. 23 (F. 51), Μ. 24, 1, 2, 3, 4, Μ. 25, Μ. 29, 16, 17, 18, Μ. 44, 2, Μ. 46, Μ. 48, 5, Μ. 50, 8 - 9, Μ. 70, Μ. 72, 7, Μ. 75, Μ. 77 κ. ἄ.

ἐργαστηρίου, ὡς τὸ τῆς 'Ιωλκοῦ. Σημειοῦμεν ἐπίσης ὅτι καὶ ἐφέτος εὐρέθησαν τεμάχια τοῦ μεγάλου κρατῆρος (;) μετὰ παραστάσεων ἀνθρωπίνων μορφῶν (πρβ. 'Εργον 1960, εἰκ. 73α), χρονολογούμενου ἐκ τοῦ στρώματος τῆς εὐρέσεως εἰς τὸ 1200 π.Χ. Τὸ ἀγγεῖον αὐτὸ εἶναι ἀσφαλῶς ἐντόπιον, ὁμιλεῖ δὲ εὐγλώττως περὶ τῶν δυνατοτήτων τοῦ τοπικοῦ ἐργαστηρίου.

Ὀλίγα εἶναι τὰ κεραμεικὰ λείψανα τῆς ΥἚ IIIA φάσεως, ἐπειδὴ δὲν ἀνεσκάφη ἐν ἐκτάσει ἐπίχωσις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἀντιθέτως ἀφθονα εἶναι κατ' ἐξοχὴν τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ὅστρακα τῆς ΥἚ IIIB (περιόδου λίαν μακρᾶς, ὡς ἀποδεικνύει τὸ πᾶχος τῶν ἐπιχώσεων) καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τῆς πρωίμου φάσεως τῆς ΥἚ IIIG1. Τῆς ὀψίμου φάσεως τῆς περιόδου αὐτῆς ἐλάχιστα ὅστρακα εὐρέθησαν.

Τεχνικῶς παρατηροῦμεν ἤδη ἀπὸ τῆς ΥἚ IIIB τάσεις πρὸς τὸν γεωμετρισμόν, ἥτοι ψυχρότητα καὶ σχηματοποίησιν τῶν κοσμημάτων, γωνιώδη περιγράμματα τῶν ἀγγείων, γυμνὴν καὶ ἀνεπίχριστον ἐπιφάνειαν τοῦ βάθους. Οὕτω περὶ τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου τὰ μονόχρωμα ὅστρακα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθῶν ἀπὸ τῶν πρωτογεωμετρικῶν, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου τὰ πρωιμώτερα πρωτογεωμετρικὰ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς « ὑπομυκηναϊκά »

Ἀπὸ τὰ συμπληρωθέντα ἀγγεῖα τῆς ΥἚ III περιόδου (πρβ. καὶ πίν. 23α) μνημονεύομεν τὰ χαρακτηριστικώτερα, ἥτοι κρατῆρα μετὰ προχοῆς, τοῦ τέλους τῆς ΥἚ IIIB (FUR. σχῆμα 281), ὕψους 0.26 μ., κοσμούμενον διὰ καστανοφαίου χρώματος (πίν. 23β), ἀμφορέα τῆς ΥἚ IIIA (FUR. σχ. 74), κύλικας μονοχρώμους, τοῦ χαμηλοῦ, γωνιώδους τύπου (εἰκ. 2) καὶ τοῦ ὑψηλοῦ (ΥἚ IIIB), ἀμφορίσκον γραπτόν, ἐντόπιον (ΥἚ IIIA 2 ὀψ. FUR. σχ. 191), ὑδρίαν τῆς ΥἚ IIIG1, κοσμουμένην διὰ τοῦ θέματος FUR. 72,7 (πίν. 23γ), ἐκ τῶν χονδροειδῶν δὲ οἰκιακῆς χρήσεως ἀγγείων τριποδικὴν δίωτον χύτραν, πρόχουν χειροποίητον καὶ ἀμφορέα μετ' ἐπιπέδου πυθμένος (εἰκ. 3) κ.ἄ. Ἐν συνόλῳ τὰ πλήρη ἢ ἀσφαλῶς συμπληρούμενα ἀγγεῖα εἶναι εἴκοσι.

Τὴν κεραμεικὴν τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου γνωρίζομεν πρὸς τὸ παρὸν πληρέστερον ἐκ τῶν τάφων, διότι ἐκ τοῦ συνοικισμού ἔχομεν μὲν ἀπειρίαν ὀστράκων, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν μόνον τρία ἀγγεῖα συνεπληρώθησαν. Τοῦτο δὲν μειώνει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀποσπασματικοῦ ἀλλὰ πλουσίῳ ὕλικῳ τοῦ συνοικισμού, τὸ ὁποῖον ἀκόμη δὲν ἐμελετήθη πλήρως. Τὰ συχνότερα σχήματα εἰς τὰ ἀγγεῖα τοῦ συνοικισμού εἶναι ὁ ἀμφορεύς, ἡ πρόχους καὶ ὁ σκύφος, ἐνῶ σπάνια φαίνονται αἱ οἰνοχοαὶ καὶ τὰ κύπελλα.

Ἐπεὶ σакта καὶ δὴ ἀττικά ἀγγεῖα δὲν κατωρθώθη νὰ διακριθῶν μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν ὀστράκων, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲ ἐλλείπουν παντελῶς. Ἀφ' ἑτέρου παρατηρήθη ἐπίμονος προτίμησις τοῦ ἐρυθρωποῦ χρώματος εἰς τὴν βαφὴν καὶ τὴν κόσμησιν τῶν ἀγγείων τῆς 'Ιωλκοῦ—χαρακτηριστικὸν

τὸ ὁποῖον σαφῶς ἀντιδιαστέλλει τὴν κεραμεικὴν αὐτὴν ἀπὸ τὴν σύγχρονον ἄλλων περιοχῶν. Ἐὰν αἱ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας διατυπώνομεν ἐδῶ, ἀποδειχθοῦν ὀρθαί κατὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἀνασκαφῶν, ἡ Ἰωλκὸς πρέπει νὰ θεωρηθῇ αὐτόνομον κέντρον τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ πολιτισμοῦ καὶ μάλιστα πρῶιμον.

Διάφορα εὐρήματα. Τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι τὰ μετὰλλινα, μετὰξὺ αὐτῶν δὲ πάλιν μοναδικὸν εἶναι μολύβδινον ἀγγεῖον, διαμέτρου 0.44 μ., εὐρεθὲν ἰσχυρῶς συμπεπιεσμένον εἰς στρῶμα τῆς ΥΕ ΠΙΒ. Δυστυχῶς ἡ κατάστασις τοῦ μολύβδου δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἀνέλιξιν τοῦ ἀγγείου, τοῦ ὁποίου τὸ ἀκριβὲς σχῆμα παραμένει ἄγνωστον. Σημειοῦμεν ἐπίσης χαλκοῦν μαχαιρίδιον μετὰ τριῶν ἡλῶν κατὰ τὴν λαβὴν (ΥΕ ΠΙΒ) καὶ μικρὰν λεπίδα ἐτέρου (ΥΕ ΠΙΓ1 Πρῶιμ.). Ἀπὸ τὸ τελευταῖον μυκηναϊκὸν στρῶμα προέρ-

Εἰκ. 2. Μυκηναϊκὴ μονόχρωμος κύλιξ.

Εἰκ. 3. Οἰκιακῆς χρήσεως ἀγγεῖα ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ
α. ὕψος 0.147 μ. β. ὕψος 0.174 μ.

χονται καὶ ραβδία ἀμόρφου χαλκοῦ, ὡς καὶ σκωρίαι χαλκοῦ, τὰ λείψανα δὲ ταῦτα ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν εὕρεσιν τμήματος χαλκουργικῆς χοάνης καὶ λιθίνης μήτρας δι' ἔγχυσιν κοσμημάτων, μαρτυροῦν περὶ ἐντοπίου κατεργασίας τῶν μετάλλων κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν.

Ἀπὸ τὰ μέταλλα εὐρήματα τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου τὰ μᾶλλον ἀξιοσημείωτα εἶναι τέσσαρες χαλκαῖ πόρπαι (ὧν αἱ τρεῖς τοῦ λεγομένου τοξοειδοῦς τύπου ἐκ τῶν τάφων XXXI, XXXVIII καὶ XLVI), ὁμοίου τύπου σιδηρᾶ πόρπη, λίαν ὠξειδωμένη (τάφου XLI) καὶ φέρουσα ἔχνη ὑφάσματος, σιδηροῦν ψέλιον κ.ἄ.

Ἀπὸ τὰ λίθινα εὐρήματα, τὰ πλεῖστα εἶναι μυκηναϊκά, κυρίως σφονδύλια ἐκ στεατίτου, κωνικά ἢ ἀμφικωνικά, ἔπειτα δὲ τριπτῆρες, ἐλάχισται λεπίδες πυρίτου καὶ ὄψιανου κλπ. Ψῆφοι ὄρων ἐκ λίθων ἡμιπολυτίμων, ἐξ ὑαλομάζης ἢ φαγεντιανῆς, εὐρέθησαν καὶ εἰς τὸ μυκηναϊκὸν στρώμα καὶ ἐντὸς τάφων. Ἀναφέρομεν τέλος ὁστεῖνας περόνας ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος.

Εἰδώλια. Τὰ πῆλινα μυκηναϊκὰ εἰδώλια ἀποτελοῦν ἄλλο χαρακτηριστικὸν εὐρημα, κυρίως ἐπειδὴ προέρχονται ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ καὶ οὐχὶ ἐκ τάφων. Ἐξαιρέσει ἐνὸς καὶ τινων τεμαχίων εἰδωλίων ζῶων, πάντα εἶναι ἐντόπια καὶ ἀνάγονται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν τύπον Φ. Ἐν μόνον τοῦ τύπου Ψ (ΓΕ ΠΙΓ') ἀνευρέθη ἐφέτος. Ἐκ τῶν εἰδωλίων ζῶων ἔχομεν μόνον τεμάχια (βοῶν ἢ ταύρων) καὶ ἐν λίαν μικρόν, πιθανῶς κυνός, ἐνῶ πτηνῶν εὐρέθησαν ἐφέτος δύο, ἀμφότερα γραπτά.

Γενικαὶ παρατηρήσεις. Ἡ διατύπωσις συμπερασμάτων ἐκ μιᾶς περιωρισμένης εἰς ἑκτασιν σκαφῆς δὲν εἶναι δυνατή, φρονῶ ὅμως ὅτι δὲν εἶναι ἄσκοπος ἢ ἐκθεσις γενικῶν τινων παρατηρήσεων, βασιζομένων ἐπὶ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα πρὸς τὸ παρὸν κατέχομεν.

α) Τὸ σπουδαιότερον πόρισμα τῆς ἐφετινῆς σκαφῆς εἶναι ἡ διαπίστωσις τῆς ὑπάρξεως παχυτάτης (3 μ. περίπου) ἐπιχώσεως τῆς Ὑστεροελλαδικῆς III περιόδου, ὑπεράνω δὲ αὐτῆς ἐπιχώσεως δύο περίπου μέτρων, ἀναγομένης εἰς τὴν Πρωτογεωμετρικὴν περίδον. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὅχι μόνον ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς δὲν ἐσημειώθησαν τόσον παχέα, ὀριζοντίως ἐστρωμένα καὶ ἀδιατάρακτα, στρώματα τῶν δύο αὐτῶν καιρίων περιόδων τῆς ἑλληνικῆς πρωτοϊστορίας. Πρόκειται πιθανῶς περὶ τῆς εὐκρινεστέρας στρωματογραφικῆς εἰκόνης τῶν δύο περιόδων ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι συνυπάρχουν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν. Παρέχει δηλ. ἡ Ἰωλκὸς μοναδικὰς δυνατότητας λεπτομερειακῆς σπουδῆς δύο περιόδων, τὰ χρονολογικὰ προβλήματα τῶν ὁποίων προσελκύουν ἰδιαιτέρως τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν.

β) Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ὅτι ἐκ τῶν ἐφετινῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸν Ὑστεροελλαδικὸν καὶ τὸν πρωτογεωμετρικὸν συνοικισμόν τῆς Ἰωλκοῦ δὲν προέκυψαν ἐνδείξεις ἀποτόμου καταστροφῆς ἢ ριζικῆς ἀλλαγῆς μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν περιόδων. Μετὰ τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου τὸ πολὺ δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν κάποιον κλονισμόν, ἀκόμη δὲ καὶ χρονικὸν κενὸν μιᾶς γενεᾶς (καίτοι δὲν ὑπάρχουν ἀποδείξεις σχετικαί), ὅχι ὅμως ἀλλαγὴν τοῦ πολιτιστικοῦ φορέως. Τοῦλάχιστον εἰς τὴν κεραμεικὴν, οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, οἱ αὐτοὶ

τεχνῖται ζοῦν καὶ παράγουν εἰς τὸ μεταίχμιον τῶν δύο ἐποχῶν. Δὲν παρατηρήθη δηλαδὴ εἰς τὸν συνοικισμόν κάτι ἀνάλογον πρὸς τὴν βεβαιωμένην πυρπόλησιν τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ πυρπόλησις τοῦ ἀνακτόρου ὀφείλεται εἰς εἰσβολὴν (τῶν Θεσσαλῶν ;), ἡ ὁποία δὲν ἐξελίχθη κατ' ἀνάγκην εἰς κατάληψιν ἢ ὑποταγὴν, πολλῶ μᾶλλον δὲ εἰς ἀλλαγὴν πληθυσμοῦ ἢ ἐκτοπισμὸν τῶν παλαιῶν κατοίκων. Τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ἡ Ἰωλκὸς συνέχισε τὴν μακρὰν ζωὴν της μετὰ τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου μὲ τὸν αὐτὸν βασιλικὸς πληθυσμὸν.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἡ Ἰωλκὸς εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ κέντρα, τὰ ὁποῖα ἐπέζησαν τοῦ μεγάλου κλονισμοῦ τοῦ τέλους τῆς Ὑστεροελλαδικῆς Περιόδου καὶ κατὰ συνέπειαν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία ἐκ τῶν θέσεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀνεπτύχθη ὁ νέος ρυθμὸς τῆς πρωίμου φάσεως τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου.

Μὲ θαυμαστὴν διορατικότητα ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ (Αἱ προῖστ. ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, 400) εἶχε χαρακτηρίσει τὴν Ἰωλκὸν ὡς τὸν « σημαντικώτατον » Θεσσαλικὸν συνοικισμόν τῆς Χαλκοκρατίας καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς ἀπεδείχθη ἀπολύτως ὀρθός, τοῦλάχιστον διὰ τὴν μυκηναϊκὴν περίοδον, μετὰ τὴν ἐπισήμανσιν τοῦ Ἀνακτόρου καὶ τῆς παχυτάτης ἐπιχώσεως τῆς ΥἚ III. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἐπισήμως οὐδεμία ἀμφιβολία περὶ τοῦ προέχοντος ρόλου, τὸν ὁποῖον ἔπαιξε καὶ κατὰ τὴν Πρωτογεωμετρικὴν περίοδον τὸ μέγα αὐτὸ πολιτιστικὸν κέντρον, τὸ ὁποῖον εὐστόχως ἀπεκλήθη « Κνωσὸς τῆς Θεσσαλίας ».

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀποτελεῖ δυστύχημα διὰ τὴν ἔρευναν τὸ γεγονός, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1956, λόγῳ τεχνικῶν ἀπλῶς δυσχερειῶν, αἱ ὁποῖαι εὐχερῶς θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντιμετωπισθοῦν, ἂν ὑπῆρχε σοβαρὰ πρὸς τοῦτο πρόθεσις, αἱ ἀνασκαφαὶ δὲν ὑπερέβησαν ἀκόμη τὸ στάδιον τῶν δοκιμῶν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ

9. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΝΕΑΣ ΑΓΧΙΑΛΟΥ

Ἡ συνέχισις τῶν ἀνασκαφῶν κατὰ τὸ ἔτος 1961 εἰς τὰς Φθιώτιδας Θήβας ἀνετέθη ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὸν Καθηγητὴν κ. Γεώργιον Σωτηρίου καὶ τὸν Ἐπιμελητὴν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Παῦλον Λαζαρίδην· ἀτύχημα ὅμως ἐπισυμβάν εἰς τὸν κ. Σωτηρίου, ἡμπόδισεν αὐτὸν νὰ μεταβῇ εἰς Νέαν Ἀγχιάλον.

Ὅθεν τῇ καθοδηγήσει τούτου διενήργησε τὴν ἀνασκαφὴν ὁ Ἐπιμελητὴς Π. Λαζαρίδης, ἔχων ὡς βοηθὸν τὴν ἀρχαιολόγον Δίδα Αἰκατερίνην Σγουρδαίου. Σκοπὸς τῶν ἀνασκαφῶν ὑπῆρξεν ἡ περαιτέρω διερεύνησις τῶν ἐρειπίων τοῦ κοσμικοῦ κτίσματος, κειμένου εἰς τὸν μεταξὺ τῶν βασιλικῶν Α καὶ Β χώρον κάτωθεν τοῦ λόφου τῆς Πυράσου, τοῦ ὁποῦοι ἡ κλιμαξ καὶ ἡ νοτία πλευρὰ ἀπεκαλύφθησαν εἰς μῆκος 50.40 μ., κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος (Τὸ Ἔργον 1960, σ. 64-67). Τὸ ἀνασκαφὲν μέρος δηλοῦται ἐν τῇ παρατιθεμένῃ κατόψει (εἰκ. 1) διὰ μελανῶν στιγμάτων.

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1961 ἀπεκαλύφθη, ἐν μέρει, τὸ ΒΑ. τῆς κλίμακος ἐκτεινόμενον τεράστιον τετράπλευρον οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον, ὡς φαίνεται καὶ ἐν τῇ κατόψει, εἶχεν εἰς ἐκάστην πλευρὰν στοὰν μὲ κιονοστοιχίαν πρὸς αἴθριον, προφανῶς.

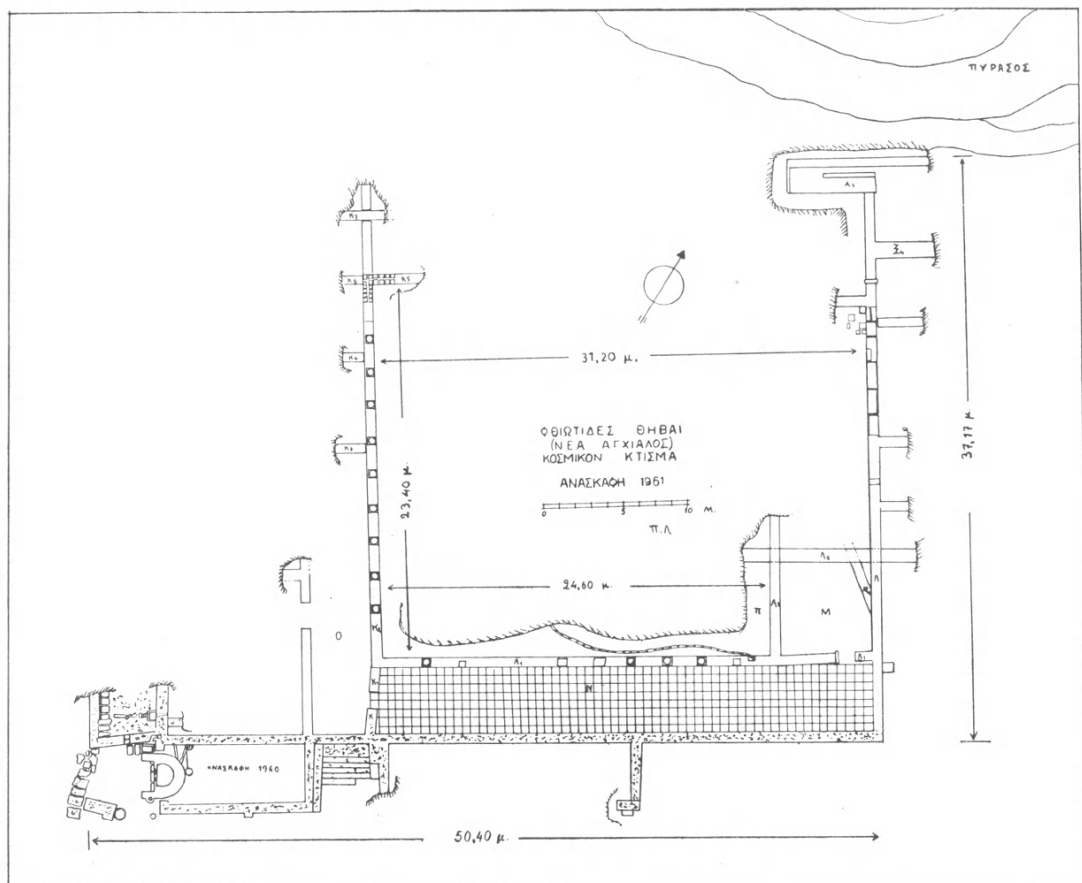
Τὸ αἶθριον τοῦτο, διαστάσεων 24.60 μ. × 23.40 μ., δὲν ἀπεκαλύφθη εἰσέτι (εἰκ. 1).

Τὸ κτίσμα δὲν εἶχεν ἐπικαλυφθῇ διὰ τῶν προσχώσεων εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἑκτασιν. Τὸ ὕψος τῆς ἐπιχώσεως εἰς μὲν τὴν πλακόστρωτον νοτίαν στοὰν ἦτο 1.30 μ., εἰς δὲ τὸ βόρειον ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ κτίσματος τὸ ὕψος ἦτο ὑπὲρ τὰ 5.00 μ. Τοῦτο ὀφείλεται φυσικὰ εἰς τὴν γειννίασιν τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ κτηρίου πρὸς τὸν λόφον τῆς Πυράσου. Ἡ δυτικὴ στοὰ εὐρίσκεται εἰς τὸν ἄξονα τῆς κλίμακος. Οὕτως ὁ ἀνερχόμενος τὴν κλίμακα εἰσῆρχετο ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτήν.

Τῆς δυτικῆς ταύτης στοᾶς, πλάτους 3.80 μ., ἀνεσκάφη ἡ πρὸς τὸ αἶθριον ἀνατολικὴ πλευρὰ, εἰς μῆκος 35.50 μ., ὡς καὶ μικρὰ τμήματα τῆς δυτικῆς (εἰκ. 1).

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ (τοῖχος K2 ἐν τῇ κατόψει τῆς εἰκόνης 1), εὐρεθεῖσα εἰς βάθος 1.20 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, παρουσίαζε κατ' ἀρχὰς τὴν ἐντύπωσιν συνεχοῦς τοίχου, καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος. Μετ' ἐπισταμένην ὅμως ἐξέτασιν διεπιστώθη ὅτι ὁ τοῖχος τῆς πλευρᾶς ταύτης διακρίνεται σαφῶς

κατὰ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς καὶ κατὰ τὸ πλάτος εἰς δύο καθ' ὕψος ζώνας. Καὶ ἡ μὲν ἀνωτέρα ζώνη, ὕψους 0.50 μ. περίπου καὶ πλάτους 0.70 μ., εἶναι εὐτελοῦς καὶ προχείρου κατασκευῆς ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ χώματος ὡς συνδετικού μείγματος, ἡ δὲ κατωτέρα ζώνη, πλάτους 0.60 μ., ἐρευνηθεῖσα εἰς βάθος 1.00 μ., παρουσιάζει ἐπιμελημένην κατασκευὴν ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ θηραϊκῆς

Εἰκ. 1. Κάτοπις τοῦ ἀνασκαφέντος κτίσματος.

γῆς ὡς συνδετικού μείγματος μετ' ὀπτῶν πλίνθων, πάχους 0.04 μ., εἰς ἀπλᾶς σειράς. Ἡ ὑποθεμελίωσις, ὕψους 0.45 μ., εἶναι ἰσχυρᾶς κατασκευῆς δι' ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβέστου. Αἱ πλευραὶ τῆς τοιχοποιίας εἶναι ἐπιχειρισμέναι διὰ λευκοῦ κονιάματος, ὁμοίως ἐκ θηραϊκῆς γῆς καὶ ἄμμου, ὥστε αἱ ἐπιφάνειαι νὰ καθίστανται λείαι. Ἡ ἀνατολικὴ μάλιστα πλευρὰ εἶναι διακεκοσμημένη

μὲ γεωμετρικὰ σχέδια, χαραχθέντα διὰ μιστρίου. Κατὰ τὴν ἔρευναν διεπιστώθη, ὅτι τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ἐξεταζομένου τοίχου ἐκάλυπτε μαρμαρίνας βάσεις, αἱ ὁποῖαι ἔβαινον ἐπὶ τοῦ κατωτέρου τμήματος αὐτοῦ (πίν. 24α. β).

'Απεκαλύφθησαν ἐννέα ἐν ὅλῳ βάσεις εὐρισκόμεναι εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν καὶ ἀπέχουσαι ἀλλήλων (ἀπὸ κέντρου εἰς κέντρον) 2.15 μ. Εἶναι φανερόν, ὅτι ἔχομεν ἐδῶ δύο οἰκοδομικὰς περιόδους σαφῶς διακρινομένας ἀλλήλων.

Κατὰ τὴν α'. περίοδον ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς στοᾶς ἦτο κιονοστοιχία, ἀνοικτὴ πρὸς τὸ αἶθριον, φέρουσα 9 κίονας ἐπὶ βάσεων.

Διὰ λόγους ἀγνώστους πρὸς τὸ παρὸν ἀφηρέθησαν οἱ κίονες κατὰ τὴν β' περίοδον, ἡ δὲ κιονοστοιχία ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ εὐτελοῦς κατασκευῆς τοίχου, ὁ ὁποῖος ἐκάλυψε καὶ τὰς βάσεις (πίν. 24α. β).

Αἱ βάσεις αὗται δὲν εἶναι ὅλαι τῆς ἰδίας μορφῆς. Π.χ. αἱ 1η, 2α, 6η, 7η, 8η καὶ 9η ἀπὸ Νότου εἶναι ἰωνικαὶ τοῦ συνήθους τύπου, ἄνω διαμέτρου ἀπὸ 0.40 - 0.44 μ. (πίν. 25α), ἐνῶ αἱ 3η, 4η καὶ 5η εἶναι ἀπλαῖ, χωρὶς δηλονότι σκοτίας καὶ σπείρας, ὁμοιάζουσαι πρὸς ἀνεστραμμένον δωρικὸν κιονόκρανον.

Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον ἔνθα ὁ τοῖχος K2 ἐνοῦται μὲ τὸν τοῖχον K5 ἔχει χρησιμοποιηθῇ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν μέγας μαρμαρίνος δόμος, μήκους 2.92 μ., πλάτους 0.65 μ. καὶ ὕψους 0.25 μ. (πίν. 25β).

Εἰς ἀπόστασιν 3.90 μ., βορείως τῆς γωνίας τῶν τοίχων K2 καὶ K5, ἀπεκαλύφθη μέρος ἐγκαρσίου τοίχου, τοῦ K7 (εἰκ. 1), ὅστις εἶναι μεταγενέστερος τοῦ K2, τὸν ὁποῖον κατέστρεψε κατὰ τὴν κατασκευὴν του (πίν. 26α).

Λεπτομερὲς στρωματολογικὴ ἔρευνα, γενομένη παρὰ τὴν 1ην ἀπὸ Νότου βάσιν τῆς κιονοστοιχίας καὶ ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς βάσεως ταύτης καὶ κάτω ἔσχε τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα :

1. Βάθος 0-0.25 μ., χρώματα βαθέως καστανόχροα μὲ ὄστρακα φέροντα ἐγχαράκτους γραμμὰς.

2. Βάθος 0.25-0.40 μ., εὐρέθη ἄσβεστος ἀνάμεικτος μετὰ θαλασσίου χάλικος καὶ χρώματος. Ὅστρακα ἐλάχιστα, κοινοῦ τύπου, λεπτοῦ πάχους.

3. Βάθος 0.40-0.60 μ., εὐρέθη πηλόχωμα ἄνευ ὀστράκων.

4. Βάθος 0.60-0.70 μ., χρώματα καστανόχροα μετὰ σποραδικῶν ἰχνῶν πυρκαϊᾶς. Εὐρέθη ὀστεῖνη βελόνη, ὄστρακα κοινὰ καὶ λαβαὶ ἀγγείων.

5. Βάθος 0.70-0.80 μ., χρώματα τὰ αὐτά, ὄστρακα κοινὰ ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, λεπτοῦ πάχους, ἀλλ' εἰς μικρὰν ποσότητα.

6. Βάθος 0.80-0.90 μ., χρώματα τὰ αὐτά. Εὐρέθησαν ὅστ' α ζῶων, χαυλιόδοντες, ὄστρακα κοινὰ ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ, λεπτοῦ πάχους.

7. Βάθος 0.90 - 1.10 μ., χρώματα τὰ αὐτά, ὄστρακα τὰ αὐτά, ἐλάχιστα.

8. Βάθος 1.10-1.30 μ., αἱ αὗται παρατηρήσεις, ἐλάχιστα ὄστρακα ἑλληνιστικά.

Ἐκ τῶν εὐρημάτων καὶ ἰδίως τῶν νομισμάτων, συλλεγέντων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους ἕως τοῦ στυλοβάτου, ἐκ τοῦ τύπου καὶ τῆς ἐργασίας τῶν βάσεων καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς τοιχοποιίας, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀ'. περίοδος τῆς στοᾶς δύναται νὰ τοποθετηθῇ περὶ τὸν 3ον ἢ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα.

Ἡ νοτία στοᾶ, πλάτους 4.20 μ., ἀπεκαλύφθη καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος (31.80 μ.) (πίν. 26β καὶ 27α). Τὸ δάπεδόν της (πίν. 27α) εὐρεθέν, ὡς ἐλέχθη, εἰς βάθος 1.30 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους εἶναι ἐστρωμένον διὰ πηλίνων πλακῶν, διαστάσεων 0.50×0.50 μ., τοποθετημένων εἰς 8 σειράς, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἐξ 60 πλακῶν. Τὸ δάπεδον τοῦτο σώζεται σχεδὸν ἀνέπαφον (πίν. 27α).

Ἡ νοτία στοᾶ ἀρχικῶς ἦτο ἀνοικτὴ πρὸς Δυσμὰς καὶ ἐπεκρινώκει ἀπ' εὐθείας μετὰ τῆς δυτικῆς στοᾶς. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ τοῖχοι K καὶ K1 (εἰκ. 1), οἱ διαχωρίζοντες τὰς δύο στοᾶς, εἶναι μεταγενέστεροι, διότι ἔχουν κτισθῇ ἐπὶ τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου τῆς νοτίας. Ἐκ τῆς εὐτελοῦς τοιχοποιίας των καὶ τῆς ὁμοιότητός των πρὸς τὴν ἄνω ζώνην τοῦ τοίχου K2 τῆς δυτικῆς στοᾶς, περὶ ἧς ἐγένετο ἤδη λόγος, συνάγεται ὅτι καὶ οἱ δύο οὗτοι τοῖχοι ἀνήκουν εἰς τὴν β'. οἰκοδομικὴν περίοδον.

Ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ σιδηρῶν ἥλων εὐρεθέντων μετὰ πλήθους θραυσμάτων κεράμων ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου συνάγεται ὅτι ἡ νοτία στοᾶ ἦτο ξυλόστεγος μὲ ἐπικάλυψιν κεράμων.

Αἱ κέραμοι εἶχον ἐπιστρωθῇ ἐπὶ ἀσβεστοκονιάματος, τὸ ὅποῖον ἦτο ἐπιτεθειμένον ἐπὶ καλάμων. Τοῦτο βεβαιοῦται ἐκ μεγάλων τεμαχίων τοιοῦτου ἀσβεστοκονιάματος εὐρεθέντων ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου, ἐπὶ τῶν ὁποίων διατηροῦνται εἰσέτι τὰ ἀποτυπώματα (λούκια) τῶν καλάμων.

Ἐκ τοῦ εὐρεθέντος στρώματος πυρκαϊᾶς ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου, ὕψους 0.20 μ., συνάγεται ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς νοτίας στοᾶς ὀφείλεται εἰς τὴν αἰτίαν ταύτην.

Ἡ βόρειος πλευρὰ τῆς στοᾶς ἦτο ἀνοικτὴ πρὸς τὸ αἶθριον, μὲ κιονοστοιχίαν βαίνουσαν ἐπὶ στυλοβάτου ὕψους 0.50 μ. ὑπὲρ τὸ πλακόστρωτον (πίν. 27β). Ἡ κιονοστοιχία ἀπετελεῖτο ἐκ 10 κιόνων, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν τμήμα εὐρέθη μέχρι τοῦδε. Ἐκ τῶν 10 βάσεων τῶν κιόνων εὐρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των αἱ 8, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει διάφορον μορφήν καὶ διαστάσεις.

Εἶναι δὲ αὗται αἱ ἐξῆς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά :

1. Ἰωνικὴ, συνήθης (διάμετρος ἄνω ἐπιφανείας 0.45 μ.) (πίν. 24β).
2. Μαρμαρινὴ πλάξ, διαστάσεων 0.45×0.50 μ.
- 3-4 ἐλλείπουν.
5. Μαρμαρινὴ πλάξ διαστάσεων 0.59×0.53 μ.
6. Μαρμαρινὴ πλάξ διαστάσεων 0.65×0.70 μ.

7. Ἰωνικὴ μὲ τὸρμόν ὑποδοχῆς καὶ αὐλακα διὰ τὴν χύσιν τοῦ μολύβδου (ἄνω διάμετρος 0.43 μ.).

8. Δωρικὸν κιονόκρανον ἀνεστραμμένον (ἄνω διάμετρος 0.42μ.) (πίν. 28β).

9. Ἀπλῆ, ἀνευ σκοτίας καὶ σπείρας (ἄνω διάμετρος 0.42μ.).

10. Μαρμαρίνη πλάξ διαστάσεων 0.52×0.60 μ.

Εἶναι προφανές, ὅτι αἱ ὡς ἄνω βάσεις προέρχονται ἐξ ἄλλων ἀρχαιοτέρων κτισμάτων.

Ἐν τῷ αἰθρίῳ, πρὸ τοῦ στυλοβάτου καὶ εἰς βάθος 0.60 μ. ἀπὸ τῆς κορυφῆς τούτου, ἀπεκαλύφθη τμήμα ἀγωγοῦ ἐκ πηλίνων σωλῆνων, τοῦ ὁποίου δὲν ἐξηκριβώθη εἰσέτι ἡ πορεία (πίν. 28α). Ἐκαστος σωλὴν μήκους 0.55-0.56μ. ἔχει τὴν μίαν διάμετρον αὐτοῦ 0.08-0.10μ., τὴν δὲ ἑτέραν 0.12-0.14μ., ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται καλὴ ἐφαρμογὴ τοῦ στενοῦ ἄκρου τοῦ ἐνὸς ἐντὸς τοῦ εὐρέος τοῦ δευτέρου. Ἀνὰ ὀρισμένας ἀποστάσεις εἰς σωλὴν φέρει στρογγύλην ὀπὴν πρὸς τὰ ἄνω, μετὰ πηλίνου καλύμματος, προφανῶς διὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀγωγοῦ (πίν. 28δ).

Μεγάλοι πίθoi, τοποθετημένοι ἐπὶ τοῦ δαπέδου εἰς τὸ σημεῖον Π, ἐκρησήμευον διὰ τὴν ἀποθήκευσιν ὕδατος ἢ ἄλλων ὑγρῶν. Πολλὰ θραύσματα τῶν πίθων τούτων εὐρέθησαν εἰς τὸν ἀνωτέρω χῶρον.

Ἐκ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς ἀπεκαλύφθη ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος (εἰκ. 1 τοῖχος Λ) εἰς μῆκος 31.17μ. καὶ μέρος τοῦ δυτικοῦ (πίν. 29β). Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος, ὁ ὁποῖος χωρεῖ μέχρι τοῦ λόφου τῆς Πυράσου σῶζεται εἰς μὲν τὸ νότιον αὐτοῦ ἄκρον εἰς ὕψος 0.50 μ. ὑπὲρ τὸ πλακόστρωτον τῆς νοτίου στοᾶς, εἰς δὲ τὸ βόρειον εἰς ὕψος 4.70 μ. ὑπὲρ τὸ αὐτὸ πλακόστρωτον. Ὁ τρόπος δομῆς του παρουσιάζει ἐνδιαφέρον. Εἶναι ἐπιμελοῦς κατασκευῆς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων δόμων, μήκους 1.60 ἢ 1.85 μ., εἰς πολλὰ δὲ μέρη παρουσιάζει σύνθετον δομὴν ἐξ ἐπαλλήλων τετραπλῶν σειρῶν πλίνθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων μεσολαβεῖ ἴσου ὕψους ἐπιμελημένη λιθοδομή, ἐπικεχρισμένη διὰ λεπτοῦ κονιάματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν χαραχθῇ διὰ μιστροῦ γεωμετρικὰ σχέδια.

Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος καταλήγει εἰς δεξαμενὴν, αἱ ἐσωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων τῆς ὁποίας εἶναι ἐπικεχρισμέναι δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος ὁ δὲ πυθμὴν εἶναι ἐπεστρωμένος διὰ πηλίνων πλακῶν (πίν. 29α).

Λεπτομερὲς στρωματολογικὴ ἔρευνα, γενομένη εἰς τὸν χῶρον Μ, εἰς τὴν γωνίαν τὴν σχηματιζομένην διὰ τῶν τοίχων Λ καὶ Λ2 ἔδωκε τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα :

α'. Βάθος ἀπὸ ἐπιφανείας ἐδάφους ἕως 0.60 μ., χρώματα μαλακὰ «φερτά» ἀνευ ὁστράκων.

β'. Βάθος 0.60-1.10 μ., χρώματα καστανομέλανα, ανάμεικτα μετὰ μικρῶν λίθων καὶ ὀλίγων ὀστράκων.

γ'. Βάθος 1.10 - 1.80 μ., χρώματα ανάμεικτα μετὰ μεγάλης ποσότητος θαλασσίου χάλικος· ὀστρακα ὀλίγα.

δ'. Βάθος 1.80 - 1.95 μ., χρώματα καστανόχροα ανάμεικτα μετὰ μικρᾶς ποσότητος ἄσβεστου.

ε'. Βάθος 1.95 - 2.10 μ., χρώματα καστανόχροα μεθ' ὑπολειμμάτων πυρκαϊᾶς.

ς'. Βάθος 2.10 - 2.25 μ., ὁμοίως ὡς ἄνωτέρω.

ζ'. Βάθος 2.25 - 2.40 μ., ὁμοίως ὡς ἄνωτέρω· θραύσματα ἀγγείων μετ' ἐρυθροῦ στιλβώματος.

η'. Βάθος 2.40-2.55 μ., χρώματα λεπτά, καστανόχροα, θραύσματα ἀγγείων μετ' ἐρυθροῦ στιλβώματος.

θ'. Βάθος 2.55-2.70 μ., χρώματα τὰ αὐτά. Εὐρέθῃ τμήμα ὀστεινῆς βελόνης καὶ ἀγγεῖον μετὰ πλαστικᾶς ταινίας.

ι'. Βάθος 2.70 - 2.80 μ., χρώματα λεπτά, καστανόχροα, ὡς τὰ χρώματα διὰ τῶν ὁποίων διέρχεται ὕδωρ. Εὐρέθῃ ὅστουν ἐλάφου καὶ θραῦσμα ὕαλου.

ια'. Βάθος 2.80 - 3.25 μ., χρώματα ἐλαφρά, καστανόχροα.

Εἰς βάθος 3.15 μ., ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εὐρέθῃ τοῖχος (M1, εἰκ. 1), πλάτους 0.55 μ. Εἶναι ἐπιμελημένης κατασκευῆς διὰ πελεκημένων λίθων καὶ «χωματολάσπης» ὡς συνδετικοῦ μείγματος. Ὁ προσανατολισμὸς τοῦ εἶναι διάφορος τοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ ἀνασκαπτομένου κτηρίου.

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ τοῖχος M1 ἀνήκει εἰς προγενέστερον τούτου κτίσμα.

Ἐκ τῆς γενομένης μέχρι τοῦδε ἐξετάσεως τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρεπίων κατέστη φανερόν ὅτι ἔχομεν ἐδῶ περισσότερα τοῦ ἐνὸς κτίσματα, ἀνήκοντα εἰς διαφόρους οἰκοδομικὰς περιόδους καὶ πιθανῶς ἔχοντα διάφορον προορισμόν.

Διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ δοθῇ σύντομος περιγραφὴ τῆς μορφῆς καὶ τῆς δομῆς ἐκάστου τοίχου.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν τοίχων γίνεται συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτῶν ἐν τῇ κατόψει τῆς εἰκόνος 1.

Τοῖχος I. Εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ κεράμων κατ' ἀραιὰ διαστήματα. Συνδετικὸν μείγμα, εἰς μὲν τὸ δυτικὸν τμήμα θηραϊκὴ γῆ μετὰ χονδρὸν θαλάσσιον χάλικα, εἰς δὲ τὸ ἀνατολικὸν ἄσβεστος μετ' ἄμμου.

Τοῖχος K. Ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ χρώματος. Εἶναι μεταγενέστερος. Δὲν συνδέεται ὀργανικῶς μετὰ τὸν τοῖχον I.

Τοῖχος K1. Εἶναι τῆς αὐτῆς μετὰ τὸν K κατασκευῆς μὴ συνδεόμενος μετὰ τὸν Λ1.

Τοῖχος K2. Τὸ κατώτατον αὐτοῦ τμήμα εἶναι κατεσκευασμένον ἐπιμελῶς ἐξ ἀργῶν λίθων, κεράμων εἰς μίαν σειρὰν καὶ θηραϊκῆς γῆς μετὰ θαλασσίου

χάλικος, τὸ δὲ ἀνώτερον, ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ χώματος, εἶναι ἀμελοῦς καὶ προχείρου κατασκευῆς. Ὁ K2 συνδέεται ὀργανικῶς μὲ τὸν ΛΙ. Ἐπ' αὐτοῦ ἐδράζονται 9 βάσεις.

Τοῖχος K3. Εἶναι ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ χώματος μὴ συνδεόμενος μὲ τὸν K2.

Τοῖχος K4. Ὁμοίως μὲ τὸν K3. Δὲν συνδέεται μὲ τὸν K2.

Τοῖχος K5. Ἐδῶ ἔχομεν τρεῖς σειρὰς κεράμων εἰς τὸ κατώτερον αὐτοῦ τμήμα καὶ ἀργοὺς λίθους εἰς τὸ ἀνώτερον. Συνδετικὸν μεῖγμα, θηραϊκὴ γῆ καὶ θαλάσσιος χάλιζ. Ὁ K5 συνδέεται μὲ τὸν K2 εἰς τὸ σημεῖον ὅπου εὐρίσκεται ἡ μεγάλη μαρμαρίνη πλάζ.

Τοῖχος K6. Εἶναι τοῖχος ἀμελοῦς κατασκευῆς ἐκ λίθων καὶ χώματος. Δὲν συνδέεται μὲ τὸν K2.

Τοῖχος K7. Τοῖχος ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ σουβά. Εἶναι μεταγενέστερος τοῦ K2, τὸν ὅποιον διακόπτει.

Τοῖχος 01. Εἶναι ἐξ ἀργῶν λίθων. Συνδετικὸν μεῖγμα ἐκ θηραϊκῆς γῆς μετὰ θαλασσίου χάλικος εἰς τὰς γωνίας 01 καὶ 01-02. Τὸ ὑπόλοιπον τμήμα ἔχει ὡς συνδετικὸν μεῖγμα χῶμα.

Τοῖχος 02. Εἶναι εὐτελοῦς κατασκευῆς (λίθοι, χῶμα). Δὲν συνδέεται μὲ τὸν 01.

Τοῖχος Α. Ἐπιμελοῦς κατασκευῆς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων δόμων. Εἰς τὸ βόρειον τμήμα παρουσιάζει σύνθετον δομὴν, ἐξ ἐπαλλήλων τετραπλῶν σειρῶν πλίνθων, μεταξὺ τῶν ὁποίων μεσολαβεῖ ἴσου ὕψους ἐπιμελημένη λιθοδομή, ἐπικεχρισμένη διὰ λεπτοῦ κονιάματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν χαραχθῇ διὰ μιστρίου γεωμετρικὰ σχέδια. Δὲν συνδέεται μὲ τὸν Α1.

Τοῖχος Α1. Εἶναι κατασκευασμένος ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβέστου. Δὲν συνδέεται μὲ τὸν Α. Εἰς ὠρισμένα σημεῖα εὐρέθη ὡς συνδετικὸν ὑλικὸν χῶμα, εἰς ἄλλα δὲ θηραϊκὴ γῆ. Ἡ πλευρὰ πρὸς τὸν χῶρον Ν ἐπενδύεται μὲ σουβά, εἰς ὃν ὑπάρχουν ἐγχαραξεις.

Τοῖχος Α2. Ἐπιμελημένης κατασκευῆς διὰ λίθων μεγάλου μήκους, ἀκατεργάστων ἀλλ' ἐπιμελῶς τοποθετημένων, διακοπτομένων διὰ σειρῶν ὀπτῶν πλίνθων, μήκους 0.29μ. καὶ πλάτους 0.04μ. Ὡς συνδετικὸν μεῖγμα εἶναι θηραϊκὴ γῆ καὶ ἄμμος. Εἶναι παλαιότερος τοῦ Α, ὁ ὅποιος βαίνει ἐπ' αὐτοῦ.

Τοῖχος Α3. Ἀποτελεῖται ἐξ ἀργῶν λίθων, κεράμων κατ' ἀραιὰ διαστήματα καὶ ἀσβέστου. Συνδέεται μὲ τὸν Α1.

Τοῖχος Α4. Ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἀσβέστου μὲ λεπτὴν ἄμμον. Συνδέεται μὲ τὸν Α.

Τοῖχος Α7. Ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων καὶ θηραϊκῆς γῆς. Ἡ νοτία αὐτοῦ πλευρὰ εἶναι ἐπικεχρισμένη δι' ὕδραυλικοῦ κονιάματος διατηρουμένου εἰς καλὴν κατάστασιν.

Τοῖχος Ε4. Λίαν ἐπιμελημένης καὶ ἰσχυρᾶς κατασκευῆς, ἐκ πλίνθων, λίθων καὶ ἀσβέστου. Σώζεται εἰς ὕψος 2.40 μ., ἔχει πλάτος 1.00 μ. καὶ συνδέεται μετὰ τοῦ Λ.

Τοῖχος Μ1. Ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, ἐκ κανονικῶν λίθων καὶ χωματολάσπης ὡς μείγματος. Ἔχει πλάτος 0.55 μ. καὶ διάφορον προσανατολισμόν. Εὐρέθη εἰς βάθος 3.15 μ. καὶ εἶναι ὁ ἀρχαιότερος τοῖχος τῶν λοιπῶν.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων δύνανται νὰ ἐξαχθῶσι τὰ ἑξῆς συμπεράσματα :

α'. Τὸ ἀποκαλυφθὲν κτίσμα δὲν ἐπερατοῦτο εἰς τὰ ἤδη καθορισθέντα ἐν τῇ κατόψει (εἰκ. 1) ὅρια, ἀλλ' ἐξετείνετο ἔτι περαιτέρω πρὸς Ἀνατολάς, Βορρᾶν καὶ Δυσμὰς, τὴν πρὸς Δυσμὰς μάλιστα ἐπέκτασιν αὐτοῦ ἀπαιτοῦν καὶ λόγοι συμμετρίας, τιθεμένης τῆς κλίμακος ὡς βάσεως.

β'. Τὰ ἀποκαλυφθέντα στοιχεῖα ἀνήκουν τοῦλάχιστον εἰς τέσσαρας οἰκοδομικὰς περιόδους. Εἰς τὴν πρώτην περίοδον ἀνήκει ὁ τοῖχος Μ1. Εἰς τὴν δευτέραν ὁ τοῖχος Λ2. Εἰς τὴν τρίτην ὁ στυλοβάτης τῆς δυτικῆς στοᾶς μετὰ τῶν ἄλλων στοῶν καὶ τέλος εἰς τὴν τετάρτην ὁ ἀντικαταστήσας τὸν στυλοβάτην μεταγενέστερος τοῖχος καὶ οἱ τοῖχοι Κ, Κ1 καὶ ἐν μέρει ὁ Ι καὶ Λ1.

Εἶναι σαφὲς ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ ἐνὸς σημαντικωτάτου κτίσματος τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν, διὰ τῆς πλήρους ἀποκαλύψεως καὶ μελέτης τοῦ ὁποίου θὰ διαφωτισθῶσι πολλὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης τῆς πόλεως ταύτης.

Παραλλήλως πρὸς τὸ κυρίως ἀνασκαφικὸν ἔργον ἐγένοντο ἀναζητήσεις καὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῆς Νέας Ἀγχιάλου ὡς καὶ περισυλλογὴ γλυπτῶν, τῶν ὁποίων ἐλάχιστα δείγματα προσάγονται ἐνταῦθα, ἦτοι :

1) Θαυμασίως διατηρούμενον ἰωνικὸν κιονόκρανον αὐτοκρατορικῶν χρόνων (πίν. 30α. β).

2) Παλαιοχριστιανικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ κίονος (πίν. 30γ). ἔχουσα οὕτω: Κ(ύρι)ε βοή(θη) Θεο(κρίτ(ου) κ(αί) / τοῦ ἔκκω(αὐτ(οῦ)).

3) Τὸ ἥμισυ ἰωνικοῦ κιονοκράνου μεθ' ὑψηλοῦ ἐπιθήματος κοσμουμένου διὰ πλουσίου φυτικοῦ διακόσμου (πίν. 28γ), δυναμένου νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου μ.Χ. αἰῶνος.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΙΟ. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΙΣ ΑΜΦΙΠΟΛΙΝ

Συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1961 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπογράφοντος καὶ μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς Ἐπιμελητρίας Ἀρχαιοτήτων ΙΓ' Περιφερείας Δίδος Αἰκ. Ρωμιοπούλου, αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι εἰς Ἀμφίπολιν, αἵτινες ἤρξαντο τὴν 13ην Ὀκτωβρίου καὶ διεκόπησαν τὴν 15ην Νοεμβρίου, εἶχον δὲ τὰ κάτωθι ἀποτελέσματα :

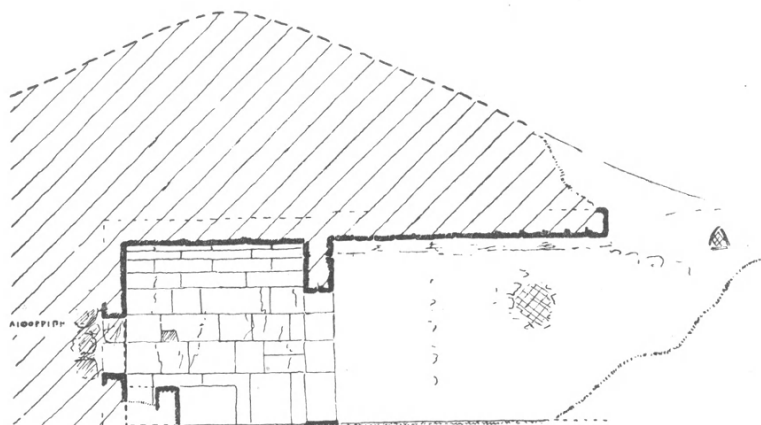
1. Δοκιμαστικαὶ ἔρευναι, γενόμεναι ἐπὶ λόφου δυτικῶς τῆς κοινοτικῆς ὁδοῦ Ἀμφιπόλεως καὶ περὶ τὰ 400 μέτρα βορείως τοῦ σημερινοῦ χωρίου, ἀπεκάλυψαν τὴν ὑπαρξίν νεκροταφείου ὑψίμου ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων αὐτοκρατορίας. Ἀνεσκάφησαν συνολικῶς 21 τάφοι, λακκοειδεῖς, λαξευτοὶ ἐπὶ τοῦ βράχου, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἐκαλύπτοντο διὰ κεράμων. Τὰ εὐρήματα τῶν τάφων ἦσαν πενιχρά, ἤτοι χονδροειδῆ ἀγγεῖα, πυξίδες μετ' ἀναγλύφους ἐπὶ τῶν πωμάτων παραστάσεις ἑρωτιδῆος, Ἀρτέμιδος, Μεδούσης, λύχνοι, ὑάλινα ἀγγεῖα, εἰδῶλια, ἀντικείμενα ἐκ χαλκοῦ καὶ σιδήρου, χαλκᾶ νομίσματα, 4 ζεύγη χρυσοῦ ἐνωτίων, χρυσοῦν δισκίον, ἀπομιμούμενον ὀβολόν, καὶ ἐλάχιστα φύλλα χρυσοῦ. Ἐκ τῶν ἐνωτίων τὰ δύο ζεύγη εἶναι ἀπλοῦ κρίκοι ἐκ χρυσοῦ σύρματος, ἄνευ διακοσμῆσεώς τινος, ἐν ζεύγος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐλάσματα μετ' ἐκτύπους ἀπεικονίσεις νικῶν καὶ ἐν ζεύγος ἀποτελεῖται ἐκ σύρματος, τὸ ἐν ἄκρον τοῦ ὁποῦ καταλήγει εἰς λεοντοκεφαλὴν, φέρουσιν μικρὸν κρίκον, τὸ δ' ἕτερον εἰς ἄγκιστρον (πίν. 31α).

2. Εἰς ἑτέραν θέσιν τῆς περιοχῆς Ἀμφιπόλεως, γνωστὴν μετὰ τὸ ὄνομα «Μάντρες», κειμένην παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδόν, περὶ τὰ 2 χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου, ὑπάρχει μικρὸς τεχνητὸς λόφος (τούμπα), ὅστις ἠρευνήθη ἐν μέρει πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου ἀνεπιτυχῶς (πίν. 31β). Αἱ γενόμεναι ἐνταῦθα ἔρευναι, ἀπεκάλυψαν, εἰς μέγα βάθος ὑπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ τύμβου, τὴν ὑπαρξίν «μακεδονικοῦ» τάφου, λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς ἐκ πλίνθων πωρολίθου (εἰκ. 1). Ὁ τάφος οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ δρόμου, πλάτους 1.36 μ., ἀποκαλυφθέντος ἐπὶ μήκους 6.28 μέτρων. Τμήμα τοῦ δρόμου, πρὸ τῆς εἰσόδου, μήκους 4.65 μ. στεγάζεται δι' ὀριζοντίων πλακῶν πωρολίθου. Δι' εἰσόδου, πλάτους 1.25 μ., ἐπικοινωνεῖ ὁ δρόμος μετὰ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, διαστάσεων 3.06×3.08 μ., στεγαζομένου διὰ καμάρας. Κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, καὶ ἐν μέρει τῆς βορείου, ὑπάρχει κλίνη σχήματος Γ—ὑψους 0.66 καὶ πλάτους 0.85—ἐκτισμένη διὰ πλίνθων πωρολίθου καὶ καταστραφεῖσα ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἀνευρόντων, ἄγνωστον πότε, τὸν τάφον τυμβωρύχων.

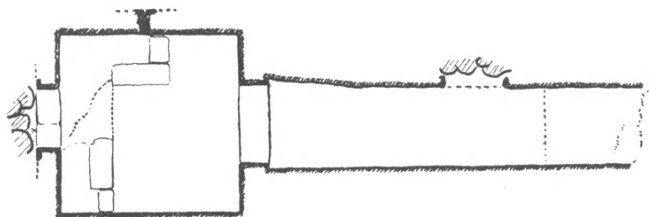
ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΤΑΦΟΣ 2

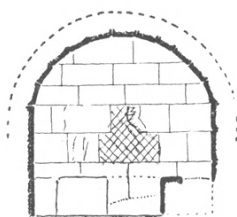
ΜΕΤΡΑ 0 1 2 3

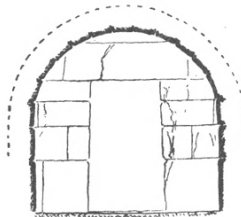
ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ

ΚΑΤΟΨΙΣ

ΤΟΜΗ ΕΞΑΡΧΙΑ· ΟΨΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΑΘΟΣ

ΟΨΙΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟΝ

Ι. ΣΤΑΜΠΟΛΤΖΗΣ 1961

Εἰκ. 1. Κάτοψις καὶ τομαὶ τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου 2.
(Σχέδια ἀρχιτέκτονος κ. Ἰ. Σταμπολτζή).

Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου ἀνευρέθησαν τμήματα 3 λύχνων (ὁ εἷς φέρει ἀνάγλυφον διακόσμησιν προσωπείων), μελαμβαφῶν πυξίδων καὶ θηλάστρου με διακόσμησιν ρυθμοῦ «δυτικῶν προπόδων» West Slope Ware. Ὁ τάφος οὗτος νομίζω, ὅτι δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος.

Εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ δρόμου καὶ εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου τοίχου ἀνευρέθη μικρὸς λακκοειδὴς τάφος, καλυπτόμενος ὑπὸ κεράμων. Μικρὸν ὑάλινον ἀγγεῖον καὶ χαλκοῦν νόμισμα με τὴν ἐπιγραφὴν ΚΟΙΝΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ἦσαν τὰ μόνα εὐρήματα τοῦ τάφου.

Πρὸς τούτοις διεπιστώθη ἐντὸς τοῦ τύμβου καὶ βορείως τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου ἡ ὑπαρξίς τοίχου ἐκ πωρολίθων, ὅστις καὶ ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 6 μέτρων. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ τύμβου ἀνευρέθησαν ὅστρακα μελαμβαφῶν καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, μεταξὺ δὲ τοῦ τοίχου τούτου καὶ τοῦ τάφου διεπιστώθη ἡ παρουσία στρωμάτων τέφρας, ἀνθρώπων ὡς καὶ ὀστέων ζώων.

3. Ἡ ὑπαρξίς ἐτέρου τεχνητοῦ τύμβου διεπιστώθη ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων παρὰ τὸν νέον συνοικισμὸν Ἀμφιπόλεως, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν βορείως τῆς δημοσίας ὁδοῦ Καβάλας-Θεσσαλονίκης. Ὁ τύμβος οὗτος ἡρευνήθη διὰ τάφρου μήκους 7.50 μ. ἐκ τῆς περιφέρειας πρὸς τὸ κέντρον, ἔνθα ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον λάξευμα τοῦ βράχου, μήκους 3 μ., πλάτους 1.80 μ. καὶ βάθους 0.60 μ. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὅστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων ὡς καὶ χονδροειδῇ τοιαῦτα καὶ ἐν χαλκοῦν νόμισμα.

4. Πολυάριθμοι ἔρευναι καὶ δοκιμαστικαὶ τάφροι ἐγένοντο καὶ ἐντὸς τῆς Κοινότητος Ἀμφιπόλεως καὶ δὴ κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐπιμήκους λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκτείνεται τὸ σημερινὸν χωρίον. Καὶ πρῶτον ἡρευνήθη ἡ περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Κλειοῦς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀνευρέσεως ἀρχαιοτήτων ἢ μνημείων, σχετιζομένων πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Μούσης, τοῦ Στρυμόνος ἢ τοῦ Ρήσου, δυστυχῶς ἄνευ ἀποτελέσματος.

Ἐκτεταμένη ἔρευνα ἐγένετο ἐγγύτατα τοῦ νέου κτηρίου τοῦ νηπιαγωγείου Ἀμφιπόλεως, ἔνθα ἀνευρέθη τοῖχος ἐκ μιᾶς σειρᾶς μεγάλων πλίνθων πωρολίθου, λίαν ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, διατηρούμενος ἐπὶ μήκους 9.95 μ. (πίν. 32α). Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου ἀνευρέθη γωνία καὶ κρηπίς ἐκ τριῶν βαθμίδων ὕψους ± 0.25 μ. ἐκάστη.

Ἐντὸς τοῦ τοίχου τούτου εἶναι διηυθετημένον τὸ στόμιον ὑπογείου ἀποθήκης, μορφῆς βαθέος φρέατος, βάθους 4.60 μ., λελαξευμένης ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ βράχου. Παρὰ τὸν πυθμὲνα ταύτης εἶναι λελαξευμένοι δύο κόγχαι βάθους 2 μ. περίπου, τόσον δὲ ὁ πυθμὴν ὅσον καὶ τὰ τοιχώματα τοῦ βράχου καλύπτονται δι' ἀσβεστοκονιαμάτων. Κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἐπιχώσεως ἀνευρέθησαν τμήματα ἀγαλματίων (βραχίονες, χεῖρ), ὅστρακα ἀγγείων, λύχνοι, νομίσματα ὡς καὶ βάσις ἀναθήματος ἀποκεκρουμένη δεξιὰ (διαστάσεων

0.26 × 0.20 × 0.10), φέρουσα ἐπὶ τῆς ἄνω ὀριζοντίου ἐπιφανείας ἐλλειψοειδὲς λάξευμα διὰ τὴν ἐνθεσιν τῆς πλίνθου. Ἐπὶ τῆς κυρίας ἐπιφανείας ἡ ἐπιγραφή τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος :

ΑΡΧΕΛΑΟΣ — — — — —
ΕΥΡΥΛΟΧΟΣ ΙΣΟΚΡΑΤ(ΟΥΣ)

Στόμιον δευτέρας ὁμοίας φρεατοσχήμου ἀποθήκης, βάθους 4.30 μ., ἀνευρέθη ὀλίγα μέτρα ἀνατολικώτερον, παρὰ τὴν γωνίαν τῆς οἰκοδομῆς, ἡ ἔρευνα δὲ ταύτης οὐδὲν σημαντικὸν εὑρημα ἀπέδωσε (πίν. 32β).

Τὰ ἐρείπια αὐτὰ ἀνήκουν πιθανῶς εἰς οἰκίαν τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος, καταστραφεῖσαν μέχρι τῶν θεμελίων, ἡ πλήρης ἔρευνα δὲ ταύτης δὲ εἶναι δυνατὴ ἐκ τῆς παρουσίας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ νηπιαγωγείου.

Περὶ τὰ 50 μέτρα ἀνατολικώτερον τῆς θέσεως ταύτης δοκιμαστικὴ τάφρος ἀπεκάλυψε τοῖχον ἐτέρας οἰκοδομῆς, εὐτελοῦς κατασκευῆς, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς ἐτέραν οἰκίαν. Ὁ τοῖχος οὗτος ἀπεκαλύφθη ἐπὶ μήκους 13.60 μέτρων, πρὸ αὐτοῦ δὲ διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς δαπέδου ἐξ ἀσβεστοκονιάματος. Ἐγγὺς τοῦ τοίχου τούτου ἀνευρέθη ὁμοία πρὸς τὰς προηγουμένας φρεατόσχημος ἀποθήκη, βάθους 4.90 μ., λελαξευμένη ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ βράχου καὶ φέρουσα ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων αὐτῆς καὶ ἐπὶ τοῦ πυθμένος ἀσβεστοκονιάματα. Ἡ ἔρευνα εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπεκάλυψε τμήματα εἰδωλίων, λύχνων, ὕστρακα ἀγγείων καὶ χαλκᾶ νομίσματα. Τὸ σημαντικώτερον ὅμως εὑρημα ἐνταῦθα ἦτο ἐξοχὸν ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον τοῦ τύπου τῶν νεκροδείπνων (διαστάσεων 0.69 × 0.45 × 0.10) μὲ παράστασιν ἑπτὰ μορφῶν, εἰκονιζομένων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν οἰκοδομῆς, δηλουμένης διὰ δύο παραστάδων, στηριζουσῶν θριγκόν (πίν. 33α). Ἡ ἐργασία τοῦ ἀναγλύφου εἶναι λίαν ἐπιμελής, ἡ δὲ σωζομένη κεφαλὴ τῆς εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον γυναικὸς ὁμοιάζει πρὸς ταναγραίαν (πίν. 33β καὶ γ). Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἀποτελεῖ ἐν τῶν καλυτέρων μέχρι τοῦδε γνωστῶν δειγμάτων τῆς γλυπτικῆς τῆς Ἀμφιπόλεως, πιστεύω δὲ ὅτι δύναται νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Κάτωθεν τῆς θέσεως ταύτης ὑπάρχει μικρὰ φάραγξ. Εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρὰν τῆς φάραγγος, ἀκριβῶς ἔναντι τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων δεκάδων μέτρων ἀπὸ ταύτης, ἦτο ὄρατὸς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἀσβεστόκτιστος τοῖχος, πάχους 0.90 μ., διευθύνσεως ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς. Δοκιμαστικὴ ἔρευνα, γενομένη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἀπεκάλυψε τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου, διαστάσεων 4.50 × 3 μέτρων. Τὸ δάπεδον τοῦτο φέρει διακόσμησιν ρόμβων διὰ λευκῶν ψηφίδων καὶ τριγωνιδίων διὰ τοιούτων μέλανος χρώματος, διατεταγμένων εἰς σχήματα ἀστερίσκων (πίν. 32γ). Πρόκειται περὶ οἰκοδομῆς ὑστέρων ρωμαϊκῶν ἢ καὶ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, ἡ ἔρευνα τῆς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ συνεχισθῇ εἰς τὸ μέλλον.

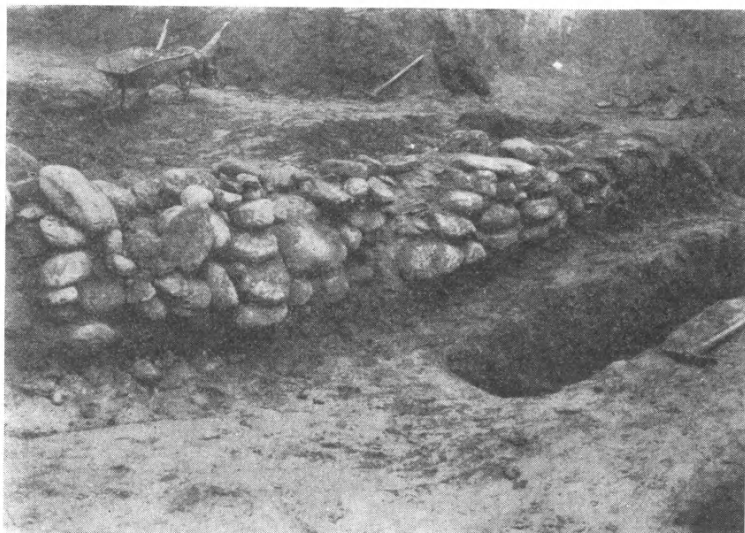
5. Διάφοροι δοκιμαστικαὶ τάφροι ἐγένοντο ἐπὶ τῶν λόφων, ἐνθα ἐξετείνεται ἡ ἀρχαία πόλις. Τὸ σημαντικώτερον ἀποτέλεσμα τούτων ἦτο ἡ ἀνεύρεσις κιονοστοιχίας εἰς τὴν θέσιν « Μπεζεστένι », ὀλίγα μέτρα ἀνατολικῶς τῆς ἀνασκαφείσης ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Πελεκίδη βασιλικῆς (βασιλική Α'). Ἡ κιονοστοιχία αὕτη, βαίνουσα ἐπὶ ἀσβεστοκτίστου στυλοβάτου, σχηματίζοντος ἀμβλεῖαν γωνίαν, ἀνεσκάφη ἐπὶ μήκους 53.50 μέτρων (πίν. 34α). Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τούτου ἀνευρέθησαν εἰς τὰς θέσεις των τὰ κατώτερα τμήματα πέντε ἰωνικῶν κιόνων καὶ ἐνὸς δωρικοῦ. Τὸ μέγιστον διατηρούμενον ὕψος τοῦ δωρικοῦ κίονος εἶναι 1.02 μ. ἡ κάτω δὲ διάμετρος τούτου 0.62 μ. (πίν. 34γ). Τὰ ὕψη τῶν πέντε ἰωνικῶν κιόνων εἶναι 0.88, 1.14, 1.22, 1.26 καὶ 1.28 ἡ δὲ διάμετρος τῆς βάσεώς των ± 0.73 μ. Τὰ μεταξόνια ποικίλλουν ἀπὸ 5.30 μ. ἕως 5.95 μ. Μεταξὺ τῶν κιόνων ὑπάρχουν πεσσοί, ἐκτισμένοι διὰ λίθων καὶ ἀσβεστοκονιάματος καὶ διατηρούμενοι εἰς διάφορα ὕψη ἀπὸ 0.65 ἕως 0.90 μ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐργασία τούτων, καθόσον φέρουν ἐναλλάξ δύο ραβδώσεις μικροτέρου πλάτους, ἀποληγούσας κάτω εἰς γωνίαν, καὶ ἐν συνεχείᾳ μίαν πλατυτέραν ράβδωσιν, ἀπολήγουσαν κάτω εἰς καμπύλην γραμμὴν. Ἡ βάσις τῶν κιόνων τούτων κοσμεῖται διὰ πλοχμοῦ (πίν. 34β). Εἶναι καταφανές, ὅτι οἱ κίονες ἀνήκουν εἰς παλαιότερας οἰκοδομάς, ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ ἐδῶ εἰς δευτέραν χρῆσιν.

Διὰ τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης δὲν ἐγένετο εἰσέτι καταφανὴς ὁ προορισμὸς τοῦ οἰκοδομήματος. Εἶναι ὅμως πιθανόν, ὅτι πρόκειται περὶ μεγάλης στοᾶς ἢ ἄλλου τινὸς δημοσίου οἰκοδομήματος ὑστέρων ρωμαϊκῶν ἢ καὶ παλαιохριστιανικῶν χρόνων.

11. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΤΥΜΒΟΥ ΝΙΚΗΣΙΑΝΗΣ - ΠΑΓΓΑΙΟΥ

Συνεχίσθη κατά τὸ 1961 ἡ ἔρευνα τοῦ μεγάλου τύμβου Νικησιάνης - Παγγαίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν κατὰ τὰ δύο παρελθόντα ἔτη ἑξτάφοι μὲ λίαν ἀξιόλογα εὐρήματα τῆς ἐποχῆς τῶν μακεδόνων βασιλέων Φιλίππου τοῦ Β' καὶ Μ. Ἀλεξάνδρου (βλέπε Ἔργον 1959, σ. 44-46, 1960, σ. 77-80).

Αἱ ἔρευναι διενηργήθησαν εἰς δύο τομεῖς τοῦ τύμβου, εἰς τὸ βόρειον καὶ τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα αὐτοῦ, ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον, διὰ συ-

Εἰκ. 1. Τοῖχος ἐκ κροκαλῶν, ἀποκαλυφθεὶς εἰς τὸν βόρειον τομέα τοῦ τύμβου Νικησιάνης - Παγγαίου.

στηματικῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ καὶ ἀποκομιδῆς μακρὰν τοῦ τύμβου τῶν χωμάτων τῆς ἐπιχώσεως. Εἰς τὸν βόρειον τομέα ἀνευρέθη τάφος βρέφους ἐνταφιασθέντος ἐντὸς τοῦ χώματος, καλυπτόμενος ὑπὸ ἀκανονίστου πλακὸς σχιστολίθου διαστάσεων $\pm 0.70 \times 0.50$. Οὐδὲν κτέρισμα ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ τάφου. Εἰς τὰ χώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τύμβου ἀνευρέθησαν χονδροειδῆ ὄστρακα χειροποιήτων ἀγγείων. Ἀπεκαλύφθη ἐπίσης εἰς τὸν βόρειον τομέα τῆς ἀνασκαφῆς τοῖχος, λίαν προχείρου οἰκοδομῆς, κατεσκευασμένος ἐκ κροκαλῶν καὶ πηλοῦ, μήκους 6 περίπου μέτρων, πάχους 0.75 καὶ ὕψους 0.45, βαίνων ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον τοῦ τύμβου (εἰκ. 1).

Εἰς τὸν ΝΔ. τομέα τοῦ τύμβου ἀνευρέθη ὁμοίως πλᾶξ ἀσβεστολίθου, κάτωθεν τῆς ὁποίας εἶχεν ἐνταφιασθῇ ζῶον, προφανῶς κύων. Εὐρήματα δὲν ὑπάρχουν.

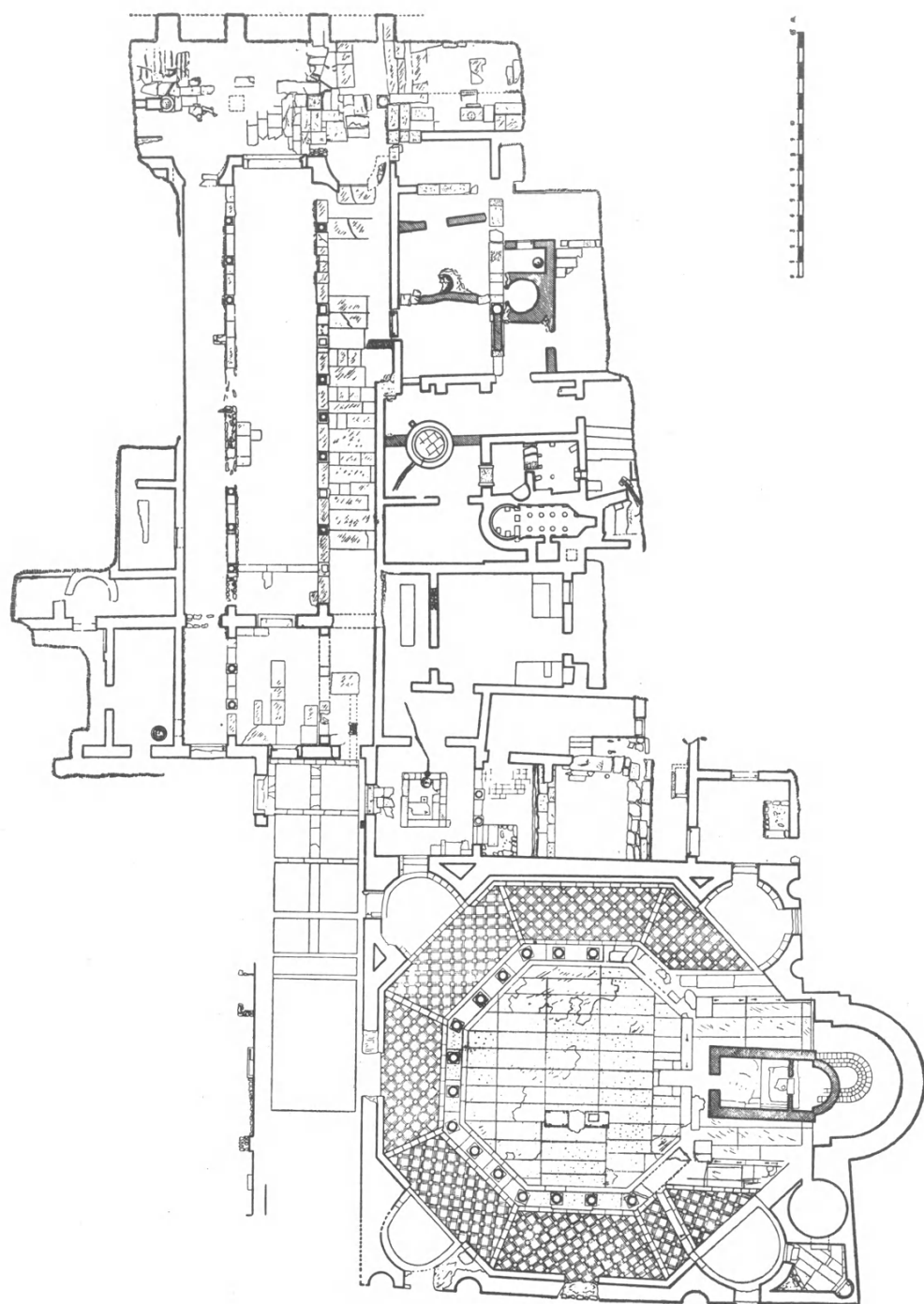
Ὡς σκοποὶ τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ἐτέθησαν:

1) Ἡ διαπίστωσις τῆς μορφῆς τοῦ προτύλου τῆς πρὸς Βορρᾶν τοῦ Ὀκταγώνου ναοῦ ἐκτεινομένης τρικλίτου στοᾶς καὶ τῆς σχέσεως τοῦ προτύλου τούτου πρὸς τὴν Ἑγνατίαν ὁδόν. 2) Ἡ ἀποκάλυψις τῶν ἀνατολικῶς καὶ κατὰ μῆκος τῆς στοᾶς διαπιστωθέντων προσκτισμάτων. 3) Ἡ ἔρευνα τοῦ ΒΑ. καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν φιάλῃν τοῦ ναοῦ συγκροτήματος αἰθουσῶν. 4) Ὁ καθαρισμὸς τῶν δυτικῶς τῆς στοᾶς καὶ ἐν μεσοτοιχίᾳ μετ' αὐτῆς διαμερισμάτων.

Α. Προπύλαια τῆς στοᾶς. Ἑγνατία ὁδός.

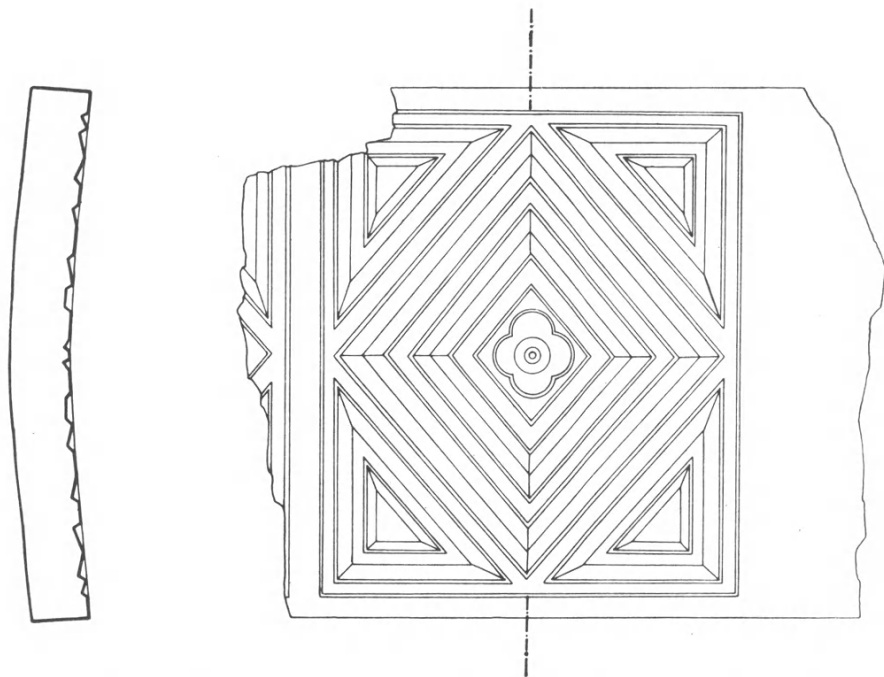
Μετὰ τὸν πλήρη καθαρισμὸν τοῦ χώρου ἀπεκαλύφθη ὅλον τὸ ἀναφανέν πέρυσι πρόπυλον καὶ αἱ δύο ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς πύλης τῆς τρικλίτου στοᾶς εἵσοδοι, αἱ ὁδηγοῦσαι εἰς τὰ πλάγια κλίτη. Αὗται εἰς τὰς βορείους ἀπολήξεις ἐκατέρων τῶν πλαγίων κλιτῶν ἀνοίγονται εἰς τὴν κορυφὴν ἡμικυκλίων, τοῦ μὲν δυτικοῦ ἀκτῖνος 3.50μ., τοῦ δὲ ἀνατολικοῦ 3.30μ. Ἐκ τῶν εἰσόδων ἡ δυτικὴ, εἰς ἣν διετηρήθη κατὰ χώραν τὸ ἥμισυ τοῦ μαρμαρίνου κατωφλίου ἔχει ἄνοιγμα 2.10μ., ἡ δὲ ἀνατολικὴ 1.80μ. (εἰκ. 1.). Περὶ τὰ ἡμικύκλια τῶν εἰσόδων, ὡς καὶ καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ προτύλου, εὐρέθησαν καὶ ἐφέτος μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων, ἰδιαιτέρως ὅμως ἐπὶ τοῦ δαπέδου, τεμάχια διδύμων καὶ ἐλαφρῶς καμπύλων θωρακίων μὲ φυτικὸν καὶ γεωμετρικὸν διάκοσμον (εἰκ. 2.). Ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν δύο καμπυλῶν, ἥτοι τῶν δύο πυλῶν καὶ τῶν θωρακίων, συμπεραίνω ὅτι τὰ τελευταῖα ἀπετέλουν τμήματα τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τῶν βορείων παρειῶν τοῦ βορείου τοίχου τῆς στοᾶς ἔνθα αἱ εἵσοδοι. Οὕτω κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν ἡ ἐπιμήκης αὕτη τρίκλιτος στοὰ εἶχε τρεῖς μεγαλοπρεπεῖς πύλας, αἵτινες δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς αἱ *πρωταὶ εἵσοδοι* ἢ αἱ *αὐλαιοὶ πύλαι* τοῦ ΕΥΣΕΒΙΟΥ (Ἑκκλ. Ἰστ. X 4, 38. Βίος Κωνσταντ. III 39, IV 7). Εἰς τὸν χώρον τοῦτον καὶ μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων εὐρέθησαν πολλὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἄμορφα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ. Ἐπίσης εἰς ὕψος 0.40μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου διεπιστώθη στρῶμα αἰθάλῃς καὶ κατακεκαυμένων ἀναμιξ ὕλικῶν κάτωθι δὲ αὐτοῦ διαλελυμένον κεραμεϊκὸν κονίαμα. Ἐντονα καὶ συνεχῇ ἔχνη πυρὸς παρατηροῦνται καθ' ὅλον τὸν χώρον τῶν προπυλαίων.

Εἰς ἀπόστασιν 3μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου, ἔνθα αἱ *αὐλαιοὶ πύλαι*, καὶ ἔναντι τοῦ ἀκραιῦ πεσσοῦ ἐκατέρας πλαγίας θύρας τῆς στοᾶς ἀπεκαλύφθησαν κατὰ χώραν ἀνὰ μία βάσις κίονος διαμέτρου 0.90μ. (πίν. 35α). Ἐτεραι δύο ἰωνικαὶ

Ειζ. 1. Κάτοπις τοῦ ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων καὶ τῶν παρ' αὐτὸ κτισμάτων.

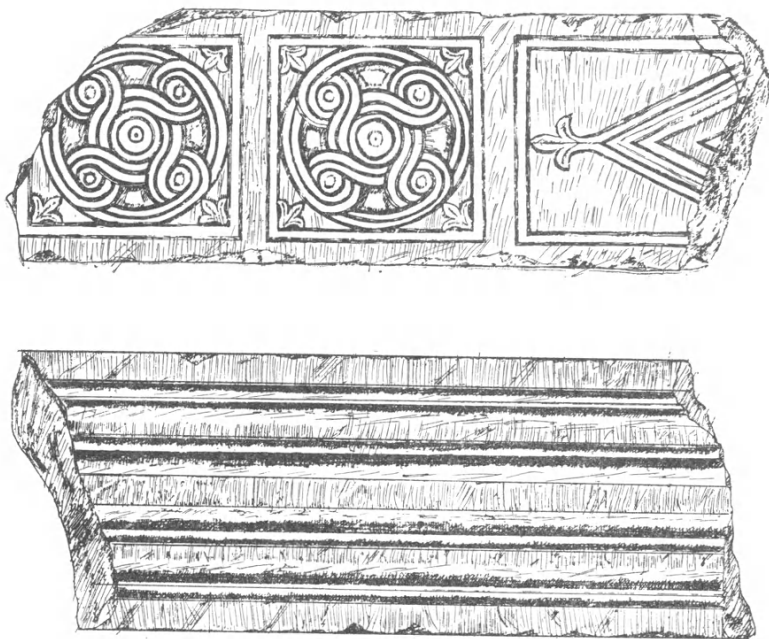
τετράγωνοι βάσεις εὑρέθησαν ἐπίσης κατὰ χώραν ἑναντι καὶ κατὰ τοὺς ἄξονας τῶν παραστάδων τῆς κεντρικῆς πύλης. Παρὰ τὰς βάσεις ἔκειντο καὶ μεγάλα τμήματα ἐκ τε τῶν μονολίθων κιόνων καὶ τῶν μαρμαρίνων τετραγώνων πεσσῶν (πίν. 35β). Θεωρῶ ὡς μοναδικήν, ἐξ ὧσων τοῦλάχιστον γνωρίζω, τὴν διάταξιν ταύτην, ἥτοι τὸν σχηματισμὸν τοῦ προπύλου ἐκ δύο κατὰ τὰ ἄκρα κιόνων καὶ δύο εἰς τὸ μέσον πεσσῶν. Ἀρχιτεκτονικῶς ἡ ἀντίστροφος διάταξις εἶναι ἡ λογική.

Εἰκ. 2. Καμπύλον θωράκιον ἐκ τῆς ὀρθομαρμάρωσης τῶν Προπυλαίων.

Ἐὰν πρὸς τὰ κύρια ταῦτα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τῶν προπυλαίων συσχετισθῶσι τὰ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον ἐλθόντα εἰς φῶς ἀρχιτεκτονικὰ μέλη—τμήμα συνθέτου ἰωνικοῦ κιονοκράνου, εὐθύγραμμοι μαρμαρίνοι θριγκοὶ μετὰ κυματίων κατὰ τὴν προσθίαν καὶ ἀναγλύπτων γεωμετρικῶν σχημάτων εἰς τὴν κάτω ὄψιν τὴν ἐλευθέραν μεταξὺ τῶν μετακιονίων (εἰκ. 3), τμήματα τετραγώνων φατνωμάτων μετὰ κύκλων ἐγγεγραμμένων ἐν τετραγώνῳ καὶ ὁμαλῶν ἐν τῷ κέντρῳ, θυρώματα μετὰ κυματίων καὶ πολλῶν κλιμακῆδόν διατεταγμένων ταινιῶν—εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπαρασταθῶσιν ἐν λεπτομερείᾳ τὰ μεγαλοπρεπῆ προπύλαια τῆς στοᾶς, ἅτινα ἦσαν καὶ προπύλαια τοῦ ὀκταγώνου ναοῦ.

Ἐκατέρωθεν τῶν προπυλαίων καὶ ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν τμήμα τῶν βάσεων τῶν κιόνων ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι κάθετοι πρὸς τὸν κατὰ μήκος ἄξονα τῆς στοᾶς καὶ πρὸ αὐτῶν μαρμαρίνον ἀνάλημμα, ὕψ. 0.60μ. καὶ πλ. 2.25μ. (εἰκ. 1). Ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ προπύλου τούτου χώρου διεπιστώθη ὅτι τὸ μαρμαρίνον ἀνάλημμα καὶ ὁ ὀπισθεν αὐτοῦ τοῖχος ἐκτείνονται μὲ κατεύθυνσιν ἀνατολικήν, ἄγνωστον πόσον εἰσέτι. Κατὰ τὴν λεπτομερῆ

Εἰκ. 3. Θριγκὸς ἐκ τῶν προπυλαίων τοῦ Ὀκταγώνου.

ἐρευναν τῆς ἀνατολικῆς ἐξέδρας καὶ τοῦ πρὸ αὐτῆς χώρου εὐρέθη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἰωνικῶν βάσεων κιόνων, τμήματα αὐτῶν, καὶ πολλὰ μικρὰ τεμάχια κροκεάτου λίθου. Ἐκ τῶν εὐρημάτων τούτων τεκμαίρεται ὅτι αἱ ἐξέδραι ἐκλείοντο διὰ κιονοστοιχίας, ἐνῶ ὁ ἐσωτερικὸς τοῖχος αὐτῶν ἦτο ἐπενδεδυμένος δι' ὀρθομαρμαρώσεως πεποικιλμένης καὶ διὰ τοῦ πολυτελοῦς καὶ σπανίου κροκεάτου. Οὕτω ἑκατέρωθεν τῶν πρώτων εἰσόδων καὶ τῶν πρὸ αὐτῶν προπυλαίων καὶ κατ' ἐπέκτασιν αὐτῶν διαμορφοῦνται δύο ἐπιμήκεις μετὰ κιονοστοιχίας ἐξέδραι.

Παραλλήλως πρὸς τὰ προπύλαια καὶ τὰς ἐξέδρας, βαίνουσα ἔμπροσθεν αὐτῶν, ἀπεκαλύφθη ἡ Ἐγνατία ὁδός (εἰκ. 1 καὶ πίν. 36α). Ἐχει πλάτος 5.25μ., ὀριζομένη βορείως δι' ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος διατηρεῖται εἰς πολλὰ

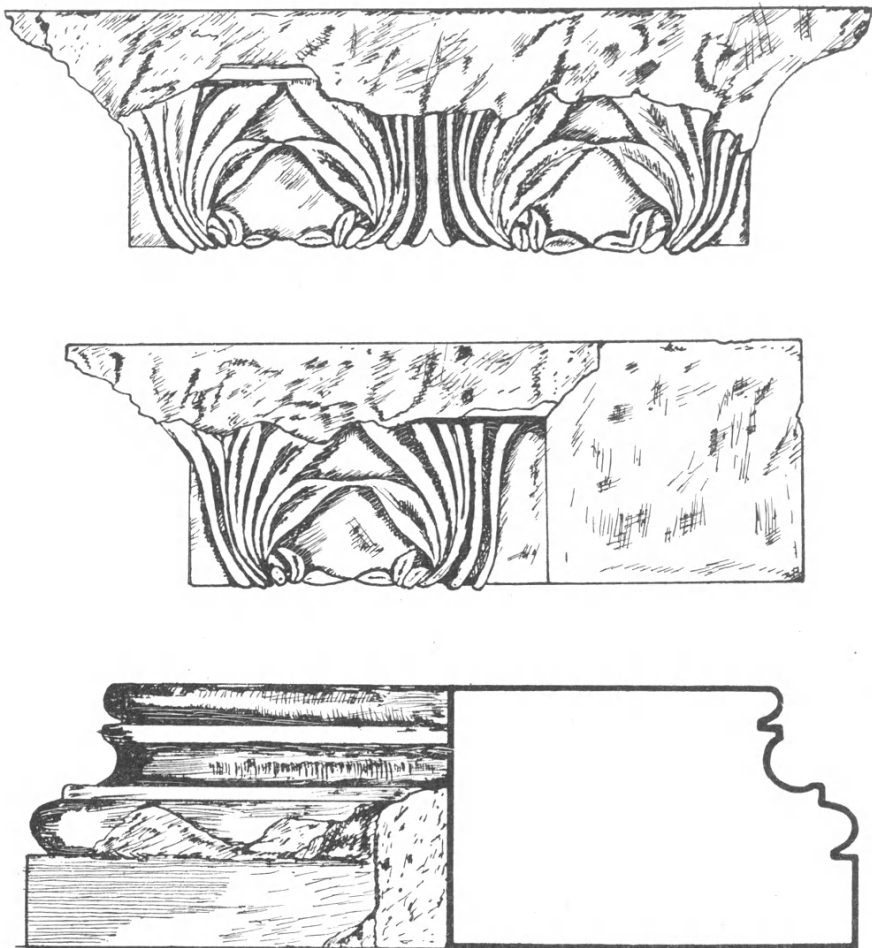
σημεῖα, ὅπου ἤρηνθη, εἰς ὕψος 1μ. περίπου. Οὗτος εἶναι ὅμοιος κατὰ τὴν δομὴν καὶ τὸ ὕψος πρὸς τὸν διατηρηθέντα παρὰ τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν τὴν διερχομένην ἐκ τοῦ βορείου κρασπέδου τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τμήματος τούτου τῆς ὁδοῦ εὐρίσκεται εἰς στάθμην χαμηλοτέραν τοῦλάχιστον κατὰ 2μ. τῆς στάθμης τῆς ὁδοῦ τῆς διερχομένης πρὸ τῶν προπυλαίων. Ἐνεκα τούτου ἡ ὁδὸς ἀπὸ τοῦ ΒΑ. τέρματος τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς μεταβάλλεται ἀπὸ ἐπιπέδου εἰς προσάντην μὲ ἐλαφρὰν ἀνωφέρειαν πρὸς Δυσμᾶς καταλήγουσα εἰς τὴν αὐτὴν τῶν προπυλαίων ὕψομετρικὴν στάθμην.

Ἡ στρωθὴ τῆς ὁδοῦ συνίσταται ἐκ μεγάλων ὀριζοντίων παραλληλογράμμων πλακῶν ἐκ μαρμαρολίθου. Αὗται πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ἐκ τῆς ἀνωφερίας ὀλισθηρότητος φέρουν εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν, κατὰ τὴν ἰδίαν φοράν καὶ παραλλήλως, δύο, τρεῖς ἢ καὶ περισσοτέρας αὐλακώσεις εἰργασμένας διὰ χαρακτῆς ξοῖδος ἢ διὰ βελονίου (πίν. 36β). Ἐπὶ τινων διακρίνονται αὐλακώσεις ἐκ τῶν τροχῶν τῶν ἀμαξῶν. Εἰς τὸ ἀμέσως πρὸ τῶν προπυλαίων τμήμα καὶ δὴ καὶ πρὸ τῶν στοῶν καὶ ἐν ἐπαφῇ μετ' αὐτῶν διεπιστώσαμεν παραλληλογράμμους μικροῦ σχετικῶς πλάτους (0.40μ-0.60μ.) πλάκας, αἵτινες βαίνουν καθέτως πρὸς τὸ λιθόστρωτον τῆς ὁδοῦ, ὥστε ὀρίζουσαι καὶ πλαισιοῦσαι κατὰ τὴν πλευρὰν αὐτὴν τὸ λιθόστρωτον.

Β. Ὁ Λουτρών.

Συγχρόνως πρὸς τὴν ἔρευναν τοῦ βορείου τομέως (προπύλαια - Ἐγνατία ὁδὸς) δι' ἐτέρου συνεργείου ἐνηργήθη ἡ ἐξερεύνησις τοῦ ἀνατολικῶς καὶ παραλλήλως τῆς τρικλίτου στοᾶς κειμένου χώρου (εἰκ. 1 καὶ πίν. 37). Οὗτος εὐρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην, περίπου 1.60μ., τοῦ συνόλου τῶν μέχρι τοῦ νῦν ἀποκαλυφθέντων κτισμάτων καὶ ἐκτείνεται νοτίως εἰς μῆκος 27.60μ. Ἡ σκαφή ἤρχισεν ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοίχου τῆς ἀνατολικῆς ἐξέδρας καὶ συνεχίσθη νοτίως καὶ ἀνατολικῶς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς στοᾶς εἰς βάθος 16μ. Ἐνταῦθα ἡ ἐπίχωσις δὲν ἦτο μεγάλη κυμαινομένη ἀπὸ 0.90μ. μέχρι 1.20μ. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐπιπολαίων χωμάτων καὶ τῶν ἐκ τῶν κτισμάτων κρημνισμάτων καὶ εἰς ὕψος περίπου 0.50μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου διεπιστώθησαν καθ' ὅλον τὸν χῶρον συνεχῇ καὶ ἔντονα ἔχνη πυρός, διήκοντα πολλάκις μέχρι τοῦ δαπέδου. Κατὰ τὸν τελικὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου τούτου ἀπεκαλύφθησαν ἐκτὸς ὑπολειμμάτων τινῶν πλακώσεως καὶ τοῦ ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος ὑποστρώματος αὐτῶν, τὸ ὁποῖον διετήρησε σαφεῖς ἐνδείξεις τῆς θέσεως καὶ τοῦ μεγέθους τῶν πλακῶν, δύο κάθετοι ἀλλήλων μαρμαρίνοι στυλοβάται ἔχοντες κατεύθυνσιν ὁ μὲν ἐκ Ν. πρὸς Β. ὁ δὲ ἐκ Δ. πρὸς Α. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος ἀπολήγει κατὰ τὰ στενὰ ἄκρα αὐτοῦ εἰς παραστάδας, ὧν εὐρέθησαν αἱ μαρμαρίναι βάσεις, ἡ μία (Ν) κατὰ χώραν ἢ ἑτέρα παρὰ τὴν θέσιν αὐτῆς (εἰκ. 4 καὶ πίν. 38α). Μετὰ τῆς βάσεως τῆς βορείου παραστάδος κατέκειτο καὶ τὸ ἐπύκνανον αὐτῆς φέρον διάκοσμον ἐκ

μαλακῆς ἀκάνθης, προεξέχον κατὰ τὸ ὀπίσθιον ἀδιακόσμητον τμήμα ἐν εἵδει προβόλου πρὸς στερέωσιν εἰς τὸν τοῖχον (εἰκ. 4). Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ στυλοβάτου εὐρέθη κατὰ χώραν βάσις κίονος ὡς καὶ τὰ ἔχνη ἐτέρων δύο βά-

Εἰκ. 4 Βάσις καὶ ἐπίκρανον τῶν παραστάδων.

σεων. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν μετακιονίων εἶναι 3μ. Εἰς τὸν αὐτὸν χώρον διεπιστώθησαν νεωτερικοὶ ἐξ ἀργολιθοδομῆς πρόχειροι τοῖχοι κάθετοι πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς στοᾶς, ὡς καὶ στενομήκη καὶ κυκλωτερῇ κτίσματα, τὰ ὅποια, ὡς εἰκάζω ἐξ ὠρισμένων ἐνδείξεων, ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἀποθη-

και οίνου (πίν. 38α). Εἰς τὸν αὐτὸν χώρον κατὰ τὸν τελικὸν καθαρισμόν εὐρέθησαν ἰωνικὸν κιονόκρανον καὶ παρ' αὐτῷ μαρμαρίνη βάσις, ἕτερον κιονόκρανον ἀδιακόσμητον, τμήμα λεοντοκεφαλῆς ἐξ ὑδρορρόης, μαρμαρίνοι ὑδραγωγοὶ ἡμικυκλικῆς διατομῆς, μολύβδινος ἀγωγὸς τομῆς κυκλικῆς, ὅστις ἀποκαλυφθεὶς κατὰ χώραν ἔχει κατεῦθυσιν πρὸς Βορρᾶν, τεμάχιον ἀρχαίας ἀλύσεως καὶ ὑάλινον τραπεζιόσχημον πλακιδίον προερχόμενον πιθανῶς ἐκ φεγγίτου.

Νοτίως τῆς ἀνασκαφείσης αὐλῆς ἀπεκαλύφθη μεγάλη αἶθουσα σχήματος Γ καὶ διαστάσεων 12.50×7.20 μ. μὲ ἐλάχιστον πλ. 3.40 μ., εἰς τῆς ὁποίας τὸν βόρειον τοῖχον ἀνοίγονται δύο εἰσοδοὶ (εἰκ. 1, πίν. 37 ἀριθ. 6). Κατὰ τὴν ΝΔ. πλευρὰν τῆς αἰθούσης ἀπεκαλύφθη κυκλικὸν σκάμμα διαμέτρου 1.95 μ. καὶ πάχους τοῦ ὑπὲρ τὸ δάπεδον ἐξέχοντος κυκλικοῦ χείλους 0.25 μ. (εἰκ. 1. καὶ πίν. 37 ἀρ. 4). "Ὅλον τὸ σκάμμα καλύπτεται εἰς τὸν πυθμένα μὲν διὰ μαρμαρίνων τετραγώνων πλακιδίων κατὰ τὰ κάθετα δὲ τοιχώματα καὶ τὸν ὑπερέχοντα τοῦ δαπέδου τοῖχον διὰ παραλληλογράμμων καθέτων πλακῶν. Τὸν κύκλον περιτρέχει ἐπὶ τοῦ δαπέδου στενὴ πλάκωσις (πίν. 38β). Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ πυθμένος ἀνοίγεται ἀποχετευτικὸς κυκλικὸς ἀγωγός, ἔχων κατεῦθυσιν ΝΔ., ἐνούμενος μεθ' ἐτέρου ἔξωθι τῆς κτιστῆς λεκάνης κτιστοῦ ἀγωγοῦ συγκοινωνοῦντος μετὰ τοῦ κεντρικοῦ συστήματος ἀποχετεύσεως. Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ κυκλικὸν τοῦτο κτίσμα εὐρέθη κατὰ χώραν μικρὰ κυκλικὴ βάσις (πίν. 38β). Ὑποθέτω ὅτι ἐπ' αὐτῆς ὑπῆρχε κίων, ἐφ' οὗ διωχετεύετο διὰ μολυβδίνου σωλῆνος ὕδωρ καταιονώμενον ἐκείθεν ἐντὸς τῆς δεξαμενῆς. Ἐσωτερικῶς ὁ βόρειος τοῖχος τῆς αἰθούσης διακόπτεται ὑπὸ τριῶν παραστάδων ὀργανικῶς μετ' αὐτοῦ συννηωμένων. Μεταξὺ αὐτῶν διεπιστώθησαν κτιστὰ ἑδρανα κεκαλυμμένα ποτὲ διὰ μαρμάρων.

Ἀνατολικῶς τῆς αἰθούσης τῶν ἐδράνων ἀπεκαλύφθη στενομήκης χώρος ἔχων κατὰ μὲν τὴν δυτικὴν πλευρὰν πεταλόμορφον ἑσωτερικῶς καὶ ἡμικυκλικὴν ἐξωτερικῶς κόγχην κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν στενούμενος ἀπολήγει εἰς χαμηλότερον τοῦ δαπέδου αὐτοῦ εὐρισκομένην ἐστίαν (εἰκ. 1 καὶ πίν. 37, ἀρ. 3 καὶ πίν. 39α). Κατὰ μῆκος τοῦ ὅλου διαμερίσματος, τὸ ὅποιον μετὰ τῆς κόγχης ἔχει μῆκος 6.80 μ. καὶ πλάτος 2.10 μ., ἀνεφάνησαν ὑπὸ τὸ τελείως καταστραφέν δάπεδον ζεύγη κτιστῶν κυκλικῶν στυλίσκων, συνθεσιμένων ἐξ ἐπαλλήλων στρογγύλων ὀπτοπλίνθων μετ' ἐνδιαμέσου ἐκ κεραμικοῦ κονιάματος ἀρμοῦ. Οἱ στυλίσκοι ἀπέχουσιν ἀλλήλων κατὰ μὲν τὸν μακρὸν ἄξονα 0.50 μ. κατὰ δὲ τὸν κατὰ πλάτος 0.60 μ. Κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν τοίχων καὶ ἐν ἐπαφῇ μετ' αὐτῶν σχηματίζονται ἡμιπεσσοὶ ἐκ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων, ἵνα στηρίζουν μετὰ τῶν στρογγύλων στυλίσκων τὸ ἐπ' αὐτῶν δάπεδον. Προφανῶς πρόκειται περὶ ὑποκαύστου. Εἰς τοὺς τοίχους τῆς κόγχης διεπιστώθησαν κάθετοι πῆλιννοι σωλῆνες ἐλλειψοειδοῦς τομῆς, ὕψους 0.20-0.25 μ. καὶ πλάτους 0.12 μ. Ἀπαντες εὐρέθησαν τεθραυσμένοι κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν καὶ τινες

έτοιμόρροποι στερεωθέντες ἤδη διὰ γύψου. Οἱ ἀγωγοὶ (tabuli) οὗτοι ἐχρησίμευον πρὸς θέρμανσιν τῶν καθέτων τοίχων. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ νοτίου τοίχου τῆς αἰθούσης ἀνοίγεται μικρὰ τετράγωνος πύελος (1.30μ. × 1.15μ.) μεθ' ὑποκαύστου ἐπικοινωνοῦντος πρὸς τὸ κεντρικὸν διὰ τόξου. Ὅλον τὸ τετράγωνον διαμέρισμα, ὡς καὶ ἡ πύελος, ἦσαν ἐπενδεδυμένα δι' ὀρθομαρμαρώσεως, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τε τῶν κατὰ χώραν εἰς τὴν πύelon διατηρηθεισῶν καὶ ἐκ τῶν πολλῶν συμπεφυρμένων τοῖς κρημνίσμασι μαρμαρίνων πλακῶν. Ἐρευνηθείσης τῆς ἐστίας, εἰς ἣν ἀπολήγει, ὡς ἐλέχθη, ὁ στενομήκης μεθ' ὑποκαύστου χῶρος, διεπιστώθη ὅτι αὕτη δὲν διατηρεῖται εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς μορφήν ἀλλ' ὅτι κατὰ καιροὺς ὑπέστη μετασχηματισμοὺς καὶ τροποποιήσεις. Ἀκέραιον διετηρήθη τὸ ἐλαφρῶς καμπύλον εἰς τὸ ἄνω μέρος ἄνοιγμα τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τοῦ ὑποκαύστου καὶ τῆς ἐστίας.

Κατὰ τὸ μέσον τῆς βορείου πλευρᾶς τῆς μεθ' ὑποκαύστου αἰθούσης ἀνοίγεται στενὴ εἴσοδος ὁδηγοῦσα εἰς ἕτερον χῶρον (3.30μ. × 2.80μ.). Καὶ εἰς τὸ δωμάτιον τοῦτο ὑπάρχει ὑπόκαυστον, τὸ ὁποῖον ἀνατολικῶς διὰ τετραγώνου ἀνοίγματος συνεκoinώνει πρὸς ἐστίαν (πίν. 39α). Κατὰ μῆκος καὶ ὀργανικῶς ἠνωμένα πρὸς τὸν δυτικὸν καὶ τὸν νότιον τοῖχον ἀπεκαλύφθησαν μικρὰ παραλληλόγραμμα τοιχία (τρία εἰς τὸν δυτικόν, ἓν εἰς τὸν βόρειον καὶ ἓν εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν) ἐκ τετραγώνων παραλληλογράμμων ὀπτοπλίνθων. Ἐπίσης κατὰ τὸ κέντρον ἦλθον εἰς φῶς δύο κτιστοὶ στυλίσκοι. Κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κρημνισμάτων ἐκ τοῦ χώρου τούτου εὐρέθησαν τρεῖς μικραὶ ἰωνικαὶ βάσεις καὶ τμήμα κίονος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον τῆς μικρᾶς ταύτης αἰθούσης εἴσοδος ὁδηγεῖ εἰς ἕτερον περιορισμένων ἐπίσης διαστάσεων διαμέρισμα (2μ. × 3.20μ.). Εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν αὐτοῦ σχηματίζεται ἡμικυκλικὴ κόγχη-λουτῆρ ἔχων τὸν πυθμένα χαμηλότερον τοῦ δαπέδου καὶ διατηρῶν τμήματά τινα ἐκ τῆς ὀρθομαρμαρώσεώς του. Εἴσοδος εἰς τὴν ΝΔ. πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ τοίχου, τῆς ὁποίας τὸ μαρμαρίνον κατώφλιον ὑπάρχει κατὰ χώραν, φέρει εἰς τὸ δυτικῶς τοῦ δωματίου τούτου κείμενον μέγα διαμέρισμα, ἔνθα ἡ κτιστὴ λεκάνη. Τοῦτο ἐπικοινωνεῖ πρὸς ἕτερον χῶρον (6.20μ. × 4μ.), εἰς τὸν ὁποῖον εἰσχωρεῖ ἡ ἡμικυκλικὴ ἐξωτερικῶς ἀψὶς τοῦ ὑποκαύστου. Εἰς τὸ δάπεδον τοῦ χώρου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν ἐνδείξεων φαίνεται ὅτι οὐδέποτε εἶχε πλάκωσιν, διεπιστώθησαν δύο εὐρύχωροι κτιστοὶ ἀποχετευτικοὶ ἀγωγοὶ τομῆς τετραγώνου, ἐξ ὧν ὁ εἰς συνδέεται μετὰ τοῦ κογχωτοῦ διαμερίσματος ὁ δ' ἕτερος μετὰ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ διαμερίσματι τετραγώνου πύελου (πίν. 39β). Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ἀπεριποιήτου τούτου χώρου μέχρι τῆς εὐθείας τῆς ἐφαπτομένης (περασιᾶς) τῆς κόγχης εἶναι παχύτερος κατὰ 0.20μ. τοῦ ὑπολοίπου. Τίνα λόγον εἶχεν ἡ τοιαύτη ἐνίσχυσις τοῦ τοίχου δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω εἰσέτι.

Οἱ περιγραφέντες χῶροι τοῦ τομέως τούτου τῆς ἀνασκαφῆς συγκροτοῦν

ιδιαίτερον καὶ αὐτοτελὲς οἰκοδομικὸν σύνολον μήκους 28μ. περίπου ἀγνώστου δ' εἰσέτι πλάτους, διότι τὸ συγκρότημα τῶν διαμερισμάτων ἐκτείνεται ἀνατολικῶς καὶ πέραν τοῦ σημείου, ἔνθα ἐφέτος ἐσταμάτησεν ἡ ἀνασκαφή. Ὅπως δὲ ποτε δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ χαρακτηρίσωμεν τὰ εὐρεθέντα κτίσματα ὡς ἀποτελοῦντα τὰ κύρια μέρη λουτρῶνος περικλείοντος ἐν μικρογραφίᾳ ὅλους τοὺς χώρους καὶ ἔχοντος τὴν διάρθρωσιν καὶ τὰ εἰδικὰ γνωρίσματα τῶν μνημειωδῶν θερμῶν τῆς ἀρχαιότητος. Ἦτοι: ἐκ Βορρᾶ μεγάλη πλακίστρωτος αὐλῇ πεποιικιλμένη διὰ κιονοστοιχιῶν ὠδήγει εἰς τὴν εὐρύχωρον αἵθουσαν τοῦ ἀποδυτηρίου, ἔνθα, ἐκτὸς τῶν κτιστῶν ἐδράνων, κατὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν αὐτοῦ ἱδρυται κυκλικὴ κολυμβήθρα ψυχροῦ ὕδατος, τὸ ὁποῖον διοχετεύμενον διὰ σωλῆνος ἐφ' ὑψηλοῦ κίονος κατηγνᾶτο ἐπὶ τοῦ λουομένου. Ἀνατολικῶς τὸ ἀποδυτήριο συγκοινωνεῖ δι' εἰσόδου πρὸς τὸν πρῶτον οἶκον (frigidarium), ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν φέρει ἡμικυκλικὸν κογχωτὸν λουτήρα (piscina, natatio). Ἐκ τοῦ πρῶτου οἴκου εἰσέρχεται τις διὰ θύρας ἀνοιγομένης εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον εἰς τὸν μέσον οἶκον (tepidarium), ὅστις συνέχεται κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν μετὰ τῆς ἐστίας (praeurnium). Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ μέσου οἴκου στενὴ πύλη ὠδήγει πρὸς τὸν τρίτον ἢ ἔνδον οἶκον (caldarium) περατούμενον κατὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εἰς τὸ praeurnium κατὰ δὲ τὴν δυτικὴν εἰς τὴν πεταλόμορφον ἐσωτερικῶς ἡμικυκλικὴν ἐξωτερικῶς ἀψίδα, ἥτις διεισδύει εἰς τὸν ὀπισθεν αὐτῆς χώρον, ὅπου αἱ ἀποχετεύσεις τοῦ τε ἔνδον οἴκου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ πυέλου. Ὁ χώρος οὗτος συνήθως ἦτο ὑπαιθρος ἵνα τὸ φῶς τοῦ ἡλίου εἰσέρχεται διὰ τῶν μεγάλων παραθύρων τῆς κόγχης εἰς τὸν ἔνδον οἶκον, ὅστις ὥφειλε νὰ εἶναι λίαν φωτεινός.

Γ. Οἱ Βορείως τῆς φιάλης χώροι.

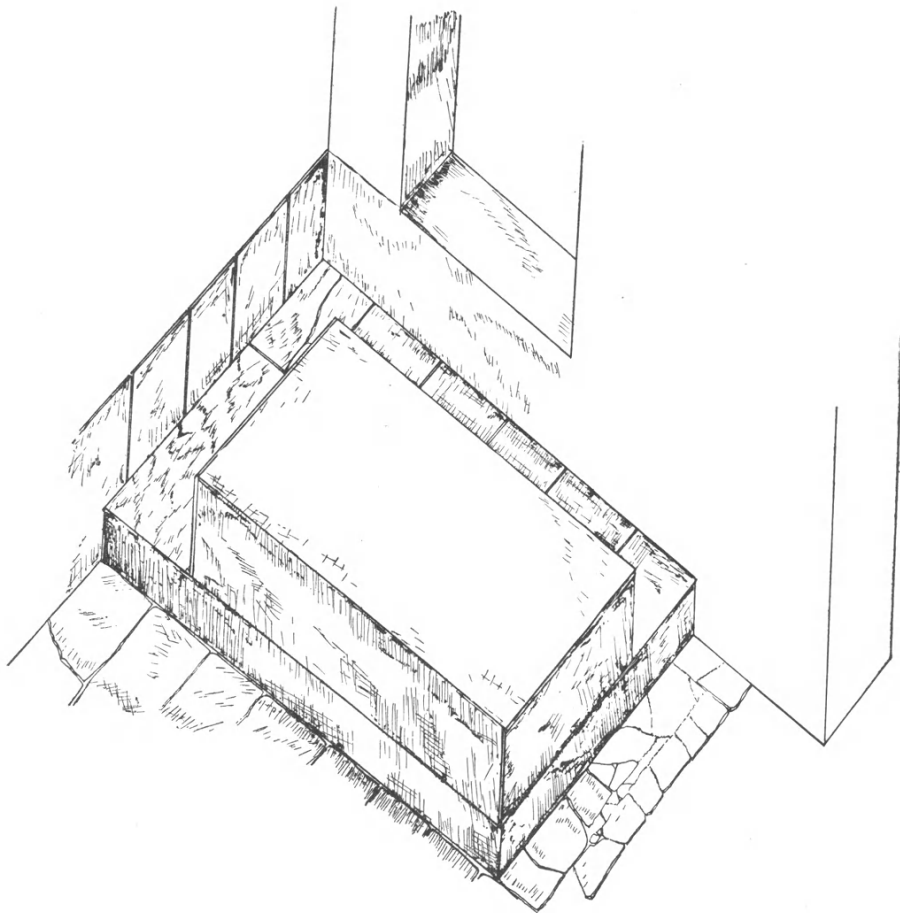
Διὰ τῆς εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τῆς φιάλης ἀνοιγομένης εἰσόδου ἡ ἀνασκαφή διὰ τρίτου συνεργείου συνεχίσθη πρὸς ΒΑ. κατεύθυνσιν, ἔνθα μεγάλοι ὄγκοι κρημνισμάτων ὕψους 3.50μ. περίπου ἐκάλυπτον διάφορα διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα, ὡς διεπιστώθη, συνέχονται μετ' ἀλλήλων καὶ ἀπαρτίζουν ἀνεξάρτητον σύνολον, τοῦ ὁποῖου ὁ προορισμὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ εἰσέτι μετὰ βεβαιότητος (εἰκ. 1 καὶ πίν. 37 ἀρ. 2).

Μεγάλῃ εἰσόδῳ, πλάτους 1.80μ., ὠδήγει ἐκ τῆς φιάλης εἰς προθάλαμον διαστάσεων 6.25μ. × 2.85μ. Τούτου ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἐκ κατασκευῆς παρεκκλίνει αἰσθητῶς τῆς εὐθείας. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον καὶ κατὰ τὰ ἄκρα αὐτοῦ δύο θύραι ὠδηγοῦν πρὸς ἰσάριθμα συνεχόμενα πρὸς ἄλληλα δωμάτια. Εἰς τὸν χώρον τοῦτον μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων συναντῶνται πολλοὶ πλίνθοι, κέραμοι, πλῆθος μεμονωμένων ψηφίδων καὶ μικρὰ τεμάχια ἐντοιχιῶν ψηφιδωτῶν. Κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν ἀπεκαλύφθη χαμηλὸν ἡμικυκλικὸν κτίσμα, προχείρως κατεσκευασμένον ὁμοιάζον πρὸς ἐστίαν. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του συγκειμένης ἐκ παραλλήλως τεθειμένων τετραγώνων ὀπτοπλίνθων, χρησιμο-

ποιηθέντων ἐνταῦθα τὸ δεύτερον, διεπιστώθησαν ἔχνη πυρός. Πρόκειται, πιστεύω, περὶ νεωτερικοῦ κατασκευάσματος, συγχρόνου πρὸς τὰ πρόχειρα κτίσματα τῆς αὐλῆς τοῦ λουτρῶνος. Ἡ μετὰ τὸν προθάλαμον ΒΔ. καὶ ἐν μεσοτοιχίᾳ μὲ τὴν στοὰν αἰθουσα εἶναι ἐπιμήκης καὶ στενὴ (7.10μ. × 3.00μ.). Εἰς τὴν θύραν αὐτῆς διατηρεῖται κατὰ χώραν τὸ μαρμάρινον κατώφλιον. Εἰς τὸ κέντρον τῆς αἰθούσης καὶ κατὰ τὸν μακρὸν ἄξονα αὐτῆς ἀπεκαλύφθη ἐπίμηκες ἐπίσης (4.00μ. × 0.90μ.) συμπαγὲς ἐξ ἀργολιθοδομῆς κτίσμα ὕψους 0.80μ. (πίν. 40), τοῦ ὁποίου ἡ ὀριζοντία ἐπιφάνεια διατηρεῖ τμήματα μαρμαρώσεως. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν σχηματίζονται στρογγύλαι καὶ τετράγωνοι ἐκβαθύνσεις. Τίνα προορισμὸν εἶχε τὸ τε παραλληλόγραμμον κτίσμα καὶ ἡ διάταξις κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν αὐτοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου διεπιστώθησαν ἐντοιχιοὶ ψηφίδες. Ἐκ τοῦ ἰδιομόρφου τούτου δωματίου θύρα ἐπὶ τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου φέρει εἰς ἕτερον εὐμέγεθες τετράγωνον διαμέρισμα διαστάσεων 7.30μ. × 8.10μ. (πίν. 41α). Ἐπίσης εἴσοδος πεφραγμένη ὅμως δι' ἀρχαίων πλίνθων διεπιστώθη καὶ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ αὐτοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Εἰκάζω ὅτι ἡ εἴσοδος αὕτη κατασκευασθεῖσα συγχρόνως μὲ τὴν νοτίαν, ἥτοι ἐξ ἀρχῆς, ἐφράχθη κατὰ τὴν κατασκευὴν ἀκόμῃ τοῦ κτηρίου. Ἡ αὕτη περίπτωσις παρουσιάζεται καὶ εἰς τὴν ἑναντι αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου εἴσοδον ὁμοίως πεφραγμένην ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε ἀπὸ ὀρισμένου ὕψους καὶ ἄνω δι' ἐσοχῆς νὰ διαμορφοῦται εἰς θυρίδα. Καταλήγω εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο α) διότι ὅπως ὅλους τοὺς τοίχους τῆς αἰθούσης οὕτω καὶ τὰς δύο ἀχρηστευθείσας—ἔστω καὶ ἂν ἡ δευτέρα μετεσκευάσθῃ εἰς θυρίδα—καλύπτει ἡ ἀρχικὴ ὀρθομαρμάρωσις καὶ β) διότι πρὸ τῆς φραγθείσης θύρας ἐν ἐπαφῇ καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦθ' ὅπερ προϋποθέτει ἀκεραίαν ἐπιφάνειαν τοίχου, ἵδρυται εἶδος βάρου ἢ ἐξέδρας. Αἱ διαστάσεις αὐτῆς εἶναι 2.92μ. × 1.70μ. Ἐτέρα ἐξέδρα, διαστάσεων 2.90 × 1.61μ., κάθετος ὅμως ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν (πίν. 41β). Διαφέρει τῆς ἄλλης κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἄνω τμήματος, ὡς δεικνύουν τὰ παρατιθέμενα σχέδια (εἰκ. 5-6), παρέχοντα ἀναπαράστασιν τῶν ἐξεδρῶν. Οἱ τοῖχοι καὶ τὸ δάπεδον τοῦ διαμερίσματος τούτου ἦσαν ἐπενδεδυμένα διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων μαρμαρίνων πλακῶν. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν διετηρήθησαν ἀκεραῖαι παρὰ τὸν μεγάλον ὄγκον τῶν κρημνισμάτων ἐκ τῆς καταρρευσάσης ἀνωδομῆς. Μεταξὺ αὐτῶν εὐρέθησαν ἄπειροι μεμονωμένοι ψηφίδες καὶ σπαράγματα ἐντοιχίων ψηφιδωτῶν. Ἐκ τῶν εὐρημάτων καὶ τῆς ἐπιμελοῦς πλακώσεως τοῦ δαπέδου καὶ τῆς ἐπενδύσεως τῶν τοίχων πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ συνεχόμενοι τρεῖς χώροι ἦσαν μετὰ περισσῆς ἐπιμελείας διακεκοσμημένοι. Τίνας ἀνάγκας λειτουργικὰς ἢ ἄλλας ἐξυπηρετοῦν οὗτοι εἶναι εἰσέτι ἄδηλον. Ἐν τούτοις ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν διάταξιν

τῶν τριῶν δωματίων, τὴν πρὸς Βορρᾶν τῆς ὀκταγώνου ἐκκλησίας θέσιν αὐτῶν, τὴν ἄμεσον ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν νάρθηκα, μεσολαβούσης μόνον τῆς φιάλης, τὸ εἰς τὴν πρώτην αἴθουσαν ἐπίμηκες κατασκευάσμα καὶ τὰς ἐξέδρας τῆς δευτέρας, ἥτις δι' ἐτέρας θύρας κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐπικoi-

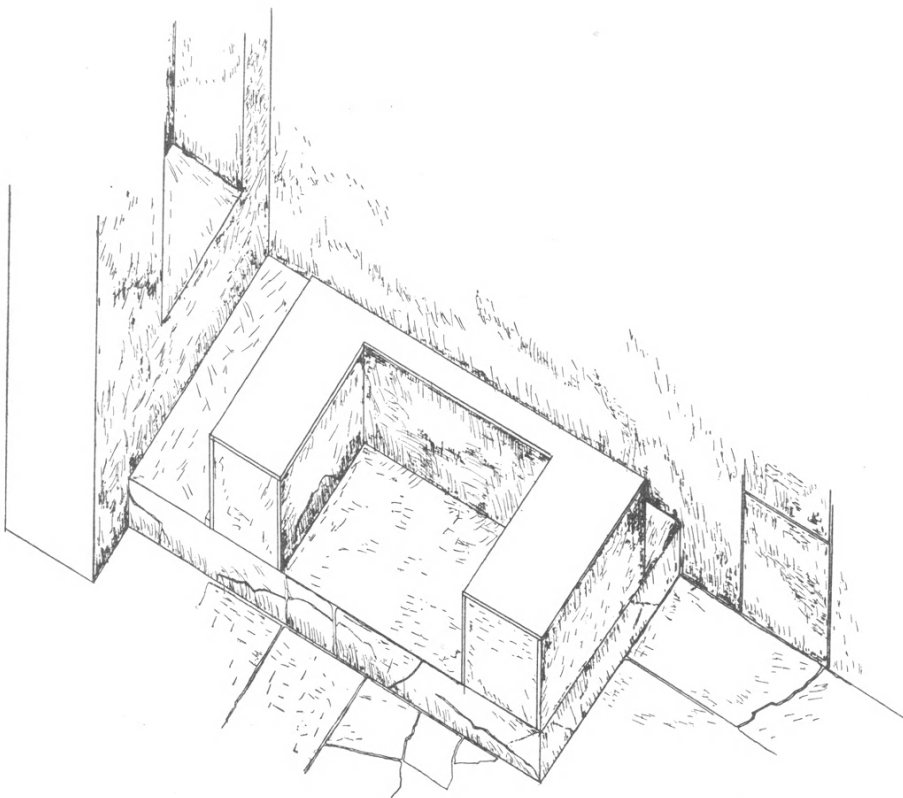

Εἰκ. 5. Ἀποκατάστασις τῆς κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν ἐξέδρας.

νωνεῖ πρὸς ἄλλην, ἐκ τῶν ἐνδείξεων τοῦλάχιστον, μεγάλην αἴθουσαν, ὁδηγούμεθα εἰς τὴν σκέψιν ὅτι πολὺ πιθανὸν εὕρισκόμεθα εἰς τὰ πρὸ τῆς αἰθούσης τῆς βαπτίσεως βοηθητικὰ διαμερίσματα, ἥτοι εἰς τὸν προθάλαμον, τὸ ἀποδντήριον καὶ τὸ φωτιστήριον μὲ τὰς καθέδρας τῶν κατηχητῶν, τοῦ βαπτιστηρίου τοῦ ναοῦ.

Δ. Διαμερίσματα ΝΔ. τῆς τρικλίτου στοᾶς.

Εἰς τὸν τομέα τοῦτον ἡρευνήθησαν τὰ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκα-

Εἰκ. 6. Ἀποκατάστασις τῆς κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν ἐξέδρας.

λυφθέντα διαμερίσματα, τὰ ὅποια διαρθρώνονται παραλλήλως καὶ ἐν μεσοτοιχείᾳ πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τῆς στοᾶς. Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διεκόπη διὰ τεχνικοὺς λόγους διὰ νὰ συνεχισθῇ ἀργότερον.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

13. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ

(Έλληνικὸς Τομεὺς)

Εἰς τὸν ἀπὸ μακροῦ γνωστὸν προῖστορικὸν συνοικισμὸν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας « Ντικίλι Τὰς » (ἀνακαλυφθέντα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου ὑπὸ τῶν Blegen καὶ Welch καὶ δοκιμαστικῶς ἐρευνηθέντα τῷ 1921 ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς) ἤρχισαν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1961 συστηματικαὶ ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι, δαπάναις τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, μὲ τὴν συμμετοχὴν καὶ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς.

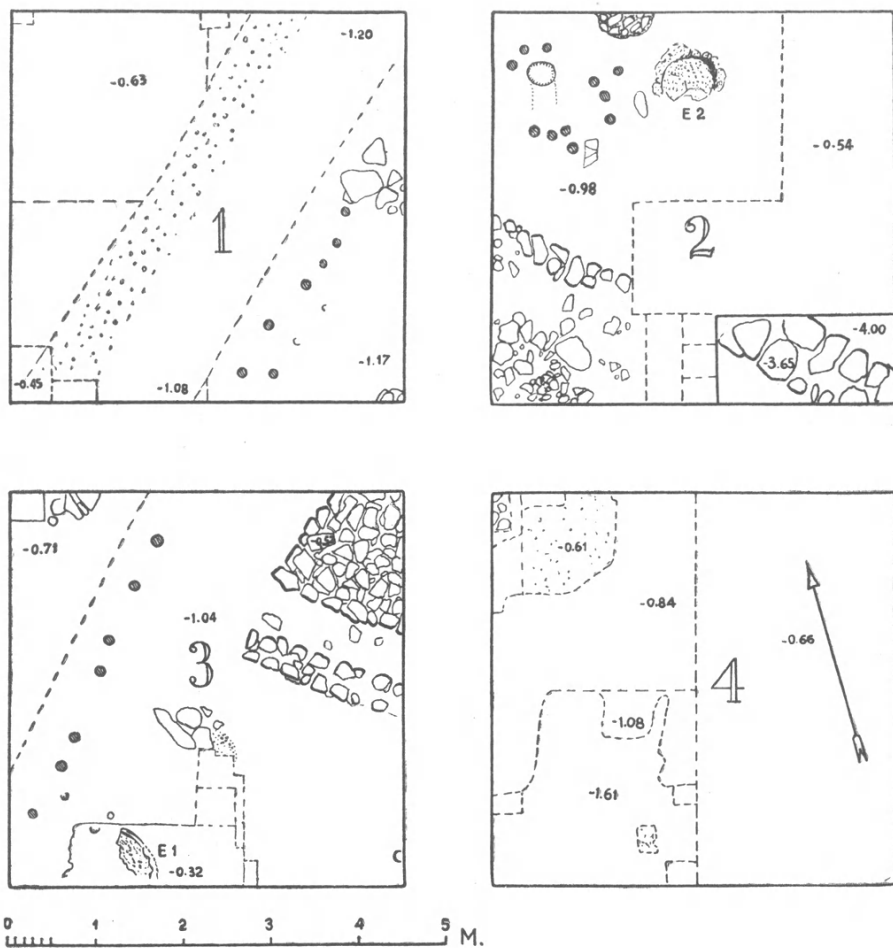
Προετοιμάζουσα τὸ ἔδαφος, ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων ἀπηλλοτρίωσε τριάκοντα περίπου στρέμματα ἀγρῶν διὰ σημαντικῆς δαπάνης, εἰς τὴν ὁποίαν συνέβαλε καὶ ἡ Γαλλικὴ Σχολή, ἀναλαβοῦσα προσέτι τὴν ἀνέγερσιν παρὰ τὸν χώρον τῆς σκαφῆς ἐργαστηρίου καὶ ἀποθήκης.

Τὴν διοικητικὴν διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν εἶχεν ὁ Ἐφορος τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς, κ. Δημήτρ. Λαζαρίδης, τῶν ἀνασκαφικῶν δὲ ἐργασιῶν προΐσταντο ἐκ μέρους τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς ὁ κ. Jean Deshayes καὶ ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὁ Ἐφορος ἀρχαιοτήτων Δημήτριος Θεοχάρης, βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας Δδος Αἰκατέρ. Ρωμιοπούλου, μεθ' ἧς συνειργάσθη καὶ διὰ τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης ἐκθέσεως.

1. Ὁ συνοικισμὸς εἶναι χαμηλὸς γήλοφος (πίν. 42α), εὐρίσκεται δὲ πλησίον μεγάλης πηγῆς καὶ παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ ἀποξηρανθέντος ἔλους τῶν Φιλίππων. Ἀκριβέστερον, ἡ θέσις κεῖται ὀλίγον βορειότερον τοῦ 15ου χιλιομ. τῆς ἀπὸ Καβάλας εἰς Δράμαν ἀμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 2,5 χιλιομέτρων ἀνατολικῶς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῶν Φιλίππων (εἰκ. 1).

Κοινὴ ὑπῆρξεν ἡ ἐπιθυμία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς συστηματικῆς ἐξερευνήσεως τοῦ συνοικισμοῦ αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἀφ' ἐνὸς τὰ ὀλίγα περὶ τῆς πρώτης δοκιμῆς καὶ τῆς κεραμεικῆς αὐτοῦ (πρβ. BSA 23, 1918/19, 44 ἐξ. καὶ BCH 45, 1921, 543 ἐξ.) δημοσιευθέντα δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ἐπιστημονικῶς ἐπαρκῆ, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ γεωγραφικὴ θέσις τοῦ συνοικισμοῦ καὶ ἡ σχετικὴ σπάνις ἐξηκριβωμένων εἰδήσεων περὶ τῆς προῖστορίας τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας γενικώτερον, προσέδιδον ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον εἰς τὴν ἐρευναν. Πράγματι, μόνον δύο συνοικισμοὶ τῆς περιοχῆς, οἱ τοῦ Πολυστύλου καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου, ἀνεσκάφησαν δοκιμαστικῶς ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὀλίγον πρὸ τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου (πρβ. ΠΑΕ 1938, 103 ἐξ. καὶ AJA 43, 1939, 344 καὶ 45, 1941, 557 ἐξ.), ἐνῶ

ἔκτοτε νέα στοιχεῖα προέκυψαν ἐκ τῆς τοπογραφικῆς ἐρεύνης καὶ νέοι προϊστορικοὶ σταθμοὶ ἐπεσημάνθησαν. Ἐξ αὐτῶν μνημονεύομεν τὸν τῆς Γαληψοῦ (πρβ. F. SCHACHERMEYR, *Die ältesten Kult. Griechenl.*, 108 ἐξ.) καὶ

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ κυρίου τομέως τῶν ἑλληνικῶν ἀνασκαφῶν.

τὸν παρὰ τὸ χωρίον Δήμητρα (Συλλογὴ ὀστράκων εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Καβάλας), οἱ ὅποιοι εἶναι καὶ οἱ σπουδαιότεροι.

2. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ 1961 τόσον τοῦ Γαλλικοῦ τομέως (κειμένου παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ γηλόφου), ὅσον καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ (κατὰ τὰ ἀνατολικά κράσπεδα αὐτοῦ), εἶχον κατ' ἀνάγκην ἀνιχνευτικὸν χαρακτῆρα· διότι ἡ

ἀπαλλοτριώσεις τῶν ἀγρῶν δὲν εἶχε συντελεσθῇ πλήρως καὶ ἡ ὑφισταμένη ἐπὶ τοῦ λόφου φυτεία καπνοῦ δὲν ἐπέτρεπεν ἐκτεταμένους διὰ τάφρων ἀνιχνεύσεις. Εἰς τὰ ὀλίγα σημεία, τὰ ὅποια ἀφήνοντο ἐλεύθερα πρὸς σκαφήν, αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν εἰς σπουδὴν κυρίως τῆς στρωματογραφίας καὶ τὴν στατιστικὴν μελέτην τῆς κεραμεικῆς κατὰ στρώσεις καὶ κατηγορίας. Ἡ μέθοδος αὕτη δὲν ἀποδίδει, ὡς γνωστόν, ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα, προσφέρει ὅμως ἡλεγμένον στρωματογραφικῶς ὕλικόν — καὶ αὐτοῦ ἀκριβῶς ἔχει ἀνάγκην ἡ προϊστορικὴ ἔρευνα τῆς περιοχῆς.

Κατὰ σύμπτωσιν εἰς ἀμφοτέρους τοὺς τομεῖς τῶν ἀνασκαφῶν ἡρευνήθησαν ἐφέτος μόνον στρώματα τῆς Χαλκοκρατίας — κυρίως τῆς πρώιμου — καὶ μεταγενέστερα, ἐνῷ τὰ Νεολιθικὰ στρώματα μάλιστα ἐθίγησαν εἰς τὸ βάθος δοκιμαστικῶν ταφριδίων.

Τὸ πάχος τῶν ἐπιχώσεων ἐξ ἄλλου, ὑπερβαῖνον τὰ τέσσαρα ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὰ πέντε μέτρα, ὑπῆρξεν ὁ κύριος λόγος τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀνασκαφῶν πρὸς τὸ παρὸν εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα.

3. Στρωματογραφία - Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα.

Εἰς τὸ Ἑλληνικὸν τμήμα τῶν ἀνασκαφῶν ὁ κύριος τομεὺς εἶχε διαστάσεις 10.00 ἐπὶ 10.00 μέτρα, διηρέθη δὲ εἰς τετράγωνα πλευρᾶς 4.50 μ., χωριζόμενα διὰ διαδρόμων, πλάτους 1.00 μέτρου (βλ. κάτοψιν εἰκ. 1).

Πλὴν τοῦ τομέως αὐτοῦ ἡρευνήθη τὸ ὄρυγμα φρέατος, τὸ ὅποιον ἐφθασεν εἰς βάθος 14.00 μέτρων ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας μέχρι τῶν γεωλογικῶν στρωμάτων (ἀποθέσεις μάργης τοῦ παλαιοῦ ἔλους, ἰζηματογενῆ πετρώματα). Δοκιμαστικὴ τάφος ἡνοίχθη τέλος ὀλίγον δυτικώτερον τοῦ φρέατος, μέχρι βάρους 2.00 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας.

Εἰς τὸν κύριον τομέα τῶν ἀνασκαφῶν, μετὰ τὰς πρώτας τεταραγμένας ἐκ τῆς καλλιεργείας ἐπιφανειακὰς στρώσεις, ἀνεφάνησαν ἐπάλληλοι στρώσεις πηλοῦ καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἑκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς, μαρτυροῦσαι περὶ τῆς ὑπάρξεως διαδοχικῶν φάσεων οἰκισμοῦ (σταθερὰ δάπεδα, λείψανα ἐστιῶν). Ἐκ τῶν οἰκημάτων ὅμως δὲν περιεσώθησαν λείψανα, ὥστε ἡ μορφή αὐτῶν παραμένει ἄγνωστος. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ οἰκημάτων ἐξ εὐφάρτων ὕλων, καλυβῶν δηλ.

Καθαρώτερα ἐδόθη ἡ εἰκὼν τῶν ἀλλεπαλλήλων αὐτῶν δαπέδων καὶ ἐστιῶν εἰς τὸ τετράγωνον 3, ὅπου διεκρίθησαν πέντε διαδοχικαὶ φάσεις οἰκισμοῦ ἀνήκουσαι, ὡς συνάγομεν ἐκ τῆς κεραμεικῆς, εἰς τὴν πρώιμον Χαλκοκρατίαν. Λείψανα διατεταμένων λιθοκτίστων τοίχων συνηντήθησαν ἤδη εἰς τὸ πρῶτον ἀδιατάρακτον στρώμα ἐντὸς τοῦ τετραγώνου αὐτοῦ, τοῦ τετραγ. 1 καὶ ἀλλαχοῦ, οὐδὲν ὅμως ἀσφαλὲς τμήμα τοίχου ἀνευρέθη.

Εἰς τὸ δεῦτερον στρώμα, πλὴν τῶν ἐπαλλήλων δαπέδων, ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἄλλα, σπουδαιότερα, ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Πλεῖστα τεμάχια πηλοῦ

ἐπαλείψεως τῆς στέγης, φέροντα ἔκτυπα κοιλώματα καλάμων καὶ κλάδων, ἐνίοτε δὲ καὶ δοκῶν στηρίξεως, εὐρέθησαν κυρίως εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ τετραγώνου 2, σποραδικῶς δὲ καὶ ἀλλαχοῦ. Εἰς τὸ τετράγωνον 3 εἰς βάθος 0.55 μ., τοιχάριον λιθόκτιστον ἔβαινε παραλλήλως πρὸς κτίσμα τετράγωνον (;), τοῦ ὁποίου μέρος ἀπεκαλύφθη, ἦτο δὲ ἐκτισμένον μετὰ μεγίστης προσοχῆς διὰ μικρῶν πλακοειδῶν λίθων, χωρὶς διάκενα, καὶ ἐστρωμένον διὰ πηλοῦ. Ποῖος ὁ προορισμὸς τοῦ κτίσματος αὐτοῦ (πίν. 43α) δὲν ἐξηκριβώθη, εἰκάζομεν ὅμως ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἑδρανὸν ἢ κλίνη, διότι ὁ χῶρος εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει δὲν παρουσίασεν ἔχνη μαγειρικῆς ἢ ἄλλης παραλλήλου χρήσεως.

Εἰς βάθος περίπου 1 μέτρου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἐσημειώθησαν ἐντὸς τοῦ τετραγώνου 3, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1, ὅπαι πασσάλων κατὰ σειράν, λοξῶς διευθυνόμεναι ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. (βλ. κάτωψιν εἰκ. 1 καὶ πίν. 42β). Αἱ ὅπαι τῶν πασσάλων αὐτῶν ἀνοίγονται ἐντὸς σταθεροῦ δαπέδου ἐκ πηλοῦ καὶ ὀρίζουν ἀσφαλῶς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ δυτικοῦ ὁρίου πασσαλοπήκτου οἰκήματος. Τὸ οἶκημα φαίνεται δρομικόν (ὑπελογίσθη εἰς 11.00 τοῦλάχιστον μέτρα τὸ ἐντὸς τῆς σκαφῆς μῆκος αὐτοῦ), χωρίζεται δὲ πιθανῶς διὰ δύο τοιχαρίων (ἐντὸς τῶν τετραγώνων 3 καὶ 2) εἰς τρία δωμάτια, ἐξ ὧν τὸ νότιον εἶχε τὴν ἐστίαν, τὸ δὲ βορειότερον ἱπνόν, διατηρηθέντα κατὰ χώραν (βλ. κάτωψιν εἰκ. 1 τετρ. 2, Ε2). Ὁ ἱπνὸς τοῦ τελευταίου αὐτοῦ δωματίου ἐστεγάζετο ἰδιαιτέρως ἢ εἶχεν ὀπαῖον, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν παρ' αὐτὸν πολλῶν ὀπῶν ἐμπήξεως δοκῶν καὶ τῶν λειψάνων τοῦ πηλοῦ ἐπαλείψεως τῆς στέγης τοῦ τμήματος αὐτοῦ.

Ἐξω τοῦ οἰκήματος αὐτοῦ, δηλ. δυτικώτερον, ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ τετράγ. 1 τὸ κατάστρωμα ὁδοῦ ἢ διόδου μεταξὺ οἰκημάτων, εἰς τρεῖς ἐπαλλήλους στρώσεις. Τὸ πλάτος αὐτῆς δὲν φαίνεται μεγαλύτερον τῶν 0.90 μ.

Ἡ εὕρεσις τοῦ ἀξιολόγου αὐτοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ λειψάνου δὲν ἐπέτρεψε συνέχισιν τῆς σκαφῆς εἰς βάθος. Μόνον εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τετράγωνα 2 καὶ 4 ἀνεσκάφησαν τμήματά τινα μέχρι βάθους 2.50 καὶ 4.00 μ.

Συγκεκριμένως κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ τετραγώνου 2 μικρὰ δοκιμὴ (2.00 ἐπὶ 1.00 μ.) ἔφθασε μέχρι βάθους 4.00 μέτρων, μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου ἡ ὑγρασία τοῦ ἐδάφους ἠμπόδισε τὴν συνέχισιν. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι εἰς τὸ δοκιμαστικὸν αὐτὸ ταφρίδιον καὶ εἰς βάθος 3.65 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας συνηντήσαμεν τοῦχον λιθόκτιστον, πλάτους 0.75-0.80 μ., ἀνήκοντα εἰς τὸν Νεολιθικὸν συνοικισμόν. Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ στερεὰ κατασκευὴ τοῦ προΐμου αὐτοῦ οἰκήματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ εὐτελεῖ οἰκήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

4. Κεραμεική. Εἰς τὴν ἐπιφανειακὴν καὶ τὴν πρώτην κάτωθι αὐτῆς στρῶσιν τὰ κεραμεικὰ λείψανα ἦσαν ἀνάμεικτα, μὲ πλεονάζοντα μάλιστα τὰ νεολιθικά. Ὀλίγον κατωτέρω ὅμως, εἰς τὸ πρῶτον ἀδιατάρακτον στρῶμα

τῆς ἐπιχώσεως, ἡ κεραμεικὴ—ἐξαιρέσει ὀλίγων μεταγενεστέρων ὀστράκων—ὀπιδείχθη ἀναγομένη εἰς τοὺς χρόνους τῆς πρωΐμου Χαλκοκρατίας. Μόνον εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου στρώματος, ἤτοι εἰς βάθος 0.70 ἕως 1.10 μ. (κατὰ τὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ στρώματος), διεπιστώθη ἀνάμειξις τῆς κεραμεικῆς τῆς Χαλκοκρατίας μετὰ νεωτέρων Νεολιθικῶν ὀστράκων. Ἡ ἀνάμειξις αὕτη ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὰς πολλὰς ὁπὰς τῶν δαπέδων καὶ οὐχὶ εἰς πολιτιστικὸν συγχρονισμόν.

Καθαρῶς Νεολιθικὰ στρώματα μόνον εἰς τὸ κατώτερον μέρος τῆς εἰς βάθος δοκιμῆς τοῦ τετραγώνου 2 συνηντήθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ τὸ ἀνασκαφέν τμήμα ἦτο τόσον μικρόν, ὥστε δὲν ἐγένοντο ἀσφαλεῖς παρατηρήσεις. Ἐπίσης εἰς βαθύτερα σκάμματα ἐντὸς τοῦ τετραγώνου 4 εὐρέθησαν ἀπὸ βάθους 1.65 καὶ κατωτέρω Νεολιθικὰ ὄστρακα.

Ἡ κεραμεικὴ τῆς πρωΐμου περιόδου τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ περιλαμβάνει τὰς ἐξῆς κατηγορίας ἀγγείων : α) Χονδροειδῆ ἀγγεῖα, κατὰ μέγα ποσοστὸν. Τὸ χρῶμα τῆς ἐπιφανείας ποικίλλει ἀπὸ τοῦ κεραμόχρου μέχρι τοῦ μελανοῦ, ἀλλ' ὁ κεραμόχρους καὶ ὁ καστανὸς τόνος εἶναι συνηθέστεροι. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ εἶναι μονόχρωμα καὶ σπανίως ἐγγράκτα (κοσμήματα ἄμελῃ, εὐθύγραμμα ἢ καμπυλόγραμμα). Κοσμοῦνται ἐπίσης διὰ πλαστικῶν σχινοειδῶν ταινιῶν καὶ φέρουν συχνὰ ἀποφύσεις. Λαβαὶ ταινιόσχημοι ἢ τετρημένοι καὶ ἄτρητοι ἀποφύσεις.

Τὰ ἐγγράκτα πληροῦνται ἐνίοτε διὰ λευκῆς ἀσβεστώδους ὕλης.

β) Λεπτὰ ἀγγεῖα, μελανὰ, καστανὰ, μελανοκαστανὰ ἢ διαφορόχρωμα (ἐρυθρὸν καὶ μελανὸν κατὰ τόπους). Ταῦτα εἶναι σχετικῶς σπάνια, ἀνήκουν δὲ εἰς φιάλας μὲ εἰσέχοντα χεῖλη ἢ σκύφους (;).

Σχήματά τινα καὶ ἀποφύσεις ἐνθυμίζουν ἐντόνως ἀνάλογα ἀγγεῖα τῆς Τροίας I (τῶν μέσων ἢ ὀψίμων φάσεων) καὶ τῆς Χαλκιδικῆς, ἀλλ' ἀκριβῆς ἀντιστοιχία πρὸς εὐρήματα μιᾶς πολιτιστικῆς περιοχῆς δὲν διεπιστώθη. Γενικῶς ἡ κεραμεικὴ τῆς Χαλκοκρατίας δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς « Ἑλλαδικούς » τύπους ἢ πρὸς ομάδας βορειοτέρων χωρῶν (Γιουγκοσλαβίας, Βουλγαρίας). Καὶ ἡ φύσις τοῦ ὕλικου, τὸ ὅποῖον πρὸς τὸ παρὸν ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν δὲν ἐπιτρέπει ἀσφαλεῖς συγκρίσεις, διότι ἐλάχιστα ἀγγεῖα συνεπληρώθησαν (πίν. 43β.γ).

Χαρακτηριστικὰ τινα τεχνικὰ γνωρίσματα (πεπλατυσμένα καὶ ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἔσω καμπτόμενα χεῖλη, ἄτρητοι ἢ τετρημένοι ἀποφύσεις ὑπὸ τὸ χεῖλος, λαβαὶ κλπ.) μαρτυροῦν ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς πρωΐμους χρόνους τῆς Χαλκοκρατίας. Πέραν αὐτοῦ, ἐλάχιστα ὄστρακα ἐνθυμίζοντα κεραμεικὴν τύπου Vinča ἢ Gumelnița δὲν δύνανται νὰ τεκμηριώσουν ἄμεσον καὶ κατ' εὐθεῖαν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς πολιτισμούς αὐτοὺς. Οὐδὲν ἐπέισακτον ἐπίσης ἐκ τῆς νοτιοτέρας Ἑλλάδος εὐρέθη, ὥστε ἡ σχετικὴ χρονολογία νὰ διευκρινηθῇ.

Ἄν αἱ παρατηρήσεις ἡμῶν εἶναι ἀκριβεῖς, ἡ τεχνικὴ τῆς κοσμήσεως τῶν ἀγγείων διὰ γραφίτου (Graphitmalerei) δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ κατὰ τὴν πρῶμον Χαλκοκρατίαν εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ντικιλὶ Τάς, τοῦλάχιστον εἰς τὰς πρωιμωτέρας φάσεις τῆς περιόδου (πίν. 44α).

Ἡ Νεολιθικὴ κεραμικὴ τοῦ συνοικισμοῦ ἀνάγεται βασικῶς εἰς τὰς ἐξῆς τρεῖς χαρακτηριστικὰς κατηγορίας : α) Κεραμικὴ κοσμουμένη διὰ γραφίτου (ἀπλὴ καὶ ἐγχάρακτος). β) Ἐγχάρακτος καὶ γ) Γραπτὴ (κυρίως διὰ μελανοῦ ἐπὶ ἐρυθροῦ) (πίν. 44β).

Ἐκ τῶν τριῶν αὐτῶν κατηγοριῶν τὰ διὰ γραφίτου κοσμούμενα καὶ τὰ ἐγχάρακτα εἶναι τὰ πολυπληθέστερα καὶ αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν χαρακτηριστικὴν κεραμικὴν τοῦ συνοικισμοῦ κατὰ τὴν νεωτέραν Νεολιθικὴν Περίδον.

Ἡ γραπτὴ διὰ μελανοῦ ἐπὶ ἐρυθροῦ κεραμικὴ φαίνεται παλαιότερα τῶν λοιπῶν κατηγοριῶν. Δυστυχῶς, τὰ ἐκ περιορισμένων σκαμμάτων προερχόμενα νεολιθικὰ ὕστρακα τῆς ἐφετινῆς σκαφῆς δὲν εἶναι ἐπαρκῆ διὰ τὴν συναγωγὴν πορισμάτων ὀριστικῶν, οὔτε δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα.

5. Διάφορα εὐρήματα. Ἐκ τῶν μεταλλίνων τὸ σπουδαιότερον εὕρημα εἶναι μικρὸς χρυσοῦς κύλινδρος, ἀνήκων πιθανῶς εἰς ὄρμον καὶ εὐρεθεὶς ἐντὸς ἐπιχώσεως τῆς πρῶμου Χαλκοκρατίας. Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς μετὰλλινα εὐρήματα εἶναι χαλκῇ καὶ ἄλλῃ ὀρειχαλκίνῃ βελόνῃ καὶ βῶλος ἐκ μολύβδου.

Σημειοῦνται ἐπίσης καὶ σκωρία χαλκοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ στρώματος. Ὀλίγα πήλινα εἰδώλια (δύο γυναικῶν, ἐξ ὧν τὸ ἕτερον ἐντόνως « στεατοπυγικὸν ») ἀνθρωπίνων μορφῶν καὶ ἐν ζῶον εὐρέθησαν εἰς ἀσφαλεῖς στρώσεις, ἄλλα δὲ προέρχονται ἐκ τεταραγμένων ἐπιχώσεων καὶ ἐκ τῆς ἐπιφανείας. Τυπολογικῶς ἀνήκουν εἰς γνωστὰ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ αὐτοῦ παλαιότερα δείγματα (πίν. 45α).

Ἀφθονα εὐρέθησαν πήλινα σφονδύλια, ὧν πολλὰ ἐγχάρακτα, ἐνῶ ἐλάχιστα ἦσαν οἱ πεσσοὶ σφενδονῶν (πίν. 45β).

Λίθιναι ἀξῖναι καὶ σμῖλαι εὐρέθησαν ἐπίσης ἀρκεταί, ὥς καὶ πολλὰι λεπίδες ἐκ πυριτολίθου (πίν. 46α). Δύο μόνον λεπίδια ἐξ ὀψιανοῦ, πιθανώτατα μελιακῆς προελεύσεως, προέρχονται ἐπίσης ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς.

Ὁ ἀνιχνευτικὸς χαρακτὴρ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῶν εἰς τὰ ἀνωτέρω στρώματα τῆς ἐπιχώσεως μόνον τὴν διατύπωσιν προσωρινοῦ χαρακτῆρος παρατηρήσεων ἐπιτρέπει.

Γενικῇ εἶναι ἡ ἐντύπωσις περὶ τῆς ὑπάρξεως ἰδιομόρφου πολιτισμοῦ εἰς τὸν συνοικισμὸν αὐτὸν (πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὴν εὐρυτέραν περιοχὴν αὐτοῦ) κατὰ τὴν πρῶμον Χαλκοκρατίαν. Ἡ κεραμικὴ τοῦλάχιστον

φαίνεται ἐξ ἴσου διάφορος τῆς « Ἑλλαδικῆς » ὅσον καὶ τῆς ἀντιστοίχου χρονικῶς βορειοτέρων χωρῶν.

Ἀναμφισβήτητος ἐξ ἄλλου εἶναι κάποια ἐπαφὴ πρὸς τὴν Τρωάδα καὶ τὴν ΒΔ. Μικρὰν Ἀσίαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔμμεσος. Ποῖοι ὑπῆρξαν οἱ διάμεσοι σταθμοὶ τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῆς δὲν γνωρίζομεν πρὸς τὸ παρὸν.

Ἡ Νεολιθικὴ κεραμεικὴ τοῦ Ντικιλὶ Τὰς, ἀφ' ἑτέρου, δὲν εἶναι ἐπαρκῶς τεκμηριωμένη εἰσέτι διὰ στρωματογραφικῶν παρατηρήσεων καὶ τὸ ὕλικόν ἐν γένει εἶναι ἀνεπαρκές. Ὡστε καὶ περὶ αὐτῆς ἀσφαλῆ καὶ ὀριστικὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν.

Παρατηρήσεις τινὲς δύνανται νὰ διατυπωθοῦν ἀπὸ τοῦδε, ἔστω καὶ ἂν θεωρηθοῦν κάπως παρακεκινδυνευμένα: Εἰς τὴν διὰ γραφίτου κοσμουμένην καὶ τὴν ἐγχάρακτον κεραμεικὴν ἀναμφισβήτητος εἶναι ἡ συνάφεια πρὸς τὸν λεγόμενον « Πολιτισμὸν τῆς Gulmenita I ». Ἡ γραπτὴ ἐξ ἄλλου διὰ μελανοῦ ἐπὶ ἐρυθροῦ κεραμεικὴ φαίνεται ἐξ ἴσου διαφέρουσα τοῦ πολιτισμοῦ « Starčevo III », ὅσον καὶ τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Διμηνίου, πρὸς τὸν ὅποιον ἔχει μεγάλας τεχνικὰς ἀναλογίας.

Βέβαιον ἐπίσης φαίνεται, ὅτι τὸ Ντικιλὶ Τὰς δὲν εἶναι ἐν ἐκ τῶν κυρίων κέντρων παραγωγῆς τῶν γραπτῶν ἀγγείων, τὰ ὅποια ὁ SCHACHERMEYER χαρακτηρίζει διὰ τοῦ ὅρου Galepsos-Typus. Τὸ κέντρον αὐτό, κατὰ τὰς τοπογραφικὰς ἐνδείξεις, τὰς ὁποίας πρὸς τὸ παρὸν κατέχομεν, πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τοὺς παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Στρυμόνος συνοικισμοὺς καὶ πιθανῶς τὸν συνοικισμὸν τῆς Δήμητρας.

Τέλος, προκειμένου περὶ τῆς διὰ γραφίτου κοσμουμένης κεραμεικῆς, δὲν ὑπάρχουν πρὸς τὸ παρὸν ἐνδείξεις, ἐπιτρέπουσαι χρονολόγησιν αὐτῆς πρὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Τροίας I καὶ πρὸ τοῦ λεγομένου « Πολιτισμοῦ τῆς Λαρίσης ». Ἀπολύτους χρονολογίας δὲν εἶναι δυνατόν, φυσικά, νὰ διακινδυνεύσωμεν, ἀλλὰ φρονοῦμεν ὅτι ἡ Νεωτέρα Νεολιθικὴ τοῦ Ντικιλὶ Τὰς δὲν δύναται νὰ χρονολογηθῇ πολὺ πρὸ τοῦ 2.800 π.Χ.

Ἐκ τῆς συνεχίσεως τῶν ἐρευνῶν εἰς τὸν λίαν ἐνδιαφέροντα αὐτὸν προϊστορικὸν σταθμὸν δικαιούμεθα νὰ ἀναμένωμεν πολὺ πλεόν ἀσφαλῆ καὶ σημαντικὰ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς προϊστορίας τῆς περιοχῆς πορίσματα. Τὸ μόνον δὲ ὅπερ ἀπὸ τοῦδε καταλήγοντες σημειώνομεν εἶναι, ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν φαίνονται συναντώμενα πολιτιστικαὶ ἐπιρροαὶ καὶ ρεύματα ἐκ πολλῶν κατευθύνσεων καὶ ὅτι ἡ ἀνάμειξις τῶν διαφόρων αὐτῶν ἐπιδράσεων ἀποτελεῖ τὸ ἰδιότυπον χρῶμα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς.

(Γαλλικὸς τομεὺς)

Ὁ γήλοφος τοῦ Ντικιλί-Τὰς ὑψοῦται ἑκατοντάδα περίπου μέτρων νοτίως τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Καβάλας-Δράμας, ἀνατολικῶς τοῦ Κάστρου τῶν Φιλίππων. Ἡ ἀφθονία τῶν νεολιθικῶν καὶ τῶν ρωμαϊκοβυζαντινῶν ὀστράκων, ἅτινα καλύπτουσι τὴν ἐπιφάνειάν του, εἴλκυσαν ταχέως τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχαιολόγων. Οἱ ἐπιστήμονες, οἵτινες συνώδευον κατὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον τὸν ἀγγλικὸν στρατὸν τῆς Θεσσαλονίκης, ἠδυνήθησαν νὰ σταχυολογήσουν ἐπὶ τοῦ λόφου πολυάριθμα τεμάχια μελετηθέντα ὑπὸ τοῦ F. B. WELCH (BSA 23, 1918-9, σ. 44-50): ἔπειτα ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν δοκιμαστικῆς σκαφῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ L. RENAUDIN (BCH 45, 1921, 543-44 καὶ 46, 1922, 527-28).

Αἱ ἐργασίαι αὗται ἐπανελήφθησαν πρό τιнос εἰς μεγαλύτεραν κλίμακα, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων, καθ' ἣν ἀπεφασίσθη ὅτι ἐκάστη τῶν δύο ἀποστολῶν θὰ ἀνέσκαπτεν εἰς διάφορον μέρος τοῦ τόπου, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἐπέτρεπεν ἀντίστοιχον ἔλεγχον τῶν ἐπιτευχθέντων ἀποτελεσμάτων. Ἡ Γαλλικὴ ἀποστολὴ, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ J. Deshayes, ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν σειρᾶς δοκιμῶν πλησίον τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ἐνῶ ἡ Ἑλληνικὴ ἀποστολὴ διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ Δημ. Θεοχάρη, θὰ ἀνέσκαπτε παρὰ τὴν βᾶσιν τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου.

Τέσσαρα τετράγωνα, πλευρᾶς 4 μ., ἠνοίχθησαν εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ γηλόφου, τὰ ὁποῖα ἔπειτα συνηνώθησαν κατόπιν ἀφαιρέσεως τῶν μεταξὺ των διαδρόμων, ἀποτελέσαντα μίαν καὶ μόνην τάφρον 19 X 4 μ. προσηνατολισμένην ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἠνωχλήθη σημαντικῶς ἐκ τῶν διαταραχῶν, τὰς ὁποίας προεκάλεσαν ζῶα σκάπτοντα τὴν γῆν, τὰ ὁποῖα ἐκοίλαναν τὸ γήπεδον προξενήσαντα εὐρείας καὶ πολυαρίθμους τρώγλας. Τούτου ἕνεκα ὁ καθορισμὸς τῆς στρωματογραφίας ἀπῆρτησε μεγάλας προφυλάξεις.

Πρὸς Ἀνατολᾶς, παρὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, ἀπεκαλύφθη στρῶμα ἐκ χωμάτων περιοριζόμενον ὑπὸ καμπύλου τοίχου, τὸ ὁποῖον δύναται τις νὰ ἐρμηνεύσῃ ὡς τύμβον. Πρὸς Δυσμᾶς συνηντήθησαν λείψανα εὐτελῶν κτισμάτων, ἀντιστοιχοῦντων πρὸς τὰ δάπεδα 1 καὶ 3, βυζαντινῆς καὶ ὑστερορρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Περαιτέρω διεπιστώθη ἡ παρουσία συνεχοῦς διαδοχῆς δαπέδων, προγενεστέρων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἅτινα φέρουσι τοὺς ἀριθμοὺς ἀπὸ 4 ἕως 10. Τινὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀπλᾶ ὑπὸ στάθμῃ κατοχῆς π.χ. τὸ δάπεδον 5 χαρακτηριζόμενον ἐκ τῆς ἀφθονίας ὀστῶν καὶ συντριμμάτων, τὰ ὁποῖα τὸ καλύπτουν (πίν. 46β). Ἄλλα εἶναι ἀληθῆ δάπεδα ἐκ πεπατημένης ἀργίλου καὶ μάλιστα ὀπτῆς ἢ εἰδους τινὸς κονιάματος ἐξ ἀργιλώδους γῆς μεμειγμένης μετὰ μικρῶν χαλίκων. Τινὰ τῶν δαπέδων αὐτῶν παρουσιάζουσιν ἀρχιτεκτονικὰ ἔχνη, ὡς ἡ «πλάξ» τοῦ τετραγώνου D (πίν. 47α) Τὰ ἀνευρε-

θέντα λείψανα ἐπιτρέπουσι νὰ ἀναπαραστήσωμεν εἰς τὴν στάθμην ταύτην καλύβας ἐξ ἀχυρώδους πηλοῦ. Δυστυχῶς ὅλαι αἱ κατασκευαὶ αὗται ἐφθάρησαν ὑπὸ τοῦ πυρὸς αἱ δὲ ἀναστατώσεις, τὰς ὁποίας ἐπροξένησαν τὰ σκάπτοντα τὴν γῆν ζῶα, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ εὑρεθῇ μετὰ βεβαιότητος τὸ σχέδιον οὐ-
δεμιᾶς τῶν κατοικιῶν τούτων

Ἀπεκαλύφθη ὀρισμένος ἀριθμὸς ὀστεῖνων ἢ λιθίνων ἐργαλείων (ιδίᾳ ὥραίων αἰχμῶν βελῶν), τὰ πλέον ὅμως ἐνδιαφέροντα εὐρήματα ἀνήκουν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κεραμεικῆς (πίν. 47β).

Αὕτη πράγματι ἀποκαλύπτει τοῦτο τὸ οὐσιῶδες γεγονός, τὴν ὑπαρξίν ἐπὶ τοπίου, τὸ ὅποῖον αἱ προγενέστεραι σύντομοι ἐκθέσεις ἐθεώρουν ὡς μόνον νεολιθικόν, ἐγκαταστάσεως χρονολογουμένης ἀπὸ τῆς Μακεδονικῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ. Ἡ παρουσία βεβαίων καὶ καλῶς καθωρισμένων δαπέδων θὰ ἐπιτρέψῃ μετὰ πλήρη μελέτην τῆς κεραμεικῆς τὸν καταρτισμόν, διὰ πρῶτην φορὰν ἐν Μακεδονίᾳ, μιᾶς στρωματογραφίας τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ.

JEAN DESHAYES

14. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΒΕΡΓΙΝΗΣ

Και κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους τούτου (1961) συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ¹ τοῦ προϊστορικοῦ νεκροταφείου τῶν τύμβων τῆς Βεργίνης, ἀλλ' εἰς περιορισμένην κλίμακα, διότι αὕτη ἀπέβλεπεν ἐφέτος εἰς τὴν συναγωγὴν κυρίως συμπληρωματικῶν τινων στοιχείων, διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀρξαμένης ἤδη μελέτης τῶν εὐρημάτων καὶ τῶν παρατηρήσεων τῶν παρελθόντων ἐτῶν.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπεχειρήθη ἔρευνα ἐνὸς τύμβου, κειμένου εἰς τὸ ΒΑ. πέρας τοῦ ἐκτεταμένου νεκροταφείου. Ὁ ἐπιλεγείς τύμβος ΑΖ εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Αἰμ. Λαζαρίδου, ἦτο δὲ ὁ βορειότερος ἐκ τῶν σωζομένων τύμβων. Πέραν τούτου ὑπῆρχον ἴσως δύο ἢ τρεῖς ἀκόμη τύμβοι, καταστραφέντες κατὰ τὴν διάνοξιν δημοσίας ὁδοῦ ἐν ἔτει 1940 (ἐγκαταλειφθείσης ἐκτοτε ἡμιτελοῦς). Ὁ τύμβος ΑΖ εἶχεν ὕψος 0.80 μ. καὶ διάμετρον 15 μ. περίπου, εἶναι ὅμως βέβαιον, ὅτι ἐκ τῆς καλλιεργείας εἶχεν ἀπολέσει μέρος τοῦ ὕψους του, ἐνῶ ἠϋξήθη κατὰ διάμετρον. Ἀπετελεῖτο ἐκ καθαροῦ κοκκινωχώματος, ἐλάχιστοι δὲ λίθοι εὐρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ. Ἐπίσης ἐλάχιστα ἦσαν τὰ ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ὑπάρχοντα ὄστρακα, ὥστε εἶμεθα βέβαιοι, ὅτι ἔμεινεν ἀνέπαφος σχεδὸν μέχρι σήμερον. Μὲ ἀσφάλειαν διακρίνομεν δέκα ταφάς, τῶν ὁποίων κατὰ προσέγγισιν ἠδυνήθημεν νὰ ὀρίσωμεν τὰς διαστάσεις, ἐνῶ ὑποθέτομεν ἀπλῶς τὴν ὑπαρξίν ἐτέρων τριῶν.

Ἡ ταφὴ ΑΖΙ περιεῖχε τὰ ἀγγεῖα ΑΖ1 καὶ ΑΖ2 καὶ ΑΖ3. Εἰς μικρὰν ἀπὸ τῶν ἀγγείων ΑΖ2-3 ἀπόστασιν ὑπῆρχε μικρὰ ὀκτώσχημος πόρπη, δακτύλιος λαιμοῦ, ἡλέκτρινα ψῆφοι, κόσμημα δύο σπειρῶν (περίαπτον;), ψέλιον πέντε σπειρῶν, ἕτερον ἀπλοῦν καὶ μικρὸν χαλκοῦν κομβίον.

Ἡ ταφὴ ΑΖΙΙ περιεῖχε τὰ ἀγγεῖα Α24 καὶ Α25 καὶ διάφορα κοσμήματα, ἥτοι : μικρὸν σπειροειδὲς ἔλασμα, δύο χρυσοῦς δακτυλίους κόμης, κόσμημα δύο σπειρῶν, ἡλεκτρίνας ψήφους περιδεραίου, τοξόσχημον πόρπην, δύο ψέλια καὶ

¹ Τὴν ἀνασκαφὴν παρηκολούθησαν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὡς ἐπιστημονικοὶ βοηθοὶ ἡ βοηθὸς τῆς Α' ἔδρας Ἀρχαιολογίας δις Ἀλεξ. Δάφφα καὶ πολλοὶ τελειόφοιτοί τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, οἱ ὅποιοι μετεῖχον κυρίως τῆς συγχρόνως γενομένης ἀνασκαφῆς τοῦ ἐλληνιστικοῦ ἀνακτόρου τῆς Βεργίνης. Ἡ βοήθειά των ὑπῆρξεν οὐσιαστικὴ καὶ πολύτιμος, ὥστε αἱ θερμαὶ εὐχαριστίαι τοῦ ἀνασκαφέως δὲν ἀποτελοῦν ἀπλῶς τυπικὴν φιλοφρόνησιν. Θερμαὶ ἐπίσης εὐχαριστίαι ὀφείλονται καὶ πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης διὰ τὴν ὁικονομικὴν ἐνίσχυσίν της πρὸς τοὺς φοιτητὰς τούτους διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ παρακολουθήσουν τὴν ἀνασκαφὴν.

ἀρκετὰ κομβία. Ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν κοσμημάτων καὶ τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τῶν ἀγγείων ὑποθέτομεν, ὅτι πρόκειται περὶ ταφῆς μικρᾶς κόρης.

Εἰς τὴν ταφὴν AZIII ἐκτὸς τῶν δύο ἀγγείων AZ8 καὶ AZ9 εὐρέθησαν ψῆφος μολυβδίνη ἀτρακτόσχημος καὶ παρ' αὐτὴν μικρὰ σιδηρᾶ μάχαιρα, δύο χαλκαῖ σπεῖραι, χαλκᾶ κομβία καὶ δακτύλιος χειρός (πίν. 48α).

Ἡ ταφὴ AZIV περιεῖχε τὰ ἀγγεῖα AZ10 καὶ AZ11 καὶ δυτικῶς τούτων σπειροειδῆ ἐλάσματα κεφαλῆς, ἡλεκτρίνας ψήφους περιδεραίου, κομβία, τοξόσχημον πόρπην καὶ δύο ψέλια (πίν. 48β).

Ἡ ταφὴ AZV ἐκτὸς τῶν ἀγγείων AZ12 καὶ AZ13 περιεῖχε μόνον ἓν χαλκοῦν κομβίον.

Ὡς ταφὴν AZVI χαρακτηρίζομεν συμβατικῶς τὸ σύνολον τῶν ἀγγείων AZ6, AZ7 καὶ AZ14 καὶ τὰς δυτικῶς τούτων εὐρεθείσας τέσσαρας ὀκτωσχημοὺς πόρπας, μολονότι εἶναι βέβαιον, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς ταφῆς.

Ἡ ταφὴ AZVII (πίν. 49α) ἀποτελεῖ τὴν πλουσιωτέραν τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθεισῶν εἰς τὸ νεκροταφεῖον, θὰ ἡδύνατο δὲ νὰ χαρακτηρισθῇ ἡγεμονική, ἂν ἡ λιτότης τῶν λοιπῶν ταφῶν τοῦ τύμβου τούτου δὲν μᾶς ὑπεχρέωνε νὰ ἀπορρίψωμεν ὡς ἀστήρικτον τοιαύτην ὑπόθεσιν. Ὁ πλοῦτος πάντως τῶν ἀνευρεθέντων κοσμημάτων εἶναι μοναδικὸς καὶ ἡ εἰκὼν, τὴν ὁποίαν θὰ παρουσίαζεν ἓν ζωῆ ἡ φέρουσα ταῦτα γυνή, θὰ ἦτο λαμπρὰ καὶ ἐπιβλητική. Ἀτυχῶς βιαία μετακινήσεις τῆς παρὰ τὴν κεφαλὴν τῆς νεκρᾶς πρόχου προὐκάλεσε, φαίνεται, ἀνατροπὴν τοῦ κρανίου καὶ μετατόπισιν τῶν κοσμημάτων τῆς κεφαλῆς (πίν. 49β). Ἐν τούτοις δὲν εἶναι δύσκολον νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἀρχικὴν τούτων θέσιν. Παρὰ τὴν προκληθεῖσαν ταραχὴν εἶναι βέβαιον, ὅτι εἰς τὴν κεφαλὴν ὑπῆρχον τρεῖς ὁμάδες τῶν συνήθων σπειροειδῶν ἐλασμάτων, ἐκάστη τῶν ὁποίων συνήπτετο κατὰ τὸ ἄνω πέρας δι' ἑνὸς εὐμεγέθους κομβίου. Αἱ δύο τούτων, ἐκ τεσσάρων ἐκάστη τεμαχίων, ἐκόσμου τοὺς κροτάφους, ἐνῶ ἡ τρίτη, ἀποτελουμένη ἀπὸ ἑξ τεμάχια, ἐκόσμη τὸ ὀπίσθιον τμήμα τῆς κεφαλῆς. Τὸ κάτω μέρος τῶν πλοκάμων τῆς νεκρᾶς ἐκοσμεῖτο ὑπὸ δύο χρυσῶν δακτυλίων, ἐνῶ ἕτεροι δύο χρυσοὶ σφηκωτῆρες — μικρότεροι αὐτοὶ — ἐκόσμου τοὺς αὐτοὺς ἢ ἄλλους μικροτέρους πλοκάμους. Δύο μεγάλοι ὀκτωσχημοὶ πόρπαι ὑπῆρχον εἰς τὴν θέσιν τῶν ὤμων, μεταξὺ δὲ τούτων εὐρέθη χαλκοῦν κόσμημα λαιμοῦ, ἡλέκτρινα ψῆφοι περιδεραίου καὶ ὀδόντες ζώου, ἀνήκοντες προφανῶς εἰς περιάπτον. Πολλοὶ χαλκοὶ δακτύλιοι δίδυμοι, εὐρεθέντες εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐκόσμου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν κόμην τῆς νεκρᾶς, ἐνῶ οἱ πλησίον τούτων καὶ τῶν ἐλασμάτων ἀποκείμενοι tutuli ἦσαν, φαίνεται, προσηλωμένοι ἐπὶ ταινίας, ἡ ὁποία περιέβαλλε τὰς παρεῖδας καὶ τὴν σιαγόνα της. Δύο ψέλια, πολλῶν σπειρῶν ἑκάστον, εὐρέθησαν εἰς τὴν θέσιν περίπου τοῦ στῆθους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ εἶχον ἀποτεθῇ αἱ χεῖρες· πλησίον τοῦ ψελίου τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ὑπῆρχεν ὠραῖος σφόνδυλος, ἐκ στυλπνοῦ ἔρυ-

θοροῦ λίθου. Ἐντυπωτικὴ ἦτο καὶ ἡ ζώνη τῆς νεκρᾶς· εἰς τὸ μέσον ἔφερε χαλκοῦν ὀμφάλιον, ἀνὰ ἓν δὲ μικρότερον ὑπῆρχεν ἐκατέρωθεν τούτου, ἐνῶ τὸ ὀπισθεν μέρος τῆς ἐκοσμεῖτο διὰ πολλῶν χαλκῶν κομβίων, κανονικῶς διατεταγμένων εἰς στοίχους τῶν ἑξ. Ἔτερον σιδηροῦν ὀμφάλιον καὶ διάφορα χαλκᾶ κοσμήματα (δακτύλιοι, σπεῖραι κλπ.) ὑπῆρχον περίξ τῶν τριῶν τούτων ὀμφάλιων, ἐνῶ παρὰ τοὺς πόδας τῆς νεκρᾶς ἀπέκειτο πέμπτον χαλκοῦν ὀμφάλιον καὶ ἕτερον ἐπίσης χαλκοῦν κόσμημα (πίν. 50α.β). Ἐκτὸς τῶν κοσμημάτων ἡ ταφή περιεῖχε τρία ἀγγεῖα, ἐν παρὰ τὴν κεφαλὴν (πρόχουν), ἕτερον ἐπὶ τοῦ στήθους (πρωτογεωμετρικὸν σκύφον) καὶ τρίτον (δίωτον ἀνοικτὸν) παρὰ τοὺς πόδας. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ταφήν ὁ σκελετὸς εἶχεν ἀφανισθῇ, πλὴν ὀδόντων τινῶν, μικροῦ ὀστοῦ εὐρεθέντος ἐντὸς δακτυλίου καὶ τμήματος ὀστοῦ, διατηρηθέντος ἐντὸς τοῦ ἑνὸς τῶν ψελίων.

Εἰς τὰς ταφὰς AZIIX καὶ AZIX εὐρέθησαν μόνον ἀγγεῖα (δύο εἰς τὴν πρώτην ἐντελῶς συντετριμμένα καὶ ἓν εἰς τὴν δευτέραν). Εἰς τὴν ταφήν AZX ἐκτὸς τῶν ἀγγείων AZ23, AZ24 καὶ AZ25 ὑπῆρχον τὰ συνήθη σπειροειδῆ ἐλάσματα, δύο χρυσοὶ σφηκωτῆρες, ἡλέκτρινα ψῆφοι περιδεραίου, δύο μικραὶ ὀκτώσχημοι πόρπαι καὶ χαλκοῦς δακτύλιος.

Αἱ ὑπόλοιποι τρεῖς ταφαὶ AZXI - XIII ἀπέδωσαν μόνον ἀγγεῖα, πλὴν τῆς AZXII, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη καὶ μικρὸν σιδηροῦν μαχαίριδιον.

Ὅλαι αἱ ταφαὶ τοῦ τύμβου AZ (ἐκτὸς τῆς AZIX καὶ τῆς ἀμφιβόλου AZVI) ἦσαν διατεταγμέναι ἀκτινοειδῶς περὶ τὸ κέντρον, ἡ κεφαλὴ δὲ τῶν νεκρῶν, εἰς ὅσας περιπτώσεις δύναται νὰ βεβαιωθῇ ἡ θέσις τῆς, εὐρίσκετο πάντοτε πρὸς αὐτό. Χρονικὴ διάκρισις τῶν ταφῶν δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ μόνον αἱ ταφαὶ AZII καὶ AZXII ἴσως εἶναι ὀλίγον μεταγενέστεραι τῶν λοιπῶν.

Ὁ δεύτερος ἀνασκαφεὶς τύμβος AH εὐρίσκετο 80 μ. νοτίως τοῦ AZ (20 μ. νοτίως τοῦ παλαιότερου ἀνασκαφέντος τύμβου K) ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Διον. Κωτσαρῆ. Εἶχε διάμετρον 16 μ. καὶ ὕψος 0.90 μ. περίπου. Ἐκ τῆς ἀρόσεως εἶχεν ἀπολέσει μέρος τοῦ ὕψους του καὶ ἠϋξήθη κατὰ τὴν διάμετρόν του. Ἀποτελεῖτο ἐκ καθαροῦ κοκκινοχρώματος καὶ δὲν εἶχε ταραχθῇ μετὰ τὴν ἀρχικὴν κατασκευὴν του. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθησαν ἑννέα ταφαί.

Ἡ ταφή AHI περιεῖχε μόνον τὰ ἀγγεῖα AH1 καὶ AH2 καὶ τρία χαλκᾶ κομβία, ἡ AHIII μόνον τὰ ἀγγεῖα AH5 καὶ AH6, ἡ AH IV τὰ ἀγγεῖα AH7 καὶ AH8 καὶ ἐντὸς τοῦ AH8 δύο μικρὰ σιδηρᾶ μαχαίριδια. Ἡ ταφή AHV ἐκτὸς τῶν ἀγγείων AH9 καὶ AH10 περιεῖχε μικρὸν σπειροειδὲς ἔλασμα, δύο ἡλεκτρίνας ψῆφους, πῆλινον σφόνδυλον καὶ λεπτότατον δακτύλιον. Ἡ ταφή AHVI περιεῖχε τὸ ἀγγεῖον AH11, δακτύλιον, ψέλιον καὶ ὀλίγας ὀστέινους ψῆφους, ἐνῶ ἡ AHVII, ἡ ὁποία εὐρέθη ὑπὸ τὴν προηγουμένην περιεῖχε μόνον τὰ ἀγγεῖα AH12 καὶ AH13, ἡ δὲ AHIX ἐκτὸς τοῦ ἀγγείου AH14 περιεῖχε καὶ μικρὸν σιδηροῦν ἔλασμα. Τέλος ἡ ταφή AHIX ἐκτὸς τῶν ἀγγείων AH15

καὶ ΑΗ16 περιέκλειε μεγάλην ἤλεκτρίνην ψῆφον, πήλινον σφόνδυλον, μικρὸν χαλκοῦν κομβίον καὶ δύο καμπυλόσχημα σιδηρᾶ ἀντικείμενα (πίν. 51α).

Ἐκτὸς τῶν πτωχῶν τούτων ταφῶν ἐντὸς τοῦ τύμβου ΑΗ ἀνευρέθη καὶ ἡ πλουσιωτάτη ταφή ΑΗ II, ἀκριβῶς ὑπὸ τὴν ΑΗI, ἐντὸς λάκκου μήκους 1.80 μ., πλάτους 0.90 μ. καὶ βάθους 0.20 μ. ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Περιεῖχε τὰ ἀγγεῖα ΑΗ3 καὶ ΑΗ4 καὶ πολλὰ κοσμήματα (πίν. 51β). Εἰς τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς ἀπέκειντο δύο ὁμάδες σπειροειδῶν ἐλασμάτων, ἐκ τριῶν τεμαχιῶν ἐκάστη, συνημμένων εἰς τὸ ἄνω πέρας δι' εὐμεγέθους χαλκοῦ κομβίου, μεταξὺ δὲ τούτων ὑπῆρχε χαλκοῦς δακτύλιος. Εἰς τὴν θέσιν τῶν ὤμων εὐρέθησαν δύο ὀκτώσχημοι πόρπαι, ὑπὲρ τὸν ἀριστερὸν δὲ ὤμον τῆς νεκρᾶς εἶχεν ἀποτεθῆ τριδύμος διπλοῦς πέλεκυς· ὑπ' αὐτὸν ὑπῆρχε μικρὸς χρυσοῦς σφηκωτήρ. Τὸν κόσμον συνεπλήρουν περιδέραιον ἐξ ἤλεκτρίνων ψῆφων, αἱ ὁποῖαι ἦσαν διεσκορπισμέναι εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν μέχρι καὶ κάτω τῶν πορπῶν. Χαλκοῦν ψέλιον 15 σπειρῶν εὐρέθη εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, ἐνῶ εἰς τὴν μέσσην τῆς νεκρᾶς εὐρέθησαν πολυάριθμα χαλκᾶ κομβία, ἀνήκοντα βεβαίως εἰς τὴν ζώνην, ὡς καὶ χαλκοῦν ὀμφάλιον (πίν. 52α). Ἅλλοι ὅμοιοι ὀμφάλιοι ὡς καὶ τινὰ κομβία εὐρέθησαν εἰς τὴν θέσιν τῶν ποδῶν, μετακινήθοντα ἐκεῖ πιθανῶς ὑπὸ ζώου.

Αἱ ἐννέα ταφαὶ τοῦ τύμβου ΑΗ ἦσαν διατεταγμέναι ἀκτινοειδῶς περὶ τὸ κέντρον, ὥσπερ δὲ ἐξηκριβώθη ὁ προσανατολισμὸς τῶν νεκρῶν, ἐφάνη ὅτι οὗτοι εἶχον τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ κέντρον, ἐνῶ οὐδεμία ἀντίθετος ἐνδειξίς παρετηρήθη. Γενικῶς αἱ ταφαὶ τοῦ τύμβου ΑΗ, πλὴν τῆς ΑΗIII ἦσαν πτωχαί.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν νοτίως τοῦ τύμβου Β ὑπῆρχε τύμβος (ΑΘ), ὁ ὁποῖος εἶχε καταστραφῆ κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμήμα του ὑπὸ τῶν χωρικῶν. Μικρὰ ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι πρὸ τῆς καταστροφῆς ταύτης εἶχε προηγηθῆ ταραχὴ τούτου κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Παρὰ ταῦτα ἀπεκαλύφθη μία ἀνδρική ταφή, ἐξ ἧς προῆλθον δύο ἀγγεῖα, σιδηροῦν ξίφος καὶ μάχαιρα βαθέως ὀξειδωθέντα καὶ διαλελυμένα. Εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ τύμβου εὐρέθη ἕτερον ξίφος, τεμαχισθὲν ὑπὸ ἀρότρου προφανῶς, ἀλλὰ διατηροῦν εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν τὴν λαβὴν του (πίν. 52β). Τέλος περὶ τὸ κέντρον τοῦ τύμβου εὐρέθη κυλινδρικοῦ σχήματος τροχήλατον ἀγγεῖον, φέρον ἔχνη γραπτῆς κοσμήσεως.

Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους τούτου ἐπερατώθη ἡ ἀπὸ δεκαετίας ἀρξάμεν ἔρευνα, μολονότι μέγας ἀριθμὸς τύμβων παραμένει ἀκόμη ἄσκαπτος. Ὁ ἀνασκαφεὺς ἤρχισεν ἤδη τὴν ἐργασίαν διὰ τὴν ὀριστικὴν δημοσίευσιν τῶν εὐρημάτων καὶ ἐλπίζει ὅτι συντόμως θὰ δυνηθῇ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν κοινὸν τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε ἀποτελεῖ καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ἀνασκαφικῆς προσπάθειας. Εὐχεται δὲ τὴν ταχεῖαν δημοσίευσιν καὶ τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐτέρων ὑπερεβδομήκοντα τύμβων, τὴν

ὁποῖαν ἐνήργησε κατὰ τὴν τελευταίαν διετίαν ὁ συνάδελφος κ. Φ. Πέτσας εἰς τὸ νεκροταφεῖον Βεργίνης, ὥστε ἡ συναγωγή τῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων νὰ καταστῇ καὶ εὐχερὴς καὶ κατὰ τὸ δυνατόν πλήρης.

MAN. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

15. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΤΑΦΟΥ
ΠΑΡΑ ΤΑ ΛΕΥΚΑΔΙΑ ΝΑΟΥΣΗΣ

Και κατά τὸ 1961 δὲν κατέστη δυνατόν νὰ περατωθῇ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μεγάλου μετὰ διωρόφου προσόψεως τάφου παρὰ τὰ Λευκάδια τῆς Ναούσης. Ὑπὸ τῆς κατασταθείσης Ἐπιτροπῆς δὲν ἐλήφθη ἀκόμη ὀριστικὴ ἀπόφασις περὶ τῶν ληπτέων μέτρων διὰ τὴν στατικὴν ἐξασφάλισιν τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ πλήρης ἀνασκαφὴ τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ προθαλάμου καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ὀριστικὴ στερέωσις καὶ ἀναστήλωσις τοῦ μνημείου.

Ἡ Ὑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως συνεχίζει μόνον τὰ ἔργα περὶ τὸ μνημεῖον. Ἐπερατώθη τὸ ἐξ ὠπλισμένου σκυροδέματος στέγαστρον. Κατὰ τὴν πρόσοψιν τοῦ στεγάστρου κατεσκευάσθη κυλιόμενη ἐξ ἀλουμινίου θύρα τετράφυλλος. Ἡ θύρα αὕτη ἔχει τὰς διαστάσεις τῆς προσόψεως τοῦ τάφου περίπου. Ἀνοιγόμενη εὐκόλως ἐπιτρέπει ἀκόλυτον θέαν καὶ καθιστᾷ δυνατὴν ἀπρόσκοπτον φωτογράφησιν τοῦ μνημείου, μάλιστα τῆς λαμπρᾶς προσόψεως. Τοῦτο προσωρινῶς δυσχεραίνεται ἀπὸ τὰ κατ' ἀνάγκην πυκνὰ ὑποστυλώματα καὶ ἀντιστηρίγματα¹.

Τὰ ἔργα προσπελάσεως τοῦ τάφου καὶ διαμορφώσεως τοῦ περὶ αὐτὸν χώρου ἤρχισαν, ἀλλὰ διεκόπησαν ἡμιτελῇ κατὰ τὴν ἀναχώρησίν μου εἰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, ὅπου μετέβην διὰ τὴν μελέτην τῶν μακεδονικῶν τάφων ἐν γένει καὶ τῶν εὐρημάτων τῆς Πέλλης. Εἰδικώτερον ἐμελέτησα κατὰ τὸ δεκάμηνον τῆς παραμονῆς μου ἐν Ἀμερικῇ τὸν περὶ οὗ πρόκειται τάφον, ὁ ὅποιος προορίζεται νὰ ἀποτελέσῃ θέμα εἰδικῆς ἐκδόσεως εἰς τὴν σειρὰν τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας. Παραλλήλως ἐμελετήθη καὶ ἤδη ἐδημοσιεύθη τὸ κατὰ τὸ 1955 εὐρεθὲν ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ προθαλάμου τοῦ τάφου ἐνεπίγραφον μάρμαρον σῶζον μέρη δέκα πράξεων ἀγοραπωλησίας².

¹ Ἰδὲ π.χ. εἰκόνας εἰς Ἔργον 1960, εἰκ. 106 καὶ BCH 1961, Chron. 1960, σ. 799, εἰκ. 3.

² Πρώτῃ ἀνακοίνωσις εἰς Ἔργον 1955, σ. 54 καὶ ΠΑΕ 1955, σ. 168. Πλήρως δημοσιεύεται νῦν ἡ ἐπιγραφή ἐν ΑΕ 1961, σ. 1 κέ. Αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκφράσω καὶ ἐντεῦθεν τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν καὶ τὴν Κυβέρνησιν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν διὰ τὸ προνόμιον νὰ ἐργασθῶ ἐπὶ δεκάμηνον ἀπερίσπαστος. Ἰδιαιτέρως εὐχαριστῶ τοὺς καθηγητὰς Rodney Young καὶ Homer Thompson, οἱ ὅποιοι εὐγενῶς ἔθεσαν εἰς τὴν διάθεσίν μου τὰς δυνατότητας τοῦ University Museum τῆς Φιλαδελφείας καὶ τοῦ Institute for Advanced Study τοῦ Princeton.

Δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1961 ἐγένετο κυρίως καθαρισμὸς τοῦ μνημείου καὶ ἀπεικόνισις τῆς προσόψεως.

Ὁ ζωγράφος κ. Χρήστος Λεφάκης ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ σχεδιαστοῦ Ἀργυρίου Κούντουρα ἐκτελοῦν ἐγχρωμα σχέδια τοῦ συνόλου τῆς προσόψεως καὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ μνημείου.

Παραλλήλως ὁ τεχνίτης Δημήτριος Μαθιὸς μετὰ βοηθῶν τεχνιτῶν ἐπεχείρησε τὸν καθαρισμὸν τῆς προσόψεως ἀπὸ τῶν γαιῶν, αἱ ὅποίαι κατὰ τὴν ἐπίχωσιν τοῦ μνημείου καὶ τὴν παραμονὴν του ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ τὴν γῆν ἔγιναν ἐν σῶμα μετὰ τοῦ κονιάματος τῆς προσόψεως. Τὸ ἔργον ἀπαιτεῖ ὑπομονὴν καὶ τέχνην, δαπάνην χρόνου καὶ χρήματος, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀρκούντως ἱκανοποιητικόν.

Αἱ δημοσιευόμεναι ἐνταῦθα εἰκόνες ἐν πίν. 53 α.β καὶ 54α παρέχουν ἰδέαν τῶν προβλημάτων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ καθαρισμοῦ. Εἰκονίζουσι τμήματα τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπουσι τὰ ὑποστυλώματα καὶ τὰ ἀντιστηρίγματα¹. Ἡ εἰκὼν ἐν πίν. 53α δεικνύει τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ καθαρισμοῦ κατὰ τὴν πέμπτην ἐξ ἀριστερῶν θύραν καὶ τὸν πρὸς ἀριστερὰ ταύτης ἰωνικὸν ἡμικίονα. Μεταξὺ τοῦ ἡμικίονος καὶ τοῦ θυρώματος ἡ ταινία εἶναι ἐρυθρά. Ἡ εἰκὼν ἐν πίν. 53β δεικνύει τὸ ἀνώτερον τμήμα τῶν αὐτῶν στοιχείων. Ἡ εἰκὼν ἐν πίν. 54α δεικνύει μέρος τοῦ μεταξὺ πέμπτης καὶ ἑκτῆς θύρας ἡμικίονος μετὰ μέρους τῶν ἐκατέρωθεν ἐρυθρῶν ταινιῶν (τοίχου) καὶ τῶν θυρωμάτων.

Διὰ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ μνημείου ἐπεδιώχθη καὶ ἡ διαπίστωσις τῆς στατικῆς καταστάσεως τῆς προσόψεως.

Ἡ εἰκὼν ἐν πίν. 54β δεικνύει τὴν πρώτην ἐξ ἀριστερῶν μετόπην μετὰ γραπτῆς παραστάσεως κενταυρομαχίας². Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς μετόπης φαίνονται μέρη τῶν τριγλῶφον κεκαλυμμένων διὰ κυανοῦ χρώματος. Ἡ ἄνω ταινία τῆς μετόπης εἶναι κυανῇ, κατὰ τὸ πλάτος δὲ τῆς ταινίας ταύτης καὶ ἡ ταινία τῆς τριγλύφου, ἡ ὁποία εἶναι ὑψηλότερα, ἐχρωματίσθη κυανῇ, ἀλλ' ἀφέθη στενὴ ζώνη λευκὴ κάτω διαχωρίζουσα τὸ κυανοῦν ἐπίσης τμήμα τῆς τριγλύφου τὸ φέρον τοὺς πόδας.

Ἡ ταινία τοῦ ἐπιστυλίου καὶ τὸ μέτωπον τοῦ κανόνος φέρουν ἐρυθρὸν χρῶμα. Ἄνω ὁ μαίανδρος εἶναι λευκὸς ἐπὶ ἐρυθροῦ βάθους. Ἀνωτέρω τὸ λέσβιον κυμάτιον φέρει γραπτὴν διακόσμησιν διὰ κυανοῦ, ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ χρώματος.

Αἱ εἰκόνες ἐν πίν. 55 καὶ 56 εἰκονίζουσι τὴν κατάστασιν διατηρήσεως τῶν δωρικῶν ἡμικιόνων τοῦ κάτω ὀρόφου κατὰ τὸ ἀνώτερον τμήμα αὐτῶν

¹ Πρβ. ΠΑΕ 1954, σ. 175 κέ., εἰκ. 2, 7 καὶ 8. BCH 1955, Chron. 1954, σ. 277, εἰκ. 7.

² Ἔργον 1961, σ. 106, εἰκ. 103. BCH 1962, Chron. 1961, σ. 808, εἰκ. 21. Πρβ. εἰκόνα ἀντιγράφου γενομένου ὑπὸ τοῦ κ. Λεφάκη ἐν ΠΑΕ 1954, σ. 180, εἰκ. 6.

τὸ φέρον τὸ κιονόκρανον. Ἡ εἰκὼν ἐν πίν. 55α δεικνύει τὸν πρῶτον ἐξ ἀριστερῶν ἡμικίονα, μεταξὺ τῆς γραπτῆς μορφῆς τοῦ νεκροῦ (ἀριστερά) καὶ τοῦ Ψυχοπομποῦ Ἑρμοῦ (δεξιά)¹. Ἡ εἰκὼν ἐν πίν. 55β δεικνύει τὸν δεύτερον ἐξ ἀριστερῶν ἡμικίονα, ἀριστερά τῆς εἰσόδου. Διακρίνονται εἰς τὰς δύο ταύτας εἰκόνας τὰ ἰδιαίτερος ἐπικίνδυνα κατακόρυφα ρήγματα τῶν λίθων. Ἡ εἰκὼν ἐν πίν. 56α δεικνύει τὸν δεξιὰ τῆς εἰσόδου ἡμικίονα² καὶ ἡ εἰκὼν ἐν πίν. 56β τὸν τελευταῖον πρὸς δεξιά, μεταξὺ τῶν γραπτῶν μορφῶν τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος³.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

¹ Ἔργον 1961, σ. 104, εἰκ. 100. BCH 1962, Chron. 1961, σ. 807, εἰκ. 18.

² Ἔργον 1960, σ. 94, εἰκ. 107, 1961, σ. 105, εἰκ. 101. BCH 1961, Chron. 1960, σ. 800, εἰκ. 4, Chron. 1961, σ. 807, εἰκ. 20 (οὐχὶ 19, ὡς κατὰ λάθος ἐδημοσιεύθη).

³ Ἔργον 1961, σ. 105, εἰκ. 102. BCH 1962, Chron. 1961, σ. 807, εἰκ. 19 (ὅχι 20, ὡς ἐδημοσιεύθη).

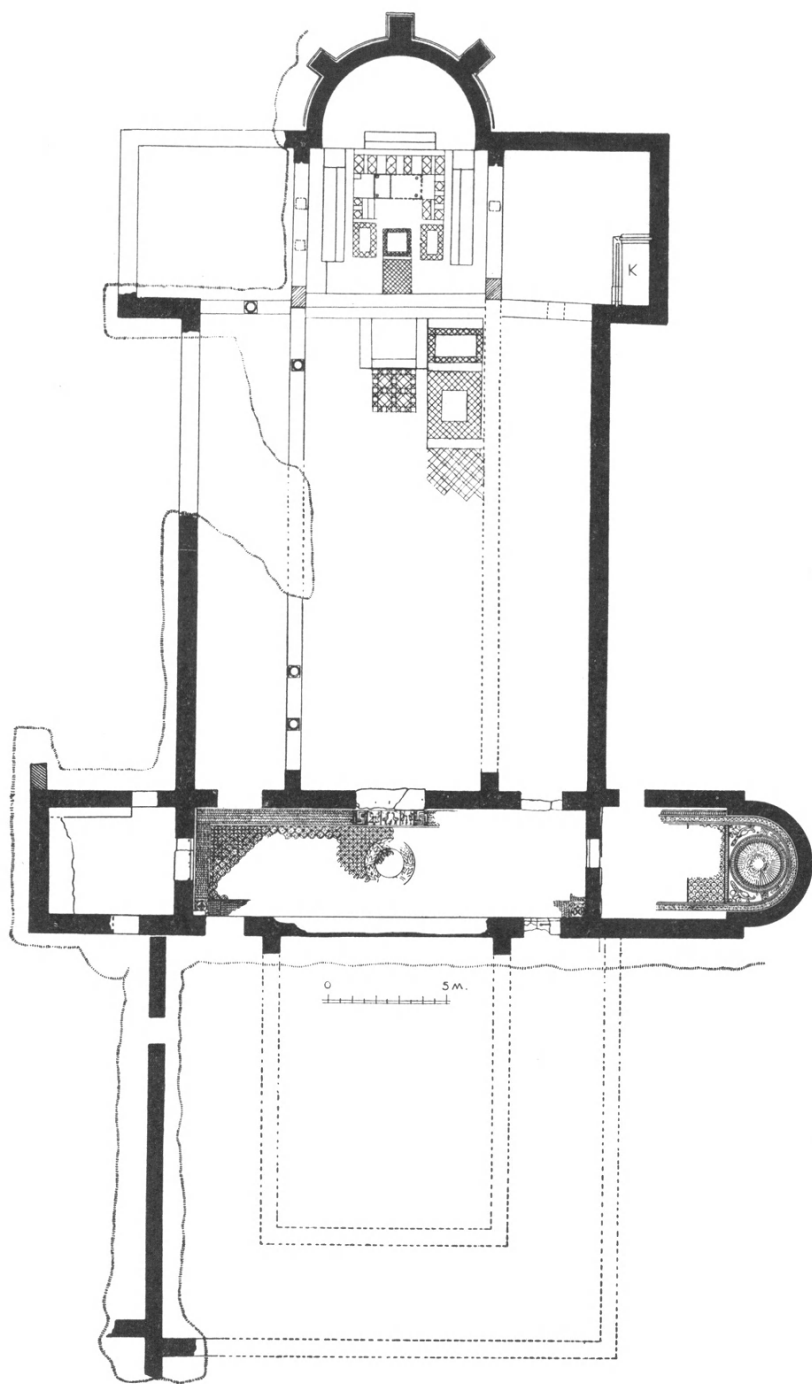
16. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ

Ἡ ἐνεργηθεῖσα ἐφέτος ἐν Νικοπόλει τῆς Ἑπείρου ἀνασκαφὴ ἐνετοπίσθη εἰς δύο κυρίως σημεῖα τοῦ ἐκτεταμένου ἐρειπιῶνος: 1) τὴν ἐξω τῶν χριστιανικῶν τειχῶν ἐσχάτως ἀποκαλυφθεῖσαν βασιλικὴν Δ καὶ 2) τὸ δυτικῶς τῆς βασιλικῆς τοῦ Δουμετίου μέγα ρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα, τὸ γνωστὸν ὡς «ἐπισκοπικὸν μέγαρον» ἢ «βασιλόσπιτο».

Τῆς βασιλικῆς Δ (εἰκ. 1) ἀπεκαλύφθη κατ' ἀρχὰς ἡ ἐξωτερικὴ ΒΔ. γωνία τοῦ βορείου πτερυγίου, ἐξηκριβώθη δὲ ὅτι τὸ πτερύγιον τοῦτο ἐξεῖχε τοῦ κυρίου σώματος αὐτῆς κατὰ τι περισσότερον τοῦ ἀντιστοίχου νοτίου. Ἐρευνήθησαν μετὰ ταῦτα περαιτέρω τὸ βόρειον καὶ τὸ νότιον κλίτος δι' ἀφαιρέσεως τῆς καλυπτοῦσης αὐτὰ ἐπιχώσεως. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ νοτίου κλίτους εὐρέθησαν ἀρκετὰ τεμάχια ζεύξεων τοῦ γνωστοῦ ὀδοντωτοῦ τύπου καὶ πολλὰ θραύσματα πλακῶν τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τῶν τοίχων, πάχους ποικίλλοντος ἀπὸ 0.017 ἕως 0.022 μ. Εὐρέθησαν ἐπίσης ἐκεῖ καὶ τεμάχια ὑαλοπινάκων διαφόρου πάχους ἑκαστον, ὡς καὶ θραύσματα θωρακίων ἐξ ἐπιχωρίου τινὸς λίθου ὁμοιάζοντος πρὸς ψαμμίτην καὶ ἄλλα ἐκ διατρήτων μαρμαρίνων θωρακίων, ὅμοια πρὸς τὰ παλαιότερον εὐρεθέντα. Ὁ νότιος στυλοβάτης ὅμως εὐρέθη τελείως κατεστραμμένος, τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸν κανονικῶν πωρολίθων ἀφαιρεθέντων ὑπὸ τῶν ἐντοπίων χάριν οἰκοδομῆς νέων οἰκημάτων. Κατὰ τὸν καθαρισμόν τοῦ νοτίου κλίτους εὐρέθησαν ἀφ' ἐνὸς μαρμαρίνου ἀμφικιονίσκος παραθύρου καὶ ἀφ' ἐτέρου ἱκανοὶ πώρινοι θολίται, ἀπὸ τὰ τόξα τὰ ὅποια ἐγεφύρουν τὸ μεταξὺ τῶν κιόνων κενόν, τὰ ὅποια οὕτω ἀποδεικνύεται, ὅτι ἦσαν πώρινα, ὅπως καὶ τὰ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀλκίsonoς.

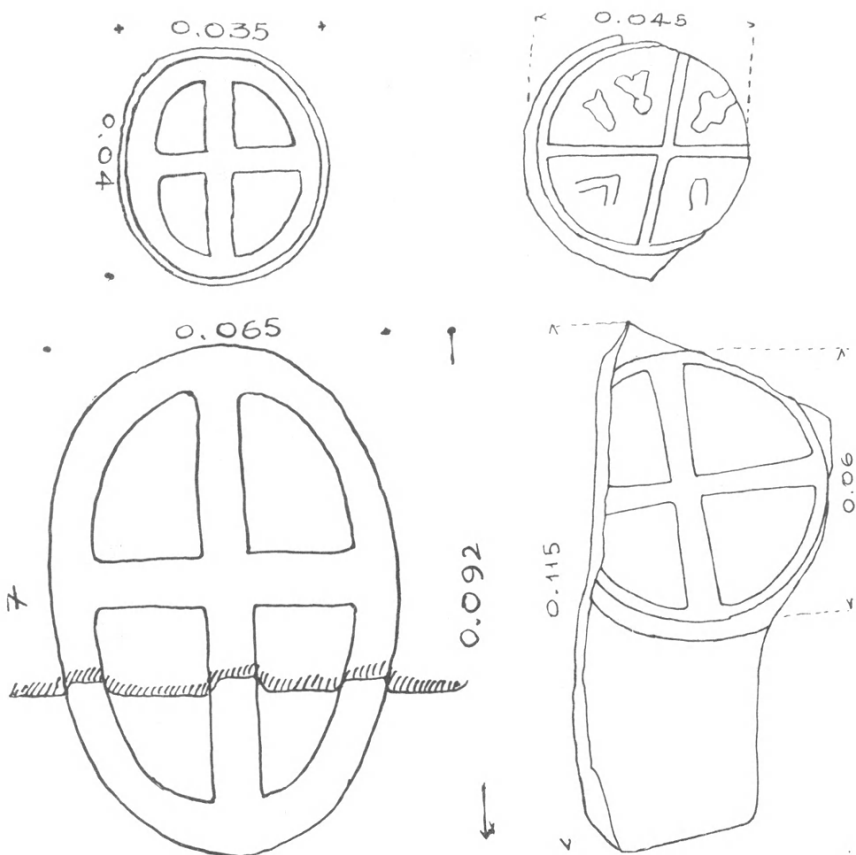
Τοῦ βορείου κλίτους ἀπεκαλύφθησαν δύο εἰσέτι βάσεις κιόνων κατὰ χώραν ὡς καὶ ἡ σχετικὴ δυτικὴ παραστάς (εἰκ. 1) ἀκόμη δὲ καὶ ἄλλα τεμάχια τοῦ μετὰ πλουσίων γλυφῶν περιθύρου τῆς βασιλείου θύρας καὶ τέλος μικρόν, ρωμαϊκῶν χρόνων, κακότεχνον, πώρινον ἀκέφαλον ἀγαλμάτιον, πιθανώτατα Νύμφης.

Ἄλλη ἀνασκαφικὴ ἐργασία ἐγένετο εἰς τὸν νάρθηκα τῆς βασιλικῆς, ὅστις ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὑψηλῆς (2 περίπου μέτρων) ἐπιχώσεως. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἠρευνήθη τὸ βορείως αὐτοῦ ἐξέχον τετράγωνον, ἀγνώστου προορισμοῦ, διαμέρισμα (εἰκ. 1 καὶ πίν. 57α), εὐρέθη δὲ ὅτι τοῦτο ἀφ' ἐνὸς μὲν συνεχαινώνει πρὸς τὸν νάρθηκα διὰ μεγάλης θύρας (πλάτους 1.83 μ.) ἀφ' ἐτέρου δὲ ἔφερε δύο ἄλλας μικροτέρας ἐξωτερικὰς θύρας, τὴν μὲν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς

Εικ. 1. Κάτοπις τῆς βασιλικῆς Δ τῆς Νικοπόλεως

πλευρᾶς, συμμετρικὴν πρὸς τὴν τοῦ νοτίου διακονικοῦ (εἰκ. 1), τὴν δὲ ἐπὶ τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς. Τὸ δωμάτιον τοῦτο εὐρέθῃ ἐστρωμένον διὰ μικρῶν ἀκανονίστων τεμαχίων λευκοῦ ἢ ὑποκυάνου μαρμάρου (opus signinum) καὶ ἦτο ἐφωδιασμένον διὰ χαμηλοῦ πεζουλίου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν.

Εἰκ. 2. Σφραγίσματα ἐπὶ κεράμων τῆς βασιλικῆς Δ.

Δοκιμαστικὴ σκαφή, γενομένη ἀνατολικῶς τοῦ περιγραφέντος διαμερίσματος πρὸς διαπίστωσιν ὑπάρξεως ἐκεῖ βαπτιστηρίου ἀπέβη ἀρνητικὴ, ἀπέδωκεν ὅμως πολλὰ θραύσματα στρωτῆρων κεράμων τῆς στέγης, τινὰ τῶν ὁποίων ἔφερον σφραγίσματα διαφόρων τύπων (εἰκ. 2) φέροντα ἐντὸς κύκλου ἢ ἐλλείψεως ἀνάγλυφον ἰσοσκελῆ σταυρὸν καὶ μαρτυροῦντα ὅτι ἐγένετο εἰδικὴ παραγγελία κεράμων διὰ τὴν ἡμετέραν βασιλικήν.

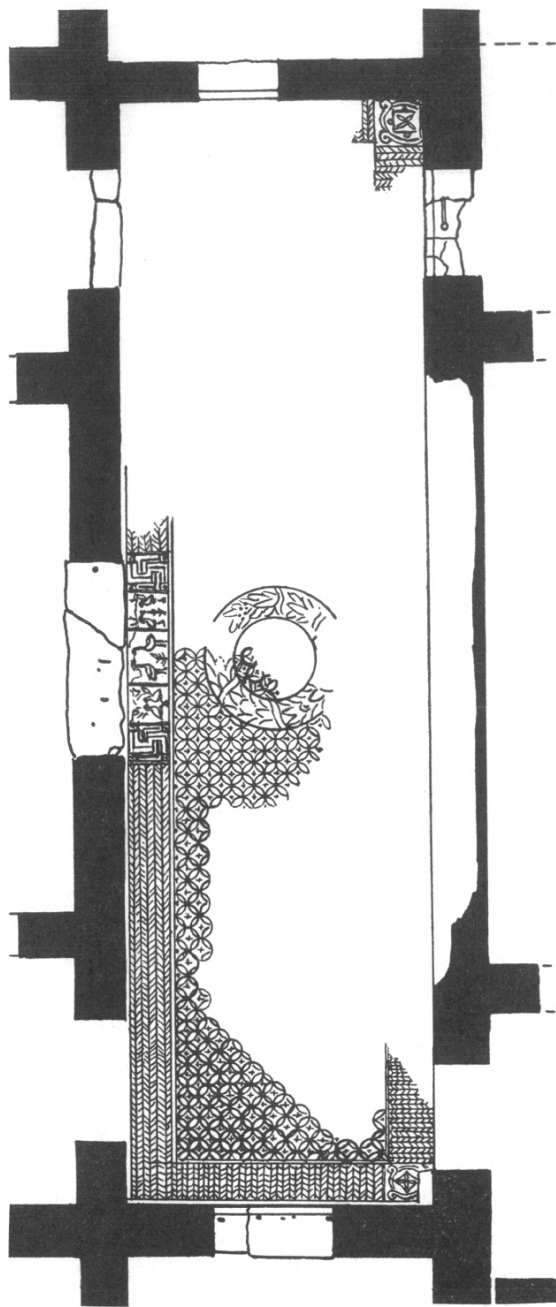

Μετὰ τὸ βόρειον ἐξέχον διαμέρισμα ἐπελήφθημεν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ πρὸς αὐτὸ συνεχομένου τμήματος τοῦ νάρθηκος, εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὁποίου ἀνεφάνη ψηφιδωτόν, δυστυχῶς πολὺ ἐφθαρμένον. Κατωρθώθη ἐν τούτοις δι' ἐπιμελοῦς ἐρεῦνης ἡ ἀποτύπωσις τοῦ γενικοῦ σχεδίου του (εἰκ. 3), ὡς καὶ τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸ διακοσμητικῶν θεμάτων. Ἀπεδείχθη οὕτω ὅτι ὁλόκληρος ὁ ὀρθογώνιος χώρος τοῦ νάρθηκος ἔφερεν ἐν τῷ μέσῳ μὲν συνεχὲς κόσμημα ἐκ διατεμνομένων κύκλων, διαμέτρου 0.32, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται μικροὶ σταυροὶ ἐντὸς τετραγώνου. Κατὰ τὴν παρυφὴν τοῦ ὀρθογωνίου ὑπῆρχε πλαίσιον, πλάτους 0.57μ., κοσμοῦμενον διὰ συνεχῶν διέδρων γωνιῶν, ἐναλλάξ φωτιζομένων καὶ σκιαζομένων (εἰκ. 3) τὰ ἄκρα ὅμως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ πλαισίου τούτου κατέληγον εἰς κομβωτοὺς κύκλους, ἐγγραφομένους ἐντὸς τετραγώνου (εἰκ. 3). Τὸ πλαίσιον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς διεκόπτετο πρὸ τῆς βασιλείου πύλης ὑπὸ πέντε τετραγώνων ψηφιδωτῶν πινάκων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν δύο ἄκροι ἐκοσμοῦντο διὰ συνθέτων μαιάνδρων, οἱ δὲ τρεῖς μέσοι ὑπὸ ζευγῶν ἀντωπῶν πτηνῶν (εἰκ. 3 καὶ πίν. 57β καὶ 58α). Ἐκ τῶν πτηνῶν τούτων τὰ μὲν τοῦ μέσου πίνακος εἶναι πιθανώτατα θήλαα παγώνια, τὰ δὲ λοιπὰ πιθανῶς περιστεραί, ἔτοιμα νὰ ραμφίσουν τὸν πρὸ αὐτῶν ὀρθούμενον καρπὸν ἢ κάλυκα ἄνθους (πίν. 57β καὶ 58α). Ἀφ' ἐτέρου τὸ μέσον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑπὸ τῶν διατεμνομένων κύκλων καλυπτομένου ὀρθογωνίου χώρου διεκόπτετο ὑπὸ πλατείας (ἐξ. διαμ. 2.33) στεφάνης ἐκ φύλλων, πολυχρῶμων ἀνθέων καὶ καρπῶν (πίν. 58β). Τμῆμα τῆς στεφάνης ταύτης εἶχεν ἀποκαλυφθῆ καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1959.

Τὰ χρώματα τῶν ψηφίδων τῶν κοσμημάτων (αἵτινες ἔχουσι πλευρὰν 0.01μ.) εἶναι : λευκόν, μέλαν, κόκκινον καὶ πράσινον. Τῶν πτηνῶν τὰ μὲν περιγράμματα εἶναι ἐκ μελανοκυάνων ψηφίδων, τὰ πτερὰ ἐκ βαθυπρασίνων μὲ λευκὴν παρυφὴν, τὰ δὲ ράμφη καὶ οἱ πόδες ἐξ ἐρυθρῶν. Τὸ βάθος τῶν παραστάσεων εἶναι λευκόν. Εἰς τὸν ἀνθοπλόκαμον τῆς στεφάνης ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ ψηφίδες ἐκ βαθυκυάνου καὶ κραμβίνης ὑαλομάζης.

Κινητὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἐγένοντο τὰ ἐξῆς : 1) τεμάχια ὀρθογωνίων θωρακίων ἐξ ἐπιχωρίου λίθου μετ' ὀρθογωνίων πλαισίων περιβαλλόντων σταυρὸν 2) τεμάχια μαρμαρίνων θωρακίων, ὧν διεσώθη τὸ πλαίσιον (πίν. 59α), ἀποτελούμενον ἐκ ταινίας φερούσης ἀνάγλυφον ἐλικοειδῆ βλαστὸν καὶ περιβαλλούσης λέσβιον φυλλοφόρον κυμάτιον μετ' ἀστραγάλου. Ἐπὶ τοῦ εὐρεθέντος τεμαχίου διακρίνονται σαφῶς καὶ τὰ λείψανα τοῦ λεπτεπιλέπτου διατρήτου κοσμήματος τοῦ θωρακίου, θραύσματα τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν καὶ ἄλλοτε (Ἔργον Ἀρχ. Ἐτ. 1959, σ. 69) καὶ ἐφέτος πολλά, δι' ὧν ἐλπίζεται νὰ κατορθωθῇ ἡ ἀναπαράστασις τοῦ ἐσωτερικοῦ διατρήτου κοσμήματος τῶν θωρακίων.

Τοῦ δυτικῶς τῆς βασιλικῆς τοῦ Δουμετίου « ἐπισκοπικοῦ μεγάρου »,

Εἰκ. 3. Ὁ νόθος τῆς βασιλικῆς Δ καὶ τὰ διασωθέντα τμήματα τῆς ψηφιδωτῆς διακοσμήσεως τοῦ δαπέδου του.

ὅπερ εἶχεν ἀνασκάψει ἐν μέρει ὁ μακαρίτης Αλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ¹, δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε δημοσιευθῇ τὸ γενικὸν σχέδιον, ἵσως διότι δὲν εἶχεν εἰσέτι ὀλοκληρωθῇ ἡ ἀνασκαφὴ του. Ἐπειδὴ δὲ ἔκτοτε (1913-1924) εἶχε τὸ κτήριον ἀφεθῇ τελείως ἀπεριποίητον, ἀνεπτύχθη ἐν αὐτῷ τοσαύτη φυτεία, ὥστε νὰ καθίσταται δυσδιάκριτον τὸ σχέδιόν του. Ἐθεωρήθη λοιπὸν σκόπιμος ὁ ἐκ νέου καθαρισμὸς καὶ ἐκθάμνωσις αὐτοῦ, ἵνα εὐοδωθῇ ἡ ἀποτύπωσις τῆς κατόψεως αὐτοῦ, ἣν καὶ ἐπεχείρησα βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ πτυχιούχου τῆς ἀρχαιολογίας κ. Γ. Δεσποίνης.

Ὡς βλέπει τις ἐκ τῆς παρατιθεμένης κατόψεως (εἰκ. 4) πρόκειται περὶ μεγάλου ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος διατεταγμένου πέριξ ἐσωτερικῆς ὀρθογωνίου ὑπαίθρου αὐλῆς (18.15 × 23.40 μ.) περιβαλλομένης καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας, αὐτῆς πλευρὰς ὑπὸ στοῶν, ὧν διετηρήθησαν κατὰ χώραν ὁ στυλοβάτης (πίν. 59β) καὶ τινες βάσεις τῶν γωνιαίων κιόνων. Τὸ δάπεδον τῶν στοῶν ἦτο ἐστρωμένον διὰ ψηφιδωτῶν, τινὰ τῶν ὁποίων κατεσκευάσθησαν ἀσφαλῶς κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, ὡς μαρτυροῦν οἱ σταυροί, δι' ὧν διακοσμοῦνται καὶ τινες ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφαί. Φαίνεται λοιπὸν ἀσφαλὲς ὅτι τὸ κτήριον ἐχρησιμοποιήθη καὶ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους, λόγῳ δὲ τῆς ἀμέσου γειτνιασεως αὐτοῦ πρὸς τὴν βασιλικὴν τοῦ Δουμετίου, δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ἐκδοχὴ τῆς χρησιμοποίησεως αὐτοῦ ὡς ἐπισκοπικοῦ μεγάρου.

Ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ περιστυλίου διετηρήθησαν ἰωνικαὶ βάσεις μετὰ πλίνθου (ὑψ. 0.313 μ.), ὀλόσωμοι ἀρράβδωτοι κορμοί (ὑψ. 3.42-3.48 μ.), ἰωνικὰ κιονόκρανα (πίν. 60α), φέροντα διακεκοσμημένα προσκεφάλαια καὶ ἐπιστύλια (πίν. 61α καὶ β) μετὰ συμφυοῦς ζωφόρου, φερούσης ἀνάγλυφον ἀνθοπλόκαμον καὶ στεφομένης ὑπὸ ἰωνικοῦ κυματίου μετ' ἀστραγάλου (πίν. 60β). Ἐλλείπουν μόνον τὰ γεῖσα, ἵνα ἔχωμεν πλήρη τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ὅλου ρυθμοῦ τῶν κιονοστοιχιῶν, τὸ ὀλικὸν ὕψος τῶν ὁποίων θὰ ἐφθανε τὰ 4.60 ἕως 4.70 μ. Ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 5 παρέχει μίαν τομὴν ἐν ἀναπαράστασει τῆς κιονοστοιχίας τοῦ περιστυλίου.

Εἰς τὰς τέσσαρας στοὰς τῆς αὐλῆς (εἰκ. 4, Α, Α, Α, Α) ἐξέβαλλον ὀρθογώνιοι χῶροι ἄλλοι δι' ἀπλῶν θυρῶν καὶ ἄλλοι διὰ τριβήλων. Ἐν τοιοῦτῳ τρίβηλον (πίν. 62α) διεσώθη εἰς μέγαν κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εὐρισκόμενον ὀρθογώνιον χῶρον (13.20 × 7.25) (εἰκ. 4 Β), ὅστις ἔφερε κάτωθεν, ὡς καὶ ἄλλοι, κυλινδρικοὺς στυλίσκους ὑποκαύστου, ὕψους 0.36 μ., ἀπαρτιζομένους ἐκ στρογγύλων πλίνθων, διαμ. 0.20 μ., τοποθετημένων ὡς τὸ παρακείμενον σχέδιον (εἰκ. 6) δεικνύει καὶ ὑποστηρίζόντων παχείας πηλίνης πλάκας, ἐφ' ὧν ἔβαιναν

¹ ΠΑΕ 1913, 103-106. 1914, 219-220. 1916, 60-64. 1918, 16. 1924, 114

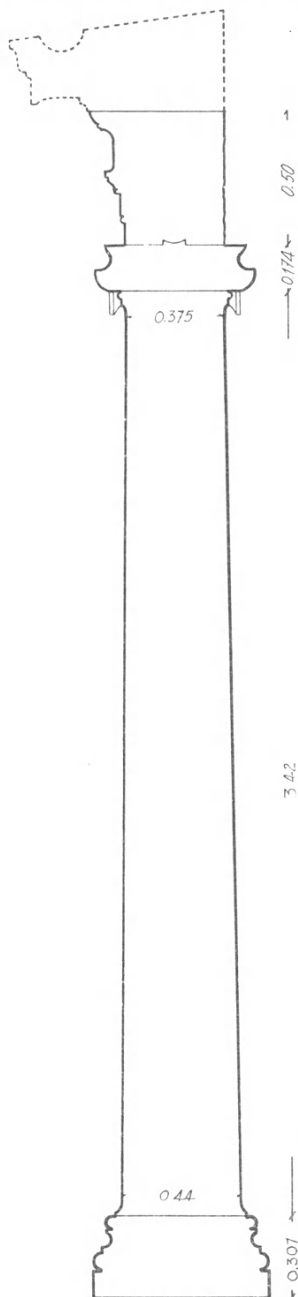

ὕδραυλικὸν κονίαμα, πάχ. 0.15 - 0.20μ., εἰς τέσσαρας διαστρώσεις, χρησιμεῦον ὡς ὑπόστρωμα τοῦ καλύπτοντος τὸν χῶρον ψηφιδωτοῦ¹.

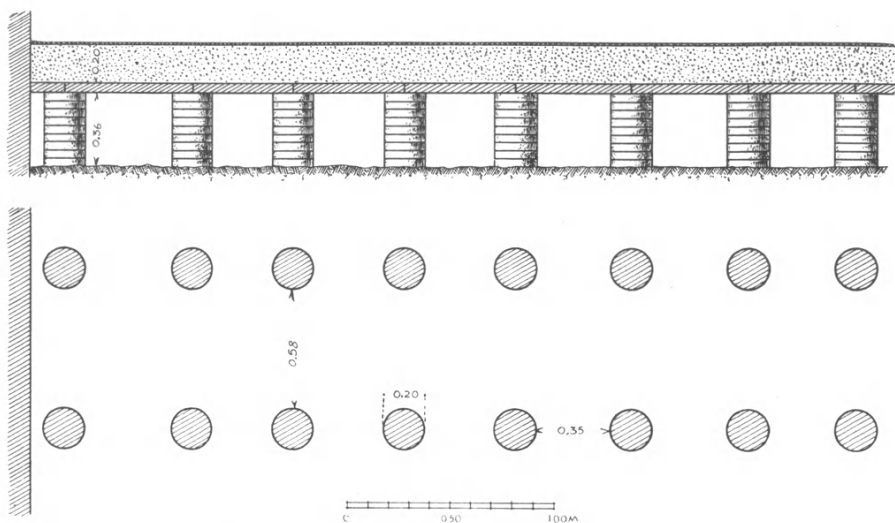
Ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ κτηρίου ἦτο ἀσφαλῶς διώροφος, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ διασωθείσης παρὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν κλιμακωτῆς ἀνάδοδου (εἰκ. 4, Γ καὶ πίν. 62β). Εἰς τὸν ἄνω δὲ τοῦτον ὄροφον, φέροντα πρὸς τὴν αὐλὴν κιονοστοιχίας, ἴσως ἀνήκουν τεμάχια κορμῶν κιόνων μὲ σπειροειδεῖς ραβδώσεις (πίν. 63α) μέσης διαμέτρου 0.36μ. Οἱ ἄλλοι ὅμως χῶροι, ὧν οἱ τοῖχοι διατηροῦνται μέχρις ὕψους φθάνοντος τὰ 4 μέτρα, εἶναι πλήρεις ὑψηλῆς ἐπιχώσεως καὶ ἔχουν ἀνάγκην περαιτέρω ἀνασκαφῆς, ἵνα καθορισθῇ τὸ σχέδιόν των.

Κινητὰ εὐρήματα ἐν τῷ κτηρίῳ τούτῳ ἐγένοντο 1) χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Καρακάλλα φέρον ἐπὶ μὲν τῆς προσθίας ὀψέως αὐτοῦ τὴν προτομὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν ἐπιγραφὴν, ΑΚΜΑ. ΑΝΤΩΝ, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας Νίκην μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΝΕΙΚΟ (πολιτῶν) 2) μικρὸν χαλκοῦν νόμισμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου φέρον ἔμπροσθεν μὲν προτομὴν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ROMA ὀπισθεν δὲ τὴν γνωστὴν παράστασιν τῆς λυκαίνης θηλαζούσης τὸν Ρῶμον καὶ τὸν Ρωμύλον 3) χαλκοῦν νόμισμα τελείως ἀποτετριμμένον Κωνσταντίου τοῦ Β' (;) μὲ παράστασιν πυλίδος φρουρίου καὶ 4) θραῦσμα

¹ Φωτογραφίαν τοῦ ὑποκαύστου παρῆσκε πάλαι ὁ Α. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ (ΠΑΕ 1916, σ. 63, εἰκ. 10).

Εἰκ. 5. Τομή τοῦ κίονος καὶ τοῦ ἐπιστυλίου τῶν στοῶν τοῦ περιστυλίου (ἀναπαράστασις).

Εἰκ. 6. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ ὑποκαύστου τῆς αἰθούσης Β.

Εἰκ. 7. Τεμάχια ἐπιγραφῶν ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος.

κορμού κίονος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΑΡΙΠΜ (εἰκ. 7 ἄνω δεξιᾷ). Συνελέγησαν ἐπίσης ἐκ τοῦ αὐτοῦ τομέως 1) σπάραγμα ἐπιγραφῆς ἀναγραφούσης ρωμαϊκὰ ὀνόματα (εἰκ. 7 κάτω δεξιᾷ) καὶ 2) βάθρον (εἰκ. 7 ἀριστερᾷ), ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφὴ: *Αὐτοκράτο[ρι] / Καίσαρι, Θεοῦ υἱῷ / Σεβαστῷ, / Αἰγείοι*. Πρόκειται πιθανῶς περὶ ἀφιέρωσης ἀνδριάντος τοῦ Καίσαρος ὑπὸ κατοίκων τῶν Αἰγῶν¹ (Ἐδέσσης), οἵτινες μέχρι τοῦδε ἦσαν γνωστοὶ ὡς Αἰγαῖοι.

Ἀναφέρω ἐν τέλει ὅτι ἐμελέτησα τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ μεγάλου μαρμαρίνου καὶ πολυγλύφου θυρώματος τῆς βασιλείου πύλης τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀλκίσονος. Τούτου σώζονται κατὰ γῆς σχεδὸν πάντα τὰ τεμάχια (πίν. 63β), ἐλάχιστα δὲ μόνον τμήματα θὰ συμπληρωθῶσι διὰ νέων. Τὸ μέγα τοῦτο θύρωμα ἀναστηλούμενον ἐπὶ τοῦ σωζομένου κατωφλίου τῆς θύρας καὶ ἐρειδόμενον ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν εἰς ἱκανὸν ὕψος σωζομένων παχέων (0.95μ.), τοίχων τοῦ νάρθηκος, θέλει προσδώσει μεγάλην ζωὴν εἰς τὴν εἰρημένην βασιλικήν.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

¹ Ὁ μακαρίτης καθηγητὴς Χρ. ΚΟΝΤΟΣ, ὅστις πρῶτος ἐδημοσίευσε τὴν ἐπιγραφὴν (ΙΑΕ 1927, 51), ἐθεώρησε τὸ βάθρον ὡς ἀνάθημα τῶν κατοίκων τοῦ Αἰγίου (Αἰγείοι), ὁ δὲ συντάκτης τῶν Πρακτικῶν ἔγραψεν ἐν ὑποσημείώσει (ἐνθ. ἀν. σημ. 1), ὅτι μᾶλλον Ἀργεῖοι ὀφείλει νὰ ἀναγνώσθῃ τὸ ὄνομα. Ἀφ' ἐτέρου οἱ ἀναδημοσιεύσαντες τὴν ἐπιγραφὴν Α. BENJAMIN καὶ ΑΝΤ. RAUBITSCHKE (Hesperia 1959, 73) θεωροῦν τὸ βάθρον ὡς ἀνάθημα τῶν κατοίκων τῆς ἐν Κιλικίᾳ πόλεως Αἰγεαί, πρὸς τούτους δὲ φαίνεται μᾶλλον νὰ συμφωνῇ καὶ ὁ LOUIS ROBERT (REG 1963, 140).

17. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΙΣ ΤΟ ΝΕΚΥΟΜΑΝΤΕΙΟΝ ΤΟΥ ΑΧΕΡΟΝΤΟΣ

Διαφωτιστική υπῆρξεν ἡ κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1961 ἀνασκαφή τοῦ νεκυομαντείου, ἐπεκταθεῖσα εἰς τὸ πρὸς Βορρᾶν τοῦ κυρίως ἱεροῦ ΕΖΗΘ τμήμα, διότι ἐπέχυσεν ἀρκετὸν φῶς εἰς τὰ τελούμενα ὑπὸ τῶν χρηστηριαζομένων κατὰ τὸ στάδιον τῆς προετοιμασίας των, δηλαδὴ πρὶν οὗτοι, διανύσαντες τοὺς δαιδαλώδεις καὶ σκοτεινοὺς διαδρόμους, φθάσουν εἰς τὴν κεντρικὴν ὑπέργειον αἴθουσαν τοῦ ἱεροῦ ΙΚΑΜ, ἔνθα καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις ἐπεφαίνοντο αἱ σκιαὶ τῶν νεκρῶν.

Ἐνεργῶς συμμετέσχον εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἡ πτυχιούχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καθηγήτρια δ. Μαρία Ράπτη, καὶ ὁ ἔκτακτος ἐπιμελητὴς Ἀρχ(των), κ. Σπύρος Μουσελίμης, τοὺς ὁποίους καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ διὰ τὴν πολύτιμον συνδρομὴν των ¹.

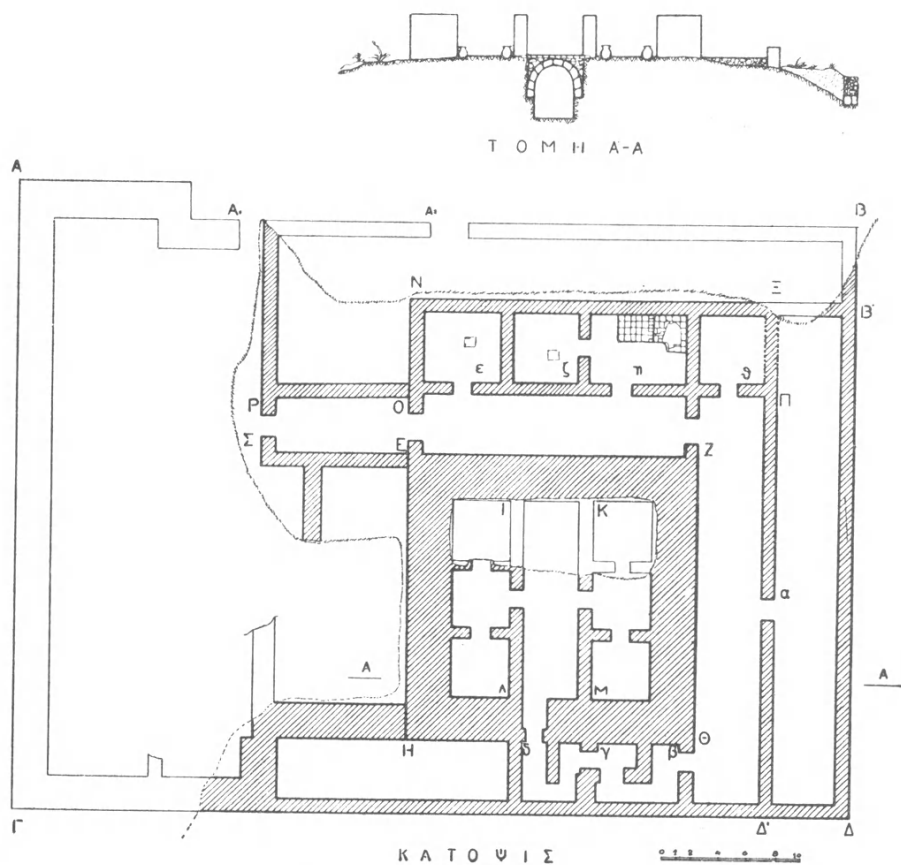
Κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τὰς μεταγενεστέρας ἐπιχώσεις, βάθους 2.50μ. περίπου, ἐπὶ τῶν ὁποίων διετηροῦντο ἐρειπωμένοι τοῖχοι τῶν κελλίων τῆς Μονῆς, ὀλόκληρος ὁ βόρειος διάδρομος ΟΕΖ, μήκους 21.70μ. (πίν. 64α), ὅσον δηλαδὴ καὶ ἡ βόρειος πλευρὰ ΕΖ τοῦ κυρίως ἱεροῦ, πλάτους δὲ 4.50μ. ὅσον περίπου καὶ τὸ πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου ΖαΘ (4.85μ.). Ἐξωτερικῶς τοῦ διαδρόμου εὐρέθησαν τρία δωμάτια, ε,ζ,η καὶ τέταρτον θ, εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου ΖαΘ (σχέδ. εἰκ. 2).

Δυτικῶς τοῦ διαδρόμου ΟΕΖ συνέχεται μικρότερος διάδρομος ΡΣΟΕ (σχέδ. εἰκ. 1 καὶ πίν. 65α), τοῦ ὁποίου σφύζεται ἡ κατωτάτη στρῶσις τῶν θεμελίων, πλάτους 4.20μ., μήκους 11μ., ὅσον δηλαδὴ τὸ ἄθροισμα τοῦ πλάτους τῶν δύο πρὸς Ἀνατολὰς διαδρόμων. Ἄν καὶ τὸ πρὸς Νότον τοῦ προδιαδρόμου ΡΣΟΕ τμήμα δὲν ἀνεσκάφη, διότι κατέχεται ὑπὸ πυργοειδοῦς κτίσματος τῆς Μονῆς (πίν. 64β), ἐν τούτοις καθίσταται πλέον σαφές, ὅτι τὸ κυρίως ἱερὸν τοῦ Ἀδου περιβάλλετο συμμετρικῶς κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, τὴν δυτικὴν, τὴν βόρειον καὶ τὴν ἀνατολικήν, ὑπὸ διαδρόμων εἰς σχῆμα , ἐνίοτε μάλιστα μετὰ συνεχομένων χώρων ὑπηρετικῶν εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ νεκυομαντείου (β. διάδρομος), κατὰ δὲ τὴν νοτίαν ὑπὸ στενοτέρου διαδρόμου, τοῦ λαβυρίνθου, πλάτους 3.30μ.

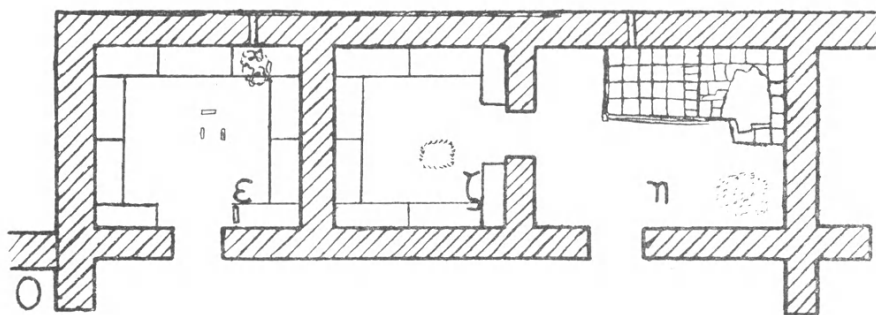
Ὁ εἰσερχόμενος διὰ τῆς βορείου ἐξωτερικῆς πύλης Α₁ εἰς τὸ τέμενος ἔφθανε διὰ δύο τοξωτῶν πυλῶν τοῦ διαδρόμου ΡΣ, ΟΕ εἰς τὸν βόρειον διάδρομον, ἀριστερᾷ τοῦ ὁποίου εἶναι διατεταγμένα τὰ τρία δωμάτια (ε,ζ,η). Εἰς τὸ ἀνατολικὸν πέρασ τούτου ὑπῆρχεν ἡ τοξωτὴ πύλη Ζ, ὁδηγοῦσα εἰς τὸν ἀνατολικόν

¹ Ἰδὲ καὶ τὸ Ἔργον 1961, σ. 118-125, Antike Kunst 1963 (1es Beiheft), σ. 51-54. Περὶ τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν, τὸ Ἔργον 1960, σ. 102 - 110 καὶ ΠΑΕ 1960 εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ νεκρομαντείου τῆς Ἐφύρας.

Εἰκ. 2. Κάτοψις τῶν δωματίων ε, ζ, η τοῦ νεκρομαντείου.

διάδρομον. Πρὸ αὐτῆς ἀπεκαλύφθησαν ἐφέτος πλήρως ἀριστερᾷ μὲν ὁ μεγάλος πῆλινος λέβης, ἐρμηνευθεὶς ὡς λ ο υ τ ῆ ρ ι ο ν, δεξιᾷ δὲ ὀλόκληρος ὁ λιθοσωρός (ἐρμαῖς), σχηματισθεὶς βαθμιαίως διὰ τῶν προφυλακτικῶν καὶ ἀποτροπαίων λίθων, τοὺς ὁποίους ἔρριπτον οἱ ἐπισκέπται κατὰ τὴν εἰσοδὸν τῶν εἰς τὸν διάδρομον ΖαΘ καὶ εἰς τὸ δῶμα θ (πίν. 64α καὶ γ)¹.

Τῆς δυτικῆς πύλης ΡΣ σφύζονται μόνον οἱ κατώτεροι θεμέλιοι λίθοι, τῆς μεσαίας ὅμως ΟΕ, πλάτους 2.07μ., διατηροῦνται τὸ κατώφλιον, ὕψους 0.12μ., καὶ ὁ ἐκατέρωθεν πρῶτος δόμος τῶν παραστάδων (πίν. 65α), ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκτίσθη ἡ τοξωτὴ πύλη τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς. Ἐπὶ τοῦ μέσου τῆς πλευρᾶς, τῆς πρὸς τὸν κυρίως διάδρομον, ὑπάρχει ὀρθογωνία ἐγκοπὴ, διαστάσεων 10 × 19.5 ἐκ., πρὸς ἀσφάλισιν τῆς σιδηροφράκτου πιθανώτατα τοξωτῆς θύρας, ἡ ὁποία ἐπὶ πλέον ἡσφαλίζετο ἐσωτερικῶς διὰ δοκοῦ, εἰσχωρούσης κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου ε (πίν. 66α).

Τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου καὶ τῶν παρακειμένων τριῶν δωματίων ἀπέτελει ὁ φυσικὸς βράχος τοῦ λόφου, ἄδρῶς ἐξομαλυνθεὶς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐπιστρωθῇ χῶμα γῆς πρὸς κάλυψιν τῶν ἀνωμαλιῶν. Ἡ ἐπὶ τοῦ λιθολογήματος, τῆς λιθίνης δηλαδὴ κρηπίδος τῶν δωματίων (πίν. 65β), ἀνωδομία εἶχε κατασκευασθῇ δι' ὀπτῶν πλίνθων, ὑψηλότερον δὲ δι' ὠμῶν, διότι αἱ τελευταῖαι αὗται εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν χαμηλότερον τῶν ὀπτοπλίνθων. Ἀντιθέτως ὑπεράνω τοῦ δαπέδου τῶν διαδρόμων καὶ ἐντὸς στρώματος πηλοῦ ὑπῆρχεν ἀμιγῆς στρώσις ὀπτοπλίνθων. Παρόμοιοι πλίνθοι εἶχον εὐρεθῇ ἐπίσης πέρυσιν εἰς τὸν ἀνατολικὸν διάδρομον ², ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν ἰσχυρῶν τοίχων τοῦ κυρίως ἱεροῦ εἶχε κατασκευασθῇ ἐξ ὀπτῶν πλίνθων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς κυρτοὺς κεράμους στέγης τῶν δωματίων οἱ κέραμοι τοῦ στρώματος τοῦ διαδρόμου, προερχόμενοι ἐκ τοῦ κυρίως ἱεροῦ, εἶναι τοῦ κορινθιακοῦ τύπου, γεγονός τὸ ὁποῖον ἐνισχύει τὴν ἄποψιν, ὅτι τὰ πέραξ τοῦ ἱεροῦ κτίσματα καὶ οἱ διάδρομοι ἐστεγάζοντο διὰ χωριστῆς στέγης. Εἰς τὸ γεγονός τοῦτο ἀπεδώσαμεν μετ' ἐπιφυλάξεως τὸ ὑπερβολικὸν πάχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ἱεροῦ ΕΖΗΘ³. Αἰσθητὴ ὑπῆρξεν ἡ τελεία ἔλλειψις ἀνθεμωτῶν ἡγεμόνων καλυπτῆρων, τεκμήριον ὅτι οὐδεὶς πλαστικὸς κόσμος ἐφαίδρυνε τὴν σκυθρωπὴν ὄψιν τοῦ πυραμιδωτοῦ ἱεροῦ ἐπὶ τοῦ τεφροῦ βράχου, δεσπόζοντος τῆς πεδιάδος καὶ τῆς λίμνης τοῦ Ἀδου. Ἀξιοσημείωτον ἐπίσης εἶναι, ὅτι τὰ μὲν δώματα ε καὶ η ἐπικοινωνοῦν ἀπ' εὐθείας μὲ τὸν διάδρομον, τὸ δὲ ζ διὰ μέσου τοῦ η, ἐνῶ τὸ θ διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου ΖαΘ.

¹ Ἰδὲ καὶ Τὸ Ἔργον 1960, σ. 107. ΠΑΕ 1960 εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

² Τὸ Ἔργον 1960, σ. 102.

³ Αὐτ. σ. 109. Ἐνδεχομένως οἱ τοῖχοι περιέκλειον ὑψηλότερον διάδρομον οὐχὶ ἄσχετον μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν εἰδώλων (Αὐτόθι).

Ἀσφαλῶς τὰ δώματα ε καὶ ζ προωρίζοντο διὰ τὰς ἐγκοιμήσεις (incubation), διότι ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν ὑπολείμματα τροφῶν, περὶ τὸ μέσον δὲ τῶν δαπέδων των λείψανα ἐστίας καὶ ἄφθονος τέφρα, πρὸς παρασκευὴν τῆς τροφῆς καὶ θέρμανσιν, κυρίως ὅμως διότι αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις των (5.75×5.20 καὶ $4.95 \times 5.20 \mu.$) εἶχον ὑπολογισθῇ διὰ 9 καὶ 8 κλίνας, διαστάσεων $1.90 \times 0.70 \mu.$ (σχεδ. εἰκ. 2).

Κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ η διατηρεῖται ἐπὶ τοῦ δαπέδου κατασκευὴ ἐξ ὀπτοπλίνθων (πίν. 66β καὶ σχεδ. εἰκ. 2) σχήματος περίπου Γ, μὲ μῆκος πλευρῶν 5.15 καὶ 2.70, ἔχουσα κατὰ τὸ δυτικὸν πέρας ἀποχέτευσιν διὰ μέσου τοῦ βορείου τοίχου. Ὅτι πρόκειται λουτρῶν πρὸς καθαρμὸν τῶν ἐγκοιμωμένων δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Τὸ ἀρχικὸν λουτρόν, διαστάσεων $3.00 \times 2.10 \mu.$, ἀποτελούμενον ἐκ τεσσάρων σειρῶν ἐξ ἐξ πλίνθων, διαστάσεων $0.45 \times 0.45 \mu.$, περιβαλλομένων διὰ πλαισίου ἐκ πλίνθων ἐπίσης, καθέτως ἐμπετηγμένων, κατεῖχε τὸ μέσον τοῦ βορείου τοίχου. Βραδύτερον ὅμως τοῦτο ἐπεξετάθη πρὸς Ἀνατολὰς διὰ προσθήκης ὀρθογωνίου στρώσεως πλίνθων, διαστάσεων $1.60 \times 2.70 \mu.$, διακρινομένων ἔνεκα τῆς ἀμελοῦς διατάξεως τῶν πλίνθων καὶ τῆς ἐλλείψεως πλαισίου (σχεδ. εἰκ. 2). Παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ δώματος διεπιστώθησαν παχὺ στρώμα τέφρας ἐκ τῆς πυρᾶς πρὸς θέρμανσιν τοῦ ὕδατος καὶ λείψανα τροφῶν. Πιθανώτατα ὅμως ἐνταῦθα δὲν ἐγίνετο ἐγκοιμήσεις, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι ὁ χῶρος ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς λουτρῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι αἱ διαστάσεις του ($7.20 \times 5.20 \mu.$) δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς ἀκέραιον ἀριθμὸν κλινῶν.

Ἐτέρα ἀποχέτευσις παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ ε καὶ παρ' αὐτὴν πρόχειρος κατασκευὴ ἐκ λίθων ἀργῶν, διαστάσεων $1.20 \times 1.00 \mu.$, ἀπετέλουν, φαίνεται, τὸν νιπτῆρα τοῦ δώματος.

Ἡ αὐτὴ ἀντίληψις τῆς triplēs διαρθρώσεως τῶν χώρων παρατηρεῖται ἐπίσης καὶ ἐδῶ, ὅπως εἶχε παρατηρηθῇ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ οἰκοδομήματος¹, διότι καὶ ὁ βόρειος διάδρομος περιλαμβάνει τρεῖς ἀσφαλῶς τοξωτὰς πύλας (ΡΣ, ΟΕ, Ζ) καὶ τρία δώματα, ἔχοντα ἐν συνόλῳ τρεῖς εἰσόδους. Καθ' ὅμοιον τρόπον τὸ ἱερὸν διαιρεῖται ἐσωτερικῶς εἰς τρία κλίτη, ἕκαστον δὲ τῶν πλαγίων κλιτῶν ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν δωμάτων μετὰ τριῶν θυρῶν, ὅσας ἐπίσης ἔχει καὶ τὸ κεντρικὸν κλιτῶς. Τρεῖς προσέτι εἶναι οἱ σχηματίζοντες τὸν λαβύρινθον ἐνδιάμεσοι τοῖχοι καὶ τρεῖς αἱ τοξωταὶ θύραι. Μοναδικὴν ἐξαίρεσιν θὰ ἀπετέλει ὁ ἀνατολικὸς διάδρομος (πίν. 66γ), ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει δύο θύρας (θ, α) ἢ τέσσαρας, ὑπολογιζομένων δις τῆς Ζ καὶ Θ. Διὰ τοῦτο θεωρῶ λίαν πιθανόν, ὅτι ἐπὶ τοῦ καταρρεύσαντος ἀνατολικοῦ τοίχου ΞΠ, ὁ ὁποῖος παρέσυρε καὶ τμήμα τοῦ δαπέδου τοῦ θ, ὑπῆρχε θύρα τις ἄλλως δὲν θὰ ἡδυνά-

¹ ΠΑΕ 1960 εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

μεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου ΕΔ'ΔΒ καὶ τὴν λειτουργίαν τῆς θύρας α, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι διὰ τῆς θύρας ταύτης ἀπεχώρει ὁ προσκυνητὴς μετὰ τὴν ἐπικοινωνίαν.

Ἐνεκα τῆς θέσεως τοῦ δώματος θ καὶ τῶν ἐντὸς τούτου εὐρημάτων¹ ὑπεθέσαμεν ὅτι ἐνταῦθα διεξήγετο ἡ τελικὴ προπαρασκευὴ τῶν χρηστηριαζομένων, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ τελούμενα εἰς τὸ ἀνάκτορον καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Σαμοθράκης κατὰ τὰ Καβείρια². Τὴν ἄποψιν ἐνισχύει ἡ τριπλῇ διάρθρωσις τοῦ χώρου, διότι εἰς μὲν τὸ δῶμα ε φαίνεται ὅτι διεξήγετο ἡ προκαταρκτικὴ προετοιμασία, εἶδος μυήσεως, εἰς τὸ ζ, τὸ ὅποιον δὲν ἐπεκονώνει ἀπ' εὐθείας μὲ τὸ ε, ἡ δευτέρα φάσις, συνοδευομένη ὑπὸ καθαρτηρίων λουτρῶν, εἰς δὲ τὸ η ἡ τελικὴ προπαρασκευὴ. Ἐκεῖθεν ἐπραγματοποιεῖτο ἡ πορεία πρὸς τὸ ἱερὸν διὰ τῆς περιπλάνησεως διὰ μέσου τῶν σ κ ο λ ι ὶ ὦ ν δρόμων, ἔνθα ἐτελοῦντο αἱ θυσίαι καὶ αἱ χοαὶ καὶ προσεφέροντο τὰ ἄ λ φ ι τ α³. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἐγκοιμώμενος διήρχετο εἰς τὸ ἱερὸν τρεῖς νύκτας ἢ μᾶλλον τρεῖς χρονικὰς περιόδους, τὴν πρώτην εἰς τὸν χῶρον ε, τὴν δευτέραν εἰς τὸν η, τὴν δὲ τρίτην εἰς τὸν θ⁴.

Διδακτικὰ ἐπίσης ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς προετοιμασίας εἶναι τὰ διάφορα κινητὰ εὐρήματα, ἰδίως ἀγγεῖα, καὶ τὰ λείψανα τροφῶν. Κατωτέρω σημειώνονται τὰ κατὰ δῶμα διαπιστωθέντα λείψανα τροφῶν.

Κύαμοι	δῶμα	ζ, θ
θαλάσσια ὕστρεα	»	ε, ζ
ὀστᾶ χοίρων	»	ε, θ
ὀστᾶ ἄλλων ζώων	»	η

Πολλὰ καὶ ποικίλα εἶναι ἐπίσης τὰ κινητὰ εὐρήματα, ἰδίᾳ τῶν δωματίων ε καὶ ζ, συνδεόμενα μὲ τὰς ἱεροτελεστίας ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, ἰδίως δὲ τὰ ἀγγεῖα, χρονολογούμενα ἀπὸ τοῦ 3ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. : ἦτοι φιάλαι ἀπλαῖ ἢ γραπτὰ καὶ φιαλίδια (πίν. 67α), πρόχοι (πίν. 67β), λεκάναι, ἄλλαι μὲν ἀπλαῖ, μὲ γραπτὴν διακόσμησιν ταινιῶν (πίν. 71α) διὰ τὰ ἄλφιστα καὶ δημητριακοὺς καρπούς⁵, ἄλλαι δὲ μὲ προχοὴν διὰ τὰς χοάς, λήκυθοι καὶ ἀσκοί (πίν. 68α),

¹ Θραύσματα πίθων, δξυπύθμενοι ἀμπορεῖς, ὑπολείμματα τροφῶν (κύαμοι καὶ ὀστᾶ χοίρων), ἥλοι πλατυκέφαλοι τῆς θύρας.

² K. LEHMANN, Samothrace, A Guide to the Excavations and the Museum, 1960, σ. 31 - 35. Ἰδὲ καὶ Τὸ Ἔργον 1961, σ. 123.

³ Ἐν γένει εἶναι στεναὶ αἱ ὁμοιότητες τῶν τελουμένων κατὰ τὰ Καβείρια ἐν Σαμοθράκη. Διαφωτιστικὴ ὅμως εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ περιγραφὴ τῶν τελουμένων κατὰ τὴν νεκρομαντείαν εἰς τὸν διάλογον Μένιππος ἢ Νεκρομαντεία, βεβαιουμένων πλέον καὶ ἀνασκαφικῶς.

⁴ Ὁ ἀναλαβὼν τὴν προδιατησίαν τοῦ Μενίππου μάχος Μιθροβαρζάνης ἔλουεν αὐτὸν μὲ τὴν ἐναρξιν τῆς σελήνης καθ' ἐκάστην πρωτὴν ἐπὶ 29 ἡμέρας, ἦτοι ἐπὶ ἓνα σεληνιακὸν μῆνα.

⁵ Πρβλ. Τὸ Ἔργον 1961, σ. 124, εἰκ. 126.

ἐξ ὧν εἶς ὅλως ἰδιόμορφος (πίν. 68β), διότι ὁ πυθμὴν ἀνέρχεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κοιλίας ὡς κῶνος μὲ τρῆμα¹, πυξίδες ἀπλαῖ καὶ γραπταὶ μὲ πώματα καὶ κᾶνθαροι (πίν. 68β καὶ 69α), δακρυδόχοι (unguentaria), ἀπλαῖ ἢ καὶ μὲ χαρακτὴν διακόσμησιν (πίν. 68β καὶ 69α,β), πῆλινοι λύχνοι, κατὰ κανόνα φέροντες ἔντυπον μονόγραμμα ΑΥ, ἐνίοτε τρίμυξοι (πίν. 70 καὶ πάλιν ὁ ἀριθμὸς 3), ἀμφορίσκοι μὲ ὀξὺν πυθμένα (πίν. 69β ἄνω), πλαστικὸν ἀγγεῖον (ρητόν), ὑπὸ μορφὴν κριοῦ ἀναπαυομένου, μὲ προχοὴν εἰς τὸν λαιμὸν καὶ τὸ στόμιον ἐπὶ τῆς ράχεως (πίν. 71β, ἢ ὑπὸ τὸ στόμιον λαβὴ ἐλλείπει), ἀγνῦθες (28 εἰς τὸ ε, 9 εἰς τὸ ζ, 7 εἰς τὸ η), μικραὶ κυκλικαὶ βάσεις, ὡς στηρίγματα (ὑποκρητηρίδια, πίν. 69β κάτω), λάγνηοι, ὑδρίαι, περίαπτα ἐκ πηλοῦ (ἐν ὁστέϊνον), πολυάριθμοι θαλάσσαι ψῆφοι (βότσαλα), λίθοι ἀποτρόπαιοι (δῶμα ζ), ὅμοιον μὲ ἐκείνους δεξιᾶ τῆς πύλης Ζ, μυλόλιθοι, 10 χαλκῆ νομίσματα κατὰ τὸ πλεῖστον τῶν χρόνων τῆς Ἑπειρωτικῆς Δημοκρατίας (234/33-168/7), καὶ ἐν ἀργυροῦν, τρία ἐκ πηλοῦ ἀνάγλυφα προσωπεῖα, εἰκονίζοντα χθόνιον δαίμονα (Γοργώ;), πολυάριθμοι ἀλείαντοι ἀστράγαλοι προβάτων καὶ τέλος θραυσμένοι πίθοι καὶ ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς.

Ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ εὐρήματα, προωρίζοντο δι' εἰδικὰς ἱεροτελεστίας, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἐπιτρέπουν ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων, ἢ ἐπιμελὲς διακόσμησις καὶ μάλιστα ἢ σχέσις τῶν ἐνίοτε μὲ τὰ νεκρικὰ ἔθιμα. Μερικὰ τῶν ἀγγείων ἔχουν ἀσφαλῶς τελετουργικὸν χαρακτῆρα, συνδεδεμένα μὲ τὰς χοάς καὶ τὰς λοιπὰς προσφοράς, ὡς αἱ φιάλαι, τὰ φιαλίδια, οἱ ἀσκοί, ὁ κᾶνθαρος, αἱ λεκάναι, τὸ πλαστικὸν ἀγγεῖον, ὁ ρυτοειδὲς ἀσκός, αἱ δακρυδόχοι (εἰς δύο περιπτώσεις μὲ τρῆμα εἰς τὸν πυθμένα). Ἄλλα πάλιν σχετίζονται μὲ τὴν χθονίαν λατρείαν καὶ τὰ νεκρικὰ ἔθιμα, ὡς αἱ ἀγνῦθες, αἱ λεκάναι, αἱ δακρυδόχοι, οἱ ἀστράγαλοι, αἱ θαλάσσαι ψῆφοι καὶ οἱ λύχνοι. Μερικὰ ἄλλα ἀντικείμενα, ὡς τὰ φυλακτὰ καὶ οἱ λίθοι, εἶχον χαρακτῆρα φυλακτικόν. Τέλος ἄλλα, ὡς οἱ μυλόλιθοι, τὰ μεγάλα ἀγγεῖα καὶ οἱ πίθοι, συνδέονται μὲ τὴν διατροφὴν τῶν ἐγκοιμωμένων.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιμέλεια τῶν λειτουργικῶν ἀγγείων μὲ τὴν μελανὴν γάνωσιν καὶ τὴν γραπτὴν ἢ χαρακτὴν κόσμησιν, τόσον σπανίαν εἰς τὰ ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀγγεῖα ἐν Ἑλλάδι. Μαρτυροῦν περὶ τῆς φροντίδος τῶν προσκυνητῶν, ὅπως αἱ προσφοραὶ τῶν γίνουσι εὐπρόσδεκτοι καὶ καταστοῦν αἱ ψυχαὶ τοῦ Ἄδου εὐμενεῖς πρὸς αὐτούς.

Δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένη ἡ λειτουργία τῶν κυκλικῶν βάσεων (πίν. 69β κάτω). Ἦτος ἐντὸς αὐτῶν ἐστηρίζοντο ἀγνῦθες ἢ ὀξυπύθμενα ἀγγεῖα, ὡς τὰ ἀμφο-

¹ Ἡ πλήρωσις τοῦ ἀγγείου ἐκ τοῦ πυθμένος καθίσταται εὐχερής, ἐὰν τὸ ἀγγεῖον βυθισθῇ μέχρι τῆς προχοῆς ἐντὸς τοῦ ὕγρου, μετὰ δὲ τὴν πλήρωσιν φραχθῇ διὰ τοῦ μεσαίου δακτύλου τῆς χειρὸς ἢ ὀπῇ τοῦ πυθμένος.

ρίδια καὶ αἱ δακρυδόχοι (πίν. 69β), ἡ ἀκόμη λαμπάδες, ἀναγκαῖαι εἰς τὸ σκότος τοῦ ἱεροῦ. Ἀλλὰ καὶ τὰ λείψανα τροφῶν καὶ ὁ ἐν γένει τρόπος διαίτης μαρτυροῦν ὅτι οἱ μέλλοντες νὰ ἐπικοινωνήσουν μετὰ τὰς σκιάς τῶν νεκρῶν ὑπεβάλλοντο εἰς αὐστηράν προετοιμασίαν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐγκοιμήσεως, συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας, ἐκ μακρᾶς παραδόσεως καθιερωθέντας. Πλὴν τῆς ἐγκοιμήσεως εἰς τοὺς σκοτεινοὺς χώρους τοῦ νεκυομαντείου καὶ τῶν καθαρτηρίων λουτρῶν, ὡφείλον οἱ προσκυνηταὶ νὰ λαμβάνουν καθωρισμένας τροφάς, γάλα, μελίκρατον, κρέας καὶ μάλιστα χοίρου, ὅστρεα θαλάσσια καὶ κνάμους μικροσπέρμους, ἄρτον ἐκ κριθῆς ¹. "Ὅτι τὸ κρέας καὶ εἰδικῶς τοῦ χοίρου συνδέεται μετὰ τὸν κόσμον τῶν νεκρῶν καὶ τὴν χθονίαν λατρείαν, εἶναι γνωστόν. Θυσία χοίρων ἐπεβάλλετο εἰς τὴν Δήμητρα, τὴν Ἀφροδίτην, τὴν Πασικράταν, ὡς καὶ εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ Κάτω Κόσμου ἐν Σαμοθράκῃ, θεότητας δηλαδὴ τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου· εἰδώλια χοίρου ἀντίθεντο εἰς τὰ ἱερὰ τούτων ἢ κατετίθεντο ὡς κτερίσματα τάφων². Χοῖροι ἐπίσης ἐρρίπτοντο εἰς τὰ μέγαρα (βόθρους) τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος εἰς τὰς Ποτνιαῖς τῆς Βοιωτίας καὶ εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Δωδωναίου Διός, τοῦ ὁποίου ὁ χθόνιος χαρακτήρ εἶναι σαφής³. Σκελετὸς χοίρου ἐν μέσῳ πυρᾶς εὐρέθη ἐντὸς τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου 2, εἰς θέσιν Βολομίδια, βορείως τῆς Πύλου (Χώρας) ⁴.

Εἶναι κοινοτυπία νὰ μνημονεύσῃ τις τὴν συχνὴν παρουσίαν θαλασσίων ὀστρέων ἐντὸς τάφων ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ βραδύτερον, λειψάνων νεκρικῶν δειπνῶν ⁵. Τὸ ἔθιμον τοῦτο, ὅπως γενικῶς καὶ πολλὰ τῶν νεκρικῶν ἐθίμων, ἐπεβίωσε μέχρι σήμερον, διότι καὶ κατὰ σημερινὰ νεκρόδειπνα, ὅπως καὶ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς ἐορτάς, σχετιζομένας μετὰ τὸν θάνατον (Κοίμησις Θεοτόκου, Ἑγερσις Λαζάρου), συνηθίζεται ἡ ἰχθυοφαγία καὶ ἡ χρῆσις ὀστρέων. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἐντὸς τῶν δωματίων ε,ζ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου παρουσία θαλασσίων ψήφων, ὡς καὶ ἡ χρῆσις τούτων πρὸς ἐπίστρωσιν τοῦ δαπέδου τῶν μυκηναϊκῶν τάφων, διότι φαίνεται, ὅτι αἱ θαλάσσιαι ψῆφοι

¹ ΛΟΥΚ. Μέν. 7: καὶ σιτία μὲν ἡμῖν τὰ ἀκρόδρα, ποτὸν δὲ γάλα καὶ μελίκρατον καὶ τὸ τοῦ Χοάσπου ὕδωρ.

² ΑΘΗΝ. 96α. ΣΧΟΛ. Ἀριστοφ. Βάτρ. 388. ΑΙΛΙΑΝ. Περὶ φύσεως ζώων X 16. ΗΥΓ. Fab. 277. Πρβλ. STENGEL, Kultusaltertümer (1920), σ. 122, πρβλ. καὶ σ. 61 καὶ 136. N. NILSSON, G. Gr. Rel. I², σ. 119, 663. X. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ, Ἀρχαιολ. Χρον. 1940 - 1950, Μακεδονικά 2, 1951, σ. 9. Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Θεσσαλικά 1958, σ. 59. K. LEHMANN, ἔ.δ. σ. 24.

³ ΠΑΥΣ. IX 8. 1. Πρβλ. καὶ M. NILSSON, ἔ.δ. σ. 119 καὶ Σ. ΔΑΚΑΡΗΝ, ΑΔ 1960, σ. 35 καὶ ὑποσ. 76.

⁴ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ ΠΑΕ 1953, σ. 240 καὶ 243. Ἰδὲ καὶ Ἔργον 1959, σ. 120 (θολωτὸς τάφος εἰς περιοχὴν Γουβαλάρη).

⁵ Περὶ τῆς χθονίας σημασίας τῶν ὀστρέων ἰδὲ M. BRATSKOWA, Die Muschel in der antiken Kunst, Bull. de l'Institut Bulgare 2, 1937 (Isvestia). CH. PICARD, RA 1959, σ. 221 ἑξ. Τὴν βιβλιογραφίαν ὀφείλω εἰς τὸν καθηγ. κ. H. JUCKER.

ἐνεῖχον προστατευτικὴν δύναμιν ¹. 'Αλλὰ καὶ τῶν ἀστραγάλων (δῶμα ζ) ἡ σημασία εἶναι χθονία. 'Ενίοτε εὐρισκόμενοι κατὰ δεκάδας ἢ καὶ ἑκατοντάδας ἐντὸς παιδικῶν τάφων ἐρμηνεύονται ὡς παιδικὰ ἀθύρματα ². "Οτι ὅμως συνδέονται καὶ μὲ τὴν νεκρολατρείαν, ἀποδεικνύει ἡ παρουσία των εἰς τὸ ἱερόν τοῦ "Αδου.

Εὐρυτέρας ἀναπτύξεως χρῆζει ἡ ἀνεύρεσις τῶν μικροσπέρμων αἰγυπτίων κυάμων ³, ἐντὸς τοῦ δώματος ζ καὶ θ, τὸ πρῶτον ἀνακαλυπτομένων ἐν 'Ελλάδι. Εἶναι ἤδη γνωστοὶ οἱ κύαμοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ εἰς 'Ιταλίαν, 'Ελβετίαν καὶ Τροίαν ⁴ καὶ ἡ σχέσις των μὲ τὴν χθονίαν λατρείαν, διότι ἀπαντοῦν εἰς τάφους τῆς Αἰγύπτου, ὡς τροφὴ τῶν νεκρῶν, ἀπὸ τῆς 11ης δυναστείας. Διὰ τοῦτο οἱ Αἰγύπτιοι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ΗΡΟΔΟΤΟΥ (II 37) οὔτε ἐκαλλιέργουν τούτους οὔτε τοὺς ἔτρωγον, οἱ δὲ ἱερεῖς οὐδὲ ὀρέοντες ἀνέχονται, νομίζοντες οὐ καθαρὸν εἶναι μιν ὄσπριον.

Πυανόψια, ἐκαλεῖτο ἀττικὴ ἑορτὴ τοῦ Φθινοπώρου (καὶ ὁ μὴν *Πυανεπιών*, ἐκ τοῦ *πύανος* = κύαμος, *Κυανεπιών* δὲ Κυζικηνὸς μὴν, ἀντίστοιχος πρὸς τὸν *Πυανεπιῶνα*), σχετιζομένη μὲ τὴν εὐφορίαν. Ὡς αἴτιον τοῦ ἐθίμου τούτου ἀναφέρεται ὁ μῦθος τῆς ἐπιστροφῆς ἐκ τοῦ "Αδου τοῦ Θησέως ⁵.

Οἱ Λιμούριοι τῆς 'Ιταλίας συνήθιζον νὰ ἐκδιώκουν τὰ κακοποιὰ πνεύματα τῶν νεκρῶν προσφέροντες κυάμους, ἡ δὲ καθιέρωσις τῆς ἑορτῆς ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξιλέωσιν τοῦ φόνου τοῦ Remus, ἐξ οὗ ἡ ἑορτὴ Remuria-Lemuria ⁶.

Παραλλήλως ὅμως τονίζονται ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως καὶ ἄλλαι ιδιότητες τῶν κυάμων. Ὁ ὄνειρομάντις Ἀμφιάραος ἀπεῖχε κυάμων, διότι, ὡς ἐπιστεύετο, προσεκάλουν ἀνήσυχον ὕπνον. Ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ μάλιστα τῶν Πυθαγορείων ἀναφέρονται αἱ φουσητικαὶ ιδιότητες τῶν κυάμων, ἡ δυσπεψία, ἡ ἀμβλυνοσις τῶν αἰσθήσεων καὶ ἡ νάρκωσις, διὰ τοῦτο ἐθεωροῦντο ἀκάθαρτοι καὶ ἀπηγορεύετο ἡ χρῆσις των εἰς τὰ 'Ελευσίνια μυστήρια, ἂν καὶ ὁ λόγος τῆς ἀπαγορεύσεως ἐτηρεῖτο μυστικός. Πάντως ἡ Δήμητρα κατὰ τὰς περιπλανήσεις της ἀπέφυγε συστηματικῶς νὰ δώσῃ τοιούτους καρπούς (ΠΑΥΣ. VIII 15,3-4), ἡ δὲ ἀνακάλυψις των δὲν ἀπεδίδετο εἰς τὴν θεάν. Ἄλλη ιδιότης,

¹ Περὶ τῆς μαντικῆς ιδιότητος τούτων (θριαί) ἰδὲ M. NILSSON, G. Gr. Rel. I², σ. 170-171. Πρβλ. καὶ ΠΑΕ 1960 εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον. Ψῆφοι, μέγεθος φοῦ, ὑπὸ στρῶμα τέφρας θυσίων παρὰ τὸν β' βωμὸν τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὴν 'Ισθμίαν σχετίζονται μὲ τὰς θυσίας (O. BRONEER, Hesperia 28, 1959, σ. 303 καὶ 27, 1958, σ. 3).

² Βιβλιογραφίαν ἰδὲ εἰς Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΑΔΗΝ, ΑΕ 1958 (1901), σ. 44, 101 καὶ 141.

³ Περὶ τῆς αὐτοφουῶς ἐν Ἡπείρῳ ποικιλίας ταύτης, συγγενοῦς πρὸς τὴν Vicia Faba Equina, ἰδὲ Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΝ, ΠΑΕ 1960 εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον. Γενικῶς περὶ τῆς σημασίας τῶν κυάμων ἰδὲ τὸ ἄρθρον τοῦ L. OBERHUMMER, RE III (1899), στ. 609 - 622.

⁴ Εἶναι γνωστοὶ εἰς τὸν ΟΜΗΡΟΝ, 'Ιλ. N 589.

⁵ M. NILSSON, G. Gr. Rel. I², σ. 128. OBERHUMMER, ξ.ἀ. στ. 610.

⁶ OBERHUMMER, ξ. ἀ. στ. 611.

μεταγενεστέρα πάντως, ἦτο ἡ μαντική, διότι ἐχρησιμοποιοῦντο ἀντὶ τῶν θριῶν κύαμοι ἐντὸς τοῦ μαντικοῦ λέβητος τῶν Δελφῶν.

Εἶναι ἐπομένως πολὺ πιθανόν, ὅτι οἱ μικρόσπερμοι οὗτοι κύαμοι, αὐτοφυῶς ἀναπτυσσόμενοι εἰς τὴν ἐγγὺς περιοχὴν, ἐδίδοντο εἰς τοὺς χρηστηριαζομένους, οὐχὶ μόνον διότι συνεδέοντο μετὰ τὴν χθονίαν λατρείαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ χρῆσις των ἐπέφερεν ἀλλεργικὰς διαταραχὰς (κυαμίαςις), ἰδίως δὲ ἄμβλυσιν τῶν αἰσθήσεων καὶ νάρκωσιν. Τὸ γεγονός, ὅτι τοιαῦτα σπέρματα παρατηρήθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ δώματος θ, ὅπου διήρχετο τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς προπαρασκευῆς τοῦ ὁ ἐγκοιμώμενος, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι οἱ κύαμοι ἐδίδοντο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς προετοιμασίας¹.

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἀναπαραστήσωμεν εἰς γενικὰς γραμμὰς τὰ πρὸ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τὰ εἰδῶλα τῶν νεκρῶν τελούμενα εἰς τὸ νεκυομαντεῖον τοῦ Ἀχέροντος. Ὁ προσκυνητής, διερχόμενος ἐν σιγῇ διὰ τοῦ Λευκάτα παρὰ τὴν νοτίαν ἄκραν τῆς Λευκάδος, εἰσέρχεται πλεόν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν νεκρῶν². Ἀποβιβάζομενος εἰς τὴν χώραν τῶν Χειμερίων³, ἀνέπλεε τὸν Ἀχέροντα διὰ λέμβου, τὸν ὁποῖον περιεστοίχιζον ἱτέαι, καὶ διέπλεε τὴν λίμνην μετὰ τοὺς καλαμῶνας⁴. Μακρόθεν ἠτένιζε μετὰ δέος τὸν τεφρὸν βράχον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου

¹ Ἐκ τῶν εἰδήσεων τοῦ ΦΥΛΑΡΧΟΥ (FGH II A 65), καθ' ἃς μετὰ τὴν αὐτοφυῆ βλάστησιν ἐπὶ δύο ἔτη τῶν «αἰγυπτίων κύαμων» εἰς ἐλώδη περιοχὴν τοῦ Θυάμιδος, ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ὁ Β' ἔθεσε φρουρὰν διὰ νὰ ἐμποδίσῃ ὅχι μόνον τὴν χρῆσιν των, ἀλλὰ καὶ τὴν προσέγγισιν τῶν ἀνθρώπων, ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ αἰγύπτιοι κύαμοι προεκάλουν ἰσχυρὰς ἀλλεργικὰς ἐπενεργείας.

² Ὀδυσσ. ω 11 - 14. PHILIPPSON - KIRSTEN, Die Griechischen Landschaften, II₂, σ. 462 καὶ 463, ὑποσ. 1 (βιβλιογραφία). Σχετικῶς ὁ E. JANSSENS, L'Antiquité Classique 30, 1961, σ. 383 ἐξ., συσχετίζει πληροφορίαν τοῦ SERVIVS, περὶ τοῦ καταποντισμοῦ εἰς τὴν Λευκάδα Πέτρην, μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν προσκυνητῶν εἰς τὸ νεκυομαντεῖον τοῦ Ἀχέροντος.

³ Ἡ ὁμοιότης τῆς ὁμηρικῆς περιγραφῆς (κ 508 ἐξ.) μετὰ τὴν τοπιογραφίαν τῆς πεδιάδος τοῦ Ἀχέροντος καθίσταται ἄμεσος, ἐὰν τὸν ὁμηρικὸν στίχον, ἔνθα δὲ *Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε*, ἀναγνώσωμεν, ἔνθα δὲ *Χειμερίων ἀνδρῶν δῆμος τε πόλις τε*, ὡς διεσώθη ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου γραμματικοῦ Πρωτέρου Ζευγματίτου (M. ETYM. 513, 49) καὶ ὑποστηρίχθῃ ἐσχάτως, G. L. HUXLEY, La parola del Passato 1958, σ. 245 - 248, διότι τὸ Χειμέριον ἀκρωτήριο ταυτίζεται ἀσφαλῶς μετὰ τὸν βόρειον βραχίονα τοῦ κόλπου τοῦ Γλυκῆως, ἐπομένως δὲ καὶ οἱ Χειμερίοι ἢ Χειμεριεῖς πρέπει νὰ τοποθετηθῶν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἄδου περιοχὴν (Σ. I. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΑΔ 1960, Χρον., σ. 205, ΠΑΕ 1958, Antike Kunst, ε.ά. σ. 54).

⁴ Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὁ Ἀχέρων ἐξέβαλλε, μετὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Κωκυτοῦ, εἰς τὴν Ἀχερουσίαν λίμνην, τῆς ὁποίας τὰ πλεονάζοντα ὕδατα ἐξέρρεον εἰς τὴν θάλασσαν, εἰς τὸν κόλπον τοῦ Γλυκῆως, ΘΟΥΚ. I 46. 4. ΣΤΡΑΒ. VII.7.5. Πρβλ. PHILIPPSON, KIRSTEN, Die Griech. Landschaften II 1, σ. 104-105. Σ. I. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΠΑΕ 1958 εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον. Κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Ἀχερουσίας λίμνης καὶ ὁ Μένιππος (Νεκυομαντεία 9), φερό-

ὑψοῦτο τὸ σκυθρωπὸν καὶ περίκλειστον, ὡς φρούριον, ἱερὸν τοῦ Ἄδου. Παρὰ τὴν συμβολὴν τοῦ Κωκυτοῦ καὶ τοῦ Πυριφλεγέθοντος εἰς τὸν Ἀχέροντα ἀποβιβασθεῖς ἀνήρχετο τὸν αὐχμηρὸν λόφον καὶ διὰ τῆς ΒΑ. πύλης εἰσήρχετο εἰς τὸ τέμενος.

Διερχόμενος τὴν τοξωτὴν καὶ σιδηρόφρακτον πύλην ΡΣ, ἐγκατέλειπε πλεόν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ τὴν ζῶην καὶ εἰσήρχετο εἰς τὸ ζοφερὸν βασίλειον τοῦ Ἄδου ¹. Ἐκεῖ ὑπὸ τὸ ἀδιαπέραστον σκότος ὑφίστατο ἐν σιγῇ ² τὴν λοιπὴν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν προπαρασκευὴν εἰς τρία στάδια. Κατὰ τὸ πρῶτον ἐκοιμᾶτο εἰς τὸ δῶμα ε, τρώγων θαλάσσια ὕστρεα, ἰδίως χοιρινὸν κρέας καὶ κυάμους ³, καὶ πίνων γάλα, μελίκρατον καὶ ὕδωρ (ΛΟΥΚ. Μένιππος ἢ Νεκυομαντεῖα 7). Ἀκολουθῶς εἰσήγετο εἰς τὸ ζ, ἐνθα ἐπίσης διενυκτέρευε μίαν ἢ πιθανώτερον περισσοτέρας ἡμέρας, δικαιτῶμενος κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Πρὶν εἰσελθῆ εἰς τὸ δωμάτιον θ τῆς τελικῆς προετοιμασίας ὑπεβάλλετο εἰς καθαρτήρια λουτρά ἐντὸς τοῦ λουτρῶνος η, ὑφίστατο πράξεις ἐξαγνισμοῦ καὶ μαγείας ἐκ μέρους τοῦ ἡγεμόνος τῆς ὁδοῦ, ἤκουε παρ' αὐτοῦ περιέργους καὶ θαυμαστάς διηγήσεις, προσευχὰς καὶ ἐπωδὰς, ἀκαταλήπτους ἐπικλήσεις πρὸς τοὺς ὑποχθονίους δαίμονας, ὥστε νὰ καταστῇ ἀλώβητος ἀπὸ τῆς ἐπικινδύνου ἐπικοινωνίας μὲ τὰ φάσματα τῶν νεκρῶν ⁴.

μενος ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ εἰσπλέει εἰς τὸ ἔλος καὶ τὴν λίμνην, ὅπου ἐξαφανίζεται ὁ Εὐφράτης. Ἀκολουθῶς χειραγωγούμενος ὑπὸ τοῦ μάγου φθάνει εἰς τὴν ὄχθην, εἰς μέρος ἔρημον, ὠλῶδες καὶ ἀνήλιον, ἀνοίγει ἐκεῖ βόθρον καὶ σφάζει τὰ πρόβατα.

¹ Σκοτεινὴ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ ἡ πορεία τοῦ Μένιππου εἰς τὸν Ἄδην, ἐπαναλαμβάνοντος τοὺς στίχους τοῦ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ (Ἑκάβη 1-2): *ἦκω νεκρῶν κευθμῶνα καὶ σκότον πύλας λιπὼν ἴν' Αἰδης χωρὶς ὄκισται θεῶν*.

² Ἡ σιγὴ ἦτο ἐπιβεβλημένη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἄδου. Πρβλ. τὸ χωρίον τοῦ Μενάνδρου (ΗΣΥΧ. ἐν λ. Λευκάδος), ἀναφερόμενον εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τὴν Λευκάδα Πέτρην: *εὐφημείσθω τέμενος πέρι Λευκάδος ἀκτῆς*. Σχετικῶς πρβλ. καὶ Ε. JANSSENS, ἔ.ἀ. σ. 393.

³ Δὲν διεπιστώθη ἡ ὑπαρξὶς κυάμων εἰς τὸ δῶμα ε, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ ζ καὶ θ. Ἐνδεχομένως λοιπὸν κατὰ τὴν πρώτῃν φάσιν δὲν παρείχοντο ἴσως τοιοῦτοι καρποὶ εἰς τοὺς ἐγκοιμωμένους.

⁴ Πρβλ. ΛΟΥΚ. Νεκυομ. 7: *Παραλαβὼν δέ με ὁ ἀνὴρ πρῶτα μὲν ἡμέρας ἐννέα καὶ εἴκοσιν ἅμα τῇ σελήνῃ ἀρξάμενος ἔλανε κατάγων ἔωθεν ἐπὶ τὸν Εὐφράτην, πρὸς ἀνίσχοντα τὸν ἡλίον ῥῆσιν τινα μακρὰν ἐπιλέγων, ἥς οὐ σφόδρα κατήκουον... πληρὴν ἔφκει γέ τινας ἐπικαλεῖσθαι δαίμονας. Μετὰ δ' οὖν τὴν ἐπωδὴν τρεῖς ἂν μοῦ πρὸς τὸ πρόσωπον ἀποπτύσας, ἐπανήειν πάλιν οὐδὲνα τῶν ἀπαντῶντων προσβλέπων... Ἐπεὶ δὲ ἅλις εἶχε τῆς προδιατήσεως, περὶ μέσας νύκτας ἐπὶ τὸν Τίγρητα ποταμὸν ἀγαγὼν ἐκάθηρε τὸ μέγε καὶ ἀπέμαξε καὶ περιήρτισε δαδίους καὶ σκίλλη καὶ ἄλλοις πλείοσιν ἅμα καὶ τὴν ἐπωδὴν ἐκείνην ὑποτονθορύσας, εἴτα ὅλον με καταμαγεύσας καὶ περιελεθὼν, ἵνα μὴ βλαπτοίμην ὑπὸ τῶν φασμάτων, ἐπανάγει εἰς τὴν οἰκίαν, ὡς εἶχον, ἀναποδίζοντα, καὶ τὸ λοιπὸν ἀμφὶ πλοῦν εἶχομεν... Σημειωτέον ὅτι τὰ σκυλλοκρόμυα (σκίλλη) ἀφθονοῦν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νεκυομαντείου καὶ τῆς Ἀχερουσίας.*

Ἐκεῖθεν μὲ τὰ ὄργανα τῆς ἱεροτελεστίας, δηλαδή τὰ ἀγγεῖα διὰ τὰς χοάς καὶ τὰ ἄλφιστα, τὸν λύχνον ἢ δᾶδα πρὸς φωτισμόν, τοὺς δύο ἀποτροπαίους λίθους, τὰς προφυλακτικὰς θαλασσίας ψήφους καὶ τὸ θῦμα, ἀφοῦ προέβαιναν εἰς συμβολικὴν νίψιν εἰς τὸ λουτήριον, ἀριστερᾷ τῆς πύλης Ζ, καὶ ἔρριπτε πρὸς τὰ δεξιὰ, εἰς τὸν λιθοσωρόν, ἐν τῶν λιθαρίων, διέβαινε τὴν πύλην καὶ εἰσῆρχετο διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ διαδρόμου εἰς τὸ δωμάτιον τῆς τελικῆς προπαρασκευῆς.

Ἀγνωστον πόσον χρόνον παρέμενεν ἐδῶ· ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ὁ τρόπος διαίτης θὰ καθίστατο αὐστηρότερος, αἱ προσευχαὶ καὶ αἱ μαγικαὶ πράξεις συχνότεραι, ἡ δὲ ψυχικὴ κατάστασις περισσότερον τεταραγμένη, διότι εὐρίσκετο πλέον ἐγγύτατα τοῦ Ἄδου, ἐν ἀπολύτῳ σιγῇ καὶ μονώσει, τρεφόμενος μὲ κυάμους καὶ κρέας χοίρου καὶ πίνων γάλα καὶ μελίκρατον. Ὅταν τέλος ἔφθανεν ἡ κρίσιμος στιγμή τῆς εἰσόδου του εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἄδου, εἰσῆρχετο εἰς τὸν ἀνατολικὸν διάδρομον ΖαΘ, εἴτε διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ διαδρόμου καὶ τῆς θύρας α εἴτε ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ δώματος θ (πίν. 66γ), φέρων τὰ πρὸς θυσίαν καὶ προσφοράς ἀναγκαῖα δῶρα, τὰ ὅποια ἐλάμβανε πιθανῶς ἐκ τοῦ δώματος θ¹.

Εἰς τὸν διάδρομον τοῦτον ἐτέλει ἐντὸς τοῦ βόθρου τὴν θυσίαν, εἰς τὸν λαβύρινθον προσέφερε τὰ ἄλφιστα καὶ ἔθραυε τὴν λεκάνην. Τέλος, διαβαίνων τὴν σιδηρόφρακτον πύλην γ καὶ εἰσερχόμενος μετὰ τοῦ ὁδηγοῦ ἱερέως εἰς τὴν κεντρικὴν αἴθουσαν τοῦ ἱεροῦ, ἔρριπτε πρὸς τὰ δεξιὰ ἕτερον λίθον ἀποτροπαῖον καὶ ἔχυνε τὰς χοάς ἐπὶ τοῦ δαπέδου, κάτωθι τοῦ ὁποῦοι ἡ ὑπόγειος αἴθουσα, ὁ εὐρώεις δόμος Ἀΐδew. Κατὰ τὴν διάρκειαν ὅλων τούτων τῶν ἱεροτελεστιῶν δὲν ἔπαυεν ἐπικαλούμενος μετὰ τοῦ ἱερέως τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν, ἀναπέμπων λιτὰς καὶ εὐχὰς (Ὀδυσσ. κ 521, 526 καὶ λ 29, 34), ἀνακράζων μεγαλοφώνως πάντας τοὺς ὑποχθόνιους δαίμονας καὶ νυχίαν Ἐκάτην καὶ ἐπαινήν Περσεφόνειαν, τύπτων τὸ ἔδαφος διὰ τῶν παλαμῶν, ὅπως ὁ χορὸς τῶν Περσῶν εἰς τὴν ὁμώνυμον τραγῳδίαν τοῦ Αἰσχύλου, ὅταν ἀνακαλῇ τὸ φάσμα τοῦ Δαρείου. Μὲ σκωπτικὴν διάθεσιν, ἀλλὰ καὶ ἀξιοπιστίαν ἀναμφισβήτητον, περιγράφει ὁ ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ τὰ τελούμενα κατὰ τὴν στιγμήν αὐτὴν ὑπὸ τοῦ μάγου καὶ τοῦ Μενίππου (Νεκυομ. 9-10): ὁ δὲ μάγος ἐν τοσούτῳ δᾶδα καιομένην ἔχων οὐκέτ' ἡρεμαῖα τῇ φωνῇ, παμμέγεθες δέ, ὡς οἷός τε ἦν, ἀνακραγὼν δαίμονάς τε ὁμοῦ πάντας ἐπεβοᾶτο καὶ Ποινὰς καὶ Ἐρινύας «καὶ νυχίαν Ἐκάτην καὶ ἐπαινήν Περσεφόνειαν», παραμυγνὺς ἅμα καὶ βαρβαρικά τινα καὶ ἄσημα ὀνόματα καὶ πολυσύλλαβα. Εὐθὺς οὖν ἅπαντα ἐκεῖνα ἐσαλεύετο καὶ ὑπὸ τῆς ἐπωδῆς τοῦδαφος ἀνερρήγνυτο καὶ ἡ ὑλάκη τοῦ Κερβέρου καὶ πόρρωθεν ἠκούετο καὶ τὸ πρᾶγμα ὑπερκατηφές ἦν καὶ σκυθρωπὸν... Κατεφαίνετο γὰρ ἤδη τὰ πλεῖστα, καὶ ἡ λίμνη καὶ ὁ Πυρριπλεγέθων καὶ τοῦ Πλούτωνος τὰ βασίλεια... Ἀκολούθως διαπεραιώνονται εἰς τὴν ἀπέναντι

¹ Πιθανώτατα ἐκ τοῦ δώματος θ, ἐνθα ἀνευρέθησαν πίθοι δι' ὕγρὰ, ἐλάμβανε τὸ γάλα, τὸ μελίκρατον καὶ τὸ ὕδωρ διὰ τὰς χοάς.

ὄχθην τῆς Ἀχερουσίας μετὰ τὴν λέμβον τοῦ Χάρωνος καὶ δι' ἀτραποῦ ἐν μέσῳ τοῦ σκοτίου φθάνουν εἰς λειμῶνα ἀσφοδέλων, ἔνθα περιίπταντο *τετριγυῖαι* τῶν νεκρῶν αἱ σκιαί.

Ἡ σωματικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ δοκιμασία κατὰ τὴν πολυήμερον, ὥς φαίνεται, παραμονὴν εἰς τοὺς σκοτεινοὺς χώρους τοῦ νεκυομαντείου τοῦ Ἀχέροντος, ἢ ἐκ τῶν κυάμων καὶ τῆς λοιπῆς διατροφῆς χαλάρωσις τῶν αἰσθήσεων, ἐνίοτε μέχρι τοῦ βαθμοῦ ζάλης καὶ ἀκαταληψίας, αἱ συμβολικαὶ πράξεις ἐξαγνισμοῦ καὶ μαγείας, αἱ προσευχαί, αἱ ἐπικλήσεις καὶ ρήσεις, ἐνίοτε ἀκατάληπτοι, ἢ περιπλάνησις εἰς τοὺς σκολινοὺς δρόμους τοῦ Ἄδου, ἢ κοινῶς παραδεκτὴ πίστις ἐδημιούργουν εἰς τὴν ταραγμένην φαντασίαν τῶν χρηστηριαζομένων τὰς ἀναγκαίας προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν μετὰ τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν.

Εἰς τὸ ἐρώτημα ποίαν πορείαν ἠκολούθει ὁ ἀπερχόμενος προσκυνητὴς ἴσως δώσουν ἀπάντησιν αἱ προσεχεῖς ἀνασκαφαί. Ὡς φαίνεται, οἱ ἐπικοινωνήσαντες ἀπῆρχοντο δι' ἄλλης ὁδοῦ, ἵνα μὴ συναντήσουν τοὺς προσκυνητὰς τοῦ βορείου διαδρόμου, προπαρασκευαζομένους διὰ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν κευθμῶνα τοῦ Ἄδου, τηροῦντες ἀπόλυτον σιγὴν δι' ὅσα ἀπορρήτα εἶδον καὶ ἤκουσαν (ΛΟΥΚ. Νεκυομ. 2) ¹.

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ

¹ Ἐδιδόκετο διὰ γραφὴν ἀσεβείας ἢ ἀνακοίνωσις τῶν ἀπορρήτων τοῦ Ἄδου, οἱ δὲ χρηστηριασθέντες ὤφειλον νὰ τηροῦν σιγὴν ὡς οἱ μεμνημένοι (ΛΟΥΚ. Νεκυομ. 2).

18. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΕΩΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

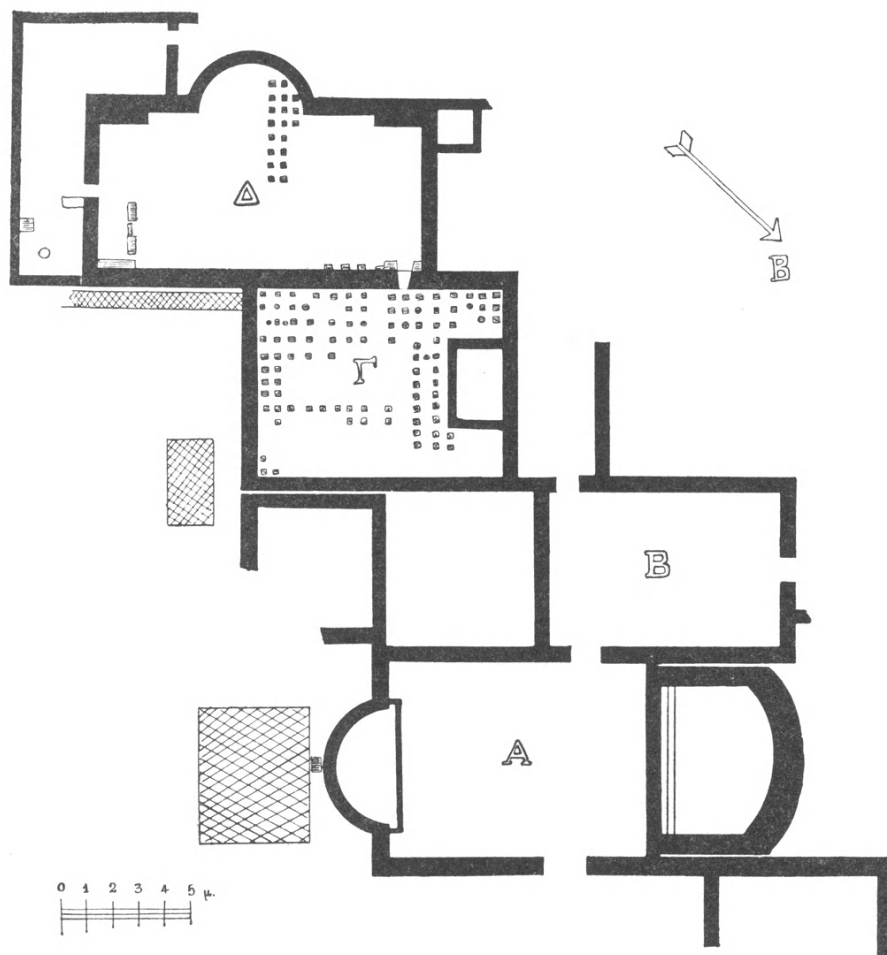
Συστηματική ανασκαφή ρωμαϊκού λουτρῶνος καὶ ἀρχαιοτέρου ἀποθέτου, ἀποκαλυφθέντος ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου του, διεξήχθη ἐν Παλαιοπόλει κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούλιον καὶ Αὐγούστον τοῦ 1961. Τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης εἶχε προηγηθῇ, τῷ 1959, εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν καὶ ἐν τῷ πλαίσιῳ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Παλαιοπόλεως, δαπάνη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐκτελεσθεῖσα δοκιμαστικὴ ἔρευνα, ἣ ὁποία συνεχίσθη τῷ 1960 διὰ πιστώσεως τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων. Τόσον ἡ σημασία ἀπὸ ἀπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων, ὅσον καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον εἶχον παρουσιάσει κινητὰ τινα εὐρήματα (π.χ. ἡ μαρμαρίνη κεφαλὴ «Διονύσου», ΠΑΕ 1959) ἐδικαιολόγουν τὴν ἀνάληψιν συστηματικῆς ἀνασκαφῆς πρὸς ἐντελῆ ἀποκάλυψιν τοῦ λουτρῶνος, ἀφοῦ καὶ ὁ περιβάλλων χῶρος, ἀνήκων εἰς τὸ κρατικὸν Ἰνστιτούτον Ἑλαίας, δὲν ἀπῆτει δαπάνην ἀπαλλοτριώσεως.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν ἀναπτύσσονται τὰ ἀποτελέσματα τῆς τελευταίας ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ οἰκοδομικοῦ συμπλέγματος παρατίθεται σχεδιογράφημα τῆς ὅλης κατόψεως καὶ ἀπεικονίζονται εὐρήματά τινα τῆς προηγηθείσης δοκιμαστικῆς ἐρεύνης.

Ἐκ τοῦ σχεδιογραφήματος (εἰκ. 1) φαίνεται ὁ προσανατολισμὸς τοῦ κτηρίου κατὰ τὸν ἄξονα ΝΔ. - ΒΑ. μετὰ τὴν κυρίαν εἴσοδον τοῦ μεγάλου θαλάμου Α ἐπὶ τῆς ΒΑ. πλευρᾶς (πίν. 72α). Ἀπὸ τῆς κατευθύνσεως ταύτης ἡ προσπέλασις τοῦ θαλάμου ἐγένετο διὰ μέσου ἄλλων διαμερισμάτων ἢ κεκαλυμμένης στοᾶς, τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον, διατηρούμενον ἐν μέρει, εἶναι ἐστρωμένον μετὰ χονδροειδῆς ψηφιδωτόν. Ἀφ' ἑτέρου ὁ πρὸς τὰ ΝΑ. τῶν ἀποκαλυφθέντων διαμερισμάτων χῶρος ἀπετέλει τὴν ὑπαίθριον αὐλὴν τοῦ βαλανείου.

Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου Α στηρίζεται ἐπὶ στύλων ὑποκαύστου καὶ κοσμεῖται διὰ ψηφιδωτοῦ, τοῦ ὁποίου μόνον ὀλίγα τμήματα ἔχουν διατηρηθῇ (πίν. 72β). Τὸ διακοσμητικὸν θέμα σχηματίζει ὁμοκέντρους κύκλους ἐξ ἐπαλλήλων τριγώνων περιβαλλομένων ὑπὸ πλοχμοῦ καλυκοειδοῦς ἐγγραφομένου ἐντὸς τετραγώνου πλαisiού. Αἱ μεταξὺ τῆς περιφερείας τοῦ κύκλου καὶ τῶν πλευρῶν τοῦ τετραγώνου πλαisiού γωνίαι πληροῦνται μετὰ φύλλον κισσοῦ. Τὸ κεντρικὸν ἐγκύλιον, συνήθως κοσμούμενον μετὰ ρόδακα, κεφαλὴν Μεδούσης κλπ., ἐλλείπει. Αἱ ψηφίδες, χρώματος λευκοῦ, μέλανος, ἐρυθροῦ, φαιοῦ, ἔχουν διαστάσεις κατὰ τι μεγαλυτέρας τοῦ 0.01 κυβ. μ.

Τὴν ΒΔ. πλευρὰν τοῦ θαλάμου Α καταλαμβάνει ὕψους πλάτους ἀψιδωτὴ δεξαμενὴ ψυχροῦ ὕδατος, βάθους 1.10 μ., εἰς τὴν ὁποίαν κατῆρχοντο διὰ δύο βαθμίδων ἐκτισμένων μετ' οὐβλα. Εἰς τὴν ΝΑ. πλευρὰν ὁ θάλαμος ἀπολήγει

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου.

εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην (νυμφαῖον), τῆς ὁποίας τὸ δάπεδον ἦτο ἐστρωμένον μετ' πλακίδια μαρμάρινα. Ὁ θάλαμος ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὴν συνεχομένην κατὰ τὴν ΝΔ. πλευρὰν αἴθουσαν Β διὰ θύρας, τῆς ὁποίας σώζεται τὸ λίθινον κατώφλιον. Ἡ αἴθουσα Β δὲν ἔχει ὑπόκαυστον, εἶναι δὲ ἐστρωμένη δι' ἀπλοῦ ψηφιδωτοῦ μετ' κόσμημα δικτυωτοῦ χρώματος μέλανος ἐπὶ λευκοῦ βάθους, πλαισιούμενον ὑπὸ ἐρυθρᾷ ταινίᾳ.

Εἰς τοὺς πρὸς ΝΑ. τῆς αἰθούσης Β συνεχομένους δύο μικροτέρους θαλάμους τὰ δάπεδα ἐστηρίζοντο ἐπὶ στυλίσκων ὑποκαύστων καὶ ἔχουν καταρρεῦσει, ὀλίγα δὲ μόνον ὑπολείμματα τῶν στρογγύλων καὶ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων τῶν στυλίσκων εὐρέθησαν κατὰ χώραν. Ἐνταῦθα παρατηρήθη ὅτι εἰς μεταγενεστέρους τῆς ἰδρύσεως τοῦ βαλανείου χρόνους ὁ ἐγκάρσιος τοῖχος, ὁ χωρίζων τὰ δύο δωμάτια, εἶχεν ἀφαιρεθῇ καὶ ὁ χώρος διερρυθμίσθη πρὸς ἄλλην χρῆσιν, ὡς δεικνύουν ἐστία ἐκ τούβλων προχείρου κατασκευῆς καὶ σωρὸς θαλασσίων ὀστράκων εὐρεθέντων ἐντὸς τοῦ ἀκραίου δωματίου.

Οἱ θάλαμοι Γ καὶ Δ, ἐντὸς τῶν ὁποίων διατηροῦνται κατὰ χώραν πολλοὶ στυλίσκοι ἐξ ὀπτοπλίνθων τῶν ὑποκαύστων, ἀπετέλουν τὸ θερμὸν λουτρόν. Ἐκτὸς τοῦ πυράνου ὑπὸ τὴν δεξαμενὴν θερμοῦ ὕδατος τοῦ θαλάμου Γ (πρβ. ΠΑΕ 1959) δευτερον πύραυνον εἶχε προστεθῇ μεταγενεστέρως ἑξῶθι τῆς ἀψίδος τοῦ θαλάμου Δ. Διεπιστώθη ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ἦτο ἐστρωμένον διὰ τετραγώνων ὀπτοπλίνθων, διαστ. $0.50 \times 0.50 \times 0.05$ μ., αἱ ὁποῖαι φέρουν διαμπερεῖς ὁπὰς πρὸς στερέωσιν ἐπὶ τοῦ συμπαγοῦς κονιάματος. Τὰ ὑπόκαυστα τῶν δύο θαλάμων ἐπικοινωνοῦν διὰ καμαροστεγοῦς ὑπονόμου διερχομένης ἐγκαρσίως τοῦ χωρίζοντος αὐτοὺς θεμελίου.

Ἐξῶθι τῆς νοτίας γωνίας τοῦ θαλάμου Δ προσετέθη, εἰς δευτέραν οἰκοδομικὴν περίοδον τοῦ βαλανείου, μακρόστενος αἶθουσα, ἐπικοινωνοῦσα διὰ θύρας πρὸς τὸν παρὰ τὴν ἀψίδα χώρον, ἔνθα τὸ μεταγενέστερον πύραυνον. Ἐνταῦθα παρατηρήθησαν στρώσεις δύο ἐποχῶν, εἰς τὴν δευτέραν δὲ χρονολογικῶς περίοδον ἀνάγεται ἡ τοποθέτησις σφονδύλου κίονος, πρὸς χρῆσιν ὡς ποδὸς τραπέζης. Οἱ τοῖχοι τῆς αἰθούσης δὲν συνδέονται ὀργανικῶς πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ βαλανείου καὶ εἶναι προχείρου κατασκευῆς ἐκ μικρῶν λίθων καὶ κονιάματος.

Τὰ ΒΔ. τῶν θαλάμων Γ καὶ Δ ἀποκαλυφθέντα θεμέλια μικρῶν διαμερισμάτων περιέκλειον σωροὺς τέφρας, ὀφειλομένης εἰς τὸν κατὰ περιόδους καθαρισμὸν τῶν πυράνων.

Οἱ τοῖχοι τοῦ βαλανείου, πάχους $0.60 - 0.75$ μ., σφύζονται εἰς ὕψος $0.80 - 1.00$ μ., δηλ. κατὰ τὸ ὕψος περίπου τῶν ἀρτίως διατηρηθέντων στυλίσκων τοῦ ὑποκαύστου, τοὺς ὁποίους ἐγκλείουν. Εἶναι κατεσκευασμένοι, ὡς καὶ ἐκεῖνοι, δι' ὀπτοπλίνθων καὶ κονιάματος. Διάφορος εἶναι ἡ τοιχοδομία τοῦ ΒΔ. τοίχου τῆς αἰθούσης Β καὶ τῆς δεξαμενῆς Α, δεικνύουσα σύστημα ἁρμολογίας μικρῶν λίθων κατὰ ρόμβους, ἢ ἰσοδομικόν, πλαισιούμενον ὑπὸ δόμων ὀπτοπλίνθων.

Τὸ θεμέλιον, ἐξετασθὲν ἐπ' εὐκαιρίᾳ βαθυτέρας σκαφῆς κατὰ μῆκος τῆς ΒΑ. ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ θαλάμου Δ πρὸς στρωματογραφικὴν ἔρευναν, συνίσταται ἐκ μικρῶν ὀρθογωνίων λιθοπλίνθων συνδεομένων διὰ κονιάματος, ἐδραζομένων δὲ ἐπὶ παχυτέρας ὑποθεμελιώσεως ἐξ ἀργῶν λίθων. Τὸ ὅλον θεμέλιον

ἔχει ὕψος 0,60 μ. ὑπὸ τὴν εὐθυντηρίαν καὶ ἔξέχει τῆς εἰς ὕψος 1,06 μ. σωζομένης ἀνωδομίας κατὰ 0,40 μ. "Ὅθεν τὰ ὑπόκαυστα διαμερίσματα δὲν ἦσαν ὑπόγειοι χώροι, ἀλλ' ἐξεῖχον τοῦ ἐδάφους, ὥστε ἡ εἵσοδος εἰς τοὺς θαλάμους θὰ ἐγίνετο διὰ τριῶν τοῦλάχιστον βαθυμίδων.

"Αφθονα τεμάχια ὀρθομαρμαρώσεως, εὐρεθέντα ἐντὸς τοῦ στρώματος τοῦ ἐπισωρευθέντος ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ κτηρίου, μαρτυροῦν περὶ τῆς λαμπρᾶς ὀψέως αὐτοῦ. Πολλὰ φέρουν ἀνάγλυφα σπειροειδῶν φύλλων ἀκάνθου (πίν. 73α) Τὸ πάχος τῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου πλακῶν ποικίλλει ἀπὸ 0,015 ἕως 0,025 μ.

Εἰς τὴν στέγην τοῦ λουτρῶνος δύναται νὰ ἀποδοθῇ ὁ ἀνθεμωτὸς κέραμος τῆς εἰκόνος ἐν πίν. 73β σφῶζων μέρος τοῦ συμφυοῦς καλυπτῆρος, ὕψ. 0,225 μ., πρὸς τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ παραβληθῶν οἱ ἐκ τῆς 'Αγορᾶς 'Αθηνῶν G 205-207 (The Athenian Agora, V, H.S. ROBINSON, Pottery of the Roman Period πίν. 49). Οὗτος κοσμεῖται μὲ ἀναγλύφους σπείρας ὑπὸ τὸ ἀνθέμιον, τοῦ ὁποῖου τὸ κέντρον εἶναι ἀδαμαντόσχημον. 'Ὁ κιτρινωπὸς πηλὸς τοῦ ἀνθεμίου φαίνεται ἐγχώριος, ἀλλ' ἡ μήτρα πιθανὸν νὰ εἰσῆχθῃ ἐξ 'Αθηνῶν. Τὸ στρῶμα II τῆς ομάδος G τῆς 'Αγορᾶς, εἰς ἣν ἀνήκουν ὅμοιοι ἀνθεμωτοὶ κέραμοι, ἀνάγεται εἰς τὸν 1ον μ. X. αἰῶνα, πρὸς ἣν χρονολογίαν δὲν ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν τὰ ἄλλα τεκμήρια ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ βαλανείου τῆς Κερκύρας. 'Επὶ παραδείγματι τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τιμητικῆς ἐπιγραφῆς ἐπὶ ἀποτμήματος λεπτῆς πλακὸς τεφροχρώμου μαρμάρου (πίν. 73γ), πάχ. 0,01 μ., ἐκ τῆς ἐπενδύσεως ἐπιφανείας τοῖχου, ἀρμύζει χρονολογικῶς πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος. Τὸ ἀπότμημα εὐρέθη τῷ 1960 καὶ ἔχει διαστάσεις 0,19 × 0,17 μ., γραμμ. ὕψ. 0,05 μ.

Πρὸς χρονολόγησιν τοῦ κτηρίου ἐθεώρησα ἀναγκαίαν τὴν στρωματογραφικὴν ἔρευναν τῶν ἐπιχώσεων κάτωθι τοῦ στρώματος, τοῦ προσελθόντος ἐκ τῆς συσσωρεύσεως τῶν ὑλικῶν μετὰ τὴν καταστροφὴν. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν διηνοίχθησαν παρὰ τὰ θεμέλια δύο τάφροι, ἡ θέσις τῶν ὁποίων σημειοῦται ἐπὶ τοῦ σχεδιογραφήματος τῆς κατόψεως (εἰκ. 1) διὰ δικτυωτοῦ. 'Εντὸς τῆς τάφρου παρὰ τὸ Νυμφαῖον τοῦ θαλάμου Α (ληφθείσης ὡς βάσεως, διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ βάθους τῶν στρωμάτων, τοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου τοῦ Νυμφαίου) παρετηρήθη, εἰς βάθος 1,10 μ., στρῶσις ἐξ ὀπτοπλίνθων, ἀποτελοῦσα τὸ δάπεδον τῆς αὐλῆς. 'Υπ' αὐτὸ κεῖται στρῶμα 0,80 μ. ἐκ μέλανος χρώματος, περιέχον ἀφθονα ὄστρακα ἀγγείων, μικρὰ χαλκᾶ, ὀστέϊνα καὶ ἄλλα πῆλινα ἀντικείμενα (πίν. 74α. β καὶ 77β) καὶ πολλὰ νομίσματα. Τὰ νεώτατα τῶν εὐρημάτων δύνανται νὰ χρησιμεύσουν ὡς χρονολογικὸν τεκμήριον τῆς ιδρύσεως τοῦ λουτρῶνος. Τὰ ὄστρακα ἀνήκουν κυρίως εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «Περγαμηνῶν» τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος, εἰς τὴν κατηγορίαν τοπικῶν ἀγγείων φαιοῦ πηλοῦ κατὰ μίμησιν τῶν προηγούμενων καὶ ὀλίγα εἰς τὴν τάξιν τῶν «Σαμιακῶν Α» καὶ ἀρρετηνῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου (H. S. ROBINSON, ἑ.ἄ. πίν. 61 καὶ Index, σ. 146. H. GOLDMAN, Excavations at Gözli Kule, Tarsus I, σ. 186-187). 'Εκ τῶν νομισμάτων τὸ

νεώτατον εἶναι ἀργυροῦν τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου. Ἡ διαφορὰ τῶν εὐρημάτων εἰς τὰ δύο ἐπάλλῃλα στρώματα ἐπιχώσεων, ὡς πρὸς τὴν κεραμεικὴν, εἶναι χαρακτηριστικὴ, ἀλλ' ἡ διαπραγματεύσις κατὰ στρώματα τῶν εὐρεθέντων ρωμαϊκῶν ἀγγείων ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς παρούσης ἐκθέσεως¹. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἐσημειώθησαν βεβαίως καὶ εὐρήματα ἀναγόμενα εἰς ἀρχαιοτέρας ἐποχὰς καὶ δὴ ἀποθέτης ἀπορριφθέντων εἰδωλίων καὶ ἀγγείων ἀτελῶς ὠπτημένων, περὶ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρος λόγος γίνεται κατωτέρω.

Ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν ἐπίχωσιν παρατηρήθη στρώμα κιτρινωπῆς ἀργίλλου, ὑπερκείμενον ἀμέσως τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, πάχους 0.30 μ., περιέχον ὅστρακα πρωτοκορινθιακὰ ὡς καὶ τοπικῶν ἀγγείων τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος.

Ἀκριβεῖς χρονολογικὰς ἐνδείξεις ἀπέδωκεν ἡ στρωματογραφικὴ ἔρευνα ἡ διενεργηθεῖσα κατὰ μῆκος τοῦ ΒΑ. τοίχου τοῦ θαλάμου Δ. Ἐνταῦθα διακρίνονται σαφῶς δύο ἐπιχώσεις, 1) ἡ κατὰ τὸ ὕψος 1 μ. τῆς σφῆζομένης ἀνωδομίας τοῦ κτηρίου, περιέχουσα ἀγγεῖα καὶ νομίσματα ἀπὸ τοῦ 2ου μέχρι τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ 2) ἡ βαθυτέρα ἐπίχωσις, πάχους 0.60 μ. ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ θεμέλιον τοῦ κτηρίου, περιέχουσα ἀγγεῖα ἀρρετηνὰ καὶ « Σαμιακὰ Α » τοῦ 1ου αἰῶνος μ.Χ. Ἐκ τῶν συνευρεθέντων νομισμάτων, τὸ νεώτατον εἶναι νόμισμα τοῦ Νέρωνος.

Ὡς συμπέρασμα τῆς στρωματογραφικῆς ἐρεῦνης προκύπτει ἡ χρονολόγησις τῆς θεμελιώσεως τοῦ βαλανείου εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῶν νομισμάτων ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ παρουσία ἐντὸς τοῦ στρώματος τῶν θεμελίων, ὁστράκων τῆς κατηγορίας τῶν ἀρρετηνῶν καὶ ἰδίως τῶν Σαμιακῶν Α, τῶν ὁποίων ἡ χρονολόγησις ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος.

Ἐνδιαφέρει ἐπίσης ὁ χρονολογικὸς καθορισμὸς τῆς τελικῆς καταστροφῆς καὶ ἐγκαταλείψεως τοῦ κτηρίου. Βέβαιον χρονολογικὸν ὄριον παρέχουν πάλιν τὰ νομίσματα τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος, εὐρεθέντα ἐντὸς τοῦ στρώματος τοῦ σχηματισθέντος μετὰ τὴν καταστροφὴν, ἰδίως δύο χρυσᾶ (ἐκ τοῦ θαλάμου Γ) ἢτοι Solidus Θεοδοσίου τοῦ Β' (408-450 μ.Χ.) μετὰ παραστάσιν Κωνσταντινουπόλεως ὡς γυναικὸς καθημένης ἐπὶ θρόνου (ὅμοιον νόμισμα εὐρέθη καὶ προηγουμένως, πρβ. ΠΑΕ 1959) καὶ ἕτερον τοῦ αὐτοκράτορος Ὀνωρίου (393-423 μ.Χ.) μετὰ ὁμοίαν παράστασιν. Ἀλλὰ πάλιν εὐρήματα, ἀγγεῖα κοινῆς χρήσεως καὶ λύχνοι παλαιοχριστιανικοί, δεικνύουν ὅτι ἡ τελικὴ καταστροφὴ ἐπῆλθε μετὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα.

1) Διὰ τὴν ταξινόμησιν τῶν εὐρεθέντων ὁστράκων εἰς κατηγορίας ἐργαστηρίων πολλὰ ὀφείλω εἰς τὸν εἰδικῶς ἀσχολούμενον ἐπὶ τοῦ θέματος φίλον ἀρχαιολόγον, κ. J. Hayse, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης.

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τῆς δοκιμαστικῆς τάφρου παρὰ τὸ Νυμφαῖον (θάλαμος Α) πρὸς τὸ ΝΔ. τμήμα αὐτῆς καὶ ἐντὸς στρώματος μελανοῦ χρώματος γῆς, εἰς βάθος 1-1.50 μ. ὑπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου τοῦ Νυμφαίου, εὑρέθησαν πολλὰ ἀποτμήματα πηλίνων εἰδωλίων καὶ ἀναγλύφων πλακιδίων, ἀγγεῖα μικρογραφικὰ ἄνευ γανώματος ἢ διακοσμήσεως, ἅτινα δεικνύουν ἀτελῆ ὀπτησιν καὶ παραμορφώσεις εἰς τὴν διάπλασιν ἐκ τῆς ἐλαττωματικῆς ὀπτήσεως. Εἶναι προφανές ὅτι ταῦτα, διὰ τὸν λόγον αὐτόν, εἶχον ἀπορριφθῆ εἰς ἀποθέτην, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ἐκ τοπικοῦ ἐργαστηρίου κεραμεικῆς, τοῦ ὁποῖου ἡ θέσις δὲν ἐξηκριβώθη κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, ἀλλὰ θὰ ἐγεινιάζετο πρὸς τὸν χῶρον αὐτῆς. Ἀπὸ τὸ αὐτὸ στρώμα προέρχονται ὅστρακα ἀττικῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἐπιβεβαιοῦν τὴν χρονολόγησιν τῶν ἄλλων εὐρημάτων τοῦ ἀποθέτου εἰς τὸν 6ον μᾶχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, συμπεραينوμένην καὶ ἐκ τῆς τεχντροπίας τῶν εἰδωλίων. Ἀπεικονίζονται ἐνταῦθα τὰ νεώτερα ἀττικά ὅστρακα τοῦ ἀποθέτου (πίν. 75α), ἥτοι (α) ἀπότμημα μελανομόρφου οἰνοχόης, τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ζωγράφου τῆς Ἀθηνᾶς (BEAZLEY, ABY, σ. 534, ἀριθ. 9), (β) ἀποτμήματα σκύφου τῆς ομάδος τοῦ ζωγράφου τοῦ Αἴμονος (BEAZLEY, ἔ. ἀ. σ. 575, ἀριθ. 9), (γ) σκύφου τῆς ομάδος CHC (BEAZLEY, ἔ. ἀ. σ. 621 ἀριθ. 103-109), (δ) λαίμοῦ κρατῆρος μελανομόρφου, (ε) κύλικος μὲ παράστασιν ἀποτροπαϊκῶν ὀφθαλμῶν. Πάντα ταῦτα χρονολογοῦνται ἀσφαλῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐκ τῶν εἰδωλίων, δύο κεφαλὰὶ εἰκονίζουσαι θεὸν (πίν. 75β) εἶναι σημαντικά, διότι ὁ τύπος ἦτο ἄγνωστος μᾶχρι τοῦδε εἰς τὴν κεκρυφαῖκην κοροπλαστικὴν. Εἰκονίζεται γέρων παγωνοφόρος μὲ πλουσίαν κόμην ἀναδεδεμένην ὀπίσω εἰς κρωβύλον καὶ φέρων ὑψηλὴν στεφάνην ἢ ταινίαν καὶ στεφάνην. Ἐκ τῆς ἐλαττωματικῆς ὀπτήσεως, τὸ περὶ τὴν δεξιὰν παρεῖαν μέρος εἶναι πεπιεσμένον καὶ παραμορφωμένον, ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας ἢ ἐπιφάνεια ἔλαβε δύο ἀποχρώσεις, ροδίνην καὶ κιτρινωπὴν. Ὁ πηλὸς εἶναι ὁ γνωστὸς τῆς Κερκύρας. Τὰ εἰδώλια εἶχον ἀπορριφθῆ ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου ὡς ἀτελῆ. Ἡ τεχντροπία τῶν ὑποβάλλει τὴν χρονολόγησιν εἰς τὰ τέλη τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος. Καὶ τὰ συννευρεθέντα ἐπομένως ἄφθονα ἀποτμήματα μικρῶν ἀγγείων, ἄνευ γανώματος, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τινὰ ἀκέραια ἀγγεῖα, δύνανται μετὰ βεβαιότητος νὰ χρονολογηθῶσιν εἰς τὴν ἰδίαν ἀρχαῖκην ἐποχὴν. Ὁ ὠχρονίτρινος πηλὸς τῶν ἀγγείων, λαβῶν ἐνιαχοῦ ροδίνην ἀπόχρωσιν ἐκ τῆς ἀνίσου ἐπιδράσεως τῆς θερμότητος τοῦ κλιβάνου, εἶναι χαρακτηριστικὸς κεκρυφαῖκος. Ἡ εἰκὼν ἐν πίν. 76α ἀπεικονίζει κρατηρίσκον (ὑψ. 0.06μ.), ἄωτον κυάθιον (ὑψ. 0.04μ.), καλαθίσκον (ὑψ. 0.03 μ.), καὶ σκύφον ἐλλιπῆ κατὰ τὴν ἐτέραν λαβὴν (ὑψ. 0.035μ.).

Ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἀφ' ἐτέρου εὐρημάτων τοῦ ἀποθέτου ἄξια μνείας τυγχάνουν ἀποτμήματα ἰωνικῶν ἀγγείων (πίν. 76β), τῶν ὁποίων ἡ παρουσία διὰ πρῶτην φορὰν σημειοῦται εἰς ἀνασκαφὰς ἐν Κερκύρᾳ : μικρὸν ἀπότμημα καλυκοειδοῦς κρατηρίσκου τῆς Χίου, μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν λευκὸν ἐπίχρισμα

καὶ παράστασιν λέοντος, τοῦ ὁποίου σφύζεται μέρος τοῦ λαίμοῦ καὶ τῆς διὰ χαράξεως δηλουμένης χαίτης. Ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἐπιχρίσματος τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας μέλαν βερνίκι καὶ ἐπίθημα ἐρυθρᾶς διακοσμήσεως ρόδακος (κοκκίδες). Ἀπότμημα κλειστοῦ ἀγγείου τῆς κατηγορίας τῶν ἀνατολικῶν «ροδιακῶν» μὲ παραστάσεις αἰγῶν. Χεῖλος ἰωνικῆς κύλικος ὡς π.χ. ἐν AM 59, 1934, σ. 83, εἰκ. 1 (E. KUNZE). Ἀπότμημα κρατῆρος ἢ μεγάλου σκύφου ἰωνικοῦ ἐργαστηρίου μὲ ὑπόλειμμα μελανομόρφου παραστάσεως (ποὺς ἀνδρική μορφῆς πρὸς δεξιὰ).

Ἀλλὰ τὸ σημαντικώτερον εὑρημα ἐκ τοῦ αὐτοῦ στρώματος ἀπετέλεσαν τρία μετάλλινα ἐλάσματα, πάχους 1-1.5 χιλιοστομέτρου, φέροντα ἐπιγραφὰς κεχαραγμένους δι' ἀρχαίων γραμμάτων βουστροφηδόν, μὲ τὴν ἀρχὴν ἐξ ἀριστέρων. Τὸ μέταλλον εἶναι κράμα μολύβδου καὶ ὀρειχάλκου, ἡ ἐνεπίγραφος ἐπιφάνεια φέρει κυανοπρασίνην πάτιναν. Δημοσιεύεται ἐνταῦθα σχέδιον εἰκ. 2) ληφθὲν τῇ βοθηεῖα διαφανοῦς χάρτου. Ἡ ἀνάγνωσις παρουσιάζει δυσχερείας διὰ τὴν κακὴν κατάστασιν τῶν ἐλασμάτων, ἰδίως τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ συνήθη εἰς τοιοῦτου εἶδους χαράγματα λάθη τοῦ χαράκτη. Τὰ προκύπτοντα προβλήματα χρήζουσιν ἰδιαιτέρας, ἀλλαχοῦ, διαπραγματεύσεως. Ἐκ τῆς παρατιθεμένης μεταγραφῆς τῶν ἐπιγραφῶν, ὀφειλομένης εἰς τὴν πρώτην προσπάθειαν ἀναγνώσεως καὶ ἀσφαλῶς ἐπιδεκτικῆς βελτιώσεων, γίνεται φανερά ἡ ὁμοιογένεια τῶν ἐπιγραφῶν.

I. Διαστ. 0.14 × 0.052. Τὸ ἔλασμα παρουσιάζει λίαν ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν, εἶναι ἐλλιπὲς κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον, ἀλλὰ τὰ γράμματα ἀναγνωρίζονται εὐχερῶς. (πίν. 77α καὶ εἰκ. 2).

Ηαγεμονίδα ΥΝΘΙ [--
 --] ANI *Ἑκτὰς κόνδον*
ὀφείλει ΗΔΔΔΔΔΔ *θρα(χ)μ* [ἄς]
 --] *υλλος Κρατεῖς*

Στίχ. 2, ἡ λ. *κόνδον* (γεν. πληθ.) παραδίδεται ὑπὸ τοῦ λεξικογράφου ΗΣΥΧΙΟΥ. Κόνδοι εἶναι ταυτόσημοι πρὸς τοὺς ἀστραγάλους καὶ τοὺς κύβους. Ἐκτὰς κόνδων δύναται νὰ σημαίνῃ τὴν θέσιν τῶν κύβων, καθ' ἣν ἡ ἄνω ἔδρα φέρει ἐξ «τρήματα» ἢ ὀφθαλμούς. Περὶ τῶν παραδιδομένων ὅρων ἐξ ἄς, πεντὰς κλπ., δι' ὧν δηλοῦνται αἱ ἔδραι τῶν κύβων πρβλ. RE² XXIII, στ. 2022 καὶ ἐξ. ἐν λ. *lusoria tabula*. Στίχ. 3, μετὰ τὸν ἀριθμὸν ΗΔΔΔΔΔΔ (ἐκατὸν ἑβδομήκοντα;) καὶ ἐφ' ὅσον ἡ συμπλήρωσις εἶναι ὀρθή, ἔχομεν τὸν τύπον *θραχμά* ἀντὶ *δραχμά* (δωρ.), πρβλ. M.N. TOD, *Epigraphical Notes on Greek Coinage*, *Numismatic Chronicle* 20, 1960, σ. 1-2.

II. Τὸ ἔλασμα ἀκέραιον, ἐκ δύο συναρμοζομένων τμημάτων (πίν. 77α καὶ εἰκ. 2). Τῆς ἐπιγραφῆς, κεχαραγμένης βουστροφηδόν καὶ στοιχηδόν, ἡ ἐξ ἀριστε-

ρῶν ἀρχὴ καὶ πολλὰ γράμματα κατὰ τὸ μέσον εἶναι ἐξίτηλα. Διαστ. 0.133×0.04 .

--] ΝΕΥ [. . .] Φορο πε

μπτάς ἀπ' Ε [.] λυδο [--

--] ὀφείλ [ε] ι Φεξέρον

τα καὶ Φεξακατία [ς -

--] ΑΦΟΑ [•] ΤΑ < ΑΘ — ΣΑ

Κ Α C Β Μ Ο Ν Ι Δ Α Ι Ν Ν Θ Ι
 Ν Ο Δ Ν Ο Κ Μ Α Τ Χ Β Ζ Ι Ν Χ
 Ο Θ Β Ι Λ Β Ι - Η Μ Μ Μ Μ Μ Θ Ρ Α Μ
 Μ Α Β Τ Α Α Κ - Μ Ο 1 1 Λ

Ν Θ Ν   Α Φ Ο Δ Ο Π Β
 Ο Δ Ο Λ   Β Γ Α Μ Α Τ Γ Μ
 Ο Θ Β Ι Λ   Ι Φ Β Ξ Β Σ Ο Ν
 Α Ι Τ Α Χ Λ Ξ Β Ζ Ι Α Χ Α Τ
 Ο Λ 9 Ο Α   Τ Α < Α Θ -) Μ Α

Α Ο Α Ο Ι Δ
 Α Β Ι Β
 Ι Ι Ι Ι Ι Ι Ι

Εἰκ. 2. Σχέδιον ἐπιγραφῶν ἐπὶ μολυβδίνων ἐλασμάτων.

Στίχ. 1-2 Πεμπτάς πρβλ. τὴν λ. Φεκτάς τοῦ προηγουμένου ἐλάσματος. Ἄν ἡ ἀνάγνωσις εὐσταθῇ καὶ ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ περιέχει ἀναγραφὴν ὀφειλῆς ἐκ τῆς ρίψεως κύβων εἰς τὴν θέσιν τῆς πεντάδος. Σημειωτέα ἡ κανονικὴ χρῆσις τοῦ ρ πρὸ τοῦ Ο.

Ἀσφαλῶς δὲν ἀποτελεῖ ἀπλὴν σύμπτωσιν ἡ ὁμοιότης τοῦ περιεχομένου τῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες ἀναγράφουν ὀφειλὰς ἴσως ἐκ παιγνίου κύβων. Ἀλλὰ τὸ γεγονός τῆς χαράξεως ἐπὶ μεταλλίνων ἐλασμάτων ὑποβάλλει τὴν σκέψιν ὅτι τὰ παίγνια τῶν κύβων εἶχον χαρακτῆρα λατρευτικὸν καὶ ὅτι τὰ ἐλάσματα εἶχον κατατεθῆ εἰς τι Ἱερόν. Γνωστὴ ἐξ ἄλλου τυγχάνει ἡ κυβομαντεία (DAREMBERG - SAGLIO, *Dict. des Antiqu.* II, σ. 301). Ἡ ἐρμηνεία δίδεται μετ' ἐπιφυλάξεως. Ἡ χρῆσις τῶν συστημάτων γραφῆς βουστροφηδὸν καὶ στοιχηδὸν εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιγραφὴν ἀποτελεῖ χρονολογικὴν ἔνδειξιν διὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, πρβλ. L. H. JEFFERY, *The Local Scripts of Archaic Greece*, 1961, σ. 650.

III. Διαστ. 0.054×0.046 . Διατηρεῖται μόνον τὸ δεξιὸν τέρμα τοῦ ἐλάσματος (εἰκ. 2).

--] *Φοοι* δ --

ευτερα [- -

--] ||||| ||| ⊥

Ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἐν γένει καὶ ἐκ τῶν εὐρημάτων τῶν ἀναγομένων μέχρι τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων προκύπτει ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς Παλαιοπόλεως, συγκεκριμένως δὲ ὁ χώρος τῆς ἀνασκαφῆς, κείμενος μεταξὺ τῶν δύο λιμένων, κατεῖχετο ὑπὸ πρωιμωτάτου οἰκισμοῦ τῶν κορινθίων ἀποίκων τῆς νήσου, ἀποτελοῦντος μέρος τῆς ἀρχαίας πόλεως, περὶ τῆς θέσεως τῆς ὁποίας δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ὑπάρξῃ ἀμφισβήτησις.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ

19. ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΑΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΑΛΑΙΑΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

Κατὰ τὴν διάνοξιν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας ὑδραγωγοῦ αὐλακος εἰς τὴν βορείως τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τῆς Παλαιᾶς Κορίνθου κλιτὺν εἰς θέσιν « Μπέη » ἀπεκαλύφθησαν : α) Τμῆμα τοίχου ἔχοντος κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ., β) μαρμάρινος στυλοβάτης βαίνων ἐγκαρσίως πρὸς τὸν τοῖχον, γ) τάφος ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν στυλοβάτην καλυπτόμενος διὰ τριῶν πλακῶν πάρχους 0.16 — 0.20 μ. καὶ δ) διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἥτοι: δύο μαρμάριναι βάσεις, εἷς μαρμάρινος παλαιοχριστιανικὸς πεσσίσκος καὶ μέγα Θεοδοσιανὸν κιονόκρανον (πίν. 78α καὶ 80α).

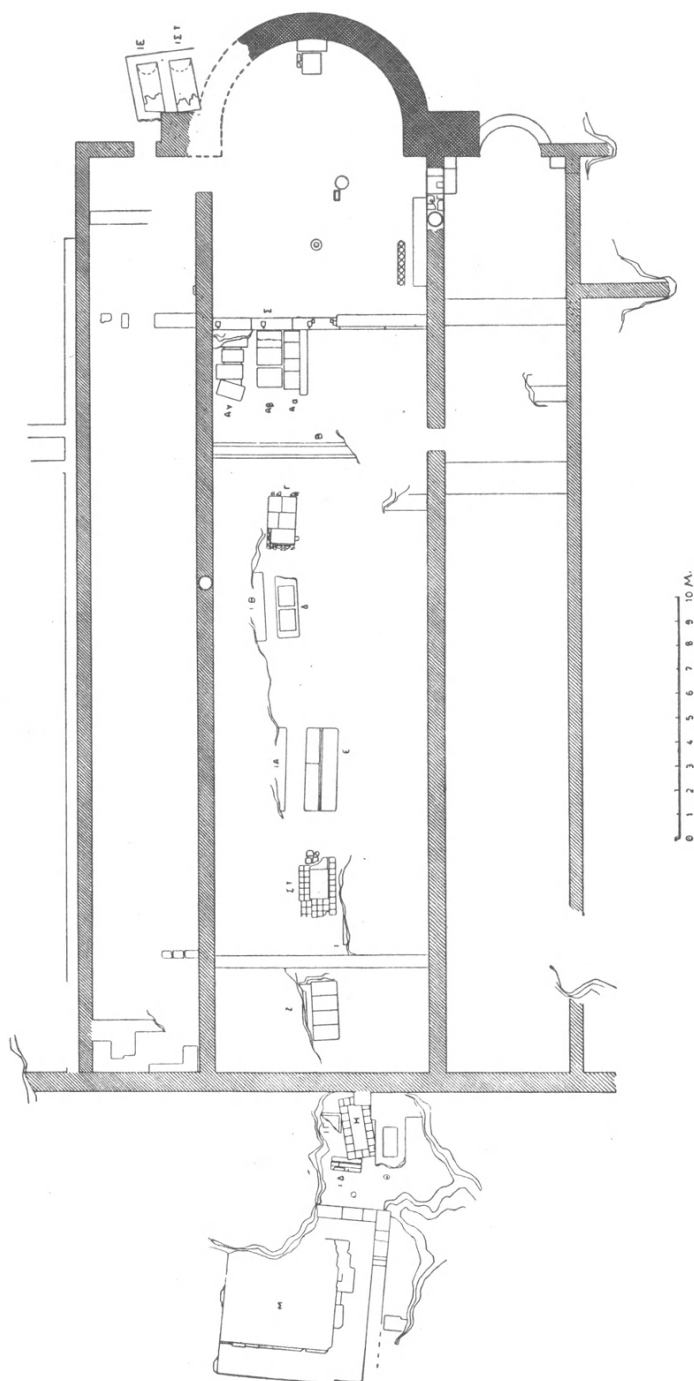
Κατόπιν ἐρεῦνης τῆς περιοχῆς διεπιστώθη, ὅτι 6 μ. περίπου ΝΑ. τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τοῦ ἀποκαλυφθέντος τοίχου (πίν. 78β) ἦτο ὁρατὸν μικρὸν τμῆμα κυκλικῆς ἀψίδος ἱεροῦ. Ἐπειδὴ τὰ εὑρεθέντα λείψανα ἐμαρτύρουν ὅτι πρόκειται περὶ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἐγένετο δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συστηματικὴ ἀνασκαφὴ καὶ ἀποκάλυψις τοῦ κτίσματος, εἰς τὸ ὅποῖον ἀνῆκον τὰ εὑρεθέντα στοιχεῖα.

Διὰ τῆς γενομένης μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη τρίκλιτος παλαιοχριστιανικὴ βασιλική, μήκους 37.94 καὶ πλάτους 19.52 (εἰκ. 1). Τὸ πλάτος τοῦ βορείου κλίτους εἶναι 4.48 τοῦ δὲ νοτίου 4.82μ. Ἡ διάμετρος τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ εἶναι 7.40, φέρει δὲ αὕτη δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ τὰς χαρακτηριστικὰς διαπλατύνσεις (ῥόμους) διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν ὠθήσεων τοῦ τεταρτοσφαιρικοῦ θόλου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκαλύπτετο ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ.

Εἰς ἀπόστασιν 1.53 πρὸς Δ. ἀπὸ τῆς χορδῆς τῆς ἀψίδος ἀνευρέθη μαρμάρινον ὀρθογώνιον κιβωτίδιον μήκους 0.35, πλάτους 0.22 καὶ βάθους 0.25, ὅπερ προφανῶς ἦτο τὸ ἐγκαίνιον τῆς βασιλικῆς (πίν. 79α), ἐντὸς δὲ αὐτοῦ εὑρέθησαν θραύσματα ὑαλίνου ἀγγείου.

Εἰς ἀπόστασιν 6.70μ. ἀπὸ τῆς χορδῆς τῆς κόγχης ταύτης εὑρίσκετο ὁ κατ' ἀρχὴν ἐμφανισθεὶς μαρμάρινος στυλοβάτης τοῦ τέμπλου (εἰκ. 1), παρ' αὐτὸν δὲ δύο μαρμάρινοι πεσσίσκοι, οἵτινες, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου σωζομένων ἐγκοπῶν μολυβδοχορήσεώς των, ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰς θέσεις των (πίν. 78β).

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς προθέσεως ἔφερε θύραν καὶ δὲν εἶχε κόγχην, ἐνῶ τοῦναντίον τὸ διακονικὸν φέρει κυκλικὴν ἀψίδα, ἥτις ὅμως ἠνοίχθη μεταγενεστέρως, ὥς φαίνεται σαφῶς ἐκ τῆς τομῆς τοῦ τοίχου εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, χάριν προσθήκης τῆς ἀψίδος (πίν. 79β).

Είχ 1. Κάτοπις τής βασιλικής Π. Κορίνθου.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθησαν πλεῖστα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, καὶ δὴ παρὰ μὲν τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ μαρμάρινος ἀκέραιος κίων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου διαμέτρου κάτω μὲν 0.50 ἄνω δὲ 0.40 καὶ ὕψους 2.71, προσέτι δὲ καὶ πέντε μαρμάρινοι ἰωνικαὶ βάσεις (πίν. 80γ), τρία ἰωνικὰ κιονόκρανα (πίν. 80ζ.η), δύο κορινθιακὰ κιονόκρανα (πίν. 80α), πολλὰ τεμάχια μαρμαρίνων ζεύξεων, πλῆθος ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν λύχνων μετὰ παραστάσεων μορφῶν καὶ γραμμικῶν διακοσμήσεων (πίν. 81α). Ὡσαύτως εὐρέθησαν δύο ἐπιθήματα μὲ ὠραίαν γλυπτὴν διακόσμησιν (πίν. 80α,β), πλῆθος τεμαχίων κατακόσμων θωρακίων (πίν. 80α,δ).

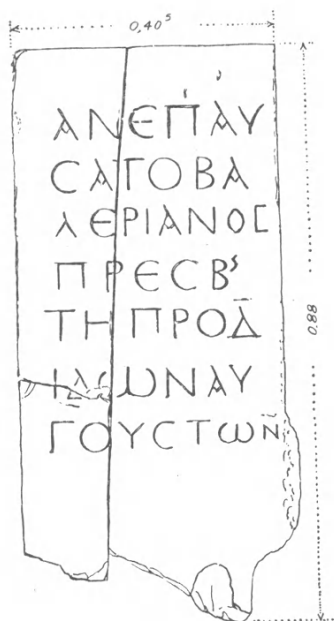
Ἐντὸς δὲ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ καὶ ὑπὸ σωρὸν ὀπτοπλίνθων, προερχομένων προφανῶς ἐκ τοῦ θόλου τῆς κόγχης τῆς ἀψίδος, εὐρέθη διαχωριστικὸς ἀμφικίων παραθύρου, ἀσφαλῶς τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, ὕψους 1.57 μετὰ τοῦ ἐπιθήματός του, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψέως αὐτοῦ φέρει ἀνάγλυφον σταυρὸν (πίν. 81β). Εὐρέθη ἐπίσης μαρμαρίνη λεκάνη ἀγιασμοῦ φέρουσα εἰς τὸ χεῖλος τὴν ἐπιγραφὴν Κ(υρι)ε βοήθι συ--- (εἰκ. 2) ὡς καὶ μέγας ἀριθμὸς θραυσμάτων ἐνεπιγράφων ἐπιτυμβίων πλακῶν (εἰκ. 3), πλὴν ὅμως δὲν κατέστη δυνατόν νὰ συναρμολογηθῶσι πᾶσαι πλὴν

Εἰκ. 2. Λεκάνη ἀγιασμοῦ ἐνεπίγραφος.

ὠρισμένων λέξεων ὡς ἀνεπαύσατο, ἐκοιμήθη, διαθήκη, μηνὶ Μαῖω, δεσπότου, κ.λ.π. (εἰκ. 3). Ἐπὶ ἐτέρου τεμαχίου πλακὸς ἐχαράχθη ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ: (εἰκ. 3,β) Ἀνεπαύσατο Βαλεριανὸς πρεσβ/ύτερο/ς τῇ πρὸ Δ' ἰδῶν Αὐγούστου, δηλαδὴ ἀπέθανε τὴν 4ην ἡμέραν πρὸ τῶν «ἰδῶν» τοῦ Αὐγούστου. Ἰδοὶ δέ, ὡς γνωστόν, ἦσαν ἡ 13η καὶ ἡ 15η ἡμέρα τοῦ μηνὸς κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν ἡμερολόγιον.

Ὡσαύτως κατὰ τὴν σκαφὴν εὐρέθη πλῆθος τάφων εἰς τε τὸ ἐσωτερικὸν τῆς βασιλικῆς καὶ ἔξω παρὰ τοὺς τοίχους τῆς (εἰκ. 1). Ἐκ τῶν τάφων τούτων ἄλλοι μὲν εὐρέθησαν εἰς μικρὸν βάθος, ἄλλοι δὲ βαθύτερον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνεσκάφησαν παρὰ τὸν Β. ὄμον τῆς κεντρικῆς κόγχης καὶ ἀνατολικῶς τῆς θύρας τῆς προθέσεως δύο καμαροσκεπεῖς τάφοι (πίν. 82α), ὁ εἰς τῶν ὁποίων βαίνει ἐπὶ τοῦ κατεστραμμένου τμήματος τῆς ἀψίδος, εἶναι ἄρα μεταγενέστερος τῆς καταστροφῆς τῆς βασιλικῆς καὶ δὴ βυζαντινῶν χρόνων, οἵοι εὐρέθησαν πολλοί, καὶ ἀλλαχοῦ (Θησεῖον, Παρθενῶν, κλπ.). Ἐντὸς τῶν τάφων αὐτῶν εὐρέθη πλῆθος ὀστράκων μὲ διακόσμησιν ἐξ ἀναγλύφων γραμμῶν, ὡς δύο μικρὰ ληκυθοειδῆ ἀγγεῖα ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ. Ἐν συνεχείᾳ ἀνεκαλύφθησαν κατὰ μῆκος τοῦ μεσαίου κλίτους ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τοῦ τέμπλου μέχρι τοῦ

β

Εἰκ. 3. Ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ παλαιοχριστιανικῶν τάφων
τῆς Κοιμητηριακῆς βασιλικῆς.

δυτικοῦ τοίχου τῆς βασιλικῆς 16 ἐν ὧν τάφοι (πίν. 83), εἰς βάθος 0.50 ἐκ. κάτωθεν τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς καὶ διαστάσεων περίπου 1.90×0.75 . Εἶναι ὅλοι ἐκτισμένοι δι' ὀπτοπλινθοδομῆς καὶ φέρουσι μαρμαρίνην ἐπένδυσιν διὰ πλακῶν μαρμάρου πάχους 3-4 ἑκατοστῶν ἐκ λευκῶν ἢ ἐγγρώμων μαρμάρων.

Κατ' ἀρχὰς ἀνεσκάψαμεν τοὺς παρὰ τὸν μαρμαρίνον στυλοβάτην τοῦ τέμπλου τρεῖς τάφους (πίν. 82β), Α₁ (πίν. 84α), Α₂ (πίν. 84β), Α₃ (πίν. 85α) καὶ ἐν συνεχείᾳ τοὺς τάφους Γ (πίν. 85β), Δ (πίν. 86α), Γ' (πίν. 86β καὶ 87α), Ζ (πίν. 87β) καὶ Η (πίν. 88).

Εἰς τοὺς τάφους Α₂ καὶ Α₃ οἱ σκελετοὶ εὐρέθησαν σχεδὸν ἀδιατάρακτοι εἰς τὴν θέσιν των, εἰς τὸν τάφον Α₁ ὁ σκελετὸς ἦτο σχεδὸν διαλελυμένος. Εἰς τὸν τάφον Δ' φαίνεται ὅτι ἔχομεν ἀνακομιδὴν τῶν ὀστέων ἐξ ἄλλου τάφου διότι ταῦτα εὐρέθησαν ἀτάκτως τοποθετημένα. Ὁ τάφος Γ' ἀνῆκεν εἰς μικρὸν παιδίον διότι ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη μικρὸν κρανίον καὶ διαλελυμένα μικρὰ ὀστᾶ (πίν. 87α).

Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ αὐτοῦ τάφου (πίν. 86β) διακρίνεται ἡ ὀπὴ τῶν χοῶν πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως.

Κάτωθεν τοῦ τάφου Η (πίν. 88) ὑπάρχουν κεραμοσκεπεῖς ρωμαϊκοὶ τάφοι. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι προϋπῆρχεν εἰς τὴν τοποθεσίαν αὐτὴν νεκροταφεῖον Ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ὁ πλέον ἐνδιαφέρων τάφος εἶναι ὁ Ε' εὐρισκόμενος εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ μεσαίου κλίτους τῆς βασιλικῆς. Εὐρέθησαν 2 πλάκες (εἰκ. 3α καὶ 4 καὶ πίν. 90β), πλάτους 0.62 καὶ μήκους 3.38, ἐπ' αὐτῶν ὑπάρχει ἐγγράρακτος ἐπιγραφή πρὸς τὴν δυτικὴν πλευράν :

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ

ΑΝΕΠΑΥΣΑΤΟ ΙΙΙ ΠΡΟ Ε' ΚΑΛ. ΙΟΥΛΙΩΝ

ἦτοι : Εὐστάθιος ἐπίσκοπος, ἀνεπαύσατο τὴν τρίτην ἡμέραν πρὸ τῆς πέμπτης τῶν καλανδῶν τοῦ Ἰουλίου. Καλένδαι ἦσαν, ὡς γνωστόν, αἱ πέντε πρῶται ἡμέραι τοῦ μηνὸς κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν ἡμερολόγιον.

Μικρὰ ὀπὴ διαμ. 5 ἐκ. μεταξὺ τῶν πλακῶν, εἰς ἀπόστασιν 52 ἐκ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτῶν, συνεχίζετο μὲ μολύβδινον σωλῆνα, ὅστις ἐπροχώρει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου (εἰκ. 4). Κάτωθεν τῶν πλακῶν αὐτῶν ἦσαν λίθοι ἐκτισμένοι δι' ἰσχυροῦ κονιάματος μέχρι βάθους 90 ἐκ. περίπου. Ὅταν ἐξ ἄλλου αἱ πλάκες μετεκινήθησαν ἐκ τῆς θέσεώς των ἀπεκαλύφθη ὅτι εἶχον τοποθετηθῇ ἐκεῖ εἰς δευτέραν χρῆσιν καὶ ὅτι ἄλλοτε ἀνῆκον εἰς φατνωματικὴν ὀροφὴν καταστραφέντος ρωμαϊκοῦ κτηρίου (πίν. 89α). Ἐκάστη φατνωματικὴ πλάξ φέρει δύο σειρὰς ἐξ ὀκτὼ φατνωμάτων. Τὰ φατνώματα ἔχουν ἡμιτελῆ κυμάτια καὶ κοσμοῦνται διὰ διαφόρων ἀναγλύφων θεμάτων (ροδάκων, φύλων, ἀσπίδων, προσώπων κ.ἄ.) (πίν. 89β).

Εἰς βάθος 0.90 μ., ἀνευρέθη ὁ κυρίως τάφος καλυπτόμενος ἀπὸ τέσσαρας μαρμαρίνας πλάκας προερχομένας ἐπίσης ἐκ φατνωματικῆς ὀροφῆς (εἰκ. 4 καὶ πίν. 90β). Ὁ μολύβδινος σωλὴν ἔφθανε μέχρι τοῦ βάθους αὐτοῦ καὶ εἰσεχώρει διὰ μικρᾶς ὀπῆς εἰς τὸν τάφον. Προφανῶς ἐχρησίμευε διὰ τὰς ὑγρὰς χοὰς πρὸς τὸν νεκρόν. Ὁ τάφος εἶναι ἐκτισμένος, ὅπως οἱ λοιποὶ (πίν. 90β), δι' ὀπτοπλίνθων, ἔχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις 0.73 × 2.03 μ. καὶ φέρει ἐπένδυσιν διὰ πλακῶν μαρμαρίνων στηριζομένων ἐκ τῶν ἄνω διὰ χαλκίνων ἐλασμάτων (λάμες) διατηρηθέντων εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Τὰ μάρμαρα εἶναι ἐγχρώμα (Καρύστου). Τὸ δάπεδον ἔχει ἐπίσης στρῶσιν ἐκ μαρμάρου, πρὸς τὴν δυτικὴν δὲ πλευρὰν τοῦ μίᾳ πλᾶξ μαρμαρίνη πλάτους 32 ἐκ. παρουσιάζει μικρὰν κλίσιν ἐν εἴδει προσκεφαλαίου διὰ τὴν στήριξιν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ. Ἐντὸς τοῦ τάφου ὁ σκελετὸς ἦτο σχεδὸν διαλελυμένος (πίν. 91β), ἀνευρέθησαν δὲ ἐντὸς αὐτοῦ λεπταὶ χρυσαῖ κλωσταὶ ἐκ πολυτελοῦς προφανῶς ὑφάσματος τῆς στολῆς τοῦ ἐπισκόπου.

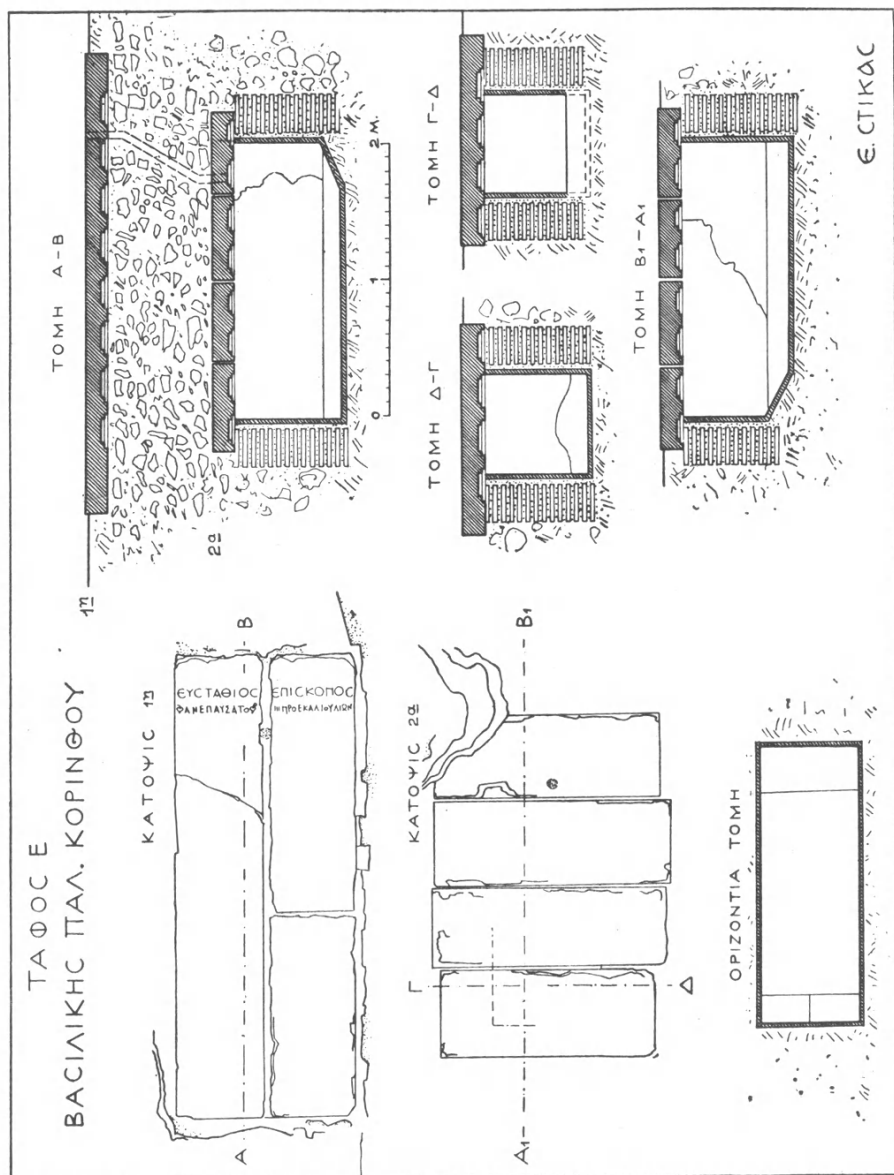
Ὡσαύτως εὐρέθησαν κατὰ τὴν σκαφὴν τὰ κάτωθι νομίσματα :

1. Κορίνθου τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος μὲ Πήγασον ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψέως καὶ τρῖαιναν ἐπὶ τῆς ἄλλης.
2. Δύο μακεδονικὰ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος.
3. Τρία τοῦ Κων/νου τοῦ Β'
4. Δύο τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' (408-450).
5. Ἐν τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Α' (919-921), ὅπερ ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψέως φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: *Ρωμαν/ος βασιλεὺς Ρωμ/αίων καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης Ρωμ/αν/ος ἐν Θεῷ βασιλεὺς Ρωμαίων*. Ὡσαύτως ἀνευρέθησαν τέσσαρες χαλκοὶ δακτύλιοι μὲ γραμμικὴν διακόσμησιν, ἐν παιδικὸν βραχιόλιον καὶ πλῆθος πορπῶν.
6. Ἐν τοῦ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ (1143-1180).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀνευρεθέντων τάφων, ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς ἀνάγονται εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν, ὡς καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων, προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ὑπῆρχεν ἀρχαῖον νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησεν νὰ χρησιμοποιῆται καὶ κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς εἰκόνης τοῦ πίνακος 91β, καθ' ἣν ἔχομεν ἐπιφανειακὰς μεταγενεστέρως ταφάς. Ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν ἰδίᾳ τοῦ τάφου τοῦ ἐπισκόπου Εὐσταθίου προκύπτει ὅτι ἐπὶ τοῦ νεκροταφείου ἀνηγέρθη κατὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους (4ος ἢ 5ος αἰὼν) κοιμητηριακὴ βασιλική.

Ὁμοίᾳ παλαιοχριστιανικῇ βασιλικῇ τοῦ 5ου αἰῶνος, ἣτις κατεσκευάσθη ἐπὶ ἑλληνιστικορρωμαϊκοῦ κοιμητηρίου ἀνεσκάφη ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ κ. W. FRENDE εἰς Κνωσόν.

Εἰκ. 4. Κάτοψεις καὶ τομαὶ τοῦ τάφου Ε' τῆς βασιλικῆς Π. Κορίνθου.

Μέχρι τοῦδε, ὡς ἐλέχθη, ἀνεσκάφη τὸ βόρειον, τὸ κεντρικὸν καὶ ἐν μέρει τὸ νότιον κλιῖτος. Ὑπολείπεται ἡ πλήρης ἀνασκαφή τοῦ νοτίου κλιτίου ὡς καὶ τῶν πρὸς Νότον προσκτισμάτων τῆς βασιλικῆς, τὰ ὅποια φαίνεται νὰ ἔχουν ἀρκετὸν ἐνδιαφέρον, διότι σώζονται εἰς ὕψος 1.50 μ. μετ' ἱχνή τοιχογραφιῶν. Ὡσαύτως ὑπολείπεται καὶ ἡ ἀποκάλυψις μεγάλου ἀριθμοῦ τάφων ὡς καὶ τοῦ πρὸς Δυσμὰς τῆς βασιλικῆς σωζομένου κτίσματος, τὸ ὅποιον εἶναι ἐκτισμένον μετ' μεγάλους παρολίθους κατ' ἰσόδομον σύστημα, ἴσως δὲ νὰ πρόκειται περὶ ρωμαϊκοῦ μαυσωλείου, αἱ δὲ φατνωματικαὶ πλάκες, αἵτινες ἐκάλυπτον τὸν ἐπισκοπικὸν τάφον Ε, ἴσως νὰ προέρχωνται ἐκ τοῦ κτηρίου τούτου.

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΣΤΙΚΑΣ

20. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝ ΛΕΧΑΙΩ

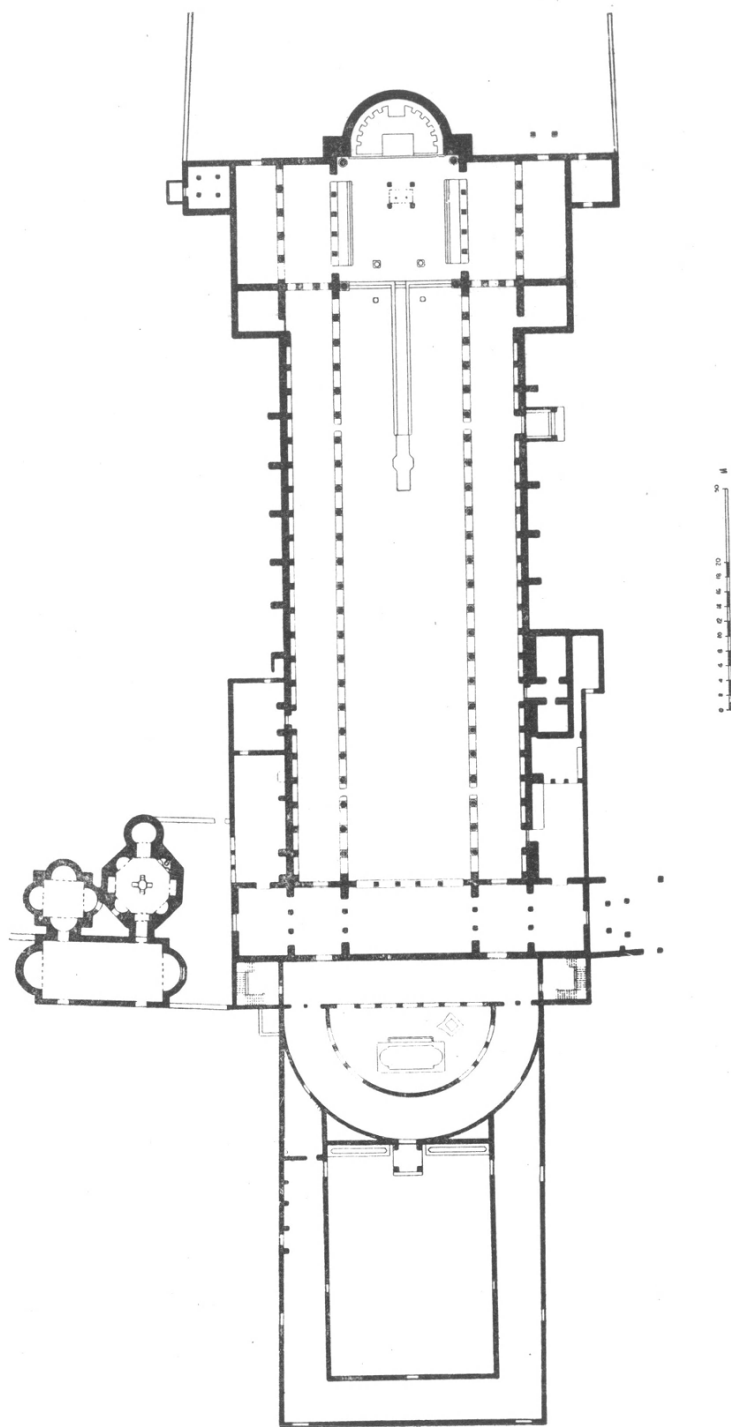
ΤΟ ΒΑΠΤΙΣΤΗΡΙΟΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ

Τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς ἐν Λεχαίῳ¹ μοναδικὸν μέλημα ὑπῆρξε—μετὰ τὴν ὁλοκληρωθεῖσαν ἀποκάλυψιν τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μετὰ τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ αἵθριου τῆς—ἡ ἔρευνα τοῦ κατὰ τὸ τέλος τῆς περυσινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου βορείως τοῦ νάρθηκος ἀνασκαφέντος περιβόλου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον ἐπισημανθῆ δύο περίκεντρα κτίσματα, ὡς ὑπετέθη, τὸ ἐν κυκλοτερὲς καὶ τὸ ἕτερον ὀκταγωνικόν, θεωρηθέντα εἴτε ἀμφοτέρω μαρτύρια εἴτε τὸ ἐν μαρτύριον καὶ τὸ ἕτερον βαπτιστήριον (ΠΑΕ 1960, κάτοψις εἰκ. 1). Ἡ ἐφετινὴ ἔρευνα ἐπεβεβαίωσεν ἐν μέρει μόνον τὴν ὅχι ἀβάσιμον ὑπόθεσιν ἐκείνην· ἔφερεν εἰς φῶς ἐνιαῖον συγκρότημα βαπτιστηρίου (εἰκ. 1).

1. Ἀρχιτεκτονικὴ διάταξις

Τὸ ὅλον συγκρότημα τοῦ βαπτιστηρίου ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν χώρων· ἐνὸς προθαλάμου, ἐνὸς τετρακόγχου καὶ τοῦ γνωστοῦ ἤδη ἀψιδωτοῦ ὀκταγώνου, ὅπερ ἀπεδείχθη πράγματι φωτιστήριον τοῦ βαπτιστηρίου (εἰκ. 2). Ὁ προθάλαμος ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλου χώρου εἰς σχῆμα πλαγιαστοῦ ὀρθογωνίου, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $\pm 16.20 \times \pm 7.90$ μ., τοποθετημένου μετ' ἄξονα ἀπὸ Ν. πρὸς Β., σχεδὸν κάθετον πρὸς τὸν ἄξονα τῆς βασιλικῆς, καὶ περατουμένου κατὰ τὰς στενὰς πλευράς εἰς ἡμικυκλικὴν ἐξέδραν (πίν. 92)· ἀκριβῶς δ' ἡ ἐξέδρα τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς (πίν. 93α) εἶναι ἡ πέρυσι προσκαίρως χαρακτηρισθεῖσα ὡς ροτόνδα. Ὁ προθάλαμος εἶναι προσιτὸς ἀφ' ἐνὸς ἐκ τῶν ἑξῶ, διὰ θύρας πλάτους 1.55 μ., ἀνοιγομένης ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου παρὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν (πίν. 92) καὶ ἀφ' ἐτέρου ἐκ τοῦ περιβόλου, ἐκ τοῦ μέρους δηλαδὴ τῆς βασιλικῆς, διὰ τῆς πέρυσιν ἐπὶ τῆς νοτίας ἐξέδρας ἀποκαλυφθείσης θύρας, τῆς διασφύουσης τὸ μαρμάρινον κατώφλιον κατὰ χώραν (πίν. 93α) (ΠΑΕ 1960). Ἀρχικῶς εἶχε σχεδιασθῆ καὶ ἄλλο ἄνοιγμα ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν, πάρισον τοῦ πρώτου· τοῦτο ὅμως ἐντετελείσθη καθ' ὃν χρόνον τὸ οἰκοδόμημα ἐκτίζετο εἰσέτι, τροποποιηθέντος τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου (πίν. 93β ἀριστερά). Ὁ προθάλαμος ἦτο ξυλόστεγος, ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεώς του (στρῶμα κεραμίδων). Αἱ κόγχαι τοῦ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τεταρτοσφαιρίων, ὡς συνάγεται ἐκ μαζῶν τῆς

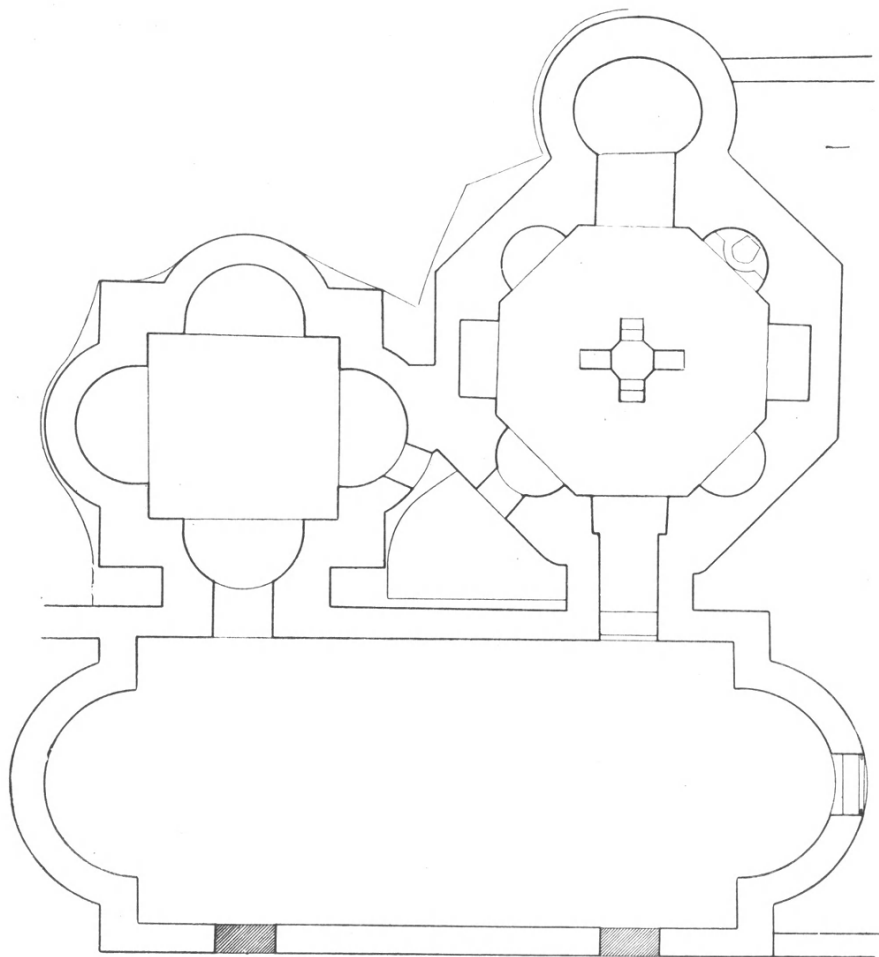
¹ Τῆς ἀνασκαφῆς μετέσχεν ὡς ἐπιστημονικὸς βοηθὸς ἡ ἀρχαιολόγος Κα Μαρία Κουτρομπᾶ - Παναγούλα· πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἐφέτος ὁ σур-μὸς τοῦ ἐν Παλαιᾷ Κορίνθῳ Παραρτήματος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν, εὐγενῶς παραχωρηθεὶς ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς κ. Henry Robinson.

0 20 M

Είχ. 1. Κάτοπις τῆς βασιλικῆς τοῦ Δεχαίου (ἀποκατεστημένη).

θολοδομίας των (πίν. 93α). Τὸ δάπεδόν του εὐρέθῃ κατεστραμμένον· μόνον εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν τμήμα του διεσώθη μέρος τῆς ἐξ ἀσβεστοκονιάματος ὑποστρώσεώς του τῆς πρὸς ὑποδοχὴν μαρμαρίνων πλακῶν. Εἰς ἀπόστασιν ± 0.85 μ.

Εἰκ. 2. Κάτοψις τοῦ συγκροτήματος τοῦ βαπτιστηρίου.

νοτίως τῆς βορειοδυτικῆς θύρας παρατηρεῖται κάτωθεν τῆς στάθμης τῆς εὐθυνηρίας, ἐπὶ τοῦ θεμελίου, ἐγκοπὴ πλάτους ± 0.25 μ. (πίν. 94α)· ἐπίσης εἰς ἀντίστοιχον θέσιν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου (πίν. 92α καὶ β δεξιὰ τοῦ ἀνοίγ-

ματος). Ὑποδηλοῦν πιθανώτατα θέσεις ἐνθέτων μαρμαρίνων μελῶν (ἡμι-κίωνων ἢ πεσσίσκων).

Τὸ τετράκογχον καὶ τὸ ὀκτάγωνον εἶναι τοποθετημένα πρὸς Α. τοῦ προ-θαλάμου, τὸ πρῶτον πρὸς τὰ ἔξω—πρὸς Β.—καὶ τὸ ἕτερον πρὸς τὰ ἔσω—πρὸς τὸ μέρος τῆς βασιλικῆς—, μετὰ ἄξονας ἀφ' ἐνὸς παραλλήλου μεταξὺ των καὶ ἀφ' ἑτέρου καθέτους πρὸς τὴν φορὰν τοῦ προθαλάμου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐκάτερος τῶν περικέντρων τούτων χώρων συνδέεται διὰ βραχέος «λαίμοῦ». Τὸ τετράκογχον ἔχει τὰς κόγχας τοῦ ἡμικυκλικῆς (χορδὴ ἐσωτερικῶς ± 3.25 μ.), ἀνοιγομένας εἰς τὰς πλευρὰς τετραγώνου ἐσωτερικῶν διαστάσεων ± 5.05 μ. (πίν. 94α). Τὸ ὀκτάγωνον, ἐλαφρῶς ἀκανόνιστον (μετὰ πλευρὰς ± 2.95 καὶ 3.15 μ.), σχηματίζει ἐσωτερικὸν χώρον μετὰ πυρῆνα ὁμοίως ὀκτάγωνον, πλάτους $\pm 7.30/7.40$ μ., ἀλλὰ περατούμενον κατὰ τὴν περίμετρόν του ἐναλλάξ εἰς ἡμικυκλικὰς κόγχας καὶ τετραπλεύρους οἴκους ἀνοίγματος κατὰ τὸ ἐν τρίτον μικροτέρου τοῦ μήκους τῶν πλευρῶν. Πρὸς Α. τὸ ὀκτάγωνον ἀπολήγει εἰς ἐξέχουσαν ἀψίδα σχήματος πλαγιαστῆς ἐλλείψεως (διαμ. ± 3.50 καὶ ± 2.80 μ.), (πίν. 94β). Τὸ κάτω στρῶμα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ τετρακόγχου, χαρακτηριζόμενον δι' ἀφθόνου παρουσίας θραυσμάτων κεραμίδων (πίν. 95α μαρτυρία εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν), ὑποδηλοῖ ὅτι ὁ χώρος οὗτος ἦτο ξυλόστεγος· ἀντιθέτως ἀφθονοὶ θολῶνται ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὀκταγώνου μαρτυροῦν ὅτι τοῦτο ἦτο θολοσκεπές.

Τὸ τετράκογχον καὶ τὸ ὀκτάγωνον ἐπικοινωνοῦν ἀφ' ἐνὸς μετὰ τοῦ προθαλάμου, ἐκάτερον διὰ θύρας ἀντιστοίχου πρὸς ἕκαστον τῶν δυτικῶν—κατὰ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον—ἀνοιγμάτων τοῦ προθαλάμου καὶ ἀφ' ἑτέρου μεταξὺ των, ἐκάτερον διὰ θύρας ἀνοιγομένης πρὸς διαμέσω παρεντεθειμένον, πιθανώτατα ὑπαιθρον, χώρον (πίν. 95α καὶ 95β). Τῆς θύρας τῆς μεταξὺ τοῦ ὀκταγώνου καὶ τοῦ προθαλάμου (πλ. ± 1.70 μ.) εὐρέθη τὸ μαρμαρίνον κατώφλιον κατὰ χώραν (πίν. 96α). Ἰχνη μαρμαρίνου κατωφλίου ἐπὶ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ μεταξὺ τοῦ ὀκταγώνου καὶ τοῦ διαμέσου χώρου (πίν. 95β) ὑποδηλοῦν ὅτι τὸ ἀνοίγμα τοῦτο, κατ' ἀναλογίαν δὲ καὶ τὸ ἀνοίγμα τὸ μεταξὺ τοῦ τετρακόγχου καὶ τοῦ διαμέσου χώρου (πίν. 95α), ἐκλείοντο διὰ θυροφύλλων. Ἡ ἀντιστοιχία δὲ τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ τετρακόγχου πρὸς τὴν ἀπέναντι αὐτῆς θύραν τοῦ προθαλάμου (πίν. 94α) ὑποδηλοῖ φορὰν κυκλοφορίας: ἐκ τῶν ἔξω διὰ τοῦ προθαλάμου πρὸς τὸ τετράκογχον καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ ὑπαιθρου διαμέσου χώρου πρὸς τὸ ὀκτάγωνον. Κατὰ σχετικῶς μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἠνοίχθη εἰς τὸ ὀκτάγωνον καὶ τρίτη θύρα—πρὸς Ν.—δι' ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν περίβολον (βλ. ΠΑΕ 1960). Τὸ δάπεδον τοῦ τετρακόγχου εὐρέθη πλήρως κατεστραμμένον. Αἱ κόγχαι τοῦ φαίνονται νὰ ἔχουν δάπεδον κατὰ ± 0.15 μ. ὑψηλότερον τῆς στάθμης τοῦ τετρακόγχου πυρῆνός του (πίν. 94α καὶ 95α), ἀρχικῶς ὁμῶς τὸ δάπεδον τοῦ ὅλου τετρακόγχου ἦτο ἐνιαῖον, ἀφαιρεθέντος ἀργότερον τοῦ κεντρικοῦ τμήματός του, ὡς ἀφηρέθη καὶ τὸ δάπεδον τοῦ προθαλάμου

(βλ. ἄνωτ. σ. 139). Περὶ τῆς λειτουργικῆς χρησιμότητος τοῦ τετρακόγχου οὐδεμία ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς προέκυψεν ἔνδειξις.

Ὁ διάμεσος χώρος ἦτο πιθανῶς ἀρχικῶς ἐστρωμένος διὰ πλακῶν· φαίνεται δέ, ὡς εἴπομεν, νὰ ἦτο ὑπαιθρος, ὑποδεχόμενος τὰ ὕμβρια ὕδατα τῶν γύρω ἐστεγασμένων χώρων. Διὰ κτιστοῦ ὀχετοῦ, διαπερῶντος τὸν δυτικὸν τοῖχον περίπου εἰς τὸ μέσον, ὑπὸ τὴν εὐθυνηρίαν του, διωχετεύοντο τὰ ὕδατα ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ χώρου εἰς τὸν προθάλαμον καὶ ἐχωνεύοντο ἐντὸς τοῦ ἀμμάδους ἐδάφους του. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ὀχετοῦ διωχετεύοντο καὶ τὰ ὕδατα πλύσεως τοῦ δαπέδου τοῦ τετρακόγχου, ἐκρέοντα ἐξ αὐτοῦ μέσῳ ὁπῆς (διακρίνεται εἰς τὰς ἀπεικονίσεις πίν. 94α καὶ 95α), ὡς καὶ τὰ ὕδατα πλύσεως τοῦ δαπέδου τοῦ ὀκταγώνου (βλ. κατωτ. σ. 144).

Τὸ ὀκτάγωνον διετηρήθη καλύτερον, διασωθέντων τοῦ πλείστου τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου του καὶ μέρους τῆς ὀρθομαρμαρώσεώς του. Ἐντὸς τούτου περικλείονται δύο κτισταὶ κολυμβήθραι, ἡ μία εἰς τὸ κέντρον καὶ ἡ ἑτέρα εἰς τὴν κόγχην τῆς νοτιοανατολικῆς του πλευρᾶς (πίν. 96β). Ἡ κεντρικὴ ἐκ τῶν κολυμβηθρῶν (πίν. 97α) σύγκειται ἐκ πυρῆνος ὀκταγωνικοῦ (πλάτους 1.10×1.10 μ. καὶ βάθους 0.48 μ. ἀπὸ τῆς στάθμης τοῦ μαρμαροστρώτου δαπέδου τοῦ περίεξ χώρου) καὶ σκελῶν διατεταγμένων εἰς σχῆμα σταυροῦ. Ἡ γωνιαία (πίν. 97β) εἶναι πεταλοειδῆς (μήκους 0.74 καὶ πλάτους 0.88 μ.), μὲ τὴν καμπύλην τείνουσαν πρὸς τὰ ἔξω — πρὸς τὸ κέντρον τοῦ ὀκταγώνου. Ἀμφότεραι εἶναι ἐπενδεδυμέναι διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, εἰς τὸν πυθμένα δ' ἐκατέρως διασώζεται ἡ ἀρχὴ μολυβδίνου σωλῆνος ἀπορορῆς. Ἡ κατασκευὴ τῶν ὑπὲρ τὸ δάπεδον ἐξεχόντων μερῶν τῆς κεντρικῆς κολυμβήθρας, ἐκ θραυσμάτων πλίνθων καὶ λιθαρίων « κολυμβητῶν » ἐντὸς τοῦ κονιάματος, ὑποδηλοῖ ὅτι αἱ παρειαὶ τῆς ἦσαν χαμηλαί, μόλις ἐξέχουσai τοῦ γύρω δαπέδου· τὸ ἀρχικὸν τῆς βάθος πιθανῶς δὲν ὑπερέβαινε τὰ 0.60 μ. Ἡ γωνιαία κολυμβήθρα εἶναι ἐφωδιασμένη ἐσωτερικῶς, κατὰ τὸ καμπύλον μέρος τῆς, διὰ βαθμίδος ὕψους 0.39 καὶ πλάτους 0.205 μ. Τὸ τοίχωμα τῶν παρειῶν τῆς (πᾶχ. 0.30 μ.) τὸ ὑπερέχον τοῦ δαπέδου τοῦ ὀκταγώνου εἶναι καλῶς κατεσκευασμένον, ἐφθανεν εἰς ὕψος τοῦλάχιστον 0.63 μ., τὸ ὀλικὸν δὲ βάθος τῆς κολυμβήθρας ταύτης φθάνει τὰ 1.02 μ.

Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τῆς ἀψίδος τοῦ ὀκταγώνου ὁπῆ — διαμέτρου 0.15 μ. καὶ βάθους 0.08 μ., εἰς ἀπόστασιν δὲ 0.75 μ. ἀπὸ τοῦ πρὸς Α. πέρατος τοῦ χώρου — φαίνεται νὰ ἐχρησίμευε πρὸς στερέωσιν ὑποστάτου ὑπὸ μορφὴν κίονος. Παραλλήλως ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου εὐρέθησαν τὸ ἄνω μέρος κιονίσκου μετὰ συμφοῦς κινοκράνου ἐκ μαύρου μαρμάρου — διαμέτρου 0.15 μ. — καὶ τεμάχιον λεπτῆς μαρμαρίνης τραπέζης· πιθανώτατα ἀνήκουν ὁμοῦ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατασκευὴν. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἡ ἀψὶς τοῦ φωτιστηρίου ἦτο ἐφωδιασμένη διὰ τραπέζης. Τέλος ἐκατέρωθεν τῶν ἔσω ἄκρων τῆς ἐκ Δ. πρὸς τὸ ὀκτάγωνον διόδου ἀνὰ ἓν κτιστὸν βάθρον — μήκους ± 0.55 καὶ πλάτους ± 0.20 μ. —

φέρων μαρμαρίνην ἐπένδυσιν, φαίνεται νὰ ἐχρησίμευον πρὸς ἀπόθεσιν σκευῶν (προχοϊδων κ.τ.θ.).

Αἱ πλάκες τῶν μαρμαρώσεων τοῦ ὀκταγώνου εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον σχιστολιθικαί, τεφροκυάνου ἀποχρώσεως καὶ μικρῶν διαστάσεων· εἶναι τοποθετημέναι μὲ φροντίδα, ἀλλὰ χωρὶς ἰδιαίτερος μνημειακὴν ἢ διακοσμητικὴν διάθεσιν. Καλύτερον ὕλικὸν χρησιμοποιεῖται εἰς τὰς ἐπενδύσεις τῶν κολυμβηθρῶν καὶ τοῦ γύρω τούτων δαπέδου. Πρὸς Β. τῆς κεντρικῆς κολυμβήθρας ἐπιδιώκεται διακοσμητικὴ πολυχρωμία — τετράγωνον λευκὸν ρομβοειδῶς τοποθετημένον ἐντὸς τετραγώνου μαύρου (πίν. 95β καὶ 97α)· πιθανῶς τοῦτο ἐπανελαμβάνετο πρὸς Ν. τῆς κολυμβήθρας, ἴσως δὲ καὶ πρὸς Α. καὶ Δ. Πάντως, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ πλακόστρωτα δάπεδα καὶ τὰς ὀρθομαρμαρώσεις τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασιλικῆς, αἱ μαρμάριναι ἐπενδύσεις τοῦ ὀκταγώνου ποιοτικῶς ὑστεροῦν, ἀκόμη καὶ ἀπέναντι τῶν μαρμαρώσεων τοῦ βορείου κλίτους τῆς βασιλικῆς, πτωχότερων, ὡς ἤδη παρατηρήθη, τῶν μαρμαρώσεων τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ νοτίου κλίτους (βλ. ΠΑΕ 1959 καὶ 1960).

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου ἔρευνα εἰς βάθος ἀπεκάλυψεν — κάτωθεν 0.80 μ. τῆς εὐθυνηρίας τοῦ φωτιστηρίου — τὸν ὀχετὸν τὸν ἀπάγοντα τὰ ὕδατα ἐκ τῆς κεντρικῆς κολυμβήθρας. Ἐκαλύπτετο διὰ πλίνθων. Ὁ ὀχετὸς προχωρεῖ νοτιοδυτικῶς τοῦ ὀκταγώνου καὶ φαίνεται νὰ ἐκβάλλῃ ἢ ἐντὸς βαθέος βόθρου ἢ ἀπλῶς ἐντὸς τοῦ ἀμώδους ἐδάφους (δὲν ἐθεωρήθη σκόπιμος ἡ καθ' ὅλον τὸ μῆκος παρακολούθησίς του). Παραλλήλως ἀπεκαλύφθη ἕτερος ὀχετὸς, οὗτος καλυπτόμενος διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ ἐκβάλλων εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ἀλλ' ἀπάγων τὰ ὕδατα πλύσεως τοῦ νάρθηκος ἀπὸ φρεατίου, ἐλθόντος εἰς φῶς πέρυσιν (ΠΑΕ 1960). Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ὀχετῶν εὐρίσκεται εἰς χαμηλοτέραν στάθμην, κατασκευαστικῶς δέ, πιθανῶς καὶ χρονικῶς, προηγεῖται τοῦ δευτέρου (βλ. καὶ κατωτ. σ. 143).

Ἐπίσης ἐντὸς τοῦ περιβόλου, συγκεκριμένως εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ «κλειμοῦ» τοῦ μεταξὺ τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ ὀκταγώνου, ἦλθεν εἰς φῶς σύστημα κτιστόν, συγκείμενον ἐκ κυκλοτεροῦς κατασκευῆς ἀνοικτῆς ἐμπρός, ὡς μικρᾶς καμίνου (διάμ. ± 0.65 μ.), ἐκ κτιστῆς λεκάνης καὶ ἐκ δεξαμενῆς (πίν. 98α). Τὰ κάτω μέρη τῆς κυκλοτεροῦς κατασκευῆς εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν στάθμην τοῦ ἐδάφους, τὸ ὕψος τῆς ἐσωτερικῶς φθάνει τὰ 0.88 μ., εὐρυνομένη ὅμως κατόπιν φαίνεται νὰ ἔφθανεν ἀρχικῶς εἰς ὕψος μέχρι τῆς στάθμης τῶν χειλέων τῆς λεκάνης (ὁ πυθμὴν τῆς λεκάνης — πίν. 98α ἄνω ἀριστερὰ — εὐρίσκεται εἰς ὕψος ± 1.45 μ. ἀπὸ τοῦ πυθμένος τῆς κυκλοτεροῦς κατασκευῆς). Ἐντονοὶ ἀλλοιώσεις συνεπεῖα ἰσχυρᾶς πυρᾶς, παρατηρούμεναι ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοιχωμάτων τῆς προκειμένης κατασκευῆς, ὁμοῦ δὲ καὶ ἡ καμινοειδὴς μορφή

τῆς ὑποβάλλουν τὴν ἰδέαν ὅτι πρόκειται πράγματι περὶ καμίνου¹. Ἀφθονα ἐν τοῦ τοις λείψανα πυρᾶς, εὐρεθέντα ἐντὸς αὐτῆς, προήρχοντο ἐκ μεταγενεστέρως χρήσεώς της, ὡς ἐστίας ἢ ὡς ἀποθέτου. Ὑποπτεύω κλίβανον συντήξεως σκληρῶν ὑλικῶν πρὸς κατασκευὴν ὑαλομάζης². Ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ περυσινὴ ἔρευνα εἶχεν ὁδηγήσει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐντὸς τοῦ παρακειμένου βορειοδυτικοῦ προσκτίσματος εἶχεν ἐγκατασταθῇ συνεργεῖον κοπῆς ὑαλίνων ψηφιδῶν (ΠΑΕ 1960).

Ἡ λεκάνη, κτιστὴ ὁμοίως, ἦτο διηυθετημένη ἀριστερά, ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς κτιστῆς μάζης τῆς ὅλης κατασκευῆς. Σώζεται μόνον ἐν μέρει (πίν. 98 α ἄνω ἀριστερά)· ἦτο σκαφοειδής, εἶχε τὰς στενὰς πλευρὰς εἰς σχῆμα ἡμικυκλίου, εἰς τὸ μέσον δὲ τῆς βορείου μακρᾶς πλευρᾶς της ἔφερε πῆλινον σωλῆνα ἐκροῆς. Ἡ δεξαμενὴ, τραπεζιοειδοῦς κατόψεως (πλάτ. $\pm 0.53 - \pm 0.73 \mu$), διαμορφοῦται ὀπισθεν τῆς κτιστῆς μάζης τῶν περιγραφεισῶν κατασκευῶν, μεταξὺ δηλαδὴ τοῦ κλιβάνου καὶ τῆς νοτίας ὀψεως τοῦ τοίχου τοῦ « λαιμοῦ »· ὁ πυθμὴν της εὐρίσκεται εἰς τὴν στάθμην τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου τοῦ ὀκταγώνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου καὶ ἐκβάλλει ἡ δεξαμενὴ δι' ὁπῆς ἐκροῆς (πίν. 98 α. Ἡ ὁπὴ φαίνεται ὡς λευκὴ κηλὶς). Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ « λαιμοῦ » τοῦ ὀκταγώνου διαπερᾶται ἀντιστοίχως ὑπὸ ὁμοίας ὁπῆς.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἔρευναν ἀπεκαλύφθη ὅτι ὁ ἐκ πηλίνων σωλῆνων ἀγωγὸς ὕδατος ὁ ἐρχόμενος ἐκ τῆς φιάλης τοῦ αἰθρίου (ΠΑΕ 1960) φθάνει μέχρι τῆς ἐξωτερικῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ προθαλάμου καὶ ἀνέρχεται πρὸς τὰ ἄνω (πίν. 98 α), προφανῶς διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς στόμιον ἐκροῆς ἐπὶ τῆς ὡς ἄνωτέρω λεκάνης³. Ἀποκαθίσταται οὕτω σύστημα κυκλοφορίας ὕδατος : ἐκ τῆς φιάλης — ἀρχικῶς ἐκ τῆς κρήνης τῆς αὐλῆς — πρὸς τὴν λεκάνην καὶ τὴν δεξαμενὴν, ἐντεῦθεν διὰ τοῦ δαπέδου τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ ὀκταγώνου πρὸς τὸν διάμεσον μικρὸν ὑπαιθρον χῶρον καὶ ἐκ τούτου, διὰ τοῦ ὀχετοῦ τοῦ διατρυπῶντος τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ ἐν λόγῳ χώρου, ἐντὸς τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους τοῦ προθαλάμου, ὅπου καὶ ἐχωνεύετο (βλ. ἀνωτ. σ. 141). Τὸ σύστημα ὅμως τοῦτο κυκλοφορίας ὕδατος δὲν εἶχε προσχεδιασθῇ

¹ Τὸ ἄνοιγμα τῆς καμίνου ἔχει κλίσιν πρὸς τὰ ἔσω· κάτωθεν τούτου εὐρέθη κενόν, ὡς νὰ σχηματίζεται εὐρὺς ὀχετός, τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἐξηκριβώθη ἡ πλήρης διάταξις.

² Πρβλ. κλίβανον ὑαλομάζης εὐρεθέντα εἰς τὴν βασιλικὴν Γ' τῆς Νέας Ἀγχιάλου (ΠΑΕ 1929, 68, κάτοψις καὶ ΠΑΕ 1931, εἰκ. 4 ἐν σ. 38 Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ).

³ Διεπιστώθη ἐφέτος ὅτι ὁ ἕτερος ὀχετός, ὁ ἐκκινῶν ἐκ τῆς κρήνης τῆς αὐλῆς καὶ κατασκευαστικῶς προγενέστερος τοῦ ὀχετοῦ τοῦ ἐκκινουῦντος ἐκ τῆς φιάλης (ΠΑΕ 1960), δὲν συνεχίζεται πέραν τοῦ σημείου διασταυρώσεώς του πρὸς τὸν δεύτερον, καταστραφείς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν ἐγκαταστάσεως τοῦ τελευταίου τούτου. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι τὸ περιγραφόμενον σύστημα ἐτροφοδοτεῖτο ἀρχικῶς δι' ὕδατος ἐκ τῆς κρήνης τῆς αὐλῆς καὶ ὅτι κατόπιν ἀντικατεστάθη ἡ τροφοδοσία αὕτη διὰ λήψεως ἐκ τῆς φιάλης τοῦ αἰθρίου.

ὁμοῦ μετὰ τῆς λειτουργίας τοῦ ὀκταγώνου ὡς φωτιστηρίου¹. Ὁ χρόνος κατασκευῆς του φαίνεται ὅτι συμπίπτει πρὸς τὴν ἐποχὴν διανοίξεως τῆς νοτίας θύρας τοῦ ὀκταγώνου (βλ. ἀνωτ. σ. 140). Πιθανῶς ἡ δευτέρα ἐνότης τοῦ πεοιγραφέντος συστήματος—ἀπὸ τῆς δεξαμενῆς μέχρι τῆς χωνεύσεως τοῦ ὕδατος—ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν δυνατότητα χρησιμοποίησεως ἀφθόνου ὕδατος πρὸς πλύσιν τοῦ φωτιστηρίου. Πῶς ὅμως τὸ φωτιστήριον ἐφωδιάζετο δι' ὕδατος διὰ τὰ βαπτίσματα δὲν γνωρίζομεν· ἴσως μετεφέρετο τὸ ὕδωρ δι' εἰδικῶν σκευῶν, ἀντλούμενον ἐκ τῆς δεξαμενῆς.

Ἡ παρουσία ἀποκλειστικῶς βαπτιστηρίου εἰς τὴν πρὸς Β. τοῦ νάρθηκος περιοχὴν, ὅχι δὲ καὶ μαρτυρίου, ὡς εἶχεν ὑποτεθῇ πέρυσιν, ὑποχρεώνει ἤδη νὰ τροποποιηθῇ ἡ ἐρμηνεία τοῦ συμπλέγματος τῶν βορειοδυτικῶν προσκτισμάτων τῆς βασιλικῆς ὡς ἐγκοιμητηρίου (βλ. ΠΑΕ 1960) ἢ ἀποκλειστικῶς ὡς ἐγκοιμητηρίου. Τοῦλάχιστον ἡ σχετικῶς εὐρύχωρος δυτικὴ αἵθουσα, ἡ ἐφωδιασμένη διὰ βάθρου παρὰ τὴν νοτιοανατολικὴν τῆς γωνίαν, δύναται τώρα νὰ ἐξηγηθῇ πιθανώτερον ὡς αἵθουσα κατηχήσεων καὶ ὡς χρισμάριον (*consignatorium*), ὡς διδάσκει ἡ παρουσία τοιοῦτου χώρου εἰς τὸ συγκρότημα τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς τῆς Σκουτέλας².

Ἐκ τῶν ἄλλων χώρων τοῦ συγκροτήματος τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου ἀναγνωρίσιμοι εἶναι ὁ προθάλαμος, δυνάμενος νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν ἐκ τῶν πηγῶν μαρτυρούμενον προαύλιον οἶκον ἢ ἐξώτερον οἶκον (ΚΥΡΙΑΛ. ΓΕΡΟΣΟΛ., Μυσταγωγ. Κατήχ. Α' - Γ', Ρ.Γ. 33, 1065 κέ). Εἰς τὸ τετρακόγχον δύναται νὰ ἀναγνωρισθῇ τὸ ἀποδυτήριον.

Ἄν ἡ ἐξήγησις τοῦ τετρακόγχου ὡς ἀποδυτηρίου εἶναι, ὡς πιστεύω, ὀρθή, ἀποκαθίσταται ἡ τελετουργικὴ κυκλοφορία εἰς τὴν βορειοδυτικὴν περιοχὴν τῆς βασιλικῆς ὡς ἐξῆς : Ἐκ τοῦ κυρίως ναοῦ ἢ τοῦ αἵθριου διὰ τοῦ νάρθηκος συγκέντρωσις τῶν νεοφύτων μετὰ τῶν ἀναδόχων καὶ τῶν ἄρμοδιων κληρικῶν πρῶτον εἰς τὸν οἶκον κατηχήσεων· κατόπιν διὰ τῆς βορείου θύρας τοῦ νάρθηκος ἐξοδος εἰς τὸν ἀκάλυπτον περίβολον, διάβασις τούτου καὶ εἴσοδος εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ βαπτιστηρίου διὰ τῆς θύρας τῆς νοτίας ἐξέδρας. Ἐκ τοῦ προθαλάμου εἴσοδος τῶν κληρικῶν ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ φωτιστήριον, τῶν μελλόντων δὲ νὰ βαπτισθῶν προχώρησις εἰς τὸ ἀποδυτήριον καὶ ἐκεῖθεν, μετὰ τὴν ἀπόδυσιν, προσέλευσις τούτων διὰ τοῦ μικροῦ διαμέσου χώρου εἰς τὸ φωτιστή-

¹ Ἡ διάνοιξις τῶν ὀπῶν εἰς τοὺς τοίχους παρὰ τὴν δυτικὴν θύραν τοῦ ὀκταγώνου (βλ. ἀνωτέρω σ. 143) συνετελέσθη κάπως ἀργότερον. Κατὰ τὰς ἐργασίας ἐκεῖνας ἀφηρέθησαν ἐκατέρωθεν—εἰς μῆκος 1.00-1.30 μ. ἀπὸ τοῦ κατωφλίου—αἱ πλάκες τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, ἀντικατασταθεῖσαι δι' ἐπιχρίσματος, χρωματισθέντος κυανοτέφρου, εἰς τόνον ὅμοιον πρὸς τὸν τόνον τῶν παρακειμένων πλακῶν. Δι' ὁμοίου ἐπιχρίσματος συνεπληρώθησαν καὶ τὰ κενὰ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως τὰ δημιουργηθέντα κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς νοτίας θύρας.

² ΠΑΕ 1955, 195-96, εἰκ. 1 καὶ πίν. 66β (Δ. ΠΑΛΛΑΣ).

ριον. Μετὰ τὸ βάπτισμα πομπικὴ εἴσοδος πάντων ἐκ τοῦ φωτιστηρίου διὰ τοῦ νάρθηκος εἰς τὸν κυρίως ναὸν πρὸς τέλεσιν τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ συμμετοχὴν τῶν νεοφύτων εἰς τὴν—πρώτην—μετάληψιν. Ἡ κυκλοφορία ὅμως αὕτη φαίνεται ν' ἀντιφάσκει κάπως πρὸς τὸ νόημα κυκλοφορίας, τὸ ὑποβαλλόμενον ἐκ τῆς διατάξεως τῶν ἀνοιγμάτων τοῦ βαπτιστηρίου : εἴσοδος ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς θύρας τοῦ προθαλάμου, προχώρησις εἰς τὸ τετράκογχον καὶ διὰ τοῦ διαμέσου χώρου εἰς τὸ ὀκτάγωνον· ἀκολούθως ἐπιστροφή εἰς τὸν προθάλαμον καὶ ἐξοδος διὰ τῆς θύρας τῆς ἀνοιγομένης ἐπὶ τῆς νοτίας ἐξέδρας του (βλ. ἄνωτ. σ. 140). Ἀπὸ ἐπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς λειτουργίας ἀνοικονόμητος εἶναι ἡ παρεμβολὴ ἀσκεποῦς χώρου μεταξὺ ἀποδυτηρίου καὶ φωτιστηρίου. Ἐλλείπει ἀπὸ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ὁ εὐφυῆς ἀρχιτεκτονικὸς νοῦς, ὁ τόσον ἐκδηλὸς εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν τῆς βασιλικῆς (πρβλ. ΠΑΕ 1960). Ἐκ πρώτης ὕψεως φαίνεται τὸ ὅλον συγκρότημα τοῦ βαπτιστηρίου ὡς ἀνεπεξέργαστος μεταφορὰ σχεδίου χρησιμοποιουμένου εἰς βαλανεῖα. Ἐκτίσθη ὅμως τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀρχικῶς ὡς βαπτιστήριον ;

2. Αἱ δύο κολυμβήθραι

Ἡ παρουσία δύο αὐτοτελῶν κολυμβηθρῶν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ φωτιστηρίου εἶναι ἀσυνήθης, δὲν δύναται δὲ νὰ ἐξηγηθῇ μετὰ βεβαιότητος ἡ λειτουργικὴ χρησιμότης τῆς δευτέρας ἐκ τούτων. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐχρησίμευε διὰ τὴν βάπτισιν τοῦ ἐτέρου τῶν φύλων. Εἰς τὴν λειτουργικὴν παράδοσιν τῆς Δύσεως π.χ. μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξίς ἰδιαιτέρου χώρου βαπτίσεως τῶν γυναικῶν, κεχωρισμένως ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν¹. Εἰς τὴν Δωδεκάνησον—βαπτιστήρια Ἰαλυσοῦ καὶ Θερμῶν τῆς Κῶ—καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην—βαπτιστήρια Ἐμμανουὺς (Amwas) καὶ Sbaita—ἀντὶ δευτέρας κολυμβήθρας παρατηροῦνται μία ἢ δύο λεκάναι ἢ σκαφοειδεῖς ἐκβαθύνσεις ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν καθ' αὐτὸ κολυμβήθραν, ἐξηγοῦνται δὲ αὗται ὡς χρησιμεύουσαι εἴτε πρὸς βάπτισιν τῶν μικρῶν παιδίων εἴτε πρὸς πλύνειν τῶν ποδῶν εἴτε καὶ ὡς δοχεῖα τοῦ ἐπορριστικοῦ ἐλαίου².

¹ ΑΥΓΟΥΣΤ., *Dei civit. De XXII 8: Admonetur in somnis... ut in parte feminarum observanti ad baptisterium, quaecumque illi baptizata primitus occurrisset* (P. L. 41,763). Πρβλ. H. LECLERQ ἐν *Dict. Arch. Chr. Lit.* I 2, 398-399 (*Baptistère*) καὶ I. VAUTRIN, *Les basiliques chrétiennes de Carthage*, *Revue Africaine* 73, 1932, 304.

² A. ORLANDOS, *Les baptistères du Dodécanèse*, *Actes du Ve Congrès International d'Archéologie Chrétienne*. 1954, Città del Vaticano, Paris 1957, 202 εἰκ. 2 (Ἰαλυσοῦ) καὶ 4 (Θερμῶν). B. BAGATTI, *I battisteri della Palestina*, αὐτ. 222-223, εἰκ. 6 (Ἐμμανοῦς). Εἰς τὸ βαπτιστήριον τῶν Ἀγίων Θεοδώρων Γεράσων (494-496 μ.Χ.) ὑπάρχουν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν ἐτέραν τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς κολυμβήθρας τρεῖς σκαφοειδεῖς ἐκβαθύνσεις, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ δύο ἀκραῖαι εἶναι ἐφωδιασμένοι ἐκατέρωθεν διὰ βαθμίδος (J. W. CROWFOOT ἐν C. H. KRAELING, *Cerasa. City of the Decapolis*, New Haven 1938, 224, σχέδ. XXXIII καὶ πίν. XLI b).

Χαρακτηριστικώτεραι εἶναι δύο δεξαμεναὶ ἐκατέρωθεν τῆς κολυμβήθρας βαπτιστηρίου ἐν Σίδῃ τῆς Παμφυλίας, ὁμοιάζουσαι κατὰ τὸ σχέδιον καὶ τὸ μέγεθος πρὸς τὴν ἡμικυκλικὴν κολυμβήθραν τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου, ἐπενδεδυμέναι δ' ὁμοίως διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, ἀλλὰ βάθους μόνον 0.30 μ. καὶ ἄνευ συστήματος ἀπορροῆς¹. Ἡ παρουσία ἀποχετευτικοῦ συστήματος μόνον εἰς τὴν καθ' αὐτὸ κολυμβήθραν τοῦ παραδείγματος τούτου τῆς Σίδης ὑποσημαίνει ὅτι ἡ λειτουργικὴ χρησιμότης τῶν ἐκατέρωθεν τῆς κολυμβήθρας προσηρημένων λεκανοειδῶν κατασκευῶν ἦτο διάφορος τῆς λειτουργικῆς χρησιμότητος ἐκείνης· ὅτι δηλαδὴ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος κατασκευαὶ δὲν ἐχρησίμευον ὡς δευτερεύουσαι κολυμβήθραι βαπτισμάτων. Πιθανῶς ἦσαν θέσεις κρίσεως τῶν νεοφύτων δι' ἐπορκιστικοῦ ἐλαίου, ἵσως δὲ καὶ τῆς ἀπολούσεως των κατὰ τὴν ἐβδόμην ἡμέραν μετὰ τὸ βάπτισμα². Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ βαπτιστήριον τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐχρησίμευε καὶ ἡ δευτέρα κολυμβήθρα του ὡς θέσις κρίσεως καὶ ἀπολούσεως. Ἐν τούτοις νομίζω, λόγῳ τοῦ βάθους τῆς, ἰδιάζοντος εἰς βαπτίσματα διὰ καταδύσεως—εἶναι κατὰ 0.42 μ. βαθύτερα τῆς κεντρικῆς κολυμβήθρας—, ὡς καὶ λόγῳ τῶν σχετικῶς περιορισμένων διαστάσεων πλάτους, ὅτι αὕτη ἦτο προωρισμένη διὰ τὰ βαπτίσματα τῶν ἀνηλίκων, τελούμενα διὰ καταδύσεως, τῆς κυρίας κολυμβήθρας προωρισμένης διὰ τὰ βαπτίσματα τῶν ἐνηλίκων, βαπτιζομένων συνήθως διὰ ραντισμοῦ· ὅτι ἐφηρμόζοντο δηλαδὴ κατὰ τὸ βάπτισμα ἀδιαφόρως ὁ ραντισμὸς ἢ ἡ κατάδυσις, τῆς ἐκάστοτε προτιμήσεως ἑξαρτωμένης ἐκ τῆς ἡλικίας τοῦ νεοφύτου καὶ ἐκ τῆς καταλληλότητος τῆς κολυμβήθρας. Διὰ πρώτην δὲ φοράν τώρα, εἰς τὴν Κόρινθον, διαφαίνεται, ὡς νομίζω, ὅτι ἐπιχειρεῖται νὰ ἐπιβληθῇ κανὼν τις, ἥτοι διὰ τοὺς ἀνηλίκους ἀπαραιτήτως ἡ κατάδυσις. Σημαίνει δὲ ὁ κανὼν περιορισμόν. Ἡ οὐσία, λοιπόν, τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου φαινομένου, τῆς παρουσίας δηλονότι δύο κολυμβηθρῶν, ἔγκειται εἰς τὴν ἔνδειξιν, τὴν ὁποίαν προσφέρει, ὅτι ὁ παλαιοχριστιανικὸς νόμος τῆς ἐλευθερίας εἰς τὰ τῆς μορφῆς τῆς λατρείας ἀρχίζει νὰ ὑποχωρῇ· ὑπείσρχεται τὸ μεσαιωνικὸν πνεῦμα, τὸ μεταθέτον τὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος ἀπὸ τοῦ περιεχομένου εἰς τὴν μορφήν³.

¹ S. EYICE, Un baptistère byzantin à Side en Pamphylie, Actes Ve Congr. Intern. Arch. Chrét. (ξ. ξ.) 580 καὶ 582, εἰκ. 1 καὶ 6.

² Περὶ τῆς ἀκολουθίας τῆς ἀπολούσεως βλ. I. GOAR, Εὐχολόγιον (ἔκδ. Βενετίας 1730), 303 κ.ξ.

³ Ὁ AMBROSIOΣ, Epist. XX. ad sororem 4 (P. L. 16, 1037) χρησιμοποιεῖ περὶ τοῦ βαπτιστηρίου τῆς βασιλικῆς τῆς Ἀγίας Θέκλης, -τῆς *basilica vetus* - τῶν Μεδιολάνων τὸν πληθυντικόν (*in baptisteriis basilicae*), δὲν εἶναι ὅμως βέβαιον ἂν ἐννοῇ οὗτος δύο κολυμβήθρας ἐντὸς τοῦ βαπτιστηρίου ἢ δύο ἰδιαιτέρους χώρους του. Ὁ G. BOVINI, Gli edifici di culto Milanesi d' età Pre-ambrosiana, VIII Corso di cultura sull'arte Ravennate e Bizantina, Ravenna 1961, 53 ὑπὸ τὴν φράσιν « *in baptisteriis basilicae* » ἐννοεῖ ἐν βαπτιστήριον ἔχον δύο χώρους : τὸ χρισμάριον (*consignatorium*) καὶ τὸ φωτιστήριον.

3. Ἀνωδομή, χρονολόγησις

Ἡ ἀνωδομή τοῦ βαπτιστηρίου ὑψοῦται ἐπὶ ἐνιαίας θεμελιώσεως, συνισταμένης ἐκ συμπαγοῦς τοιχοποιίας καὶ ἀπλουμένης εὐρέως ὑπὸ τοὺς τοίχους ἰδίως τῶν περικέντρων χώρων καὶ εἰς τὰς περιοχὰς συναρμογῆς τούτων πρὸς τὸν προθαλάμον (πίν. 92β, 94α, 95α, 95β). Τὸ θεμέλιον τοῦ τετρακόγχου ἐσωτερικῶς ἐγγράφει τετράγωνον, ἐξωτερικῶς δ' ὀρίζεται ὑπὸ καμπυλῶν, αἵτινες ἀκολουθοῦν περίπου τὴν διάταξιν τῶν κογχῶν· τὸ θεμέλιον τοῦ ὀκταγώνου εἶναι ἐσωτερικῶς κυκλοτερές (πίν. 98β) καὶ ἐξωτερικῶς ἀκανόνιστον (βλ. πίν. 94β καὶ 95β). Ὑψώθη δ' ἐπὶ τοῦ θεμελίου ἡ εὐθυνηρία, ἀφ' οὗ προηγούμενως ἐπὶ τοῦ νωποῦ ἀκόμη κονιάματος τῆς ἐπιστρώσεώς του ἐχαράχθησαν γεωμετρικῶς αἱ κατόψεις τῶν ἐπὶ μέρους χώρων· αἱ καμπύλαι γραμμαὶ τῶν χαράξεων παρατηροῦνται εἰς τὰς θύρας, προστατευθεῖσαι κάτωθεν τῶν κατὰ τὴν σύλησιν τοῦ μνημείου ἀφαιρεθέντων μαρμάρινων κατωφλίων.

Ἡ εὐθυνηρία ἐκτείνεται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους. Δοκιμαστικὴ τομὴ ἐξωτερικῶς τῆς βορείου ἐξέδρας τοῦ προθαλάμου ἔδειξεν ὅτι τὸ θεμέλιον, κατασκευῆς ἀρκετὰ ἀκανονίστου, προχωρεῖ εἰς βάθος 2.25 μ., ἀπὸ τῆς εὐθυνηρίας· τομὴ δ' ἐντὸς τοῦ ὀκταγώνου ἔδειξεν ὅτι ἡ μᾶζα τοῦ θεμελίου του—τοῦλάχιστον εἰς τὰ ἄνω μέρη—συνίσταται ἐκ γεμίσματος περιέχοντος ἀτάκτως καὶ ἄχρηστα ξύλα, τῶν ὁποίων ἀπέμειναν οἱ τύποι (πίν. 98β καὶ 100α)¹. Ποιοτικῶς ἡ ἐργασία τοῦ θεμελίου τούτου διαφέρει τῆς ἐπιμελοῦς ἐργασίας τῆς παρατηρουμένης εἰς τὰ θεμέλια τοῦ κυρίως ναοῦ, ὅπου ἐξ ἄλλου ἡ εὐθυνηρία εὐρίσκεται κάτωθεν τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους, ἀρχίζει δὲ ἡ ὥραία τοιχοποιία ἐπίσης χαμηλὰ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους (βλ. ΠΑΕ 1960).

Οἱ τοῖχοι τοῦ συγκροτήματος τοῦ βαπτιστηρίου εἶναι ἐκτισμένοι κατὰ τὸ σῆμα κατὰ ζώνας σύστημα (πίν. 94β, 95β, 96β, 97β)², ὡς οἱ τοῖχοι τῆς βασιλικῆς (βλ. ΠΑΕ 1956 κ.έ.), διαφέρουν ὅμως οἱ χαρακτῆρες τῶν ὀψεῶν των. Τὸ μεταξὺ τῶν πλίνθων κονίαμα εἶναι παχύτερον³ τοῦ ἀπαντῶντος εἰς τὴν τοιχοδομίαν τῆς βασιλικῆς. Διάφορος δ' ἐπίσης εἶναι ἡ ὕψη τῶν ἀρμολογημάτων. Οἱ τοῖχοι δηλαδὴ τῆς βασιλικῆς—σχεδὸν κατὰ κανόνα—ἔχουν εἰς τοὺς ἀρμούς των ἐπιχρίσματα ἀπλούμενα κάπως ἐξεργότερον τῆς ἐπιφανείας τῶν ὑπὸ τούτων περιβαλλομένων ἀργῶν λίθων· διαφαίνεται πρόθεσις ὑπομνήσεως τῆς διαφορᾶς τῆς ὕψους τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ τοίχου.

¹ Ἐντὸς τῶν ἀκανονίστων κοιλοτήτων, αἵτινες ἀπέμειναν μετὰ τὴν σῆψιν τῶν ξύλων, εὐρέθησαν λείψανα σιδηρῶν ῥάβδων.

² Ὑπεράνω τῆς εὐθυνηρίας: ζώνη (πλάτ. 0.60-0.80 μ.) ἐκ κοινῆς ἀργολιθοδομῆς μετὰ δόμων εἰς τὰς γωνίας καὶ ἀκολουθῶς ζώνη ἐκ τριῶν σειρῶν πλίνθων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τετάρτης σειρᾶς ἀλλ' ὅχι πλήρους.

³ Πλίνθοι μῆκ. 0.305-0.315, πᾶχ. 0.025-0.03 μ. Διάμεσον κονίαμα πᾶχ. 0.045-0.065 μ.

Παραλλήλως θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ τεχνίτου ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐπιχρισμάτων ὡς πεδῖον ἐλευθέρας ἀσκήσεως τῆς διακοσμητικῆς φαντασίας του διὰ τῆς χαράξεως γραμμῶν διὰ τοῦ μυστρίου ὡς καὶ δι' ἐντυπώσεως κύκλων (διὰ τῆς χρησιμοποίησεως π.χ. στομίου ἢ πυθμένος πηλίνου ἀγγείου ὡς τύπων) καὶ συνθέσεως γραμμικοῦ διακοσμητικοῦ δικτύου¹. Ἀρχικῶς ἡ βούλησις τοῦ τεχνίτου ἔτεινε βέβαια εἰς τὸν τονισμόν τῶν ἀρμῶν, κατέληξεν ὅμως ἡ ἀρμολόγησις εἰς γραφικὸν σύμπλεγμα γεωμετρικῶν σχημάτων· ἐνίστε μάλιστα ζωογονεῖται τοῦτο διὰ τῆς παρεμβολῆς ἀντιπροσώπων ἐκ τῆς ἐνοργάνου φύσεως — ἰχθύες (παραδείγματα βλ. ἐν ΠΑΕ 1956, 169, πίν. 69β, 1959 καὶ 1960). Τῶν τοίχων τοῦ βαπτιστηρίου αἱ ὕψεις διαμορφοῦνται κατὰ δύο τύπους. Ἄλλοτε μὲν ἀπλοῦνται τὰ ἀρμολογήματά των εἰς σχετικῶς μεγάλας ἐπιφανείας, ὡς ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς, ἀλλὰ χωρὶς τὴν πρόθεσιν διαχωρισμοῦ τῆς ὑφῆς τῶν στοιχείων δομῆς τοῦ τοίχου· ἀφήνονται δηλαδὴ νὰ φαίνωνται ἀναμέσον τῶν ἀρμολογημάτων αἱ ἐπιφάνειαι τῶν λίθων, ἀλλ' ὅμως αὐτὰ εἶναι χωρὶς πλάσιμον παρεῶν, χωρὶς νὰ «πλαισιώνουν», χωρὶς νὰ διαγράφουν ὅρια (πίν. 93β). Ἄλλοτε δὲ ἀκριβῶς ὁμοίως ὑφῆς ἀρμολογήματα — τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τετρακόγχου — φέρουν διὰ τοῦ μυστρίου διακοσμήσεις ἐκ διπλῶν παραλλήλων γραμμῶν, μιμουμένας σύστημα ἰσοδομικῆς τοιχοδομίας (πίν. 99α)· τὰ μυστρίσματα τῆς προκειμένης παραλλαγῆς ἐνθυμίζουν κάπως τὰ σημειωθέντα εἰς ρωμαϊκὴν ἑπαυλιν παρὰ τὴν Κόρινθον². Ἡ διαφορὰ αὕτη ὑφῆς τῶν τοίχων τοῦ βαπτιστηρίου ἀπὸ τῶν τοίχων τῆς βασιλικῆς σημαίνει κάποιαν χρονικὴν ἀπόστασιν μεταξὺ τῶν δύο τούτων κτηρίων. Τὸ ἴδιον συμπεραίνεται καὶ ἐκ τῆς ποιοτικῆς διαφορᾶς τῶν μαρμαρώσεων τοῦ ὀκταγώνου ἀπὸ τῶν μαρμαρώσεων τῆς βασιλικῆς (βλ. ἀνωτ. σ. 142)· αἱ μαρμαρώσεις τοῦ ὀκταγώνου δύνανται τὸ πολὺ νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὰς μαρμαρώσεις τοῦ βορείου κλίτους.

Περαιτέρω καθίσταται σαφές, ἐκ τῆς δομικῆς σχέσεως τῶν τοίχων μεταξὺ των, ὅτι τὸ συγκρότημα τοῦ βαπτιστηρίου κατ' ἀρχὰς ὑψοῦτο ὡς οἰκοδόμημα αὐτοτελές, ἀνεξάρτητον τῆς καθ' αὐτὸ βασιλικῆς, ἐνωθὲν ἀργότερον μετ' αὐτῆς διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ πρὸς Β. τοῦ νάρθηκος περιβόλου. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ περιβόλου παρενεβλήθη μεταξὺ τῆς βασιλικῆς καὶ τῆς ἀψίδος τοῦ ὀκταγώνου ἀργότερον καὶ κατὰ μὴ ὀργανικὸν τρόπον (ΠΑΕ 1960). Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς φαίνεται νὰ εἶναι καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ περιβόλου (πίν. 93β δεξιὰ), παρεμβληθεὶς μεταξὺ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ προθαλάμου τοῦ βαπτιστηρίου καὶ τοῦ τετραγώνου χώρου τοῦ πρὸς Β. τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς, τοῦ ἐρμηνευθέντος ὡς κλιμακοστασίου. Ἦδη παρετηρήθη ὅτι ὁ τοῖχος οὗτος

¹ Ὑπάρχουν καὶ ἐπιφάνειαι ἐπιχρισμάτων ἄνευ μυστρίσμάτων (π.χ. εἰς τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ νάρθηκος).

² ΠΑΕ 1955, 210-211, εἰκ. 4 (Δ. ΠΑΛΛΑΣ).

δὲν εἶναι ἐνιαῖος· διακόπτεται κανονικῶς, ἔρχεται δὲ καὶ ἀκουμβῶν ἐπ' αὐτοῦ προέκτασις τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κλιμακοστασίου (ΠΑΕ 1960).

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων συνάγονται : πρῶτον ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων δὲν εἶχε συλλάβει τὸ σχέδιον τοῦ βαπτιστηρίου ὁμοῦ μετὰ τοῦ τῆς βασιλικῆς, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸν σκάριφόν της· δεύτερον ὅτι τὸ αἶθριον εἶναι δομικῶς μεταγενέστερον τοῦ βαπτιστηρίου, συνεπῶς δὲ ὅτι καὶ τὰ ὑδραυλικὰ συστήματα μεταφορᾶς ὕδατος εἰς τὸ βαπτιστήριον, τὰ ἐκκινουῦντα ἐκ τοῦ αἰθρίου, προσέρχονται ἐκ περιόδου σχετικῶς μεταγενεστέρας· καὶ τρίτον ὅτι πρὸ τῆς προσθήκης τοῦ αἰθρίου ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ περιβόλου διεκόπτετο διὰ θύρας, ἐσχημάτιζε κατόπιν γωνίαν καὶ προεχώρει, ὡς ὑποθέτω, πρὸς Α., μέχρι τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος. Ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ συγκρότημα τοῦ βαπτιστηρίου χρονικῶς ἔπεται τῆς καθ' αὐτὸ βασιλικῆς, εἶναι λογικὸν νὰ ἐλαμβάνετο πρόνοια συνδέσεώς του ἐξ ἀρχῆς μετὰ τῆς βασιλικῆς, ὅτε τοῦτο ἐκτίζετο, νὰ ᾔσαν δηλαδὴ οἱ πρὸς Α. καὶ Δ. τοῖχοι τοῦ περιβόλου δομικῶς ἠνωμένοι μὲ τοὺς τοίχους τοῦ βαπτιστηρίου. Θὰ ἔπρεπεν, ἴσως, ἀκόμη νὰ μὴ ὑπάρχῃ παρατηρουμένη ἐλαφρά τις ἀσυμπτωσία τῆς φορᾶς τῶν ἀξόνων τοῦ βαπτιστηρίου πρὸς τὴν φορὰν τῶν ἀξόνων τῆς βασιλικῆς, διότι εἶναι εὐκολωτέρα ἢ συνθετικὴ ὑποταγὴ μικροῦ οἰκοδομήματος, προσκτιζομένου εἰς προϋπάρχον μεγαλύτερον· τοιαύτην ἀπαίτησιν ἐπιβάλλει ἡ πειθαρχημένη γεωμετρικότης ἡ διαπνέουσα τὰς ἀρχιτεκτονικὰς συνθέσεις τῆς παλαιοχριστιανικῆς Κορίνθου. Αἱ παρατηρήσεις δὲ αὗται ὁδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ συγκρότημα τοῦ βαπτιστηρίου προηγεῖται τῆς βασιλικῆς.

Ἐνδεικτικῇ, ἐπίσης, πρὸς συναγωγὴν συμπερασμάτων εἶναι ἡ ἀνωτέρω σημειωθείσα ἀντίφασις μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς τοῦ νοήματος κυκλοφορίας τοῦ ὑποβαλλομένου ὑπὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως τοῦ συγκροτήματος τοῦ βαπτιστηρίου καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς κυκλοφορίας τῆς ἐπιβαλλομένης ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν χώρων του κατὰ τὸ βάπτισμα (βλ. ἀνωτ. σ. 144-145). Ἡ παρουσία τοῦ ὑποτεθέντος ζεύγους πεσσίσκων ἢ ἡμικιόνων, τοποθετημένων ἀπέναντι ἀλλήλων νοτίως τῶν ἐπίσης ἀπέναντι ἀλλήλων ἀνοιγομένων θυρῶν προσπελάσεως τοῦ τετρακόγχου ἐκ τῶν ἑξῶ διατὰ τοῦ προθαλάμου (βλ. ἀνωτ. σ. 139-140), ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν φράγματος, ἐκτεινομένου κατὰ τὴν φορὰν τῆς κυκλοφορίας—ἐκ τῆς βορειοδυτικῆς θύρας τοῦ προθαλάμου πρὸς τὸ τετράκογχον—, προωρισμένου δὲ ἀκριβῶς νὰ κατευθύνῃ τὴν κυκλοφορίαν κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς φορᾶς ταύτης ἀναγκαστικῶς, διὰ πραγματικῆς δηλαδὴ ἢ καὶ ἀπλῶς ἰδεατῆς παρεμποδίσεως τοῦ εἰσερχομένου ἀπὸ τοῦ νὰ παρεκκλίνῃ πρὸς Ν., πρὸς τὸν ἐλεύθερον χῶρον τοῦ προθαλάμου. Τὸ φράγμα τοῦτο—πραγματικὸν ἢ ἔστω ἰδεατὸν—προφανῶς θὰ ἡμπρόδιζε τὴν λειτουργίαν τοῦ τετρακόγχου ὡς ἀποδυτηρίου, καθιστᾷ δὲ οὕτως ἢ ὑπαρξίς τοῦ φράγματος ὁξυτέραν τὴν ἀντίφασιν μεταξὺ ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως καὶ χρηστικῆς λειτουργίας τῶν χώρων τοῦ βαπτιστηρίου.

Πάντα ταῦτα πείθουν, ὡς νομίζω, ὅτι τὸ συγκρότημα τοῦ βαπτιστηρίου εἶναι πιθανῶς παλαιότερον τῆς βασιλικῆς καὶ συγχρόνως ὑποβάλλουν τὴν ἰδέαν μὴ τυχὸν δὲν ἐκτίσθη διὰ τὴν χρησιμεύσιν ὡς βαπτιστήριον. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐκτίσθη ἀρχικῶς ὡς μαρτύριον ἢ ὡς μαυσιωλεῖον ἐπισήμων προσώπων, μολονότι οὐδεμία μέχρι τοῦδε ἔνδειξις ἐντὸς τοῦ ὀκταγώνου ἦλθεν εἰς φῶς περὶ προγενεστέρας ἄλλης χρησιμοποίησός του.

Ἡ διερεύνησις τοῦ ἐδάφους διὰ τομῶν (βλ. ἄνωτ. σ. 147) ἔδειξεν ὅτι τὸ βαπτιστήριον ἔχει κτισθῆ ἐπὶ θέσεως, ἐνθα δὲν προϋπῆρχεν ἀρχαιότερον κτήριο· ἀλλ' οὕτε καὶ προδίδει τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη τὸ βαπτιστήριον, ἀσυνήθες τι γεγονός ἄλλο. Ὑπὸ τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου τοῦ περιβόλου, τοῦ μεταξὺ τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ βαπτιστηρίου, παρετηρήθη βορείως τοῦ νάρθηκος ἐπιχώσις πλάτ. ± 0.20 μ. ἐκ μαύρων χωμάτων καὶ τέφρας μετὰ τεμαχίων κονιαμάτων, θραυσμάτων ὀπτῶν πλίνθων καὶ ὀστράκων χονδρῶν ἀγγείων. Πιθανῶς τὰ λείψανα ταῦτα πυρᾶς προέρχονται ἐξ ἀποθέσεων ὑπολειμμάτων καύσεως τοῦ κλιβάνου παρασκευῆς τῆς ὑαλομάζης τῶν ψηφιδωτῶν τῆς βασιλικῆς (βλ. ἄνωτ. σ. 143). Περίπου ὁμοίας ὕψους ἦσαν καὶ αἱ ἐπιχώσεις τῶν σκαμμάτων τῶν δύο ὀχετῶν ἀποροῆς—ἐκ τοῦ βαπτιστηρίου καὶ ἐκ τοῦ νάρθηκος (βλ. ἄνωτ. σ. 142). Ἰδιαιτέρως ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ σκάμματος τοῦ ἐκ τοῦ νάρθηκος ἐκκινουῦντος ὀχετοῦ περιείχοντο καὶ λείψανα κρημνισμάτων καὶ λατύπαι καὶ τεμάχια ὑαλίνου σκεύους ὡς καὶ στρώματα ἀτάκτως (ἀσυνεχῶς καὶ εἰς διάφορα βάθη) ἀπερριμμένης τέφρας, ἐντὸς δὲ τῶν στρωμάτων τούτων τέφρας εὐρέθησαν ἑκατὸν εἴκοσι τρία μικρὰ χαλκᾶ νομίσματα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ πυρὸς ἐφθαρμένα. Κατὰ τὴν περυσινήν ἀνασκαφὴν σκάμματος ἀρχομένου ἀπὸ Δ. καὶ βαίνοντος πρὸς Α., ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ περιβόλου, εὐρέθη νὰ περιεῖχεν ἡ ἐπιχώσις του ὑλικὸν προερχόμενον ἐξ ἀρχαιοτέρου κτηρίου (θραύσματα μαρμαρίνων μελῶν, κεραμίδων, ὀστράκων χονδρῶν ἀγγείων κλπ.) (ΠΑΕ 1960), ἀλλ' ὅχι καὶ λείψανα πυρᾶς. Τὸ σκάμμα τοῦτο χρονικῶς προηγεῖται τῶν πηλίνων ἀγωγῶν ὕδατος πρὸς τὸ βαπτιστήριον (βλ. ἄνωτ. σ. 143), ὡς καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου, διότι συνεχίζεται καὶ ἔξω τοῦ τελευταίου τούτου, εὐρυνόμενον καὶ χθαμαλούμενον φαίνεται, λοιπὸν, ν' ἀποτελῇ τὸ σκάμμα τοῦτο συνέχειαν τοῦ σκάμματος τοῦ ὀχετοῦ τοῦ βαπτιστηρίου¹, μὴ χρησιμοποίηθέντος μέχρι πέραςτος.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παρατηρήσεων τούτων συνάγονται, ὡς νομίζω, τὰ ἑξῆς : 1) ὅτι τὸ βαπτιστήριον ἐλειτούργησεν—ὡς βαπτιστήριον—πρὶν ἐνωθῆ μετὰ τῆς βασιλικῆς διὰ τοῦ περιβόλου (πρβλ. ἄνωτ. σ. 149). 2) ὅτι ἡ κατασκευὴ τῶν βαπτισματικῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ βαπτιστηρίου (ὀχετὸς) συνδέεται πρὸς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπῆρχον εἰς τὴν περιοχὴν λείψανα ἀρχαιο-

¹ Μέρος τοῦ ἐν λόγῳ σκάμματος ἀφέθη ἀνεξερεύνητον διὰ τὴν μὴ καταστραφοῦν οἱ σωλῆνες τῶν ἀγωγῶν ὕδατος.

τέρου οἰκοδομήματος· 3) ὅτι ἡ μικρὰ διαφορὰ ὑφῆς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὀχετοῦ τοῦ βαπτιστηρίου ἀπὸ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὀχετοῦ τοῦ νάρθηκος (στρώματα τέφρας μὲ νομίσματα) ὀφείλεται εἰς χρονικὴν ἀπόστασιν (πρβλ. ἄνωτ. σ. 142) κατασκευῆς, τοῦ πρώτου μὲν ἐκ τῶν ὀχετῶν κατασκευασθέντος πιθανώτατα ἐνωρίτερον τοῦ κλιβάνου, τοῦ δευτέρου δὲ μετὰ τὴν λῆξιν τῆς λειτουργίας τοῦ κλιβάνου· καὶ 4) ὅτι ὁ δεύτερος ὀχετὸς χρονικῶς ἀφ' ἐνὸς ἔπεται τῆς ψηφιδωτῆς διακοσμῆσεως τῆς βασιλικῆς καὶ ἀφ' ἐτέρου εἶναι ἀναντιρρήτως σύγχρονος πρὸς τὴν πλακόστρωσιν τοῦλάχιστον τοῦ νάρθηκος τῆς.

Ἐκ τῶν 123 νομισμάτων τῶν εὑρεθέντων ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὀχετοῦ ἀπαγωγῆς τῶν ὑδάτων ἐκ τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς (βλ. ἄνωτ. σ. 142 καὶ 150) τὰ νεώτερα καὶ καλύτερον διατηρηθέντα ἐκόπησαν ἐπὶ Ἀναστασίου τοῦ Α' (491-518 μ.Χ.), ἐκ τῆς καλῆς δὲ διατηρήσεως των συμπεραίνεται ὅτι δὲν ἐκυκλοφορήθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὡς πιθανὸν χρονικὸν ὄριον κατασκευῆς τοῦ ἐν λόγῳ ὀχετοῦ, συνεπῶς χρονικὸν ὄριον ἀποπερατώσεως τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς, συμβατικῶς ἡ τελευταία δεκαετία τοῦ 5ου αἰ. Πέρυσι διεπιστώθη ὅτι ἡ θεμελιώσις τῆς καθ' αὐτὸ βασιλικῆς ἐμπίπτει συμβατικῶς ἐντὸς τῆς δεκαετίας 450 - 460 μ.Χ.—εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μαρκιανοῦ (450-457 μ.Χ.) ἢ εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Α' (457 - 474 μ.Χ.) (ΠΑΕ 1960). Τὰ χρονολογικὰ ταῦτα συμπεράσματα εἶναι, ὡς νομίζω, σημαντικά, διότι σπανίως μέχρι τοῦδε ἔχει ἐν Ἑλλάδι παρασχεθῆ ἡ δυνατότης χρονολογικῆς τοποθετήσεως παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἐπακριβῶς—ἐπὶ τῇ βάσει γραπτῶν πηγῶν ἢ ἀρχαιολογικῶν ἐνδείξεων—ἐντὸς στενῶν χρονικῶν ὁρίων.

4. Μεταγενέστεραι τύχαι

Κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ ἔτους 551/52 μ.Χ. τὸ βαπτιστήριον ἀντέστη, μετὰ δὲ τὴν ἀπότομον διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν ἀνεγέρσεως μικρᾶς ἐκκλησίας ἐντὸς τῆς ἀψίδος τῆς βασιλικῆς (βλ. ΠΑΕ 1957, 99-100, 1958, καὶ 1960) ἢ ἐντὸς τῆς μεγάλῃς ἐκκλησίας στεγαζομένη λατρεῖα μετετέθη εἰς τὸ ὀκτάγωνον. Ἐντὸς τῆς ἀψίδος τοῦ κατεσκευάσθησαν τότε προχειρῶς κτιστὸν ἡμικυκλικὸν σύνθρονον, ἔχον ὑψηλότερον τὸν θρόνον τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἔμπροσθεν τοῦ συνθρόνου κτιστὴ ἀγία τράπεζα πειοειδοῦς σχήματος (πίν. 95β, 96β)· ὕλικὸν ἐλήφθη ἐκ τῶν ἐρείπιων τῆς βασιλικῆς, ἀλλ' ὡς συνδετικὴ ὕλη ἐχρησιμοποιήθη πηλός. Ἡ κακίστη ποιότης καὶ ἡ προχειρότης ἐκτελέσεως τῶν λειτουργικῶν τούτων κατασκευῶν, συγκρινομένων πρὸς τοὺς ἀρίστης ἀκόμη ποιότητος τοίχους τοῦ ἐντὸς τῆς ἀψίδος τῆς βασιλικῆς μὴ ἀποπερατωθέντος ναυδρίου (ΠΑΕ 1958), ὑποδηλοῦν ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον δημιουργηθῆ εἰς τὴν Κόρινθον ἐξαιρετικῶς δυσμενεῖς συνθῆκαι. Δὲν ἤλθον εἰς φῶς στοιχεῖα δυνάμενα νὰ βοηθήσουν πρὸς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τῆς μετατροπῆς τοῦ φωτιστηρίου εἰς ἐκκλησίαν· ἴσως αὕτη συμπίπτει πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνεγέρσεως

τῶν κατοικιῶν, ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων ἢ παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς βασιλικῆς, ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 7ου αἰ. (ΠΑΕ 1959 καὶ 1960)· καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἄσκησις τῆς λατρείας ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου διήρκεσεν ὅσον καὶ ἡ ζωὴ ἐντὸς τῶν ὡς ἄνω κατοικιῶν. Τότε φαίνεται νὰ ἐντεταχίσθῃ ἡ βορειοδυτικὴ θύρα τοῦ προθαλάμου (βλ. πίν. 92)¹.

Ἀργότερον, λησμονηθείσης ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἐντὸς τοῦ ὀκταγώνου λατρείας, μετετράπη τοῦτο εἰς κατοικίαν. Ἀπεμόνωσαν τότε τὴν ἀψίδα διὰ παρεμβολῆς τοίχου (πίν. 99β), ἐφραξαν τὴν δυτικὴν θύραν (πίν. 100α), περιώρισαν τὸ πλάτος τῆς νοτίας θύρας (ἀνοιγμα μόνον 0.80 μ.) καὶ ὑψωσαν τὸ κατώφλιόν της, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ὑψωθῇ καὶ τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου διὰ φορητῶν ὑλῶν, πρὸ τοῦ διατειχίσματος δὲ τῆς ἀψίδος ἐποποθέτησαν ὀρθίους δύο πωρίνους θολίτας (πίν. 99β), ὡς διὰ νὰ κατασκευάσουν εἶδος ἑρμαρίου. Ἡ διακοσμητικὴ χρησιμοποίησις πλίνθων καθ' ὀριζοντίαν σειρὰς εἰς τὴν τοιχοδομίαν τῆς ἀνατολικῆς ὀψεως τοῦ διατειχίσματος τῆς ἀψίδος (πίν. 100β) χρονολογεῖ τὴν μετατροπὴν τοῦ ὀκταγώνου εἰς κατοικίαν εἰς τοὺς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους (βλ. κατωτ. σ. 153).

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐντὸς τοῦ ἤδη ἡρειπωμένου τετρακόγχου ἐκατέστησαν δύο ἀσβεστοκαμίνοισ, τὴν μίαν εἰς τὴν δυτικὴν κόγχην (πίν. 94α)² καὶ τὴν ἑτέραν εἰς τὴν νοτίαν (πίν. 101α. Πρβλ. καὶ πίν. 95α δεξιὰ, μέρος ἀφθὲν ὡς μαρτυρία). Ἐσω καὶ ἔξω τοῦ τετρακόγχου εὐρέθησαν ἀρκετὰ λείψανα ἐκ τοῦ μαρμαρίνου ὑλικοῦ τῆς βασιλικῆς, τεμαχισμένου διὰ τὴν καμίνευσιν. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως δὲ τῆς σχηματισθείσης ἐκ τῶν ὑπολειμμάτων τῆς καμινεύσεως, τόσον ἐντὸς τοῦ τετρακόγχου ὅσον καὶ εἰς μεγάλην ἔκτασιν (εἰς μῆκος ± 15.00 πλάτος 17.00/18.00 μ. καὶ πᾶχος 0.50 μ.) πρὸς Α. καὶ Β. αὐτοῦ, περισυνελέγησαν μεγάλη ποσότης θραυσμάτων χονδρῶν ἀγγείων, χρησιμοποιηθέντων ὑπὸ τῶν ἀσβεστοποιῶν, καὶ τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα. Ἡ ἐκκαμίνευσις τοῦ ὑλικοῦ φαίνεται νὰ ὑπῆρξεν ἐντατικὴ καὶ διαμοιρασμένη εἰς δύο περιόδους, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν νομισμάτων³ : πρώτην ἀπὸ τοῦ

¹ Ἡ ἐπίχωσις τοῦ προθαλάμου — ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω : κρημνίσματα, στρώμα ἐκ τεμαχίων κεραμίδων καὶ στρώμα ἄμμου — ὑποδηλοῖ ὅτι τὸ δάπεδόν του εἶχεν ἀφαιρεθῇ πρὶν καταρρεῖσθαι ὁ χώρος οὗτος καὶ ἴσως πρὶν ἀκόμη χρησιμοποιηθῇ τὸ ὀκτάγωνον ὡς ἐκκλησία· εἶχεν ἀφελθῇ δὲ κατόπιν νὰ φεῖρεται καὶ νὰ κατακλύζεται τὸ ἐσωτερικὸν ὑπὸ φορητῆς ἄμμου μέχρις οὗτου κατέπεσεν ἡ ἀφηρεθῇ ἡ στέγη. Παρόμοιον φαινόμενον ἐγκαταλείψεως παρατηρήθη καὶ εἰς χώρους τῆς καθ' αὐτὸ βασιλικῆς καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Σκουτέλας (ΠΑΕ 1954, 216 κ.ἐ., 1955, 199 κ.ἐ. Δ. ΠΑΛΛΑΣ).

² Διακρίνεται δεξιὰ μέρος ἀφθὲν ὡς μαρτυρία.

³ Ἐκ τῶν κάτω στρωμάτων τῆς ἐπιχώσεως πρὸς τὰ ἄνω : Ἐν νόμισμα τῶν Βασιλείου Α' καὶ Κωνσταντίνου (869-879), δύο Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (886-912) καὶ ἐν Ἰσακίου Α' (1057-1059) ἢ Κωνσταντίνου Ι' Δούκα (1059-1067).

τέλους τοῦ 9ου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 10ου αἰ. καὶ δευτέραν κατὰ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 11ου αἰ., κατὰ τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ τῆς μεσοβυζαντινῆς ἀκμῆς τῆς Κορίνθου. Καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς βασιλικῆς εἶχε διαπιστωθῇ ὅτι σημαντικὴ σύλλησις ὕλικου διεπράχθη κατὰ τοὺς μεσοβυζαντινοὺς χρόνους (ΠΑΕ 1958). Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι τότε, καὶ μάλιστα κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐγκαταστάσεως ἀσβεστοκαμίνου (πίν. 101α), μετετράπη τὸ ὀκτάγωνον εἰς κατοικίαν. Ἡ ἔγνευσις αὕτη ἱστορικῶν περιστατικῶν, ἐκ πρώτης ὄψεως ἀνεκδοτολογικοῦ χαρακτῆρος, προσπορίζει τεκμήριον ἰδιαιτέρως χρήσιμον διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς τοιχοδομίας, τῆς ἐξ ἀργολιθοδομῆς μετὰ παρενθέτων διακοσμητικῶν πλίνθων, ὡς ἡ ἐν πίν. 100β. Ἀπαντᾷται εἰς μνημεῖα χρονολογούμενα ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων τεκμηρίων εἰς τὸν 10ον - 11ον αἰ.¹ ἤδη παρέχεται παράδειγμα δυνάμενον νὰ χρονολογηθῇ μετὰ σχετικῆς ἀσφαλείας εἰς τὴν ὀγδόην ἕως ἐνάτην δεκαετίαν τοῦ 9ου αἰ.²

5. Κινητὰ εὐρήματα

Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ ἐν Λεχαίῳ ὑπῆρξε πτωχὴ εἰς κινητὰ εὐρήματα. Ἐκ τοῦ μαρμαρίνου ὕλικου τοῦ μνημείου ἤλθον εἰς φῶς μόνον κατατεμαχισμένα πρὸς ἀσβεστοποίησιν μέρη διαφόρων μελῶν : κιόνων, βάσεων, κιονοκράνων, θωρακίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τεμάχια ἐκ τῶν θωρακίων τοῦ ἄμβωνος. Ἀκέραιον εὐρέθη μόνον τὸ κατώφλιον τῆς βορειοδυτικῆς θύρας τοῦ προθαλάμου, ἀλλ' ἀπεσπασμένον ἐκ τῆς θέσεώς του κατὰ τὴν πρώτην σύλλησιν τοῦ μνημείου. Μεταξὺ τῶν μαρμαρίνων τεμαχίων ἀξιοσημείωτος εἶναι κεφαλὴ ἵππου (κάτω ἐλλιπής, σωζόμενον ὕψος 0.17 μ.) (πίν. 102α), εὐρεθεῖσα πρὸς Α. τοῦ τετρακόγχου μετ' ἄλλων θραυσμάτων μαρμάρων, διαφυγόντων τὴν ἀσβεστοποίησιν. Τὸ τεμάχιον τοῦτο καὶ ἐν ἀκόμῃ μικρὸν τεμάχιον, διασῶζον τὰ κάτω μέρη τῶν ποδῶν ἀνθρώπου, ἱσταμένου μὲ ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς ἀριστερά (πίν. 102β)³, εὐρεθὲν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀνασκαφῆς, κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν τομὴν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ βήματος, ἀντιπροσωπεύουν τὰ μόνα λείψανα παραστατικῆς γλυπτικῆς ἐξ ὧν ἀπέδωσεν ἡ ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου. Πιθανῶς προέρχονται ἐκ σαρκοφάγου.

Περὶ συνελέγη ὅμως καὶ ἐφέτος μεγάλη ποσότης ὀστράκων ἀγγείων, ἰδίως ἐκ τοῦ στρώματος τῶν μεσοβυζαντινῶν χρόνων· παραλλήλως εὐρέθησαν

¹ Ἁγιος Δημήτριος Βαράσσοβας : Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Ἀρχ. Βυζ. Μν. Ἑλλ. Α', 1935, 105-106, εἰκ. 1-2.

² Οἱ τοῖχοι πίν. 99β/100β καὶ 100α ἐκρίθη ὅτι δὲν ἦτο ἐνδεδειγμένον νὰ διατηρηθοῦν καὶ ἀφῆρθησαν.

³ Οἱ πόδες πατοῦν ἐπὶ πλίνθου ὕψους 0.10μ. μετ' ἀποθέσεως κάτω πλάτους 0.035μ. Δεξιὰ διασώζεται μέρος κυρτοῦ κυματίου, πλαισιοῦντος τὸ ἀνάγλυφον.

τεμάχια ὑαλίνων σκευῶν, πήλيني λύχνοι, ἐλάχιστα μικρὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας καὶ 144 χαλκᾶ νομίσματα¹.

Ἐντὸς τοῦ ὀκταγώνου περισυνελέγησαν τεμάχια γραπτῶν ἐντοιχιῶν διακοσμήσεων καὶ δύο τεμάχια γραπτῶν ἐπιχρισμάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀναγιγνώσκονται τὰ χαράγματα :

1. μην ;] Ι Μ Α Ι Ο Δ

Εὐ ;] Δ Ο Κ Η Α Ν (Ὑψ. γραμμ. 0.034 μ. κ).

2. Μοδέ ;] Ϛ Τ Ο Υ Α ! [

Β Ο Η Θ Η Α ! Ϛ ! Ο Υ ! Ο !

Λου ;] Κ Ι Α Ν Ο Υ Δ Η Α Κ Ο Ν [ου

[σὺν γυναικὶ καὶ τ ;] Ε Κ Ν Ι Ϛ (Ὑψ. γραμμ. 0.026 Υ

καὶ 0.023 μ . Θ) (πίν. 101β)².

Τέλος ἐντὸς τοῦ προθαλάμου εὐρέθη σπάραγμα ἐπιγραφῆς. Πλάξ σχιστολιθική, ἀριστερὰ ἐλλιπής. Ὑψ. 0.285, πλ. 0.17, πάχ. 0.008 μ. Ὑψ. γραμμ. 0.028 (ΕΙ ἄνω σειρᾶς), 0.015 μ. (Ο κάτω σειρᾶς) :

† Κοιμητῇ] Ρ Ε Ι Ω Ν

διαφέ] Ρ Ο Ν Τ Α Τ (ῶ)

Δ α ;] Μ Α C Ε Ι Ω

καλ] Ω C Α Ν [ἀπαυσμένῳ]³.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΑΛΛΑΣ

¹ Κατὰ τὸν καθαρισμὸν κατεστράφησαν 36. Τὰ διασωθέντα μετεφέρθησαν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου· ἡ ἀναγνώρισις των ὀφείλεται εἰς τὴν Ἐφορὸν τῆς Συλλογῆς Καν Εἰρήνην Βαρούχα - Χριστοδουλοπούλου.

² Τὸ ἔβδομον γράμμα τοῦ στίχου 2 (μετὰ τὸ γράμμα Α) φαίνεται νὰ ἔχη ἄνω δεξιὰ καὶ γραμμὴν καμπύλην, ὥς ἡ τοῦ γράμματος Ρ, δὲν εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸν χαράκτην. Ἐπίσης δὲν εἶναι βέβαιον ἂν περαιτέρω μεταξὺ τῶν ὑποτιθεμένων C καὶ Υ παρεντίθενται ἐν ᾗ δύο γράμματα.

³ Ἡ : Δαμασίῳ. Καλῶς ἀνεπαύσατο.

21. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΜΥΚΗΝΩΝ

Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσεν ἐπὶ δίμηνον σχεδόν, ἤτοι ἀπὸ τῆς 26ης Ἰουνίου μέχρι τῆς 19ης Αὐγούστου, 1961, εἰς αὐτὴν δὲ μετέσχον ὁ κ. Σπ. Ἰακωβίδης, ἡ Δίς Ὀλγα Ἀλεξανδρῆ, ἡ Κ. Ρ. Παπαντωνίου, ὁ ἀρχιτέκτων κ. Ἀργ. Πετρονώτης, ἡ Dr. B. Grossman, ὁ Κος E. Grossman καὶ ἡ Κ. Α. Μυλωνᾶ. Ὁ κ. Τομπάζης καὶ πάλιν ἐξετέλεσε τὰ καθήκοντα τοῦ φωτογράφου τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ τὸν συνήθη του ζῆλον.

Ἡ προσπάθειά μας συνεκεντρώθη κυρίως εἰς τὴν ἀνασκαφὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς βορείου κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου τὸ 1959 ἀπεκαλύφθη ἡ κλιμαξ τῆς κυρίας πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἀνόδου. Ἐκατέρωθεν τῆς κλιμακῆς τότε εὐρέθησαν τμήματα καλυπτόμενα ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα πυρακτωθέντων καὶ καταπεσόντων τοίχων¹. Τὰ τμήματα ταῦτα ἀνεσκάψαμεν κατ' ἀρχάς. Ὑπ' αὐτὰ ἀπεκαλύψαμεν δύο ὁδοὺς, αἵτινες ἔφερον ἢ μὲν ἀπὸ τῆς κατευθύνσεως τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ἢ δὲ ἀπὸ τῆς Βορείου Πυλίδος. Ἡ ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ὁδὸς (πίν. 103) φαίνεται ὅτι εἶχε κατασκευασθῇ προγενεστέρως τῆς ἀπὸ τῆς Βορείου Πυλίδος. Τὸ ἀνατολικὸν τῆς τμήμα, τὸ περατούμενον εἰς τὴν βάσιν τῆς κλιμακῆς, ὑπερβαστάζετο ὑπὸ ἀναλημματικοῦ ἐξ ὀγκολίθων τοίχου, εἰς τοὺς ἀρμούς τοῦ ὁποίου τὸ 1959 εὐρέθη κρύπτη, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἀποτεθῇ διάφορα χαλκᾶ ἀντικείμενα². Περὶ τὸ ἐν μέτρον πρὸς Δυσμᾶς τῆς κρύπτῃς ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος στρέφεται πρὸς Βορρᾶν, σχηματίζων ἐξέχοντα ἀγκῶνα, καὶ ἐκεῖθεν συνεχίζει πρὸς Δυσμᾶς. Ὁ ἀγκῶν εἶναι τεχνικώτατα θεμελιωμένος ἐπὶ τοῦ βράχου, εἰς ἐνίσχυσίν του δ' ἰδρύθη ὡς ἀντηρὶς τοῖχος, ὅστις ἐκ τοῦ ἀγκῶνος διήκει μέχρι τοῦ Βορείου Κυκλωπείου τείχους. Ὁ ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων δρόμος ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 17 μέτρων. Ἔχει μέσον πλάτος 1.90 μ. καὶ τὸ ὑπόστρωμά του ἐσχηματίσθη διὰ γεμίματος λίθων ἀργῶν. Ἐπὶ τοῦ λιθολογήματος ἐκείνου ἐτέθη στρώμα ὕδατοστεγοῦς πηλοῦ, μέσου πάχους 0.05 μ., καὶ ἐπ' αὐτοῦ στρώμα καλῶς πεπατημένου χώματος μετ' ἄμμου καὶ μικρῶν χαλίκων. Τὸ λιθολόγημα βαστάζεται ὑπὸ ἀναλημματικοῦ τοίχου ἐπιμελῶς ἐκτισμένου (πίν. 104α, α), εἰς τὴν ρίζαν δ' αὐτοῦ ἐκτίσθησαν ὀρετοὶ διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων καὶ ἄλλων ὑδάτων. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀγκῶνος τοῦ δρόμου εὐρέθησαν παρὰ πολλὰ τεμάχια τακέντος μολύβδου. Ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τὸν ὁποῖον ἐξυπηρέτουν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ, ἴσως ὅμως τὰ τεμάχια

¹ Ἔργον 1959, σ. 93 κ. ἐξ. καὶ ΠΑΕ 1959, εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

² Αὐτόθι.

αὐτὰ νὰ ἀνῆκον εἰς μολύβδινὰ ἀγγεῖα φυλαττόμενα εἰς τὴν περιοχὴν ἀνωθεν τοῦ δρόμου, διότι πολλὰ ἐξ αὐτῶν εὐρέθησαν μετὰ τῶν λίθων τῶν πυρακτωθέντων καὶ καταπεσόντων τοίχων. Ὑπολείμματα ἀγγείων ἐκ μολύβδου ἀνεκάλυψεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν οἰκίαν τῆς ἀκροπόλεως καὶ ὁ WACE εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὀνομασθεῖσαν οἰκίαν τοῦ μολύβδου ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως¹. Ἀνωθεν τοῦ στομίου τοῦ ὀχετοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 2 εὐρέθη φύλλον μολύβδου, τὸ ὁποῖον ἴσως ἔκλειε τὸ ἀνοιγμὰ του.

Οὐχὶ μόνον ἡ βόρειος ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς Νότον πλευρὰ τῆς ὁδοῦ, ἥτοι ἡ πρὸς τὴν βραχώδη κλιτὺν πλευρὰ του, ἐκλείετο ὑπὸ ἀναλημματικοῦ ἐξ ὀγκολίθου τοίχου, ὕψους περίπου ἑνὸς μέτρου, οὐχὶ ἐπιμελῶς ἐκτισμένου καὶ παρουσιάζοντος ἀνώμαλον ὄψιν (πίν. 104α, β). Ἡ ὄψις ὅμως ἐκείνη ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἐλαφροῦ κατασκευάσματος (screen), σχηματισθέντος διὰ δοκαρίων κατακορύφως τεθειμένων εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν (περὶ τὰ 0.06 μ.), συγκρατούντων κονίαμα (σουβάν), ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου ἦτο λεῖα καὶ προφανῶς ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἐρυθροῦ χρώματος. Ἀποτυπώματα τῶν δοκαρίων καὶ ὑπολείμματα τοῦ μετὰ τῶν κονιάματος ἀπεκαλύφθησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δρόμου (πίν. 104β).

Ἡ δευτέρα ἐκ τῆς Βορείου Πυλίδος ὁδὸς ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὸ Κυκλώπειον τεῖχος καὶ κατέληγεν εἰς πλατύσκαλον, περὶ τὰ 0.52 μ. κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ ἀρχαιοτέρου δρόμου (πίν. 105). Ἡ περὶ τὸ τέρμα τῆς διασκευῆ τοῦ χώρου καὶ τῆς κλίμακος ἀποδεικνύει ὅτι ἡ δυτικὴ αὕτη ὁδὸς ἐδημιουργήθη εἰς χρόνους ὑστερωτέρους καὶ ὅτι κατὰ τὸ τέρμα τῆς εἶχε πλάτος μόλις 1.20 μ. Εἰς τοὺς ὑστέρους ἐκείνους χρόνους ὀλόκληρος ὁ πρὸ τῆς κλίμακος καὶ τοῦ τέρματος τῶν ὁδῶν χώρος πρὸς τὸ Κυκλώπειον τεῖχος διεμορφώθη εἰς εὐρεῖαν αὐλὴν, τεχνητῶς πληρωθεῖσαν, καὶ ἐκτίσθη ὑπόγειος ὀχετός, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπωχετεύοντο ἰδίᾳ τὰ ἀπὸ τῆς δυτικῆς ὁδοῦ ὕδατα. Σημειωτέον ὅτι οἱ ὀχετοὶ τοῦ τμήματος τούτου διέρχονται κάτωθεν τοῦ δαπέδου τῆς λεγομένης «σύριγγος» τῶν Μυκηναίων, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλυψεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ παρὰ τὸ Βόρειον Κυκλώπειον τεῖχος. Τὰ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς αὐλῆς χώματα ἀπέδωσαν πλῆθος ὀστράκων, ἀποδεικνύοντων ὅτι ἡ διευθέτησις τοῦ χώρου καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς ἀπὸ τῆς Βορείου Πυλίδος ὁδοῦ, ἐγένοντο εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ΥἚ ΠΙΒ περιόδου. Καὶ ὁ ὀχετός, ὑπ' ἀριθμὸν 1, εὐρεθεὶς πλήρης χωμάτων, ἀπέδωσε πολλὰ ὀστρακὰ καὶ τρεῖς ὑψίποδας ἀγράφους κύλικας σχεδὸν ἀκεραίας. Ἀπὸ τοῦ ὀχετοῦ ἀρ. 2, τοῦ ἀποκαλυφθέντος πρὸ τοῦ διασωθέντος δυτικοῦ ἄκρου τοῦ ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων δρόμου, προέρχονται δύο γραπτοὶ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καλῶς διατηρούμενοι. Εἰς τὰ χώματα τῆς αὐλῆς εὐρέθησαν, πλὴν τῶν ὀστράκων, καὶ πολλὰ μικρὰ τεμάχια κονιάμα-

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ΠΑΕ 1886, σ. 59 κ. ἐξ. καὶ WACE, BSA 51, 1956, σ. 121.

τος ἐγχρώμου, μέρος χείλους τραπέζης προσφορῶν μὲ ποικίλα χρώματα, χρυσοῦς δακτύλιος καὶ μικρὸν λίθινον τεμάχιον ζωφόρου φερούσης γλυφᾶς σπειρῶν καὶ φυλλοειδῶν σχημάτων. Τὸ ἐκ τοῦ ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου στρῶμα εἰς ὁλόκληρον τὴν περιοχὴν ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ ΜΕ ὁστράκων, μινυείων καὶ μετ' ἀμαυροχρώμου γραμμικῆς διακοσμῆσεως.

Τὸ ἀνώτατον τμήμα τῆς κλίμακος ἐφέρετο πρὸς τὸ τέρμα του ἐπὶ τεχνητῶν ἀνδρώων, ὑποβασταζομένων ὑπὸ τοίχων, αἱ θεμελιώσεις τῶν ὁποίων ἀποδεικνύονται ἀπὸ λαξεύματα εἰς τοὺς βράχους. Ἀπὸ τὸ τέρμα τῆς κλίμακος ὁδὸς μὲ ἐλαφρὰν ἀνηφορικὴν κλίσιν (ramp), παρακάμπτουσα τὸ ὑπὸ τοῦ WACE ἀποκαλυφθέν κτίσμα τὸ γνωστὸν ὡς Guard Room, ἔφερεν εἰς τὴν ΒΔ. εἴσοδον τοῦ ἀνακτόρου. Καὶ τὴν ὁδὸν αὐτὴν ἀπεκαλύψαμεν εἰς ὅλον τῆς τὸ μήκος. Μέρους τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ὑπεβάσταζε τὸ τεχνητὸν ἐπίπεδον τῆς ὁδοῦ διεσώθη. Κατὰ τὸν συνήθη μυκηναϊκὸν τρόπον, τὸ ὑπόστρωμά τῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ λιθολόγημα ἐκ λίθων ἀργῶν, ἐπὶ τοῦ οὐλοῦ εἶχε τετὴ στρῶμα πηλοῦ καὶ χρώματος περιέχοντος ἄμμον καὶ μικροὺς χάλικας. Ἡ ὁδὸς ἔχει μέσον πλάτος περὶ τὸ 1.65 μ. Κατὰ ταῦτα ἡ πρὸς τὴν ΒΔ. εἴσοδον τοῦ ἀνακτόρου ἄνοδος ἐξηκριβώθη πλήρως.

Πρὸς τὴν κλίμακα κατευθύνεται ἀπὸ Δυσμῶν τοῖχος, ὑπ' ἀριθμὸν 10, διασωθεὶς καλῶς κατὰ τὴν ΒΔ. κλιτὺν τῆς ἀκροπόλεως (πίν. 106). Τὸν τοῖχον τοῦτον ὁ ἀείμνηστος WACE ἐδέχθη ὡς μεσοελλαδικὸν τεῖχος, τὸ ὁποῖον περιέβαλλε μίαν ἀρχικὴν ἀκρόπολιν¹. Ἀπεκαλύψαμεν ὅλον τὸν ὑπὸ τοῦ τοίχου ὀριζόμενον χώρον καὶ ἠρευνήσαμεν τὴν ὑπ' αὐτοῦ βασταζομένην ἔκτασιν διὰ τεσσάρων μέχρι τοῦ βράχου τομῶν. Ὁ τοῖχος σχηματίζεται ἀπὸ μίαν μόνον σειρὰν ὀγκολίθων, τεθέντων κατὰ τὸν Κυκλώπειον τρόπον οἰκοδομῆς, καὶ παρουσιάζει μίαν μόνον, ἐξωτερικὴν, ὄψιν. Ἡ σειρὰ τῶν ὀγκολίθων ὑποβαστάζει λιθολόγημα ἐξ ἀργῶν λίθων (πίν. 107α). Ἀποδεικνύεται, δηλαδὴ, ὅτι ὁ τοῖχος εἶναι ἀναλημματικὸς καὶ ὑπεβάσταζεν ἀνδρὸν τεχνητῶς σχηματισθέν, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο πρὸ τῆς ΒΔ. εἰσόδου τοῦ ἀνακτόρου. Ὁ τοῖχος δὲν συνεχίζει πέραν τῆς ΒΔ. κλιτύος διὰ τὴν σχηματίσθαι περίβολον, ἀλλὰ σταματᾷ εἰς τὴν περιοχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας καὶ ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας ἀναστηλώσεως ἐκτίσθη ἡ πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἄγουσα σημερινὴ κλίμαξ καὶ ἄνοδος. Ἡ στροφή καὶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ λιθολογήματος ἀπεκαλύφθη πρὸ τῆς νοτίας παραστάδος τοῦ προπύλου τῆς ΒΔ. εἰσόδου ὡς ἔχει σήμερον (πίν. 107α), ἀπεδείχθη δ' ὅτι προχωρεῖ καὶ κάτωθεν τῆς παραστάδος ἐκεῖνης (πίν. 107β). Τὸ λιθολόγημα ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος πηλοῦ, ἐπὶ τοῦ οὐλοῦ εἶχεν ἐπιτεθῆ χῶμα, ἐκεῖνο δ' ἀπετέλει τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀνδρώου. Ἐξηκριβώθη πρὸς τούτοις ὅτι ὁ τοῖχος ὑπ' ἀριθμὸν 10 ἀπετέλει τὸν τρίτον

¹ WACE, Mycenae, σ. 69, 84, 86 καὶ εἰκ. 18. "Ορα καὶ K. R. ROWE εἰς BSA 49, 1954, σ. 248-253 καὶ ΜΥΛΩΝΑΝ, ΑΕ 1958, σ. 156-159.

καὶ τελευταῖον κατὰ χρονολογικὴν τάξιν ἀναλημματικόν, διότι ὑπὸ τὸ λιθολόγημα, τὸ ὁποῖον βαστάζει, ἀνεκαλύφθησαν δύο διάφοροι ἀναλημματικοὶ τοῖχοι, ὑπ' ἀριθμὸν 11 καὶ 12, οἱ ὁποῖοι ὑπεβάσταζον ἄνδρα μὲ χαμηλότεραν ἐπιφάνειαν (πίν. 108). Ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 11 τοίχου εἶναι τεθεμελιωμένη ἡ ΒΑ. πλευρὰ τῆς εἰσόδου τοῦ ἀνακτόρου. Οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι καὶ τὰ λιθολογήματά των ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ΒΔ. εἴσοδος τοῦ ἀνακτόρου ἔχει διαφόρους περιόδους κατασκευῆς καὶ ἐπιβάλλουν τὴν δι' ἀνασκαφῶν πληρεστέραν ἔρευναν τῆς ΒΔ. πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου.

Ὁ χῶρος, ὁ ἐκατέρωθεν τῆς κλίμακος καὶ τῶν προσβάσεών της, ἐκαλύφθη ὑπὸ οἰκημάτων τὴν 3ην π.Χ. ἐκατονταετηρίδα, τοποθετηθέντων ἐπὶ τῶν μυκηναϊκῶν ἀνδρῶν, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἀκόμη καὶ τότε διετηροῦντο. Τὰ ἐλληνιστικὰ ἐκεῖνα κτίσματα κατέστρεψαν ἐν πολλοῖς τὰ μυκηναϊκὰ στρώματα, ἀλλὰ μὲ τὴν σειρὰν των καὶ αὐτὰ ἐβλάβησαν καιρίως κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου. Εἰς δωμάτιον τοῦ τέλους τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, ὑπερκείμενον τοῦ ἀποκαλυφθέντος δυτικοῦ τμήματος τῆς ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ὁδοῦ, ἀπεκαλύφθη τμήμα δαπέδου (πίν. 104α, γ) καὶ ἐπ' αὐτοῦ εὑρέθησαν τεμάχια πίθου. Ἐπὶ τῶν τεμαχίων αὐτῶν ἔκειτο χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Ἀπόλλωνος, 0.06 μ. ὕψους, καλῶς διατηρούμενον (πίν. 109α) καὶ σύμπλεγμα δύο γυναικῶν ἐκ μαρμάρου, ὕψους 0.17 μ. (πίν. 109β). Δυστυχῶς αἱ κεφαλαὶ τῶν γυναικῶν δὲν διεσώθησαν, φαίνεται δ' ὅτι ἡ κεφαλὴ τῆς μιᾶς εἶχε θραυσθῆ καὶ ἐπισκευασθῇ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Ἡ παρὰ τὴν Πύλην τῶν Λεόντων σκαφικὴ ἔρευνα περιωρίσθη εἰς τὴν πρὸς Ν. αὐτῆς ἔκτασιν, διότι τὸ πλῆθος τῶν ἐπισκεπτῶν κατέστησεν ἀδύνατον τὴν δι' ἀνασκαφῆς ἐξέτασιν τῆς ἀνατολικῆς της περιοχῆς. Ἀπεκαλύψαμεν τὸ δυτικὸν Κυκλώπειον τεῖχος μέχρι τοῦ βράχου εἰς ἔκτασιν δώδεκα περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κτίσματος τοῦ λεγομένου «Granary - σιτοβολῶνος» καὶ ἐμελετήσαμεν λεπτομερῶς τὸν τρόπον τῆς τοιχοδομίας του. Ἀπεδείχθη καὶ ἄλλην μίαν φοράν ἐκ τῆς ἐρέυνης αὐτῆς ἡ χρῆσις κιτρινωποῦ πηλοῦ εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν κατωτάτων δόμων, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν οἰκοδομικὴν τεχνοτροπίαν τῶν χρόνων τῆς κατασκευῆς τῆς Πύλης τῶν Λεόντων. Περὶ τὴν θεμελίωσιν καὶ πρὸ αὐτῆς εἶχον τεθῆ ἀργοὶ λίθοι, δημιουργοῦντες γέμισμα, τὸ ὁποῖον ἀφηρέθη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ WACE, οὐχὶ πλήρως ὅμως. Εἰς τὴν ἀμέσως πρὸς Δυσμᾶς τοῦ σιτοβολῶνος περιοχὴν τὸ τεῖχος διατηρεῖται εἰς ὕψος 8.25 μ. (πίν. 110) καὶ παρουσιάζει ἐπιβλητικὴν εἰκόνα. Παρὰ τὴν ρίζαν του εὑρέθη μεσοελλαδικὸς ἐν τῷ βράχῳ ἐσκαμμένος λακκοειδὴς τάφος, ἄνωθεν σχεδὸν τοῦ ὁποίου ἐθεμελιώθη τὸ τεῖχος. Ὁ τάφος, μήκους 1.40 καὶ πλάτους 0.70 μ., εἶχε κενωθῇ κατὰ τὴν οἰκοδομήν, ἐκ τῶν χωμάτων δὲ καὶ τῶν λίθων, διὰ τῶν ὁποίων καὶ πάλιν ἐπληρώθη τότε, προῆλθον διάφορα ὕστρακα μεσοελλαδικῶν καὶ ὕστεροελλαδικῶν χρόνων, ἐν τῶν ὁποίων

τουλάχιστον ἀνάγεται εἰς τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΠΒ περιόδου. Ὁ μεσοελλαδικὸς τάφος ἀνῆκεν εἰς τὸ ἔξω τοῦ συνοικισμοῦ νεκροταφεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκον καὶ οἱ κάθετοι τάφοι τοῦ Κύκλου Α, τὸ ὁποῖον ἐσημείωσεν ἀρχικῶς ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ καὶ ἐβεβαίωσε δι' ἀνασκαφῶν ὁ WACE¹.

Ἡ ἔρευνα διὰ τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ δυτικοῦ Κυκλωπειοῦ τείχους δύναται νῦν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιτυχῶς περατωθεῖσα. Ἐξητάσαμεν μετὰ προσοχῆς τοὺς ἄρμους καὶ τὴν κοίτην τῶν κατωτάτων δόμων τοῦ τείχους καὶ εὗρομεν πολλὰ ὄστρακα κάτωθεν τῶν ὀγκολίθων τοῦ εἰς τέσσαρα διάφορα σημεία. Εἰς ἀπόστασιν ὀκτὼ περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ «σιτοβολῶνος» καὶ μετὰ τῆς βάσεως δύο παρακειμένων ὀγκολίθων καὶ τοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπικάθηνται, εὗρέθη κοιλότης πλήρης χώματος, μικρῶν λίθων καὶ ὀστράκων (πίν. 111). Ταῦτα, ὡς καὶ τὰ ἐκ τῶν τριῶν ἄλλων δοκιμῶν προελθόντα, περιλαμβάνουν καὶ χαρακτηριστικὰ γραπτὰ ὄστρακα, ἀναγόμενα εἰς τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΠΒ περιόδου. Τὰ γραπτὰ ὄστρακα ἀποδεικνύουν ὀριστικῶς ὅτι τὸ δυτικὸν Κυκλώπειον τεῖχος, ὑπὸ τὸ ὁποῖον εὗρέθησαν, ἐκτίσθη περὶ ἢ ὀλίγον μετὰ τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΠΒ περιόδου, ἤτοι εἰς τοὺς περὶ τὸ 1250 π.Χ. χρόνους. Εἰς τοὺς αὐτοὺς βεβαίως χρόνους θὰ τεθῇ καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων, ἡ ὁποία εἶναι σύγχρονος τοῦ δυτικοῦ τείχους.

Ἡ περὶ τὸ δυτικὸν Κυκλώπειον τεῖχος ἔρευνα μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ἀφαιρέσωμεν τὰ χώματα καὶ τοὺς λίθους, οἱ ὁποῖοι ἐπλήρουν τὸν μετὰ τῶν τείχους καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου τοῦ Κύκλου Α χώρον. Τὰ χώματα εἶχον σκαφῇ προηγουμένως καί, μολονότι ἀπέδωσαν πολλὰ ὄστρακα καὶ τεμάχια πλακῶν ἐκ ψαμμολίθου ἀποτελούντων μέρος τοῦ περιβόλου, δὲν παρέσχον ἀξιόπιστα στοιχεῖα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ χώρου. Ἡ ἐργασία ὅμως εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐπεκάλυψεν ὅχι μόνον τὰ θεμέλια τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Κύκλου Α, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπολείμματα τοῦ ὑπ' αὐτὰ τοίχου, τὸν ὁποῖον εἶχε τὸ πρῶτον σημειώσει ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ. Ἡ ἀποκάλυψις ὁλοκλήρου τοῦ διασωθέντος μήκους τοῦ τοίχου αὐτοῦ (πίν. 112) καθιστᾷ φανερόν ὅτι δὲν εἶναι ὑποθεμελίωσις τοῦ ἀναλημματικοῦ τῶν ὑστέρων μυκηναϊκῶν χρόνων τοίχου, ὡς ὑπέθεσεν ὁ WACE², ἀλλ' ἀρχαιότερος κύκλος. Ἡ πρὸς Ἀνατολὰς φορὰ τοῦ κύκλου αὐτοῦ καὶ πέραν τοῦ ἄκρου τοῦ διασωθέντος τοίχου φαίνεται ἐκ τῶν ἰχνῶν καὶ τῶν λαξευμάτων τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς τὸν βράχον ἀμέσως πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ «σιτοβολῶνος». Τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ ἀρχαιότερου αὐτοῦ κύκλου περιλαμβάνει μεγαλύτερον ἢ ὁ νεώτερος περίβολος χώρον, οὕτως ὥστε καὶ ὁ βορρ. τάφος, τοῦ ὁποίου τὴν πλευρὰν καὶ τὴν γωνίαν κόπτει ὁ νεώτε-

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος πολιτισμός, σ. 111. WACE, BSA 25, 1921-1923, σ. 118 ἐξ. 48, 1953, σ. 7 ἐξ. 49, 1954, σ. 232 ἐξ. καὶ Mycenae, σ. 51 καὶ 61.

² ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Mycenaean Age, σ. 111. WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 107.

ρος περίβολος, καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ σκαφεῖς κάθετος τάφος¹, περιλαμβάνονται ἀνέτως εἰς τὴν περιοχὴν του. Τομή, γενομένη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τοίχου ἀπέδωσε περὶ τὰ εἴκοσι μικροσκοπικὰ ὕστρακα, ἅπαντα ἀναγόμενα εἰς τὸ τελευταῖον ἥμισυ τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς. Τὰ ὕστρακα αὐτὰ χρονολογοῦν ἀσφαλῶς τὸν τοῖχον. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ ἀρχαιότερος κυκλικὸς περίβολος, ὁ ἀποκαλυφθεὶς μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ τείχους καὶ τοῦ ἀναλήμματος τοῦ νεωτέρου περιβόλου, ἀποδεικνύεται σύγχρονος πρὸς τοὺς ἀρχαιότερους καθετοὺς τάφους τοῦ Κύκλου Α, ὁ ἀρχικὸς δηλαδὴ περίβολος, ὁ ὁποῖος περιέκλειε τὴν περιοχὴν τῶν βασιλικῶν τάφων.

Καθ' ὑπόδειξιν τοῦ παλαιμάχου τῶν μυκηναϊκῶν ἀνασκαφῶν Κωνσταντίνου Ντάση ἐσημειώσαμεν περὶ τὰ τέσσαρα χιλιόμετρα πρὸς Ἀνατολὰς τῆς ἀκροπόλεως μυκηναϊκὴν ὁδὸν θαυμασίως διατηρουμένην εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν καὶ ἰδρυμένην εἰς τὰς πλαγιάς τῶν ὄρεων τῆς περιοχῆς. Ἡ ὁδὸς φαίνεται ὅτι ἔχει μέσον πλάτος 3 μ. περίπου καὶ οἱ ἀναλημματικοὶ τῆς τοῖχοι, κατεσκευασμένοι ἐξ ὀγκολίθων ἐφαμίλλων τῶν χρησιμοποιηθέντων διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν Κυκλωπείων τειχῶν, διασώζονται εἰς ἀρίστην κατάστασιν, μολονότι εἶναι κεκαλυμμένοι ἀπὸ πυκνὴν βλάστησιν. Τὴν ὁδὸν αὐτὴν, τὴν ὁποίαν σημειώνει ὁ STEFFEN, ὡς καὶ ὁλόκληρον τὸ ὁδικὸν δίκτυον τῶν Μυκηνῶν, ἐλπίζω νὰ ἐρευνήσω τὸ προσεχὲς ἔτος.

Αὐτὰ ἐν ὀλίγοις εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀνασκαφῆς τοῦ 1961.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

¹ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΠΑΕ 1955, 228-229.

22. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΥΚΗΝΩΝ: ΕΚΑΤΕΡΩΘΕΝ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΟΙΚΙΑΣ

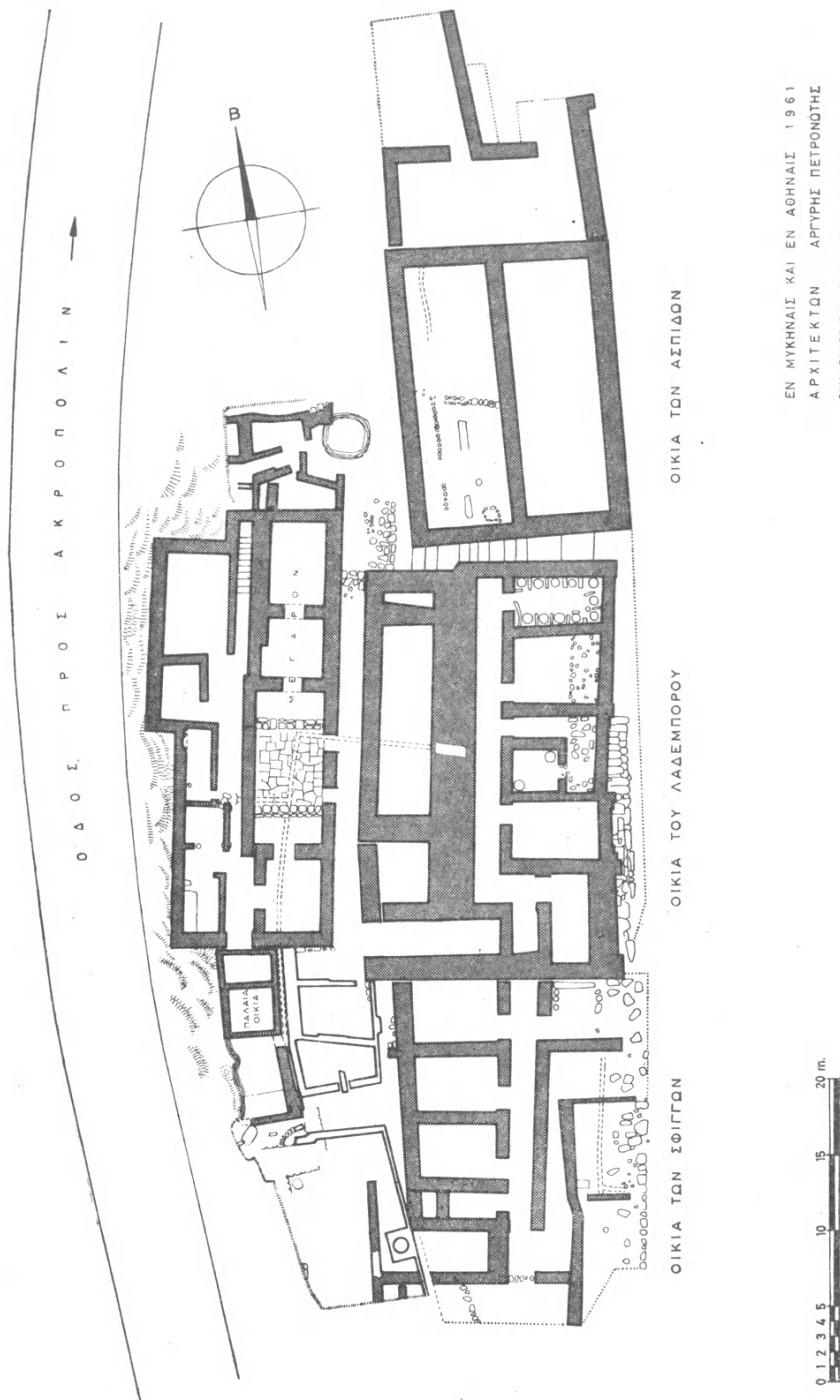
Ἀποπερατωθείσης κατὰ τὸ 1959 τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, ἡ ἔρευνα συνεχίσθη κατὰ τὸ τρέχον ἔτος νοτίως καί, εἰς περιορισμένην μόνον κλίμακα, βορείως αὐτῆς.

I. Διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἀνασκαφῆς νοτίως τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρον τὸ νοτιοδυτικῶς αὐτῆς εὐρισκόμενον παλαιότερον οἰκοδόμημα, μέρος τοῦ ὁποίου εἶχεν ἤδη ἐρευνηθῇ κατὰ τὰς ἐργασίας τῶν προηγουμένων ἐτῶν (βλ. Ἔργον 1958, εἰκ. 233· 1959, εἰκ. 106 καὶ 107).

Τὸ οἰκοδόμημα σχηματίζει μίαν στενομήκη οἰκίαν (βλ. σχεδ. εἰκ. 1, ἄνω ἄριστερῶς, καὶ πίν. 113α.β), ἔχουσιν ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τῶν τοίχων μῆκος 11.75μ. καὶ πλάτος 3.50μ. Ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν δωματίων, ἅτινα παρατάσσονται τὸ ἐν ὀπισθεν τοῦ ἄλλου μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Τὰ δύο βορειότερα ἔχουν μικρότερον βάθος, ἐνῶ τὸ τρίτον πρὸς Ν. εἶναι ἐπιμηκέστερον.

Ὅπως αἱ παρακείμεναι μυκηναϊκαὶ οἰκίαι, εἶναι καὶ ἡ παροῦσα θεμελιωμένη ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Τὰ θεμέλιά της εἶναι κατασκευασμένα ἐκ μικρῶν λίθων τοποθετημένων εἰς διπλοῦν στίχον. Ἐχουν πᾶχος 0.50μ., σῶζονται δὲ εἰς ὕψος μέχρι 0.55μ. Τοῦ δυτικοῦ θεμελίου ἐλάχιστα μόνον λείψανα διετηρήθησαν εἰς τὰ δύο πρὸς Β. δωμάτια (βλ. πίν. 113α), δυνάμεθα ὅμως νὰ παρακολουθήσωμεν εὐχερῶς τὴν πορείαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ λοιπὸν μὴ διατηρηθὲν τμήμα ἐκ τοῦ λαξευθέντος εἰς τὸν φυσικὸν βράχον τοιχοβάτου· ἀλλ' εἰς τὸ νοτιώτερον τμήμα τοῦ πρὸς Ν. δωματίου τὰ χρησιμοποιηθέντα κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς παραπλεύρως ὁδοῦ (βλ. σχεδ. εἰκ. 2) μηχανήματα κατέστρεψαν πᾶν ἔχνος θεμελιώσεως πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτὴν.

Εἶναι μᾶλλον βέβαιον ὅτι ἡ συνεχιζομένη ἄνωθεν τῶν θεμελιῶν τοιχοδομία ἀπετελεῖτο ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Ἐπειδὴ τὰ διατηρηθέντα θεμέλια δὲν ὑπερβαίνουν τὸ ὕψος τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου τῆς οἰκίας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθοῦν μετὰ βεβαιότητος τὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο ἡ κεντρικὴ αὐτῆς εἴσοδος καὶ αἱ θύραι ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν δωματίων, καθόσον τὰ κατώφλια εὐρίσκοντο, ὅπως φαίνεται, εἰς μικρὸν ὕψος ἄνωθεν τοῦ δαπέδου. Δύναται ὅμως νὰ λεχθῇ μετὰ μεγίστης πιθανότητος ὅτι αἱ μεταξὺ τῶν δωματίων θύραι εὐρίσκοντο εἰς τὸ μέσον τῶν διαχωριστικῶν τοίχων, ἐνῶ μία μικρὰ διακοπὴ τοῦ ἀνατολικοῦ θεμελίου εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ νοτίου δωματίου (βλ. σχεδ. εἰκ. 2), ἔχουσα πλάτος 0.72μ., δυνατόν νὰ ὑποδηλοῖ τὴν κεντρικὴν ἢ μίαν τῶν ἐξωτερικῶν εἰσόδων τῆς οἰκίας.

ΕΝ ΜΥΚΗΝΑΙΣ ΚΑΙ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1961
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΑΡΓΥΡΗΣ ΠΕΤΡΟΝΟΤΗΣ
ΣΗΜ. ΕΛΛΗΘΕΣΙΑΝ ΥΠΟΜΝ. ΣΧΕΔΙΑ ΤΩΝ Γ. ΠΕΣΣΕ
Υ. ΚΡΙΣΤΑΡΑ & C. WILLIAMS

Εικ. 1. Μυκῆναι. Συγκρότημα οίκων νοτίως τοῦ τάφου τῆς Κλυταιμνήστρας.

Τὸ δάπεδον αὐτῆς ἦτο ἐστρωμένον διὰ κιτρινωπῆς γῆς (πλέσιας), ἔχνη τῆς ὁποίας διετηρήθησαν εἰς τὸ βορειότερον μέρος τοῦ νοτίου δωματίου. Τὰ δύο πρὸς Β. δωμάτια εἶναι ἰσομεγέθη καὶ τετράγωνα, μὲ μήκος πλευρᾶς ἕκαστον 2.50μ., ἐνῷ τοῦ δωματίου πρὸς Ν. αἱ διαστάσεις εἶναι 2.50 × 5.75μ.

Ἐκ τῆς διατάξεως τῶν δωματίων καὶ ἐκ τῆς ὅλης μορφῆς τοῦ οἰκοδομήματος δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἔχομεν εἰς αὐτὸ τὸν τύπον μιᾶς μεγαροσχήμου οἰκίας. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι ἡ κεντρικὴ εἴσοδος τῆς οἰκίας εὕρισκετο πρὸς Β., ὁπότε ὁ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο σχηματιζόμενος ὡς δωμάτιον χώρος θὰ ἀπετέλει τὴν στοάν ἢ τὴν αἴθουσαν τῆς οἰκίας, ἢ ὅτι — ὅπως φαίνεται πιθανώτερον — ἡ κεντρικὴ εἴσοδος εὕρισκετο πρὸς Ν., ὁπότε τὸ πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην χαρακτηρισθὲν ὡς δωμάτιον θὰ ἦτο ἀπλῶς, λόγῳ τοῦ μεγάλου του βάθους, μία ὑπαίθριος αὐλὴ ἔμπροσθεν τῆς οἰκίας.

Τὴν ἀνωτέρω οἰκίαν εἶχον χρονολογήσει ἄλλοτε προχειρῶς μεταξὺ τῆς ΥΕ II καὶ τῆς ΥΕ IIIA περιόδου (βλ. Ἔργον 1959, σ. 103). Ἄλλ' ἐκ τῆς προσεκτικωτέρας μελέτης τῶν συγκεντρωθέντων μεγάλων θραυσμάτων ἀγγείων ἐκ τινος κοιλότητος τοῦ φυσικοῦ βράχου (βόθρου ἀπορριμμάτων;), κειμένης ἔξωθι τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ οἰκοδομήματος (βλ. σχεδ. καὶ πίν. 114α ἔμπροσθεν ἀριστερᾶ, ὡς καὶ πίν. 115), ἡ χρονολογία τοῦ τελευταίου δύναται ἤδη νὰ προσδιορισθῇ ἀσφαλῶς μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς ΜΕ ἐποχῆς καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΕ περιόδου· ἀνήκει δηλ. εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, εἰς ἣν καὶ ὁ ὀλίγον βορειότερον ἀποκαλυφθεὶς ἐξωτερικὸς (Β) ταφικὸς περίβολος. Πρὸς τὴν χρονολογίαν δὲ ταύτην συμβιβάζεται καὶ τὸ ὀρθογώνιον σχῆμα τῆς οἰκίας ἀντὶ τοῦ συνήθους ἀψιδοειδοῦς τῶν πρωιμωτέρων μεσοελλαδικῶν χρόνων. Εἴτε δὲ πρόκειται περὶ συνήθους οἰκίας μὲ τρία κατὰ σειρὰν δωμάτια εἴτε περὶ οἰκίας κατὰ τὸ τυπικὸν μεγαροειδὲς σχῆμα, ἀποτελεῖ πάντως αὕτη τὴν πρώτην ἀποκαλυπτομένην ἐν Μυκῆναις ἀρτίαν οἰκίαν τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη αὐτῆς κατῳκεῖτο εἰς τὰς Μυκῆνας οὐχὶ μόνον τὸ ὕψωμα τῆς ἀκροπόλεως ἀλλὰ καὶ ὁ ἐπὶ ὀμαλὸς χώρος, τοῦλάχιστον ἡ νοτιοδυτικῶς αὐτῆς ἐκτεινομένη κλιτύς.

Ἡ παροῦσα οἰκία ἦτο ἤδη κατεστραμμένη, καθ' ὃν χρόνον ἐκτίσθη ἡ παραπλεύρως Δυτικὴ Οἰκία κατὰ τὴν ΥΕ IIIB ἐποχὴν. Ὁ χώρος αὐτῆς ἐχρησίμευε τότε ὡς διάβασις πρὸς τὴν εἴσοδον τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, τὴν φέρουσαν ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς βοθηθικοὺς χώρους ἐκείνης (βλ. σχεδ. εἰκ. 2). Τοῦτο ἀποδεικνύεται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἐπιχώσεως τοῦ πρώτου ἐκ Β. δωματίου ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῶν αὐτῶν τεμαχίων τοιχογραφίων, ἅτινα ἐκάλυπτον καὶ τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου ἔξωθι τοῦ πρώτου δωματίου τῆς Δυτικῆς Οἰκίας. Πρέπει ἀκόμη νὰ προσθέσω ὅτι ἡ ἐπίχωσις εἰς τὰ δύο πρὸς Β. δωμάτια δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστὸν ἐὰν εἶναι σύγχρονος μὲ τὴν οἰκίαν ἢ ἐὰν ἐσχηματίσθη μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς.

Μολονότι τὰ συγκεντρωθέντα ὀλίγα μικρὰ θραύσματα ἀγγείων δὲν ἐμελετήθησαν εἰσέτι λεπτομερῶς, ἐκ τῆς προχείρου ὁμῶς ἐξετάσεως αὐτῶν φαίνεται πιθανώτερον ὅτι ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν τοῦ χρόνου κατασκευῆς τῆς οἰκίας. Πρέπει, τέλος, νὰ ἀναφέρω ὅτι κατὰ τὸν καθαρισμόν τοῦ μεσαίου δωματίου εὐρέθη ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ βράχου μικρὸς κτιστὸς ἀγωγός, βαίνων διαγωνίως πρὸς τὸ δωμάτιον μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. καὶ μὲ τὴν ἀπαραίτητον σχετικὴν κλίσιν.

Κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ὁ χώρος τῆς οἰκίας δὲν φαίνεται νὰ διατεράχθῃ ἐκ μεταγενεστέρων οἰκοδομῶν, ἀλλὰ παρέμεινε πιθανώτατα καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὡς εἶδος αὐτῆς τῶν ἀνατολικῶς ἀποκαλυφθέντων ἑλληνιστικῶν κτισμάτων. Εἰς τὸ σχηματιζόμενον ὅμως ὅπισθεν τοῦ νοτιωτέρου δωματίου τῆς οἰκίας μικρὸν τετράγωνον τμήμα, τὸ ὅποῖον, ἀποχωριζόμενον ἀπὸ τοῦ πρὸς Ν. καὶ εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον ἐκτεινομένου χώρου δι' ἑνὸς ἀναλημματικοῦ τοίχου (βλ. σχεδ. εἰκ. 2 καὶ πίν. 113α), ἐχρησίμευε, καθὼς φαίνεται, ὡς εἶδος ἀνδῆρου τῆς οἰκίας, εὐρέθη μικρὸς ἑλληνιστικὸς ἀγωγὸς ἐκ πηλίνων κεραμίδων, σχήματος ἀνοικτοῦ Π (πίν. 114α.β).

Νοτίως τῆς ἀνωτέρω οἰκίας ὁ φυσικὸς βράχος κατέρχεται ἐλαφρῶς, ἢ πρὸς τὰ ἐκεῖ δὲ ἐπιφάνεια αὐτοῦ παρουσιάζει τεχνητὴν τινα ἰσοπέδωσιν. Εἰς τὸν χώρον αὐτὸν καὶ εἰς ἀπόστασιν 2.20μ., ἀπὸ τῆς μεσοελλαδικῆς οἰκίας εὐρέθη μικρὸν θεμέλιον εἰς σχῆμα Γ, διαστάσεων 2.18×1.10 μ., ἐκτισμένον διὰ μιᾶς σειρᾶς μικρῶν λίθων (βλ. σχεδ. εἰκ. 2 καὶ πίν. 116α)· εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἀβαθὴς λάκκος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διετρεῖτο τεμάχιον μεγάλου μυκηναϊκοῦ πίθου. Τὸν προορισμὸν τοῦ προκειμένου κτίσματος δὲν ἠδυνήθη νὰ προσδιορίσω.

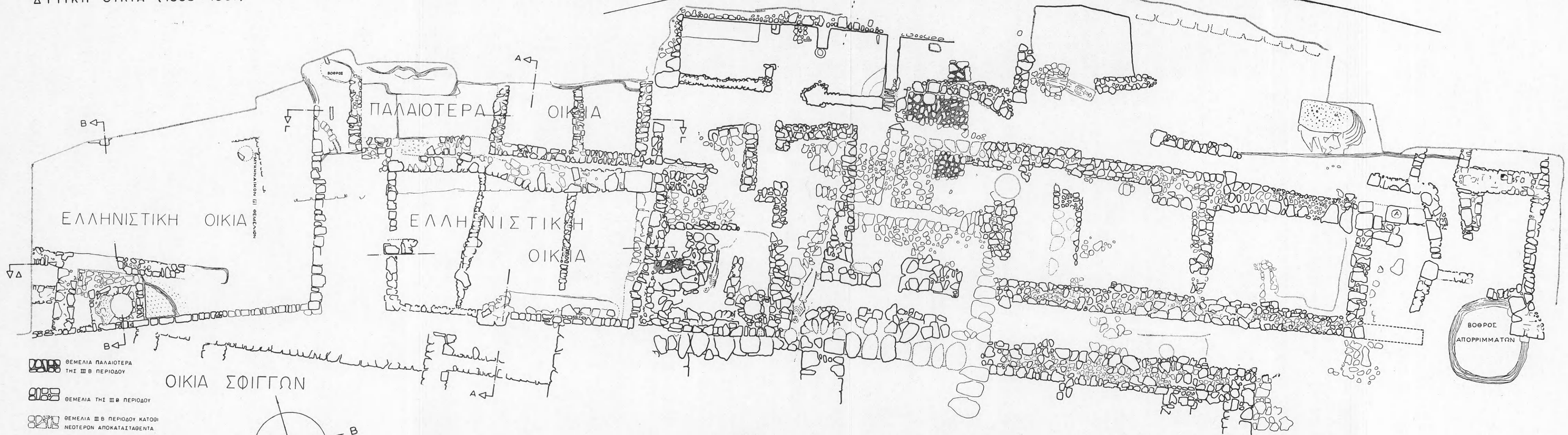
Ἀνατολικῶς τῆς μεσοελλαδικῆς οἰκίας ὁ φυσικὸς βράχος κατέρχεται ἀποτόμως εἰς βάθος 1.20μ., διὰ νὰ σχηματίσῃ ἔπειτα μέχρι τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς Οἰκίας τῶν Σφιγγῶν μίαν ἰσοπεδωμένην ἐπιφάνειαν ἐν εἵδει πλατείας. Εἰς ὁλόκληρον τὸν χώρον τοῦτον οὐδὲν ἕχνος μυκηναϊκοῦ θεμελίου ἐνεφανίσθη. Ἴσως νὰ κατεστράφησαν ταῦτα ὁλοσχερῶς κατὰ τὴν μεταγενεστέραν χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου· δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ νὰ ἔμενε πάντοτε οὗτος ἐλεύθερος, διὰ νὰ χρησιμεύῃ ὡς μία μικρὰ πλατεῖα δυτικῶς τῆς Οἰκίας τῶν Σφιγγῶν· εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ κεντρικὴ εἴσοδος τῆς τελευταίας ταύτης οἰκίας εὐρίσκετο πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Ἐὰν τὰ πράγματα ἔχουν τοιοιτοτρόπως, ἡ ἀρχικὴ μου ἀποψις ὡς πρὸς τὴν ἑκτασιν τῆς ὁδοῦ μεταξὺ τῆς Δυτικῆς Οἰκίας καὶ τῆς Οἰκίας τοῦ Λαδεμπόρου πρέπει νὰ ἀναθεωρηθῇ : εἶναι δηλαδὴ πιθανώτερον ὅτι ἡ ὁδὸς αὕτη δὲν ὠδήγει εἰς ἀδιέξοδον ὀλίγον βορειότερον τῆς θέσεως τοῦ ἑλληνιστικοῦ πίθου, ὡς ἀρχικῶς ὑπέθεσα, ἀλλὰ συνέχιζε καὶ περαιτέρω πρὸς Ν. κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Οἰκίας τῶν Σφιγγῶν, τὸ σχηματιζόμενον δὲ « δόντι » βορείως τοῦ ἑλληνιστικοῦ πίθου ἀπετέλει ἀπλῶς

ΜΥΚΗΝΑΙ

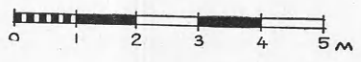
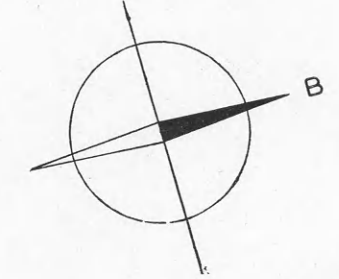
ΔΥΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ (1958 - 1961)

Ο Δ Ο Σ Π Ρ Ο Σ Α Κ Ρ Ο Π Ο Λ Ι Ν

Σχέδ. 2.

- ΘΕΜΕΛΙΑ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΑ ΤΗΣ ΙΙΙ Β ΠΕΡΙΟΔΟΥ
- ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΙΙΙ Β ΠΕΡΙΟΔΟΥ
- ΘΕΜΕΛΙΑ ΙΙΙ Β ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΚΑΤΟΦΙ ΝΕΟΤΕΡΟΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΘΕΝΤΑ
- ΛΙΘΟΣΤΡΩΤΑ ΤΗΣ ΙΙΙ ΠΕΡΙΟΔΟΥ
- ΕΓΚΟΠΕΣ ΕΔΑΦΟΥΣ
- ΚΟΝΙΑΜΑΤΑ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΣ & ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ
ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ
ΜΥΚΗΝΑΙ & ΑΘΗΝΑΙ 1961
Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ : ΑΡΓΥΡΗΣ ΠΕΤΡΩΝΩΤΗΣ

ἀνάλημμα διὰ τὸ « μπάζωμα » τῆς ὁδοῦ, ἀνάλογον πρὸς τὸ εὕρισκόμενον καὶ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον αὐτῆς μεταξὺ τῶν δύο οἰκιῶν.

Ὁ χώρος τῆς ἀνωτέρω πλατείας εἶχε καταληφθῇ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ὑπὸ δύο μεγάλων οἰκιῶν, αἵτινες διετήρησαν τὰ θεμέλια αὐτῶν εἰς ἱκανὸν ὕψος (βλ. σχεδ. καὶ πίν. 117α,β). Ἡ μία, ἥτις ὀρίζεται πρὸς Δ. ὑπὸ τῆς μεσοελλαδικῆς οἰκίας, πρὸς Β. ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Οἰκίας καὶ πρὸς Α. ὑπὸ τῆς Οἰκίας τῶν Σφιγγῶν, σώζεται καλύτερον (πίν. 117α). Ὁ δυτικὸς αὐτῆς τοῖχος προσάπτεται εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ βράχου καὶ βαίνει παραλλήλως πρὸς τὸ ἀνατολικὸν θεμέλιον τῆς μεσοελλαδικῆς οἰκίας, ἐνῶ ὁ βόρειος τοῖχος ἐπικάθεται ἐπὶ τοῦ νοτίου θεμελίου τῆς Δυτικῆς Οἰκίας καὶ ὁ ἀνατολικὸς ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τῆς Οἰκίας τῶν Σφιγγῶν.

Ἡ οἰκία διαιρεῖται εἰς τρία κατὰ σειρὰν δωματία, οἱ τοῖχοι τῶν ὁποίων εἶναι ἐκτισμένοι μὲ προχειρότητα καὶ φαίνεται ὅτι ἀνῆκον εἰς τὸ ὑπόγειον τῆς οἰκίας. Ὀλόκληρος ἡ ἑκτασις αὐτῆς εἶχε χρησιμοποιηθῇ πρὸ τῆς ἀνεγέρσεώς της ὡς ἀποθέτης ἀχρήστου κεραμικοῦ ὕλικου, χρονολογούμενου ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς μέχρι καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τὰ τελευταῖα ταῦτα κεραμικὰ θραύσματα ἀποτελοῦν καὶ τὸ *terminus ante quem* διὰ τὸν χρόνον ἀνεγέρσεως τῆς ἑλληνιστικῆς ταύτης οἰκίας. Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπίχωσιν περιλαμβάνοντο καὶ τινες ὀγκόλιθοι, προσερχόμενοι ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν παραπλεύρως μυκηναϊκῶν οἰκιῶν, ἥτοι τῆς Οἰκίας τῶν Σφιγγῶν ἢ τῆς Δυτικῆς Οἰκίας. Ἐπὶ τῆς ἐπιχώσεως δὲ ἀκριβῶς ταύτης ἦσαν θεμελιωμένοι πάντες σχεδὸν οἱ ἐγκάρσιοι τοῖχοι τῶν δωματίων τῆς οἰκίας (βλ. πίν. 116β. 118α,β καὶ 119α), γεγονός τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ἐπίσης τὴν ἐντελῶς πρόχειρον κατασκευὴν αὐτῶν.

Νοτίως τῆς ἀνωτέρω οἰκίας καὶ εἰς τὴν αὐτὴν περίπου γραμμὴν ἐκτείνεται δευτέρα σύγχρονος οἰκία. Τῆς τελευταίας ἀπεκαλύφθησαν μόνον ὁ ἀνατολικὸς καὶ ὁ βόρειος τοῖχος. Χωρίζεται ἀπὸ τῆς προηγουμένης διὰ μιᾶς διόδου, ἐκτεινομένης ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Πρὸς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς οἰκίας διετηρήθη τμῆμα τοῦ ἐκ κονιάματος ἀρχικοῦ της δαπέδου καὶ παραπλεύρως αὐτοῦ φρέαρ, τοῦ ὁποίου δὲν ἐγένετο ἀκόμη ὁ πλήρης καθαρισμός (πίν. 119β).

II. Βορείως τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ἡ ἀνασκαφή ἐπεξετάθη ἐπὶ μικροῦ μόνον χώρου. Σκοπὸς τῆς γενομένης πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐρεύνης ὑπῆρξεν ἄφ' ἑνὸς μὲν ἡ παρακολούθησις ἐνὸς μυκηναϊκοῦ θεμελίου, οὗτινος μικρὸν τμῆμα εἶχεν ἔλθει προηγουμένως εἰς φῶς ἐν συνεχείᾳ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ « μεγάρου » τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, ἄφ' ἑτέρου δὲ ἡ μελέτη τῆς διαμορφώσεως τοῦ χώρου μέχρι τῶν ὁρίων τῆς Οἰκίας τῶν Ἀσπίδων.

Τὸ μυκηναϊκὸν θεμέλιον προχωρεῖ πρὸς Β. μέχρι μήκους 2.85 μ., ἔπειτα δὲ διακόπτεται ἄνευ περαιτέρω συνεχείας. Φαίνεται ὅτι συνεδέετο μὲ τὴν

Δυτικὴν Οἰκίαν καὶ ὅτι ἀπετέλει μικρὸν ἀνάλημμα βοηθητικοῦ τινος χώρου ὀπισθεν αὐτῆς.

Παραπλεύρως τοῦ θεμελίου τούτου εὐρέθησαν ἄλλα μεταγενέστερα θεμέλια ἀνήκοντα εἰς ἑλληνιστικὴν οἰκίαν, τῆς ὁποίας ὁ δυτικὸς τοῖχος, βαίνων κατὰ μῆκος τῆς τομῆς τοῦ βράχου ὀπισθεν τοῦ μεγάρου (βλ. σχεδ. εἰκ. 2), εἶχεν ἀποκαλυφθῇ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ἐρευνηθέντος τούτου χώρου καὶ εἰς ἀπόστασιν 3.10 μ. ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ἀπεκαλύφθη ἀβαθὴς λάκκος ἀπορριμμάτων, διαμέτρου 3.00 μ. καὶ βάθους 0.70 μ. Ἐντὸς τοῦ λάκκου τούτου εὐρέθησαν τὸ ἐν πίν. 120α τεμάχιον μολύβδου, εἰς σχῆμα δίσκου, χρησιμεῦον πιθανώτατα ὡς μέτρον βάρους, καὶ τὰ ἐν πίν. 120β.γ, 121α - γ, 122α.β καὶ 123α.β ἀγγεῖα, ἅτινα χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν μέχρι τοῦ τέλους περίπου τῆς ΥἚ ΙΙΒ περιόδου, ἥτοι ἀνήκουν εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὑφίστατο ἡ Δυτικὴ Οἰκία, ἐκ τῆς ὁποίας ἀσφαλῶς καὶ προέρχονται.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

23. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΛΗΨΙΝ ΜΕΘΟΡΙΩΝ ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Κατ' Αύγουστον τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἐνηργήθη καὶ πάλιν δι' ὀγδόην φορὰν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸν γνωστὸν τόπον, τὴν Ἀνάληψιν, ὅπου πιθανολογεῖται τὸ ἐπὶ τοῖς λακωνικοῖς ὁρίοις πόλισμα, ἡ Ἰασος.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρέυνης δὲν ἦσαν καταπληκτικὰ εἰς εὐρήματα ἀλλ' ὅχι καὶ ἀσήμαντα. Διεσαφηγήθη τὸ σχέδιον μεγάλου οἰκήματος μὲ φανερόν ἐντὸς αὐτοῦ βωμόν, ὅπου παλαιότερα εὐρέθη μέγα ἀγγεῖον μὲ παράστασιν διονυσιακῆν τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶνος.

Σπουδαιότερα κατὰ πολὺ ἦτο ἡ ἐργασία τοῦ τρόπου τοῦ τειχισμοῦ τῆς μικρᾶς πόλεως. Εἰς τὴν παρατιθεμένην εἰκόνα (πίν. 124α) βλέπομεν πυργοειδὲς κτίσμα μήκους μετώπου 4.5 μέτρων, ὅπου συμβάλλουν ἑκατέρωθεν βραχίονες τοῦ τείχους, πλάτους περὶ τὰ δύο μέτρα. Ὁ δυτικώτερος πρὸς τὰ ἀριστερὰ προχωρεῖ μέχρι τινὸς καὶ διακόπτεται πρὸς Βορρᾶν πρὸ βραχῶδους ἐξάρσεως τοῦ ἐδάφους. Ἐκ τούτου ἐκφύεται στενότερος τοῖχος σχηματίζων μετὰ τοῦ παρατρέχοντος τρίτου βραχίονος, πλάτους ἐπίσης 2 μέτρων, στενὴν δίοδον πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, ὥσπερ πρώτην πύλην. Περαιτέρω μετὰ τοῦ αὐτοῦ τρίτου βραχίονος καὶ τοῦ δευτέρου, ὅστις σταματᾷ πρὸ τοῦ βράχου, ὡς εἴπομεν, ἀνοίγεται ἡ κυρίως πύλη, κλειομένη, ὡς φαίνεται, μὲ δίφυλλον θύραν. Κατὰ ταῦτα ἔχομεν ἓνα εἶδος Διπύλου, ὅπου αἱ θύραι ἢ πύλαι ἔχουν διαταχθῇ κατ' ὀρθὴν γωνίαν καὶ ὅχι ἡ μία ὀπισθεν τῆς ἄλλης.

Τὸ τεῖχοςμα εἶναι κατασκευῆς ἀρκετὰ ἐπιμελοῦς καὶ ὅμοιον προβαλλόμενον πυργοειδὲς κτίσμα εὖρομεν παλαιότερον καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ περιβόλου. Τὸ μικρὸν πάχος τῶν τοίχων σημαίνει βεβαίως προχειρότητα καὶ δὲν ἀνήκει ἐξάπαντος εἰς τοὺς κλασσικοὺς αἰῶνας. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὸ γεγονός, ὅτι, ὅταν τοῦτο ἡγέρθη, εἶχεν ἤδη πρὸ πολλοῦ κατερειπωθῇ ἢ προσκειμένη οἰκία, γέμουσα θραυσμάτων ἀγγείων τοῦ 4ου αἰῶνος. Εἶναι κατὰ ταῦτα πολὺ πιθανόν, ὅτι ὁ τειχισμὸς τοῦ πολισματος ἐγίνετο τὸ 148 π.Χ., ὅταν ὁ ἡγέτης τῶν Ἀχαιῶν Δάιος εἰσήγαγε φρουρὰς εἰς τὰ πέριξ τῆς Λακωνικῆς πολισματα πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ τὰ χρησιμοποίησιν ὡς προγεφυρώματα ἐναντίον τῆς Σπάρτης.

Σημειώνομεν ἐν τέλει ὅτι ἐκ τῶν ὀστράκων τῆς μνημονευθείσης οἰκίας συνεκροτήθη ὑπὸ τοῦ Κοντογιώργη θαυμασία προχὴ μελαμβαφῆς μὲ τρίφυλλον στόμιον κομψὸν καὶ ἡθμόν (τρυπητό), κατὰ τὴν ἔκρυσιν (πίν.

124β, καὶ 125α. β. Ἀριθ. εὐρετηρίου 19491, ὕψ. μέγ. 24). Ὁ λαιμός, ἡ λαβὴ μὲ τὴν προέχουσαν μικρὰν λεοντοκεφαλὴν καὶ ὁ ἥθμὸς φανερόν εἶναι ὅτι μιμοῦνται χάλκινα πρότυπα. Εἶδομεν καὶ παλαιότερον μεγάλα ἐρυθρόγραφα καὶ ἄλλα ἀπλῶς μελαμβαφῇ ἀγγεῖα, μιμήσεις χαλκίνων, ἐμφαίνοντα κατὰ τὴν Λακωνικὴν τὴν ἀκμὴν τῆς χαλκοτεχνίας καὶ ἐνθυμίζοντα τὸν μεγαλειώδη λακωνικὸν κρατῆρα τοῦ Vix.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΩΜΑΙΟΣ

24. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΥΛΟΥ

Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ 1961 ἐν Πύλῳ περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν δύο παλαιότερων ἀνασκαφῶν Περιστεριᾶς καὶ Κουκουναράς. Εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Μουριατάδας δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ περαιτέρω ἔρευνα, διότι χρονίζει τὸ ζήτημα τῆς ἀπαλλοτριώσεως.

Ὁ λόφος Περιστεριᾶς, παρὰ τὸ χωρίον Μύρον Κυπαρισσίας, ἀποδεικνύεται ἤδη τὸ σπουδαιότατον κέντρον Παλαιομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, μέχρις ὥρας τοῦλάχιστον, εἰς ὅλην τὴν Δυτικὴν Πελοπόννησον. Ὁ λόφος καὶ οἱ ἰσχυροὶ δυνάσται, οἵτινες ἤδρευον ἐπ' αὐτοῦ φαίνεται ὅτι ἤλεγχον ἐκεῖθεν ὁλόκληρον τὴν διάβασιν τοῦ Μεσσηνιακοῦ αὐλῶνος πρὸς τὴν πεδιάδα Σουλίμας, τὸ Στενυκλάριον πεδῖον καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς Ἰθώμης καὶ τῆς εὐδαίμονος Μεσσηνίας, τῆς Μακαρίας τῶν ἀρχαίων. Ἡ περιοχὴ Κοπανακίου καὶ Μαλθίου (τοῦ Δωρίου κατὰ Valmin καὶ ἄλλους), τῆς Οἰχαλίας καὶ Ἀνδανίας, αἵτινες κατὰ τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ἦσαν ἡ πηγὴ τῶν Μεσσηνιακῶν ἡρωικῶν γενεῶν, ἐξηρτῶντο ἐκ τῆς ὀχυρᾶς Περιστεριᾶς, ἥτις ἀπετέλει τὴν κλεῖδα τῆς διαβάσεως. Περὶ τὰ 20 χλμ. βορειότερον κεῖται ὁ Κακόβατος, ἡ Πύλος τοῦ Νέστορος κατὰ τὸν Δαῖρπελδ. Ἐν τούτοις οἱ θολωτοὶ τάφοι τοῦ Κακοβάτου ὑπολείπονται κατὰ πολὺ τῶν τῆς Περιστεριᾶς. Εἶναι περίεργον, ὅτι ὁ μῦθος δὲν μᾶς διέσωσε καμμίαν ἀνάμνησιν. Ἡ θέσις, ὑπὲρ τὸν Κυπαρισσέντα ποταμὸν καὶ μετ' ἄφθονον πηγὴν σχηματίζουσιν παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου μικρὰ τέλματα, δίδει τὸ δικαίωμα νὰ σκεφθῶμεν τοῦλάχιστον τὸ Ἔλος, μίαν τῶν ἐννέα πόλεων τοῦ Νέστορος.

Ὁ μέγας θολωτὸς τάφος (ἀπὸ τοῦδε τάφος 1, ὅρα σχέδιον εἰκ. 1) ἐσκάφη περαιτέρω, χωρὶς νὰ περατωθῇ ἡ ἀνασκαφὴ του, ἐνῶ μόλις 70 μ. νοτιώτερον ἀνευρέθη καὶ ἐνταῦθα ὁ ἀδελφὸς τάφος 2. Αἰτίαι, δι' ἃς οὐδὲ κατὰ τὸ 1961 ἀνεσκάφη πλήρως ὁ τάφος 1, εἶναι οὐ μόνον ἡ ἀπώλεια χρόνου, μέχρις ὅτου ἡ ὑπηρεσία Ἀναστηλώσεως δυνήθῃ νὰ μετατοπίσῃ τὸ ἀνώφλιον, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος τῆς θόλου, πλήρους λίθων καὶ χωμάτων ἕως ἄνω. Τὸ ἔσω ἀνώφλιον (βάρους 22 τόνων περίπου) ἦτο διηρημένον εἰς δύο ὑπὸ σχισμῆς προξενηθείσης ὑπὸ τοῦ ὑπερκειμένου βάρους. Ἡ ὑπηρεσία Ἀναστηλώσεως δι' ἐπιδεξίαν μεθόδων, ὀφειλομένων εἰς τὴν ἐμπειρίαν τοῦ κ. Ἀ. Κολοκοτσᾶ, μετετόπισε κατ' ἀρχὰς τὸ Ἀνατολικὸν (καὶ μικρότερον) τμήμα τοῦ ἀνώφλιου, ἀκολούθως ὥθησε τὸ ὑπολειπόμενον, μεγαλύτερον, μέρος πρὸς τὴν ἔξω πλευρὰν τοῦ στομίου τοῦ τάφου. Ἐπιτευχθείσης τῆς στερεώσεως

τούτου ἐπὶ τῶν παραστάδων τοῦ στομίου, ἡδυνήθημεν νὰ σκάψωμεν καὶ τὸ στόμιον καὶ τὸ ἀμέσως μετὰ τοῦτο ἐσωτερικὸν μέρος τῆς θόλου (πίν. 126 καὶ 127).

Τὸ στόμιον τοῦ τάφου, μήκους 5.50 μέτρων, ἀπεδείχθη ὅτι ἔφερε τείχισιν καὶ εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος, ἅπας δὲ ὁ πελώριος χώρος ἦτο συμπαγῶς πλήρης λίθων καὶ χωμάτων (πίν. 128β). Τούτων ἀπομακρυνθέντων, ἀπεδείχθη ὅτι τὰ τοιχώματα τοῦ στομίου ἐκαλύπτοντο ἄλλοτε ὀλόκληρα ὑπὸ λευκωποῦ ἀσβεστοκονιάματος, ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀτελὴς κατεργασία τῶν πελεκητῶν λίθων, δι' ὧν τὸ στόμιον τοῦ τάφου ἐκτίσθη. Ἀφθονα ἔχνη τοῦ κονιάματος διατηροῦνται οὐ μόνον εἰς τοὺς ἀρμούς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν πελεκητῶν λίθων (πίν. 128α).

Τῆς θόλου ἐσκάφη μέχρι τοῦ δαπέδου τὸ ἥμισυ περίπου, τὸ πρὸς τὴν εἴσοδον (ἦτοι πρὸς Νότον) εὐρισκόμενον. Τὸ δάπεδον, ἐπιμελῶς πελεκημένον καὶ λεεασμένον, σύγκειται ἐκ τοῦ κροκαλοπαγοῦς φυσικοῦ πετρώματος. Πέρυσιν εἶχον ἐκλάβει τὸ μικρὸν τμήμα, ὅπερ εἶχον κατορθώσει νὰ φθάσω, ὡς τεχνητὸν χαλικόστρωτον δάπεδον. Ἡδὴ ἀποδεικνύεται, ὅτι καὶ εἰς τὸν δρόμον τοῦ τάφου καὶ εἰς τὴν θόλον τὸ δάπεδον εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ φυσικὸς βράχος, ἐξ οὗ συνίσταται ὁ λόφος τῆς Περιστεριᾶς, ὡν μετρίας σκληρότητος, ὥστε νὰ λαξεύεται ὁπωσοῦν εὐχερῶς (πίν. 129α).

Ἡ ἐπίχωσις τῆς θόλου συνίσταται μέχρι τέλους ἐκ λίθων καὶ χωμάτων, προερχομένων ἐκ τῆς κατακρημνίσεως τοῦ τάφου (πίν. 129β) καὶ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ τύμβου. Ἀφθονα ὄστρακα ἀμαυρόχρωμα, ΥΕ I-II, Ἑλληνικά καὶ Ἑλληνιστικά (πίν. 130α.β), ἐρμηνεύουν τὰ πεπωμένα τοῦ μεγάλου τούτου νεκρικοῦ θαλάμου. Τὰ τεμάχια Ἑλληνιστικῆς κεραμεικῆς, ὁμοῦ μετὰ μεγάλων τεμαχίων κεράμων, ἦσαν ἰδιαιτέρως ἀφθονα περὶ τῆς εἰσόδου. Μέγα ὅμως στρώμα θυσιῶν Ἑλληνικῆς ἐποχῆς (πίν. 131α) καλύπτει ὀλόκληρον τὴν θόλον. Πρὸ τῆς θύρας, εὐρίσκεται τὸ στρώμα τοῦτο εἰς ὕψος 1.60 ἀπὸ τοῦ δαπέδου, κατέρχεται δ' ἐφόσον προχωρεῖ ἐσώτερον, ἵνα καταλήξῃ εἰς ὕψος 0.30 παρὰ τὸν τοῖχον τῆς θόλου ἐναντι τῆς θύρας. Τὸ πάχος τοῦ στρώματος συνήθως εἶναι ὀλίγων ἐκατοστῶν, ἀλλ' εἰς τινὰ σημεῖα εἶναι παχὺ μέχρι 0.30μ. Λεῖψανα ὀστέων ζώων (βοοειδῶν, προβάτων καὶ χοίρων), ἀφθονος τέφρα καὶ ἀνθρακες, κέραμοι καὶ ὄστρακα μικρῶν, μελαμβαφῶν, συνήθως Ἑλληνιστικῶν ἀγγείων, ἀποτελοῦσι τὸ στρώμα τοῦτο. Τὰ ὄστρακα ἀνήκουν κυρίως εἰς τὸν 4ον καὶ 3ον π.Χ. αἰῶνα, τινὰ ὅμως φθάνουν μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος (πίν. 130β).

Τὸ δάπεδον τῆς θόλου εἶναι πανταχοῦ λεῖον. Πλὴν ὀστράκων, ἐλάχιστα καὶ ἀσήμαντα ἔχνη ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς διεσώθησαν, ἦτοι ὀλίγα ψῆφοι ἐξ ἡμιπολυτίμων ὕλικῶν καὶ φυλλάρια χρυσοῦ. Ἡ κεραμεικὴ εἶναι κυρίως ἀμαυρόχρωμος καὶ ΥΕ I-II, ἀλλ' εὐρέθησαν καὶ τινες πόδες κυλίκων. Ἐσυχάζετο λοιπὸν ὁ τάφος καὶ κατὰ τὴν ΥΕ III ἐποχὴν, εἰς τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο

καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς ἐπισκέπτας τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς δέον νὰ ἀποδοθῇ ἡ πλήρης σύλησις τούτου.

Συνεχόμενα πρὸς Ἀνατολὰς ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια μεγάλης οἰκίας, καταστραφείσης πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ τάφου. Οἱ τοῖχοι ὅμως τοῦ ὑπολειφθέντος τμήματος διατηροῦνται εἰς ὕψος μέχρις ἑνὸς περίπου μέτρου, διότι ἀφέθησαν ὅπως ἀποτελέσουν ἀναλήμματα πρὸς συγκράτησιν τῶν χώματων τοῦ ὑπὲρ τὸν τάφον χυθέντος τεχνητοῦ τύμβου. Τὰ ὄστρακα τὰ προσερχόμενα ἐκ τοῦ τύμβου τούτου ἀντιστοιχοῦσιν ἀκριβῶς πρὸς τὰ τῆς οἰκίας (πίν. 132β), ἥτις εἶναι Μεσοελλαδική - πρόιμος Μυκηναϊκή. Ἐπὶ πλέον, ἀντικείμενα οἰκιακῆς χρήσεως ὡς ἀκόναι, σφονδύλια πῆλινα, κελύφη θαλασσίων ὀστρέων κλπ. ἀνευρεθέντα ἐντὸς τῆς οἰκίας, ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὰ χώματα τοῦ τύμβου. Εἶναι προφανές, ὅτι τὰ χώματα τοῦ τύμβου τούτου συνελέγησαν ἐκ τῶν περὶ τῶν οἰκιῶν τοῦ συνοικισμοῦ, αἱ ὁποῖαι ἡχρηστεύθησαν χάριν τοῦ τάφου.

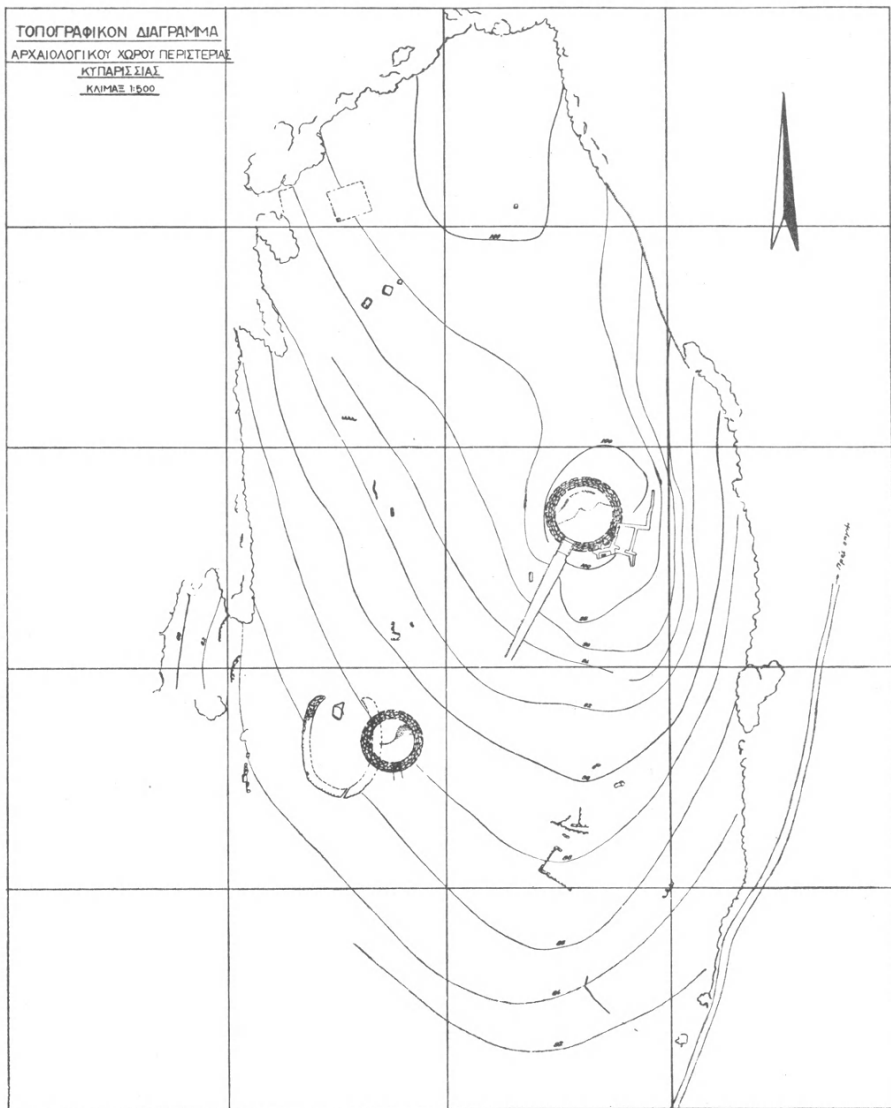
Ἡ οἰκία (πίν. 131β) ἀποτελεῖτο ἐκ πολλῶν δωματίων, ὧν ἓν (ἀρ. 2) διατρεῖται ὁλόκληρον. Οἱ τοῖχοι εἶναι εὐθύγραμμοι, ἀλλ' ὀλίγη φροντίς τῶν ὀρθῶν γωνιῶν ὑπάρχει. Ἐντὸς τῶν δωματίων καὶ τῶν αὐλῶν ἀνεκαλύφθησαν ἑπτὰ μικροὶ κιβωτόσχημοι τάφοι περιέχοντες σκελετοὺς ἀπὸ δύο μέχρι καὶ πέντε νηπίων, ἄνευ οὐδενὸς ἄλλου κτερίσματος (πίν. 132α). Εἰς μίαν γωνίαν ἀνεκαλύφθη κατὰ χώραν πηλίνη στάμνος. Ἐντὸς αὐτῆς περιείχετο μικρὸς δίσκος σκύφος καὶ ὀπισθεν τούτου ἔκειντο τρία πῆλινα σφονδύλια (πίν. 133β). Ἐν κύπελλον (τύπου «Kefiti») μετὰ στολιδωτῆς διακοσμῆσεως γραπτῆς (Rippling) ἀνευρέθη πρακτικῶς ἀκέραιον ἐντὸς τοῦ δωματίου 2 (πίν. 133α).

Περὶ τὰ 70-80 μέτρα πρὸς ΝΔ. διεσχίσθησαν μερικαὶ δοκιμαί, καθ' ἃς ἡμέρας αἱ ἐργασίαι τῆς Ἀναστηλώσεως ἡμποδίζον τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὸν μέγαν τάφον. Ἡ προσπάθεια ἡμῶν ἦτο, νὰ εὑρεθῇ καὶ ὁ δεύτερος, πράγματι δ' οὐ μόνον οὗτος ἀνευρέθη, ἀλλὰ καὶ μέγα καμπυλόγραμμος οἰκοδόμημα (σχέδιον εἰκ. 1). Ὁ τάφος 2, φαινόμενος πενιχρότερος καὶ κατὰ τι μικρότερος, προφανῶς δὲ καὶ ἀρχαιότερος τοῦ τάφου 1, ἔχει τὸν δρόμον ἀκριβῶς πρὸς Ν. Τὸ στόμιον διατρεῖται καλῶς, φέρει δ' εἰσέτι τὴν τείχισιν τῆς θύρας, ἥτις φράσσει μόνον τὸ ὀπίσθιον ἡμισυ (πίν. 134α). Μόνον λεπτὸν στρῶμα χώματος ἐκάλυπτε τὸν τάφον, ὅστις ὅμως ἦτο τελείως ἀόρατος. Ἀπομακρυνθέντος τοῦ χώματος ἐφάνη ὁ κύκλος τοῦ τάφου καὶ ἡ θόλος ἦτο πλήρης ἐκ τῶν συμπεσόντων λίθων. Ὁ κύκλος εἶναι ἐκτισμένος διὰ μικρῶν πλακωτῶν λίθων καὶ ἔχει πλάτος ἀπὸ 1.30 μέχρι καὶ 1.80 ἐνιαχοῦ, εἶναι δὲ πηλόκτιστος. Ἡ διάμετρος, ὡς φαίνεται νῦν, εἶναι ἐσωτερικὴ μὲν ἀπὸ 9.50 μέχρι 10.50, ἐξωτερικὴ δὲ ἐκ Δ. πρὸς Α. 12.30. Ὁ τάφος, προφανῶς ἕνεκα μετακινήσεως τοῦ ἐδάφους, ἔχει παραμορφωθῇ κατὰ τι.

Μικρὸν μόνον τμήμα τῆς θόλου, ἀκριβῶς ὀπισθεν τῆς θύρας, ἀνεσκάφη μέχρι τοῦ πυθμένος. Ἀπεδείχθησαν τὰ ἑξῆς: Ὁ τάφος κατέπεσεν εἰς ἄγνωστον

εἰσέτι ἐποχὴν. Εἰς τὸ μέρος τῆς θύρας διατηρεῖται μέχρις ὕψους 3.30 μέτρων. Δεξιὰ τῆς εἰσόδου εἰς ἀπόστασιν 2.10μ., ὑπάρχει κτιστὸν βάθρον ἢ βωμὸς μήκους 1.80, πλάτους 1.25 καὶ ὕψους 0.75, ἐρειδόμενος ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς θόλου

Εἰκ. 1 Τοπογραφικὸν διάγραμμα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Περιστεριάς. (πίν. 134α). Ἡ τετειχισμένη θύρα ἔχει πλάτος κάτω 2.10μ., ἄνω δ' εἰς τὸ σφῆζόμενον σημεῖον 1.60 μόνον. Ἡ τείχισις φέρει εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου τῆς θόλου

όχετόν 20×25 εκ. ἐκδίδοντα πρὸς τὸν δρόμον, παχὺ δὲ στρώμα ἰλύος ξηρᾶς δεικνύει, ὅτι ὕδατα ἔτρεχον διὰ τοῦ τάφου καὶ παρίστατο ἀνάγκη νὰ δοθῇ εἰς αὐτὰ διέξοδος. Ὁ τάφος φαίνεται πλήρως σεσυλημένος. Εὐρέθησαν ὀλίγαι ψῆφοι ἡλέκτρου, θραύσματα χαλκοῦ καὶ ἀνθρωπίνων ὀστέων καὶ πλῆθος χρυσοῦν ψηγμάτων, ἀφθονωτέρων ἢ εἰς τὸν τάφον Α. Ὀλίγα τεμάχια ἐνὸς μελαμβαφοῦς τριώτου ἀμφορέως δεικνύουν ἐποχὴν περὶ τὸ 1500, διότι ὁ τάφος στερεῖται καὶ κεραμεικῆς εἰσέτι, τοῦλάχιστον εἰς τὸ ἀνασκαφὲν τμήμα.

Ὁ τάφος οὗτος κεῖται πλησίον πελωρίου πεταλοειδοῦς; κτίσματος, οὗτινος φαίνεται νὰ κατέστρεψε τὸ ἀνατολικὸν σκέλος. Ἐπειδὴ πρέπει πρῶτον νὰ πραγματοποιηθῇ ἀπαλλοτρίωσις τοῦ χώρου, μόνον ἀτελῶς ἡρουνθή τὸ κτίσμα τοῦτο, ἴσως τὸ σπουδαιότατον ἀρχιτεκτόνημα τῆς Περιστεριᾶς. Ὁ ἄξων τοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. ἔχει μῆκος 23 περίπου μέτρων. Ἡ εἴσοδος εἶναι πρὸς Β. διατηρεῖται δ' ἀκεραία ἢ δεξιὰ παραστάς τῆς εἰσόδου. Καταλήγει εἰς αἰχμήν, λεπτυνομένου βαθμηδὸν τοῦ τοίχου, ὅστις ἔχει πᾶχος 2 μέτρων, διατηρούμενος εἰς ὕψος 1 μ. καὶ πλέον. Ἡ ἐξωτερικὴ (Δυτικὴ) πλευρὰ τοῦ τοίχου ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων λίθων, ἡ ἐσωτερικὴ ἐκ μικρῶν (πίν. 134β).

Μικρὸν μόνον μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτίσματος ἀνεσκάφη, ἀκριβῶς παρὰ τὴν εἴσοδον, ἐν τῇ προσπαθείᾳ ἡμῶν, ὅπως καθορίσωμεν τὴν φύσιν τοῦ οἰκοδομήματος. Δὲν ἐφωτίσθημεν ὅμως, διότι προσεκρούσαμεν ἐπὶ κυκλικοῦ θολωτοῦ κατασκευάσματος, οὗ ἡ διάμετρος ὑπολογίζεται εἰς 6 - 6.50 μ. Πρὸς στιγμὴν ὑπεθέσαμεν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πελωρίου κυκλικοῦ σιροῦ, ὅστις περιέκλειε κύκλῳ τὰς μικροτέρας κυκλικὰς σιταποθήκας κατὰ τὸ γνωστὸν ὑπόδειγμα τῆς περιφήμου Μηλιακῆς πυξίδος (BOSSERT, Altkreta³, εἰκ. 403). Ὅπως δὴποτε, τὸ μικρὸν κυκλικὸν κτίσμα, καίπερ φέρον δάπεδον λιθόστρωτον, εἶναι πιθανώτατα τρίτος θολωτὸς τάφος. Ὑπολείπεται ἐπομένως ἡ ἐρμηνεία, ὅτι τὸ πελώριον καμπυλόγραμμα κτίσμα, οὗ μόνον ἀνάλογον εἶναι τὸ «κυκλικόν» κτίσμα ὑπὸ τὸ ἀνάκτορον τῆς Τίρυνθος, εἶναι μᾶλλον συναφὲς πρὸς τοὺς τάφους. Ἰσως μάλιστα δικαιούμεθα νὰ τὸ ὀνομάσωμεν περίβολον. Δυστυχῶς δὲν ἐξηκριβώθη ἡ χρονολογία του. Ἡ σκαφή πρὸ τοῦ δυτ. τοίχου ἀπέδωκε μέγα πλῆθος Ὑστερομυκηναϊκῆς (III α—β) κεραμεικῆς, κυριώτατα ἀγράφων κυλίκων. Τὸ ἐσωτερικὸν ἀπέδωκεν ἐλάχιστα ὄστρακα, πάντα «ἄχρονα» ἐξ ἐρυθρωποῦ, κακῶς ὠπτημένου πηλοῦ. Δύο μόνον μικρὰ ὄστρακα εἶναι ΥΕ I, ὧν τὸ ἓν, εὐρεθὲν εἰς βάθος 1.20 πρὸ τῆς Β. εἰσόδου, δεικνύει ἐνόφθαλμον σπεῖραν. Πάντως εἶναι φανερόν, ὅτι τὸ κτίσμα κατεστράφη ἐν μέρει μέχρι καὶ τῶν θεμελίων εἰς τὸ Ν. μέρος ἔνθα ἡ ἐπίχωσις εἶναι μικρά.

Μικραὶ δοκιμαὶ ἐγένοντο εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ λόφου Περιστεριᾶς, προκειμένου νὰ προταθῇ ἡ ἀπαλλοτρίωσις τοῦ χώρου. Παντοῦ ὑπάρχουν λείψανα τοίχων καὶ ἀνευρίσκεται ἀφθονωτάτη Ὑστερομυκηναϊκὴ κεραμεικὴ εἰς κάθε δοκιμὴν. Περὶ τὰ 25 μ., πρὸς Α. τοῦ τάφου 2 ἀνεφάνησαν τὰ ἔχνη

οἰκίας μετὰ πολλῶν χώρων, ἥτις φαίνεται νὰ ἐχρησιμοποιήθη ἐκ νέου κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, ἐνῶ εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα παρουσιάζει κεραμεικὴν Μυκηναϊκὴν III α-β καὶ ἄφθονα οἰκιακὰ ἐργαλεῖα, ὡς καὶ τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων.

ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΑ

Ἡ Κουκουνάρα εἶναι σπουδαῖον κέντρον πολιτισμοῦ ἀπὸ τῆς παλαιοτέρας μέχρι τῆς νεωτέρας Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐπανάληψις τῶν ἀνασκαφῶν ἐσκοπεῖ κυρίως νὰ προλάβῃ τυχὸν καταστροφὰς δύο νέων θολωτῶν τάφων, οἵτινες εἶχον ἐπισημανθῇ. Ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν ἀνεκαλύφθη τυχαίως εἰς θέσιν Πολλὰ Δένδρα, περὶ τὸ χιλιόμετρον πρὸς Α. τοῦ χωρίου Κουκουνάρας. Ὁ ιδιοκτήτης Νικ. Σταματελόπουλος (ἐκ τοῦ χωρίου Στενωσιὰ) θέλων νὰ φυτεύσῃ ἐλαίας προσέκρουσεν ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ τάφου, ἥς κατέστρεψεν ἐν μέρει τὴν ἀριστερὰν παραστάδα, χωρὶς νὰ προξενήσῃ ἄλλην ζημίαν. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔδειξεν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μικροῦ καὶ πτωχοῦ θολωτοῦ τάφου ὑστερωτέρας Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ διάμετρος τῆς θόλου, τελείως κυκλικῆς, εἶναι 4.75μ., οἱ δὲ τοῖχοι διατηροῦνται τὸ πολὺ μέχρις 1.20 εἰς ὕψος. Εἰς τὸ Ν. μέρος ἀνοίγεται τὸ κτιστὸν στόμιον, ὅπερ ἔχει βάθος 1.85, ἀνοιγμα δὲ 1.10 εἰς τὸ ἔξω καὶ 0.95 εἰς τὸ ἔσω μέρος. Διατηρεῖ λείψανα τειχίσεως, ὅσα ἀφῆκεν ὁ Σταματελόπουλος. Οἱ λίθοι εἶναι μικροὶ πλακωτοὶ καὶ ἡ ἐργασία ἀρκούντως ἐπιμελής. Ὁ τάφος εἶχε χρησιμοποιηθῇ πολλάκις. Ἐνδεκα ἕως δώδεκα κρανία εὐρέθησαν, ἀλλὰ πάντα εἰς κακὴν κατάστασιν. Μόνον εἰς νεκρὸς ὀκλάζων εὐρέθη σχετικῶς ἄθικτος, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἄνευ κρανίου. Ὑπὲρ τὸν σκελετὸν ἔκειτο μικρὰ πλάξ καὶ ἐπ' αὐτῆς κρανίον μικροῦ κυνός. Ὁ τάφος περιεῖχε μερικὰ μικρὰ ἀγγεῖα, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ διαβρωτικὴ δύναμις τοῦ ἐρυθροῦ πηλοῦ, οὗ ἦτο πλήρης, εἶναι πολὺ μεγάλη, ὅστ' αὐτὰ καὶ ἀγγεῖα ἦσαν εἰς λίαν ψαθυρὰν κατάστασιν. Πάντως τινὰ ἐξ αὐτῶν θὰ συγκροτηθοῦν. Πάντα φαίνονται ἀνήκοντα εἰς τὴν τρίτην Μυκηναϊκὴν περίοδον (τὸ Νότ. ἡμισυ τοῦ τάφου πίν. 137β).

Ὁ ἕτερος τάφος εἶχεν ἐπισημανθῇ εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον τοῦ ὀρίζοντος, ἥτοι περὶ τὰ 2 χλμ. πρὸς Δ. τοῦ χωρίου, εἰς θέσιν καλουμένην Παλαιοχώρια. Ἡ ὀνομασία εἶναι χαρακτηριστικὴ, διότι πράγματι λείψανα τοίχων, ἔρμακες λίθων καὶ ὀστρακα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας προέδιδον συνοικισμὸν. Εἶχον μάλιστα περισυλλέξει καὶ τεμάχιον ἀσαμίνθου κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου τοῦ 1959.

Ἡ ἐφετινὴ δοκιμὴ ἐπεβεβαίωσε τὰς παρατηρήσεις ἐπιφανείας. Ὁ ἐπισημανθεὶς τάφος, ἐπὶ μικροῦ τεχνητοῦ τύμβου, ἀπεδείχθη ἀπλοῦς κυκλικὸς περίβολος μιμούμενος θολωτὸν τάφον, χωρὶς νὰ εἶναι. Οἱ τοιοῦτοι τάφοι ἔχουσι μὲν μίαν εἴσοδον, ἀλλ' ὁ κύκλος αὐτῶν δὲν ἀποτελεῖ θόλον. Ὑψοῦται, συνήθως διὰ μιᾶς καὶ μόνης σειρᾶς λίθων εἰς πάχος, μέχρις ὕψους 50-70 ἐκατοστῶν. Αἱ πενιχραὶ ταφαὶ καλύπτονται διὰ χώματος, ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοπο-

θετοῦνται μερικαὶ πλάκες καὶ χῶμα, ὥστε νὰ σχηματίζεται μικρὸς τύμβος. Ἐπιπολαιότερα παρατήρησις δύναται νὰ ἀπατήσῃ καὶ νὰ θεωρηθοῦν οἱ τάφοι οὗτοι θολωτοὶ (πίν. 136β—γ).

Ὁ παρὼν τάφος (ιδιοκτήτης Ἀθανάσιος Νικολακόπουλος), ὃν ἐπρόδιδεν ἡπιοὺς τύμβος, εἶχε τὴν εἴσοδον πρὸς Ν., πλάτους 1 μ. εἰς τὸ ἔξω μέρος, 0.90 εἰς τὸ ἔσω καὶ βάθους 1.45. Ὁ ἐσωτερικὸς κύκλος, ἐλαφρῶς ἀκανόνιστος, εἶχε διάμετρον ἀπὸ 3.40 μέχρι 3.60 καὶ ἀπετελεῖτο ἀπὸ 3-4 σειρὰς ἐπαλλήλων μικρῶν λίθων. Οὐδαμοῦ τὸ ὕψος εἶναι μεγαλύτερον τῶν 50 ἐκ., τὸ δὲ πλάτος φθάνει μέχρι 0.30. Οὐδεμία ἐνδόκλισις παρατηρεῖται. Εἰς ἐν-δύο σημεῖα, οὕσα ἀσθενεστάτη, εἶναι προφανῶς τυχαία. Οἱ ταφικοὶ οὗτοι περίβολοι, ἀποτελοῦντες τὸν ἔσχατον ἐκφυλισμὸν τοῦ θολωτοῦ τάφου, εἶναι ἀρκούντως κοινοὶ εἰς τὴν Πυλιακὴν περιοχὴν. Ὑπάρχουν μάλιστα καὶ λαξευτοὶ περίβολοι τῆς αὐτῆς μορφῆς, ἀποτελοῦντες καὶ οὗτοι ὑποκατάστατον τῶν λαξευτῶν θαλαμωτῶν τάφων, ἀλλὰ περὶ τούτων πάντων εὐρύτερος λόγος δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ τάφου ἦτο πενιχρὸν καὶ ἀνήκει εἰς τὴν μεταγενεστέραν Μυκηναϊκὴν ἀρχαιότητα, ἴσως φθάνουσιν καὶ μέχρι τῆς ὑποδιαίρεσεως IIIγ (τεμάχια εὐρυστόμου ἀγγείου μὲ κυματοειδῆ γραμμὴν ὑπὸ τὸ χεῖλος. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κεραμεικὴ εἶναι εἰς ἀθλίαν κατάστασιν λόγῳ τῆς διαβρώσεως καὶ ἀκαθάριστος εἰσέτι, ἡ ἀκριβεστέρᾳ χρονολόγησις θὰ εἶναι δυνατὴ μετὰ τὸν καθαρισμόν καὶ ἀποκατάστασιν τῶν ἀγγείων). Αἱ ταφαὶ δὲν εὐρέθησαν κατὰ χώραν, ἀλλὰ τὰ ὅσῃ, θρυμματισμένα καὶ διαβεβρωμένα, ἔκειντο διάσπαρτα ἢ κατὰ μικροὺς σωροὺς ἀνὰ τὸ δάπεδον. Ἐναντι τῆς εἰσόδου, εἰς τὸ βάθος τοῦ τάφου, ἔκειτο ἡ μεγαλύτερα ἀνακομιδὴ: Ἑπτὰ κρανία μετ' ἄλλων ὀστέων ἐν σωρῷ. Ἐμετρήθησαν ἐν συνόλῳ δέκα ἑπτὰ θόλοι κρανίων. Ἐλάχιστα ἦσαν τὰ ἀγγεῖα, ὧν πρακτικῶς ἀκέραια (πίν. 137α) εἶναι μικρὰ πρόχους χονδροειδοῦς ἐρυθροῦ πηλοῦ, ψευδόστομος ἀμφορεύς, ἐφ' οὗ διακρίνονται ὀλίγαι μαῦραι ταινίαι καὶ μικρὰ μόνωτος κύλιξ μετὰ χαμηλοῦ ποδός. Εὐρέθη μία μοναδικὴ φακοειδὴς σφραγὶς στεατίτου μετὰ δύο ἀντινῶτων κεφαλῶν κριοῦ καὶ—εὖρημα περίεργον—τὸ ἥμισυ (κατὰ μῆκος) μικροτάτου λιθίνου πελέκεως, μήκους τριῶν ἑκατοστῶν, ἐκ καστανόχρου ἰάσπιδος ἐπιμελέστατα λελεασμένου.

Περὶ τὰ 50 μ., πρὸς Ν. τοῦ τάφου εὐρίσκεται ἡ ἰσόπεδος κορυφὴ τοῦ ὑψώματος, μετὰ θεᾶς ὠραίας καὶ ἀναπεπταμένης πρὸς τὸ Κορυφάσιον, τὴν Σφακτηρίαν καὶ τὸν κόλπον τοῦ Ναυαρίνου. Ἐκεῖ, ἐντὸς ἀγροῦ τοῦ Γεωργίου Δαρσαλάκη (χωρίον Χανδρινοῦ) ἡνοίξαμεν μίαν μόνην τάφρον ἀπὸ Β. πρὸς Ν. μὲ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα (πίν. 135α). Ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια μεγάλου καὶ πολυσυνθέτου οἰκήματος. Ἡ τάφος, μήκους 26 μ., ἔδειξε τοῦλάχιστον ἐννέα συνεχομένους χώρους, ἐξ ὧν εἷς, οὕτινος ἡδυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ περίγραμμα ἄνευ βλάβης τοῦ νεαροῦ ἐλαιοφύτου, ἔχει διαστάσεις 6×8 μέτρα. Εἰς τὸ παραπλεύρως δωματίον, φαινόμενον ἰσομεγέθους εὖρομεν

μίαν ἀσάμινθον κατὰ χώραν (πίν. 136α). Ἔχει μῆκος 1.30 καὶ φέρει δύο λαβὰς εἰς τὰς στενὰς πλευράς. Ἦτο πλήρης μελανῆς ὀργανικῆς οὐσίας.

Εἰς τὸ πρὸς Α. συνεχόμενον δωμάτιον ἔκειντο πίθοι, ὧν εἷς ἦτο ἀκέ-
ραιος (πίν. 135β), ἐτέρου δὲ διετηρεῖτο μόνον ὁ πυθμὴν. Εὐρέθησαν κωνικὰ
σφονδύλια ἐκ πηλοῦ ἢ στεατίτου, τεμάχια δύο ἢ τριῶν εἰσέτι ἀσάμινθων καὶ πλῆ-
θος κεραμεικῆς τῆς τελευταίας (IIIβ) Μυκηναϊκῆς περιόδου. Ἀφθονοῦν αἱ ἄγρα-
φοι ὑψίποδες κύλικες καὶ χονδροειδῆς οἰκιακὴ κεραμεικὴ. Σπουδαία εἶναι πάντως
ἡ παρουσία καὶ χρῆσις ἀσάμινθων οὐ μόνον εἰς τὸ ἀνάκτορον Ἐγγλιανοῦ,
ἀλλὰ καὶ εἰς μικρότερα μέγαρα (εὗρομεν ἄλλοτε ἀσάμινθον εἰς τὸ μέγαρον
Ἰκλαίνης, ΠΑΕ 1954, 311, εἰκ. 8). Τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν ἰδιαιτέρως στενὴν
ἐπαφὴν μεταξὺ Πύλου καὶ Κρήτης, ἣν τελευταίως ὑπεστήριξε διὰ μακρᾶς
μελέτης ὁ Καθ. Μ. NILSSON (Opuscula Selecta III, 489 ἔ.).

Σ ΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Ἡ συνεχισθεῖσα καὶ κατὰ τὸ 1961 ἀνασκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ τόσου ἐνδιαφέροντα εὐρήματα διασώσαντος ἀποθέτου τῶν Ἀμυκλῶν ἐστράφη πρὸς τὴν μελέτην τοῦ χώρου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, διὰ τὴν δυνατότητα εὐρέσεως στοιχείων τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ τοῦ Διὸς - Ἀγαμέμνονος καὶ τῆς Ἀλεξάνδρας - Κασσάνδρας. Μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τοῦ χώρου τοῦ ἀποθέτου ἐπεχειρήθη διὰ σειρᾶς τομῶν περὶ αὐτοῦ νὰ σχηματισθῇ μία ἰδέα τοῦ χώρου γενικῶς. Ἀτυχῶς εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ κτήματος Ἀντωνάκου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχεν εὐρεθῇ ὁ ἀποθέτης καὶ μέχρι τοῦ παρθένου ἑδάφους (εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν 1.90μ. καὶ τὴν ἀνατολικὴν 2.10μ.), οὐδὲν ἀπολύτως εὐρέθη. Κατόπιν τούτου καὶ δεδομένου ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς εὐρίσκονται ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ἐκρίθη σκόπιμον νὰ μελετηθῇ καλὺτερον ἢ περὶ καὶ πλησίον αὐτῆς θέσις. Ἐδῶ ὅμως ἀντιμετωπίσθησαν σημαντικαὶ δυσκολίαι κυρίως ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχει τὸ νεκροταφεῖον τοῦ συγχρόνου χωρίου καὶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς εἶναι ἐστρωμένη διὰ τσιμέντου, ἐνῶ πολὺ πλησίον τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ καλλιεργοῦνται δένδρα καὶ ἄνθη.

Ἡ τομὴ νοτίως τοῦ ναοῦ καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου, μήκους 20μ., δίδει εἰς τὸ βάθος τῶν 0.40μ. ὅστ' ἀνθρώπινα ἀνήκοντα ἀσφαλῶς εἰς νεκροταφεῖον τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας καὶ βαθύτερον τοῦ 0.60μ. ἐλάχιστα ὅστρακα βυζαντινὰ παρὰ τὰ θεμέλια τοίχου νεωτέρων χρόνων, πλησίον τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται καὶ τέφρα ἀναμεμιγμένη μετὰ χώματος. Ἄλλη τομὴ, μήκους 16μ., ἀνατολικῶς τοῦ ναοῦ καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου πάλιν, δὲν δίδει σχεδὸν τίποτε, τὸ δὲ παρθένον ἑδάφος ἀπαντᾶται εἰς μὲν τὴν μίαν πλευρὰν τῆς τομῆς εἰς βάθος 1.20μ. καὶ εἰς βάθος 1.90μ. εἰς τὴν ἑτέραν.

Τὸ συμπέρασμα τῶν προσπαθειῶν εἰς τὰς δύο τομὰς αὐτὰς εἶναι: α) Ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἱερόν δὲν ἐκτείνεται πολὺ ἀνατολικῶς καὶ νοτίως τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς καὶ β) ὅτι τὰ προκτίσματά του, ἂν ὑπάρχουν, κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ εἶναι εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν. Ἡ συνέχισις τῆς ἐρεῖνης, παρὰ τὰς δυσκολίας ἐντὸς τοῦ περιβόλου, ἔδειξε περισσότερα πράγματα. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος καὶ παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς, ὅπου δὲν ἔχει ἀκόμη φθάσει τὸ νεκροταφεῖον, ἡ ἐπιχειρηθεῖσα τομὴ ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 0.50μ. ὅστρακα βυζαντινὰ καὶ τοιχάριον ἀμελοῦς κατασκευῆς ὡς καὶ ὅστ' ἐν διαλύσει. Τὸ βάθος 0.60-1.50μ. εἶναι νεκρὸν, ἐνῶ

περαιτέρω διαπιστοῦται ἡ ὑπαρξίς, ἔστω καὶ ὀλίγων, ἐλληνιστικῶν ὀστράκων. Μερικὰ τεμάχια ἀνήκουν ἀναμφιβόλως εἰς μεγαρικούς σκύφους μετ' ἐκτύπου διακοσμήσεως. Βαθύτερον ἀκόμη, εἰς τὸ 1.80μ., εὐρέθησαν δύο μελαμβαφῇ ὀστρακα καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ παρθένον ἔδαφος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς βάθος 2.30μ., ἐν γεωμετρικὸν ὀστρακον. Τοῦτο εἶναι ἐνδιαφέρον, διότι μαρτυρεῖ χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

Περὶσσότερον ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ τομὴ ἢ ἐπιχειρηθεῖσα πάλιν ἐντὸς τοῦ περιβόλου καὶ βορείως τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς εἰς ἀπόστασιν 1.20-1.50 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου τῆς ἐκκλησίας μήκους 12 μ. καὶ παραλλήλως πρὸς αὐτόν. Ἐδῶ εὐρέθησαν ἀναμφιβόλως στοιχεῖα διὰ κτίσματα, τὰ ὅποια θὰ ἠδύναντο νὰ ἀνήκουν ἂν μὴ εἰς τὸ ἱερόν, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀποθέτου. Ὁψίμα τοιχάρια ἔχομεν ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 0.40μ. μὲ ἀρκετὰ ὅσα πιθανώτατα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας. Ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 0.60μ. ἔχομεν τοῖχον βαίνοντα ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ συνεχιζόμενον κάτωθεν τῆς ἐκκλησίας, κατεσκευασμένον διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου καὶ ἔχοντα πλάτος 0.70μ. Οὗτος συνεχίζεται μέχρι τοῦ βάθους τῶν 1.55μ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.65μ. δυτικώτερον σῶζεται καὶ δεύτερος τοῖχος συναντώμενος εἰς τὸ βάθος τοῦ 1.00μ. ἔχων πλάτος 0.55-0.60μ. καὶ βαίνων διαγωνίως πρὸς τὴν ἐκκλησίαν. Εἶναι ἐκτισμένος ἄνευ ἀσβέστου καὶ τὰ ὀστρακα, τὰ ὅποια τὸν περιβάλλουν, εἶναι ρωμαϊκῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων. Διευρυνομένης τῆς τομῆς πρὸς Βορρᾶν εὐρέθη ἡ γωνία τοῦ κτηρίου τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν τοῖχον τοῦτον. Ἀτυχῶς εἶναι ἀδύνατον νὰ παρακολουθηθῇ τὸ κτήριο, διότι κατευθύνεται πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ κάτωθεν αὐτῆς πρέπει νὰ εὐρίσκωνται τὰ 9/10 του. Δυτικώτερον ἀκόμη εὐρίσκομεν καὶ ἄλλον τοῖχον, τὸν ὁποῖον ἐπίσης δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἀλλὰ πλησίον τούτου καὶ εἰς βάθος 1.80μ. ἔχομεν ἀρκετὰ μελαμβαφῇ ὀστρακα καλῆς ἐποχῆς· τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν μέχρι τοῦ βάθους τῶν 2.00μ.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεκόπη χωρὶς θετικὰ ἀποτελέσματα ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀπέδειξεν ὡς ἀσφαλῆ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χώρου ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Δὲν δίδει ὅμως ἀπάντησιν εἰς τὸ ἂν εὐρισκόμεθα ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς - Ἀγαμέμνονος καὶ τῆς Ἀλεξάνδρας - Κασσάνδρας. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἐνδείκνυται ἡ συνέχισίς της.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ Α. ΧΡΗΣΤΟΥ

26. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΠΑΡΤΗΣ

Ἡ συνέχισις τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Σπάρτης μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ Χριστοῦ Σωτῆρος καὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Χαλκιοῖκου διὰ τὸ περιορισμένον τῶν μέσων δὲν ἐπρόφθασε νὰ δώσῃ οὐσιαστικά ἀποτελέσματα (πίν. 138α). Εἰδικαὶ δυσκολίαι, ὡς αἱ ἀντιδράσεις τοῦ Δήμου Σπαρτιατῶν καὶ ἡ ἀνάγκη ἀπομακρύνσεως τῶν χωμάτων ὡς καὶ τὸ βάθος τῆς ἐπιχώσεως, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ προχωρήσῃ ἡ ἀνασκαφή μέχρι τῶν στρωμάτων τῶν πρωίμων χρόνων. Εἰς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου πλησίον θεμελίων βυζαντινῶν χρόνων οἰκοδομήματος ἤλθον εἰς φῶς ἐλάχιστα χαλκῆ καλῶν χρόνων, τμήματα πορπῶν καὶ τεμάχια ἡλῶν, ἅπαντα ἐν ἀποσυνθέσει. Εἰς τὸ νότιον τμήμα καὶ ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ 1.00 μέτρου εὐρέθησαν ὕστρακα εὐτελῆ μελαμβαφῶν ἀγγείων ὁμοῦ μετὰ θεμελίων οἰκοδομημάτων τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀτυχῶς εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνεχισθῇ ἡ ἔρευνα, λόγῳ τῆς ὑπάρξεως μικροῦ ἡμιφρειπωμένου οἰκίσκου, ὁ ὅποῖος πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῇ. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ εἰς βάθος 0.90 - 1.10μ. εὐρέθη ἡ συνέχεια τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εὐρεθέντος καμπύλου τοίχου ἀνήκοντος ἀσφαλῶς εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον τοῦ Θεάτρου, ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ χρησιμοποιηθέντος λίθου (βλ. Ἔργον 1961, σ. 175, εἰκ. 174). Εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τούτου ὑπάρχει μέγας μονόλιθος ἀσφαλῶς παραστάς θύρας εἰσόδου εἰς τὸ θέατρον ἢ ἀποσπασθεὶς ἐκ τοῦ θεάτρου καὶ ἐπαναχρησιμοποιηθεὶς. Τὸ ἀτύχημα εἶναι ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν λόγῳ τῆς ὑπάρξεως ἐλαιοδένδρων δὲν κατέστη δυνατόν νὰ συνεχισθῇ ἡ ἐργασία. Γενικῶς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι μόνον κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη καὶ ἂν ἀπομακρυνθῇ ὁ παλαιὸς οἰκίσκος καὶ μερικὰ ἐλαιόδενδρα θὰ καταστῇ δυνατόν νὰ ὁλοκληρωθῇ ἡ ἔρευνα. Εἰς τὸ νότιον τμήμα τὰ καλὰ στρώματα εὐρίσκονται εἰς βάθος χαμηλότερον τοῦ 1.50μ. καὶ μέχρι τοῦ βάθους τούτου μόνον ἐνδεικτικῶς ἐπροχώρησεν ἡ ἀνασκαφή (πίν. 138β). Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἐλπίζεται διὰ τῆς συνεχίσεως τῆς ἐρεῦνης νὰ κερδηθοῦν πολύτιμοι πληροφορίαι διὰ τὴν κατάστασιν τῆς ἀκροπόλεως κατὰ τοὺς πρωίμους καὶ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους καὶ πιθανώτατα καὶ στοιχεῖα διὰ διάφορα οἰκοδομήματα τῆς.

Ἡ ἔρευνα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο περιωρίσθη εἰς τὴν συνέχισιν ἀποκαλύψεως τοῦ ἀρχαίου Θεάτρου τῆς πόλεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ πρὸς καθορισμὸν καταλλήλου διὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς χώρου, μὴ περιέχοντος ἀρχαιότητος, διηνοιχθῇ μακρὰ δοκιμαστικὴ τάφος ὅπισθεν τῆς σκηνῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 50μ. περίπου ἀπ' αὐτῆς. Ἐντὸς ταύτης ἀπεκαλύφθησαν τάφοι ρωμαϊκῶν χρόνων (πίν. 139α) ἐκτισμένοι διὰ λιθίνων πλακῶν καὶ πηλίνων κεράμων, ἅπαντες πτωχοὶ εἰς κτερίσματα, ἀποτελούμενα μόνον ἐκ πηλίνων ἀγγείων ὑστέρας ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, πρὸς δὲ καὶ δύο ἐξ ὕλου (πίν. 139β) (βλ. Ἔργον 1961, 177, εἰκ. 176). Παρὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τάφους ἀνεσκάφη τμῆμα κτίσματος ἔχον κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ., ἐκτισμένον ἐν μέρει ἐκ μεγάλων λίθων καὶ ἐν μέρει ἐκ ποταμίων. Ποία εἶναι ἡ σχέσις τοῦ κτίσματος πρὸς τοὺς ἐντὸς αὐτοῦ ἀποκαλυφθέντας τάφους δὲν δύναται πρὸς τὸ παρὸν νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος.

Πλησίον τοῦ κτίσματος τούτου καὶ εἰς βάθος 4 μ. περίπου ἀπεκαλύφθη τάφος θηκοειδῆς ἐπενδεδυμένος κατὰ τὰς τέσσαρας πλευράς του διὰ μεγάλων ὀρθίων πλακῶν καὶ κεκαλυμμένος διὰ σωροῦ ἐξ ἐτέρων μεγάλων λίθων (πίν. 140α.β). Ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπῆρχον δύο ἀγγεῖα πρωτοελλαδικὰ (πίν. 139γ) (Ἔργον, ε. ἀ. 177-179). Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς τάφρου εὑρέθησαν λείψανα ἱπποῦ. Εἰς τὸν κυρίως χώρον τοῦ θεάτρου περιωρίσθη ἡ ἔρευνα εἰς τὸ ΝΔ. ἡμισυ αὐτοῦ, ὅπου οὐδεμία ἐργασία εἶχε γίνεи κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, εἶχεν ὅμως ἐν μέρει τοῦτο ἐρευνηθῇ ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου πρὸ τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ἔκτοτε δὲ τὰ ἀποκαλυφθέντα τμήματα εἶχον καὶ πάλιν καλυφθῇ διὰ παχείας ἐπιχώσεως. Κατὰ τὰς γενομένας ὑφ' ἡμῶν ἐργασίας ἀπεκαλύφθη πλήρως τὸ δυτικὸν παρασκήνιον, ἡ δυτικὴ παράδος καὶ ὁλόκληρος ὁ μεταξὺ τῶν δύο τούτων τμημάτων χώρος τοῦ θεάτρου. Ἐπίσης ἀνεσκάφη τμῆμα τοῦ κοίλου ὅπισθεν τοῦ ἀναλήμματος τῆς ΝΔ. παρόδου, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἡμισυ τῆς ὀρχήστρας. Εἰς τὸ πρὸς τὸ κοῖλον τμῆμα τῆς ὀρχήστρας ἀπεκαλύφθη ἀριθμὸς λιθίνων ἐδράνων, ὅμοια τῶν ὁποίων εἶχε φέρεи εἰς φῶς ἡ παλαιότερα ἀνασκαφὴ τοῦ Αὐστριακοῦ Ἰνστιτούτου εἰς τὸ ἕτερον ἡμισυ τῆς ὀρχήστρας. Εἶναι τὰ μόνα λίθινα καθίσματα τοποθετημένα εἰς τὸ κατώτατον μέρος τοῦ κοίλου, τὰ ὅποια προωρίζοντο ἀσφαλῶς διὰ τοὺς ἐπισήμους.

Πρὸ τῆς Δ. ἄκρας τοῦ προσκηνίου ἀπεκαλύφθη τετράγωνον κτίσμα ρωμαϊκῶν χρόνων (διαστάσεων 3×4 μ.) (πίν. 141 καὶ 142) κατεσκευασμένον ἐξ ὀπτοπλίνθων (πάχος τοίχου 0.40 μ.). Εἰς τὸν χώρον αὐτὸν ἀπολήγει ὁ ρωμαϊκὸς ἀγωγός, τοῦ ὁποῖου τὸ ΒΑ. τμήμα εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Ἄλλος ἀγωγὸς ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς ΒΔ. πλευρᾶς τοῦ κτίσματος, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν ἀσφαλῶς διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων τῆς ὀρχήστρας, καταλήγει εἰς τὸν τοῖχον τοῦ προσκηνίου, κάτωθεν τοῦ ὁποῖου ἐξαφανίζεται ('Εργον, ἔ.ἀ. εἰκ. 180-82). Ἀμφότεροι οἱ ἀγωγοὶ οὗτοι εἶναι ἐκτισμένοι ὡς καὶ τὸ ἄνω τετράπλευρον κτίσμα ἦτοι ἐξ ὀπτοπλίνθων. Ἐντὸς τοῦ κτίσματος τούτου, ἦτοι τῆς δεξαμενῆς, εὐρέθη μέγας ἀριθμὸς ἀγγείων καὶ λύχνων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ θραῦσμα ἐπιγραφῆς ρωμαϊκῶν χρόνων. Τὸ δάπεδον αὐτῆς, ἀποτελούμενον κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ πηλίνων πλακῶν, καλύπτεται ἐν μέσῳ περίπου αὐτοῦ διὰ μεγάλης μαρμαρίνης πλακῆς (διαστάσεων 1.30×0.62 μ.), φερούσης κατὰ τὸ μέσον βαθεῖαν ἐγκοπὴν, ἥτις ἄνω μὲν εἶναι κυκλικὴ χαμηλότερον δὲ γίνεται τετράγωνος ('Εργον, ἔ. ἀ. εἰκ. 183). Ἐχρησίμευε πιθανὸν διὰ τὴν ὑποδοχὴν κατακορύφου δοκοῦ πρὸς στερέωσιν τοῦ καλύπτοντος τὸ κτίσμα ξυλίνου ἴσως δαπέδου.

Τὸ Δ. παρασκήνιον εὐρέθη κατὰ τὴν ἀποκαλύψιν του, εἰς ἣν κατὰστασιν εἶχεν εὐρεθῆ τοῦτο καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἀνασκαφὴν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς (ÖJh 18, 1915, εἰκ. 27, σ. 67 κ.ἐ.) ἦτοι μὲ τοὺς τοίχους τῆς πτέρυγος τοῦ παλαιότερου παρασκήνιου κατὰ χώραν, ὡς ἐπίσης καὶ τοὺς τῆς μεταγενεστέρως ἐπεκτάσεως ταύτης πρὸς Δ., μόνον δὲ ὠρισμένοι δόμοι εἶχον μετατοπισθῆ ἐκ τῆς θέσεώς των : οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐτοποθετήθησαν καὶ πάλιν εἰς τὰς θέσεις των.

Ἐκ τῆς Δ. παρόδου ἀπεκαλύφθη ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ Δ. τμήματος τοῦ κοίλου, σωζόμενος εἰς δύο μέχρι τεσσάρων σειρῶν δόμων καὶ εἰς μῆκος 32 μέτρων. Τὸ Δ. ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου καὶ εἰς μῆκος 2.50 μέτρων φαίνεται ὅτι εἶναι ὀλίγον μεταγενεστέρω προσθήκη, ἐπιβληθεῖσα διὰ τὴν καλυτέραν συγκράτησιν τοῦ ἀναλήμματος κατὰ τὸ μέρος τοῦτο, ἐνεκα δὲ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἔχει λάβει λοξὴν πρὸς τὰ ἔσω κλίσιν. Εἰς τὴν βάσιν τῆς ἐνισχυτικῆς ταύτης προσθήκης εὐρέθη ἀνοικτὸς ἀγωγός, κατεσκευασμένος ἐκ κεράμων καὶ ἀμμοκονιάματος μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ ΝΑ. πρὸς ΒΔ., ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν φυσικὴν κατωφέρειαν τοῦ ἐδάφους, ἀσφαλῶς πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Ἄλλος ἀγωγὸς ἐκ κυλινδρικών πηλίνων σωλήνων, ἀποτελῶν, ὡς φαίνεται, συνέχειαν τοῦ προηγουμένου, εὐρέθη εἰς τρία σημεῖα κατὰ μῆκος τῶν ἀντηρίδων τοῦ ἀναλήμματος. Ἀμφότεροι εἶναι ρωμαϊκῆς ἐποχῆς· ὑπολείμματα δύο πίθων, ὁ εἷς εἰς τὴν γωνίαν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ ὁ ἕτερος ὀλίγον ἀνατολικώτερον, φαίνεται ὅτι εὐρίσκονται εἰς συνάρτησιν πρὸς τοὺς δύο ἀποχετευτικὸς ἀγωγούς. Τὸ μέτωπον τοῦ ἀναλήμματος, ἦτοι ἡ ΒΔ. πλευρὰ αὐτοῦ,

εἶναι ἐνισχυμένον διὰ τεσσάρων ἀντηρίδων, ἐνῶ τὸ πάχος τοῦ ἀναλήμματος εἶναι δύο μέτρων φθάνον μέχρι τῶν τεσσάρων εἰς τὸ ἀκραῖον αὐτοῦ τμήμα. Καὶ τοῦ ἀναλήμματος τούτου τῆς παρόδου ὠρισμένοι δόμοι, εὑρεθέντες μετατοπισμένοι, ἐτοποθετήθησαν καὶ πάλιν εἰς τὰς θέσεις των.

Ἐκ τῶν εὑρεθέντων ὀστράκων εἰς τὸ τμήμα τοῦτο, ἄξια μνείας εἶναι τὰ ἀνήκοντα εἰς μεγαρικούς σκύφους, ἅτινα εὑρέθησαν κυρίως παρὰ τὰς ἀντηρίδας, ἐπίσης δὲ ὀστρακα κλασσικῶν χρόνων εὑρεθέντα εἰς μέγαν ἀριθμὸν εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ ἀναλήμματος. Κατὰ τὸν καθαρισμόν τῶν χωμάτων ὀπισθεν τοῦ ἀναλήμματος τῆς παρόδου ταύτης ἐφάνη καὶ νέος τοῖχος ἀποτελούμενος ἐκ μεγάλων ὀγκολίθων κλασσικῶν χρόνων. Οὗτος, ἀποκαλυφθεὶς πρὸς τὸ παρὸν εἰς ὕψος τριῶν δόμων, καταλαμβάνει ὅλον τὸ μῆκος ὀπισθεν τοῦ ἀναλήμματος καὶ εἶναι ἐνσωματωμένος ἐντὸς τοῦ κοίλου τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ θεάτρου. Πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ τοίχου θὰ δεῖξῃ μελλοντικῶς εἰς ποίαν σχέσιν εὑρίσκεται τοῦτο πρὸς τὴν ὅλην οἰκοδομήν.

ΒΔ. τοῦ ἀναλήμματος, ἀπεκαλύφθη μέγα ὀρθογώνιον κτίσμα ρωμαϊκῶν χρόνων, τοῦ ὁποίου ἡ μακρὰ πλευρὰ σώζεται εἰς μῆκος 15 μ., ἡ δὲ στενὴ εἰς μῆκος 2μ.· εἶναι ἐκτισμένον ἐν μέρει ἐκ λιθίνων πλακῶν καὶ ἐν μέρει ἐκ κεράμων καὶ μικρῶν λίθων. Αἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις τοῦ κτηρίου θὰ προσδιορισθῶσι μετὰ τὴν προσεχῇ πλήρη ἀποκάλυψιν αὐτοῦ, δοθέντος ὅτι ἕτεροι τοῖχοι ὁμοίας κατασκευῆς, ἀνασκαφέντες ΒΔ. τοῦ αὐτοῦ, ἴσως ἔχουν σχέσιν πρὸς τοῦτο. Τὸ δάπεδον τοῦ ἐν λόγῳ ὀρθογωνίου κτίσματος εἶναι κεκαλυμμένον διὰ στρώματος ἐξ ἀμμοχαλίκων καὶ ρινισμάτων κεράμων, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου σχηματίζεται λεῖα καὶ ἐπιμελημένη ἐπιφάνεια. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὑρέθη μέγας ἀριθμὸς τεμαχίων ἀσβεστοκονιάματος, ἐχόντων τὴν κυρίαν ἐπιφάνειαν κεχρισμένην διὰ χρώματος ὑποκιτρίνου, ἐρυθροῦ ἢ κυανοφαίου, ἐπίσης δὲ ὀλιγάριθμα τεμάχια μαρμάρου ἐκ μαρμαροθετήματος· πάντα ταῦτα προέρχονται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν καταπεσόντων τοίχων τοῦ κτίσματος.

Εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ ἀνωτέρω κτίσματος καὶ τοῦ παρασκηνίου χώρον ἀπεκαλύφθησαν 17 ρωμαῖκοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι. Τρεῖς ἐκ τούτων ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ κεράμων καὶ μικρῶν λίθων ἢ πηλίνων πλακῶν ("Ἔργον, ἔ. ἀ. εἰκ. 184) (πίν. 143). Οἱ ὑπόλοιποι τάφοι εἶναι σαμαρωτοὶ καλυπτόμενοι εἰς ἐπαλλήλους σειρὰς διὰ μεγάλων ἐγκοίλων πηλίνων πλακῶν ("Ἔργον, ἔ. ἀ. εἰκ. 185-6) (πίν. 144). Ἀπαντες οἱ ὡς ἄνω τάφοι περιεῖχον ἓνα ἕως δύο σκελετοὺς ἀνήκοντας εἰς ἐνῆλικας πλὴν τεσσάρων, οἵτινες ἀνῆκον εἰς παῖδας.

Τὰ συνοδεύοντα τοὺς νεκροὺς κτερίσματα ἦσαν πενιχρά, ἀποτελούμενα ἐξ ἀδιακοσμήτων ρωμαϊκῶν ἀγγείων καθημερινῆς χρήσεως. Εἰς ἓνα τάφον εὑρέθησαν θραύσματα ὑαλίνου ἀγγείου καὶ εἰς δύο ἄλλους ἀνὰ ἓν χαλκοῦν νόμισμα αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Ἐτέρου τέλους τάφου σαμαρωτοῦ μία κέραμος ἀνῆκεν εἰς ἀκροκέραμον, διακοσμημένην διὰ προτομῆς γυναικὸς

μετ' ἀνθεμίου καὶ λωτοῦ καὶ φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν ΑΓΑΘΗΝ.

Ὅλως ἀπροσδόκητος ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις ἑννέα τάφων τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς ἀπὸ τῆς ὑπομυκηναϊκῆς πρὸς τὴν πρωτογεωμετρικὴν: πρόκειται περὶ ἀπλῶν λάκκων, περιεχόντων ἀνὰ ἓνα σκελετὸν μὲ συνεπτυγμένα τὰ μέλη του καὶ καλυπτομένων δι' ἀκατεργάστων πλακῶν. Ὁ εἷς ἐκ τούτων εὐρεθεὶς πρὸ τοῦ Δ. παρασκηνίου (πίν. 145α) περιεῖχε δύο χαλκᾶς περόνας, ἓνα ἀμφορέα καὶ ὄστρακα μικρᾶς οἰνοχόης συγκολληθέντα (πίν. 146γ). Ἐσωτερικῶς τοῦ παρασκηνίου καὶ κάτωθεν τοῦ ὕψους τοῦ θεμελίου αὐτοῦ εὐρέθησαν ἕτεροι τρεῖς τάφοι, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἦτο κενὸς κτερισμάτων, ἐκ τῶν δύο δὲ ἐτέρων ὁ εἷς περιεῖχε πόρπην, ὁ δὲ ἕτερος ἀμφορέα ("Ἐργον, ἔ.ἀ. εἰκ. 187-9) (πίν. 146α).

Εἰς τὸν χώρον τοῦ κοίλου εὐρέθησαν ἕτεροι τέσσαρες τάφοι, τῶν ὁποίων οἱ λάκκοι ἦσαν ἐσκαμμένοι ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (πίν. 145β). Ἐκ τούτων δύο τάφοι, ἀποκαλυφθέντες πρὸ τοῦ Α. ἄκρου τοῦ ἀναλήμματος, περιεῖχον ὁ μὲν εἷς μετὰ τοῦ σκελετοῦ ἀκεραίαν οἰνοχόην (πίν. 146β) ("Ἐργον, ἔ.ἀ. εἰκ. 189), ὁ δὲ ἕτερος δύο χαλκᾶς πόρπας, τρεῖς χαλκοῦς δακτυλίους καὶ μικρὰν ψῆφον ἐξ ἡλέκτρου περιδεραίου· ὁ τρίτος τάφος περιεῖχε δύο περόνας, δύο χαλκοῦς δακτυλίους, ἓνα ἀμφορέα καὶ μικρὰν οἰνοχόην (πίν. 146δ) ("Ἐργον, ἔ. ἀ. εἰκ. 190 καὶ 191), ὁ τέταρτος τάφος περιεῖχε σφόνδυλον ἐκ στεατίτου μετ' ὀστράκων δύο ἀγγείων (πίν. 146γ). Τέλος ἄλλος τάφος εὐρέθη δυτικῶς τοῦ ἀναλήμματος κατεστραμμένος περιέχων μόνον ὀλίγα ὑπολείμματα τοῦ σκελετοῦ τοῦ νεκροῦ.

Ἡ ἀποκάλυψις τῶν τάφων τούτων εἶναι σημαντικὴ διότι ἐπιβεβαιοῖ ὅτι ὁ χώρος τοῦ θεάτρου τῆς Ἀρχαίας "Ηλιδος ἦτο κατωκημένος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς « Δωρικῆς Καθόδου », διὰ δὲ τοῦ πρωτοελλαδικοῦ τάφου, τοῦ ἀποκαλυφθέντος εἰς τὴν ὀπισθεν τῆς σκηνῆς δοκιμαστικὴν τάφρον, ἀναβιβάζεται ἡ κατοίκησις τοῦ χώρου αὐτοῦ εἰς τὴν 3ην χιλιετίαν.

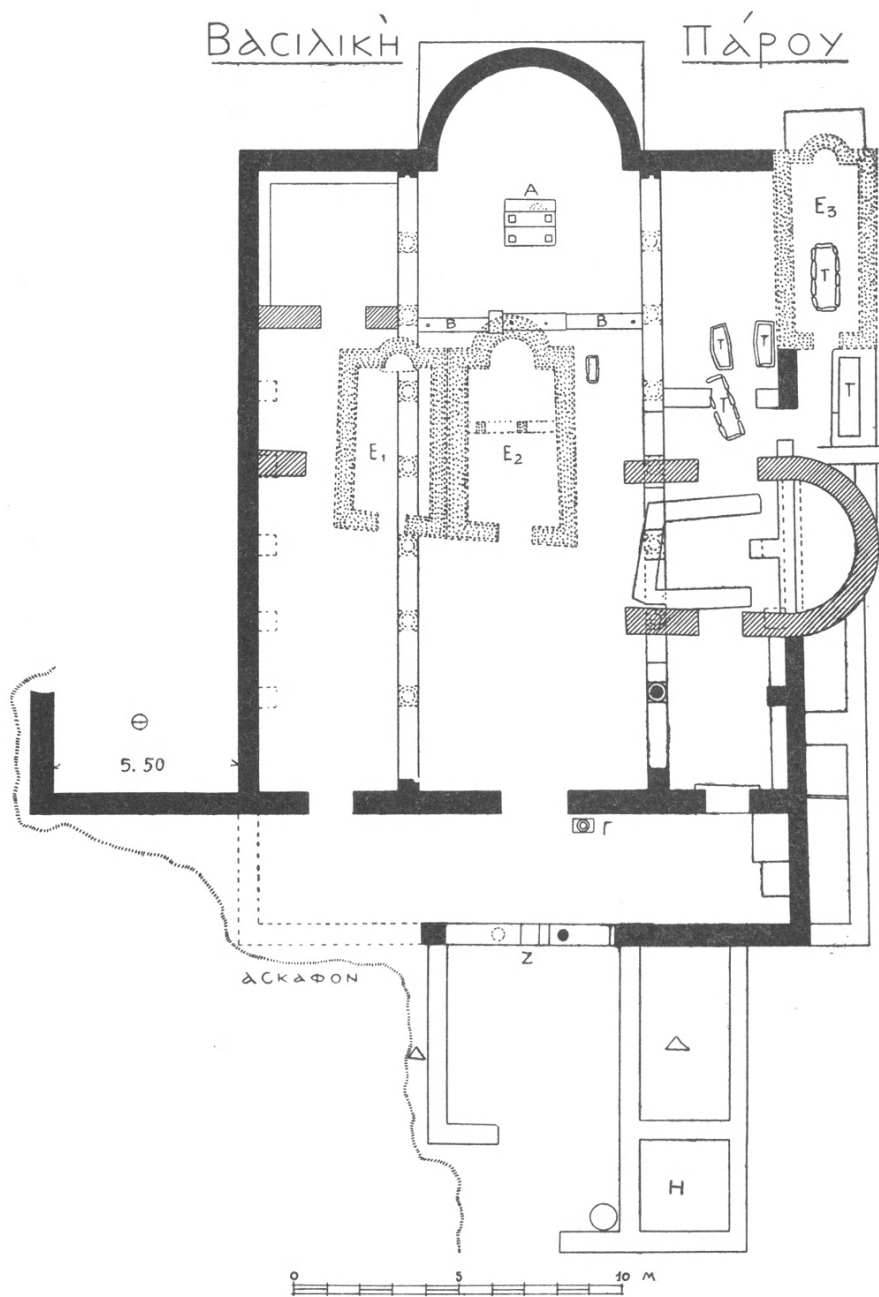
Κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ἀνασκαφικὴν περίοδον ἐκτίσθησαν εἰς τὸν χώρον τῆς ἀρχαίας "Ηλιδος νέαι ἀποθῆκαι, εἰς ἃς μετεφέρθησαν ἅπαντα τὰ εὐρήματα τῶν ἐκ ταύτης ἀνασκαφῶν, τόσον τῶν παλαιότερων (ἀνασκαφῶν τοῦ Αὐστριακοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου) ὅσον καὶ τῶν προσφάτων.

28. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ
"ΤΡΙΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ,, ΠΑΡΟΥ

Αἰ ἐφετιναὶ ἐν Πάρῳ ἀνασκαφαὶ ἀπέβλεψαν εἰς τὴν συνέχισιν τῆς ἀποκαλύψεως τῆς πέρυσιν ἐν μέρει ἀνασκαφείσης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς εἰς θέσιν Τρεῖς Ἐκκλησιᾶς ἢ Σταυρός. Τῆς ἀνασκαφῆς μετέσχε καὶ πάλιν ἡ Δρ τῆς ἀρχαιολογίας Δις Χαρίκλεια Μπάρλα. Ἐφέτος ἐκαθάρισθησαν ἀπὸ τῆς καλυπτούσης αὐτὰ ἐπιχώσεως α) τὸ πρὸς Βορρᾶν τοῦ νεωτέρου παρεκκλησίου (εἰκ. 1, Ε1) τμῆμα τοῦ βορείου κλίτους τῆς βασιλικῆς β) τὸ παρὰ τὴν βασιλείον πύλην καὶ τὸν βόρειον στυλοβάτην ἄσκαφον παραμεῖναν τμῆμα τοῦ μέσου κλίτους γ) ὁλόκληρον τὸ νότιον κλιῖτος, ἀπὸ τῆς γραμμῆς τοῦ τέμπλου μέχρι τοῦ νάρθηκος δ) ὁλόκληρος ὁ νάρθηξ καὶ ε) προσκτίσματά τινα ἔξωθεν τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασιλικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος. Καὶ τῶν μὲν κλιτῶν τὸ ἔδαφος εὐρέθη ἐστρωμένον διὰ σκοτεινοχρῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν, οὐχὶ τελείως κανονικοῦ σχήματος, τοῦ δὲ ἑδάφους τοῦ νάρθηκος εὐρέθησαν δύο περίοδοι δαπέδου, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν ἀρχαιότερα ἦτο ἐστρωμένη διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἡ δὲ νεωτέρα διὰ πηλίνων τετραγώνων πλακῶν.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως εὐρέθησαν πανταχοῦ 1) θραύσματα ἐπιπέδων στρωτήρων κεράμων τῆς στέγης μετ' ἀνακεκαμμένων χειλέων (εἰκ. 2) ὡς καὶ ἡμικυκλικῶν καλυπτήρων, 2) τετράγωνοι πλίνθοι πλευρᾶς 0.175 καὶ 0.30 μ. μετὰ διαγωνίων χαραγῶν ἢ δακτυλίων χάριν τῆς καλυτέρας προσφύσεως τοῦ κονιάματος (εἰκ. 3). Εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ κατεδαφισθέντος μεταγενεστέρου ναΐσκου Ε1 (εἰκ. 1) εὐρέθη μέγα λευκὸν μάρμαρον μετὰ πλειόνων γλυφῶν (εἰκ. 4), διαστάσεων $1.67 \times 0.38 \times 0.28$ μ., προερχόμενον ἀναμφιβόλως ἐκ περιθύρου. Εὐρέθησαν ὡσαύτως τεμάχια μαρμαρίνου διατήρητου θωρακίου τοῦ τέμπλου, πάχους 0.08 μ., τοῦ ὁποίου τὸ μὲν πλαίσιον ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀμφίγλυφον ταινίαν φέρουσαν ἐλαφρῶς ἀνάγλυφα ὧς μετὰ λογχῶν μεταξύ, τὸ δὲ ἐσωτερικὸν διάτηρτα τετράφυλλα κοσμήματα σχηματιζόμενα δι' ἐφαπτομένων καὶ διατεμνομένων κύκλων (εἰκ. 5). Εὐρέθησαν ὡσαύτως καὶ πώρινοι τραπεζιόσχημοι θολῖται προερχόμενοι ἐκ τῶν τόξων τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ μέσου κλίτους κιονοστοιχιῶν.

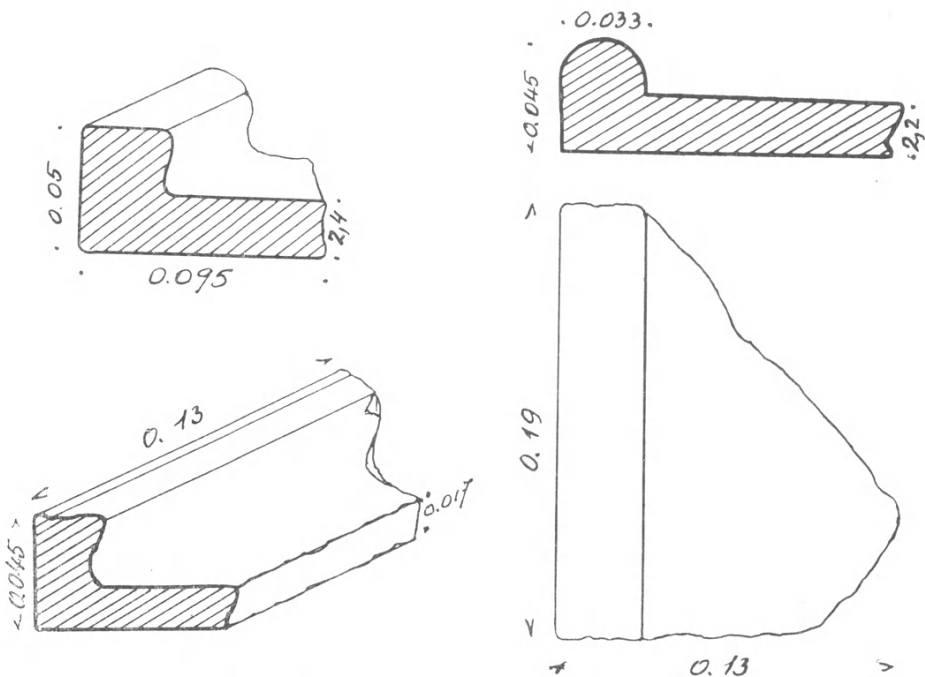
Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωςιν τοῦ νοτίου κλίτους εὐρέθη, ἀντικρύζουσα τὸν πρῶτον ἀπὸ Δυσμῶν κίονα τῆς νοτίας κιονοστοιχείας, ὀρθογώνιος παραστάς, πλάτους 0.55 καὶ ἕξοχῆς 0.71 μ. (εἰκ. 1). Προσεκτικὴ ἐξέτασις καὶ τῶν ὑπολοίπων τοίχων τῶν κλιτῶν ἀπέδειξεν, ὅτι ὀρθογώνιοι παραστάδες ὑπῆρχον

Εικ. 1. Κάτοπις τῆς βασιλικῆς τῶν Τριῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Πάρου

ἀντιστοιχῶς πρὸς τοὺς κίονας τῶν κιονοστοιχιῶν ἐπὶ τε τοῦ νοτίου καὶ τοῦ βορείου τοίχου (εἰκ. 1), χρησιμεύουσαι βεβαίως πρὸς ἔδρασιν τῶν ζευκτῶν τῶν ξυλίνων στεγῶν τῶν πλαγίων κλιτῶν τῆς βασιλικῆς. Διεπιστώθη ἐπίσης ὅτι μεταξὺ τῶν παραστάδων τῶν τοίχων ὑπῆρχον χαμηλὰ κτιστὰ πεζούλια (ὑψους 0.25 μ.) ἐπεστρωμένα διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ χρησιμεύοντα ὡς καθίσματα διὰ τὸ ἐκκλησιάσμα.

Εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ νοτίου κλίτους εὐρέθησαν

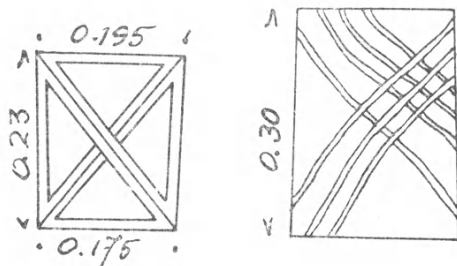
Εἰκ. 2. Στρωτῆρες πήλινοι κέραμοι ἐκ τῆς στέγης.

μεταγενέστεροι ὀρθογώνιοι τάφοι, ἄνευ οὐδενὸς κτερίσματος, πλὴν πηλίνων τινῶν ἀκανονίστων τεμαχίων (εἰκ. 6) φερόντων ἐγχάρακτον τὸ χρῶμα ἢ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν $\frac{IC}{NI} \frac{XC^2}{KA}$. Εὐρέθησαν ὡσαύτως καὶ θραύσματα στομιῶν καὶ λαβαὶ πηλίνων σταμνῶν, ὡς καὶ βάσεων μεταγενεστέρων λοπάδων, ἐξ ὧν τινες μετ' ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πρασίνης ἢ κιτρίνης γανώσεως.

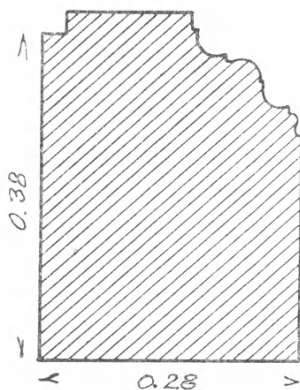
Τοῦ νάρθηκος ἡ ἀποχωμάτωσις ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασιλικῆς συνεχίζετο πρὸς Βορρᾶν ἐπὶ 6.20 μέτρα, μετὰ τὰ ὅποια ἐκάμπτετο πρὸς Ἀνατολὰς σωζόμενος εἰς μῆκος 3.20 μ. (εἰκ. 1). Ἐσχηματίζετο οὕτω παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ κυρίου σώματος τῆς βασι-

λικῆς, χωρὸς τις, ἀγνώστου ἀκόμῃ προορισμοῦ. Ἦτος νὰ ᾔτο τὸ βαπτιστήριον, ὅπερ συνήθως τοποθετεῖται εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Ὁ βόρειος ὅμως καὶ ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ νάρθηκος μετὰ τοῦ βορείου ἡμίσεος τοῦ δυτικοῦ τοίχου αὐτοῦ δὲν εὑρέθησαν, καταστραφέντες τὶς οἶδε πότε. Τέλος ἐσωτερικῶς τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ νάρθηκος ἀπεκαλύφθησαν, παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν, δύο μικρὰ συνεχόμενα διαμερίσματα, διαστάσεων 1.47×1.10 μ. καὶ 1.08×0.83 μ., ἔχοντα τὰ δάπεδά των ἐστρωμένα διὰ κανονικῶν πλίνθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων διατηροῦνται τὰ λείψανα κουρασσανίου πάχους 2-3 ἑκατοστῶν. Ταῦτα θὰ ἐχρησίμευον πιθανῶς ὡς δεξαμενὰι ὕγρων — ἐλαίου ἢ ὕδατος.

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τοῦ νάρθηκος εὑρέθησαν α) μικρὸν κορινθιακὸν κιονόκρανον ὕψ. 0.14 μ. (εἰκ. 7) β) μαρμαρίνος ἀμφικιονίσκος παραθύρου

Εἰκ. 3. Πήλιναι πλίνθοι.

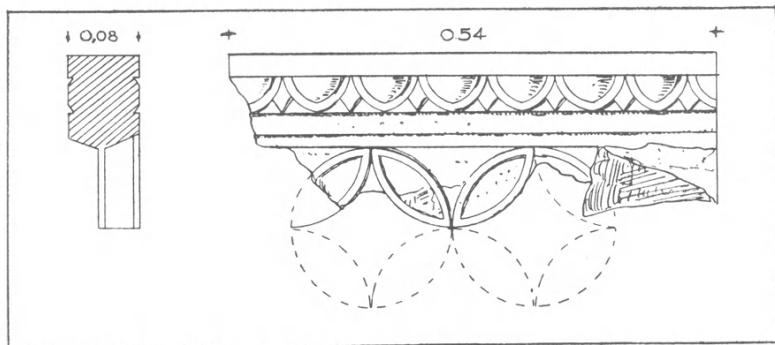
Εἰκ. 4. Τομὴ μαρμαρίνου περιθύρου.

ὕψους 1.60 μ. τύπου ὁμοίου πρὸς τοὺς πέρυσιν ἀφθόνως εὑρεθέντας (Ἔργον 1960, εἰκ. 198) γ) ἰωνικὴ βάσις κίονος μετὰ πλίνθου, ὕψους 0.23 μ., καὶ δ) δύο τμήματα καμπύλου θωρακίου ἐκ τοῦ ἐξώστου τοῦ ἄμβωνος (πίν. 147α), ὅμοια πρὸς τὰ πέρυσιν εὑρεθέντα (Ἔργον 1960, εἰκ. 201) καὶ τέλος ε) ὀρθογώνιον θωράκιον τέμπλου (πίν. 147β) διαστάσεων 0.58×1.08 μ., κοσμούμενον δι' ἀναγλύπτων τετραφύλλων σχηματιζόντων σταυρόν.

Λίαν ἐνδιαφέρον εὑρημα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς τοῦ νάρθηκος ἀπετέλεσαν δύο μικρὰ μαρμαρίνα τεμάχια φέροντα ἐσωτερικῶς κοιλότητα ἐπὶ δὲ τοῦ ἄνω χεῖλους των ὀριζοντίως καὶ κατακορύφως λείψανα ἐπιγραφῆς. Τὰ τεμάχια ταῦτα διεπιστώθη ὅτι ἀνῆκον εἰς τὴν λεκάνην ἀγιασμοῦ, τὴν ὁποίαν ἐβάσταζεν ἡ πέρυσι, παρὰ τὴν βασιλείον πύλην κατὰ χώραν εὑρεθεῖσα ὠραία μαρμαρίνη βάσις (πίν. 147γ), ἡ φέρουσα ἀνεστραμμένον «αἰολικόν» κιονόκρανον. Διὰ τῶν εὑρεθέντων τεμαχίων ἀποκαθίσταται πλήρως τὸ σχέδιον καὶ αἱ διαστάσεις τῆς λεκάνης, ἥτις εἶχεν ἐξωτερικὴν μὲν διάμετρον 0.395 μ.

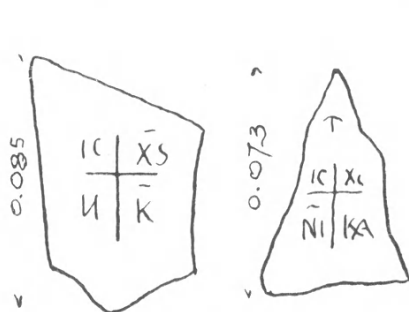
βάθος δ' ἐσωτερικὸν 0.145 μ. Ἡ λεκάνη ἔφερεν, ὡς συνήθως, χαραγμένην ἐπὶ τε τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ χεῖλους καὶ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν κατακορύφων παρειῶν αὐτῆς ἐπιγραφὴν, τῆς ὁποίας διεσώθησαν τὰ γράμματα ὀλίγων

Εἰκ. 5. Θραῦσμα ἀμφιγλύφου θωρακίου τῆς βασιλικῆς τῆς Πάφου.

μόνον λέξεων (ΠΥΤΩ—ΜΟΥ—ΙΤΙ—ΤΥΑΝ). Ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν 8 παρέχει ἀναπαράστασιν ὁλοκλήρου τῆς λεκάνης ἀγιασμοῦ μετὰ τῆς βάσεως αὐτῆς.

Πλὴν τοῦ κυρίως σώματος τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ νάρθηκος ἡρευνήθησαν ἐφέτος καὶ τὰ πρὸς Νότον καὶ πρὸς Δυσμὰς προσκτίσματα. Οὕτω ἔξω τοῦ

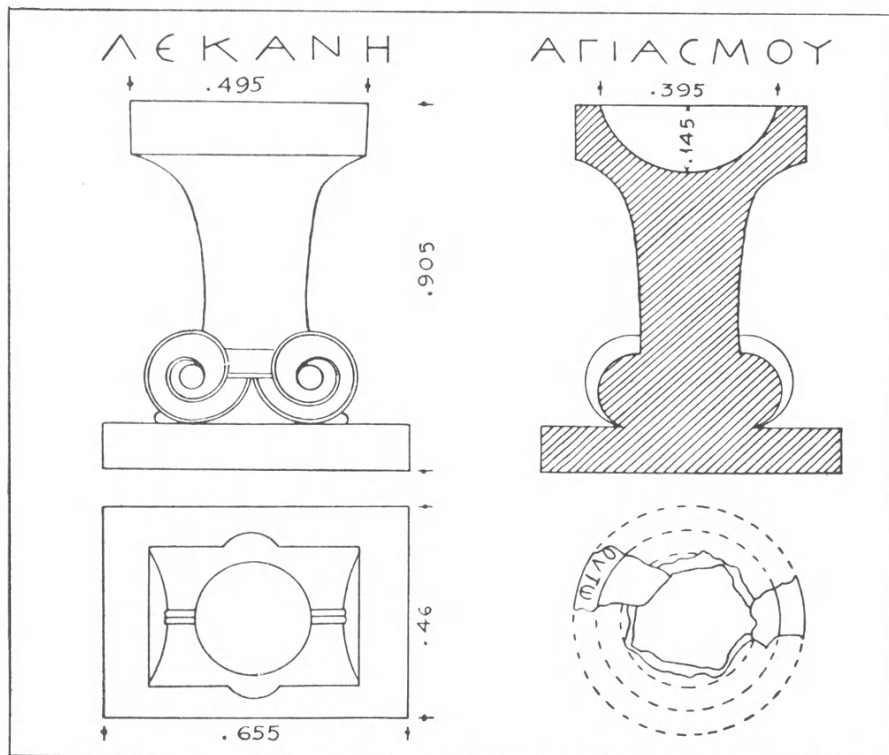
Εἰκ. 6. Πλήλινα πλακίδια μετὰ χαραγμάτων.

Εἰκ. 7. Μικρὸν χορινθιακὸν κιονόκρανον

τοίχου τοῦ νοτίου πλάγιου κλίτους τῆς βασιλικῆς ἀπεκαλύφθησαν μεταξὺ τοῦ μεταγενεστέρου ἀψιδωτοῦ κτίσματος (εἰκ. 1) καὶ τοῦ νάρθηκος δύο συνεχόμενα στενομήκη ὀρθογώνια διαμερίσματα, χωριζόμενα διὰ παχέος (1.00 μ.)

τοίχου. Οἱ τοῖχοί των ἔφερον ἐπίχρισμα ἀλλ' ὁ προορισμός των παραμένει ἄδηλος (πίν. 148α). Τοῦ δυτικωτέρου ἐξ αὐτῶν ἡ δυτικὴ πλευρὰ κλείεται διὰ σχιστολιθικῆς πλακῆς 1.25×0.50 μ. καὶ πάχους 0.07 μ. τὸ δὲ δάπεδον ἀμφοτέρων εἶναι ἐστρωμένον δι' ἀκανονίστων σχιστολιθικῶν πλακῶν. Πάντως τὰ κτίσματα ταῦτα εἶναι μεταγενέστερα τῆς βασιλικῆς· διότι εἶναι ἀσυμμέ-

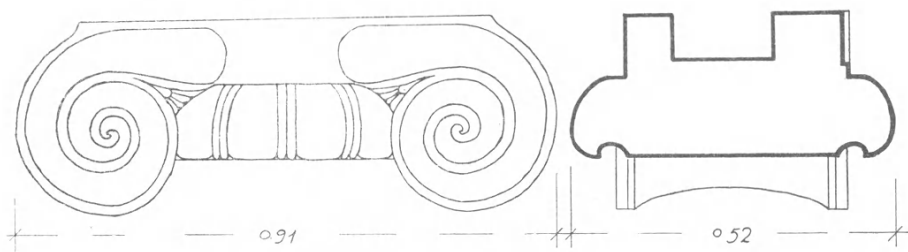
Εἰκ. 8. Λεκάνη ἀγίασμοῦ εὑρεθεῖσα κατὰ χώραν ἐντὸς τοῦ νάρθηκος καὶ εὐθὺς παρὰ τὴν βασιλείον πύλην.

τρως πρὸς τοὺς τοίχους τῆς τοποθετημένα καὶ οἱ τοῖχοί των δὲν συνδέονται ὀργανικῶς πρὸς τοὺς τοίχους τῆς βασιλικῆς.

Τελευταία τις ἐργασία ἀποχωματώσεως ἐγένετο πρὸς Δυσμὰς τοῦ νάρθηκος (εἰκ. 1), ἔνθα πέρυσιν εἶχον ἀποκαλυφθῇ οἱ τοῖχοι δύο πυργοειδῶν προσκτισμάτων βαίνοντες καθέτως πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ νάρθηκος. Ἐκ τῶν τοίχων τούτων ὁ μὲν βόρειος, προχωρῶν κατὰ 6 μ., κάμπτεται πρὸς Νότον κατ' ὀρθὴν γωνίαν σχηματίζων εἰδὸς τι παραστάδος, μήκους 1.55 μ., τῆς ὁποίας ἡ νοτία παρεῖα ἦτο ἐπενδεδυμένη διὰ μαρμαρίνης πλακῆς. Τούναντίον οἱ δύο νότιοι τοῖχοι προχωροῦν πολὺ περισσότερον (8.65 μ.) σχηματίζουν

δὲ δύο συνεχόμενα διαμερίσματα, ὧν τὸ ἕν, μεγαλύτερον, εἶναι προσκεκολλημένον ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος (ἐσωτερικοῦ μήκους 2.80 μ.). Ὁ κλείων τὸ ὀρθογώνιον δυτικὸς τοῖχος προεκτείνεται πρὸς Βορρᾶν ἐπὶ μήκους 1.87 μ., εἰς δὲ τὴν σχηματιζομένην ἐκεῖ ὀρθὴν γωνίαν εὐρέθη ἐσωτερικῶς τὸ κατώτερον μέρος πίθου (;) διαμέτρου 0.76 μ.

Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν τῶν ὑστερωτέρων καὶ εὐτελεστέρων τούτων κατασκευῶν, αἵτινες δυνατόν νὰ ἀπετέλεσαν βοηθητικούς χώρους μεταγενεστέρως χρήσεως, εὐρέθησαν τεμάχια πλακοστρώσεως, γωνιαῖον τεμάχιον κορινθιάζοντος κιονοκράνου, μικρὸν τεμάχιον διατρήτου θωρακίου καὶ πλεῖστα τεμάχια πλίνθων καὶ κεράμων τῆς στέγης, ἰδίᾳ ἐπιπέδων στρωτῆρων μετ' ἀνακακαμμένων χειλέων.

Εἰκ. 9. Πρόσοψις καὶ τομὴ τοῦ ἀρχαῖου ἰωνικοῦ κιονοκράνου, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Ἀρχιλόχου.

Ἀποδειχθέντος ὅτι τὰ πρὸ τοῦ νάρθηκος προσκτίσματα εἶναι πολὺ μεταγενεστέρα τῆς βασιλικῆς, προκύπτει ὅτι ἡ ἀρχικὴ πρόσοψις τῆς βασιλικῆς ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τῆς Κατωπολιανῆς ἥτοι ἔφερεν ἐν τῷ μέσῳ ὡς κυρίαν εἴσοδον τρίβηλον (πίν. 148β), ὑπεράνω τοῦ ὁποίου θὰ ἡνοίγετο τρίλοβον παραθύρον, δεδομένου ὅτι εὐθὺς πρὸ τοῦ τριβήλου εὐρέθη ὁ μνημονευθεὶς μαρμάρινος ἀμφικιονίσκος παραθύρου.

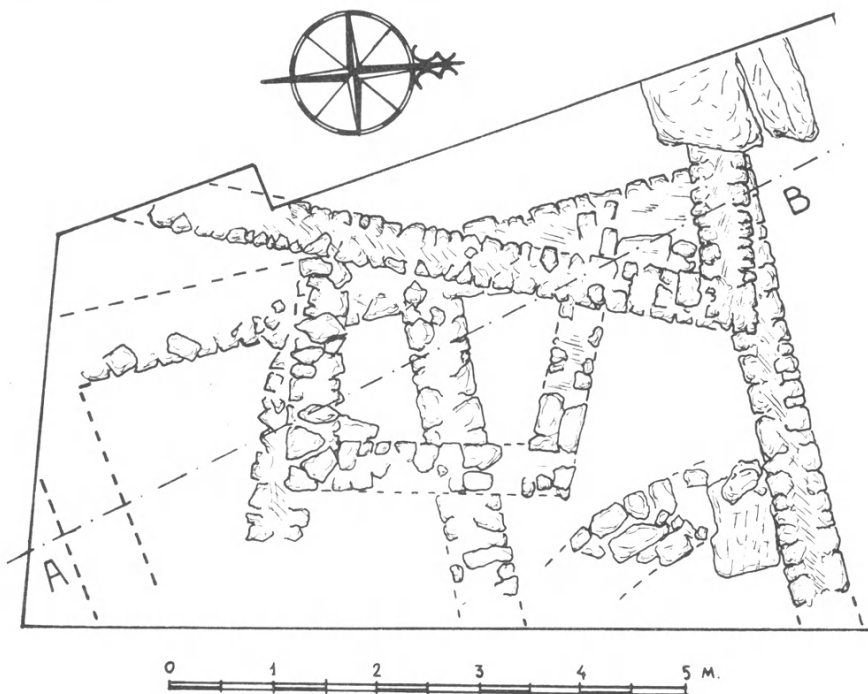
Σημειώνομεν ἐν τέλει ὅτι κατόπιν τελειότερου καθαρισμοῦ ἡ ἀρχὴ τοῦ 2ου στίχου τῆς πέρουσιν ἐπὶ ἀρχαῖου ἰωνικοῦ κιονοκράνου (εἰκ. 9 καὶ πίν. 149α,β) εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀρχιλόχου (Ἔργον 1960, σ. 185) πρέπει νὰ ἀναγνώσθῃ : Τὸ Δόκιμος καὶ οὐχὶ Εὐδόκιμος. Οὕτως ἡ ὅλη ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἑξῆς :

*Ἀρχίλοχος Πάριος Τελεσικλέος ἐνθάδε κεῖται
Τὸ Δόκιμος μνημῆιον ὁ Νεοκρέωντος τόδ' ἔθηκεν*

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

29. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΝΑΞΟΥ

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον τῶν ἐν Νάξῳ ἀνασκαφῶν¹ ἡ ἔρευνα ἐσυνεχίσθη
 Α) Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως, εἰς τὴν Γκρότταν, ἔνθα
 ἀπεκαλύφθησαν περαιτέρω τμήματα (εἰκ. 1, πίν. 150α καὶ β) τῶν κατὰ τὸ 1959
 (πρβ. "Εργον 1959, 128, εἰκ. 141) ἀναφανέντων οἰκοδομημάτων: Ἐξ αὐτῶν

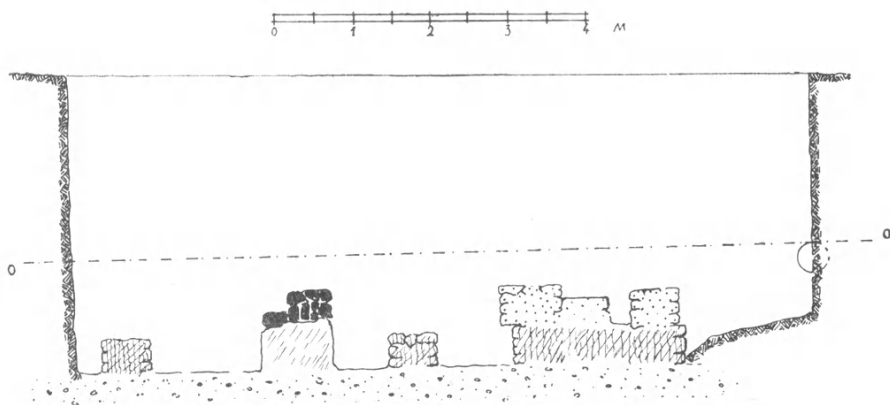

Εἰκ. 1. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα οἰκιῶν τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως.

τὸ βαθύτερον κείμενον (πρβ. εἰκ. 2) εἶναι ἀρκετὰ ἐκτεταμένον χωριζόμενον δι' ἐσωτερικῶν παραλλήλων τοίχων εἰς περισσότερα δωμάτια, δύο μὲν κατὰ τὸ βόρειον ἦτοι τὸ ἐφέτος ἀνασκαφέν τμήμα αὐτοῦ, ἐν δὲ—τούλάχιστον καθ' ὅσον

¹ Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος οἱ πτυχιούχοι τῆς Ἀρχαιολογίας κκ. Ἄνδρ. Γαβρίλης καὶ Γ. Δεσποίνης, εἰς τὸν ὅποιον καὶ ὀφείλονται τὰ σχεδιογραφήματα τῆς ἀνασκαφῆς.

εἶχεν ἀνασκαφῇ τὸ 1959—κατὰ τὸ νοτιώτερον. Τὰ δύο ταῦτα τμήματα διακρίνονται διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ μακρὸς δυτικὸς ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος κατὰ τὸ νοτιώτερον αὐτοῦ μέρος εὐρίσκεται ἐσωτερικώτερον ἢ εἰς τὸ βόρειον διὰ τοῦ σχηματισμοῦ μικρᾶς γωνίας. Θύρα δὲν παρατηρήθη κατὰ τὸ ἀνασκαφέν τμήμα τοῦ οἰκοδομήματος τούτου· ἐσωτερικῶς μόνον τοῦ βορειοτάτου τοίχου, τοποθετημένη δίκην βαθμίδος παρ' αὐτόν, ὑπάρχει μία πλάξ πρασίνου σχιστολίθου, τῆς ὁποίας ἔχει ἀποκρουσθῇ τὸ δεξιὸν ἄκρον· φαίνεται ὅτι ἡ πλάξ αὕτη δὲν κεῖται εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς θέσιν καὶ ἴσως ἦτο κατῳφλιον. Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος τούτου εἶναι πά-

Εἰκ. 2. Τομή Α-Β τῶν οἰκίων τῆς εἰκ. 1.

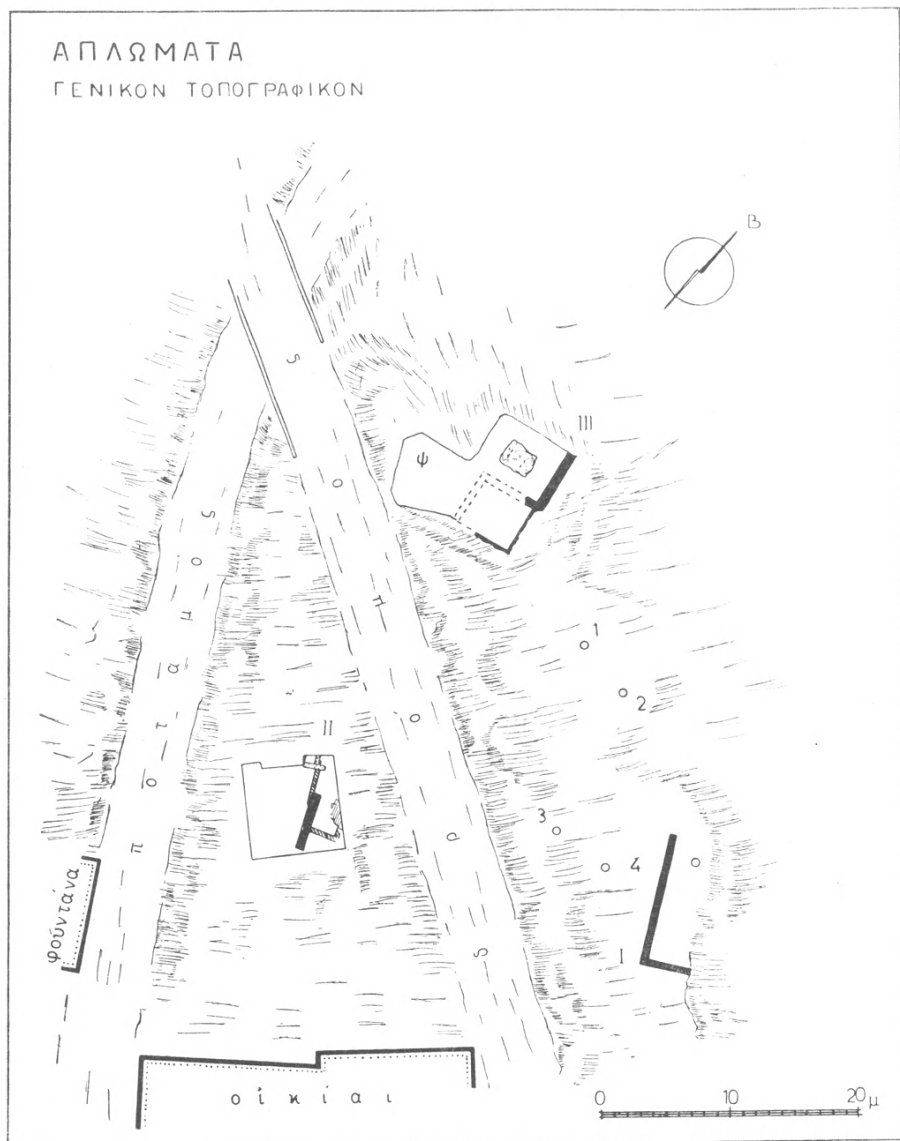
χους 0.80 καὶ σφύζονται εἰς ὕψος 50-60 ἐκ. Ἀνασκαφέν μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου 11 μ., τοῦ βορείου 4.5 μ.

Ἐπὶ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, τοῦ 1, ἐπικάθηται νεώτερον, 2 (βλ. εἰκ. 1 πίν. 150α καὶ β), τοῦ ὁποίου κατέστη δυνατόν ἐφέτος νὰ ἀποκαλυφθοῦν ὁ τοῖχος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ ἐν μικρῷ μέρει ὁ μετὰ τούτου γωνιούμενος τῆς βορείου. Οἱ τοῖχοι οὗτοι, πάχους 0.50μ., ἐπικάθηται ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ κυρίως καὶ, ἐν μέρει, τοῦ βορείου τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος 1, χιαζόμενοι δὲ πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ παλαιότερου τούτου οἰκοδομήματος, ὥστε νὰ εἶναι ἀπολύτως σαφὴς ἡ μετὰ τῶν δύο οἰκοδομημάτων σχέσις. Μὲ ὅμοιον χιασμόν ἐπάτουν οἱ ὑπερκείμενοι ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων τοίχων καὶ εἰς τὰ οἰκοδομήματα τὰ ἀνασκαφέντα κατὰ τὸ 1950 (ΠΑΕ 1950, 276, εἰκ. 8 καὶ αὐτ. 1951, 214, εἰκ. 1). Εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ νεωτέρου τούτου οἰκοδομήματος ἦτο προσκεκολλημένον — ἐξωτερικῶς φυσικὰ — τραπεζιόσχημον δωμάτιον (πρβ. εἰκ. 1), πιθανώτατα κάπως ὑστερώτερον χρονικῶς καὶ μὲ ἀμελεστέραν τοιχοποιίαν. Τοῦτο ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἀνασκαφῆς κατέστη ἀνάγκη νὰ διαλυθῇ διὰ τὴν ἔρευναν τῶν ὑπ' αὐτὸ παλαιότερων τοίχων, ἐξ οὗ καὶ δὲν φαίνεται εἰς τὸν πίν. 150α καὶ β.

Τὰ περισυλλεγένητα πολυπληθῆ ὄστρακα ἀνήκουν εἰς τὴν τρίτην μυκηναϊκὴν περίοδον, κατὰ μεγαλύτερον δὲ ποσοστὸν εἰς τὴν τελευταίαν αὐτῆς φάσιν· ἀλλὰ βεβαίως ἀντιπροσωπεύονται καὶ αἱ περίοδοι III B καὶ III A μὲ ὀλίγα ὄστρακα. Δυστυχῶς ἡ μέχρι σήμερον ἔλλειψις τῆς δυνατότητος πρὸς μελέτην τοῦ πλήθους τῶν ὀστράκων δὲν ἐπιτρέπει ἀπόλυτον ἀποκλεισμόν ὑπάρξεως καὶ ὀλίγων ἴσως παλαιότερων ὀστράκων, ἀλλ' ἡ χρονολόγησις ὅλων τῶν μυκηναϊκῶν περιόδων, ὅσαι διακρίνονται εἰς τὰ ἤδη ἀνασκαφέντα οἰκοδομήματα, εἰς τὴν ΥΕ III ἐποχὴν φαίνεται ἀσφαλῆς. Διότι σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐφέτος σφέστερον γενομένη διαπίστωσις ὅτι τὰ μυκηναϊκὰ ταῦτα οἰκοδομήματα ἔχουν θεμελιωθῇ ἐπὶ στρώματος ἄμμου καὶ χαλίκων, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρίσκονται ὄστρακα στιλπνὰ μαῦρα, ὡς καὶ μινύεια, εἰς μικρὸν ὅμως ἀριθμὸν καὶ ὅπως δῆποτε ἄνευ οἰασδῆποτε σχέσεως πρὸς οἰκοδομικὴν τινα περίοδον τοῦ οἰκισμοῦ· πρόκειται προφανῶς περὶ ἀπορριμμάτων ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου, τὸ ὅποιον εὐρίσκεται πλησίον τῆς κατὰ τοὺς προμυκηναϊκοὺς χρόνους κατωκημένης περιοχῆς. Εὐλόγον εἶναι τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ στῶμα τοῦτο ἄμμου καὶ χαλίκων ἀνήκει εἰς τὸ δέλτα τοῦ παραρρέοντος χειμάρρου, ὅστις χωρίζει σήμερον τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ λόφου τῶν Ἀπλωμάτων καθὼς καὶ ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη τοῦ δέλτα ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον πρὸς οἰκοδόμησιν οἰκιῶν κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

Ἐκτὸς τῶν ἀγγείων—ὀστράκων φυσικὰ—ἀνευρέθη καὶ ἓν εἰδῶλιον ἑλλιπὲς σχήματος Ψ' (πίν. 154α δεξιᾷ), ἐνῶ εἰς τὴν «γεωμετρικὴν» ἐπίχωσιν ἀνευρέθη καὶ εἰς ἄρτιος χυτροειδὲς ἀμφορεὺς. Καμπύλοι τοῖχοι, ἐλάχιστα σωθέντες καὶ εὐτελοὺς μᾶλλον κατασκευῆς, ἀνευρέθησαν εἰς βάθος 2 περίπου μέτρων ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν, εἰς τὸ βάθος στρώματος ἀρχίζοντος 1.50 περίπου ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους καὶ εἰς τὸ ὅποιον ὑπάρχουν ἀναμῖξ ὑστεροελληνιστικὰ-ῤωμαϊκὰ καὶ γεωμετρικὰ ὄστρακα. Κατωτέρω δὲ τούτου μόνον ἀρχίζουν νὰ ὑπάρχουν καθαρὰ μυκηναϊκὰ. Οὕτω, ὡς διεπιστώθη καὶ παλαιότερον, ὁ οἰκισμὸς ἐνταῦθα διατηρεῖται μέχρι τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, μόνον δὲ κατὰ τοὺς ὑστέρους ἑλληνιστικοὺς χρόνους κατοικεῖται καὶ πάλιν διὰ νὰ ἐγκαταλειφθῇ ὅμως κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἡ ὑπάρχουσα σήμερον μεγάλῃ ἐπίχωσις δὲν εἶναι ἀρχαία. Εἰς τὸ ἑλληνιστικὸν τοῦτο στῶμα ἀνήκουν σφόνδυλοι κιόνων, ὅμοιοι πρὸς τοὺς πέρυσιν ἀναφανέντας· ὁ εἷς κατὰ τὸ ΝΔ. καὶ ὁ ἕτερος κατὰ τὸ ΒΔ. ἄκρον τῆς τάφρου τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἐμφανεῖς εἰς τὴν εἰκόνα, πίν. 150α (ὁ πρόσθιος ἔχει μετατοπισθῇ εἰς τὸ Ν. ἄκρον τοῦ τοίχου 2, ὑπὲρ τὸν ὅποιον ἀρχικῶς εἶχεν ἀναφανῇ). Κατὰ τὸ 1951 (ΠΑΕ 1951, 221 εἰκ. 8 καὶ 9) εἶχον ἀνευρεθῇ βάσεις κιόνων, αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἄσχετοι· ἀγνοῶ ἂν σχετίζονται πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ G. WELTER καὶ τοῦ ΚΛ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ παρατηρηθεῖσαν στοάν, ἥτις πρέπει νὰ κεῖται ὀλίγον δυτικώτερον καὶ ἥτις πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ ἐκ νέου.

Β) Κατὰ τὴν συνέχειαν τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν παρυφὴν τῶν Ἀπλωμάτων ἡρευνήθη, ὡς δεικνύεται ἐν τῷ σχεδιογραφῆματι, εἰκ. 3.

Εἰκ. 3. Ἡ πρὸς τὴν πόλιν παρυφὴ τῶν Ἀπλωμάτων.

Ι) πρῶτον μὲν ἡ ἐν τῷ σχεδίῳ τούτῳ ὡς Ι σημειουμένη περιοχὴ οἰκοδομημάτων μεταγενεστέρων χρόνων καὶ δὴ ἐξωτερικῶς τοῦ ἀνατολικοῦ

μακροῦ τοίχου, ἐσωτερικῶς τοῦ ὁποίου εἶχεν εὑρεθῇ τὸ 1960 ὁ ἀνάγλυφος κοῦρος ("Εργον 1960, εἰκ. 213 καὶ 214). Ἀπεκαλύφθη τὸ κατώφλιον μιᾶς θύρας (πίν. 150γ), ὡς καὶ τὸ ἔτερον ἀνοιγμα—τὸ ἐν εἶχεν ἀνακαλυφθῇ τὸ 1960—τῆς δεξαμενῆς, εὐρισκόμενον πλησίον τοῦ κατωφλίου τούτου. Κάτοψιν καὶ τομὴν τῆς δεξαμενῆς δημοσιεύομεν εἰς τὴν εἰκόνα 4. Τὰ ἐκ ταύτης εὐρήματα ἦσαν ἀσήμαντα. Ἡ ἐπίχωσις ὅμως ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ ἦτο πολὺ μεγάλη καὶ δὲν ἐθεωρήθη σκόπιμος ἢ περαιτέρω ἔρευνα κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος.

II) Μεταξὺ τῆς ὁδοῦ καὶ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τὴν σημειουμένην διὰ II ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς εἰκ. 3 ἡνοίχθη λάκκος ὅσον ἦτο δυνατὸν μεγαλύτερος διὰ τὴν ἔρευναν κυρίως τοῦ παλαιοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖον κατὰ μέγα μέρος κατέστρεψεν ἡ ἐνταῦθα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος ἐπεκταθεῖσα «πόλις»· ἡ ἐπίχωσις πρὸς τὸν ποταμὸν ἡρυνήθη μέχρι βάθους πλέον τῶν 3 μ. χωρὶς νὰ ἐξαντληθῇ. Τὰ μεταγενέστερα οἰκοδομήματα ἐμφανίζονται καὶ ἐδῶ (εἰκ. 5 καὶ 6), ἀλλὰ λόγῳ τῆς ὁδοῦ, ἥτις μεσολαβεῖ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῇ ἡ πρὸς τὰ οἰκοδομήματα τοῦ 1960 σχέσις. Σημαντικώτερος εἶναι τοῖχος B.-N. κατευθύνσεως, τεθμελιωμένος ἐπὶ χωμάτων καὶ τοῦ ὁποίου σφύζεται μία μόνον σειρὰ γρανιτίνων πλακῶν, αἵτινες ἵνα ὀριζοντιωθῶν ἐπὶ τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους στηρίζονται κατὰ τὴν προσθίαν αὐτῶν ὅψιν ἐπὶ ὑποκειμένης σειρᾶς μικροτέρων λίθων.

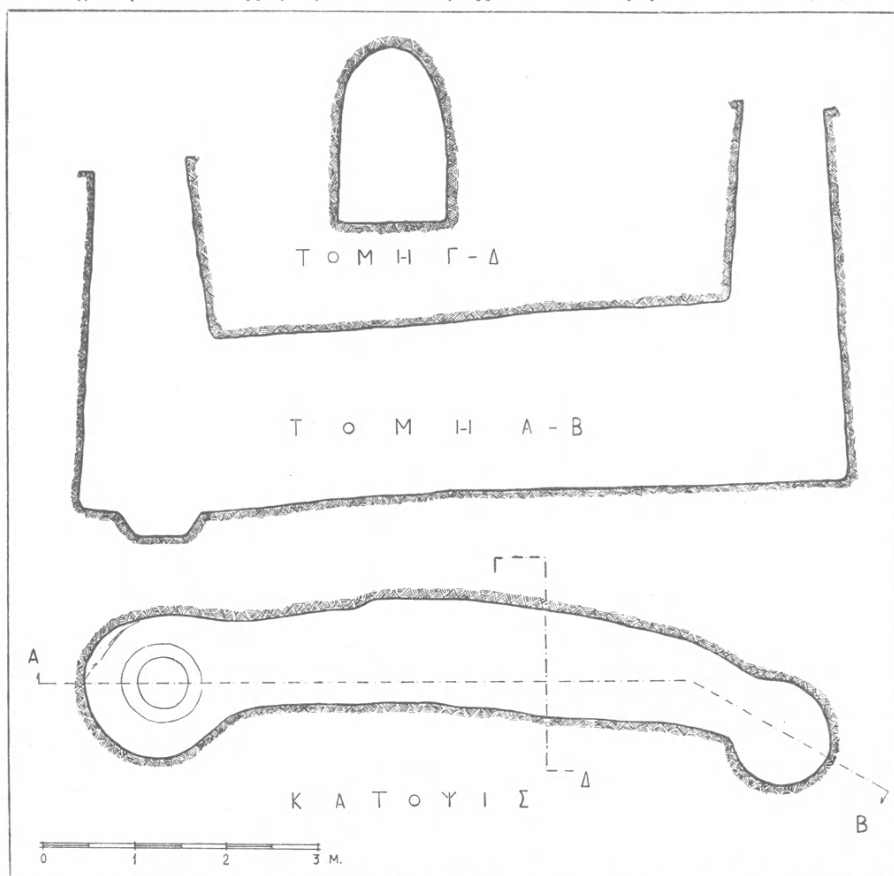
Ἐν ὅμως μέτρον βαθύτερον, ἀμέσως ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους στηριζόμενος, ἀπεκαλύφθη τοῖχος, τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν σφύζεται παρὰ μία μόνον σειρὰ λίθων ἐξ ἐκατέρας ὀψews· εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου ἐμφανίζονται καὶ ἄλλοι περαιτέρω τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρακολουθηθοῦν. Θεμελιωμένος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἦτο ἐπίσης καὶ ὁ ἐγκάρσιος τοῖχος ὁ φθάνων εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ἐκ γρανιτίνων πλακῶν. Ἐὰν συνανήκη μὲ τὸν ὑπὸ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀρχαιότερον, δὲν διεπιστώθη—ἀλλ' εἶναι πιθανόν. Ὅπωςδὴποτε βορείως τοῦ ἐγκάρσιου τούτου τοίχου διεκρίνετο εἰς τὸ φυσικὸν ἔδαφος μικρὰ αὐλάξ μὲ κεκαυμένα χώματα, ἐνῶ πέριξ αὐτῆς ὑπῆρχον ἐρυθρὰ ἐκ πυρακτώσεως χώματα, περιέργως ὅμως οὐδὲν—οὔτε ὄστρακόν τι—ὑπῆρχεν εἰς τὸ στρώμα αὐτό. Τὰ ἐρυθρὰ χώματα προήρχοντο πιθανῶς ἐκ διαλελυμένων πηλίνων πλίνθων, διότι συγχρόνως ἀνευρέθησαν μεγαλύτερα τεμάχια ἄλλων, αἵτινες ἐψήθησαν ἐκ τῆς πυρακτώσεως ταύτης. Πρωτογεωμετρικὸν εἰδώλιον (πίν. 154α ἀριστερᾶ) εὑρεθὲν πλησίον δὲν φαίνεται νὰ σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὴν πυρὰν καθὼς καὶ τὰ ἄλλα γεωμετρικά καὶ ἀνατολίζοντα ὄστρακα ὅσα εὐρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν, πάντα ἄνευ οὐδεμιᾶς συνοχῆς. Πλησιέστερον πρὸς τὸν ποταμὸν ἀνευρέθησαν ὅμοια ὄστρακα καθὼς καὶ μεμονωμένα τινὰ μυκηναϊκά.

Πιθανώτατα ἀδιατάρακτοι, πλησιέστερον πρὸς τὸν ποταμὸν, ἐντὸς στρώματος ἰλὺος καὶ εἰς βάθος 3 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ἔκειντο πλαγίως δύο

χυτροειδεῖς ἀμφορεῖς περιέχοντες μικρὰ ὀστᾶ, εἰς ἄλλον δέ, προφανῶς παιδικὸν τάφον, κείμενον πλησίον καὶ κατεστραμμένον ἀνῆκον τεμάχια πρωτογεωμετρικῶν ἀγγείων.

Κατὰ τὴν βόρειον παρεῖαν τῆς ἀνοιγείσης τάφρου εὑρέθη ὕρθιος εἰς ὀλόκληρος μὲν, ἀλλὰ χωρισμένος εἰς τεμάχια καὶ ἀκόσμητος πίθος : προφανῶς

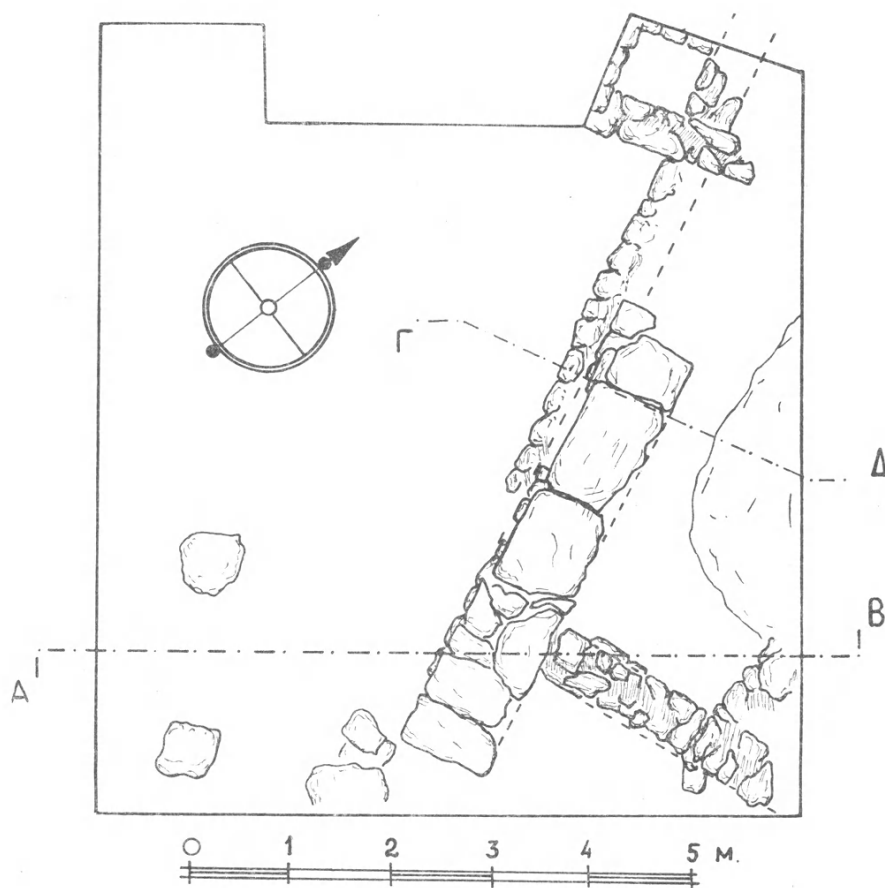
Εἰκ. 4. Ἡ δεξαμενὴ τῆς οἰκίας I τοῦ σχεδιογρ. εἰκ. 3.

παιδικὸς τάφος οὐδὲν πλέον περιέχων, καθὼς καὶ τεμάχια πλειόνων ἀναγλύφων ἀμφορέων μὲ σπειροειδῇ κυρίως κοσμήματα (πίν. 154γ καὶ δ).

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἀναφανεῖς παλαιοὶ τοῖχοι ἀνήκουν εἰς ταφικὰ κατασκευάσματα—ταφικὸν περίβολον πιθανῶς. Ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς πιθανώτατα θὰ διασαφήσῃ τὴν ὅλην εἰκόνα τῆς νεκροπόλεως ταύτης.

III) Τὸ ἐν τῷ σχεδιογραφῆματι τῆς εἰκόνης 3 διὰ τοῦ III σημειούμενον τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι τὸ οἰκοδόμημα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπεκαλύφθη τὸ

μωσαϊκὸν δάπεδον καὶ τὰ λείψανα τοιχογραφιῶν. Ἀνεσκάφησαν τρία δωμάτια τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος. Τὸ διὰ τοῦ Ψ σημειούμενον εἶναι τὸ δάπεδον μὲ τὴν μωσαϊκὴν διακόσμησιν. Πρὸς τοῦτο συνέχεται τετράγωνον σχεδὸν δωμάτιον—οἱ τοῖχοί του σημειοῦνται μὲ διακεκομμένην γραμμὴν,—μὲ δάπεδον ἐκ χονδροτέρου μωσαϊκοῦ ἐκ θραυσμάτων λευκοῦ μαρμάρου, οἱ τοῖχοι δὲ αὐτοῦ

Εἰκ. 5. Οἱ τοῖχοι II ἐν τῇ εἰκόνι 3.

φέρουν ζωγραφικὰς παραστάσεις λίαν ἐξιτήλους καὶ σφριζομένας φυσικὰ μόνον κατὰ τὸ κατώτερον αὐτῶν μέρος. Ὁ τρίτος μεγαλύτερος χώρος φέρει εἰς τὸ μέσον μίαν ὀρθογώνιον κατασκευὴν ἐκ λίθου καὶ ἀσβέστου, προφανῶς ὑποστήριγμα μικρᾶς δεξαμενῆς (;), ἥτις ἐσφίζετο εἰς ὕψος 0.80 περίπου μ. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν ταύτης ὑπῆρχε κατακόρυφος πῆλινος σωλὴν ὕδραγωγοῦ συνε-

χιζόμενος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἦτο ἀνευ οὐδεμιᾶς στρώσεως—πιθανῶς αὐλή. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος αὐτοῦ ἦτο συγχρόνως καὶ ἀνάλημμα τοῦ ὑπερθεῖν φυσικοῦ ἐδάφους.

Κινητὰ εὐρήματα, πλὴν τεμαχίων χονδροειδοῦς μεταγενεστέρως κεραμεικῆς, δὲν ἐγένοντο βεβαίως· καὶ ἐνταῦθα ὅμως, ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ σκάψωμεν βαθύτερον τοῦ οἰκοδομήματος, ἀνευρέθησαν μερικὰ ὅστρακα γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Τῆς εἰς τὰ σφζόμενα μέρη τῶν τοίχων καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιχρίσματος αὐτῶν ὑπαρχούσης συνεχοῦς ζωγραφίσεως διὰ νωπογραφίας (πίν. 151 καὶ 152) ἱκανοποιητικώτερον σφίζεται ἡ ΒΑ. γωνία, ἥτις δεικνύει καὶ τὸ ὅλον σύστημα τῆς τοιχογραφίσεως: ζώνη ἀνοιχτόχρωμος εἰς τὸ κατώτατον μέρος τοῦ τοίχου μὲ λεπτοτέραν ἐρυθρὰν γραμμὴν εἰς ἀπόληξιν. Ἐπὶ τοῦ τοιχοβάτου τούτου πατοῦν αἱ πλαισιώνουσαι τὴν γωνίαν δύο κατακόρυφοι φαιαὶ ζῶναι, τὸ κάτω μέρος τῶν ὁποίων ἐνώνεται μὲ τέσσαρας ὀριζοντίους γραμμάς. Ὑπὲρ ταύτας ἐν ἐπίμηκες κατακόρυφον ὀρθογώνιον ἐρυθροῦ χρώματος ἐκατέρωθι τῆς γωνίας ἀποτελεῖ ὥσεί ἐν ἰδιαιτέρον ἐνθετον ἐξ ἐρυθροῦ μαρμάρου τμήμα ὀρθοστάτου.

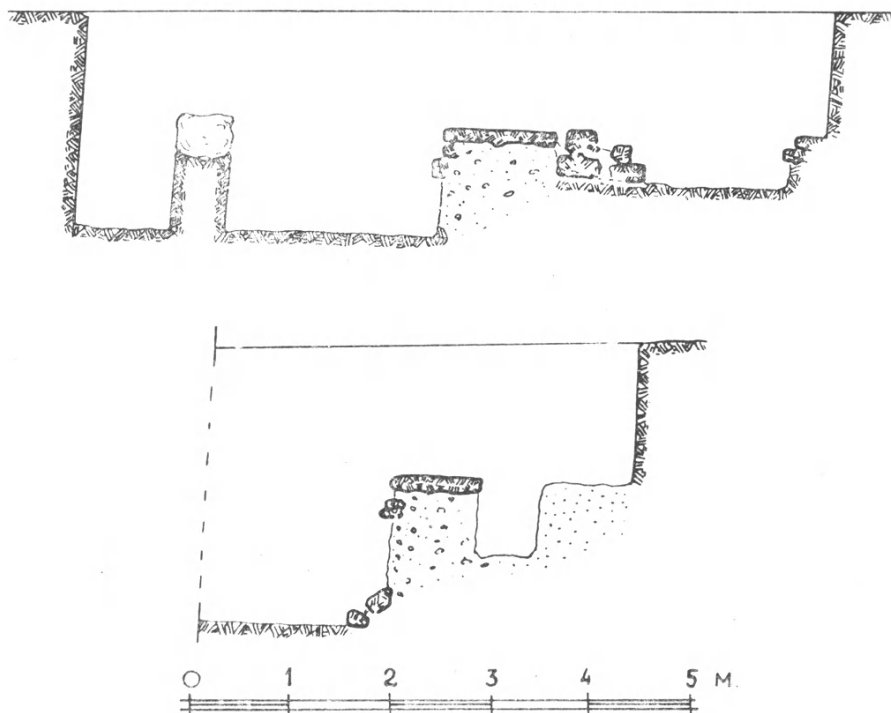
Τὸ αὐτὸ κόσμημα ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν ἀλλ' ἐλάχιστα σφζόμενον. Ἐν συνεχείᾳ τούτου εἰς τὸν νότιον τοῖχον σφίζεται τὸ κατώτερον μέρος δύο κατ' ἐνώπιον ἱσταμένων μορφῶν μὲ ποδῆρη ἀμφίεσιν: Τῆς πρώτης φαίνεται ὁ κίτρινος χιτὼν καὶ ἐπ' αὐτοῦ μικρὸν ἱμάτιον, αἱ σχηματιζόμεναι ἀδραὶ πτυχώσεις παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀνήκουν εἰς ἓν καὶ οὐχὶ δύο ἐνδύματα. Ἡ δευτέρα μορφή φαίνεται ὅτι φορεῖ χιτῶνα μόνον μὲ πολλὰς λεπτοτέρας καὶ περισσότερον κεκνημένας πτυχώσεις. Ὑπὸ τὸν χιτῶνα ἀμφοτέρων προβάλλονται ἐρυθρὰ ὑποδήματα.

Τοῦ μωσαϊκοῦ παρέχον ἐνταῦθα ὀλίγας μόνον εἰκόνας. Συνολικὴν ὅψιν παρέχει ἡ εἰκὼν τοῦ πίνακος 153α. Πρόκειται περὶ ὀρθογωνίου μήκους 3.51×3.70 πλαισιουμένου, πρῶτον μὲν ὑπὸ ζώνης κατεχομένης ὑπὸ πολυπλόκου μαιάνδρου, εἶτα δὲ διὰ ζώνης κισσοῦ. Αἱ γωνίαι τοῦ κεντρικοῦ ὀρθογωνίου ἀποχωρίζονται πλαισιούμεναι διὰ τεταρτοκυκλίων κοσμουμένων ἐναλλάξ ὑπὸ πλοχμῶν ἢ ἀστραγάλου οὕτως ὥστε μεταξὺ τῶν τεταρτοκυκλίων τούτων ἀπομένει εἷς ρόμβος μὲ κυρτὰς πλευράς, ἐν αὐτῷ δὲ ὑπάρχει τὸ κύριον θέμα: Νηρηΐς ἱππεύουσα θαλάσσιον τέρας, τοῦ ὁποίου τὸ πρόσθιον μὲν μέρος εἶναι ταῦρος, κῆτος δὲ θαλάσσιον τὸ ὀπίσθιον. Ἡ Νηρηΐς, γυμνὴ μέχρι τῆς κοιλίας, καλύπτεται ὑπὸ ἱματίου κατὰ τὸ κατώτερον μέρος τοῦ σώματος. Δύο ἰχθύες δηλώνουν τὸ θαλάσσιον τοπίον. Εἰς τὰ τεταρτοκύκλια τῶν γωνιῶν παρίστανται: 1) ἔλαφος τρέχουσα ἔμπροσθεν ἀπιδέας καὶ ροιδᾶς (πίν. 153β). 2) διαγωνίως πρὸς αὐτὴν ἄλλη διωκομένη ὑπὸ κυνός. 3) καὶ 4) ἀνὰ ἐν παγώνιον (πίν. 153α).

Τὸ μωσαϊκὸν καὶ αἱ τοιχογραφίαι δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸν 4ον

περίπου μ.Χ. αἰ. Δυστυχῶς ἐπὶ τοῦ προορισμοῦ του δὲν δύναται νὰ λεχθῇ σήμερον οὐδέν.

Τὰ ὄστρακα τῶν πίν. 155α καὶ β ἀνήκουν εἰς πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ἀνάγλυφοι ἐγχαράκτως διακοσμοῦμενοι δακτύλιοι ἀποτελοῦν νέαν ποικιλίαν, προφανῶς ναξιακὴν. Τὸ τεμάχιον πίν. 155γ δεικνύει ἵππον κάπως παλαιότερον τῶν ἐν Délos XV, πίν. 43 καὶ 44, ἀσφαλῶς ναξιακῶν. Τὰ τεμάχια, πίν. 155δ (γεωμετρικόν) καὶ 156α καὶ β (ἀνατολίζοντα), ἀνήκουν εἰς τὰ χαρακτηριστικώτερα δείγματα τῆς ναξιακῆς κεραμεικῆς. Ἀντιθέτως οἱ

Εἰκ. 6. Τομὴ II A-B καὶ Γ-Δ τῶν τοίχων.

ἵπποι τῶν θραυσμάτων πίν. 156γ καὶ δ ἀνήκουν εἰς τὰ τέως «παριακά» ἀγγεῖα, περὶ ὧν πβλ. τὴν ἐκθεσιν τοῦ 1960. Ὁ ἵππος πίν. 156δ δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν ἵππον Délos XV πίν. 17, ἀρ. 19α· οἱ ἵπποι οὗτοι ἀποτελοῦσι τοὺς προδρόμους τῶν ἵππων τῶν εἰκονιζομένων ἐπὶ τοῦ πίν. 156γ, οἵτινες πρέπει νὰ ταχθῶσιν ἀναμφιβόλως παρὰ τοὺς ἵππους τῶν ἀμφορέων Délos XVII, ὁμάς C (πίν. 15b παραδείγματος χάριν), περὶ τῶν ὁποίων συνεζητεῖτο

καὶ ἐὰν ᾦσαν ναξιακῆς ἢ «παριακῆς» καταγωγῆς. Ἀσφαλῶς οἱ ἀμφορεῖς οὗτοι ἦτοι ἡ ὁμάς C εἶναι ἢ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. καὶ ἐξῆς συνέχεια τῶν «παριακῶν» ἀμφορέων, οἵτινες ἀποφασιστικῶς πλέον πρέπει νὰ χωρισθοῦν ἀπὸ τὴν Πάρον καὶ νὰ σχετισθοῦν στενότερον πρὸς τὴν Νάξον, ὡς δηλοῦται εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ 1960 καὶ εἰς AM 73, 1958, σ. 137. Ἡ στενὴ σχέσις τῶν «παριακῶν» ἀγγείων—τουλάχιστον τῶν νεωτέρων αὐτῶν φάσεων—πρὸς τὴν Νάξον ἦτο ἡ αἰτία δι' ἣν τόσον εἶχε δυσχερανθῇ ὁ ἐντοπισμὸς τῶν ἀγγείων τῆς ὁμάδος C.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

30. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΘΗΡΑΣ

Κατά τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1961, ἐνῶ ἐπεχειρεῖτο ἡ διαπλάτυνσις τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τὰ Φηρὰ πρὸς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Θήρας, ὁ μηχανικὸς ἐκσκαφεὺς προσέκρουσεν εἰς μικρὸν θολοειδὲς κτίσμα, τὸ ὁποῖον εὐρέθη περιέχον ὠραῖα ἀττικά μελανόμορφα ἀγγεῖα. Διὰ προσεκτικῆς ἐργασίας τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων Γ. Σιγάλα τὰ ἀγγεῖα ἐξήχθησαν εὐτυχῶς ἄθικτα. Τὸ θολοειδὲς τοῦτο κτίσμα ἦτο μικρῶν διαστάσεων, ἐν μέρει λαξευμένον ἐντὸς τοῦ σκληροῦ ἐδάφους καὶ ἐν μέρει κτιστὸν δι' ἀργῶν λίθων. Διάμετρον εἶχε 0.99 καὶ ὕψος μόλις 0.62μ. Ἡ εἴσοδος ἐφράσσετο διὰ δύο πλακῶν καὶ ἐξωτερικῶς ὑπῆρχε χαμηλὸν κρηπίδωμα ἐκ μιᾶς σειρᾶς λαξευτῶν λίθων. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου εὐρέθησαν δύο χαλκοὶ ἐπίχρυσοι ἀρύβαλλοι καὶ δέκα ἀγγεῖα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰῶνος. Κατὰ τὰς πληροφορίας ὅσων παρίσταντο κατὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἀγγείων, πρὸς τὰς ὁποίας συμφωνεῖ καὶ ὁ ἐνεργηθεὶς συμπληρωματικὸς καθαρισμὸς τοῦ θαλάμου, λείψανα ὀστῶν δὲν εὐρέθησαν, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀγγείων—πρὸ τοῦ καθαρισμοῦ των—διεκρίνοντο ἔχνη τέφρας. Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα ἐντὸς τοῦ θολοειδοῦς κτίσματος δὲν ἔλαβε χώραν πραγματικὴ ταφή. Ἐκ τῶν ἀγγείων ἄξια μνείας εἶναι τὰ ἑξῆς :

1) Μελανόμορφος ἀμπορεύς. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψεως παρίστανται Ἀθηνᾶ καὶ Ἡρακλῆς ἐπὶ τεθρίππου καὶ ὀπισθεν, εἰς δεῦτερον ἐπίπεδον, κιθαρῳδὸς Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμις· ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως δύο ἵππεῖς κατ' ἐνώπιον καὶ ἐκατέρωθεν ὀπλίτης καὶ τοξότης. Ὑψος 0.44μ. (πίν. 157).

2) Κρατῆρ μεθ' ἐλικοσχήμεων λαβῶν. Εἰς τὴν ζώνην τοῦ λαίμοῦ παρίστανται σκηναὶ μάχης με' ἄρματα καὶ συμμετοχὴν τῆς Ἀθηνᾶς, εἰς τὸ χεῖλος ἐσωτερικῶς τέσσαρα πλοῖα. Ὑψος 0.39μ. (πίν. 158).

3) Ταινιωτὴ κύλιξ. Ἐξωτερικῶς φέρει παραστάσεις Α) μάχην με' ἄρματα Β) μονομαχίαν δύο ὀπλιτῶν (Ἀχιλλεὺς καὶ Μένων;) καὶ ἐκατέρωθεν σκηναὶς ἀναχωρήσεως πολεμιστῶν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κατὰ τὸ μέσον μὲν παρίσταται ὁ Ποσειδῶν καταβάλλων τὸν γίγαντα Πολυβώτην, κατὰ δὲ τὸ χεῖλος ἐξ πλοῖα. Εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τῆς βάσεως εἰκονίζονται δύο ἵππεῖς κατ' ἐνώπιον καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὀπλίτης. Ὑψος 0.26, διάμετρος 0.465μ. (πίν. 159).

4) Μελανόμορφος ὄλπη. Παρίσταται εἰς τὸ μέσον Διόνυσος κρατῶν κέρας καὶ ἐκατέρωθεν ἀνὰ ἓν ζεῦγος Σιληνοῦ καὶ Μαινάδος. Ὑψος 0.19μ.

5) Πινάκιον. Εἰς τὸ μέσον ὑπάρχει παράστασις σφιγγὸς καὶ πέριξ δύο ζῶναι, ὧν ἡ μία φέρει τρέχοντας κύνας καὶ ἡ ἄλλη ἄνθη λωτοῦ. Μίμησις ροδιακοῦ. Διάμετρος 0.41μ.

Ἐπὶ τῶν χειλέων τοῦ ἀττικοῦ ἀμφορέως εἶναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή ΣΑΜΑΤΕΟΣΤΙΜΟΣΤΕΝΕΟΣ τὸ ἴδιον ὄνομα ἀπαντᾷ ἐγγράρακτον καὶ εἰς ἄλλα ἀγγεῖα, ἐνῶ εἷς μελαμβαφῆς «κορινθιακὸς» κρατῆρ φέρει τὴν ἐπιγραφήν ΝΕΚΥΣ καὶ μία πλημμοχὴ ΠΡΑΥΚΛΕΟΣΗΜΙ. Ἡ χάραξις τῶν ὀνομάτων δὲν εἶναι πάντοτε ὀρθὴ καὶ φαίνεται ὅτι ἔγινε παρ' οὐχὶ ἐμπείρου χειρὸς.

Ἡ θέσις, ἐνθα ἀπεκαλύφθη τὸ θολοειδὲς τοῦτο κτίσμα, κεῖται ὑψηλὰ ἐπὶ τῆς ΒΑ. κλιτύος τῆς Σελλάδας, τοῦ αὐχένος, ὅστις συνδέει τὴν ράχιν τοῦ Μέσα Βουνοῦ πρὸς τὴν ἀπόκρημνον καὶ ἐπιβλητικὴν κορυφογραμμὴν τοῦ Προφήτου Ἡλία. Διὰ τοῦ αὐχένος τῆς Σελλάδας διήρχοντο αἱ μόναι ὁδοί, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεκοινῶναι ἡ ἐπὶ τοῦ Μέσα Βουνοῦ κειμένη ἀρχαία πόλις πρὸς τὴν ὑπαιθρον τῆς νήσου καὶ τὴν θάλασσαν. Κατὰ τὰς παλαιὰς ἀνασκαφὰς τῆς Θήρας, ὅτε ἀπεκαλύφθη τὸ ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον ἐπὶ τῆς ΝΔ. κλιτύος¹, εἶχε διαγνωσθῇ ἐπίσης ἡ ὑπαρξίς ἀρχαίου νεκροταφείου καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης πλευρᾶς τοῦ αὐχένος (ἐδῶ φαίνεται ὅτι εὗρέθη ἡ στήλη τοῦ Ρηξάνορος)². Εἰς τὸ Μουσεῖον Θήρας εἰσῆχθησαν ἀργότερα διάφορα ἀγγεῖα προερχόμενα ἀπὸ τυχαίως ἀποκαλυφθέντας τάφους παρὰ τὸ ναῦδριον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ἐν λαμπρὸν ἔργον τῆς κυκλαδικῆς τέχνης τοῦ 7ου αἰῶνος, ὁ ἀμφορεὺς μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων, AM 1958, παρ. 101-106, εὗρέθη πρὸ τινων ἐτῶν κατὰ τὴν πρώτην διάνοξιν τῆς ὁδοῦ παρὰ τοῦ τότε ἐφόρου κ. Ν. Κοντολέοντος. Μετὰ τὸ νέον εὗρημα ἡ ἐναρξίς συστηματικῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἔπρεπε νὰ ἀναβληθῇ περισσότερον. Ἡ πρὸς τοῦτο ἀναγκαία δαπάνη ἐχορηγήθη παρὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἐνηργήθη ἐπὶ δύο μῆνας τὸ φθινόπωρον τῇ βοήθειᾳ τῶν πτυχιούχων τῆς ἀρχαιολογίας δ. Ἀ. Λεμπέση καὶ Ἀ. Χριστοδουλοπούλου.

Πλὴν μικρῶν δοκιμῶν εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη τῆς κλιτύος, ἀνεσκάφη κυρίως μία στενὴ ζώνη κατὰ μῆκος τῆς δευτέρας καὶ τρίτης πρὸς τὸ τέρμα στροφῆς τῆς ἀμαξιοῦ, ἥτις εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν μετρεῖ εἰς πλάτος 8μ. καὶ τὴν δευτέραν 4.50μ. Ἀπεκαλύφθησαν δύο τμήματα συνολικοῦ μήκους 60μ. τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν πόλιν ὠδήγει εἰς τὸ ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον τῶν λαξευτῶν τάφων εἰς θέσιν Πλαγιάδες, εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Προφήτου Ἡλία³ (πίν. 160α), ἐνῶ μία διακλάδωσις πρέπει νὰ κατήρχετο πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ τὸν λιμένα τῆς Οἴας. Ἡ ὁδὸς εἶναι λιθόστρωτος καὶ σώζεται εἰς πλάτος μέχρι 3.50μ. Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἀποκαλυφθέντος

¹ Ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον τοῦτο προέρχονται καὶ οἱ κοῦροι AE 1939-1, 41 κ.έ.

² E. PFUHL, AM 1903, 2

³ P. WILSKI, Thera II, 205 κ.έ.

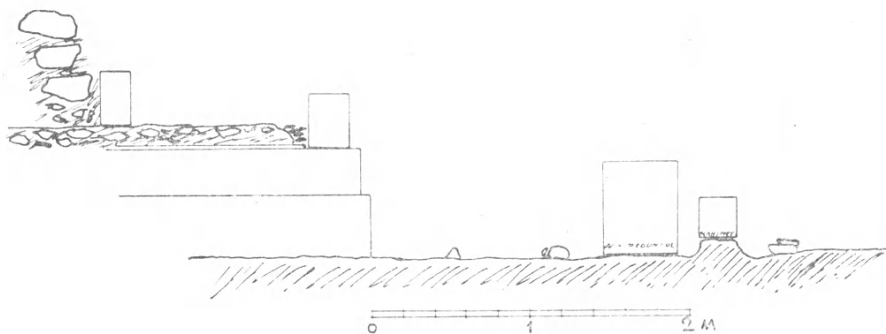
τμήματος συναντᾷ μεγάλους βράχους, ἐπὶ τῶν ὁποίων σώζονται τὰ λαξεύματα τάφων, καὶ πρέπει νὰ διέγραφε καμπύλην. Ἡ συνέχεια τοῦ λιθοστρώτου δὲν ἀνευρέθη, ἀλλ' ἡ κατεύθυνσις τῆς ὁδοῦ καθορίζεται ἀπὸ μίαν σειρὰν τριῶν τάφων, οἱ ὅποιοι ἀπεκαλύφθησαν ὑψηλότερα. Ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῆς ὁδοῦ καταλαμβάνεται ἀπὸ συνεχομένης ταφικᾶς κατασκευᾶς (πίν. 160β). Εἰς τὴν ἀνασκαφεῖσαν ζώνην παρὰ τὴν δευτέραν στροφὴν αἱ ταφικαὶ κατασκευαὶ συνεχίζονται εἰς βάθος εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, ἀλλ' ὁ προσανατολισμός των ἀλλάσσει καὶ φαίνεται ὅτι εἶχον πρόσωπον καὶ ἦσαν προσिताὶ ἀπὸ διακλάδωσιν τῆς κυρίας ὁδοῦ, ἥτις ἀπεκόπη μὲ τὰς τελευταίας ἐργασίας. Ἀναλημματικὸς τοῖχος κατὰ ἀκανόνιστον πολυγωνικὸν σύστημα συνεκράτει τὰ χῶματα τοῦ διαμορφωμένου ἔνεκα τῆς ὑψομετρικῆς διαφορᾶς ἀνδῆρου. Ὅσοι ἐκ τῶν τάφων ἐπὶ τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀνεσκάφησαν, ἀνάγονται εἰς τὸν 6ον αἰῶνα καὶ πιθανῶς ἡ χρονολογία αὕτη ἰσχύει δι' ὁλόκληρον τὴν σειρὰν. Τῆς ἰδίας ἐποχῆς εἶναι καὶ μία συστάς τάφων, ἥτις κεῖται ἐσωτερικώτερον, ἐνῶ ἡ παρὰ τὴν διακλάδωσιν μακρὰ σειρὰ εἶναι νεωτέρα, ἀνάγεται εἰς κλασσικούς, ἀκόμη καὶ πρωίμους ἐλληνιστικούς χρόνους (πίν. 161α). Τὸ τμήμα τοῦτο μερικῶς μόνον ἀνεσκάφη, διότι, διὰ νὰ μὴ διαλυθοῦν αἱ ταφικαὶ κατασκευαί, ἐν ᾧ χρόνῳ δὲν ὑπῆρχεν ἡ δυνατότης ἀμέσου ἀναστηλώσεως, ἡ ἀνασκαφή ὑπῆρξε συντηρητικὴ καὶ περιορίσθη εἰς τὰ μεταξὺ των κενά.

Οἱ τάφοι τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἦσαν ἀπλοὶ λάκκοι, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἑκαίετο ὁ νεκρός, καὶ ἡ ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωσις συνίσταται εἰς χαμηλὸν κρηπίδωμα ἐκ δύο τὸ πολὺ δόμων λαξευτῶν λίθων (πίν. 161β). Συχνὰ ἐπίσης, ἀλλ' ὄχι εἰς τάφους κειμένους ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ὑπῆρχε μόνον ὡς ἐπιτύμβιον σῆμα ἀπλοῦς κυβόλιθος φέρων ἀναγεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ (πίν. 162α). Κατὰ τὴν κλασσικὴν καὶ τὴν ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν ἡ τέφρα του συνελέγετο καὶ ἀπετίθετο ἐντὸς ἀγγείων (πίν. 162β.γ), ἀπαντοῦν δὲ καὶ ἐνταφιασμοὶ ἐντὸς ἀκανονίστου σχήματος κιβωτισσχημῶν τάφων. Ἀπαξ ἐντὸς ἐνὸς κιβωτισσχήμου τάφου εὐρέθη καὶ δευτέρα ταφή εἰς τεφροδόχον ἀγγεῖον (πίν. 163β). Τὰ κρηπιδώματα τῶν γίνονται περισσότερον ἐπιβλητικὰ (πίν. 163γ). Σημαντικώτερον εἶναι ἐν συγκρότημα οἰκογενειακῶν ταφῶν (εἰκ. 1), τοῦ ὁποίου τὸ κρηπίδωμα ἔχει μῆκος 3.05μ. καὶ ὕψος 0.70, κλείεται δὲ ὀπισθεν δι' ἡμικυκλικὸν τοίχον. Εἰς τὴν πρόσοψιν φέρει κατὰ σειρὰν πέντε κυβολίθους μὲ τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν, ὁ εἰς τῶν ὁποίων κοσμεῖται δι' ἀναγλύφου παραστάσεως. Τρεῖς ἄλλοι κυβόλιθοι ἴστανται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κρηπιδώματος, ἐνῶ ὁ πρὸ αὐτοῦ χώρος εἶναι διηρημένος διὰ μικρῶν λίθων εἰς ὀρθογώνια σχήματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπάρχουν τέσσαρες ἀκόμη κυβόλιθοι (πίν. 163α καὶ εἰκ. 1). Τὸ ταφικὸν τοῦτο συγκρότημα δὲν ἀνεσκάφη, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα τοῦ τομέως, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περικλείει ταφὰς ἐντὸς τεφροδόχων ἀγγείων. Ἡ παράστασις τοῦ ἀναγλύφου, τὸ ὅποιον φέρει τὴν ἐπιγραφήν

ΑΛΕΞΙΒΩΛΑ, εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὴν κλασσικὴν παράδοσιν καὶ ἡ μορφολογία του ἀκολουθεῖ γνωστὸν ἀττικὸν τύπον τοῦ 4ου αἰῶνος (πίν. 164)¹. Ἀλλ' αἱ ὑψηλαὶ ἀναλογίαι τῶν μορφῶν, ἡ ἔντονος καὶ ἀνήσυχος κίνησις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν λείπει ἡ κλασσικὴ ἐνότης, αἱ ἀπότομοι μεταβάσεις τῶν γραμμῶν, αἵτινες γενικῶς τείνουν πρὸς τὴν εὐθειᾶν, δεικνύουν τὸ πνεῦμα νεωτέρας ἐποχῆς, τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 3ου αἰῶνος.

Ἡ ποικιλία πάντως τῶν τύπων τῆς ταφῆς ἦτο μεγαλύτερα καὶ ἡ καῦσις, καὶ διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἀκόμη ἐποχὴν, δὲν ἀπετέλει ἀποκλειστικὸν κανόνα, διότι εὐρέθῃ καὶ εἰς λαξευτὸς θάλαμος ἐνταφιασμοῦ. Ἦτο ἀκανονίστου ἐπιμήκους σχήματος καὶ μικρῶν διαστάσεων, μήκους 1.73, πλάτους 0.98 καὶ ὕψους 0.96μ. Ἡ εἴσοδος ἐφράσσετο διὰ τοιχαρίου ἐξ ἀργῶν λίθων καὶ ἔμπρο-

Εἰκ. 1. Τομὴ συγκροτήματος οἰκογενειακῶν ταφῶν.

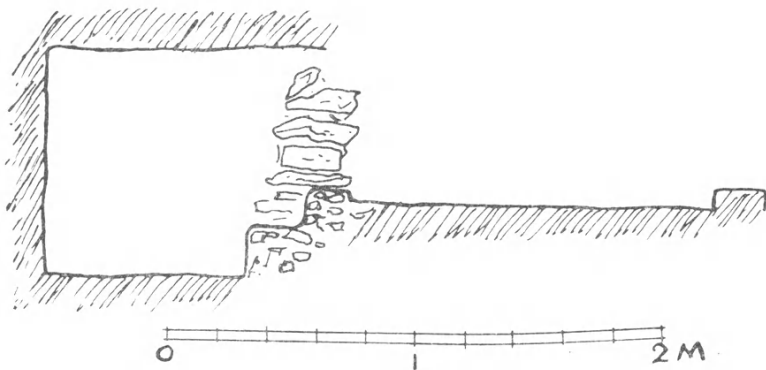
σθεν ὑπῆρχεν εἰς κυβόλιθος ἄνευ ἐπιγραφῆς (εἰκ. 2). Ὁ νεκρὸς ἔκειτο μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. Πρέπει ἐπίσης νὰ ὑπῆρχον καὶ πολυτελέστερα ταφικὰ μνημεῖα, καθὼς μαρτυροῦν τὰ εὐρήματα τῆς ἐπιχώσεως, κυρίως ἐν ἀρχαϊκὸν ἀνθέμιον (πίν. 165α) ἐξ ἐπιστέψεως ἐπιτυμβίου στήλης καὶ τμῆμα ἀετούχου ἀναγλύφου τοῦ τέλους τοῦ 5ου ἢ ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος. Ἀπὸ τὴν ἐκ δύο τοῦλάχιστον μορφῶν ἀρχικὴν σύνθεσιν σώζεται ἡ κεφαλὴ γυναικὸς πρὸς δεξιὰ· τὸ ὄνομα τῆς νεκρᾶς χαραγμένον ἐπὶ τῆς ὑπεράνω ταινίας εἶναι **ΗΥΨΙΠΥΛΗ** (πίν. 165β).

Συνολικῶς, πλὴν τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου, ἀνεσκάφησαν : ἑνδεκα λάκκοι πυρῶν (τέσσαρες κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ, πέντε ἐσωτερικώτερον καὶ δύο παρὰ τὸν θαλαμωτὸν τάφον μετὰ τὴν στροφὴν τῆς ὁδοῦ), ὅκτῳ ταφαὶ καύσεως ἐντὸς τεφροδόχων ἀγγείων καὶ ἐξ κιβωτιόσχημοι τάφοι. Τὰ κτερίσματα τῶν τάφων γενικῶς δὲν ἦσαν πλούσια, ὥς θὰ ἡδύνατο νὰ προσδοκᾷ τις ἀποβλέπων

¹ Βλ. CONZE, 320, πίν. 78.

εἰς τὸ πρῶτον εὖρημα. Τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν περιωρίζοντο εἰς ἓν ἢ δύο μελανόμορφα ἀγγεῖα, κυρίως σκύφους ἢ κύλικας, ἀττικῆς πάντοτε προελεύσεως. Οἱ σκύφοι εἶναι συνήθως πρόχειρα ἔργα· καλυτέραν ποιότητα δεικνύει μία σειρά κυλίκων τύπου Σιάνας καὶ μικρῶν καλλιτεχνῶν, δυστυχῶς συχνὰ ἐφθαρμένων ἐκ τῆς πυρᾶς. Ἐκ τῶν καλύτερον σωζομένων εἶναι :

1) Κύλιξ Σιάνας. Ἡ κόσμησις τῆς μιᾶς ὀψews εἶναι διατεθειμένη εἰς δύο ζώνας : ἄνω πλοχμὸς μὲ ἀνθέμια καὶ ἐκατέρωθεν δελφῖνες, κάτω δύο ἀντωπαὶ σειρῆνες καὶ ἐκατέρωθεν ἀνθηρες. Ἐπὶ τῆς ἄλλης ὀψews καθ' ὅλον τὸ ὕψος παρίστανται πάλιν ἀντωπαὶ σειρῆνες καὶ ἐκατέρωθεν γρύπες (πίν. 166α). Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κύκλος. Ὑψος 0.12, διάμετρος 0.215μ.

Εἰκ. 2. Τομὴ σπηλαιώδους τάφου.

2) Κύλιξ Σιάνας. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψews παρίστανται ἕξ μονομαχοῦντες πολεμισταὶ καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης τέσσαρα ζεύγη πυγμαίων. Ὑψος 0.135, διάμετρος 0.255. Ἔργον τοῦ ζωγράφου C (πίν. 166β).

3) Ταινιωτὴ κύλιξ. Ἐπὶ τῶν δύο ὀψεων παρίστανται σκηναὶ μάχης μὲ ἄρματα καὶ ἐκατέρωθεν τῶν λαβῶν σφίγγες. Ὑψος 0.15, διάμετρος 0.29μ. (πίν. 166γ).

Εὐρέθησαν ἐπίσης καὶ ἀγγεῖα ἐγχωρίου κατασκευῆς, ὡς τὰ ἐκ τοῦ Massenfund τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς Thera II, 20 εἰκ. 22, εἰς τὰ ὁποῖα συνεχίζεται ἡ ὑπογεωμετρικὴ διακόσμησις ἕως τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰῶνος. Εἰς τοὺς νεωτέρους τάφους ὡς κτερίσματα ἀπετίθεντο συνήθως μελαμβαφῇ ἀγγεῖα, σκύφοι πάλιν καὶ κύλικες, ἄνευ κοσμήσεως. Τὰ τεφροδόχα ἀγγεῖα εἶναι καὶ αὐτὰ ἐντόπια καὶ φέρουν ἀπλὴν κόσμησιν διὰ ταινιῶν. Ἐν τούτοις εὐρέθη καὶ ἓν κυπριακόν, ὡς καὶ μία ἀττικὴ ἐρυθρόμορφος πελίκη τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος. Τὸ στόμιον τῶν τεφροδόχων ἀγγείων ἐφράσσετο ἐνίοτε δι' ἐνὸς μελαμβα-

φοῦς αὐτοῦ σκυφιδίου· εἰς ἐν ἐξ αὐτῶν ἔχει χαραχθῆ τὸ ὄνομα τῆς νεκρᾶς ΚΑΛΛΙΚΛΕΙΑΣ. Ἡ ἀλλὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα ἦσαν τρεῖς γαμικοὶ λέβητες τοῦ τέλους τοῦ 5ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος (πίν. 167α.β). Μόνον ἐντὸς ἐνὸς τάφου εὐρέθησαν καὶ πῆλινα εἰδώλια.

Περὶ σσότερα κτερίσματα περιεῖχεν ὁ λαξευτὸς τάφος : εἴκοσι περίπου ἐγχώρια ἀγγεῖα μὲ ἀπλὴν γραμμικὴν διακόσμησιν, δύο πινάκια, τὰ ὅποια μιμοῦνται πάλιν ροδιακὰ πρότυπα (πίν. 167γ)¹, καὶ ἐξ μεγάλα ἀττικὰ μελανόμορφα ἀγγεῖα. Δυστυχῶς ἐντὸς τοῦ τάφου διέρρεον καὶ ἐλίμναζον ὕδατα καὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀγγεῖα εὐρέθησαν ἐντελῶς διαλελυμένα. Ἀφθονα καὶ καλῆς ποιότητος ὄστρακα ἀττικῶν μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων συνελέγησαν ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν. Μεταξὺ τούτων συγκαταλέγονται ἀρκετὰ τεμάχια δύο μελανομόρφων κρατήρων, οἵτινες φέρουν παραστάσεις πολεμιστῶν, συγκολληῖται δὲ ἐξ ἑκατοντάδων θραυσμάτων καὶ ἀποκαθίσταται σχεδὸν ὁλόκληρος εἷς μελανόμορφος ἀμφορεύς, ὁ ὅποιος ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως φέρει παράστασιν πομπῆς θεῶν (εἰκονίζονται κιθαρῳδὸς Ἀπόλλων, Ἑρμῆς καὶ δύο θεαί) καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης σκηνὴν ἀποχαιρετισμοῦ ζεύγους πολεμιστῶν. Ἡ κορινθιακὴ κεραμικὴ ἀντιπροσωπεύεται διὰ δύο ἢ τριῶν κοτυλῶν, ἐνῶ δείγματα τῆς λακωνικῆς, τὰ ὅποια ἀπαντοῦν τόσον ἀφθονα ἐν Σάμῳ, μολονότι ἡ Θήρα ὑπῆρξεν ἀποικία τῆς Σπάρτης, λείπουν παντελῶς.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Ὡς τὰ ὄστρακα Thera II, 72, εἰκ. 249-50.

31. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ

Ὡς πᾶσα πόλις κατοικηθεῖσα συνεχῶς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, οὕτω καὶ ἡ Μυτιλήνη παρέχει πλεῖστα ὅσα δυσεπίλυτα τοπογραφικὰ προβλήματα, διότι, καθ' ἣν ἔκτασιν ὁ σύγχρονος οἰκισμὸς συμπίπτει πρὸς τὸν ἀρχαῖον, καλύπτει τὰ λείψανα τούτου μὴ ἐπιτρέπων τὴν ἔρευναν εἰ μὴ εἰς τυχαίως διαθέσιμα σημεῖα καὶ ὑπὸ ὅρους λίαν δυσμενεῖς, ἐπειδὴ ἡ συνεχὴς οἰκοδόμησις, ταραττούσα μέχρις αὐτοῦ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τὰς παλαιότερας φάσεις, ἀφανίζει ἢ παραμορφώνει τὰς ἀρχαιότερας κατασκευάς, εἰς βαθμὸν ὥστε ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἐρμηνεία των νὰ ἀποβαίνῃ ἰδιαιτέρως δυσχερὴς. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ συστηματικὴ ἀκόμη παρακολούθησις πάσης ἐκσκαφῆς καὶ τῶν τυχαίων ἐν γένει εὐρημάτων καὶ ἡ ἀνάληψις περαιτέρω ἐρευνῶν εἰς τὰς ἐκάστοτε παρεχομένας εὐκαιρίας, ἐκτὸς τῆς πιθανότητος μηδαμικοῦ ἢ καὶ ἀρνητικοῦ ἀποτελέσματος ἔχει ν' ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὴν τυχαίαν σποραδικότητα τῶν ἐρευνωμένων σημείων, ἔνεκα τῆς ὁποίας εἰς ὀλίγας μόνον περιπτώσεις τὰ διάσπαρτα εὐρήματα θὰ παρουσιάσουν ἀλληλουχίαν τινὰ πρὸς ἀμοιβαίαν συμπλήρωσιν τῶν δεδομένων καὶ διαφώτισιν ἐνίων ἐκ τῶν προκυπτόντων προβλημάτων.

Ἡ Μυτιλήνη ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρως ἀτυχὴς ἀπὸ ἀπόψεως ἐρεύνης καὶ ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας τῶν τυχαίων εὐρημάτων. Μετὰ τὴν πρώτην σοβαρὰν ἐπιστημονικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ Α. CONZE¹ καὶ τὴν λαμπρὰν τοπογραφικὴν ἔρευναν τοῦ R. KOLDEWEY², συστηματοποιήσαντος πάντα τὰ μέχρι τοῦ 1886 γνωστὰ στοιχεῖα, μικράν, ἔμμεσον κυρίως, συμβολὴν ἀπετέλεσε λήγοντος τοῦ 19ου αἰ. τὸ εἰς τὰς IG XII,2 προσηρητημένον φροντίδι τοῦ ἐκδότου W. Paton διάγραμμα τῆς πόλεως, μὲ τὰς ἀκριβεῖς θέσεις ἀνευρέσεως τῶν γνωστῆς προελεύσεως ἐπιγραφῶν σημειωμένας ἐπ' αὐτοῦ.

Ἡ μετὰ τινὰ ἔτη ἐνσωμάτωσις τῆς νήσου εἰς τὸ ἐλληνικὸν κράτος διέψευσε τὰς πρὸς ὠθησιν τῆς ἐρεύνης προσδοκίας³. Ἡ πρώτη, ἅμα σχεδὸν τῇ καταλήψει, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ⁴ ἐπὶ τοῦ κάστρου ἐγκατελείφθη ἀνευ ἀποτελέσματος. Ἡ κατὰ τὴν ἐπομένην δεκαετίαν παρασχεθεῖσα ἀφορμὴ ἐρεύνης κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τὸ θέατρον κλειτύος εἰς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως περιωρισμένως καὶ

¹ Reise auf der Insel Lesbos, Hannover 1860.

² Die antiken Baureste der Insel Lesbos, Berlin 1890, 3-16 πίν. 1, 2 καὶ 3. Βλ. καὶ 65-68, πίν. 29.

³ Πρβλ. Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ἐν ΑΕ 1913, 221.

⁴ ΠΑΕ 1913, 117-118 καὶ ΑΕ 1914, 140-141.

ἐπιπολαίως ἐχρησιμοποιήθη¹. Ἀλλ' ἡ μεγαλύτερα ἀπώλεια διὰ τε τὴν πόλιν καὶ τὴν ἐπιστήμην ἦτο ἡ ἐν σπουδῇ κατακάλυψις καὶ μερική καταστροφή μεγάλης, θαυμασίας διατηρήσεως, στοᾶς, ἀποκαλυφθείσης κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς προσφυγικῆς ἀγορᾶς παρὰ τὸν βόρειον λιμένα (Ἐπάνω Σκάλα). Περὶ τοῦ εὐρήματος οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη εἰδησις ἐδόθη, μόνος δὲ μάρτυς παραμένει τὸ ὑστερώτερον ἀποκαλυφθὲν δυτικὸν ταύτης ἄκρον. Ὅμοιαν τύχην εἶχον καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ κτηρίου τοῦ ΙΚΑ, ἀμέσως πρὸς Ἀνατολὰς τῆς προσφυγικῆς ἀγορᾶς, ἀποκαλυφθέντα τὸ 1951 θεμέλια, περὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχει μόνον διάγραμμα ἐκτελεσθὲν πρὸ τῆς καλύψεώς των. Ταῦτα ἐθεωρήθησαν τότε συνέχισις τῆς στοᾶς, νεώτερα ὅμως εὐρήματα, περὶ ὧν κατωτέρω, φαίνονται ἄγοντα εἰς διάφορα συμπεράσματα.

Μετὰ λοιπὸν τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ καὶ τοῦ δυτικωτέρου τμήματος τῶν παρὰ τὴν Ἐπάνω Σκάλαν τουρκικῶν νεκροταφείων, δὲν διετίθεντο πρὸς ἔρευναν εἰ μὴ μόνον τὰ ἐναπομένοντα ἀνατολικῶς μέρη τῶν ἐν λόγῳ νεκροταφείων, ἅτινα τελευταίως παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Δήμου Μυτιλήνης πρὸς αὐτοστέγασιν προσφύγων, ἀφοῦ ἀπεμακρύνθησαν οἱ ἐπ' αὐτῶν ἐν τῷ μεταξύ ἀνεγερθέντες οἰκίσκοι καὶ ἐργαστήρια.

Ἐκεῖ ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ ἐπεμβάσεως τῆς Ὑπηρεσίας. Μετὰ δὲ τὴν διὰ τῶν πρώτων δοκιμαστικῶν ἐρευνῶν ματαίωσιν τῆς οἰκοδομήσεως ἐδημιουργήθη ἀρχαιολογικὸς χῶρος, ἐφ' οὗ ἀνελήφθησαν ἐν συνεχείᾳ συστηματικαὶ ἀνασκαφαί. Ὁ χῶρος οὗτος κεῖται μεταξύ τῶν ὁδῶν Νικομηδείας καὶ Δικελῆ, ὀλίγον πρὸς τὰ δεξιὰ (ἀνατολικῶς) τοῦ τέρματος τῆς συνδεούσης τοὺς δύο λιμένας ἐμπορικῆς ἀρτηρίας τῆς πόλεως.

Ἀφ' ἐτέρου ἐκ τῶν παλαιότερον σημειωθέντων κατὰ τὸν προσφυγικὸν συνοικισμόν εὐρημάτων ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον εἶχον τὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Χωράφας, εἰς τὸ κάτω (νοτιοανατολικὸν) τμήμα τούτου, ἐπισημανθέντα πρὸ τριακονταετίας περίπου μωσαϊκά². Ἐπειδὴ δὲ λόγῳ τῆς ἀμέσου γειτνιάσεως οἰκῶν παντοίους κινδύνους διέτρεχον ταῦτα, ἐφαίνετο ἐπιβαλλομένη προκαταρκτικὴ τις ἔρευνα διὰ τὴν λήψιν τῶν ἀναγκαίων πρὸς ἐξασφάλισίν των μέτρων.

Ἐπελέγησαν οὕτω ὡς μᾶλλον ἐπιτακτικώτεροι οἱ δύο οὗτοι τομεῖς πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Α. Ἀνασκαφαὶ Ἐπάνω Σκάλας. Ἡ ἐπέμβασις εἰς τὴν ἀπόπειραν οἰκοδομήσεως ὠδήγησε κατὰ πρώτον εἰς τὴν μερικήν ἀποκάλυψιν μεγάλου

¹ Βλ. ΠΑΕ 1926, 147-149. ΑΔ 9, 1924-25 Παράρτ. 44-50 (πρβλ. εἰδικῶς σ. 48) καὶ ΑΔ 11, 1927-28 Παράρτ. 17-18, πρβλ. καὶ σ. 19 καὶ 21.

² Ἀλλαι μικροανασκαφαὶ καὶ τυχαῖα εὐρήματα, ὡς παρὰ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον καὶ τὸ Ε' Δημοτικὸν Σχολεῖον, οὐδέποτε ἐδημοσιεύθησαν.

² Βλ. ΑΑ 45, 1930, 144.

κτηρίου χρονολογούμενου ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ εὐρεθέντων νομισμάτων εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίου (317-361 μ.Χ.).

Ἡ οἰκία, οὐδεὶς τῶν χώρων τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη εἰσέτι πλήρως, ἀπετελεῖτο ἀπὸ κεντρικὴν αὐλὴν, πλάτους 7 μ., μὲ δωμάτια ἑκατέρωθι. Ἡ αὐλὴ αὕτη εἶναι πλακόστρωτος ἔχουσα ἐν τῷ μέσῳ ὀρθογώνιον βύθισμα (impluvium, πίν. 168α), βάθους 0.18 καὶ πλάτους 2.20 μ., ἐπεστρωμένον καὶ ἐπενδεδυμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν. Ἐπὶ τῶν κατὰ τὰς γωνίας πλακῶν τοῦ πλαισίου τετραγωνικῇ (0.45×0.40) ἔκτασις τῆς ἐπιφανείας των εἶναι ἀδρότερον ἐπεξεργασμένη πρὸς ἑδρασιν προφανῶς κιόνων ἢ πεσσῶν, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ἡ στέγη τοῦ αἰθρίου. Ὁμοίαν ἐπεξεργασίαν φέρει καὶ ἄλλη, πλάξ κατὰ τὴν μακρὰν πλευράν, εἰς ἀπόστασιν 2.50 σχεδὸν μ. ἀπὸ τῆς γωνίας (ἐξ οὗ εἰκάζεται συνολικὸν μῆκος τῆς πλευρᾶς 5.40 μ. περίπου).

Ἐκ τῶν ἑκατέρωθι δωματίων πληρέστερον ἡρευνήθη τὸ πρὸς Α. ἀποκλήθην Δωμάτιον ΙΙΙ. Ἡ εἴσοδος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄνοιγμα πλάτους 2.22 μ. μὲ τὰς ἄνευ ἰδίας διαμορφώσεως παραστάδας ἐπικεχρισμένας διὰ κονιάματος, ὥστε νὰ ἀποκλείηται ἡ ὑπαρξὶς θυρῶν. Μὲ λευκὸν ἐπίσης κονίαμα κοσμούμενον διὰ γραμμικῶν σχεδίων (πίν. 168β) εἰς μέλανας, ἐρυθροὺς καὶ κιτρίνους χρωματισμοὺς ἦσαν ἐπικεχρισμένοι καὶ ἐσωτερικῶς οἱ τοῦχοι τοῦ δωματίου, ὅπως καὶ ἡ πρὸς τὸ αἶθριον (ἑκατέρωθι τοῦ ἀνοίγματος) μόνη ἀποκαλυφθεῖσα ἐξωτερικὴ ὕψις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὸ δάπεδον ἐν τούτοις τοῦ δωματίου ἀπετελεῖτο ἀπλῶς ἐκ πεπατημένης γῆς, πρὸς τὴν εὐτέλειαν δὲ ταύτην τοῦ δαπέδου φαίνεται συνάδουσα καὶ ἡ ἐν αὐτῷ συλλεγεῖσα ἄφθονος κεραμικὴ, συνισταμένη κατὰ μέγα μέρος εἰς μαγειρικὰ σκεύη. Πρὸς τοιαύτην, βοηθητικὴν, χρῆσιν τοῦ δωματίου συνταυτίζεται καὶ τὸ εἰς τὸ ΝΔ. τούτου ἀνευρεθὲν τετράγωνον (1.10×1.10) φρέαρ μὲ τοιχώματα ἐκ πελεκητῶν λίθων.

Ἐκτὸς τῆς μικρᾶς, σχετικῶς, ποσότητος λεπτοτέρων ἀγγείων καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις, καὶ δὴ καὶ πληθὺς λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν, ἐνίοτε μετὰ πλαισίων ἐξ ἀπλῶν κυματίων, μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὶν ἄνω ὀρόφου διαφόρου, βεβαίως, προορισμοῦ. Ἐκ τούτου ἴσως προέρχεται καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς μαρμαρίνων λεκανῶν, ὡς καὶ τεμάχια γλυπτῶν, προερχόμενα (ἐκτὸς ἑνὸς) ἐξ ἀγαλακτίου Κυβέλης.

Ἐντὸς τοῦ δωματίου τούτου ἐγένετο καὶ μικρὰ δοκιμαστικὴ σκαφὴ τῶν βαθυτέρων στρωμάτων παρασχοῦσα ἄφθονον ὑστεροελληνιστικὴν κεραμικὴν ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου σχεδὸν τοῦ δαπέδου του.

Ἐτι ἐλλιπέστερον ἡρευνήθη τὸ κατὰ τὴν δυτικὴν (ΒΔ.) πλευράν τοῦ αἰθρίου δωματίου ΙΙ μὲ συνεχὲς στρώμα καύσεως καὶ τινας λύχνους, ἐπιβεβαιοῦντας τὴν εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ. χρονολόγησιν τοῦ κτηρίου, καίτοι ἡ κεραμικὴ, κατὰ τὰ δεδομένα τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεῦνης τῶν εὐρημάτων ἄλλων περιοχῶν, χρονολογεῖται γενικῶς εἰς τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα. Αὕτη ἀποτε-

λεῖται κυρίως ἐξ ἀγγείων τῆς κατηγορίας Τσανταρλῆ¹ καὶ εἰς μικροτέραν ἀναλογία ἐκ τῶν ὑστερορωμαϊκῶν ἐρυθρῶν² ἀγγείων, καθὼς καὶ ἐκ τῶν σημειωθέντων μαγειρικῶν σκευῶν³.

Κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ αἰθρίου διέρχεται ὀχρεός, εἰς ὃν καταλήγει ὅπῃ ἐκροῆς κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ impluvii. Εἰς αὐτὸν ἐπίσης διωχετεύοντο τὰ πλεονάζοντα ἐκ τῆς χρήσεως ὕδατα τοῦ ἐν τῷ δωματίῳ III φρέατος δι' ὅπῃς διαπερώσης τὸν πρὸς τὴν αὐλὴν τοῖχον τοῦ δωματίου. Τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦ αἰθρίου ἐφάπτεται κλίμαξ ἐκ τεσσάρων βαθμίδων πλάτους 0.80 μ. Εἰς τὸ ὕψος τοῦτο σχηματίζεται πλατύσκαλον, διαστάσεων 0.80 × 0.80, ὅθεν ἐτελεῖτο, προφανῶς, ἡ κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Β. στροφή τῆς κλίμακος. Τοῦ βορείου τούτου σκέλους τῆς ὑπόβαθρον, φαίνεται, ἀποτελεῖ ὁ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ αἰθρίου καὶ πρὸ τοῦ δωματίου II πρόσθετος τοῖχος τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὴν κλίμακα πάχους διακρινόμενος καὶ οὗτος, ὡς καὶ τὸ νότιον σκέλος τῆς κλίμακος, διὰ τὴν ἀμελεῖ κατασκευὴν του καὶ μάλιστα διὰ τὴν εὐρυτάτην χρῆσιν ἀρχαιοτέρου οἰκοδομικοῦ ὕλικου, ἐν ᾧ καὶ ἰωνικὸν κιονόκρανον τῶν ὑστάτων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Δι' ὃ συναπτέα ἡ κλίμαξ πρὸς δευτέραν φάσιν τοῦ κτηρίου, πρὸς ἣν πιθανῶς ἀντιστοιχεῖ καὶ ἄλλος χώρος διαφόρου προσανατολισμοῦ πρὸς Νότον τοῦ αἰθρίου, μετὰ μωσαϊκοῦ δαπέδου, ἐφ' οὗ σφίζονται νῦν ἀπλᾶ πλαίσια ἐκ μελαίνων τὸ μὲν πορτοκαλλιοχρόων τὸ δὲ ψηφίδων, καὶ ἔχνη ἄλλης διακοσμήσεως (διὰ μέλανος). Τὸ δάπεδον τοῦτο εὐρίσκεται εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0.56 μ. ἀνώτερον τοῦ αἰθρίου· δὲν εἶναι δὲ ἴσως τυχαῖον τὸ γεγονός ὅτι καὶ τὸ μωσαῖον τμήμα τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς τοῖχου τοῦ αἰθρίου εὐρέθῃ σφζόμενον εἰς ὕψος μικρότερον τῶν ἀκραίων τμημάτων τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ εἰς ἐπίπεδον ἀντίστοιχον πρὸς δάπεδον ἐκ κονιάματος ἐφαπτόμενον τούτου κατὰ τὴν ἐτέραν πλευρὰν — ὑπόστρωμα, πιθανῶς, μωσαϊκοῦ δαπέδου χώρου παρακειμένου τοῦ πρὸς Δυσμὰς δωματίου, ὅπου ἀντιθέτως, διετηρήθη καὶ τὸ μωσαϊκόν.

Τὸ κύριον ὅμως ἐνδιαιφέρον τῆς ἀνασκαφῆς μετετοπίσθη δυτικώτερον, ὅταν διεπιστώθη ὅτι ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ΒΔ. δωματίου II ἤρειδετο ἐπὶ ἀρχαιοτέρου τείχους. Τοῦτο ἦτο κατεσκευασμένον ἐκ ροδίζοντος τραχείτου⁴ προσλαβόντος ἑτέρου μὲν φαιᾶν ἑτέρου δὲ πορφυρίζουσαν ἀπόχρωσιν. Εὐμεγέθεις πλίνθοι συνηρμοσμέναι κατὰ τὸ πολυγωνικὸν σύστημα σχηματίζουν ἑκατέραν

¹ Βλ. AM 37, 1912, 344-407.

² Βλ. Hesperia 2, 1933, 296-298 (Late Roman Ware B).

³ Ὁμοία παραδείγματα βλ. ἐν H. S. ROBINSON, Pottery of the Roman Period, Chronology (The Athenian Agora V), Princeton 1959, G 193, πίν. 7, J 55, 56, 57, πίν. 11, K 92, 93 καὶ 97-105, πίν. 14 χρονολογούμενα ἐκεῖ εἰς τοὺς περὶ τὸ 300 μ.Χ. χρόνους (ἀλλὰ καὶ εἰς εὐρήματα τῆς ὑπὸ τῶν Ἐρουλῶν καταστροφῆς τῶν Ἀθηνῶν τὸ 267 μ.Χ.).

⁴ Ὁμοίος λίθος ἐξάγεται σήμερον ἐκ τῶν λατομείων κατὰ τὰ Μιστερνά, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τῆς νήσου, 18 χιλιόμετρα βορείως τῆς Μυτιλήνης.

τῶν ὀψων, ἐνῶ τὸ μεταξὺ αὐτῶν διάστημα πληροῦται κονιορτοποιημένων, ἀλλ' ἐνίοτε ἱκανοῦ μεγέθους, ἀποτριμμάτων τοῦ αὐτοῦ ὕλικου (πίν. 169α). Τὸ ὀλικὸν αὐτοῦ πάχος εἶναι περὶ τὰ 2.75 μ., ἥτοι δέκα ποδῶν. Ἡ κατασκευὴ του δύναται κατὰ προσέγγισιν νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἐκ τῆς συναφοῦς κεραμεικῆς, συνισταμένης εἰς μελαμβαφῇ ἀττικὰ ὄστρακα καὶ εἰς τεμάχια ἐγγωρίων μελανῶν ἀγγείων (lesbian bucchero¹), ἐφ' ὧν εἶναι προφανῆς ἡ τάσις μιμήσεως τῶν ἀττικῶν διὰ τῆς προσδόσεως ἐντόνως μελανοῦ χρώματος καὶ τῆς ἰσχυρᾶς στιλβώσεως τῆς ἐπιφανείας.

Τὸ τεῖχος ἔχει κατεϋθύνσιν ΒΑ. - ΝΔ., ἣν ἠκολούθησεν ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐρειδομένη, ἐπτὰ σχεδὸν αἰῶνας μεταγενεστέρα, ρωμαϊκὴ οἰκία. Τὴν συνάφειαν—καὶ τὴν ἐν χρόνῳ συνύπαρξιν—οἰκίας καὶ τείχους ἐπιβεβαιοῦ καὶ ὁ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ αἰθρίου ὀχετός, ὅστις, στενούμενος, συνεχίζεται διαπερῶν τὸ τεῖχος, ὥστε τὰ ἐκ τῆς οἰκίας καὶ τῆς πόλεως γενικῶς ὕδατα νὰ διοχετεύωνται εἰς τὸν ἔμπροσθεν τοῦ τείχους διερχόμενον μείζονα ὑπόνομον. Οὗτος βαίνει ἐπὶ δύο τοίχων ἐξ ἀργῶν λίθων, ὧν ὁ μὲν προσκεκολλημένος πρὸς τὸ τεῖχος ἔχει πάχος 0.55 μ., ὁ δ' ἐναντι τούτου 0.70 μ. καλύπτεται δὲ διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων πλακῶν φαιοῦ ἢ ροδίζοντος τραχείτου (βλ. πίν. 169α). Ἐτι δυτικώτερον καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ ὑπονόμου πλέγμα τοίχων, ὧν οἱ μὲν παράλληλοι πρὸς τὸ τεῖχος οἱ δὲ κατ' ὀξείαν γωνίαν συναντῶμενοι πρὸς τούτους, σχηματίζει μικρῶν σχετικῶς διαστάσεων τραπεζιοσχήμους χώρους, εἰς δύο τοῦλάχιστον σειράς, πρὸ τοῦ τείχους. Ὁ μόνος πλήρως ἐρευνηθεὶς τῶν χώρων τούτων ἦτο κατὰ μέστος τεμαχίων ὀξυθυμένων ἀμφορέων.

Τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἀπεκαλύφθη εἰς μῆκος 20 σχεδὸν μέτρων, εὐρίσκεται εἰς ἣν θέσιν θὰ ἀνέμενέ τις τὸ πρὸς τὸν βόρειον λιμένα στόμιον τοῦ ἀρχαίου εὐρίπου καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς νησίδος.

Ἐκ τυχαίων εὐρημάτων διεπίστωσα ὅτι κατὰ τὸ ἐναντι τῆς ποτε νησίδος τμήμα τῆς πόλεως διήρχετο κατὰ μῆκος τοῦ βορείου λιμένος ἐπιθαλάσσιον τεῖχος, τὴν ὑπαρξιν τοῦ ὁποίου δὲν σημειοῖ ὁ KOLDEWEY στερούμενος τότε σχετικῶν δεδομένων. Συνέχισις τούτου φαίνεται ὅτι ἦσαν τὰ κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ κτηρίου τοῦ ΙΚΑ, περὶ τὰ 100 μ., πρὸς Α. τῆς ἀνασκαφῆς μας καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ τείχους θεμέλια, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ μεγάλου (3.30 μ.) πάχους των καὶ τῆς κατεϋθύνσεώς των (στοιχεῖα εἰλημμένα ἀπὸ τὸ κατὰ τὸν χρόνον τῆς εὐρέσεώς των συνταχθὲν διάγραμμα).

Τὸ ἐπιθαλάσσιον τοῦτο τεῖχος θὰ ἔπρεπε νὰ κάμπτεται ἀντιστοίχως πρὸς τὸ ἡμέτερον ὀλίγον ἀνατολικώτερον τοῦ ΙΚΑ, ἵνα σχηματίσῃ τὴν ἐτέραν πλευρὰν τοῦ στομίου τοῦ εὐρίπου. Ἐλάχιστος χώρος ἀπομένει νῦν διαθέσιμος

¹ Βλ. BSA 32, 1932, 51-56.

πρὸς ἔρευναν μεταξὺ τῶν ἐκεῖ οἰκοδομῶν καὶ ὁδῶν, ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ θὰ εἶχεν ἡ διαπίστωσις τῶν τοπογραφικῶν τούτων δεδομένων, ἀξίζει τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν συναφῶν δυσχερειῶν κατὰ τὴν προσεχῇ ἀνασκαφικὴν περίοδον.

Β. Ἀνασκαφὴ Χωράφας. Ἡ θέσις, ἐνθα εἶχεν ἄλλοτε διαπιστωθῇ ἡ ὑπαρξίς μωσαϊκῶν δαπέδων μετὰ παραστάσεων ἐπὶ τῆς νῦν ὁδοῦ Αἰσχίνου, κεῖται ὀλίγον κατωτέρω τῆς ὁδοῦ Ζαλόγγου, τῆς ἐκ τοῦ νῦν Παιδικοῦ Σταθμοῦ, ἄλλοτε Τσινάρ Τζαμί, πρὸς Βορρᾶν ἐλαφρῶς ἀνερχομένης κυρίας ἀρτηρίας τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμού τῆς σημειούσης καὶ τὸ ὄριον τῆς ἀποτομωτέρας κλίσεως τῆς ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον θέατρον κλειτύος πρὸς τὸ ἐν συνεχείᾳ πρὸς Ἀνατολὰς ἀπαλώτερον σβήσιμόν της.

Ἡ πρώτη αὕτη ἔρευνα ἀποσκοποῦσα εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐκτάσεως, ἣν καταλαμβάνουν τὰ μωσαϊκά, καθωρίσθη ἀπὸ τὰς ὑφισταμένας συνθήκας τῆς ἐν κατοικουμένῳ χώρῳ ἀνασκαφῆς ἐπὶ στενῆς σχετικῶς ὁδοῦ, μὲ τοὺς ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς κυκλοφορίας, τῆς γειτνίασεως οἰκιῶν καὶ μανδροτοίχων καὶ τῆς διελεύσεως ὑπονόμων προκύπτοντας περιορισμούς. Δι' ὃ καὶ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνασκαφῇ, ἂν ὅχι ἐξ ὀλοκλήρου τοῦλάχιστον εἰς ἱκανοποιητικὴν ἔκτασιν, ἔστω καὶ εἰς τῶν διαπιστωθέντων χώρων οὔτε νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἀνασκαφή, ἐκεῖ ὅπου καταφανῶς συνεχίζοντο αἱ παραστάσεις. Ὅπως δὲ ὅποτε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔστω καὶ ἐλλιποῦς ταύτης ἐρεῦνης ὑπῆρξαν ἀπροσδοκῆτως λαμπρά.

Ἀπεκαλύφθησαν μερικῶς τρεῖς χῶροι ἐπεστρωμένοι διὰ μωσαϊκοῦ δαπέδου. Οἱ δύο τούτων, ἀνατολικῶς, χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοίχου Β.-Ν. κατευθύνσεως πλάτους 0.60 μ., εὐτελεστάτης, σχεδὸν μόνον ἐκ χρώματος, κατασκευῆς. Οὗτος εἶχεν ἐπαλειφθῇ διὰ 2-3 στρωμάτων κονιάματος, ὣν τὸ κατώτερον κοσμούμενον δι' ἐρυθρῶν ταινιῶν τὸ δὲ ὑπερκείμενον διὰ πολυπλοκωτέρου γραμμικοῦ σχεδίου μὲ χρῆσιν καὶ μέλανος. Τὰ δύο δωμάτια ἐπεκοινώνουν διὰ θύρας, ἥς ἀπεκαλύφθη μικρὸν μόνον τοῦ ἐκ πλακῶν τραχείτου οὐδοῦ. Ἀγνωστος τυγχάνει ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀμφοτέροι οἱ χῶροι οὗτοι ἐκλείοντο ἀπὸ τῆς κοινῆς βορείου των πλευρᾶς, ὅπου καίτοι ἐκ τῆς πλαισιώσεως τοῦ δαπέδου καὶ τῆς διακοπῆς τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου εἶναι βεβαιωμένον τὸ σημεῖον, ἐνθα τὰ δωμάτια ταῦτα τερματίζονται, δὲν ἀνευρέθη ὁ ἀντίστοιχος τοῖχος.

Ἐκ τῶν δύο δωματίων τοῦ μὲν δυτικοῦ (δωματίου II) ἀπεκαλύφθη τμήμα σχήματος Γ μὲ τὸ ἕτερον τῶν σκελῶν κατὰ μῆκος τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ διηρημένου εἰς ρομβοειδῇ πλαίσια ἀκτινηδὸν διατεταγμένα περίξ κεντρικοῦ ὀκταγώνου¹. Ἐντὸς ἐκάστου

¹ Ἡ τοιαύτη διάταξις, γνωστὴ καὶ ἐξ ἄλλων ρωμαϊκῶν μωσαϊκῶν, ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τῆς Ἐρεσοῦ (βλ. ΑΔ 12, 1929, 37, πίν. 2).

τούτων εἰκονίζεται ἀνὰ ἓν ζῶον ἢ πτηνόν, ὅτε μὲν ἰστάμενον ὅτε δὲ εἰς ζωηρόν κίνησιν (πίν. 169β). Τοὺς πρὸς τὸ πλαίσιον τοῦ ὄλου πεδίου καταλειπομένους εὐρεῖς τριγωνικοὺς χώρους πληροῦν φυτόμορφα κοσμήματα. Δύο μόνον τῶν πλευρῶν τοῦ κεκοσμημένου πεδίου ἀπεκαλύφθησαν μὲ ὁκτῶ ἐν συνόλῳ πλαίσια (καὶ τὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς οὐχὶ πάντα πλήρως) καὶ μικρότατον τοῦ κεντρικοῦ ὁκταγωνικοῦ ἐμβλήματος.

Τοῦ παρακειμένου δὲ ἀνατολικοῦ δωματίου I ἀπεκαλύφθη συμπαγὲς ὀρθογώνιον τμήμα κατὰ τὴν ΒΔ. αὐτοῦ γωνίαν. Τόσον ἡ διάταξις ὅσον καὶ τὰ θέματα τῶν παραστάσεων τοῦ μωσαϊκοῦ εἶναι ἐδῶ ὅλως διάφορα. Αἱ παραστάσεις περιορίζονται ἐντὸς ὀρθογωνίων, τετραγώνων σχεδόν, πλαισίων (0.74×0.71) χωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ πλοχμοῦ. Δύο τοιαῦτα πλαίσια, ὑπερκείμενα ἀλλήλων, ἀπεκαλύφθησαν πλήρως. Αἱ παραστάσεις ταυτίζονται εὐχερῶς ἐκ τῶν ἐπεξηγηματικῶν ἐπιγραφῶν ὡς σκηναὶ κωμωδιῶν τοῦ Μενάνδρου, καὶ δὴ καὶ ἡ μὲν κατωτέρα τῆς ἐκ τοῦ τίτλου σχεδὸν μόνον γνωστῆς Μεσσηνίας (πίν. 170) ἢ δ' ὑπὲρ αὐτὴν τῶν κατὰ μέγα μέρος σωζομένων Ἐπιτρεπόντων¹ (πίν. 171). Ὑπὲρ τὰ δύο ταῦτα πλαίσια διεπιστάθη ἡ ὑπαρξίς ἐτέρων δύο παρακειμένων ἀλλήλοις, ὧν τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ἀρκετὰ ἐκεῖθεν τῶν ὑπ' αὐτό. Ἐκ τῆς ἐν αὐτῷ παραστάσεως ἀπεκαλύφθη μόνον τὸ κάτω μέρος μὲ κωμικὸν προσωπεῖον (εἰς κλίμακα μείζονα τῶν παραστάσεων τῶν κωμωδιῶν) φερόμενον ὑπὸ χειρός. Παρίστατο ἄρα γε ὁ ποιητὴς ἀτενίζων ἵνα ἐμπνευσθῇ τὰ προσωπεῖα, ὡς εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Λατερανοῦ;

Ὅμοιον θέμα εἶχε καὶ παράστασις εὐρεθεῖσα πρὸς Ν. Ἐνταῦθα ὅμως τὸ μοναδικὸν ἀποκαλυφθὲν πεδίον περιβάλλεται ὑπὸ εὐρυτάτου (ἀριστερὰ τοῦλάχιστον) πλαισίου συνεχομένων τετραφύλλων ροδάκων. Ἡ σκηνὴ ἔχει ληφθῇ ἐκ τοῦ ἱκανῶς γνωστοῦ Φάσματος, τὰ ὀνόματα ὅμως τῶν προσώπων δὲν ἀναγράφονται². Τοῦ χώρου τούτου δύναται νὰ καθορισθῇ μόνον ἡ βό-

¹ Τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων ἀναγράφονται ὡς : Σύρος, Σμεικρίνης, Ἀνθρακεύς. Ἐκ τούτων ὁ μὲν Σμεικρίνης εἶναι ὁ πατὴρ τῆς Παμφίλης, ὁ δὲ Σύρος ἐκφέρεται ἐν τῇ κωμωδίᾳ Συρίσκος (πρβλ. στ. 94 [53]) ἀλλ' αὐτὸς οὗτος εἶναι καὶ ἀνθρακεύς (στ. 81 [40]). Ἡ μόνη γνωστὴ σκηνή, ἥτις δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς παραστάσεως εἶναι ἡ καὶ τὸν τίτλον τῆς κωμωδίας παρασχούσα σκηνή τῆς δευτέρας πράξεως, ὅπου παρευρίσκονται οἱ δύο δοῦλοι Δᾶος καὶ Συρίσκος, ὁ δεῦτερος μετὰ τῆς γυναικὸς του καὶ τοῦ μικροῦ ἐκθέτου τέκνου τῆς Παμφίλης, καὶ ὁ Σμεικρίνης, εἰς ὃν οἱ δύο δοῦλοι ἀναθέτουν τὴν ἐπίλυσιν τῆς διαφορᾶς των. Ὡστε ὁ Σύρος ἐπέχει μᾶλλον τὴν θέσιν τοῦ Δᾶου τῶν χειρογράφων, καίτοι παρίσταται φέρων φαρέτρان καὶ βέλη, ἐνῶ εἰς τὴν κωμωδίαν ἐμφανίζεται ὡς ποιμὴν (βλ. στ. 67-68 [26-27]). Πρὸς τοῦτο δὲ συμφωνεῖ καὶ ἡ ἐν τῷ μωσαϊκῷ ἀπόδοσις τῆς παραστάσεως εἰς τὸ β' μέρος τῆς κωμωδίας.

² Κατ' ἀτυχή συγκυρίαν καὶ ἐκ τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως γνωστὸν εἶναι μόνον τὸ ὄνομα τοῦ πρωταγωνιστοῦ Φειδίου. Τὸ θύρωμα, ἀριστερά, παριστᾷ βεβαίως τὸ ἐν εἵδει ἱεροῦ ἄνοιγμα πρὸς τὴν γειτονικὴν οἰκίαν, δι' οὗ ἡ μήτηρ ἐπεκονώνει κρύφα πρὸς τὴν ἐκεῖ διαμένουσαν κλεψίγαμον θυγατέρα· ἐκ τούτου δὲ καὶ εἰκονίζεται ἐξερχομένη ἡ κόρη. Ἐκ

ρειος πλευρὰ ἐκ τοῦ μόλις ἀναφανέντος μαρμαρίνου οὐδοῦ τῆς πρὸς τὸ δωμάτιον I ἐπικοινωνούσης θύρας. Ἡ παράστασις ὅμως, ἀντιστρόφως πρὸς τὰς τοῦ δωματίου I, εἶναι πρὸς Νότον ἐστραμμένη.

Δοκιμαστικαὶ τάφροι ἀνοιγεῖσθαι πρὸς Α. καὶ Δ. ἔδειξαν ὅτι δὲν ὑπάρχουν μωσαϊκὰ δάπεδα πρὸς τὰς ἀντιστοίχους κατευθύνσεις. Ἡ στενότης τοῦ χώρου δὲν ἐπέτρεψε τὴν πρὸς Ν. ἔρευναν, ἐνῶ ἀπὸ Β., ὅπου, ὡς ἐλέχθη, τερματίζονται τὰ δωμάτια I καὶ II, διήρχετο, εἰς ταπεινότερον ἐπίπεδον, λιθόστρωτος ὁδός, τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν μερικῶς δύο ἐπάλληλα στρώματα. Κατὰ τὴν βόρειον παρυφὴν τῆς ὁδοῦ ταύτης διήκει ὀχρετὸς ἐσωτερικοῦ πλάτους 0.80 μ., κατασκευασμένος ἐκ χονδρῶν πλακῶν τραχείτου, παραλλήλως δὲ πρὸς τὸ ἄνω μέρος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ὑπονόμου βαίνει πῆλινος ἀγωγὸς ἐξωτερικῆς διαμέτρου 0.17 μ.

ΣΕΡΑΦΕΙΜ Ι. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ

τῆς ὑποθέσεως, ἡ ὁποία μᾶς ἔχει παραδοθῇ, δυνάμεθα μετὰ μεγίστης πιθανότητος νὰ τοποθετήσωμεν τὰ παριστάμενα εἰς τὴν σκηνήν, καθ' ἣν ὁ νέος ἀτενίζει ἀπροσδοκῆτως τὴν ὑπὸ τῆς μητρὸς προσκαλουμένην κόρην, ὅτε, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν (DONATUS ad Ter. Eun. prol. 9 = A. KOERTE, *Menander reliquiae* I, Lipsia 1957, 134) «*primo aspectu pulchrae virginis velut numinis visu percussus exhorruit, unde fabulae Phasma nomen est*». Δὲν εἶναι δὲ ἀσφαλῶς τυχαῖον ὅτι καὶ ἐδῶ ἀπεικονίζεται ἡ σκηνὴ ἢ τὸν τίτλον τῆς κωμωδίας παρασχοῦσα, ὡς μᾶλλον χαρακτηριστικὴ καὶ εὐχερέστερον ἀναγνωριζομένη.

32. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΡΟΔΟΥ

Λόγω καθυστέρησης της υποβολής της σχετικής έκθεσης υπό του ανασκαφέως εφόρου κ. Ίω. Κοντή, παραπέμπομεν εις την σύντομον ανακοίνωσιν του Γεν. Γραμματέως: Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας 1961, σ. 216-221.

Εἰκ. 1. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ τῆς νεκροπόλεως τῆς Ρόδου.

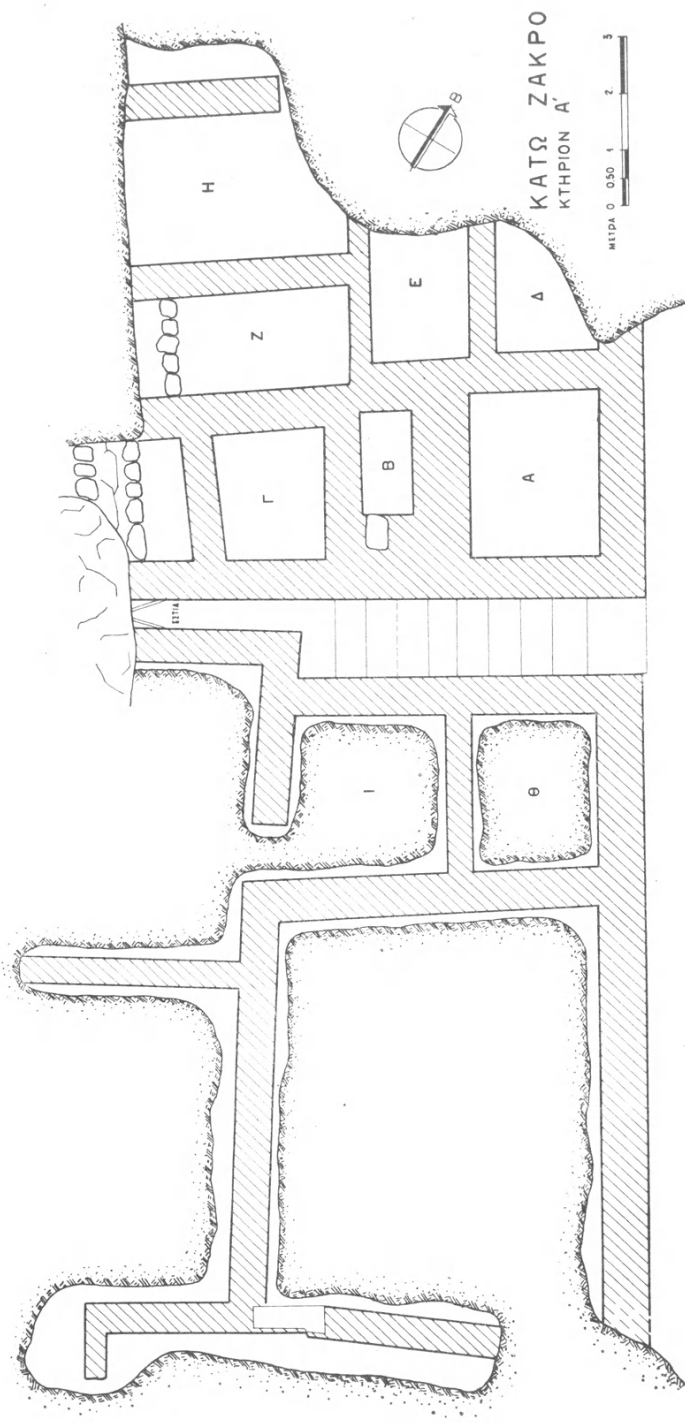
33. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΑΤΩ ΖΑΚΡΟΥ

Σκοπὸς τῆς ἀνασκαφῆς, ἥτις ἐν τῷ συνόλῳ τῆς διετέρησε τὸν χαρακτῆρα δοκιμαστικῆς ἐξερευνησεως, ὑπῆρξεν ἡ ἀνίχνευσις τοῦ χώρου πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς κυρίας ἐγκαταστάσεως τοῦ τοπικοῦ ἄρχοντος, ὡς καὶ ἄλλων ἐκ τῶν κυριωτέρων κτηρίων τοῦ γνωστοῦ μινωικοῦ λιμενικοῦ συνοικισμού. Ἦδη κατὰ τὰς προηγηθείσας ἐπισκέψεις τοῦ χώρου εἶχον ἐπισημανθῇ δύο κύρια σημεῖα : ἐν κατὰ τὸ ὕψωμα τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου, τὸ ἀκριβῶς κατέναντι τοῦ ὑπὸ τοῦ HOGARTH ἀνασκαφέντος τὸ ἔτος 1901 ἀνατολικοῦ ὑψώματος, καὶ ἕτερον κατὰ τὴν ἀμέσως ὑποκειμένην μεταξὺ τῶν δύο ὑψωμάτων ἰσόπεδον λωρίδα, ἐνθα οἱ κῆποι καὶ βανανεῶνες. Εἰς τὸ πρῶτον εἶχεν ἐξακριβωθῇ ἡ ὑπαρξίς μεγάλου οἰκοδομήματος μὲ ἰσχυρὰν γωνίαν ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, παρὰ τὴν ὁποίαν ἀπέκειτο λίαν εὐμεγέθης βάσις μινωικοῦ κίονος ἐκ σκοτεινοῦ λίθου. Εἰς τὸ δεύτερον σημεῖον ἦσαν ἐμφανεῖς, ἐξορυχθέντες ἐπὶ τόπου κατὰ τὰς καλλιεργητικὰς ἐργασίας, εὐμεγέθεις πελεκητοὶ λίθοι ἐκ πωρολίθου, παρεδόθη δὲ ἡμῖν εἰς δύο τεμάχια λίαν ἐπίμηκες χαλκοῦν ξίφος, δυστυχῶς μὲ ἰσχυρῶς ἐφθαρμένης ἀκμᾶς, χρονολογούμενον εἰς τὴν ὙΜ I περίοδον. Πολλὰ ἄλλα λείψανα κτηρίων διεκρίνοντο εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ἐκτεινόμενα ἐφ' ὁλοκλήρων σχεδὸν τῶν πρὸς τὴν στενὴν κοιλάδα κλιτύων τῶν δύο ὑψωμάτων, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τούτων ἦσαν διεσπασμένα καὶ ὁ φυσικὸς βράχος διεκρίνετο σχεδὸν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ HOGARTH ἀνασκαφέντων οἰκημάτων πολὺ ὀλίγα διετηροῦντο εἰς ἱκανοποιητικὴν πῶς κατάστασιν. Κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ ὀρμίσκου τὰ λείψανα κτηρίων ἦσαν ἐξαιρετικῶς σπάνια καὶ προφανῶς αὕτη ὑπέστη ἰσχυρὰς ἀλλοιώσεις προσχώσεων καὶ καταβυθίσεων. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἐξερεύνησις ἐγένετο μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων Κ. Δαβάρρα, ὅστις κυρίως ἐπέβλεπε τὸν τομέα Γ, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον συνετέλεσεν εἰς τὴν κανονικὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας. Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισεν εἰς τὸ κτήριον μὲ τὴν ἰσχυρὰν γωνίαν καὶ τὴν βάσιν τοῦ κίονος (τομεὺς Α), ἐπεξετάθη δὲ εἰς δεύτερον οἰκοδομικὸν συγκρότημα, περὶ τὰ 30-40 μ. ἀπέχον δυτικώτερον καὶ εἰς ὑψηλότερόν πῶς ἰσόπεδον τῆς αὐτῆς κλιτύος (τομεὺς Β)· ὀλίγον κατόπιν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ περισυλλογῆς ἐνὸς ἐπισημανθέντος πίθου, ἤρχισεν ἡ ἐξερεύνησις τοῦ σημαντικοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐθεωρήθη ὡς μία τῶν κυριωτέρων ἐγκαταστάσεων, ὅχι ἀπιθάνως ἀνακτορικῆ, τοῦ Ζάκρου (τομεὺς Γ).

Εἰς τὸν τομέα Α (εἰκ. 1) ἐθεωρήθη σκόπιμον νὰ παρακολουθηθῇ κατ' ἀρχὰς ἡ πρόσοψις ἢ πρὸς Α. βλέπουσα τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος, ἥτις κατὰ μέρη διεκρίνετο δυτικώτερον καὶ ἐσώτερον τῆς ἰσχυρᾶς γωνίας. Πράγματι αὕτη ἀνεφάνη εἰς ἱκανὸν μῆκος, τοῦλάχιστον 18 μ., ἀλλὰ διασφωζομένη εἰς μικρὸν ὕψος, ὅχι μεγαλύτερον τοῦ 1.60 μ., συγκειμένη ἐκ μεγάλων πελεκητῶν λίθων, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀδρῶς ἐπεξεργασμένων. Μία κλιμακίς, τῆς ὁποίας διασφύζονται ὀκτὼ βαθμίδες, ὅχι ἐπιμελοῦς κατασκευῆς, ἀνήρχετο μεταξὺ δύο πτερύγων τοῦ αὐτοῦ, ὡς φαίνεται, κτηρίου (πίν. 172). Κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος ταύτης προέχουσα γωνία ἀπέφρασσε πρακτικῶς τὴν διόδον, οὕτως ὥστε νὰ φαίνεται ἀμφίβολον ὅτι ἡ κλιμακὶς συνεχίζετο περαιτέρω κατὰ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Πολὺ πιθανὸν φαίνεται ὅτι αὕτη ἐστρέφετο πρὸς τὸν μακρόστενον χώρον Β ἐπὶ δεξιᾷ, δίδουσα εἴσοδον εἰς τὰ ἄνω δωμάτια τῆς πτέρυγος ταύτης. 8.50 μ. ἔσω τῆς προσόψεως ὁ βράχος κατήρχετο σχεδὸν κατακορύφως, οὕτως ὥστε νὰ ἀποκλείεται ἡ πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην ἐπέκτασις τοῦ οἰκοδομήματος, τοῦλάχιστον εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον. Τῆς ἐπ' ἀριστερὰ πτέρυγος παρηκολουθήθησαν μόνον οἱ περιμετρικοὶ τοῖχοι, ἀναφανέντων οὕτω τοῦλάχιστον 5 ἢ 6 δωματίων, τῶν ὁποίων ἐν λίαν εὐρύχωρον μὲ εὐμέγεθες κατώφλιον ἢ παραστάδα, φέρουσαν ὀδόντωσιν διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θύρας, *in situ* κατὰ τὴν Ν. γωνίαν. Ἡ πτέρυξ φαίνεται ἐκτεινομένη πολὺ πέραν πρὸς τὰ ΝΔ. καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ συνέχεται μὲ τὸ κτήριο τῆς ἰσχυρᾶς γωνίας.

Τῆς πρὸς τὰ ΒΑ. ἐκτεινομένης πτέρυγος ἀπεκαλύφθησαν 6 ἢ 7 μᾶλλον στενόχωρα διαμερίσματα, τῶν ὁποίων πλήρως ἀνεσκάφησαν μόνον δύο, τὰ Α καὶ Γ, διασφύζοντα καλῶς τὸ κατώτερον, ἄνευ θύρας, τμημά των εἰς ἱκανὸν ὕψος καὶ ἔχοντα ὡς ἐκ τούτου χαρακτῆρα θεμελίων δωματίων, προσιτῶν ἐκ τῶν ἄνω διὰ καταπακτῶν. Ἡ ΝΑ. πλευρὰ τοῦ Α κατεστράφη εἰς ἰσχυρὸν βαθμὸν καὶ πελεκητοὶ τινες λίθοι τῆς προσόψεως ἀνευρέθησαν ἐκτὸς θέσεως. Ἡ κεραμεικὴ ἐντὸς αὐτοῦ ἦτο ἄφθονος, ἀλλ' ἱκανῶς διατεταραγμένη. Προφανῶς τὸ δωμάτιον εἶχεν ἐπαναχρησιμοποιηθῇ εἰς δευτέραν περίοδον, διότι τινὰ τῶν περισυλλεγέντων ἀγγείων ἀνήκουν ἐμφανῶς εἰς μεταγενεστέραν, ΥΜ ΙΙ Α2, περίοδον, ἐνῶ ἡ κεραμεικὴ τῆς οἰκίας ἐν τῷ συνόλῳ της εἶναι ΥΜ Ι. Τὰ περισυλλεγέντα σκεύη ἦσαν κυρίως πρόχοι, κύαθοι καὶ κύπελλα, χύτραι, λεκάναι (πίν. 173α), τεμάχια λιθίνων ἀγγείων καὶ τμήματα ἐνὸς λίαν ἰδιορρυθμοῦ σκεύους, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο μορφῆς κυκλικῆς καλύβης μὲ κωνικὴν στέγην καὶ ὀρθογώνιον θύραν, μὲ χαρακτηριστικὸν περιθύρωμα (πίν. 173β).

Τοῦ δωματίου Γ τὸ μεγαλύτερον τμήμα τοῦ δαπέδου ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἰσχυρῶς κεκαυμένου στρώματος πάχους 0.10μ. Μακρὰ καὶ στενὴ διόδος μὲ ὑπέρθυρον κατὰ τὸν βόρειον τοῖχον ὑπετέθη κατ' ἀρχὰς ὅτι ἦτο εἶδος ἐστίας

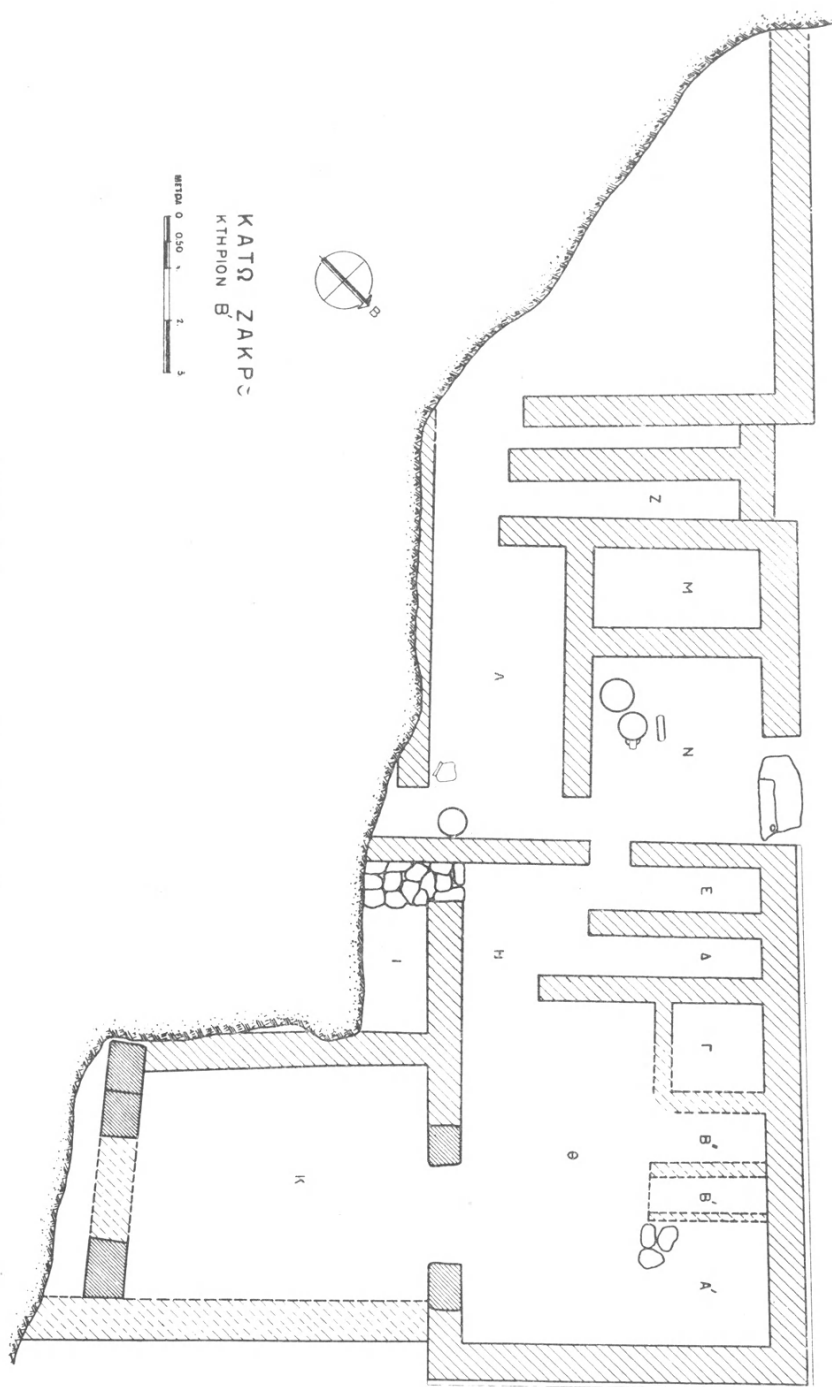
Εἰκ. 1. Κάτοπις τοῦ πτερίου Α Κάτω Ζάκρου.

(τζακιού), ἀναλόγου μὲ ἄλλα ἀνευρεθέντα εἰς μινωικὰς οἰκίας ἢ ἐπαύλεις, ἀφοῦ μάλιστα ἀνευρέθησαν καὶ τμήματα μαγειρικῶν χυτῶν εἰς τὸ ἄνοιγμα. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἐπεβεβαιώθη. Φαίνεται ὅτι πράγματι τὸ δωμάτιον ἦτο εἶδος μαγειρείου, διότι πολλὰ ἄλλα σκεῦη μαγειρικῆς μᾶλλον χρήσεως ἀνευρέθησαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ. Τὸ ἐνδιάμεσον στενὸν δωμάτιον Β, τὸ ὅποῖον πρέπει νὰ ἐχρησιμοποιήθη ὡς *sotto-scala*, δὲν ἀνεσκάφη εἰμὴ μόνον κατὰ τὸ ἀνώτερον αὐτοῦ μέρος. Ἐπίσης ἀτελῶς ἡρευνήθησαν δύο ἄλλα δωμάτια πρὸς ΒΑ. τῶν δωματίων Α, Β καὶ Γ.

Ἐκ τῶν λοιπῶν σκευῶν καὶ ἐργαλείων, τὰ ὅποια περισυνελέγησαν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Κτηρίου Α, μάλιστα ὅμως ἐκ τῆς ΒΑ. αὐτοῦ πτέρυγος, ἄξια μνείας εἶναι τμήμα πλαστικοῦ πηλίνου ρυτοῦ μορφῆς κεφαλῆς ταύρου, μέγα στόμιον κλειστὸν ψευδοστόμου ἀμφορέως, μικρὸς μελανογάνωτος ἀσκός, πωμάτια χύτρας, λίθινα καλυμμάτια δισκοειδῆ μετὰ λαβῆς, ἱκανὰ ὕφαντικὰ βάρη καὶ σταθμία πυραμιδικά, ἀτρακτοειδῆ, δισκοειδῆ ἢ σφαιρικά καὶ ὅχι ὀλίγοι λίθοι τριβῆς κυρτοὶ ἐλλειψοειδεῖς συνοδευόμενοι ὑπὸ τριπτῆρων λίθων διαφόρων σχημάτων. Ἀμέσως ΝΔ. τοῦ δωματίου Γ καὶ εἰς τὸν σχηματιζόμενον στενὸν χώρον μὲ τὴν γωνίαν δωματίου κλείοντος ἐν μέρει τὴν διάβασιν τῆς κλίμακος, ἀνευρέθη ἐστία ἀποτελεσθεῖσα ἐκ δύο συγκλινόντων τοιχιῶν, μὲ ἄφθονον τέφραν, μικροὺς ἄνθρακας καὶ χύτραν εἰς τὴν θέσιν τῆς. Ἡ περαιτέρω ἐξερεύνησις τοῦ κτηρίου ἀνεβλήθη δι' εὐθετώτερον χρόνον.

Ἡ σχετικῶς μικρὰ ἀπόστασις, εἰς τὴν ὁποίαν ἔκειτο πρὸς Βορρᾶν τὸ κτήριο τοῦ τομέως Β (εἰκ. 2), καὶ ὁ ἀνάλογος προσανατολισμὸς αὐτοῦ κατ' ἀρχὰς δὲν ἐφαίνοντο ἀποκλείοντα τὴν δυνατότητα ὅτι ἀπετέλει τοῦτο μετὰ τοῦ Α ἐν σύνολον, ἴσως ἐκτεταμένης ἀγροικίας. Ὅμως πιθανώτερον τελικῶς ἐθεωρήθη ὅτι τοῦτο ἦτο χωριστὸν οἰκοδόμημα πυκνοκατοικημένης περιοχῆς τῆς μινωικῆς πόλεως. Βέβαιον ὅπωςδὴποτε ἐθεωρήθη διὰ τῆς γενομένης μερικῆς ἐξερεύνησεως ὅτι πρόκειται περὶ οἰκοδομήματος μεγάλης ἐκτάσεως μὲ πλῆθος δωματίων, ὅχι πάντων καλῶς διατηρουμένων, ἀλλὰ σαφῶς καθοριζομένων. Τὸ ἐπίπεδον τοῦ δαπέδου των ἀπεδείχθη ὅτι εὐρίσκετο εἰς ἱκανῶς ὑψηλοτέραν στάθμην τοῦ ἐπιπέδου, ἄνω τοῦ ὁποίου ὑψοῦντο αἱ δι' ὀγκωδῶν πελεκητῶν λίθων, ἄδρῶς ἐπεξεργασμένων, ὀικοδομημέναι προσόψεις. Καλῶς, παρὰ τὴν πτώσιν ἐπὶ τόπου ἱκανῶν πελεκητῶν λίθων, διεσφίζετο ἡ ΒΑ. γωνία, ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ὁποίας ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφή (πίν. 174α). Ἡ Β. πρόσοψις παρηκολούθηθη ἐπὶ 24 μ. διὰ μέσου μεγάλων λιθοσωρῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐπισωρευθῆ ὑπὸ τῶν καλλιεργητῶν μετὰ τὸ ἔνατον μέτρον ἀπεκαλύφθη τὸ μέγα μονόλιθον κατώφλιον τῆς εἰσόδου, 1.65 μ. μήκους, 0.80 μ. πλάτους, μὲ ἀναθύρωσιν καὶ ὁπὰς διὰ τὴν στερέωσιν τῆς θύρας. Μετὰ τὸ 15ον μ. ὑπάρχει ἐσοχή τῆς προσόψεως, ἀνάλογος μὲ ἐκεῖνας, αἵτινες συνήθως παρατηροῦνται εἰς τὰς προσόψεις τῶν μινωικῶν οἰκοδομημάτων, ἀλλ' ἡ πρό-

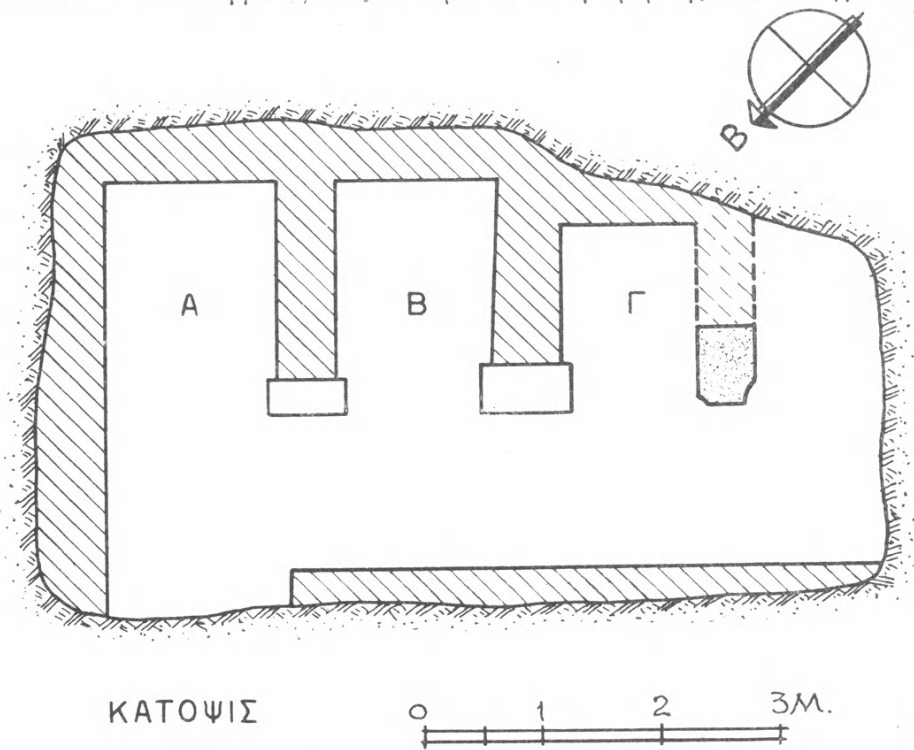
Εικ. 2. Κάτω Ζάζου Β Κάτω Ζάζου.

σοφίς περαιτέρω, μετὰ τὸ 17^{ον} μ., συνεχίζεται κατὰ τὴν αὐτὴν εὐθεΐαν, ὀλίγον προέχουσα.

Ἡ πρὸς ΒΑ. βλέπουσα ἐτέρα πρόσοψις ὀπισθοχωρεῖ εἰς ἐσοχὴν μετὰ τὸ 7^{ον} μ., περαιτέρω ὅμως ἢ γραμμὴ τῆς, καλυπτομένη ὑπὸ μεταγενεστέρων τοιχείων, δὲν διηυκρινήθη πλήρως. Ἐσω τῆς προσόψεως ταύτης μορφοῦνται δύο μεγάλοι εὐρύχωροι χώροι, εἰς πρὸς τὴν Β. γωνίαν, ὑποδιαιρούμενος δι' ἐλαφρῶν διατοιχισμάτων ἐξ ἐπιχρίστων πλίνθων εἰς μικρὰ διαμερίσματα μὲ ἐπίχριστον ἐπίσης δάπεδον (Α, Β', Β'', Γ), προοριζόμενα ἴσως διὰ διαφύλαξιν εὐπαθῶν ἀντικειμένων, ἀνάλογα ἐκείνων τὰ ὅποια παρατηρήθησαν εἰς ἄλλα μινωικὰ κτήρια, ὡς τῆς Φαιστοῦ, Νίρου Χάνι, Βαθυπέτρου κἄ. Δυστυχῶς τὰ διαχωρίσματα εἶχον σχεδὸν τελείως διαλυθῇ, περισυνελέγησαν ὅμως τινὲς τῶν μεγάλων ἐπιχρίστων πλίνθων των. Τὰ παρακείμενα μακρόστενα δωμάτια Δ καὶ Ε, ὅπισθεν ἀκριβῶς τῆς Β. γωνίας εἰσόδου τῆς ΒΔ. προσόψεως, φαίνεται ὅτι ἦσαν ὁ κλωβὸς τῆς ξυλίνης κλίμακος πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον. Ὁ δεύτερος χώρος ὅπισθεν τῆς ΒΑ. προσόψεως (δωμ. Κ) ἀνεσκάφη μόνον ἐν μέρει καὶ ἐπομένως ἡ ἀκριβὴς μορφή του δὲν διεσαφήθη. Προφανῶς ὅμως ἐπεκονιώνει διὰ μεγάλου ἀνοίγματος μὲ μεγάλας παραστάδας πρὸς τὸν πρῶτον χώρον, ὅστις πλὴν τῶν ἐπιχρίστων διαμερισμάτων περιελάμβανεν εὐρύχωρον θάλαμον (Θ). Ἐν μέρει ἐπίσης ἀνεσκάφησαν τὰ δωμάτια Ι καὶ Λ, τὸ πρῶτον διατηροῦν μέρος τοῦ πλακοστρώτου, τὸ δεύτερον προφανῶς εὐρύχωρον, χρησιμοποιοῦν ἐν μέρει δι' ἀποθήκευσιν, ἀφοῦ τεμάχια δύο πίθων ἀνευρέθησαν πρὸς τὴν Α. γωνίαν του. Τὸ εἰσαγωγικὸν δωμάτιον Ν ἀπεδείχθη λίαν ἐνδιχέρον λόγῳ τῆς εἰδικῆς διαρρυθμίσεως αὐτοῦ εἰς ληνὸν μὲ τὸ μέγα πῆλινον σκεῦος μὲ τὸ στόμιον ἐκροῆς κατὰ χώραν καὶ παρ' αὐτὸ ἀγωγὸν εἰς σχῆμα ἀναστροφῆς Π (πίν. 174β). Παρ' αὐτὰ ἔκειτο μέγας πίθος μὲ σχοινίνην ἐμπύεστον διακόσμησιν. Τὸ διαχώρισμα τοῦ δωματίου τούτου πρὸς ἄλλο ἐσώτερον Μ δὲν εἶναι ἀσφαλές, οὐδ' ἐπερατώθη ἡ ἐξερεύνησις τοῦ ὅλου χώρου. Ἐξω τοῦ τελευταίου τούτου καὶ τοῦ παρακειμένου δευτέρου κλωβοῦ κλίμακος (Ζ), ἐν ἐσοχῇ εὐρισκομένου, ἀνεκαλύφθη ἐκτεταμένος ἀποθέτης ὁστράκων ἀγγείων ΥΜ Ι περιόδου, ὅστις ἀπέδωκεν ἐνδιαφέροντα τμήματα σκευῶν καὶ ὀλίγα τεμάχια λιθίνων ἀγγείων. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ σκευὴ τοῦ οἴκου μέχρι τοῦ σημείου εἰς ὃ ἀνεσκάφη δὲν εἶναι πολὺ πλουσία : μικραὶ πρόχοι, χύτραι, κύαθοι καὶ κύπελλα, μικρὸς ἀσκός, στάμνοι καὶ ἀμπορεῖς, μικρὰ καλύμματα χυτρῶν μὲ σφαιρικὸν τρητὸν κεντρικὸν μέρος, εἶδος κηροπηγίου, πολλὰ ὕφαντικὰ βάρη παραλληλεπιπέδου, δισκοειδοῦς ἢ πυραμιδικοῦ σχήματος, τριπτῆρες λίθινοι, χαλκοῦς δίσκος ζυγοῦ, τεμάχια λιθίνων σκευῶν κλπ.

Τὸ οἰκοδόμημα συνεχίζεται πρὸς ΝΔ. καὶ ΝΑ. καὶ ἤδη ἀνεφάνη μία ἰσχυρὰ γωνία ἐκ πελεκητῶν λίθων ἐν μέσῳ τῶν πελωρίων λιθοσωρῶν, οἵτινες καλύπτουν τὸ νοτιώτερον τμῆμα καὶ οἵτινες εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπομακρυνθοῦν,

ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ κτηρίου. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα γωνία δωματίου πέραν τοῦ κλιμακοστασίου Ζ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν ἀνήκῃ εἰς τὸ αὐτὸ οἰκοδομικὸν συγκρότημα ἢ ἂν ἀνήκῃ εἰς γειτονικὴν οἰκίαν. Ἡ χρονολογία τῆς οἰκοδομῆς τῶν κτηρίων φαίνεται νὰ εἶναι εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ΥΜ Ια περιόδου, ἢ χρησιμοποίησίν του ὅμως φαίνεται νὰ ἐξηκολούθησε καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΜ ΙΙΙ περιόδου, εἰς ἣν χρονολογοῦνται πολλὰ τῶν ὀστράκων καὶ τινὰ τῶν ἀγγείων, ἐκτὸς ἂν πρόκειται περὶ μερικῆς ἀνακαταλήψεως.

Εἰκ. 3. Κάτοψις τοῦ κτηρίου Γ Κάτω Ζάκρου.

Ὡς πρὸς τὸν πλοῦτον τῶν εὐρημάτων καὶ τὰς παρεχομένας ἐλπίδας ἀποκαλύψεως μιᾶς τῶν κυριωτέρων μινωικῶν ἐν Κάτω Ζάκρῳ ἐγκαταστάσεων, οὐχὶ ἀπιθάνως ἀνακτορικῆς, ἰδιαίτερος σημαντικὸν ἀπεδείχθη τὸ συγκρότημα Γ (εἰκ. 3). Εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπισημανθῇ ἡ ὑπαρξίς μινωικοῦ πίθου, ἡ ἐργασία κατ' ἀρχὰς ἀπεκάλυψεν ἐν σύνολον τριῶν πίθων (πίν. 175α) σχεδὸν ἐφαπτομένων ἀλλήλων καὶ περιβαλλομένων κυκλοτερῶς ὑπὸ τοίχων, κατὰ τρόπον ὥστε ἀρχικῶς ὑπετέθη, βοηθούσης καὶ τῆς ἐντυπώσεως ἐκ τῶν ἰσχυρῶς κεκαυμένων στρωμάτων πυροῦ χώματος, ἀνθράκων καὶ τέφρας, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ καμίνου ὀπτήσεως πίθων. Εὐθὺς ὅμως κατόπιν διεπιστώθη

ὅτι ἡ μὲν περιφερὴς διάταξις ὠφείλετο εἰς καταπεσόντας ἐκ τῶν τοίχων λίθους, τὸ δὲ ἰσχυρῶς κεκαυμένον στρώμα εἰς ἰσχυρᾶς ἐντάσεως πυρκαϊάν, ὑποβοηθηθεῖσαν ὑπὸ τῆς ἀναφλέξεως τοῦ ἐλαίου τῶν πίθων, οἵτινες ἀπέκειντο ἐντὸς τῶν ἀποθηκῶν. Ἡ πρόοδος τῆς ἀνασκαφῆς βαθμὴδὸν ἀπεκάλυψε συγκρότημα ἐκ τριῶν ἀποθηκῶν εἰς διάταξιν ἀνάλογον τοῦ Διαδρόμου τῶν Ἑσοχῶν (Corridor of the Bays) τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ: εἰς σχετικῶς στενὸν διάδρομον ἀνοίγεται εἶδος ἐσοχῶν ἢ ὁρμίσκων ἄνευ ἰδιαιτέρων θυρῶν, διαχωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ λιθίνων ἢ πλινθίνων διαχωρισμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἀκραία παραστάς ἦτο ἐν μέρει ξυλίνη, βαίνουσα ἐπὶ λιθίνης κρηπίδος. Θεωρεῖται πιθανὸν ὅτι αἱ ἐσοχαὶ συνεχίζονται περαιτέρω. Ἐναντι τῆς πρώτης, εἰς ἣν ἀπέκειντο οἱ τρεῖς πίθοι, ἠνοίγετο θύρα, ἄγνωστον ποῦ ὁδηγοῦσα. Εἰς τέταρτος πίθος πολὺ μεγαλύτερος τῶν ἄλλων καὶ ἡ βάσις πέμπτου ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν δευτέραν ἐσοχὴν. Πλῆθος ἄλλων ἀγγείων διαφόρου μεγέθους ἀπέκειτο μετὰ τῶν πίθων, καταλαμβάνον τὰ μετὰ τούτων κενὰ παρὰ τοὺς πόδας αὐτῶν (πίν. 175α). Ἦσαν μεγάλοι ἀμφορεῖς μὲ ἐλλειπτικὸν στόμιον καὶ στάμνοι, πρόχοι, γεφυρόστομα σκεύη, κύαθοι καὶ κύπελλα, εὐρεῖαι λεκάναι, τριποδικαὶ χύτραι, κωνοειδῆ ἀνθοδοχεῖα (πίν. 175β καὶ 176α.β) κ.ἄ. Ἐσωτερικῶς τῶν πίθων Α καὶ Β (πίν. 177α), πρὸς τὴν Α. γωνίαν τῆς πρώτης ἐσοχῆς, ἀνευρέθη λίαν ἐνδιαφέρων τετράωτος εὐμεγέθης πιθοειδὴς ἀμφορεὺς μὲ διακόσμησιν συνδεομένων σπειρῶν καὶ ροδάκων, σειρᾶς διπλῶν πελέκεων μετὰ ἱερῶν κόμβων καὶ κατὰ τὸ κατώτερον μέρος ἀνερχομένων καλαμοειδῶν φυτῶν (πίν. 177β). Μὲ ὠραίαν διακόσμησιν καλαμοειδῶν περισυνελέγη ἐπίσης γεφυρόστομος στάμνος (πίν. 177γ). Ἐκ τῶν λοιπῶν μικρῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον, ἄξια μνείας εἶναι πολλὰ δισκοειδῆ ὑφαντικὰ βάρη καὶ ἐν πυραμιδικόν, προφανῶς καταπεσόντα ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἀκόνιον μὲ τρῆμα ἐξαρτήσεως καὶ λεπίς ὀψιανοῦ. Τὸ τρίτον διαχώρισμα ἀπεδείχθη ὅτι ῥυκοδομήθη διὰ μεγάλων πλίνθων, τῆς ἀκραίας παραστάδος βαινούσης πάλιν ἐπὶ λιθίνης κρηπίδος. Ἐμφανεῖς ἦσαν αἱ κάθετοι ἐγκοπαὶ διὰ τὴν στερέωσιν τῶν ξυλοδοκῶν τῆς παραστάδος. Ἐκ τοῦ διαχωρίσματος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τοίχου τοῦ βάθους, τοῦ ὁποίου ὀλόκληρον τὸ ἄνω μέρος διελύθη, κατέπεσον ἐντὸς τῆς τρίτης ἐσοχῆς πολυάριθμοι πλίνθοι μεγάλου μεγέθους, συσσωρευθέντες ὁ εἰς ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἐπὶ σωρῶν χωμάτων, οἵτινες ἐπλήρωσαν τὸ κατώτερον στρώμα. Τὸ κεκαυμένον μέλαν στρώμα ἐξετείνετο καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τόσον τῶν ἐσοχῶν, ὅσον καὶ τοῦ διαδρόμου, τοῦ ὁποίου ὁ ΒΔ. τοῖχος παρηκολουθήθη πολὺ πέραν καὶ τῆς τρίτης ἐσοχῆς. Κατὰ τὴν βάσιν του περισυνελέγησαν ὅχι ὀλίγα σκεύη, κατὰ τὸ πλεῖστον μικροῦ μεγέθους.

Ὅτι πολλαὶ τῶν καταπεσουσῶν πλίνθων προήρχοντο καὶ ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου ἀπέδειξαν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν προσκεκολλημένα κονιάματα, ὡς καὶ ἄλλα ἀπεσπασμένα, τὰ ὁποῖα περισυνελέγησαν κυρίως κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην ἐσο-

χὴν καὶ τὸ πρὸ τούτων τμήμα τοῦ διαδρόμου. Ταῦτα ἔφερον διακόσμησιν οὐχὶ ἀπλῶς ἐκ λεπτῶν ταινιῶν, ὥς τὰ ἐπιχρίσματα τῶν ἐσοχῶν, ἀλλὰ καὶ διακοσμητικὰ θέματα ἐκ σπειρῶν καὶ συνδεομένων εἰς σύνολα ἀνίσου μεγέθους ροδάκων. Δυστυχῶς τὰ κονιάματα ταῦτα ἦσαν εἰς πολὺ κακὴν κατάστασιν καὶ τὴν περισυλλογὴν τούτων ἐδυσχέρανεν ὁ κατακλυσμὸς τῶν διαμερισμάτων ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Κατωρθώθη ὅμως νὰ ἀποσπασθοῦν τὰ κυριώτερα τούτων. Ἀπνηθρακωμένα ξύλα, προφανῶς ἐκ τῆς ὀροφῆς, ἀπέκειντο ἐπίσης ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ διαδρόμου, μάλιστα πρὸ τῆς 2ας ἐσοχῆς.

Ἡ εἰς σειρὰν διάταξις τῶν ἀποθηκῶν, ἱκανῶς ἀνάλογος πρὸς ἀνακτορικὰ συστήματα ἀποθηκεύσεως, ὁ πλοῦτος εἰς σκεύη ποικίλα κατὰ τὸ πλεῖστον διακόσμητα παρέχει ἀγαθὰς ἐλπίδας διὰ τὴν μελλοντικὴν ἐξερεύνησιν, ἂν μάλιστα ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ ἐνδείξεις αἱ περισυλλεγεῖσαι ἐπὶ τόπου πρὸ τῆς διενεργείας τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς, ὥς ἡ ἄφθονος χρῆσις πωρολίθου εἰς ἐπιμελῶς λαξευθέντας μεγάλου μεγέθους πελεκητοὺς λίθους καὶ ἡ ἐπὶ τόπου ἀνεύρεσις τοῦ μακροῦ χαλκοῦ ξίφους.

Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τῶν νεκροταφείων. Ἀπλῶς ἐβεβαιώθη δι' ἐξερευνητικῶν ἐκδρομῶν ὅτι τὰ κύρια νεκροταφεῖα εὐρίσκοντο εἰς τὰς ὑψηλὰς κλιτύς τῶν λόφων, οἷτινες κλείουν τὴν κοιλάδα τοῦ ὀρίσκου πρὸς Βορρᾶν, εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀποκληθεῖσαν Φάραγγα τῶν Νεκρῶν (πίν. 178), στενὴν, σκολιὰν καὶ λίαν ἐπιμήκη, μεταξὺ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀνω Ζάκρου καὶ τῆς κάτω κοιλάδος, ἰδίως κατὰ τὸ τμήμα τὸ διήκον μεταξὺ τῆς διαπλατύνσεως κατὰ τὸ ὕψωμα Κάστελλος, ὅπου λείψανα συνοικισμοῦ γεωμετρικῶν χρόνων, καὶ τοῦ στενοῦ φράγματος κατὰ τὸ σπηλαίον τῆς Οὐρανιάς. Τὰ πλεῖστα τῶν μικρῶν σπηλαίων ἢ στεγασμάτων βράχων τῆς περιοχῆς ταύτης δεικνύουν λείψανα ταφῶν κυρίως τῶν πρωτογεωμετρικῶν καὶ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ πολὺ παλαιότερων, ἀναγομένων εἰς προανακτορικοὺς ἢ παλαιοανακτορικοὺς χρόνους. Εἶναι πανταχοῦ καταφανὴ τὰ ἔχνη προσφάτων ἢ παλαιότερων συλήσεων καὶ πολλὰ τεμάχια ταφικῶν πίθων καὶ ἄλλων ἀγγείων εἶναι ἀπερριμμένα κατὰ τὰς εἰσόδους. Πρωίμου προανακτορικῆς περιόδου εὐρήματα, ἰδίως χαρακτηριστικῆς κεραμεικῆς, προέρχονται ἐξ ἐνὸς λίαν στενοῦ καὶ ἐπιμήκους σπηλαίου, μᾶλλον βαθείας σχισμῆς βράχου, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νοτίου ἀποκρήμνου παραλίας κατὰ τὴν θέσιν Μαῦρο Αὐλάκι. Ἡ σύλησις ἐκεῖ ἔλαβε, φαίνεται, πολὺ μεγάλην ἔκτασιν καὶ ὁ διενεργήσας αὐτὴν ἐδιώχθη ποινικῶς. Ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ μέχρις οὗ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐξερεύνησις τοῦ χώρου ἐτειχίσθη δι' ἰσχυροῦ φράγματος ἢ εἰσοδος τοῦ σπηλαίου. Δέον ἐνταῦθα νὰ ἐξαρθῇ ἡ συμβολὴ τοῦ ἐκ Σητείας φιλαρχαίου Ἐμμ. Φυγετάκη, ὅστις ὑπεβόηθησε τόσον εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν συλητῶν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ὑπόδειξιν σημαντικῶν σημείων, ἐνθα ἡ ἔρευνα πολλὰ ὑπόσχεται.

Β'. ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ.

Α'. ΑΡΧΑΙΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

1) **Βραυρών.** Ἱερὰ Στοά. Περὶ ταύτης βλέπε τὰ ἐν Ἑργῷ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας τοῦ 1961 σ. 20 γραφέντα ὑπὸ Ἰω. Παπαδημητρίου περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος.

2) **Λεῦκτρα.** Τρόπαιον

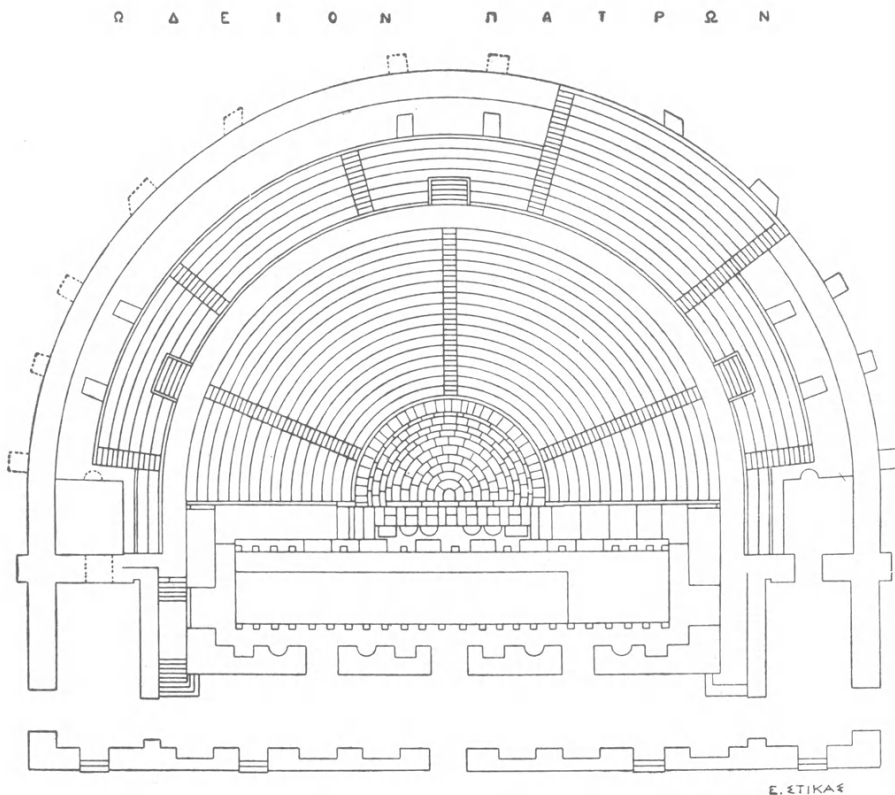
Ὑπὸ τὴν ἄμεσον διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ Ἀν. Ὁρλάνδου συνεχίσθησαν ἐφέτος αἱ ἐργασίαι ἀναστήλωσεως τοῦ Τροπαίου τῶν Λεούκτρων περατωθείσης τῆς κατασκευῆς τῆς κυλινδρικῆς αὐτοῦ βάσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐτοποθετήθησαν ὡς στέψις ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ σωζόμενα ὀλίγα τεμάχια τριγλύφων καὶ μετωπῶν συμπληρωθέντα δι' ὁμοίας ὑφῆς λίθων ἐκ τοῦ ἀρχαίου λατομείου τῆς Δομβραίνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ μόνου διασωθέντος τεμαχίου γείσου. Ἐπὶ τοῦ οὕτω διαμορφωθέντος κορμοῦ τῆς βάσεως ἐτοποθετήθησαν αἱ διασωθεῖσαι εἰς σχετικῶς καλὴν κατάστασιν ἀνάγλυφοι ἀσπίδες, ἐννέα τὸν ἀριθμὸν ἐν συνόλῳ, ἐκ τῶν ὁποίων ἔλειπε μία καὶ μόνη, κατασκευασθεῖσα καινουργῆς. Ἐπὶ τῶν περιφερικῶς διατεταγμένων ἀσπίδων, αἵτινες ἀφίνουσι ἐσωτερικῶς κυλινδρικὸν κενὸν ἐτοποθετήθη ἡ πάλαι ὑπὸ τοῦ κ. Ὁρλάνδου παρατηρηθεῖσα ἐπὶ ὑψώματος κειμένου εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας περίπου ὥρας πρὸς Βορρᾶν κυλινδρική στέψις, τῆς ὁποίας, ἀπαρτιζομένης ἐκ δύο ἡμικυκλικῶν τεμαχίων, ἐσώθη δυστυχῶς μόνον τὸ ἥμισυ, ἔχον διάμετρον ἀκριβῶς ἴσην πρὸς τὴν κατὰ τὸ ἄνω μέρος μετὰ τὴν συναρμογὴν τῶν ἀσπίδων προκύπτουσαν διάμετρον. Τὸ ἐλλεῖπον ἥμισυ τῆς στέψεως ταύτης κατεσκευάσθη νέον καὶ ὅμοιον πρὸς τὸ σωζόμενον (πίν. 179). Περαιτωθείσης ἤδη τῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ βάρους ὑπολείπεται ἐφέτος νὰ γίνη τὸ ὁμοίωμα τοῦ ὀπλίτου, ἵνα περατωθῇ τὸ ὅλον Τρόπαιον. Τοῦτο ὅμως πλέον θὰ μελετηθῇ κατὰ τὸ 1962.

3) **Πέλλα**

Εἰς τὴν Πέλλαν ὑπὸ τὴν Δ)νσιν τοῦ κ. Ε. Στίκα καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐφόρου κ. Χ. Μακαρόνα συνεχίσθη ἡ ἀναστήλωσις κιόνων τοῦ Ἰωνικοῦ περιστυλίου τῆς ἀποκαλυφθείσης οἰκίας. Ἦδη ἀποκατεστάθησαν ἐξ κιόνες ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ἑπτὰ μερικῶς. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθῶσι καὶ κατὰ τὸ 1962.

4) Πάτραι. Ὡδεῖον.

Συνεχίσθησαν κατὰ τὸ 1961 ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ κ. Ε. Στίκα καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων κ. Ε. Μαστροκώστα αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ Ὡδείου τῶν Πατρῶν (εἰκ. 1 καὶ 2). Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐγένετο ἡ ἀναμαρμάρωσις τῆς τελευταίας σειρᾶς ἐδωλίων τοῦ κάτω διαζώ-

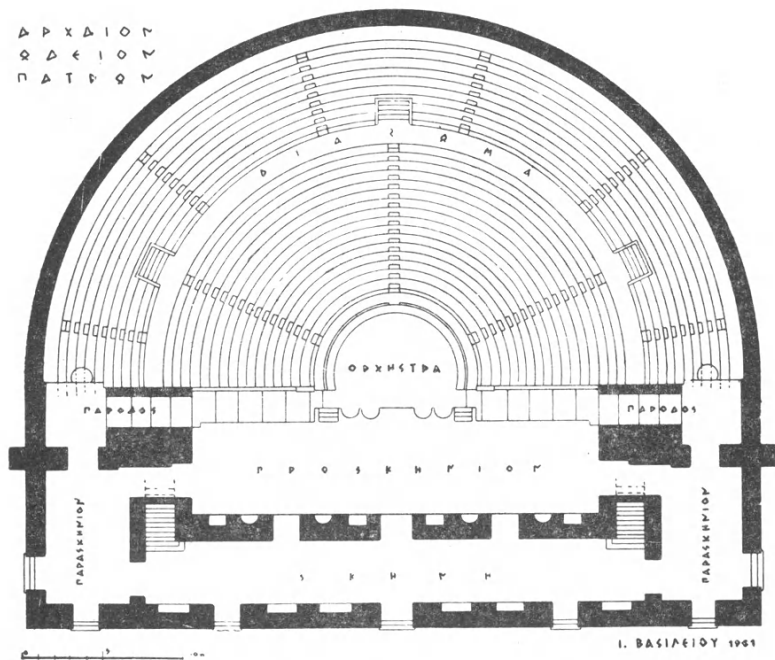
Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ Ὡδείου ἐμφαίνουσα τὰ μέχρι τοῦδε ἀναστηλωθέντα μέρη αὐτοῦ.

ματος, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐγένοντο συμπληρωματικαὶ τινες ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τοῦ ἀνωτέρου τμήματος τοῦ κοίλου. Συγκεκριμένως, ἐγένετο ἡ ἀποκατάστασις μεγάλου μέρους τοῦ δακτυλιοειδοῦς θόλου τοῦ καλύπτοντος τὸν περιμετρικὸν διάδρομον, συνεπληρώθη δὲ καὶ μία κερκὶς μέχρι τοῦ ἀνωτάτου σημείου αὐτῆς (ἐν ὧν 12 σειραὶ ἐδωλίων) (πίν. 180). Ἐγένοντο ἐπίσης ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ περιμετρικοῦ τοίχου,

καθὼς καὶ τῶν ἐνισχυουσῶν αὐτὸν ἀντηρίδων καὶ τῶν τριῶν κλιμάκων ἀπ' εὐθείας ἀνόδου εἰς τὸ ἄνω διάζωμα (πίν. 181-182α).

5) Ἐπίδαυρος. Θεάτρον.

Ἐξηκολούθησαν καὶ κατὰ τὸ 1961 ὑπὸ τὴν Δ)νσιν καὶ ἐπίβλεψιν τοῦ Διευθυντοῦ Ἀναστηλώσεως κ. Ε. Στίκα αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀρχαίου θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου. Εἰς τὸ δυτικὸν ἀνάλημμα,

Εἰκ. 2. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως τοῦ Ὁδείου.

κατεστραμμένον κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ κατακεχωσμένον, ἐγένοντο ἐργασίαι συμπληρώσεως, διὰ πωρίνων δόμων, συμφώνως πρὸς τὰ σωζόμενα στοιχεῖα (πίν. 182β-184). Ἡ ἐργασία αὕτη ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἄνω διαζώματος, κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ θεάτρου, ἥ ὁποία θὰ γίνη δι' ἐδωλίων, ἀποκειμένων εἰς τὸν πέριξ χῶρον.

Ἐργασίαι στερεώσεως ἐγένοντο ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ἄνω διαζώματος ἥτοι συμπληρώσεις κλιμάκων ἀνόδου καὶ ἀποκαταστάσεις τμημάτων τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ διαδρόμου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ θεάτρου, οἵτινες εἶχον μετακινήθῃ εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν κατὰ 30 ἑκατοστά.

6) *Μεγαλόπολις*. Θέατρον.

Εἰς τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἐπιστasia τοῦ Δ)νοῦ ἀναστηλώσεων Ε. Στίκα ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Χ. Χρήστου, ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ στερέωσις τῶν παρόδων. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ πρὸ τῆς σκηνοθήκης χώρου. Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς παρόδου ἐγένοντο ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ ἀπομακρύνσεως τῶν χωμάτων πρὸς τὸ μέρος τοῦ ποταμοῦ.

Β'. BYZANTINA ΜΝΗΜΕΙΑ

7) *Μονὴ Ὁσίου Λουκά*.

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος αἱ ἐργασίαι εἰς τὴν μονὴν Ὁσίου Λουκά Φωκίδος, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ κ. Ε. Στίκα καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐφόρου κ. Ἐ. Χατζηδάκη.

Κατ' ἀρχὰς ἐξηκολούθησεν ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωσις τῶν ψηφιδωτῶν παραστάσεων τοῦ Καθολικοῦ, περατωθείσης τῆς ἐργασίας εἰς τὰ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου σταυροθόλια, ἔνθα ὑπάρχουσι παραστάσεις ἀσκητῶν καὶ μοναχῶν, μετὰξὺ τῶν ὁποίων μεγάλη καὶ ἀξιολογωτάτη εἰκὼν Ὁσίου Λουκά τοῦ Γουρνηκιώτου.

Ἐγένετο ἐπίσης στερέωσις τῶν ψηφιδωτῶν εἰς τὸ νότιον σταυροθόλιον τοῦ κυρίως ναοῦ, ὅπου ἡ παράστασις τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος καὶ τῆς Θεοτόκου Βρεφοκρατοῦσης.

Ἐξηκολούθησεν ὡσαύτως ἡ κατὰ τὸ 1960 ἀρξαμένη συγκόλλησις καὶ συναρμογὴ θραυσμάτων γλυπτῶν, ἀποκατασταθέντων θωρακίων καὶ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Εἰς τὸν βορειοανατολικὸν πυλῶνα καὶ τὸ παρ' αὐτὸν «φωτάνημα» τῆς Μονῆς, ἐγένοντο σημαντικώταται ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως (πίν. 185). Τὰ δύο αὐτὰ κτίσματα, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ Μοναστηρίου, εἶχον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη παραμορφωθῇ, διότι ἐπ' αὐτῶν εἶχον ἀνεγερθῇ νέα κελλία στηριχθέντα ἐπὶ παρεμβληθείσης πλακὸς ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος. Καὶ τὰ μὲν κελλία εἶχον πρὸ πολλοῦ κατεδαφισθῇ, παρέμενεν ὅμως ἡ πλάξ μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πλήρη παραμόρφωσιν τῆς ὀψews τῶν μοναστηριακῶν αὐτῶν κτισμάτων.

Ὁ πυλὼν διετῆρει ἐξωτερικῶς μὲν τόξον, πιθανώτατα ἐκ τῶν παλαιότερων τῆς μονῆς, ἐσωτερικῶς δὲ εἶχε διαρρυθμισθῇ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας διὰ τόξου ἐλαφρῶς ὀξυκορύφου, εὐρισκόμενου εἰς χαμηλοτέραν στάθμην ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Ἐπὶ τοῦ σωζομένου καὶ κατὰ μῆκος βαίνοντος ὀξυκορύφου θόλου, διεμορφώθη δικλινὴς στέγη, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐτοποθετήθησαν παλαιαὶ

κέραμοι βυζαντινοῦ τύπου. Τῆς ἐργασίας ταύτης εἶχε προηγηθῇ στερέωσις τοῦ θόλου ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἀποκατάστασις τῶν ἀετωμάτων εἰς τε τὴν ἐσωτερικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν πρόσοψιν τοῦ προπύλου.

Εἰς τὸ γειτονικὸν πρὸς τὸ πρόπυλον «φωτάνημα» τῆς Μονῆς, κτίσμα μικρῶν διαστάσεων τετράγωνον καὶ τετρακιδόνιον, στεγαζόμενον διὰ κυλινδρικῶν θόλων καὶ ἀσπίδων ἀποκατεστάθη ἡ κεραμοσκεπὴς, χαμηλὴ, τετρακλινὴς στέγη, ἀφοῦ ἀφηρεθῇ ἡ ἐκ σκυροδέματος πλάξ (πίν. 187α). Τέλος ἄνωθεν τῆς ἐστίας ἀποκατεστάθη ἡ ὑψηλὴ καπνοδόχος, ἥτις ἀπερρόφα τὸν ἐκ τῆς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κτηρίου ὑπαρχούσης ἐστίας ἀναθρόσκοντα καπνόν.

Τελευταία σημαντικωτάτη ἐργασία, γενομένη κατὰ τὸ 1961, ὑπῆρξεν ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωσις τῶν μεγίστης ἀξίας τοιχογραφιῶν τῶν παρεκκλησιῶν τοῦ καθολικοῦ καὶ τῆς ὑπογείου αὐτοῦ κρύπτης (Ἀγίας Βαρβάρας). Αἱ τοιχογραφίαι αὗται, αἱ ὁποῖαι εἶναι σύγχρονοι τῶν ψηφιδωτῶν παραστάσεων τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος, εἶχον καλυφθῇ δι' αἰθάλης καὶ εἶχον ἀνάγκην στερεώσεως καὶ καθαρισμοῦ. Διὰ τῶν ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο διὰ τοῦ εἰδικοῦ συνεργείου ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Φ. Ζαχαρίου, ἐξησφαλίσθη ἡ στερεότης αὐτῶν καὶ ἀνεφάνησαν ζωηροὶ οἱ ἀρμονικοὶ χρωματισμοὶ των (πίν. 186).

8) Ἅγιος Νικόλαος στὰ Καμπιά.

Εἰς τὸν παρὰ τὸν Ὁρχομενὸν Βυζαντινὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὰ Καμπιά, ἐγένετο κατὰ τὸ 1961 ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Χ. Μπούρα, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἄλλων ἐργασιῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἡ ἀποκατάστασις τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου αὐτοῦ. Ἀφηρεθῆσαν ἀπὸ τὸ δάπεδον οἱ προχειρῶς ἐστρωμένοι λίθοι, οἱ ὁποῖοι προφανῶς εἶχον τοποθετηθῇ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, καί, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν χωμάτων καὶ τῶν προσχώσεων, ἐγένετο ἡ διάστρωσις τοῦ νέου δαπέδου. Τοῦτο κατεσκευάσθη εἰς τὴν ἀρχικὴν στάθμην τοῦ ἐκ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου κατὰ τὸ δυνατόν ἀπλουστεροῦ καὶ οὐδετέρου. Ἐγένετο χρῆσις μεταχειρισμένων καὶ ἐλαφρῶς ἐφθαρμένων πλακῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑπάρξῃ ἐνότης μορφῆς πρὸς τὸ παλαιὸν βυζαντινὸν κτίσμα.

9) Νικόπολις. Ψηφιδωτά.

Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὁρλάνδου ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐφόρου βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Πάλλα καὶ τοῦ Δ)ντοῦ Ἀνασθηλώσεως κ. Ε. Στίκα ἐγένετο διὰ τοῦ εἰδικοῦ ψηφωτοῦ Δημ. Σκόρδου εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Δουμετίου Νικοπόλεως (Βασιλικὴν Α') ἐναρξίς τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως τῶν περιφῆμων ψηφιδωτῶν δαπέδων, τὰ ὁποῖα λόγῳ τῆς ὑγρασίας εἶχον ὑποστῇ τοπικὰς καθιζήσεις καὶ εἶχον καλυφθῇ δι' ἀλάτων.

Ἡδη ἐπερατώθη ἡ στερέωσις καὶ ὁ καθαρισμὸς τῶν παραστάσεων τοῦ νοτίως τοῦ νάρθηκος ἀψιδοειδοῦς διαμερίσματος (διακονικοῦ).

Κατὰ τὸ τρέχον ἔτος θὰ συνεχισθοῦν αἱ ἐργασίαι, θὰ κατασκευασθοῦν δὲ νέα στέγαστρα διὰ τὴν προστασίαν τῶν ψηφιδωτῶν, ἀπομακρυνομένων τῶν ὑπαρχόντων ἀντιαισθητικῶν καλυμμάτων.

Εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀλκίσωνος, κατεσκευάσθη στέγαστρον διὰ τὴν προστασίαν τῶν χριστιανικῶν ψηφιδωτῶν καὶ τῶν ἀρχαίων γλυπτῶν παραστάσεων τοῦ σωζομένου μέσου τμήματος τοῦ μαρμαρίνου ἁμβωνος.

10) Ἔργα. Τράπεζα.

Ἐν Ἀρτῇ συνεχίσθη ἡ ἀναστήλωσις τῆς βυζαντινῆς τραπέζης ὑπὸ τὴν Διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὀρλάνδου. Συμπληρωθείσης τῆς τοιχοποιίας τῆς βορείου πλευρᾶς μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ γείσου ἐξετελέσθη ἐφέτος ὁ διὰ σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος κυλινδρικός καλυπτήριος θόλος (πίν. 187β) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων λειψάνων τοῦ παλαιοῦ θόλου καὶ στατικῆς μελέτης τοῦ μηχανικοῦ τῆς Δ)σεως Ἀναστηλώσεων κ. Στεφάνου Κατσουλίδη, ὅστις καὶ ἐπέβλεψε τὴν ἔντεχνον κατασκευὴν αὐτοῦ. Συνεπληρώθη ἐπίσης διὰ τοιχοποιίας μετὰ τριλόβου παραθύρου τὸ ὑπεράνω τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἡμικυκλικὸν τύμπανον. Πρὸς περάτωςιν τοῦ ἔργου ὑπολείπονται ἤδη : α) κατασκευὴ τοῦ ἐξ ὀδοντωτῶν ταινιῶν γείσου β) ἐπικεράμωσις τοῦ κατασκευασθέντος θόλου γ) ἡ ἀποχωμάτωσις τοῦ ἐσωτερικοῦ μέχρι βάθους 1.00 μ. δ) κατασκευὴ 3 μεταλλικῶν παραθύρων τῆς βορείου πλευρᾶς ε) κατασκευὴ σιδηρᾶς ὑαλοφράκτου θύρας εἰσόδου ς') ἐσωτερικὰ κονιάματα καὶ ζ) ἐπίστρωσις τοῦ δαπέδου διὰ μωσαϊκοῦ ἢ πλακῶν

Πλὴν τῆς τραπέζης ἐγένοντο καὶ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ παρὰ τὴν Παρηγορήτισσαν εὐρισκομένου παλαιοῦ μετοχίου τῆς μονῆς Κάτω Παναγιᾶς, ἀξιολόγου ἔργου λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ 18ου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον εἶχε καταστῆ ἐτοιμόρροπον. Τοῦτου ἀνενώθη ἡ κεράμωσις, τὰ ἐσωτερικὰ ξύλινα ὑποστυλώματα, τὰ ξύλινα πατώματα καὶ ἐστερεώθη ὁ ἀνατολικὸς τοίχος.

11) Ἐπισκοπὴ Μάνης.

Εἰς τὴν περιοχὴν Μάνης ἐγένετο ἡ στερέωσις καὶ στεγάνωσις τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Ἐπισκοπῆς. Ἡ ἐργασία ἐγένετο τῇ ἐπιβλέψει τοῦ Ἐφόρου βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Δρανδάκη, ἀπέβλεπε δὲ εἰς τὴν προστασίαν τῶν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοιχογραφιῶν. Μετὰ τὴν στερέωσιν τῶν τοίχων καὶ τῶν θόλων ἐγένετο νέα κεράμωσις τοῦ ναοῦ.

12) Γεράκι (ναοὺς Ἀγ. Σώζοντος, Ἀγ. Ἀθανασίου καὶ Ἀγ. Θεοδώρου), ὡς καὶ εἰς τὸ Παλιομονάστηρο τοῦ Βρονταμᾶ, κατεσκευάσθησαν ἑπτὰ ξύλινοι θύραι.

13) **Πάρος.** Κατὰ τὸ 1961 συνεχίσθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν καὶ καθοδήγησιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀν. Ὁρλάνδου αἱ ἐργασίαι ἀναπαλαιώσεως τῆς ἐν Πάρῳ μεγάλης σταυρικῆς, παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Παναγίας τῆς Καταπολιανῆς.

Ἐλήφθη κατ' ἀρχὰς φροντίς στερεώσεως τῶν τεσσάρων μεγάλων, διὰ μαρμαρίνων γωνιολίθων ἐκτισμένων πεσσῶν, οἵτινες στηρίζουσι τὸν κεντρικὸν τροῦλλον, ἅφ' ἐνὸς μὲν διὰ τῆς κάτωθεν αὐτῶν κατασκευῆς πεδίλων ἐξ ὠπλισμένου σκυροκονιάματος, ἅφ' ἑτέρου δὲ διὰ πληρώσεως τῶν πολλῶν ἐσωτερικῶν χασμμάτων τῶν δι' ἐγχύσεως ὕδαροῦς σκυροκονιάματος καὶ φράξεως ἔπειτα αὐτῶν διὰ μαρμαρίνων τεμαχίων καὶ ἀρμολογήματος.

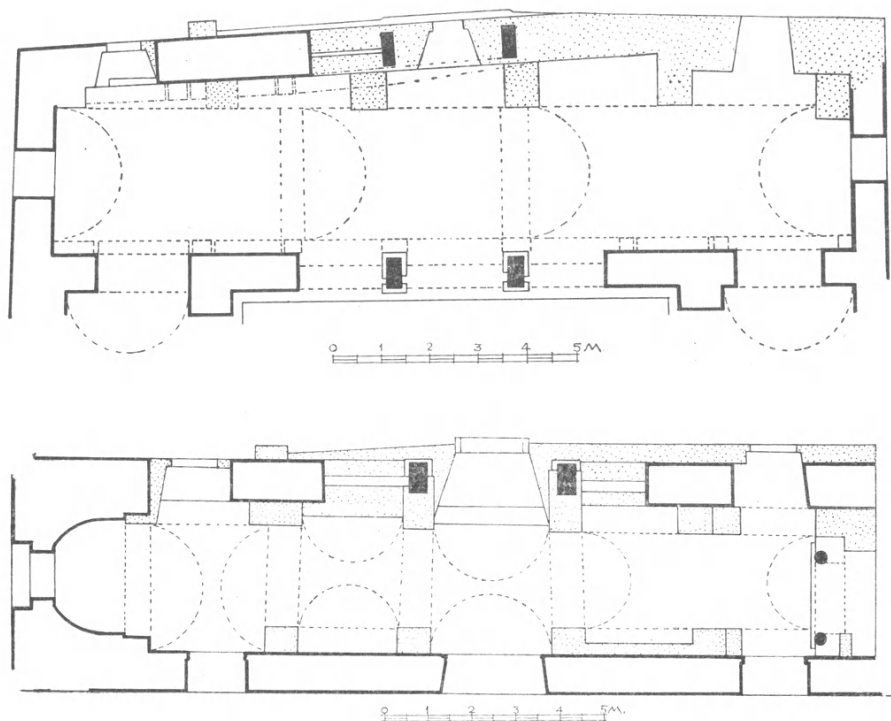
Ἐγένετο μετὰ ταῦτα ἀφαίσεις τῶν καλυπτόντων τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κυλινδρικοῦ θόλου τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ νεωτέρων ἀμμοκονιαμάτων, ἀποκαλυφθεισῶν οὕτω τῶν καθ' ὀριζοντίαν ἔννοιαν βαινουσῶν ζωνῶν πωρολίθων, μετ' ἐναλλασσομένων χρωμάτων—πρασίνου, πορφυροῦ καὶ λευκοῦ (πίν. 188 καὶ 189α). Τινὲς τῶν θολιτῶν τούτων, εὐρεθέντες ἐφθαρμένοι, ἀντικατεστάθησαν δι' ὑγιῶν οἱ δὲ ὑπόλοιποι ἐστερεώθησαν δι' ἐγχύσεως ὕδαροῦς σιμεντοκονίας κατὰ τοὺς ἀρμούς των.

Τοῦ αὐτοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ ἐξετελέσθη καὶ ἡ κεράμωσις διὰ μεγάλων πεπιεσμένων κεράμων βυζαντινοῦ τύπου, ὁμοίων πρὸς τὰς σωζομένης εἰσέτι ἐπὶ τε τοῦ νοτίου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ.

Ἐστερεώθη ἐπίσης δι' ἐνέσεων σιμεντοκονίας ὁ ἐξωτερικὸς κατακόρυφος τοῖχος τοῦ νοτίου σκέλους, ὅστις παρουσίαζε ρήγματα, ἐξογκώσεις καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς κατακορύφου. Μεθ' ὃ προέβημεν εἰς τὴν διάνοξιν τοῦ μεγάλου τριλόβου παραθύρου τῆς νοτίας πλευρᾶς, τὸ ὁποῖον εἶχε κατὰ καιροὺς φραχθῆ καὶ τελείως παραμορφωθῆ, ὥς ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν τοῦ πίνακος 189β δεικνύει. Οἱ κιονίσκοι τοῦ παλαιοῦ παραθύρου εὐρέθησαν ἐντειχισμένοι ἐντὸς τῆς νεωτέρας τοικοποιίας, δι' ἧς ἐφράχθη τὸ παράθυρον, οὕτω δ' ἡ ἀναστήλωσις τοῦ μεγάλου τούτου παραθύρου ἀπέβη ἀπολύτως ἀσφαλῆς. Ὁμοία ἐργασία ἀνασθηλώσεως ἐγένετο καὶ εἰς τὸ κάτωθεν τοῦ μεγάλου τρίλοβου ἄνοιγμα τοῦ νοτίου σκέλους (πίν. 190).

Σοβαρωτέρα ἐργασία στερεώσεως ἐγένετο εἰς τὸν κυλινδρικὸν θόλον τοῦ βορείου σκέλους τοῦ σταυροῦ, ὅστις, καταστραφεὶς φαίνεται πάλαι, εἶχεν ἀνακατασκευασθῆ οὐχὶ πλεόν δι' ἐναλλασσομένων ποικιλοχρῶμων θολιτῶν ἀλλὰ διὰ κοινῶν λίθων καὶ κονιάματος μετρίας συνεκτικότητος. Χάριν μείζονος ἀσφαλείας ὁ θόλος οὗτος ἐκαλύφθη διὰ προστατευτικοῦ μανδύου ἐξ ὠπλισμένου σκυροκονιάματος συγχρόνως δ' ἐγένετο καὶ πλήρωσις δι' ὕδαροῦς σκυροκονιάματος τῶν ἐκ τῶν κατὰ καιροὺς σεισμῶν παραχθέντων ρηγμάτων του, θέλει δὲ προσεχῶς γίνεαι καὶ τοῦ τετειχισμένου σήμερον βορείου μεγάλου τριλόβου παραθύρου ἡ ἐκφραξίς καὶ ἀποκατάστασις. Πρὸς τὸ παρὸν συνετελέσθη ἡ στερεώ-

σις τοῦ βορείου ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ δυτικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ, δι' ἧς κατέστη δυνατὴ ἡ ἀφαίρεσις μεγάλου μέρους τῶν ἀκαλαισθήτων, ὀγκωδῶν ἀντηρίδων, αἵτινες εἶχον παλαιότερον κατασκευασθῇ χάριν στηρίξεως τοῦ ἐκ τῶν σεισμῶν κινδυνεύσαντος νὰ καταπέσῃ βορείου τοίχου. Ἡ κατεδάφισις τῶν ἀντηρίδων τούτων ἀπέδωσε καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀρχαίων καὶ χριστιανικῶν

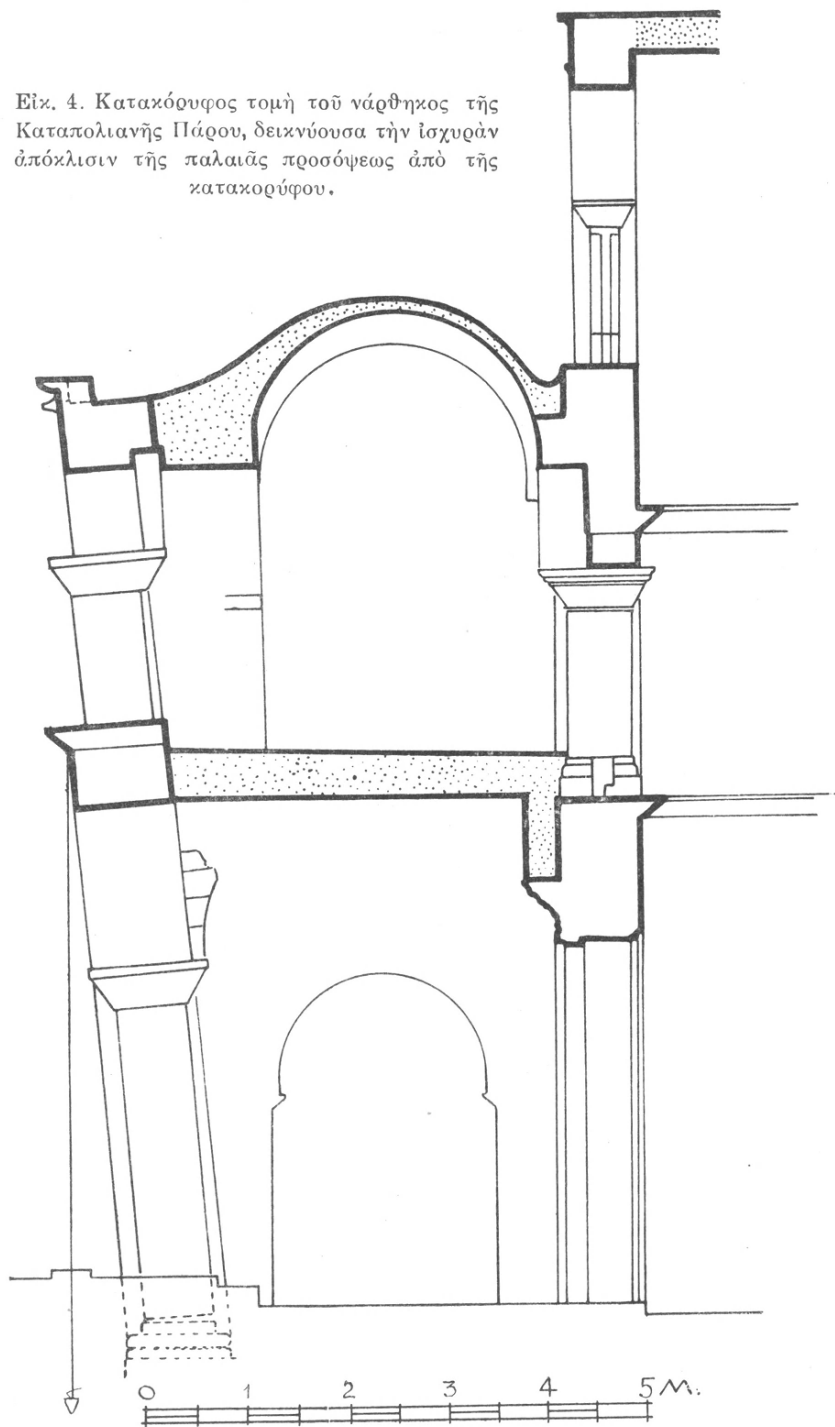

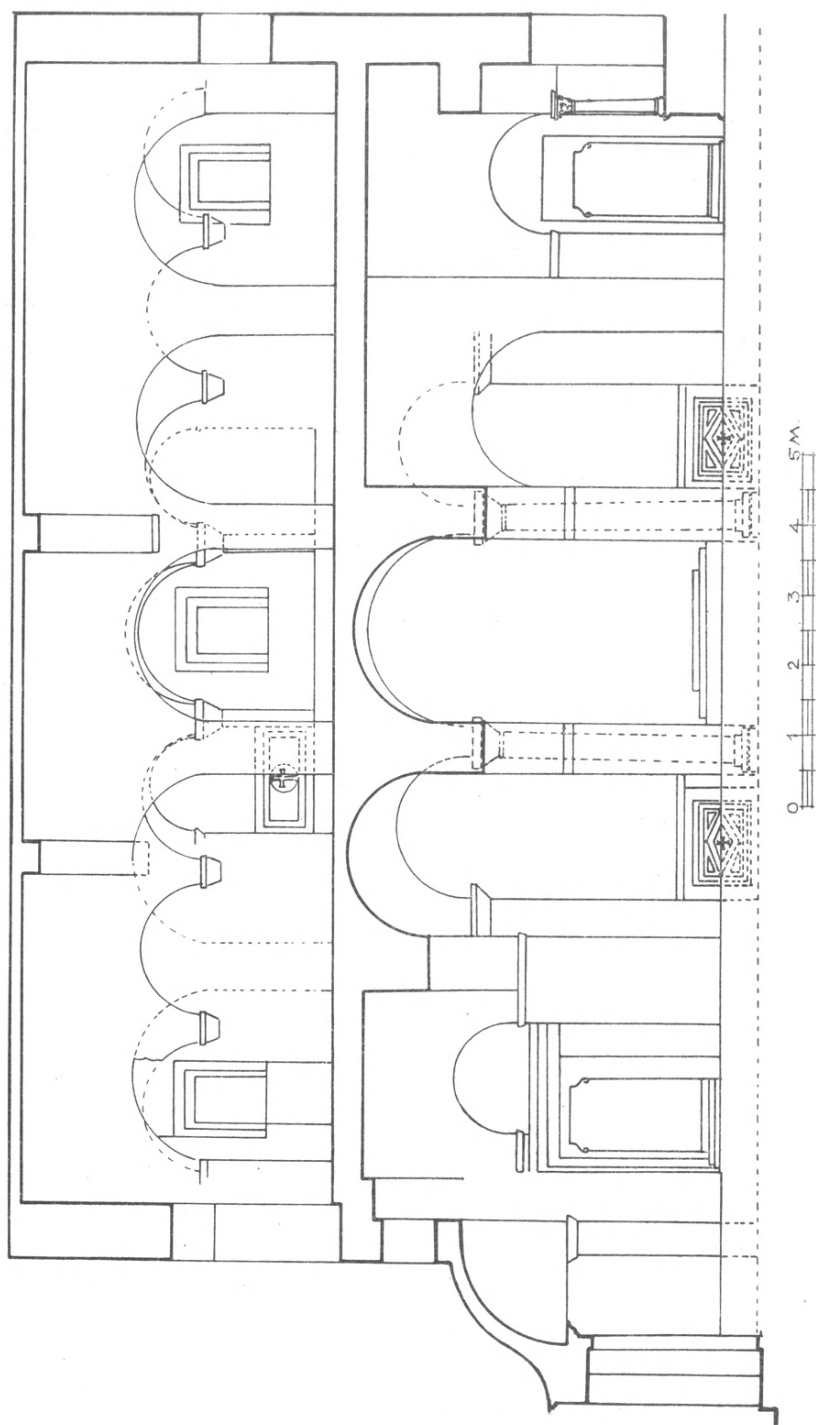
Εἰκ. 3 Κάτω: ὁριζοντία τομὴ τοῦ ἱσογείου τοῦ νάρθηκος ἄνω τῆς βορείου κόγχης.
Ἄνω: ὁριζοντία τομὴ τοῦ γυναικωνίτου τοῦ νάρθηκος. Ἀμφότεραι ἐμφαίνουσι τὴν
κατάστασιν πρὸ τῆς κατεδάφίσεως τῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν.

τεμαχίων: ἐπιγραφῶν, γλυπτῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὅποια εἶχον χρησιμοποιηθῇ ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν.

Ἀναφέρομεν ἐπίσης ὅτι συνετελέσθη ἐφέτος καὶ ἡ ὅλη κεράμωσις τοῦ ναοῦ ἤτοι ἡ τοῦ τρούλλου—κατὰ σύστημα ὅμοιον πρὸς τὸ ἐφαρμοσθὲν εἰς τοὺς τρούλους τοῦ Ἀγ. Νικολάου καὶ τοῦ Βαπτιστηρίου—τοῦ Δυτικοῦ καὶ τοῦ Βορείου σκέλους τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ νεοκατασκευασθέντος κυλινδρικοῦ θόλου τοῦ ὑπὲρ τὸν νάρθηκα γυναικωνίτου.

Εἰκ. 4. Κατακόρυφος τομή τοῦ νάρθηκος τῆς
Καταπολιανῆς Πάρου, δεικνύουσα τὴν ἰσχυρὰν
ἀπόκλινσιν τῆς παλαιᾶς προσόψεως ἀπὸ τῆς
κατακορύφου.

Εἰκ. 5. Κατακόρυφος κατὰ πλάτους τομὴ τοῦ νάρθηκος τῆς Καταπολιανῆς ἄνω τῆς βορείου κόγχης, πρὸ τῆς κατεδαφίσεως τῶν μεταγενεστέρων προσθηγῶν. Ὅψις πρὸς Δυσμῆς.

Ἦρξαντο ἐπίσης καὶ ἐπροχώρησαν καὶ αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆς, κατεδαφισθέντος τοῦ μεταγενεστέρου ἀντισταθμητικοῦ τοίχου, δι' οὗ εἶχεν ἐπενδυθῆ, χάριν στερεότητος, ὁλόκληρον τὸ μέσον τμήμα τῆς προσόψεως, καὶ ἀποκαλυφθέντος τοῦ παλαιοῦ τριβήλου τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ ὑπεράνω αὐτοῦ τριλόβου παραθύρου τοῦ γυναικωνίτου. Ἀφαιρεθεισῶν ἔπειτα ὅλων τῶν νεωτέρων ὑπὸ τοὺς ἐσωτερικοὺς θόλους κατασκευῶν, ἐφάνησαν αἱ γεννήσεις τῶν τε μετωπιαίων καὶ τῶν διαγωνίων τόξων τῶν σταυροθολίων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἀνακατεσκευάσθησαν διὰ πωρολίθων τὰ καλύπτοντα τὸν νάρθηκα 5 σταυροθόλια.

Σὺν τῇ προόδῳ τῶν ἐργασιῶν ἀποκαταστάσεως τῆς παλαιᾶς μορφῆς τοῦ ναοῦ συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ διευθύνοντος τὸ ἔργον καθηγητοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου κατόπιν λεπτομερῶν καταμετρήσεων τὰ κάτωθι σχεδιογράφηματα:

1) Κατόψεις τοῦ ἰσογείου (εἰκ. 3, κάτω) καὶ τοῦ γυναικωνίτου (εἰκ. 3, ἄνω) τοῦ νάρθηκος, ὡς εἶχον ταῦτα πρὸ τῆς κατεδαφίσεως τῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν καὶ πρὸ τῆς εἰς τὴν κατακόρυφον θέσιν ἐπαναφορᾶς τῆς παλαιᾶς προσόψεως. 2) Κατακόρυφος τομὴ τοῦ τε ἰσογείου καὶ τοῦ ὀρόφου τοῦ νάρθηκος κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ (εἰκ. 4) καὶ 3) Κατακόρυφος κατὰ πλάτος τομὴ τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ ὑπὲρ αὐτὸν γυναικωνίτου μὲ ὄψιν πρὸς Δυσμὰς ἄνω τῆς μεταγενεστέρας ἀποκαλυφθείσης βορείου κόγχης ἐμφαίνουσα τὰς μεταγενεστέρας προσθήκας (εἰκ. 5).

Γ'. ΑΝΕΓΕΡΣΙΣ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Ἐπικουροῦσα εἰς τὸ Κράτος ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐδαπάνησε κατὰ τὸ 1961 τὰ ἐξῆς ποσὰ δι' ἀνέγερσιν μουσείων:

α) Δρ. 900.000 δι' ἀνέγερσιν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου *Τήνου*, κατὰ σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Χ. Μπούρα γενόμενα ἐπὶ τῇ βάσει ὁδηγιῶν τοῦ Συμβούλου κ. Ν. Κοντολέοντος. Δύο ἀπόψεις τοῦ ἀνεγερθέντος Μουσείου παρέχομεν ἐνταῦθα (πίν. 191).

β) Δρχ. 100.000 διὰ τὴν περάτωσιν τοῦ κτηρίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς *Νικοπόλεως*.

γ) Δρχ. 55.000 διὰ τὴν κατασκευὴν ἀποθήκης ἀρχαίων τῆς ἀνασκαφῆς *Βραυρῶνος*.

δ) Δρχ. 5.000 διὰ τὴν καταλογογράφησιν τῶν ἀντικειμένων τοῦ μουσείου *Μυστρά*.

Δ'. ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΙΣ

Δι' ἀπαλλοτριώσεις κτημάτων ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐδαπάνησεν ἡ Ἑταιρεία :

Δρχ. 15.000 διὰ τὴν ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἐφύρας τῆς Θεσπρωτίας ἀπομάκρυνσιν τῆς ἐκκλησίας τῆς Κοινότητος Μεσοποτάμου χάριν ἀνασκαφῆς τοῦ Νεκρομαντείου.

Ε'. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἡ δημοσιευτικὴ δραστηριότης τῆς Ἑταιρείας συνεχίσθη ἐντατικῶς καὶ κατὰ τὸ 1961 ἐποπτεία τοῦ Γ. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, τοῦ Συμβούλου κ. Ν. Κοντολέοντος καὶ τῆς πτυχιούχου τῆς Ἀρχαιολογίας Δδος Ἀρτεμισίας Γιαννουλάτου. Ἰδοὺ δὲ ποῖα δημοσιεύματα ἐγένοντο ἐφέτος :

1) Ἐξετυπώθησαν οἱ τόμοι τῆς Ἀρχ. Ἐφημερίδος τῶν ἐτῶν 1953-54 (Γ' Μέρος), ὡς καὶ τοῦ 1957 καὶ τοῦ 1958.

2) Ἐξετυπώθη τὸ Ἔργον τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1961.

3) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ περὶ τῶν ἀγγείων τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος (Βάρης) ἔργου τῆς κ. Σέμνης Καρούζου.

4) Ἐξετυπώθη ἡ ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβὴ τοῦ κ. Νικολ. Δρανδάκη περὶ τοῦ μεταβυζαντινοῦ ζωγράφου Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆ.

5) Περαιτοῦται ἡ ἐκτύπωσις τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1957.

6) Ἐξετυπώθη πλέον τοῦ ἡμίσεος τοῦ βιβλίου τῆς Δδος Χρυσ. Καρδαρά περὶ τῆς Ροδιακῆς ἀγγειογραφίας.

7) Ἐκτυποῦται ὡσαύτως τὸ περὶ τῆς Προϊστορίας τῆς Πελοποννήσου ἔργον τοῦ κ. Κωνστ. Θ. Συριοπούλου.

8) Ἦρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ τόμου τῆς ΑΕ τοῦ 1959, ἀφιερωμένου εἰς μνήμην Δ. Εὐαγγελίδου καὶ περιέχοντος τὴν περὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δωδώνης μελέτην τοῦ κ. Σωτ. Δάκαρη.

Κατὰ τὸ 1961 εἰσῆλθον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας τόμοι ἐν ὧν 1103, ἐξ ὧν 534 δι' ἀγορᾶς, 189 δι' ἀνταλλαγῆς καὶ 380 ἐκ δωρεᾶς.

Ἦλθεν ἐπίσης βοηθὸς ἡ Ἑταιρεία εἰς τοὺς εἰς Ἑσπερίαν διὰ περαιτέρω σπουδὰς μεταβάντας ἔφορον κ. Δημ. Πάλλαν διὰ ποσοῦ δρχ. 11.905 καὶ ἐπιμελητὴν κ. Γρ. Κωνσταντινόπουλον διὰ δρχ. 940.

Διὰ τὸν πλουτισμὸν τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν Μουσείων ἐδαπάνησεν ἐφέτος ἡ Ἑταιρεία δρχ. 21.684.

Ἐνίσχυσεν ὡσαύτως ἡ Ἑταιρεία διὰ ποσοῦ δρχ. 105.000 τὴν ἔκδοσιν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν συγγενῶν Ἰδρυμάτων (Ἑταιρείαν Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἐπιστημονικὴν Ἑταιρείαν, Λαογραφικὴν Ἑταιρείαν, Ἱστορικὴν καὶ Ἐθνολογικὴν Ἑταιρείαν, Χριστιανικὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν, Ἑταιρείαν Κρητικῶν Ἱστορικῶν μελετῶν καὶ Ἑταιρείαν Θρακικῶν μελετῶν).

Δι' ἐπιστημονικὰς διαλέξεις γενομένης ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἑταιρείας ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ αὐτῆς ἐδαπάνησεν ἡ Ἑταιρεία χάριν προβολικῶν πλακῶν καὶ ἐκτυπώσεως προσκλήσεων δρχ. 10.500.

Προσθέτομεν ἐν τέλει ὅτι κατὰ τὸ 1961 συνεχίσθη ἡ ταξινόμησις καὶ ἀποδελτίωσις τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἑταιρείας (ἐγγράφων, φωτογραφιῶν, ἐνταλμάτων) διὰ συνεργείου ἐξ εἰδικευμένων ἐπιστημόνων. Χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐδαπανήθη ἐφέτος τὸ ποσὸν τῶν δρχ. 58.099.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ ΕΝ ΡΑΒΕΝΝΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΘΕΝΤΟΣ
ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Εἰς τὸ ἐν Ραβέννη συγκροτηθὲν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1961 VI Διεθνὲς Συνέδριον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας, τὴν Ἀρχ. Ἐταιρείαν ἀντιπροσώπευσαν:

1) ὁ καθηγητὴς κ. Ἀν. Ὀρλάνδος, ὅστις ἀνεκοίνωσε περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς σταυρικῆς Παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Πάρου.

2) Ὁ ἔφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Πάλλας, ὅστις ἀνεκοίνωσε περὶ τῶν γενομένων παλαιοχριστιανικῶν εὐρημάτων κατὰ τὸ μεταξὺ τοῦ V καὶ τοῦ VI Διεθνoῦς Συνεδρίου Χριστ. Ἀρχαιολογίας διάστημα καὶ

3) Ὁ Διευθυντὴς τῆς Ἀναστηλώσεως ἀρχαίων καὶ Ἱστορικῶν μνημείων κ. Ε. Στίκας, ὅστις ἀνεκοίνωσε περὶ τῆς ἐν Π. Κορίνθῳ Παλαιοχριστιανικῆς Κοιμητηριακῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγ. Κοδράτου.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1961

ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 30ῇ Ἀπριλίου τοῦ χιλιοστοῦ ἑνακοσιοστοῦ ἑξηκοστοῦ ἔτους, ἡμέρᾳ τῆς ἐβδομάδος Κυριακῇ καὶ ὥρᾳ 10 π.μ. ἀκριβῶς, συνήλθον ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς Ἑταιρείας, Ἐλευθερίου Βενιζέλου 22, ἐκ τῶν ἐταίρων αὐτῆς οἱ ἐν τῷ ἐκλογικῷ καταλόγῳ τοῦ ἔτους 1961 ὑπ' αὐξ. ἀριθ. 3 Ἀλεξανδρῆς Κωνστ., 9 Ἀνδρειωμένου Ἀγγελικῇ, 12 Βαβρόιτσας Ἀνδρέας, 18 Βέλτσος Γ.Ν., 19 Βερδελῆς Νικόλ., 26 Γιαννουλάτου Ἀρτεμισία, 28 Δάκαρης Σωτήριος, 32 Δημητρακάκης Δ. Κωνστ., 37 Δουκάκη Εὐανθία, 52 Καζαμίας Θωμᾶς, 65 Καρανδρέας Ἀπόστ., 66 Καράσσοι Χρήστος, 79 Κοντολέων Νικόλ., 88 Κρητικὸς Εὐάγγ., 95 Κτιστόπουλος Κωνστ., 99 Λαζαρίδης Δημήτρ., 100 Λαζαρίδης Παῦλος Ἡρ., 107 Μανούσακας Μανούσος, 115 Μαυρομάτης Γ.Κ., 121 Μιράσγετζης Δημοσθένης, 127 Μάργα Χαρίκλεια, 131 Μπουφίδης Νικόλαος, 132 Μυλωνᾶς Ἀλέξανδρος, 139 Ὁρλάνδος Ἀναστάς., 144 Παπαγιαννόπουλος-Παλαιὸς Α., 146 Παπαδημητρίου Ἰω., 148 Παπαθανασίου Πᾶνος, 153 Παπακωνσταντίνου Κ.Δ., 158 Παπαφλέσσας Κωνστ., 166 Πετρόπουλος Ἀγγ., 170 Πλάτων Νικόλ., 174 Πουλίτσας Παναγ., 176 Πουρῆς Μιλτιάδης, 188 Σεργόπουλος Ἰωάννης, 189 Σκάσσης Ἑρρίκος, 190 Σπυριδάκης Γεώργιος, 194 Σταθάτου Χριστίνα, 201 Στίκας Εὐστάθιος, 207 Τοῦλ Χάρης, 210 Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάνν., 216 Φραγκιδάκης Ἰωάννης, 222 Χατζηκακίδης Ἀθαν. Δ., 223 Χατζηνικολάου Ἄννα, ἧτοι ἐν ὧν 43 ἐταῖροι, ἵνα συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 31 τοῦ ν. Ὁργανισμοῦ, ἐκλέξωσι, τὸ Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν πενταμελῆ Ἐξελεγκτικὴν καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείαν διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1961, ἀκούσωσι τὴν περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1960 ἔκθεσιν τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπείας καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου συνταχθεῖσαν ἔκθεσιν περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ 1960.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας κ. Παν. Πουλίτσας ἐκήρυξε τὴν ἑναρξιν τῆς Συνεδρίας καὶ ἐκάλεσε τοὺς ἐταίρους εἰς ἐκλογὴν τοῦ προεδρείου τῆς Συνελεύσεως διὰ φανερᾶς ψηφοφορίας. Ἐξελέ-

γησαν δὲ Πρόεδρος ὁ κ. Ἀλεξ. Μυλωνᾶς, Ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Ἐρρ. Σκάσσης, Α' Γραμματεὺς ὁ κ. Δημοσθ. Μιράσγετζης καὶ Β' Γραμματεὺς ὁ κ. Παῦλ. Λαζαρίδης. Ὁ ἐκλεγὼν Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Ἀλεξ. Μυλωνᾶς ὑψαρίσθησε τοὺς ἐταίρους ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ του καὶ ἐνετείλατο νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ ἔκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1960. Ὁ Γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως κ. Παῦλος Λαζαρίδης ἀνέγνωσε τὴν ἔκθεσιν τῆς Ἐπιτροπείας, φέρουσιν τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐλεγκτῶν κ.κ. Δ. Κ. Δημητρακάκη, Κ. Γ. Μαυρομάτη, Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου, Μιλτιάδου Πουρῆ καὶ Μιχ. Χριστοπούλου.

Περαινοῦσα τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπεία προτείνειν, ὅπως ἡ Συνέλευσις ἐγκρίνῃ τὴν διαχείρισιν τοῦ λήξαντος ἔτους 1960 ὡς ὀρθῶς γενομένην καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν ἰσολογισμόν καὶ ἀπολογισμόν τοῦ ἔτους τούτου.

Ἡ Συνέλευσις ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν τῆς Ἐπιτροπείας καὶ ἐπεκύρωσε τὸν ἰσολογισμόν καὶ ἀπολογισμόν τοῦ 1960.

Μετὰ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς ὁ κ. Ἀλεξ. Μυλωνᾶς ἐκάλεσε τοὺς ἐταίρους πρὸς ἐκλογὴν τῆς πενταμελοῦς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1961.

Ὁρισθέντων ψηφολεκτῶν τῶν κ.κ. Βαβρίτσα Ἀνδρέου καὶ Ἀγγελικῆς Ἀνδρειωμένου προσῆλθον, ἀναγιγνωσκόμενου τοῦ ἐκλογικοῦ καταλόγου, καὶ ἐψήφισαν ἐταῖροι τεσσαράκοντα τρεῖς (43), γενομένης δὲ διαλογῆς, ὡς μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας ἔλαβον ἀνὰ ψήφους 42 οἱ κ.κ. Δ.Κ. Δημητρακάκης, Γ.Κ. Μαυρομάτης, Κωνστ. Δ. Παπακωνσταντίνου, Μιλτ. Πουρῆ καὶ Μιχ. Χριστόπουλος, εὐρεθείσης 1 ψήφου λευκῆς.

Κατὰ ταῦτα ἐξελέγησαν παμψηφεί μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ τρέχον ἔτος 1961 οἱ κ.κ. Δ. Κ. Δημητρακάκης, Γ. Κ. Μαυρομάτης, Κ. Δ. Παπακωνσταντίνου, Μιλτ. Πουρῆ καὶ Μιχ. Χριστόπουλος.

Εἶτα ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Ἀλεξ. Μυλωνᾶς ἐκάλεσε τὸν Γραμματέα τοῦ Συμβουλίου, ὅπως προβῇ εἰς ἀνακοίνωσιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης ἐκθέσεως περὶ τῶν πεπραγμένων τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1960.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκθέσεως ὑπὸ τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ἐκφράζει τὰ συγχαρητήρια τῆς Συνελεύ-

σεως πρὸς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν γενομένην Ἐθνικὴν ἐργασίαν. Εἶτα ἡ Συνέλευσις διελύθη περὶ ὥραν 1 μ.μ.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως
ΑΛΕΞ. ΜΥΛΩΝΑΣ

Ὁ Α' Γραμματεὺς
Δ. ΜΙΡΑΣΓΕΤΖΗΣ

Ὁ Ἀντιπρόεδρος
Ε. ΣΚΑΣΣΗΣ

Ὁ Β' Γραμματεὺς
Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Οἱ ψηφολέκται
Α. ΒΑΒΡΙΤΣΑΣ, Α. Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

Ε Κ Θ Ε Σ Ι Σ
ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1961
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ
ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κύριε Πρόεδρε,

Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀποτελοῦντες τὴν Ἐξελεγκτικὴν Ἐπιτροπείαν τῆς Ἑταιρείας διὰ τὸ ἔτος 1961, προσκληθέντες διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 205 τῆς 21ης Μαρτίου 1962 ἐγγράφου τοῦ κ. Προέδρου, ἐπελήφθημεν τοῦ ἐλέγχου τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας τοῦ λήξαντος ἔτους 1961, ἐκ τῶν ταμειακῶν καὶ λογιστικῶν βιβλίων τῆς ὁποίας ἐξάγονται τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα:

Μ Ε Ρ Ο Σ Ι

Α' Χρηματικόν.

Ταμείον.

α) Χρέωσις:

1.	Ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον μετρητῶν 31 Δεκεμβρίου 1960 .	δραχ.	3.478.85
2.	» Ἔσοδα Γ. Προϋ/σμοῦ 1/1-31/12/1961	»	4.238.014.30
3.	» Ἔσοδα ἐξ ἐπιστροφῶν χρημάτων	»	48.929.60
4.	» Ἐθνικὴν Τράπεζαν Μετοχαὶ πρὸς φύλαξιν	»	2.000.—
5.	» » » Ὁμολογίαι πρὸς φύλαξιν	»	362.953.—
6.	» Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Α'	»	6.233.165.—
7.	» » παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Β'	»	4.079.560.—
8.	» Πώλησιν οἰκοπέδων	»	98.240.—
9.	» Διαφόρους Λ/σμούς Ν. Ταρουσόπουλον	»	3.499.50
10.	» » » - Φόρος Ζ' Κατηγορίας	»	11.890.70
Σύνολον			15.081.730.95

β) Πίστωσις. Ὅσα τὸ Ταμεῖον κατέβαλεν.	
1. Εἰς Ἑξοδα Γ. Προϋ/σμοῦ 1/1-31/12/1961 . . . δραχ.	5.086.833.20
2. » » ἀπὸ ἐπιστραφέντα ἔσοδα . . . . . »	46.—
3. » Ἀκίνητα κτήματα . . . . . »	4.607.941.90
4. » Ἀντίτιμον μετοχῶν Ἑθν. Κτημ. Τραπεζῆς Ἑλλάδος . . . . . »	119.000.—
5. » Ἀντίτιμον ὁμολογιῶν Δαμ. Δ.Ε.Η., 7% 1961 (τ. 6.666.—) . . . . . »	999.900.—
6. » Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἑθνικῇ Τραπεζῇ Α' . . . »	969.947.—
7. » » » » » Β' . . . »	3.256.663.—
8. » Κληρονομίαν Φ. Φαρμᾶ . . . . . »	5.000.—
9. » Διαφόρους λ/σμοὺς Φόρον Ζ' Κατηγορίας . . . »	12.281.50
10. » Προσωρινοὺς λ/σμοὺς . . . . . »	9.280.—
Σύνολον . . . . . »	15.066.892.60
Ὑπόλοιπον Ταμείου 31/12/1961 . . . . . »	14.838.35
Σύνολον . . . . . »	<u>15.081.730.95</u>

Β' Ἀνάλυσις Ἑσόδων καὶ Ἐξόδων τοῦ Προϋπολογισμοῦ Χρ. 1961

I. ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

α) Ἑσοδα

1. Ἀπὸ προσόδους ἀκινήτου περιουσίας - Μισθώματα δραχ.	185.310.—
2. » » κινήτης περιουσίας - Μερίσματα τοκομερίδια . . . . . »	503.973.—
3. » Τόκους καταθέσεων . . . . . »	153.246.—
4. » ἀντίτιμον πωλήσεως δημοσιευμάτων . . . . . »	133.083.50
5. » εἰσφορὰς συνδρομὰς . . . . . »	3.014.850.—
6. » διάφορα καὶ ἔκτακτα ἔσοδα . . . . . »	56.778.50
7. » ἔσοδα παρελθόντων οἰκονομικῶν ἐτῶν . . . . . »	61.798.50
Σύνολον . . . . . »	<u>4.109.039.50</u>

II. ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

Κίνησις Κεφαλαίων

1. Ἀπὸ παρακράτησιν χαρτοσήμου ἐκ μισθωμάτων . . . »	270.—
2. » » κρατήσεων ἐπὶ ἀποδοχῶν ἐν γένει . . . »	128.658.80
Ἑσόδων σύνολον . . . . . »	<u>4.237.968.30</u>

I. ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

β) Ἑξοδα τακτικά

1.	Εἰς Ἑξοδα Διοικήσεως - Μισθοὶ καὶ ἐπιδόματα δραχ.	543.961.30
»	- Ἀποζημιώσεις . . . . . »	159.752.70
2.	» Ἑξοδα γραφείων - Φωτισμός, θέρμανσις, ὕδρευσις, καθαριότης, ταχυδρομικά, τηλεφωνικά, δικαστικά, συμβολαιογραφικά . . . . . »	114.739.60
3.	» Ἑξοδα Κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας - Συντήρησις μεγάρου, ἀμοιβὴ συντηρητῶν, ἐπιπλώσεις, ἱματισμός, σκεύη, φόροι Δημοσίου καὶ Δήμου, ἀσφάλιστρα κλπ. . . . . »	143.553.30
4.	» Ἑξοδα Βιβλιοθήκης - Συντήρησις καὶ πλουτισμός . . . . . »	96.192.30
5.	» Ἑκπλήρωσις τοῦ σκοποῦ τῆς Ἑταιρείας - Ἀνασκαφαὶ Ἀπαλλοτριώσεις, ἀναστηλώσεις, ἀνέγερσις καὶ ἐπισκευὴ Μουσείων, πλουτισμός βιβλιοθηκῶν Μουσείων . . . . . »	2.949.336.—
6.	» Ἑξοδα Δημοσιευμάτων - Ἑκδοσις ΑΕ, ΠΑΕ, Ἔργου καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων ἀποζημιώσεις συγγραφέων κλπ. . . . . »	408.842.50
7.	» Ἑξοδα Οἰκονομικῶν ἐνισχύσεων - ὑποτροφιῶν - ἐκπαιδευτικῶν ταξιδίων κλπ. . . . . »	183.165.—
8.	» Ἑξοδα Ἀποζημιώσεως συνεργείου ταξινομήσεως ἀρχείου καὶ ἐκτάκτων βοηθῶν Εὐρετηρίου ΑΕ κλπ. ἀπρόβλεπτα ἔξοδα . . . »	202.165.50
9.	» Ἑξοδα παρελθόντων οἰκον. ἐτῶν . . . . . »	40.280.40
	Σύνολον ἐξόδ. . . . . »	4.908.048.60

II. ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

10.	» Ἀπόδοσιν κρατήσεων ἐκ μισθωμάτων καὶ ἀποδοχῶν προσωπικοῦ . . . . . »	129.855.—
	Σύνολον ἐξόδων . . . . . »	5.037.903.60

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναλύσεως τῶν κονδυλίων Ἑσόδων καὶ Ἑξόδων τοῦ προϋ/σμοῦ χρ. 1961 καὶ ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν ἔντυπον ἀπολογισμὸν

τοῦ σκέλους τῶν Ἑσόδων προκύπτει ὅτι ἐκτὸς μικροδιαφορῶν ἐπὶ πλέον ἢ ἐπὶ ἔλαττον δὲν ἐπραγματοποιήθησαν 1) τὰ ἐκ τῆς μισθώσεως τῆς μεγάλης αἰθούσης ποσὰ . . . . . δραχ. 26.690.—
 2) τὰ ἐκ τοκομεριδίων 10.000 ὁμολογιῶν Λ. Δαν. Οἰκ. Ἀν.1960 . . . . . » 75.000.—
 3) τὰ ἐκ τόκων, λόγῳ ἀναλήψεως σημαντικῶν ποσῶν διὰ τὴν ἀγορὰν χρεογράφων καὶ ἀκινήτων . . . . . καὶ » 46.754.—
 4) τὸ ἐκ καθαρῶν κερδῶν τῶν Κρατικῶν Λαχείων τῆς Δ' τριμ. 1961 τὸ καὶ σημαντικώτερον ἐκ . . . . . » 1.000.000.—
 καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ὀλιγωρίας τῶν ὑπαλλήλων τῶν κρατικῶν Λαχείων

Σύνολον Δραχ. 1.148.444.—

Ἡ μὴ ἔγκαιρος εἴσπραξις τοῦ ποσοῦ τούτου εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ παρουσιάσῃ ἔλλειμμα ὁ προϋπολογισμὸς τῆς χρήσεως 1961

Ἑσοδα πραγματοποιηθέντα δραχ. 4.237.968.30

Ἑξοδα » » 5.037.903.60

Ἐλλειμμα » 799.935.30

τὸ ἔλλειμμα τοῦτο θέλει καλυφθῇ ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς παρελθούσης χρήσεως 1960.

Γ' Γενικὸς Ἰσολογισμὸς

1. Ἐνεργητικὸν

Τὸ ἐνεργητικὸν τῆς Ἐταιρείας κατὰ τὴν 31/12/1961

ἀνήρχετο εἰς . . . . . δραχ. 36.312.815.—

ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἑξῆς:

1. Ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον μετρητῶν ἐν τῷ Ταμείῳ 31/12/61 δραχ. 14.838.35
2. » Ἀκίνητα κτήματα . . . . . » 4.607.959.70
3. » Μέγαρον τῆς Ἐταιρείας . . . . . » 19.159.669.—
4. » Ἐπιπλώσεις σκευὴ . . . . . » 1.206.770.80
5. » Ὁμολογίας πρὸς φύλαξιν . . . . . » 5.000.448.30
6. » Μετοχαὶ πρὸς φύλαξιν . . . . . » 2.219.547.55
7. » Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ Α' » 749.196.—
8. » » » » Β' » 3.344.714.50
9. » Διάφοροι Λ/σμοὶ - Φόρος Ζ' Κατηγορίας . » 390.80
10. » Προσωρινοὶ Λ/σμοὶ Ι.Κ.Α. . . . . » 9.280.—

Σύνολον . . . » 36.312.815.—

2. Παθητικὸν

Τὸ δὲ Παθητικὸν τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31^{ην} Δεκεμβρίου 1961 ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν . . . . . δραχ. 36.312.815.—

ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἑξῆς:

1. Κεφάλαιον	δραχ.	33.819.784.85
2. Ἀντίτιμον πωλήσεως οἰκοπέδων	»	1.170.289.50
3. Περισεύματα παρελθ. οἰκονομ. ἐτῶν	»	1.322.740.65
Σύνολον	»	<u>36.312.815.—</u>

Δ' Περιουσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

Ἡ περιουσία τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν 31^{ην} Δεκεμβρίου 1961 ἀνήρχετο εἰς τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν **36.312.815.—** ἀποτελουμένη ἐκ τῶν ἰδίων ὑπολοίπων τῶν ἐν τῷ Ἑνεργητικῷ ἀναγραφομένων μερίδων.

Περαίνουσα τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπεία προτείνει εἰς τὴν Συνέλευσιν, ὅπως ἐγκρίνῃ τὴν ἀνωτέρω διαχείρισιν ὡς ὀρθῶς ἔχουσιν καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν τε Ἀπολογισμὸν καὶ τὸν Ἰσολογισμὸν τοῦ λήξαντος ἔτους 1961 τῆς ἰδίας περιουσίας τῆς Ἑταιρείας.

Ἀθῆναι τῇ 21 Μαρτίου 1962

Ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπεία

Δ. Κ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ

Κ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ

Κ. Δ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΜΙΛΤ. ΠΟΥΡΗΣ

ΜΙΧ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

**Πίναξ ἐμφαίνων τὰ χρεόγραφα τῆς Ἐταιρείας
κατὰ τὴν 31-12-1961**

α) Ὁμολογίαι

1.	405	Ἐθν. Δαν. 1889 Πάγιον	δρχ.	88.—
2.	75	» » 1890 Σιδηρ. Λαρίσης	»	20.—
3.	121	» » 1907 Ἀμύνης	»	8.—
4.	235	» » 1914 τῶν 500 ἑκατομ.	»	243.—
5.	1	» » 1893 Κεφαλαιώσ. καὶ ἀπόδ. φρ. 140	»	1.—
6.	30	» » Πατριωτικοῦ	»	1.—
7.	25	» » Προσφυγικοῦ 1924	»	25.70
8.	1000	» » Ἀπαλλοτριώσεως 1919, 1929, 1931	»	1.—
9.	150	» » Ἑλλ/βουλγαρικῆς Μεταναστεύσ. 1923	»	1.—
10.	155	» » Κτηματικῆς Τραπεζῆς 1930 . . .	»	205.60
11.	95	» » » » 1927 . . .	»	126.—
12.	7000	» » Δ.Ε.Η. 1959, 7.50%	»	1.050.000.—
13.	10000	» » Δ.Ε.Η. 1960, 7%	»	1.500.000.—
14.	9550	» » Λαχειοφ. Οἰκ. ἀναπτύξεως 1960, 5%	»	1.449.828.—
15.	6666	» » Δ.Ε.Η., 7% 1961 πρὸς δρ. 150 .	»	999.900.—
Σύνολον				<u>» 5.000.448.30</u>

2. Μετοχαὶ

16.	760	τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος	δρχ.	432.772.50
17.	3490	» Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἐξ ὧν 100 δωρεᾶς Ρώμα	»	1.636.202.—
18.	360	» Ἐθνικῆς Κτηματ. Τραπεζῆς παλ. 180 δρχ. 40.35 νέαι 180 » 117.000.—	»	117.040.35
19.	416	τῶν Ἑλλ. Ἡλεκτρ. Σιδ/μῶν	»	33.532.70
Σύνολον				<u>» 2.219.547.55</u>

Ἀθῆναι τῇ 31/12/1961

ΜΕΡΟΣ II

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἔλεγχον διαχειρίσεως Δωρεῶν, Κληρονομιῶν, Κληροδοτημάτων, προκύπτουσι τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα ἐκ τῶν τηρουμένων βιβλίων:

1. Κληρονομία Ἰωάνν. Μαρκοπούλου

Τοῦτο παραμένει εἰσέτι ἀπὸ τοῦ 1944 ἄνευ ἐσόδων, ἡ δὲ περιουσία αὐτοῦ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἑξῆς:

1. Καταθέσεις ἐν ὧν παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ	Δρχ.	1.—
2. » Κεφαλαίων παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ	»	1.—
3. Ὁμολογίαι Ἐθν. Δαν. 1922 6 1/2 % τεμ. 4.083	»	4.083.—
4. Εἰδικὸς λογαριασμὸς προσωρινῆς Ἀναγωγῆς	»	672.917.20
Σύνολον Δρχ.		677.002.20

2. Κληρονομία Φοίβου Φαρμά

Ἡ χρῆσις τῆς κληρονομίας ταύτης ἄρχεται ἀπὸ 1/4/60 - 31/3/1961 τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῆς διαχειρίσεως, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ λογιστοῦ καὶ ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς βιβλίων, ἔχουσιν ὡς ἑξῆς:

**Πρὸς
τὸ Δ. Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας**

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω Ὑμῖν συνημμένως πρὸς ἔγκρισιν τοὺς πίνακας τοὺς καταρτισθέντας ὑπ' ἑμοῦ τοῦ Ἀπολογισμοῦ τῶν Ἑσόδων καὶ Ἑξόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς κληρονομίας Φ. Φαρμά τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ λήξαντος ἔτους 1961 ἥτοι ἀπὸ 1/4-31/12/1961, συμφώνως πρὸς τὸν Νόμον 4154/1961, τὸν καθορίζοντα τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα.

I. Ἑσοδα

Τακτικὰ Ἑσοδα

Κεφάλ. Α'	Πρόσοδοι Χρεογράφων	Προϋπολογισθέντα	Πραγματοποιηθέντα
ἄρθρ. 1-8	Οὐδὲν ἔσοδον εἰσεπράχθη, λόγῳ τῆς συμπτύξεως τῆς οἰκ. περιόδου. Τὰ ἔσοδα ταῦτα εἰσεπράττοντο κατὰ τοὺς μῆνας Φεβρουάριον - Μάρτιον	130.000	—
» Β'			
» 1-2	Τόκοι καταθέσεων	14.500	7.193.90
» Γ'			
» 1	Διάφοροι Πρόσοδοι	50.—	—

Ἑκτακτὰ Ἑσοδα

Κεφάλ. Αδὶς	Καθυστερούμεναι πρόσοδοι		
ἄρθρ. 1	Χρεογράφων	—	—
Κεφάλ. Βδὶς	Καθυστερούμενοι τόκοι		
ἄρθρ. 1	Καθυστερούμενοι τόκοι 1/1-31/3/61	1.800.—	783.—
Κεφάλ. Γδὶς	Καθυστερούμεναι διάφ. πρόσοδοι		
ἄρθρ. 1	Καθυστερούμεναι διάφ. πρόσοδοι	22.—	—
Κεφάλ. ΣΤ'	Πλεόνασμα προηγούμενης χρήσεως 1960/61		
ἄρθρ. 1	Τὸ κατὰ τὴν χρῆσιν 1960/61 προκύψαν περίσσευμα τοῦ προϋ/σμοῦ Ἑσόδων - Ἑξόδων	179.688.75	179.688.75
		326.060.75	187.665.65
	Κίνησις Κεφαλαίων	—	—
	Σύνολον	326.060.75	187.665.65

II. Ἔξοδα

I. Τακτικά Ἔξοδα Ἐκ τοῦ ὑποβαλλομένου πίνακος τοῦ ἐτέρου σκέλους τοῦ προϋπολογισμοῦ χρήσ. 1961 παρουσιάζονται τὰ ἑξῆς ἀποτελέσματα :

Κεφάλ. Α' Ἔξοδα Διοικήσεως καὶ Διαχειρίσεως	Προϋπολογισθέντα	Πραγματοποιηθέντα
Ἄρθρ. 1-7 Ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων πιστώσεων συνολικοῦ ποσοῦ δραχμῶν	13.900.—	
ἐδαπανήθησαν μόνον		120.—
Β' Συντηρήσεως τῆς Περιουσίας		
Ἄρθρ. 1-3 Ἐκ τῶν προϋπολογισθέντων ἐξόδων ἐδαπανήθησαν μόνον ἔκ τοῦ ἁρθρου 3 διὰ τὴν προμήθειαν Τραπεζῶν καὶ κράτησιν ποσοστοῦ ἐπὶ ἐμβασμάτων ἐξ Αἰγύπτου ὑπὸ τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος	90.000.—	39.343.—
Γ' Ἐκτελέσεως Σκοποῦ		
Ἄρθρ. 1-5 Ἐκ τοῦ ἀναγεγραμμένου ποσοῦ τῶν πιστώσεων δραχμῶν	184.000.—	
ἐδαπανήθησαν δι' ἀνασκαφὰς ἀπαλλοτριώσεις, ἀναστηλώσεις κλπ. κλπ.		105.389.—
Δ' Ἐκτελέσεως ὄρων καὶ ὑποχρεώσεων		
Ἄρθρ. 1 Προϋπολογισθεῖσα πίστωσης . . .	2.944.50	—
Δαπανηθέν		—
II. Ἐκτακτά Ἔξοδα καθυστερούμεναι δαπάναι		
Κεφάλ. Αδὺς Ἄρθρ. 1 Διοικήσεως καὶ Διαχειρίσεως	—	—
Βδὺς » 1 Συντηρήσεως τῆς περιουσίας διὰ τακτοποιήσιν δαπάνης	34.393.—	34.393.—
Γδὺς » 1	—	—
Δδὺς » 1	—	—
III. Κίνησις Κεφαλαίων		
Ἄρθ. 1-2	—	—
Σύνολον δρχ.	<u>325.237.50</u>	<u>179.245.—</u>

Οὕτω τὸ σύνολον τῶν πραγματοποιηθέντων Ἐσόδων ἀνῆλθεν εἰς δραχμὰς 187.665.65 ἀπὸ 1/4-31/12/1961 καὶ τῶν Ἐξόδων εἰς δραχμὰς 179.245.—

δρχ. 8.420.65 περίσσευμα τῆς χρήσεως ἔνεκα τῶν μὴ εἰσπραχθέντων ἐσόδων ἔκ προσόδων χρεογράφων.

Συνημμένως ὑποβάλλω καὶ πίνακας κινήσεως τοῦ Ταμείου καὶ τοῦ Ἰσοζυγίου τῆς Κληρονομίας Φ. Φαρμά.—

Μετά τιμῆς
ὁ ἐπὶ τοῦ ἀπολογισμοῦ
Λογιστὴς
ΑΝΤ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΣΟΔΩΝ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ
ΠΡΟΫ/ΣΜΟΥ ΧΡΗΣΕΩΣ 1961 ΤΗΣ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΦΑΡΜΑ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΣΟΔΩΝ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ ΠΡΟΫ/ΣΜΟΥ

Κεφάλ.	Αριθ.	Έσοδα	Προϋπολογισθέντα		Εισπραχθέντα
			Γρ. Διατ.	Δραχμαί	Δραχμαί
Α'		I Τακτικά Έσοδα			
		Πρόσοδοι χρεογράφων			
	1	Μέρισμα 2808 μετοχών της «Alexandrie Pressing Co.» No. 54	100.000.—		—
	2	Μέρισμα 1064 μετοχών της «Société Anonyme de Nettoyage et Pressage de Cotton» No. 60	30.000.—		—
		Τοκομερίδια 2 όμολογιών της «Crédit Foncier Égyptien» 1911, No. 50 ..			
	3	Τοκομερίδια 49 όμολ. Ύδρευσεως Ἀθηνων 1925 No 67-68.....	—		—
	4	Τοκομερίδια 1 όμολ. παλ. Ὁθωμανικῆς Αυτοκρατορίας.....	—		—
	5	Τοκομερίδια 1299 όμολ. Ἐθν. Δαν. 1922	—		—
	6	» 418 » » » 1926	—		—
	7	» 11950 » » » 1929	—		—
B'	8	» 10500 » » » 1928			
		Ἀπαλλ.....	—	130.000.—	—
		Τόκοι καταθέσεων			
	1	Τόκοι καταθέσεων ἐν ὄψει παρὰ τῇ Τραπεζῇ Ἑθνικῇ καὶ Ἀθηνων - Ἀθῆνας α'	4.500.—		1.621 90
Γ'	2	Τόκοι καταθέσεων παρὰ τῇ Τραπεζῇ Ἑθνικῇ Ἀθηνων Β'	10.000.—	14.500.—	5.572. —
		Διάφοροι Πρόσοδοι			
	1	Διάφορα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔσοδα	50.—	50.—	—
		Εἰς μεταφορὰν Δρχ. ...		144.550 —	7 193 90

ΧΡΗΣΕΩΣ 1961 ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΦΑΡΜΑ

Κεφάλ.	Αριθ.	Έσοδα	Προϋπολογισθέντα		Εισπραχθέντα
			Γρ. Διατ.	Δραχμαί	Δραχμαί
		Έκ μεταφοράς Δρχ.		144.550.—	7.193.90
		II Έκτακτα Έσοδα			
Αδς		Καθυστερούμενοι Πρόσοδοι χρεογράφων	—	—	—
	1	Τοκομερίδια 49 όμολ. 'Υδρεύσεως 'Αθη- νών 1925 Νο. 44-68	—	—	—
Βδς		Καθυστερούμενοι Τόκοι			
	1	Τόκοι καταθέσεων έν όψει παρά τη Τρα- πέζη 'Εθνική 'Αθήνας α'	1.800.—	1.800.—	783.—
Γδς		Καθυστερούμενοι διάφοροι Πρόσοδοι			
	1	Διάφορα και έκτακτα έσοδα μη προβλε- φθέντα	22.—	22.—	—
Στ		Πλεόνασμα προηγούμενης χρήσεως			
	1	Τό κατά την χρήση 1960/61 προκύψαν περίσσευμα έσόδων-έξόδων	179.688.75	179.688.75	179.688.15
		III Κίνησις Κεφαλαίων			
Ζ		Προϊόν έκποιήσεως περιουσιακών στοι- χείων			
	1	Προϊόν έκποιήσεως χρεογράφων	—	—	—
	2	'Ανάληψις καταθέσεων	—	—	—
		Σύνολον έσόδων Δρχ.		326.060.75	187.665.65
		Πιθανόν έλλειμμα χρήσεως	—	—	—
		Σύνολον Δρχ.		326.060.75	187.665.65

Κίνησις Ταμείου τῆς Κληρονομίας Φ. Φαρμά
"Ὅσα εἰσέπραξεν ἀπὸ 1 Ἀπριλίου - 31 Δεκεμβρίου 1961

Χρέωσις - "Εσοδα

	Δραχμαὶ
1. Ὑπόλοιπον μετρητῶν ἐν τῷ Ταμείῳ 31 Μαρτίου 1961 ..	50.444.60
2. Ἔσοδα Προϋπολογισμοῦ 1 Ἀπριλ. 1961 - 31 Δεκεμβ. 1961 ..	187.665.65
3. Ἀναλήψεις ἐκ καταθέσεων Ἐθνικῆς Τραπε. Α' λ. Νο 481372 ..	249.211.—
4. Ἀναλήψεις ἐκ καταθέσεων Ἐθνικῆς Τραπε. Ἀλεξανδρείας ..	129.462.—
5. Μετοχαὶ τῆς Soc. An. de Nettoyage et Press. de Cotton ..	3.443.—
6. Ἐπιστραφέντα ἔσοδα προϋπολογισμοῦ χρ. 1961	3.000.—
<i>Σύνολον Δρχ. ....</i>	<u>623.226.25</u>

Πίστωσις - "Εξοδα

"Ὅσα κατέβαλεν ἀπὸ 1 Ἀπριλίου - 31 Δεκεμβρίου 1961

	Δραχμαὶ
1. Ἔξοδα προϋπολογισμοῦ ἀπὸ 1 Ἀπριλ. - 31 Δεκεμ. 1961 ..	179.245.—
2. Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπε. Α' λ. Νο 481372	92.583.90
3. Κεφάλαιον διὰ μετοχὰς «Société An. de Nettoyage et Pressage de Cotton»	3.443.—
4. Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ Β'	5.572.—
5. Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ Α' - Ὑπηρ. Ἐθν. Κλη/μάτων	129.151.—
6. Περίσσευμα προϋπολογισμοῦ χρ. 1960/61 μεταφερθὲν	179.688.75
7. Ἔξοδα προϋπολογισμοῦ μεταφερθέντα	3.000.—
<i>Σύνολον Δρχ. ....</i>	592.683.65
8. Ὑπόλοιπον μετρητῶν ἐν τῷ Ταμείῳ 31/12/1961 »	30.542.25
<i>Σύνολον Δρχ. ....</i>	<u>623.226.25</u>

Γενικὸς Ἱσολογισμὸς 31 Δεκεμβρίου 1961

Ἐνεργητικὸν

	Γρ. Διατ.	Δραχμαὶ
1. Ὑπόλοιπον μετρητῶν, ἐν τῷ Ταμείῳ 31/12/61	—	30.542.60
2. 2.808 Μετοχαὶ «Alexandrie Pressing C ^o »	652.860.—	561.459.—
3. 1064 » « Société Anonyme de Nettoyage et Pressage de Cotton »	349.804.—	300.831.—
4. 49 Ὁμολογίαι Ὑδρεύσεως Ἀθηνῶν 1925- Οὐλὲν	—	328.300.—
5. 49 Ληξιπρόθεσμα τοκομερίδια	—	490.—
6. Ὑπόλοιπον βιβλιαρίου Τραπ. Ἀλεξαν- δρείας	3.423.50	2.944.50
7. Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπ. Α΄. Ὑπηρ. Κληροδοτημάτων	—	129.151.—
8. Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπ. Β΄	—	217.874.—
9. Καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ Ἀλεξανδρείας.. ..	1.251.10	1.024.05
Σύνολον	1.007.338.60	1.572.616.15

Παθητικὸν

	Γρ. Διατ.	Δραχμαὶ
1. Κεφάλαιον	1.433.095.30	1.560.761.—
2. Εἰσπρακτέα Τοκομερίδια	—	490.—
3. Κληροδότημα διαθέτου	3.423.50	2.944.50
4. Περίσσειμα προϋπολογισμοῦ	—	8.420.65
Σύνολον	1.436.518.80	1.572.616.15

Ἀθῆναι τῇ 17 Μαρτίου 1962

Ὁ Λογιστὴς ἐπὶ
τοῦ Ἀπολογισμοῦ
ΑΝΤ. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

Κεφάλ.	Ἀριθ.	ἔσοδα	Προϋπολογισθέντα		Εἰσπραχθέντα
			Γρ. Διατ.	Δραχμαὶ	Δραχμαὶ
Α'		Ι Τακτικὰ Ἔξοδα			
		Ἔξοδα διοικήσεως καὶ διαχειρίσεως			
	1	Αμοιβὴ ὑπαλλήλων, τηρούντων τὰ λογιστικά βιβλία τῆς Κληρονομίας (Ν.Δ. 858/941)	—	—	—
	2	Ὀδοιπορικὰ διοικήσεως καὶ προσωπικοῦ	3.000.—	—	—
	3	Προμήθεια Γραφικῆς ὕλης, ἐντύπων, λογιστικῶν βιβλίων καὶ Ταμειακῶν..	800.—	—	120.—
	4	Ταχυδρομικά, ἀεροπορικά τέλη.....	100.—	—	—
	5	Συμβολαιογραφικά ἐν γένει	5.000.—	—	—
	6	Δικαστικά, δικηγορικά, χαρτόσημα, φορολόγημα κλπ.	4.000.—	—	—
Β'	7	Διάφορα ἔξοδα	1.000.—	13.900.—	—
		Συντηρήσεως τῆς περιουσίας			
	1	Ἀσφάλιστρα χρεογράφων ξένων δανείων	1.000.—	—	—
	2	Φύλακτρα χρεογράφων ξένων καὶ ἑλληνικῶν δανείων	2.000.—	—	—
	3	Προμήθεια Τραπεζῶν, ταχυδρομικά αὐτῶν, χαρτόσημα κλπ. κρατήσεις Τραπευτ. Ἑλλάδος ἐπὶ τῶν μέσῳ Κλήρικ. Αἰγύπτου ἐμβασμάτων	87.000.—	90.000.—	39.343.—
Γ'		Ἐκτελέσεως σκοποῦ			
	1	Δαπάναι ὑπὲρ ἔργων, ἀφορώντων καθαρῶς ἑλληνικᾷ ἀρχαιότητι, συμφῶνως τῇ διαθήκῃ, ἥτοι δι' ἀναστηλώσεις, ἀνασκαφὰς κλπ.	154.000.—	—	94.000.—
	2	Δι' ἀπαλλοτριώσιν κτημάτων εἰς Μεσσηνίαν	15.000.—	—	—
	3	Δι' ἐργαλεῖα, ὄργανα, σκεύη	5.000.—	—	5.000.—
	4	Διὰ σχεδιαγράμματα	5.000.—	—	2.000.—
	5	Διὰ φωτογραφίας	5.000.—	184.000.—	4.389.—
		Εἰς μεταφορὰν Δρχ.		287.900.—	144.852.—

Κεφάλ.	Αρθρ.	Έξοδα	Προϋπολογισθέντα		Εισπραχθέντα
			Γρ. Διατ.	Δραχμαί	Δραχμαί
		Έκ μεταφορᾶς Δρχ.		287.900.—	144 852.—
Δ'		Έκτελέσεως ὑποχρεώσεων ἢ ὄρων διαθήκης.			
	1	Τὸ καταβληθισόμενον κλ/μα εἰς συγγενή τοῦ διαθέτου, ὑπόλ. βιβλιαρ. Τραπ. Έθν. καὶ Ἀθηνῶν - Ἀλεξανδρείας	2.944,50	2.944 50	—
		II Ἑκτακτα Ἑξοδα			
Αδ'ς		Διοικήσεως καὶ διαχειρίσεως			
	1	Καθυστερούμεναι δαπάναι	—	—	—
Βδ'ς		Συντηρήσεως περιουσίας			
	1	Καθυστερούμεναι δαπάναι	34.393.—	34.393.—	34.393.—
Γδ'ς		Έκτελέσεως σκοποῦ			
	1	Καθυστερούμεναι δαπάναι	—	—	—
Δδ'ς		Έκτελέσεως ὄρων διαθήκης			
	1	Καθυστερούμεναι δαπάναι	—	—	—
Ε'		Ἑλλειμμα προηγουμένης χρήσεως	—	—	—
	1	.....	Δρχ.	325 237,50	179.245.—
		III Κίνησις Κεφαλαίων			
Στ'	1	Ἀγορὰ χρεογράφων	—	—	—
	1	Σύστασις καταθέσεων	—	—	—
		Πιθανὸν περίσσευμα χρήσεως ..		823,25	—
		Περίσσευμα χρήσεως 1961	Δρχ.	326.060,75	179.245.— 8.420,65
		Σύνολον Δρχ.....			187.665,65

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ		Είδος εσόδων	Προϋπολο- γιαθέντα	Εισπρα- χθέντα	Διαφορὰ	
Κεφ.	Αριθμ.				Ἐπὶ πλέον	Ἐπὶ ἐλάττω
Α'	1α'-γ'	Μισθώματα	151,500.—	142,000.—	—	9,500.—
	2	Παραχώρησις αἰθουσῶν	70,000.—	43,310.—	—	26,690.—
Β'	1	Μερίσματα μετοχῶν	291,000.—	304,965.—	13,965.—	—
	2	Τοκομερίδια ὁμολογιῶν	285,500.—	199,008.—	—	86,492.—
	3	Τόκοι καταθέσεων παρ' Ἑθνικῇ Τρα- πέζῃ εἰς πρώτην ζήτησιν, κλπ.	200,000.—	153,246.—	—	46,754.—
Γ'	1-2	Ἀντίτιμον πωλήσεως ἀντιτύπων Α.Ε., Π.Α.Ε., Ἔργου κλπ. δημοσιευμάτων	70,000.—	118,887.—	48,887.—	—
	3	Ἀντίτιμον Ὁδηγῶν ἀρχαίων τόπων καὶ Μουσείων τῆς Ἑλλάδος	10,000.—	14,196.50	4,196.50	—
Δ'	1	Ὑποχρεωτικὴ ἐτησίᾳ εἰσφορὰ ἐταίρων καὶ τέλη ἐγγραφῆς	15,000.—	14,850.—	—	150.—
	2	Συμμετοχὴ τῆς Ἑταιρείας ἐπὶ τῶν καθ. κερδῶν τῶν Κρατικῶν Λαχείων	4,000,000.—	3,000,000.—	—	1,000,000.—
Ε'	1-4	Διάφορα καὶ ἀπρόβλεπτα ἔσοδα	51,200.—	56,778.50	5,578.50	—
Σ'	1-5	Ὑπόλοιπα χρήσ. 1960 μὴ εἰσπραχθέντα	33,000.—	61,798.50	28,798.50	—
			5,117,200.—	4,109,039.50	101,425.50	1,169,586.—
Ζ'	1	Ἐκ παρακρατήσεως χαρτοσήμου ἐκ μι- σθωμάτων	2,300.—	270.—	—	2,030.—
	2	Ἐκ παρακρατήσεως κρατήσεων ἐπὶ ἀπο- δοχῶν ἐν γένει	130,000.—	128,658.80	—	1,341.20
Η'	1	Ἑλλειμμα καλυφθησόμενον ἐκ περισσ. παρελθ. οἶκον. ἐτῶν	2,580,000.—			
			7,889,500.—	4,287,968.30	101,425.50	1,172,957.20

Ἀνάλυσις τοῦ Κεφαλαίου Γ', ἄρθρ. 1-3.

Ἀντίτιμον Δημοσιευμάτων.

1)	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς	Δραχ.	43,856.—
2)	Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	17,614.—
3)	Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	»	12,581.—
4)	Διάφορα δημοσιεύματα	»	44,836.—
5)	Ἀντ. Κεραμοπούλλου. «Ὁδηγὸς Δελφῶν». 1935	»	3,358.—
6)	Κ. Κουρουνιώτου. «Ὁδηγὸς Ἐλευσίνος». 1936 (ἀγγλιστί) ..	»	3,807.—
7)	Ν.Κοντολέοντος. «Ὁδηγὸς Δήλου». 1950	»	7,031.50

Σύνολον ..... Δραχ. 133,083.50

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31ῃ Δεκεμβρίου 1961.

Ο ΤΑΜΙΑΣ

Ο ΛΟΓΙΣΤΗΣ

Ν. ΠΟΥΡΝΑΡΑΣ

ΑΝΤΩΝΙΑ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ		Είδος εξόδων	Προϋπολογισθέντα	Συμπληρωμ. Πιστώσεις	Δαπανηθέντα	Πραγματοποιήθέντα	Διαφορά επί ελλείπον
Κεφ.	Αρθρ.						
A'	1.-25	Μισθοί, επίδοματα προσωπικού	737,759.—	—	545,797.80	543,961.30	193,797.70
	2-6	Αποζημιώσεις εν γένει	251,902.—	—	159,752.70	159,752.70	92,149.30
	7α-στ'	Θέρμανσις, φωτισμός, ύδρευσις, καθαριότης, ταχυδρομικά, τηλεφωνικά, στολαί κλητήρων κλπ.	141,000.—	40,000.—	122,396.10	114,739.60	66,260.40
	8-α-β	Δικαστικά, δικηγορικά, συμβολαιογραφικά	100,000.—	—	66,060.—	66,060.—	33,940.—
B'	1-11	Συντήρησις μεγάρων, άμοιβή συντηρητών εγκαταστάσεων, έπιπλώσεις, φόροι Δημοσίου και Δήμου, ασφάλιστρα, φύλακτρα χρεογράφων, ποσοστά εισπράκτορος κλπ.	493,500.—	10,000.—	143,811.80	143,553.30	359,946.70
Γ'	1-4	Συντήρησις, πλουτισμός Βιβλιοθήκης κλπ. έξοδα	430,000.—	—	96,192.30	96,192.30	333,807.70
Δ'	1-5	Έξοδα άνασκαφών, άπαλλοτριώσεων, συντήρησις και άναστήλωσις αρχαίων μνημείων, άνέγερσις και έπισκευή Μουσείων, έξοδα πλουτισμού βιβλιοθηκών, Μουσείων	3,880,000.—	235,000.—	2,988,514.10	2,949,336.—	1,165,664.—
E'	1-5	Έξοδα εκδόσεως Α.Ε., Π. Α.Ε., Έργου, μελετών, διατριβών και άποζημιώσεις συγγραφέων κλπ.	792,000.—	—	408,842.50	408,842.50	383,157.50
Ζ'	1-6	Ένίσχυσις έπιστημον. περιοδικών, προς σπουδην αρχαιολογίας, προς εκδοσιν συγγραμμάτων, ύποτροφία και εκπαιδευτικά ταξίδια	260,000.—	—	183,165.—	183,165.—	76,835.—
Z'	1-6	Αποζημιώσεις συνεργείου ταξινομήσεως αρχείου, εκτάκτων βοηθών δι' ειδικήν έπιστημ. εργασίαν, έκτακτα και άπρόβλεπτα έξοδα	306,000.—	37,000.—	202,165.50	202,165.50	140,834.50
H'	1	Έξοδα μή τακτοποιηθέντα παρελθόντων οίκ. έτών	15,039.—	25,241.40	40,280.40	40,280.40	—
Θ'	1-2	Αποθεματικά	350,000.—	347,241.40	—	—	2,758.60
			7,775,720.—		4,956,978.20	4,908,048.60	2,849,151.40
I'	1-2	Απόδοσις κρατήσεων έξ άποδοχών και μισθωμάτων	132,300.—	2,758.60	129,855.—	129,855.—	2,445.—
			7,889,500.—	350,000.—	5,086,833.20	5,037,903.60	2,851,596.40

Ανάλυσις του
Κεφαλαίου Δ', άρθρ. 1-6.

- 1) Άνασκαφαί .....
- 2) Άπαλλοτριώσεις .....
- 3) Άναστηλώσεις .....
- 4) Άνέγερσις, έπισκευή, πλουτισμός και άνασκαφή Μουσείων .....
- 5) Έξοδα άνεγέρσεως Μουσείου Τήνου .....
- 6) Πλουτισμός βιβλιοθηκών Μουσείων .....
- 7) Οικοδομή Σύλλογης Νικοπόλεως .....
- 8) Βελτίωσις Μουσείου Πειραιώς .....

Πιστώσεις	
Έγκριθείσαι	Πραγματοποιηθείσαι
1,069,166.80	1,051,920.80
15,000.—	15,000.—
820,021.—	798,088.90
64,171.90	64,171.90
895,940.40	895,940.40
21,684.—	21,684.—
100,000.—	100,000.—
2,530.—	2,530.—
2,988,514.10	2,949,336.—

Σύγκρισις πραγματοποιηθέντων έσόδων και έξόδων.

A' Έσοδα	Δραχ. 4,237,968.30
B' Έξοδα	» 5,037,903.60
Έλλειμμα	Δραχ. 799,935.30

ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΧΡΗΣΙΣ 1961

Α' ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ

1. ΑΕ 1953-54 (Γ' Μέρος) 500

2. Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ ἔτος 1960 . . ἀντίτυπα 1000

Β' ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ

1) Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας				1) Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας			
Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσόν	Σειρὰ τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσόν
1859/60	5	12	60	Ἐκ μεταφ.	65		2.244
1860/61	4	12	48	1915	4	80	320
1861/62	5	12	60	1916/19	3	80	240
1862/63	5	12	60	»	1	50	50
1863/64	1	12	12	1920	4	80	320
1865/66	4	12	48	»	1	50	50
1866/67	3	12	36	1921	4	80	320
1867/68	5	12	60	1922/24	6	80	480
1868/69	5	12	60	1925/26	5	80	400
1869/70	5	12	60	»	1	50	50
1872/73	1	80	80	1927	4	80	320
1873/74	1	80	80	»	1	50	50
1892	1	100	100	1928	5	80	400
1894	1	80	80	»	1	50	50
1897	1	80	80	1929	4	80	320
»	1	50	50	»	1	50	50
1898	1	80	80	1930	4	80	320
»	1	50	50	»	1	50	50
1899	1	80	80	1931	4	80	320
»	2	50	100	»	2	50	100
1909	1	80	80	1932	4	80	320
1910	2	80	160	»	2	50	100
1911	2	80	160	1933	4	80	320
1912	2	80	160	»	1	50	50
1913	3	80	240	1934	4	80	320
1914	2	80	160	»	1	50	50
Εἰς μεταφ.	65		2.244	1935	1	100	100
				Εἰς μεταφ.	138		7.714

1) Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας				1) Πρακτικά Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας			
Σειρά τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Σειρά τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
Ἐκ μεταφ.	138		7.714	Ἐκ μεταφ.	176		10.554
1935	4	80	320	1945/48	1	100	100
»	1	50	50	»	4	80	320
1936	4	80	320	»	1	50	50
»	1	50	50	1949	1	100	100
1937	4	80	320	»	4	80	320
»	1	50	50	1950	5	80	400
1938	4	80	320	1951	4	80	320
»	1	50	50	1952	1	250	250
1939	1	100	100	»	6	200	1.200
»	4	80	320	1953	1	100	100
»	1	50	50	»	5	80	400
1940	1	100	100	1954	1	100	100
»	4	80	320	»	5	80	400
»	1	50	50	1955	1	150	150
1941/44	4	80	320	»	23	120	2.760
»	2	50	100	»	1	90	90
Εἰς μεταφ.	176		10.554	Σύνολον	240		17.614

2) Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας				2) Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας			
Σειρά τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Σειρά τόμων	Πωληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1957	8	50	400	Ἐκ μεταφ.	36		2.073
»	5	40	200	1959	19	80	1.520
»	1	25	25	»	20	64	1.280
1958	10	75	750	»	1	40	40
»	11	60	660	1960	34	120	4.080
»	1	38	38	»	36	96	3.456
Εἰς μεταφ.	36		2.073	»	1	60	60
				»	1	72	72
				Σύνολον	148		12.581

3) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς				3) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς			
Σειρὰ τόμων	Ποληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν	Σειρὰ τόμων	Ποληθέν- τες τόμοι καὶ τεύχη	Τιμὴ τόμου	Εἰσπραχθὲν ποσὸν
1837	8	40	320	Ἐκ μεταφ.	121		20.520
1862	24	40	960	1920	2	240	480
1869	2	40	80	1921	2	240	480
1870	2	40	80	1922	2	240	480
1872	2	40	80	»	1	150	150
1873	2	40	80	1923	2	240	480
1874	2	40	80	1924	2	240	480
1883	2	240	480	1925/26	2	240	480
1884	2	240	480	1927/28	2	240	480
1885	2	240	480	1929	2	240	480
1886	2	240	480	1930	2	240	480
1887	2	240	480	1931	2	240	480
1888	2	240	480	1932	2	240	480
1889	2	240	480	1933	2	240	480
1890	2	240	480	1934/35	2	240	480
1891	2	240	480	1936	2	240	480
1892	2	240	480	1937A'	2	480	960
1893	2	240	480	1937Γ'	2	120	240
1894	2	240	480	1938	2	240	480
1895	2	240	480	1939/41	2	240	480
1896	2	240	480	1942/44	2	240	480
1897	2	240	480	1945/47	2	240	480
1898	2	240	480	1948/49	2	240	480
»	1	150	150	1950/51	2	240	480
1899	2	240	480	1952	1	300	300
»	1	150	150	»	4	240	960
1900	2	240	480	1953/54A'	1	350	350
»	1	150	150	»	3	280	840
1901	2	240	480	1953/54B'	1	300	300
1902	2	240	480	»	3	240	720
1903	1	240	240	1955	11	240	2.640
1904	2	240	480	1956	3	300	900
1905	2	240	480	»	9	240	2.160
1906	2	240	480	1957	4	240	960
1907	2	240	480	1958	7	240	1.680
1908	2	240	480	Εὔρετήριον	3	192	576
1909	2	240	480	1883/87			
1910	2	240	480	Σύνολον	219		43.856
1911	2	240	480				
1912	2	240	480				
1913	2	240	480				
1914	2	240	480				
1915	2	240	480				
1916	3	240	720				
1917	3	240	720				
1918	3	240	720				
1919	2	240	480				
»	1	150	150				
Εἰς μεταφ.	121		20.520				

ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΧΡΗΣΕΩΣ 1961

Αἴθρων ἀριθμός	Ἐπιγραφή Συγγραμματος	Πωληθέντα Σώματα	Τιμή Σώματος	Εἰσπραχθέν ποσόν
1	Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι. Φύλ. 2ον 1852	2	12	24
2	» » » 3ον 1855	2	12	24
3	» Ἑλληνικά. » α' 1860	2	12	24
4	A. G. Lolling. Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου. 1899	1	43	43
5	Π. Καββαδία. Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837-1900. 1900	1	12	12
6	B. Στάη. Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων. 1902	1	22	22
	» » » » »	2	18	36
7	Comptes rendus du Congrès International d'archéologie. 1905	1	22	22
8	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. 1906	3	96	288
9	Π. Καββαδία - Γ. Καβεράου. Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως. 1906-1907.	2	300	600
10	Χρ. Τσουντα. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. 1908	4	150	600
	» » » » »	2	180	360
11	Γ. Παπαβασιλείου. Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων κ.λ.π. 1910	1	90	90
	» » » » »	2	72	144
	» » » » »	1	45	45
12	Κωνστ. Κουρουνιώτη. Κατάλογος Μουσείου Λυκοσούρας. 1911	2	24	48
13	Γ. Οἰκονόμου. Ἐπιγραφαὶ Μακεδονίας. 1915	1	36	36
14	Γ. Γαρδίκας. Μελετήματα ἀρχαιολογικά. 1915	1	3.50	3.50
	» » » » »	3	4	12
15	Ἀντ. Κεραμοπούλλου. Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. 1912-1917	8	15	120
	» » » » »	1	12	12
16	B. Στάη. Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. 1920	22	15	330
	» » » » »	16	12	192
	» » » » »	2	9	18
17	Georgius Oeconomus. De profusionum receptaculis κλπ. 1921	1	14	14
	» » » » »	1	14.50	14.50
Εἰς μεταφορὰν . . .				3.134.—

ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Αἰξὼν ἀριθμὸς	Ἑπιγραφή Συγγράμματος	Πολυπλήθνη σώματα	Τιμὴ σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσόν
	Ἐκ μεταφορᾶς . . .			3.134
18	Ἀντ. Κεραμοπούλλου. Ὁ ἀποτυμπανισμός. 1923	1	30	30
	» » » » »	2	24	48
	» » » » »	1	18	18
19	Ἀπ. Ἀρβανιτοπούλου. Γραφαὶ στήλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. 1928	3	360	1.080
20	Γ. Μυλωνᾶ. Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. 1928	6	75	450
	» » » » » » »	23	60	1.380
	» » » » » » »	3	45	135
21	Ἰωάνν. Γενναδίου. Ὁ Λόρδος Ἑλγιν κλπ. 1930	1	75	75
	» » » » » » »	2	60	120
22	Ἰωσ. Χατζηδάκι. Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου. 1931	1	18	18
	» » » » » » »	2	14,50	29
	» » » » » » »	1	14	14
	» » » » » » »	1	15	15
23	Γ. Σωτηρίου. Χριστιανικαὶ Θῆβαι. 1931	2	240	480
24	Γ. Οἰκονόμου. Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιο- λογικῆς Ἑταιρείας 1837-1937. 1938	1	32	32
25	Γ. Οἰκονόμου. Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρ- χαιολογικῆς Ἑταιρείας. 1942	1	8	8
26	Ν. Κοντολέοντος. Τὸ Ἐρέχθειον. 1949	3	50	150
	» » » » »	4	40	160
	» » » » »	4	30	120
	» » » » »	1	25	25
27	Φ. Σταυροπούλλου. Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηναῶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. 1950	3	50	150
	» » » » »	1	40	40
28	Ἀ. Εὐγγεοπούλου. Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου. 1950	3	112	336
	» » » » »	1	70	70
29	Κωνστ. Συριοπούλου. Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶ- νος. 1951	2	48	96
30	Κωνστ. Ρωμαίου. Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951	3	160	480
31	Μ. Μιτσοῦ. Ἀργολικὴ προσωπογραφία. 1952	3	96	288
32	Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου. Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἀγ. Δημη- τρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. 1952	3	200	600
	» » » » »	1	125	125
33	Ἀ. Ὁρλάνδου. Ἡ Εὐλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς Λεκάνης. Τόμ. Α'. 1952	2	200	400
	» » » » »	4	160	640
	» » » » »	3	120	360
	Εἰς μεταφορὰν . . .			11.106

ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Αἰθὼν ἀριθμὸς	Ἐπιγραφή Συγγραμματος	Πολυπύκνα Σύματα	Τιμὴ Σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσόν
	Ἐκ μεταφορᾶς . . .			11.106
33	Ἀ. Ὁρλάνδου. Ἡ Ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς Λεκάνης. Τόμ. Α'. 1952	3	100	300
	» » » » »	2	140	280
	» » » » Τόμ. Β'. 1954	2	250	500
	» » » » »	8	200	1.600
	» » » » »	3	150	450
	» » » » »	1	125	125
	» » » » »	2	220	440
	» » » Εὐρετήριον 1957	2	50	100
	» » » » »	4	40	160
	» » » » »	3	30	90
	» » » » »	1	25	25
34	Ἀ. Ὁρλάνδου. Τὰ ὑλικά δομῆς κλπ. Τόμ. Α'. 1955	9	150	1.350
	» » » » »	10	120	1.200
	» » » » »	11	75	825
	» » » » »	7	90	630
	» » » Τόμ. Β'. 1959-60	16	350	5.600
	» » » » »	14	280	3.920
	» » » » »	4	175	700
	» » » » »	7	210	1.470
35	Ν. Μουτσοπούλου. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηριῶν τῆς Γορτυνίας. 1956	7	80	560
36	Γ. Μυλωνᾶ. Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσί- νος. 1957	1	270	270
	» » » » »	7	216	1.512
	» » » » »	1	203	203
37	Ἀ. Ξυγγοπούλου. Σχεδιάσμα ἱστορίας θρησκ. ζωγρ. κλπ. 1957	2	500	1.000
	» » » » »	14	400	5.600
	» » » » »	2	250	500
38	Ἰωάνν. Κωνσταντίνου. Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἑλλ. πλαστ. 1957	4	40	160
39	Ν. Βερδελη. Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς Θεσσα- λίας. 1958	1	60	60
	» » » » »	7	48	336
40	Ἰωάνν. Κοντῆ. Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ. π.Χ. αἰῶνα. 1958	4	60	240
	» » » » »	8	48	384
	» » » » »	2	36	72
	Εἰς μεταφοράν . . .			41.768

ΔΙΑΦΟΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Αἰθίων ἀριθμός	Ἐπιγραφή Συγγράμματος	Πωληθέντα Σώματα	Τιμή σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσόν
	Ἐκ μεταφορᾶς . . .			41.768
41	Β. Καλλιπολίτη. Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀττ. σαρκ. κλπ. 1958	5	40	200
42	Χ. Μπάρλα. Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζ. κωδωνο- στασίων. 1959	1	40	40
	» » » » »	6	32	192
	» » » » »	1	24	24
43	Γ. Δοντᾶ. Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώ- πων εἰς τὴν ἀρχ. ἑλλ. τέχνην. 1960	5	64	320
	» » » » »	2	60	120
44	Δ. Λαζαρίδη. Πήλινα εἰδῶλια Ἀβδήρων. 1960	7	75	525
	» » » » »	9	60	540
45	Β. Λεονάρδου. Ἡ Ὀλυμπία. 1901	9	56	504
	» » » » »	9	45	405
	» » » » »	5	34	170
	» » » » »	1	28	28
	Σύνολον . . .			44.836

ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αἰθίων ἀριθμός	Ἐπιγραφή Συγγράμματος	Πωληθέντα σώματα	Τιμή σώματος	Εἰσπραχθὲν ποσόν
1	Ἀντ. Κεραμοπούλλου. Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. 1935	18	56	1.008
	» » » » »	46	45	2.070
	» » » » »	1	42	42
	» » » » »	7	34	238
2	Κ. Kourouniotes. Eleusis. 1936	54	56	3.024
	» » » » »	15	45	675
	» » » » »	1	42	42
	» » » » »	1	34	34
	» » » » »	1	32	32
3	Ν. Κοντολέοντος. Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. 1950	116	45	5.220
	» » » » »	42	36	1.512
	» » » » »	1	34	34
	» » » » »	9	27	243
	» » » » »	1	22.50	22.50
	Σύνολον . . .			14.196.50

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

1.	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς	Δρχ.	43.856.—
2.	Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας	»	17.614.—
3.	Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας	»	12.581.—
4.	Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας	»	44.836.—
5.	Ἀρχαῖοι τόποι καὶ Μουσεῖα τῆς Ἑλλάδος	»	14.196,50
	Σύνολον	»	133.083,50

ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας					
Σειρά ἐιῶν	Ἀριθ. τόμων	Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων	Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων
		ἐκ μεταφορᾶς	115	ἐκ μεταφορᾶς	253
1847/49	3	1886	5	1925/26	6
1858/59	4	1887	4	1927	6
1859/60	4	1888	4	1928	6
1860/61	4	1889	5	1929	7
1861/62	4	1890	5	1930	7
1862/63	4	1891	5	1931	7
1863/64	2	1892	5	1932	6
1865/66	4	1893	5	1933	5
1866/67	4	1894	4	1934	7
1867/68	4	1895	4	1935	6
1868/69	4	1896	2	1936	6
1869/70	4	1897	4	1937	6
1871/72	6	1898	4	1938	6
1872/73	5	1899	4	1939	5
1873/74	5	1909	8	1940	5
1874/75	5	1910	8	1941/44	6
1876	5	1911	7	1945/48	6
1877	6	1912	7	1949	6
1878	6	1913	7	1950	7
1879	5	1914	7	1951	7
1880	7	1915	9	1952	8
1881	6	1916/19	7	1953	9
1882	5	1920	8	1954	12
1883	4	1921	5	1955	128
1885	5	1922/24	5		
εἰς μεταφορὰν	115	εἰς μεταφορὰν	253	Σύνολον	533

3) Τὸ Ἔργον τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	
Σειρά ἐτῶν	Ἀριθ. τόμων
1954	1
1955	1
1956	2
1957	15
1958	16
1959	21
1960	340
Σύνολον . .	396

ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

1) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς			Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς		
Σειρὰ ἐτῶν	Τεύχη	Ἀριθ. τόμων.	Σειρὰ ἐτῶν	Τεύχη	Ἀριθ. τόμων
				Ἐκ μεταφορᾶς	
1837	τεύχη 4	3	1910	2	4
1842	φύλ. Νο 25	3	1911	2	5
1842	» » 26	1	1912	2	6
1842	» » 27	2	1913	2	4
1858	» » 50	3	1914	2	4
1859	» » 51	3	1915	2	5
1860	» » 53	3	1916	2	4
1860	» » 55	1	1917	2	4
1862	τεύχη 12	5	1918	2	5
1869		5	1919		5
1870		5	1920		5
1872		5	1921		5
1873		5	1922		5
1874		5	1923		6
1883	τεύχη 4	4	1924		6
1884	» 4	4	1925/26		5
1885	» 4	4	1927/28		7
1886	» 4	4	1929		5
1887	» 3	4	1930		6
1888	» 3	4	1931		4
1889		4	1932		6
1890	» 3	4	1933		7
1891		4	1934/35		6
1892	» 4	4	1936		6
1893	» 3	4	1937 Α΄		7
1894	» 3	4	1937 Β΄		6
1895	» 3	4	1937 Γ΄		3
1896	» 3	4	1938		5
1897	» 2	4	1939/41		5
1898	» 2	4	1942/44		5
1899	» 3	3	1945/47		5
1900	» 3	4	1948/49		4
1901	» 2	4	1950/51		5
1902	» 2	5	1952		3
1903	» 2	1	1953/54 Α΄		5
1904	» 2	4	1953/54 Β΄		7
1905	» 2	4	1955		247
1906	» 2	4	1956		5
1907	» 2	4	1957		132
1908	» 2	4	1958		247
1909	» 4	4	Εὐρετήριο Α. Ε.		4
Εἰς μεταφορὰν		154	Σύνολον		974

Γ' ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

3) Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας		
Αἰτίον ἀνυθμός	Ἐπιγραφὴ Συγγράμματος	Ἐξαχθέντες τόμοι
1	Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι 1852	2
2	» » 1855	2
3	» Ἑλληνικαὶ 1860	2
4	A. G. Lolling: Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου. 1899	3
5	Π. Καββαδία: Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. 1900 . .	3
6	B. Στάη: Τὰ εὐρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων. 1902 .	3
7	Comptes rendus du Congrès international d'archéologie. 1905	4
8	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος. 1906	6
9	Π. Καββαδία - Γ. Καβεράου: Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως. 1906-1907	11
10	Χρ. Τσούντα: Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. 1908	1
11	Γ. Παπαβασιλείου: Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων κλπ. 1910	13
12	Κ. Κουρουνιώτου: Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσοῦρας. 1911	7
13	Γ. Οἰκονόμου: Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας. 1915	10
14	Γ. Γαρδίκας: Μελετήματα ἀρχαιολογικά. 1915	6
15	Ἀντ. Κεραμοπούλλου: Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. 1912-1917 . .	5
16	B. Στάη: Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. 1920	8
17	G. P. Oeconomus: De profusionum receptaculis sepulcralibus κλπ. 1921	5
18	Ἀντ. Κεραμοπούλλου: Ὁ ἀποτυμπανισμός. 1923	6
19	Ἀπ. Ἀρβανιτοπούλου: Γραπτὰ στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. 1928	8
20	Γ. Μυλωνᾶ: Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. 1928	16
21	Ἰω. Γενναδίου: Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀρχαιολογῆσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. 1930	10
22	Ἰ. Χατζηδάκι: Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου κλπ. 1931 . .	3
Εἰς μεταφορὰν . . .		134

Γ' ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

3) Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας		
Αἰτίων ἀριθμός	Ἑπιγραφή Συγγραμμάτων	Ἐξαχθέντες τόμοι
	Ἐκ μεταφορᾶς . . .	134
23	Γ. Σωτηρίου: Χριστιανικαὶ Θῆβαι. 1931	4
24	Γ. Οἰκονόμος: Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837-1937 . .	6
25	Γ. Οἰκονόμος: Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχ. Ἑτ. 1942	5
26	Λεύκωμα τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχ. Ἑτ. 1942	1
27	Νικ. Κοντολέων: Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. 1949	10
28	Φ. Σταυροπούλλου: Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. 1950	6
29	Ἄνδρ. Ευγγοπούλου: Συλλογὴ Ἑλένης Σταθάτου. 1950	2
30	Κων. Συριοπούλου: Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. 1951 . .	6
31	Κωνστ. Ρωμαίου: Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. 1951	13
32	Μαρκ. Μιτσοῦ: Ἀρχολικὴ προσωπογραφία. 1952	9
33	Γ. καὶ Μ. Σωτηρίου: Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης, κείμενον καὶ λεύκωμα. 1952	19
34	Ἄν. Ὁρλάνδου: Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Τ. Α'. 1952	9
	Τ. Β'. 1954	7
	Εὐρετήριον 1957	9
35	Ἄν. Ὁρλάνδου: Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τευχ. 1ον. 1955	17
36	Ἄν. Ὁρλάνδου: Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τευχ. 2ον. 1959-60	23
37	Ν. Μουτσοπούλου: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. 1956	6
38	Γ. Μυλωνᾶ: Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίνος. 1957	7
39	Ἄνδρ. Ευγγοπούλου: Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. 1957	7
40	Ἰω. Κωνσταντίνου: Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιότεραν ἑλληνικὴν πλαστικὴν. 1957	4
	Εἰς μεταφορὰν . . .	304

Γ' ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ

3) Διάφορα δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας		
Αἰθών ἀριθμός	Ἐπιγραφή Συγγράμματος	Ἐξαχθέντες τόμοι
	Ἐκ μεταφορᾶς . . .	304
41	N. Βερδελῆ: Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. 1958	4
42	Ἰω. Κοντῆ: Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰ. 1958	12
43	Βασ. Καλλιπολίτη: Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογι- κῶν παραστάσεων ἀττικῶν σαρκοφάγων ρωμ. ἐποχῆς. 1958	9
44	X. Μπάρλα: Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστα- σίων. 1959	6
45	Γ. Δοντᾶ: Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. 1960	171
46	Δ. Λαζαρίδη: Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. 1960	161
47	Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος. 1872	1
48	B. Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία. 1901	1
49	Ἀντ. Κεραμοπούλλου: Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. 1935	2
50	K. Kourouniotes: Eleusis. 1936	5
51	N. Κοντολέοντος: Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. 1950	4
	Σύνολον . . .	680

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ (1961)

Δωρεαί. Εὐχαρίστως ἀναγράφοντες κατωτέρω τὰ πρὸς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶτε ὑπ' αὐτῶν τῶν συγγραφέων εἶτε ὑπ' ἄλλων φίλων αὐτῆς ἀποσταλέντα κατὰ τὸ ἔτος 1961 βιβλία, καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν καὶ ἐνταῦθα πρὸς πάντας τοὺς φιλόφρονας δωρητὰς τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν.

[Εἰς τὸ τέλος τοῦ τίτλου ἐκάστου βιβλίου τίθεται ἐντὸς παρενθέσεως τὸ ὄνομα τοῦ δωρητοῦ. Ὅπου δὲν ὑπάρχει παρένθεσις, δωρητὴς εἶναι ὁ συγγραφεύς].

1. **Ἀμάντου** εἰς Μνήμην 1874 - 1960. Ἀθῆναι: 1960 (Στρ. Ἀνδρεάδης).
2. **Ἀνδρόνικος, Μ.**: An Early Iron Age Cemetery at Verginia near Beroea. Ἀπ. «Balkan Studies». Θεσσαλονίκη: 1961.
3. **Ἀντωνιάδου, Δ.**: Αἱ πυραμίδες καὶ οἱ ἰδρυταί των. Ἀθῆναι: 1960 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
4. **Ἀρχεῖον** Βουλῆς, περ. 5, σύνοδ. Β', τόμ. 1-2 (Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων).
5. **Ἀρχουδογιάννης, Κ.Ν.**: Ἡ ὁμηρικὴ οἰκονομία. Θεσσαλονίκη: 1961 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
6. » : Ὁ Ξενοφῶν ὡς οἰκονομολόγος. Θεσσαλονίκη: 1960 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
7. **Τὰ Ἀθηναϊκά**: Τχ. 18-19. Ἀθῆναι: 1961 (Σύλλογος Ἀθηναίων).
8. **Βασιλείου, Π. Ι.**: Ἀνέκδοτα αὐτόγραφα διδασκάλων τοῦ Γένους. Ἀθήνα: 1960 Ἀνάτ. «Εὐρυτανικά Χρονικά» 1960.
9. » : Διορισμὸς ἀρχηγῶν στὴ Ροῦμελη. Ἀθήνα: 1960. Ἀνάτ. «Ρουμελιώτικο Ἡμερολόγιο», 1960.
10. » : Ἐπιγραφές καὶ σημειώσεις ἐκκλησιῶν τῆς Εὐρυτανίας. Ἀθήνα: 1960. Ἀνάτ. «Στερεολλ. Ἑστία», 1960.
11. » : Ἡ Ἐπισκοπὴ Λιτζᾶς καὶ Ἀγράφων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἀθήνα: 1960.
12. » : Ἡ μάχη τοῦ Κεφαλοβρύσου - Καρπενησίου. Ἀθήνα: 1960. Ἀνάτ. «Στερεολλ. Ἑστία» 1.
13. » : Νεκτάριος ὁ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἀθήνα: 1960. Ἀνάτ. «Βασιλείου, Ἡ ἐπισκοπὴ Λιτζᾶς» 1960.
14. » : Ἡ Ἀρχαία Εὐρυτανία. Ἀθήνα: 1961. Ἀνάτ. «Ρουμελιώτικο Ἡμερολόγιο» 1961.
15. » : Ἡ συμβολὴ τῶν Εὐρυτάνων στὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἀθήνα: 1961. Ἀνάτ. «Αἰτωλικά Γράμματα» 1961.

16. **Bellinger, A.**: Troy, The Coins. Suppl. Monograph, 2. Princeton: 1961 (Univ. Cincinnati).
17. **Bilinski, Br.**: L' agonistica sportiva nella Grecia antica. Roma: (1959) ('Α. Κ. 'Ορλάνδος).
18. **Βλάχος** Σπυρίδων ὁ ἀπὸ 'Ιωαννίνων. 'Εν 'Αθήναις: 1961 ('Ηπειρ. 'Εταιρεία).
19. **Βογάζλης, Δ. Κ.**: Τὸ «'Ηλιν-Ντέν». 'Ανάτ. «'Αρχεῖον Θεολ. Λαογρ. Γλωσσ. Θεσ.» 1961. 'Αθήναι: 1961.
20. **Bulletin de l' Unesco** à l' intention des bibliothèques 15, 1961. Paris: 1961 (Unesco).
21. **Χαριτωνίδης, Σ.**: 'Ανασκαφὴ κλασσικῶν τάφων παρὰ τὴν πλατεῖαν Συντάγματος. 'Εν 'Αθήναις 1961. 'Ανάτ. AE 1958.
22. **Χατζηνικολάου-Μαραβᾶ, "Α.**: Πάτμος, 'Αθήνα: 1957 (Γαλλ. 'Ινστ.).
23. » : Recherches sur la vie des esclaves dans le Monde Byzantin. Athènes: 1950 (Γαλλ. 'Ινστ.).
24. **Χρήστου, Χρ.**: 'Αρχαία-Σπάρτη. Σπάρτη: 1960 ('Αρχαιολ. 'Εταιρ.).
25. **Dalleggio, E.**: Les philhellènes et la guerre de l' indépendance. Athènes 1949 (Γαλλ. 'Ινστ.).
26. **Degenhart, B.**: Ein «Musterblattkomplex Gentilés. 'Απ. «Münchener Jahrbuch der bild. Kunst» Bd. 11, 1960.
27. **Δελιαλῆς, Ν. Π.**: 'Η ιδιογράφος διαθήκη τοῦ Νικολάου Κ. Κασομούλη (1795-1871). 'Αθήναι: 1961 ('Υπουργ. 'Εξωτ.).
28. **Δελιαλῆς, Ν. Π.**: Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κοζάνης. 'Ανάτ. «Οἰκοδομή» τ. 2. Κοζάνη: 1960.
29. **Δελτίον 'Ελληνικῆς Σπηλαιολογικῆς 'Εταιρείας**, 6, 1961. 'Αθήναι: 1961 ('Ελλ. Σπηλαιολογικὴ 'Εταιρεία).
30. **Δοντᾶς, Γ.**: Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων. 'Εν 'Αθήναις: 1960 ('Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία).
31. **Δρανδάκης, Ν. Β.**: 'Ο ἐπιτάφιος τῆς Ζερμπίτσης (1539 - 1540). 'Αθήναι: 1960 'Ανάτ. τόμου εἰς μνήμην 'Αμάντου.
32. **Ἐκθεσις** τοῦ 'Ιταλικοῦ βιβλίου τέχνης. 'Αθήναι (Rome: 1960). (Istituto Ital.).
33. **'Επετηρὶς 'Εταιρείας Κυκλαδικῶν μελετῶν**, τ. 1. 1961. 'Εν 'Αθήναις: 1961 (Στ. Κορρές).
34. **'Επιστημονικὴ 'Επετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς** τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν, τ. 11. 'Εν 'Αθήναις: 1960-1961 (Πανεπιστήμιον 'Αθηνῶν).
35. **'Εφημερὶς 'Αρχαιολογικῆς** 1955, 1958. 'Εν 'Αθήναις: 1961 ('Αρχαιολ. 'Εταιρεία).
36. » τῶν συζητήσεων τῆς βουλῆς, τ. 4 καὶ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ, τόμ. 3-4. 'Εν 'Αθήναις: 1960 (Βουλὴ τῶν 'Ελλήνων).
37. » τῶν συζητήσεων τῆς Βουλῆς, περ. 5, σύνοδ. Α, τόμ. 5-6. 'Εν 'Αθήναις: 1960-1961 (Βουλὴ τῶν 'Ελλήνων).
38. **'Επιφανής, Μ.**: Τὸ ἐν Φρεαττοῖ δικαστήριον. Πειραιεύς: 1961.
39. **Τὸ Ἔργον** τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας κατὰ τὸ 1960. 'Αθήναι: 1961 ('Αρχαιολ. 'Εταιρ.).

40. **Εὐαγγελίου, Κ.**· **Ἀναγνωστόπουλος, Κ.**· Ὁ Ἑλληνοϊταλικὸς πόλεμος 1940-1941. Ἀθῆναι 1960 (Γεν. Ἐπιτ. Στρατοῦ).
41. **Fraser, P. M.**: The Inscriptions on Stone. Samothrace 2,1, New York : 1960 (Bollingen Series).
42. **Γαλανόπουλος, Α. Γ.**· Ἐπὶ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς Ἀτλαντίδος. Ἐν Ἀθήναις: 1960. Ἀπ. «Π.Α.Α.» τ. 35.
43. » : Tsunamis Observed on the Coasts of Greece. Roma 1960. Ἀπ. «Annali di Geofisica» 13.
44. **Grbić, Miodrag.** : Porodin Bitolj : 1960 (Naroden Muzej).
45. **Γυαλίστρα, Σ. Α.**· Μαραθῶν - Σαλαμίς. Ἀνάτ. «Γεν. Στρατ. Ἐπιθεώρ.» 1960. Ἀθῆναι : 1960.
46. **Hellenica**, : Vol. 11-12. Paris : 1960. (L. Robert.)
47. **Καροῦζος, Χ. Ι.**· Ἀριστόδικος. Ἀθῆναι : 1961 (Γερμ. Ἀρχαιολ. Ἰνστ.).
48. **Κασιμάτης, Γ.**· Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ κόσμος. Ἀθῆναι : 1961.
49. **Κατάλογος** τῶν εἰσαχθέντων συγγραμμάτων καὶ περιοδικῶν κατὰ τὸ ἔτος 1959. Ἐν Ἀθήναις: 1960 (Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων).
50. **Κονόμος, Ντ.**· Ζακυνθινὸ λεξιλόγιον. Ἀθήνα: 1960.
51. **Κωνσταντινέπουλος, Χρ.** : Ἱστορικὰ Γορτυνιακῆς Κερπίνης. Ἀθήνα: 1961.
52. **Kyparissiotis N.** : The Modern Greek Collection in the Library of the University of Cincinnati. Athens: 1960 (University of Cincinnati).
53. **Φιλολογικὴ Κύπρος** 1960-1961 (Λευκωσία: 1960-61). (Ἑλλην. Πνευμ. Ὁμ. Κύπρου).
54. **Λάμπρος** Σπυρίδων : Ἐν Ἀθήναις : 1961 (Ἡπειρωτικὴ Ἑστία).
55. **Λαογραφία**, τόμ. 18. Ἐν Ἀθήναις : 1959 (Λαογρ. Ἑταιρ.).
56. **Λαζαρίδης Δ.**· Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. Ἐν Ἀθήναις : 1960 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
57. **Lehmann, K.**: The Inscriptions on Ceramics and Minor Objets. Samothrace, 2,2 New York : 1960 (Bollingen Series).
58. **Matton, R.** : Hydra. Athènes: 1953 (Γαλλ. Ἰνστ.).
59. » : Rhodes. Athènes : 1959 (Γαλλ. Ἰνστ.).
60. **Mélanges** offerts à Octave et Melpo Merlier t. 1-3. Athènes : 1956 - 1957. (Γαλλ. Ἰνστ.)
61. **Μερντίτης, Κ.**· Ὑπερφυῆς διάβασις θαλασσῶν καὶ ποταμῶν. Ἐν Ἀθήναις: 1961.
62. **Μουτσόπουλος, Κ. Ν.**· Τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Σιδῶρ Μανωλάκη στὴ Βέροια. Ἀθῆναι 1960. Ἀνάτ. «Ζυγός».
63. » : Τὸ δρακόνειον τῆς Ὀχης. Ἀθήνα 1961. Ἀνάτ. «Τὸ Βουνὸ» 1960.
64. » : Ὁ Ταξιάρχης τῶν Καλυβιῶν παρὰ τὴν Κάρυστον. Ἀθῆναι : 1961. Ἀνάτ. «Ἀρχ. Εὐβ. Μελ.» τ. δ.
65. **Μπακαλάκης, Γ.**· Ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στὴ Θράκη, 1959-1960. Θεσσαλονίκη: 1961
66. **Μπαλᾶνος Δημήτριος Σίμου.** Ἐν Ἀθήναις: 1961. (Ἡπειρ. Ἑταιρεία).
67. **Μπίρης, Κ.**· Ἱστορία τοῦ Ἑθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου. Ἀθῆναι: 1957 (Ἑθν. Μετσ. Πολυτεχνεῖον).

68. **Nichols, R. V.**: Old Smyrna 1949-1952 (Ἀ. Κ. Ὀρλάνδος).
69. **Οἰκοδομή**, ἔτ. 2, 1959. Ἐν Κοζάνῃ : 1960 (Μητροπ. Σερβίων).
70. **Οἰκονομίδης, Ἀ.**: Notes on Portraits of Alexander the Great. Ἀπ. «Athene» 22, 1961. Chicago: 1961.
71. **Οἰκονομίδης, Ἀλ Ν.**: Κριτικά εἰς Πausanίαν. Ἀπ. «Πλάτων», 12, 1960. Ἀθήναι : 1960.
72. **Παμπεύκης, Π.**: Ἡ Χίος καὶ τὰ σημερινὰ προβλήματα τῆς. Ἀθήναι : 1961.
73. **Παναγιωτάκης, Ν. Μ.**: Θεοδόσιος ὁ Διάκονος καὶ τὸ ποίημα αὐτοῦ «ἄλωσις τῆς Κρήτης». Ἡράκλειον : 1960 (Ἑταιρ. Κρητ. Μελ.).
74. **Πελοποννησιακά**, τ. 3-4, 1958 - 59. Ἀθήναι : 1960 (ὁ συγγραφεύς).
75. **Ἑπτανησιακά φύλλα**, περ. 3, 1956 - περ. 4, 1960. Ἀθήναι : 1956-1960 (Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία).
76. **Πλάτων**, ἔτος 11-12, 1959-1960. Ἀθήναι : 1959-1960 (Ἑταιρ. Ἑλλην. Φιλολ.).
77. **Πρακτικά** συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, περ. 5, σύν. Γ. Ἐν Ἀθήναις : 1961 (Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων).
78. » συνεδριῶν τοῦ ἔτους 1961 τῆς ἐλληνικῆς ἀνθρωπολογικῆς Ἑταιρείας. Ἀθήναι : 1961 (Ἑλλην. Ἀνθρωπ. Ἑταιρ.).
79. **Proceedings** of the IXth International Congress for the History of Religions. Tokyo 1958 (Jap. Organ. Comm.).
80. **Ψαριανός, Δ.**: Ἡ ἀρχαία μουσικὴ τοῦ ἀκαθίστου ὕμνου. Ἀνάτ. «Ἰωβηλαῖον Χρυσοστόμου». Ἐν Ἀθήναις : 1961.
81. **Robert, L.**: Une épigramme de Carie. Ἀπ. «Revue de Philologie» 32, 1958. Paris 1958.
82. » : Inscriptions grecques de Sidè en Pamphylie. Ἀπ. «Revue de Philol.» 32, 1958. Paris: 1958.
83. » : Reliefs votifs et cultes d' Anatolie. Ἀπ. «Anatolia» 3, 1958. Ankara : 1958.
84. » : Philologie et géographie, 1-2. Ἀπ. «Anatolia» 3-4, 1958 - 1959. Ankara : 1958 - 1959.
85. » : L' histoire et ses méthodes. Ἀνάτ. «Encyclopédie de la Pleïade». Paris: 1961.
86. **Robinson - H. Saul Weinberg.**: Excavations at Corinth 1959. Ἀπ. «Hesperia» vol. 29, 1960.
87. **Σακελλαρίου, Μ.**: La migration grecque en Ionie. Athènes: 1958 (Γαλλ. Ἴνστ.).
88. **Servais, I.**: Outils paléolithiques d' Elide. Ἀπ. «BCH» 85, 1961, Athènes: 1961.
89. » : Recherches sur le port de Cyllène. Ἀπ. «BCH» 85, 1961, Athènes: 1961.
90. **Σπουδαί Κυπριακαί**, τόμ. 24, 1960. Λευκωσία Κύπρου : 1960 (Ἑταιρ. Κυπρ. Σπ.).
91. **Σταμάτης, Εὐάγγ.**: Ὁ μαθηματικὸς Θυμαρίδας ὁ Πάριος. Ἐν Ἀθήναις : 1961. Ἀνάτ. «Ε.Ε.Κ.Μ.» 1961.

92. **Τσάκωνας, Δ.**: Εἰσαγωγή εἰς τὸν Νέον Ἑλληνισμόν. Ἀθήναι: 1958 (Ἀ.Κ. Ὀρλάνδος).
93. **Ξυγγόπουλος, Ἀ.**: Παραστάσεις ἐκ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐπὶ Βυζαντινῶν ἀγγείων. Ἀνάτ. ΑΕ 1937. Ἐν Ἀθήναις: 1938.
94. » : Βυζαντινὰ εἰκονογραφικὰ γλυπτά. Ἀνάτ. Ε.Ε.Β.Σ. τόμ. 15. Ἐν Ἀθήναις: 1939.
95. » : Ἡ τοιχογραφία τῆς ἀναλήψεως ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης. Ἀνάτ. ΑΕ 1938. Ἐν Ἀθήναις: 1939.
96. » : Ὁ ὕμνολογικὸς εἰκονογραφικὸς τύπος τῆς εἰς τὸν Ἄδην καθόδου τοῦ Ἰησοῦ. Ἀνάτ. Ε.Ε.Β.Σ. τόμ. 17. Ἐν Ἀθήναις: 1941.
97. » : Παρατηρήσεις εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἀγ. Νικολάου Μελενίκου. Ἀνάτ. Ε.Φ.Σ. τόμ. 6. Θεσσαλονίκη: 1947.
98. » : Une icône byzantine à Thessalonique. Ἀνάτ. « Cahiers Archéologiques », 3, 1948.
99. » : Ἀγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος « Πηγὴ τῆς Σοφίας ». Ἀνάτ. « ΑΕ » 1942/44. Ἐν Ἀθήναις: 1948.
100. » : Δύο βυζαντινοὶ στεαῖται. Ἀνάτ. « Κρητικὰ Χρονικά », 2. Ἡράκλειον: 1948.
101. » : Ἀνάγλυφον τοῦ Ὁσίου Δαβὶδ τοῦ ἐκ Θεσσαλονίκης. Ἀνάτ. « Μακεδονικά », τόμ. 2. Θεσσαλονίκη: 1949.
102. » : Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς Βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: 1949.
103. » : Οἱ στυλῖται εἰς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην. Ἀνάτ. Ε.Ε.Β.Σ. τόμ. 19. Ἐν Ἀθήναις: 1949.
104. » : Une Icone du temps des Comnènes. Ἀπ. « Annuaire de l' Inst. de Phil. » Bruxelles: 1950.
105. » : Εἰκόνες προφητῶν. Ἀνάτ. Ε.Ε.Β.Σ. τόμ. 23. Ἐν Ἀθήναις: 1953.
106. » : Φραγκικὰ κρινάνθεμα εἰς τὸ Γεράκι καὶ τὸν Μυστράν. Ἀπ. « Mélanges Merlier ». Ἀθήναι: 1953.
107. » : Μονὴ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων ἢ Μονὴ τῆς Θεοτόκου. Ἀνάτ. « Ἑλληνικά ». Παράρτ. 4. Θεσσαλονίκη: 1953.
108. » : Βημόθυρον κρητικῆς τέχνης εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀνάτ. « Μακεδονικά », τόμ. 3. Θεσσαλονίκη: 1954.
109. » : Βυζαντινοὶ ἰσλαμικοὶ κένταυροι. Ἀνάτ. ΑΕ 1953/54. Ἐν Ἀθήναις: 1954.
110. » : Ἡ λατρευτικὴ εἰκὼν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης. Ἀπ. « Ἑλληνικά », 13. Θεσσαλονίκη: 1954.
111. » : Fresques de style monastique en Grèce. Ἀνάτ. « Ἑλληνικά », παράρτ. 7. Ἀθήναι: 1954.
112. » : Νεώτερα εὐρήματα εἰς τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν. Ἀνάτ. « Μακεδονικά », τόμ. 3. Θεσσαλονίκη: 1955.
113. » : Ἡ θρησκευτικὴ τέχνη τῆς Τουρκοκρατίας. 1955.

114. **Ξυγγόπουλος, Α.**: Κινστέρνα καὶ φρέαρ Βυζαντινῶν χρόνων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀνάτ. Ε.Ε.Π.Θ. τόμ. 9. Θεσσαλονίκη: 1956.
115. » : Κρητικά μελετήματα. Ἀνάτ. «Κρητικά Χρονικά», τόμ. 10. Ἡράκλειον Κρήτης: 1956.
116. » : Αἱ ἀπολεσθεῖσαι τοιχογραφίαι τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων. Ἀνάτ. «Μακεδονικά» 4. 1956.
117. » : Ὁ ναὸς τῆς ἐπισκοπῆς Σκοπέλου. Ἀνάτ. ΑΕ 1956. Ἐν Ἀθήναις: 1958.
118. » : Περὶ μίαν κρητικὴν τοιχογραφίαν. Ἀνάτ. «Κρητικά Χρονικά», τ. 12. Ἡράκλειον Κρήτης: 1958.
119. » : Ὁ μικρογράφος μοναχὸς Νικόδημος. Ἀνάτ. «Ἑλληνικά» τ. 16. Θεσσαλονίκη: 1959.
120. » : Τὸ ἐν Χώναις θαῦμα τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ. Ἀνάτ. «Δελτίον Χριστιαν. Ἑταιρ.» περ. 4, τ. 1. Ἀθῆναι: 1959.
121. » : Nouveaux témoignages de l'activité des peintres Macedoniens. Ἀπ. «Byz. Zeit.» 52, 1959.
122. » : Μ. Γκητάκου, Τὰ Χριστιανικά μνημεῖα τῆς Στεμνίτισης . . . . [Κρίσις]. Ἀπ. «Πελοποννησιακά», τ. 3/4, 1958/59. Ἀθῆναι: 1960.
123. » : Αἱ παραστάσεις τοῦ ἑκατοντάρχου Λογγίνου. Ἀνάτ. Ε.Ε.Β.Σ. τ. 30, 1960. Ἐν Ἀθήναις: 1960.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(1837 - 1964)

Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Δραχμαί

1. ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ (ΕΑ) 1837 - 1909, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ (ΑΕ) 1910 - 1963 (1 - 102 : πβ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδω>, 'Αρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1 - 3). Σχῆμα 4ον . . . . . —
- Περίοδος Α' : τόμος 1-16 (1837-1860) : 1837 τεύχη 4 (Ὁκτώβριος, Νοέμβριος καὶ Δεκέμβριος α' καὶ β'), 1838-1841 (δὲν πωλοῦνται), 1842 (τεῦχος 25, Ἰανουάριος-Μάρτιος τεῦχος 26, Ἀπρίλιος-Αὔγουστος), 1843-57 (δὲν πωλοῦνται), 1858 τεῦχος 50, 1859, τεῦχος 51, 1860, τεῦχος 53· ἕκαστον τεῦχος . 50.—
- Περίοδος Β' : τόμος 17-21 (1862-1874) : 17 (1862) : τεύχη α'-ιβ' (τὰ τεύχη θ'-ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863)· ἕκαστον τεῦχος . . . . . 50.—
18 - 21 (1869-1874) : 18 (1869) : τεῦχος ιγ'· 19 (1870) : τεῦχος ιδ'·
20 (1872) : τεύχη ιε' καὶ ις' (τὸ ις' ἐξεδόθη τὸ 1873)· 21 (1874) : τεῦχος ις'· ἕκαστον τεῦχος . . . . . 50.—
- Περίοδος Γ' : τόμος 22-62 (1883 - 1923) : 22 - 62 (1883 - 1923) : 1883, 1897, 1898 - 1899 (δὲν πωλοῦνται), 1900, 1901, 1902 - 1904, (δὲν πωλοῦνται) 1905-1923· εἰς τόμος κατ' ἔτος (ἕκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος)· ἕκαστος τόμος . . . . . 300.—
- Περίοδος Δ' : τόμος 63 κέ. (1924 κέ.) : 63-75 (1924-1936) : 1924, 1925/6, 1927/8, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/5, 1936 : εἰς τόμος κατ' ἔτος· ἕκαστος τόμος . . . . . 300.—
76 (1937) : πανηγυρικός τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς 3 μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων· α' καὶ β' μέρος· ἕκαστος τόμος . . . . 600.—
γ' μέρος . . . . . 150.—
77-91 (1938-1952) : 1938, 1939/41, 1942/44, 1945/7, 1948/9, 1950/51, 1952· ἕκαστος τόμος . . . . . 300.—
92/3 (1953-4) : Εἰς μνήμην ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ α' μέρος . . . . 350.—
β' καὶ γ' μέρος· ἕκαστος τόμος . . . . 300.—
94-100 (1955-1961)· 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, ἕκαστος τόμος 300.—
101-102 (1962-1963) (ὑπὸ ἐκτύπωσιν) . . . . . —
Εὐρετήριον τῆς 'Αρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου τόμος 1ος : 1883-1887. Σχῆμα 4ον, Σελίδες η' + στῆ-λαι 550, 1902 . . . . . 240.—

2. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1837-1958 (ΠΑΕ 1-114 καὶ 117 : πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).

Περίοδος Α' : τόμος 1-13 (1837-1848/9) : 1-3 (1837-1837/8, 1838/9) : Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α' - Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ Γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

4 (1839/40) : Πρακτικά τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840 (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

5 (1840/1) : Πρακτικά τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

6 (1841/2) : Πρακτικά τῆς Ζ' (γράφει: Ϝ') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

7-11 (1842/3-1846/7) : Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως . . . . . —
1-11 (1837-1846/7) : Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α' - ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδοσις 2α>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

12 (1847/8) : Πρακτικά τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

13 (1848/9) : Πρακτικά τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

Περίοδος Β' : τόμος 14-25 (1858/59 - 1869/70) : 14 (1858/9) : Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1859. . . . . 15.—

15-25 (1859/60 - 1869/70) : Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4 (δὲν πωλεῖται), 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7 (δὲν πωλεῖται), 1867/8, 1868/69, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἑκαστον τεύχος . . . . . 15.—

Περίοδος Γ' : τόμος 26-74 (1870-1/1916/9) : 26-74 (1870/1 - 1916/9) : Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1870/1 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 - 1883, 1884 (δὲν πωλεῖται), 1885-1895, 1896 (δὲν πωλεῖται), 1897-1898, 1899 (δὲν πωλεῖται), 1900-1908 (δὲν πωλοῦνται), 1909-1915, 1916/9. Σχῆμα 8ον ἑκαστος τόμος . . . . . 100.—

Περίοδος Δ' : τόμος 75 κέ. (1920 κέ.) : 75-107 (1920-1951) : Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1920, 1921, 1922/4, 1925/6, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941/44,

	Δραχμαί
1945/8, 1949, 1950, 1951. Σχήμα 8ον· ἑκαστος τόμος	100.—
108 (1952)	250.—
109 - 110 (1953 - 1954) : 1953, 1954· ἑκαστος τόμος	100.—
111 - 113 (1955 - 1957) : 1955-1957· ἑκαστος τόμος	150.—
114, 117 (1958, 1961)	—

3. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ [ἐπιμελεία <i>'Αναστασίου Κ. 'Ορλάνδου</i>] κατὰ τὸ ἔτος 1954	25.—
» » » 1955 (ὕπὸ ἀνατύπωσιν)	—
» » » 1956 (ὕπὸ ἀνατύπωσιν)	—
» » » 1957	50.—
» » » 1958	75.—
» » » 1959	80.—
» » » 1960, 1961	120.—
» » » 1962, 1963	100.—

Β. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

4. *'Επιγραφαὶ ἀνέκδοτοι*, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχήμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον . . . . . 15.—

5. *Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ 'Ερεχθείου ἐπιτροπείας* ἡ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ 'Ερεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Συλλόγου. Σχήμα 4ον: σελίδες 12, πίνακες 8. 1853 (δὲν πωλεῖται) . . . . . —

6. *'Επιγραφαὶ Ἑλληνικαί*, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχήμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860 . . . . . 15.—

7. *Εὐθύμιος Καστόρχης*· *Ἱστορικὴ ἐκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς τῇ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος*. Σχήμα 8ον, σελίδες F + 130. 1879. (δὲν πωλεῖται) . . . . . —

7Α. *Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας*. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126. 1906. (δὲν πωλοῦνται) . . . . . —

8. *A. G. Lolling*· *Κατάλογος τοῦ ἐν 'Αθήναις 'Επιγραφικοῦ Μουσείου*· τόμος 1ος: *'Επιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως*, τεῦχος α': *'Αρχαῖα ἀναθηματικὰ ἐπιγραφὰ*. Σχήμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899 . . . . . 54.—

9. *Π. Καβαδίας*· *Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν*. Σχήμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (δὲν πωλεῖται) . . . . . —

10. *Π. Καβαδίας*· *Ἱστορία τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900*. Σχήμα 8ον, σελίδες 115. 1900. . . . . 15.—

10Α. *Βαλέριος Στάης*· *Τὰ εὑρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθέρων (= ΑΕ 1902, στήλη 145-173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11 (δὲν πωλεῖται)* . . . . . —

Δραχμαὶ

11. *Comptes rendus du Congrès internationale d'archéologie, Ière session : Athènes 1905*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 . . . . . 50.—
12. *Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος*· τόμος 1ος· Γλυπτά ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάχται· *Καβαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters*). Σχῆμα 4ον, σελίδες β'+στῆ-
λαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906 . . . . . 120.—
13. *P. Kavvadias + G. Kawerau Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890. II. Καβαδίας + Γ. Καβεράου*· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890· Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλου, στήλαι 150+σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906-1907 . . . . . 300.—
14. *Χρῆστος Τσοῦντας*· Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον, στήλαι ιϛ'+432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908 (ὕπὸ ἀνατύπωσιν) . . . . . —
15. *Γεώργιος Ἀ. Παπαβασιλείου*· Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παρατήρηματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στήλαι β'+108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 . . . . . 90.—
16. *Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης*· Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσούρας· Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 . . . . . 30.—
- 16Α. *Βασίλειος Λεονάρδος*· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀναγραφή. Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
- 16Β. *Βασίλειος Λεονάρδος*· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
17. *Γεώργιος Π. Οἰκονόμος*· Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915 . . . . . 45.—
18. *Γεώργιος Κ. Γαρδίκας*· Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915 . . . . . 4.50
19. *Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος*· Τοπογραφία τῶν Δελφῶν· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917 . . . . . 15.—
20. *Βαλέριος Στάης*· Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
21. *Georgius P. Oeconomus*· De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921 . . . . . 18.—
22. *Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος*· Ὁ ἀποινυμψανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὦν 7 παρένθετοι. 1923 . . . . . 30 —
23. *Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος*· Γραπτὰ στήλαι Δημητριάδος - Παρασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1928 . . . . . 450.—

Δραχμαὶ

24. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς· Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι· Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928 . . . . . 75.—
25. Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος· Ὁ Λόρδος Ἐλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κϛ+257, πίνακες 5. 1930 . . . . . 75.—
26. Ἰωσήφ Χατζηδάκις· Ἱστορία τοῦ Κορητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κορίθῃ· Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931 . . . . . 18.—
- 26Α. Γεώργιος Σωτηρίου· Χριστιανικαὶ Θῆβαι (=ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931 . . . . . 300.—
27. <Γεώργιος Π. Οἰκονόμος>· Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837 - 1937, ἐν ἀλφαβητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938 . . . . . 40.—
- 28 Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Λόγος πανηγυρικός τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ῥηθεὶς τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14. [1942] . . . . . 10.—
- 28Α. Λεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837 - 1937. Σχῆμα 4ον, 62+(51). Ἐν Ἀθήναις [1937 - 1952]. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
29. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 8'+102, εἰκὼν 1. 1949 . . . . . 50.—
30. Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλλος· Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηναῖς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+84, εἰκόνες 31, παρένθετος πίναξ 1. 1950 . . . . . 50.—
31. Ἀνδρέας Συγγόπουλος· Συλλογὴ Ἑλένης Α. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν εἰκόνων, τῶν ἐνυολύπτων καὶ τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρόνων. Σχῆμα 4ον, σελίδες η'+47, πίνακες 27. 1950. . . . . 140.—
32. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος· Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. Σχῆμα 8ον, σελίδες Ϝ'+131, εἰκόνες 8. 1951 . . . . . 60.—
33. Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος· Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. Συμβολὴ εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Σχῆμα 4ον, σελίδες Ϝ'+144, εἰκόνες 76. 1951 . . . . . 200.—
34. Μάρκελλος Μισός· Ἀρχολικὴ προσωπογραφία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 211. 1952 . . . . . 120.—
35. Γεώργιος καὶ Μαρία Σωτηρίου· Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιβ'+278, εἰκόνες 98, πίνακες VII+102. 1952 . . . . . 250.—
36. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Σχῆμα 4ον, Τόμ. Α' (1952)+Β' (1954), σελίδες 605+κη', εἰκόνες 549, πίνακες Α+Β καὶ Εὐρετήριο τοῦ Α' καὶ Β' Τόμ. (1957), σελίδες 136 . . . . . 500.—

Δραχμαὶ

37. **Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος**· Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα.
- Τχ. 1ον. Τὸ ξύλον καὶ ὁ πηλός, Σχῆμα 4ον σελίδες 154. 1955 . . . . . 150.—
 » 2ον. Τὰ μέταλλα, τὸ ἐλεφαντοστούν, τὰ κονιάματα καὶ οἱ λίθοι, σελίδες 426. 1959-60 . . . . . 350.—
38. **Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος**· Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες ιε' + 238, εἰκόνες 142. 1956 . . . . . 100.—
39. **Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς**· Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἑλεουσίνος. Σχῆμα 4ον. Σελίδες ιε' + 135, πίνακες 16 καὶ ἔγχρωμοι Α + Β. 1957 . . . . . 270.—
40. **Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος**· Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. Σχῆμα 4ον. Σελίδες μς' + 380, πίνακες 72. 1957 . . . . . 500.—
41. **Ἰωάννα Κ. Κωνσταντίνου**· Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοχαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιότεραν ἐλληνικὴν πλαστικὴν. Σχῆμα 8ον, σελίδες ια' + 58, πίνακες 16. 1957 . . . . . 50 —
42. **Νικόλαος Μ. Βερελῆς**· Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 102, πίνακες 15. 1958 . . . . . 60.—
43. **Ἰωάννης Δ. Κοντῆς**· Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ αἰῶνα. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 120, πίνακες 17. 1958 . . . . . 60.—
44. **Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης**· Χρονολογικὴ κατὰταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων αὐτικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 79 + πίνακες 6. 1958 . . . . . 50.—
45. **Χαρίκλεια Μπάργλα**· Μορφή καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων. Σχῆμα 8ον, σελίδες 52 + πίνακες 14. 1959 . . . . . 40.—
46. **Γεώργιος Σ. Δοντᾶς**· Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν τέχνην. Σχῆμα 8ον, σελίδες 108 + πίνακες 40. 1960 . . . . . 80.—
47. **Δημήτριος Ἰ. Λαζαρίδης**· Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. Σχῆμα 8ον, σελίδες 83 + πίνακες 34. 1960 . . . . . 75.—
48. **Σέμνη Καρούζου**· Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος Σχῆμα 4ον, σελίδες ις' + 140, πίνακες 93 καὶ 9 ἔγχρωμοι. 1963 . . . . . 550.—
49. **Χρυσούλα Καρδαρά**· Ροδιακὴ ἀγγειογραφία. Σχῆμα 4ον, σελίδες ια' + 310 παρ. θ. πίν. Α + Β, πίνακες 14. 1963 . . . . . 325.—
50. **Νικόλαος Δρανδάκης**· Ὁ Ἑμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων τοῦ σωζομένου κυρίως ἐν Βενετίᾳ. Σχῆμα 8ον, σελίδες ιη' + 182, πίνακες 70. 100.—
51. **Κωνσταντῖνος Θ. Συριοπούλου**· Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου Σχῆμα 8ον, σελίδες XLVIII + 633. 1964 . . . . . 350.—
52. **Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος**· Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρεως. Σχῆμα 4ον, σελίδες 183, πίνακες 30, (1-20 ἔγχρωμοι) μετὰ συντόμου γαλλικῆς μεταφράσεως, σελίδες XLII 1963
 ἄδετον 600.—
 δεμένον 660.—
53. **Σωτήριος Δάκαρης**· Οἱ γενεολογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες β' + 169, πίνακες 5. 1964 . . . . . —

Δραχμαὶ

Γ. ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος· Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
2. Κ. Κουρουνιότης· *Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum.* Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936 . . . . . 56.—
3. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950 . . . . . 45.—

Δ. ΑΛΛΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

1. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1948. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 19ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται) . . . . . —
2. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασιλεῖον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —
3. Νέος Ὁργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1959. (Δὲν πωλεῖται) . . . . . —

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς συγγράμματα :

4. Βασίλειος Λεονάρδος· *Ἡ Ὀλυμπία*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901 56.—

Αἱ ἄνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Βενιζέλου [Πανεπιστημίου] 22)· περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (117) τόμος τῇ 28 Δεκεμβρίου 1964

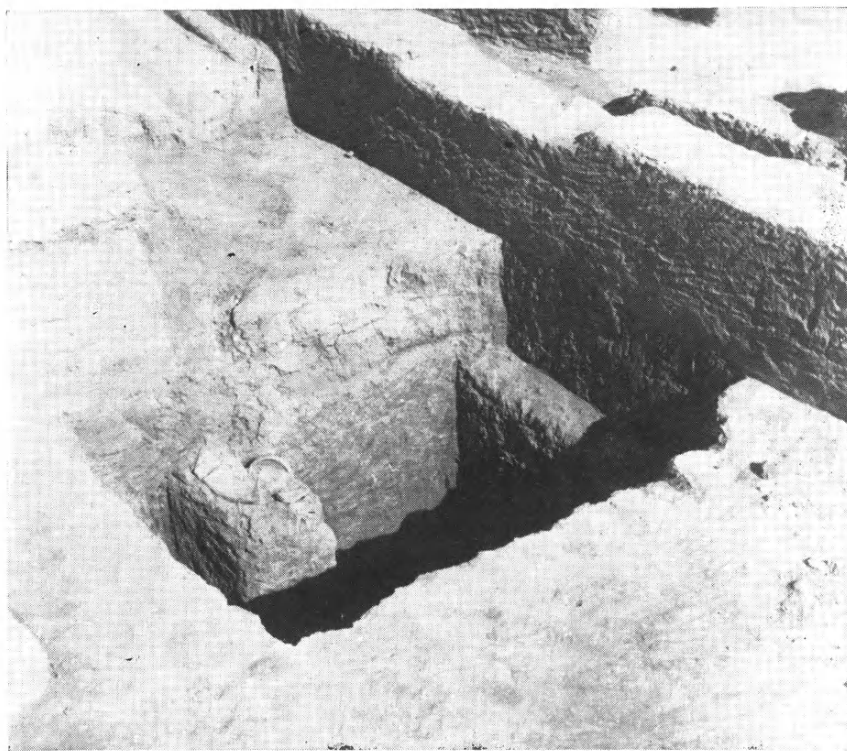
Τυπογρ. Ν. ΕΣΤΙΑ-Β. Ν. Καργαδούρη Μαυρομιχάλη 134 - 'Αθήναι

Μεταλλογραφήματα : Κωνστ. Ε. Χαλκιοπούλου - 'Αγ. Μάρκου 14

1964

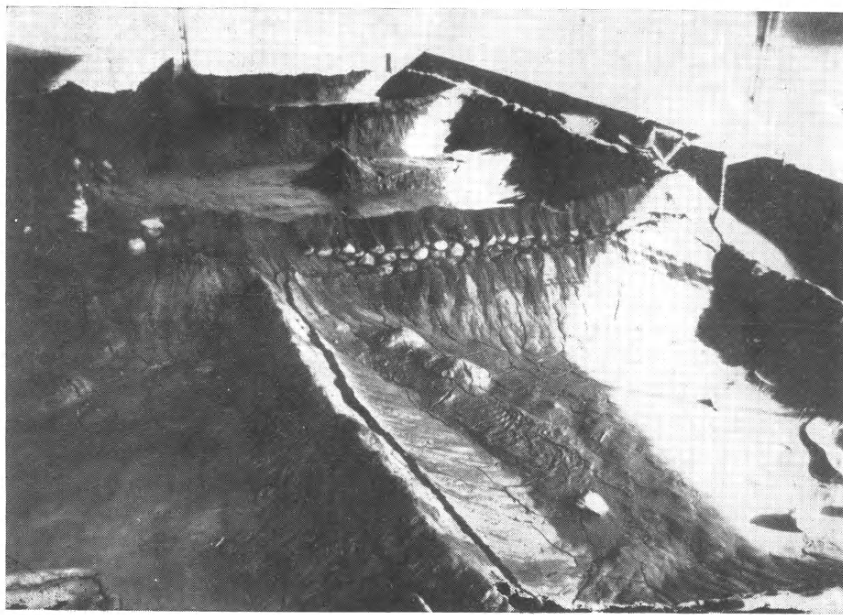
α. Τὰ κτερισματικά ἀγγεῖα τοῦ τάφου 12

β. Πλίνθινα κτίσματα τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας. Ἡ εἰς τὸ διαμέρισμα δ ἀνοιχθεῖσα τετράγωνος τάφος μὲ τὴν ἐντὸς αὐτῆς παλαιότεραν γεωμετρικὴν θυσίαν.

α. Τὰ ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος δ' κυκλικῶς διατεταγμένα λιθάρια.

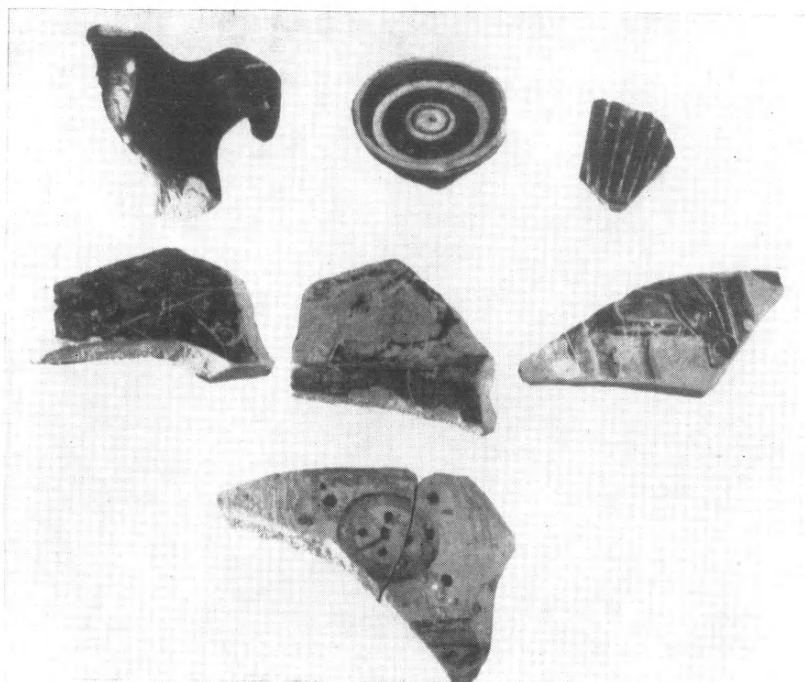
β. Ἡ κατάσταση τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας μετὰ τὴν θεομηνίαν τῆς 6ης Νοεμβρίου 1961.

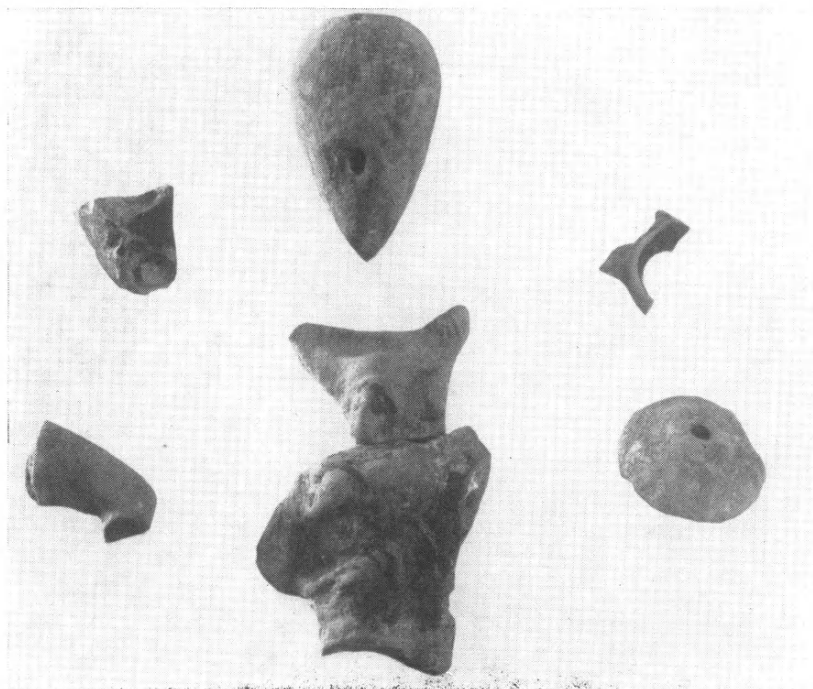
α. Ἡ καταστροφή τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας μετὰ τὴν θεομηνίαν τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1961.

β. Ἡ ἄνω δομᾶς, ὁ «μάρτυρας», ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη τὸ φρέαρ Στ' καὶ κάτω τὸ μεταφερθὲν ἐξ ἰδιωτικοῦ οἰκοπέδου εἰς ἀπόστασιν 150 μ. Βορείως τῆς σκαφῆς φρέαρ Ε'.

α. Ὀστρακα συλλεγέντα ἐκ τοῦ φρέατος ΣΤ'.

β. Τμήματα ειδωλίων, λύχνων, ὡς καὶ ἀγνῶτες καὶ σφονδύλια.
Ἐκ τοῦ φρέατος ΣΤ'.

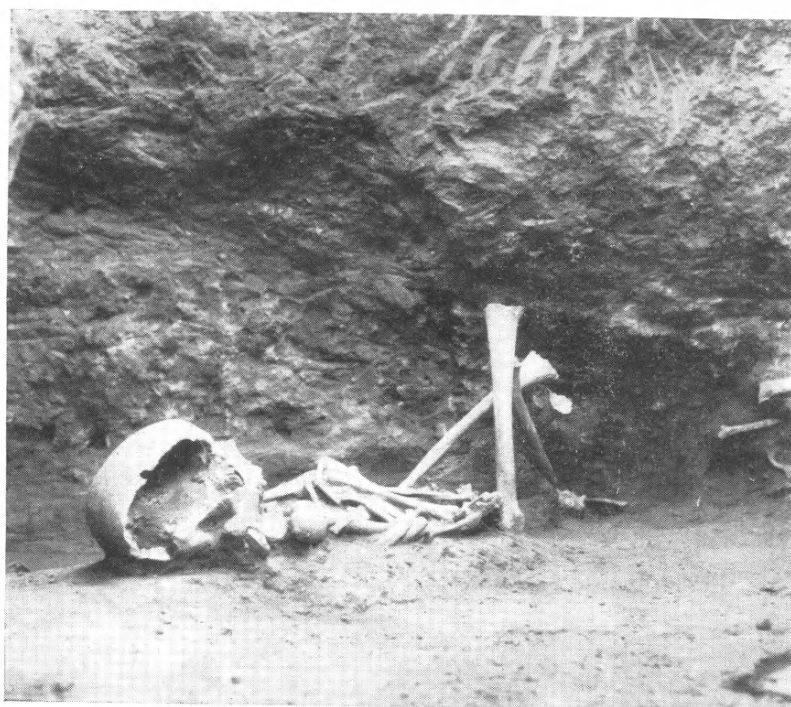

α. Πήλιναι ἐνσφράγιστοι λαβαί. Ἐκ τοῦ φρέατος ΣΤ'.

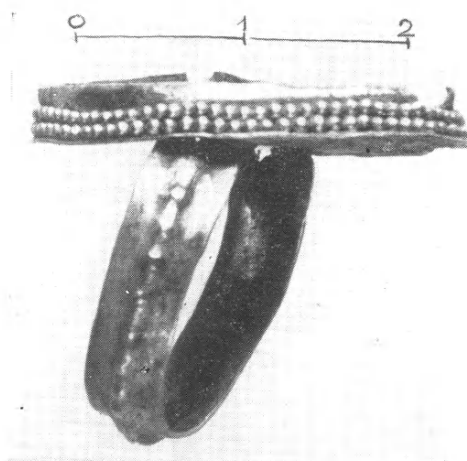

Τὸ φρέαρ Γ' μετὰ τοῦ περιστομίου του.

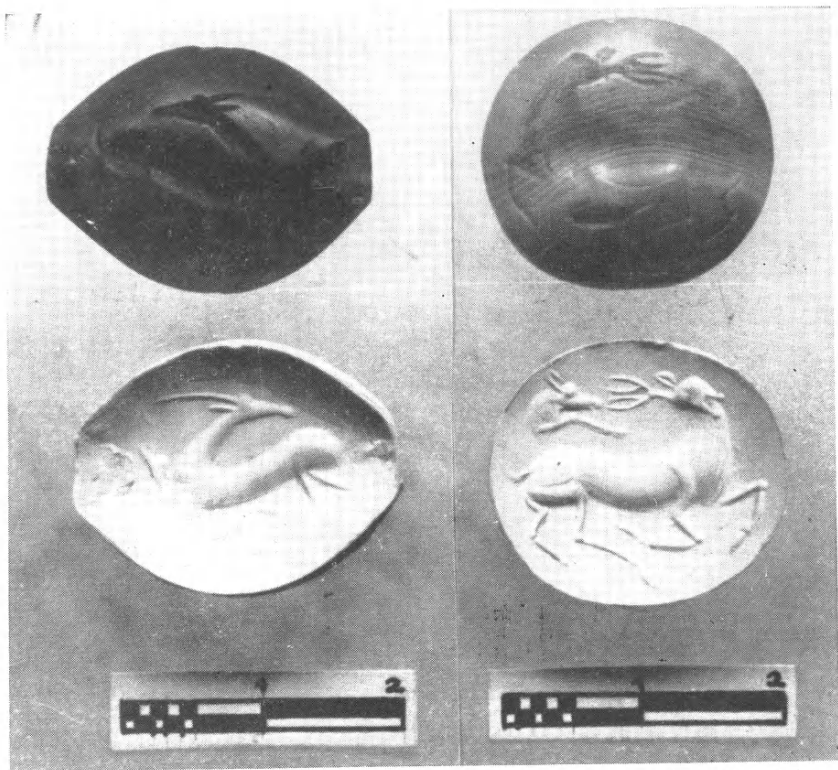

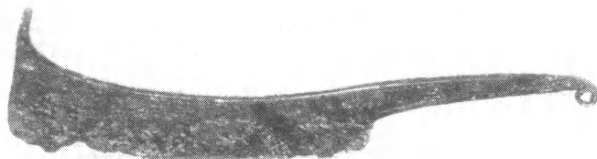
α. Ταφή κατά χώραν τοῦ τάφου 111β.

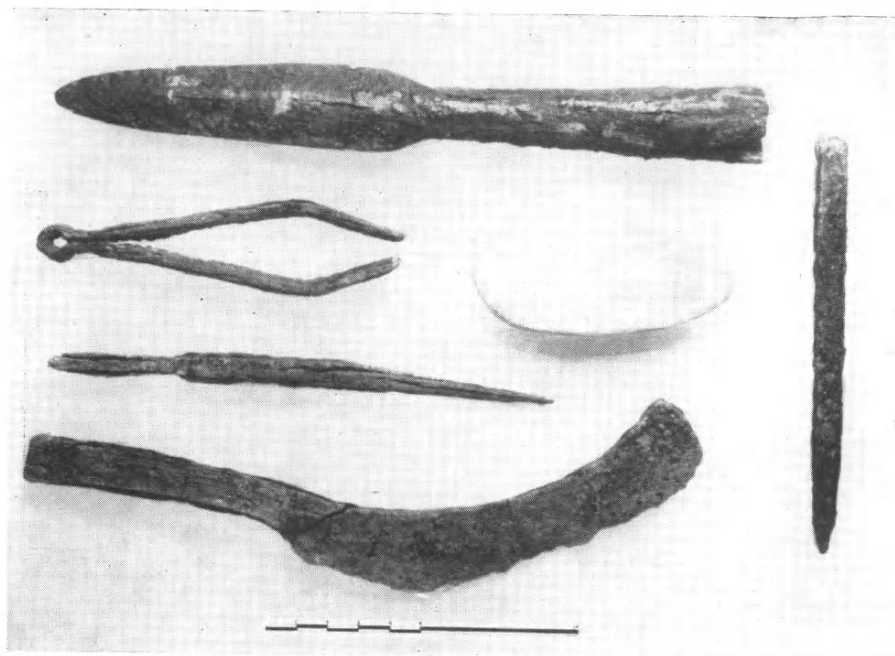
β. Χρυσοῦς δακτύλιος με σφενδόνην
τοῦ τάφου Σ 51.

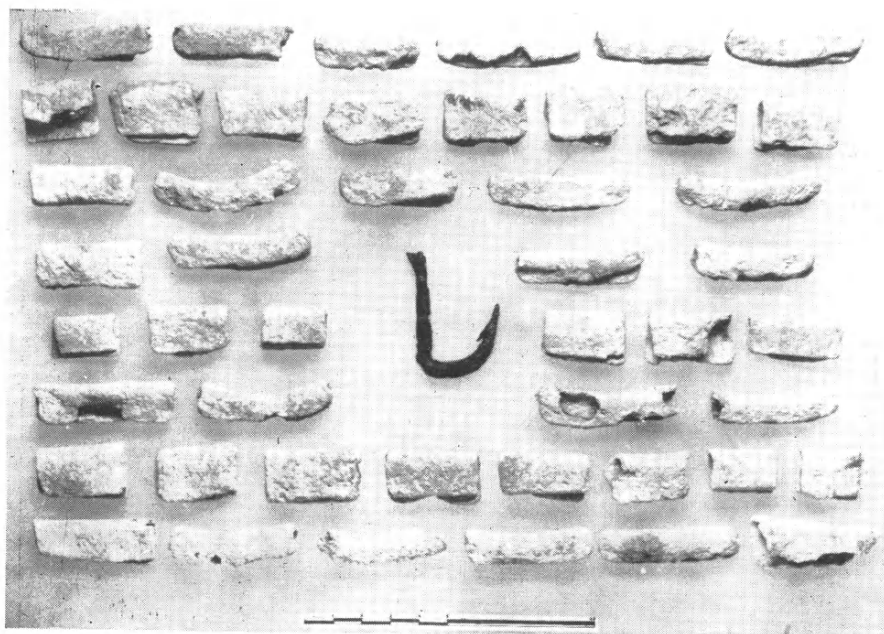
α. Σφραγιδόλιθοι: ἄριστερῷ, ὃ ἐντὸς τῶν ἐπιφανειακῶν χωμάτων εὑρεθεῖς.
Δεξιῷ, ὃ προερχόμενος ἐκ τοῦ τάφου 128.

β. Χαλκοῦν μαχαίριδιον καὶ χαλκῇ περόνῃ τοῦ τάφου 122α.

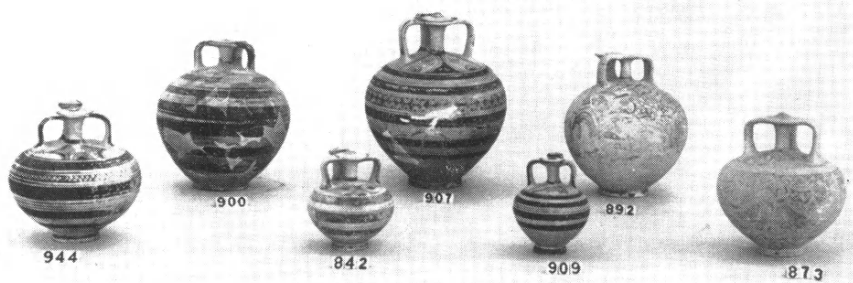
α. Χαλκᾶ ὅπλα καὶ ἐργαλεῖα τοῦ τάφου 123.

β. Ἀγκιστρον καὶ μαλύβδινα βαρίδια τοῦ τάφου 131.

α. Μηναιοῖδῆς μάχαιρα τοῦ τάφου Σ 49.

β. Ψευδόστομοι ἀμφορεῖς τῆς ἀνασκαφῆς Περαιτῆς.

α. β. Ἀγγεῖα τῆς ἀνασκαφῆς Περαιτῆς
γ. Ἀγγεῖον με εἰδῶλια θρηνηδῶν ἐκ τοῦ τάφου 111α.

α. Τὸ συγκρότημα Α μετὰ τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ προστατευτικοῦ
τῆς Ἀγορᾶς περιβόλου.

β. Ἀποψις ἀπὸ Νότου τῶν ὑποστύλων αἰθουσῶν τοῦ συγκροτήματος Β
καὶ τῆς κατὰ μῆκος τῆς πλατείας τάφρου.

* Απομνησ ἀπὸ Βορρᾶ τῶν τριῶν ὑποστύλων αἰθουσῶν μετὰ τῆς προστατευτικῆς τῶν τοίχων ζώνης καὶ τοῦ πρὸς Δυσίμης αὐτῶν στενοῦ πλακοστρώτου δρόμου.

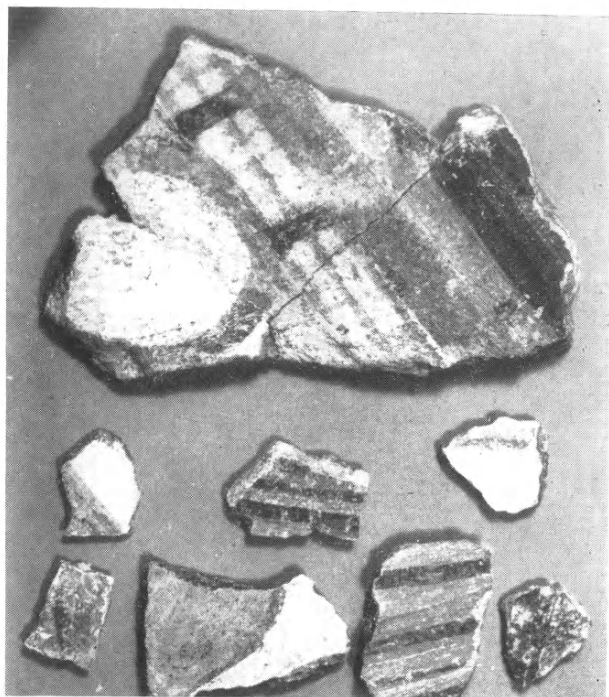

α. Τὸ μέγαρον Ε μετὰ τοῦ πρὸς Δυσμᾶς αὐτοῦ προδόμου καὶ τοῦ εἰς αὐτὸν καταλήγοντος πλακοστρώτου δρόμου.

β. Τὸ μέγαρον τοῦ συγκροτήματος Ζ μετὰ τοῦ πρὸς Ἀνατολᾶς αὐτοῦ προδόμου καὶ τὰ σωζόμενα δάπεδα αὐτῶν.

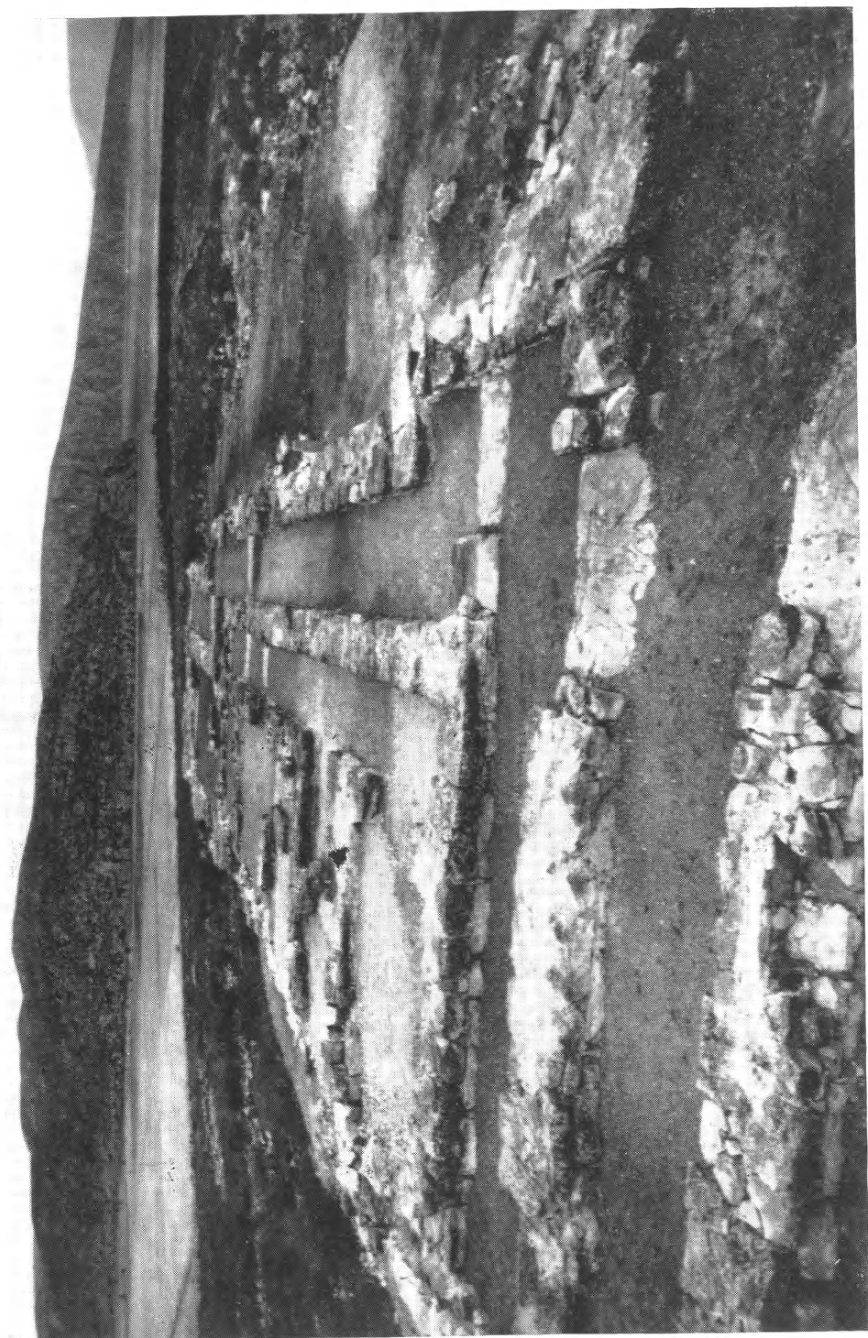

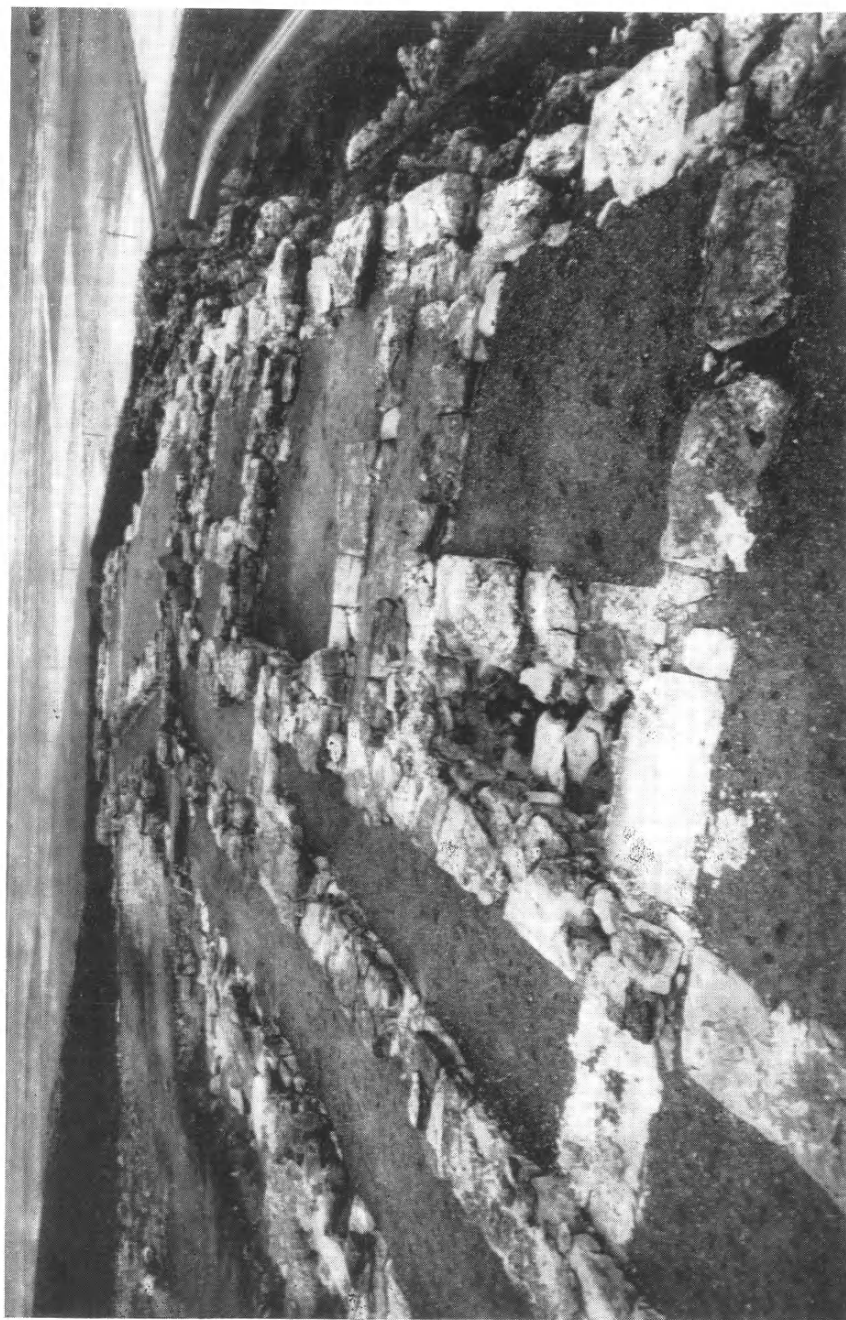
α. Τεμάχια τοιχογραφιών ἐκ τοῦ πρὸς Βορρᾶν τοῦ συγκροτήματος Ζ χώρου.

β. Κέραμοι ἀποθηκευμένοι ἔξω τοῦ πέμπτου διαμερίσματος τοῦ συγκροτήματος Ζ παρὰ τὴν ΒΑ. αὐτοῦ γωνίαν.

» Απομνη από Βορρά της ανατολικής πτέρυγος τοῦ Ἀνακτοροῦ μετὰ τὸν τελικὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν προστατευτικὴν κάλυψιν τῶν δαπέδων.

Απομνηστικό από 'Ανατολίων της βορείου πέφυγος τοῦ 'Ανακτόρου μετὰ τὸν τελικὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν προστατευτικὴν κάλυψιν τὸν δαπέδον.

α. *Όπισ τμήματος της στρωματογραφίας.

β. *Επ'άλληλοι οικοδομικαί φάσεις τῆς πρωτογεωμετρικῆς (ἄνω) καὶ τῆς τρίτης μυκηναϊκῆς περιόδου (κάτω).

α. Ὑποψις τοῦ ΒΑ. τμήματος τῆς ἀνασκαφῆς.

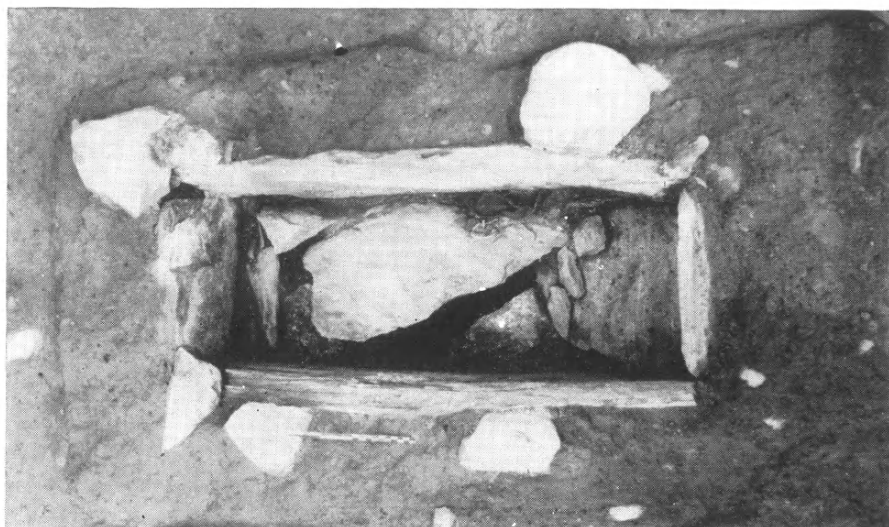
β. Οἰκήματα τῶν τελευταίων μυκηναϊκῶν φάσεων.

α. Ἀποψις τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς ἀνασκαφῆς.

β. Πρωτογεωμετρικὸς τάφος πλησίον τοῦ μνηναῖκου οἰκήματος.

α. Πρωτογεωμετρικός παιδικός τάφος XLVI.

β. Πρωτογεωμετρικός τάφος XXV.

Πρωτογεωμετρικά κύπελλα α. ὕψ. 0.056 μ., β. ὕψ. 0.045 μ. ἐκ τοῦ συνοικισμού Ἰωλκοῦ.

γ. Κύπελλον τάφου XXVII (ὕψ. 0.072 μ.).

δ. Πρόχους τάφου XXXVIII (ὕψ. 0.12 μ.).

α. Προόχους τάφου XXV (ὑψ. 0 12 μ.).

β. Πρωτογεωμετρικά ἀγγεία: 1 τάφου XXXI καὶ 2 τάφου XXXVI.

α. Γραπτά μυκηναϊκά αγγεία ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ (συμπληρωθέντα).

β. Μυκηναϊκὸς κρατὴρ μετὰ προχοῆς (ὑψ. 0.26 μ.). γ. Μυκηναϊκὴ ὕδρεια (ὑψ. 0.405 μ.).

α. Ὁ τοῖχος K2 τῆς δυτικῆς στοᾶς.

β. Ὁ τοῖχος K2 τῆς δυτικῆς στοᾶς· βάσις ἐντοιχισμένη.

α. Ιωνική βάση της δυτικής στοᾶς.

β. Οἱ τοῖχοι K2 καὶ K5.

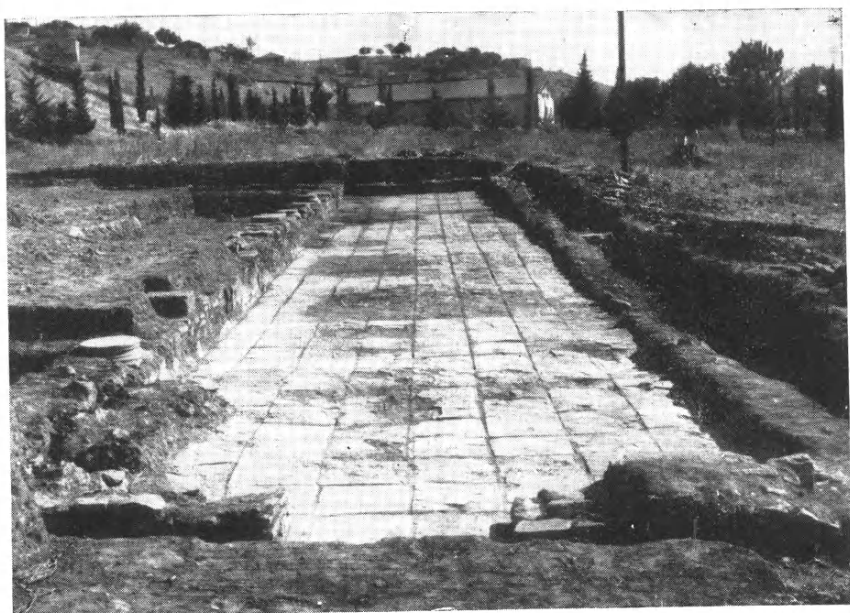

α. Οί τοῖχοι K2 καὶ K7.

β. Ἀποψὲς τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς νοτίας στοᾶς
ἀπὸ τοῦ λόφου τῆς Πυράσου.

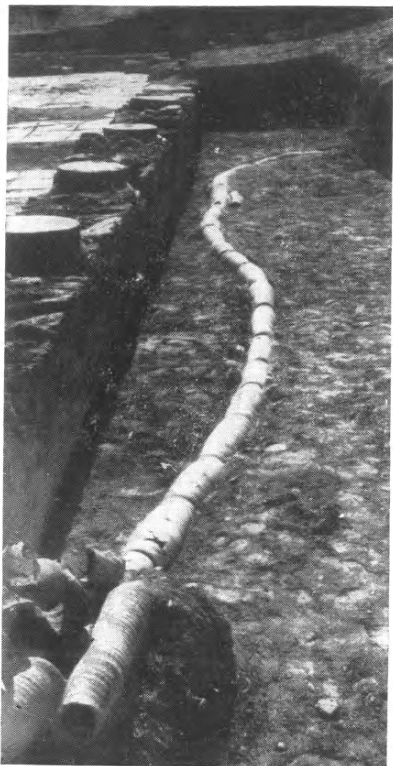

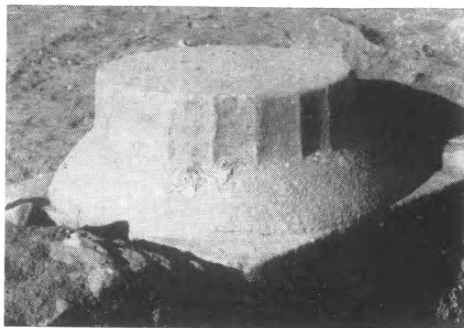
α. Ἡ νοτία στοὰ ἀπὸ Δυσμῶν.

β. Ὁ στυλοβάτης τῆς νοτίας στοᾶς.

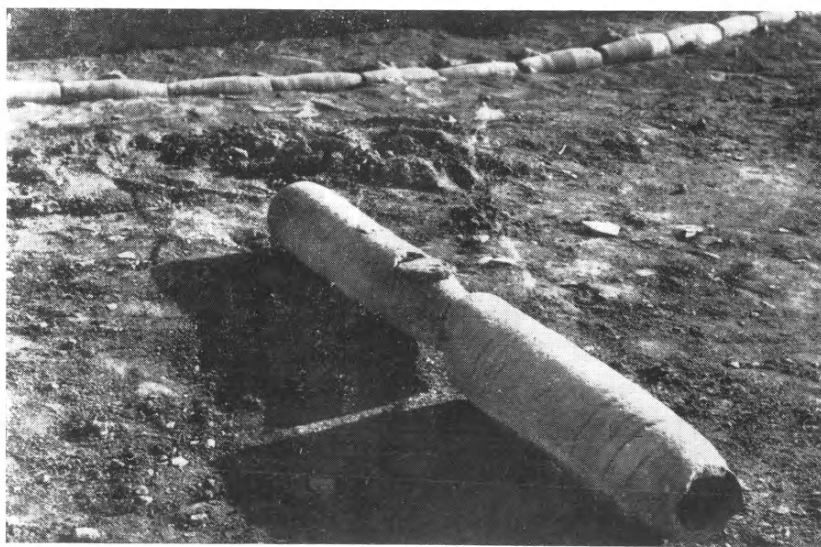
α. Πήλινος ἀγωγός.

β. 'Η ύπ' ἀριθ. 8 βάσις τῆς νοτίας στοᾶς.

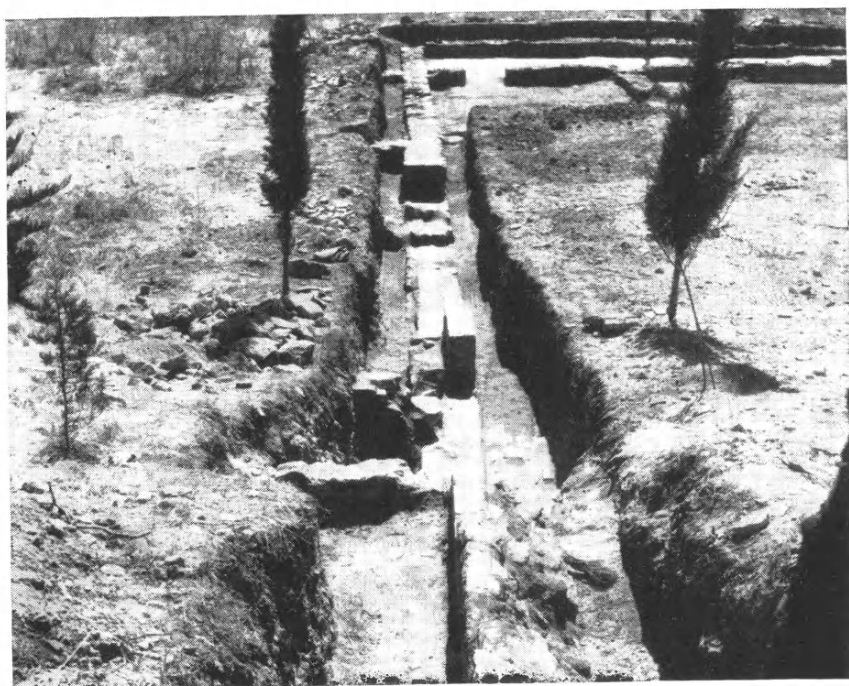
γ. Ἐπίθημα παλαιοχριστιανικοῦ κιονοκράνου.

δ. Σωλῆνες τοῦ ἀγωγοῦ.

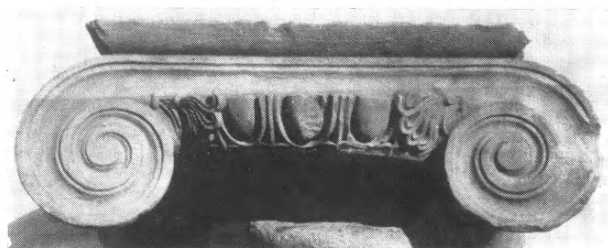

α. Τοίχος τῆς δεξαμενῆς.

β. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς ἀπὸ τοῦ λόφου τῆς Πυράσου.

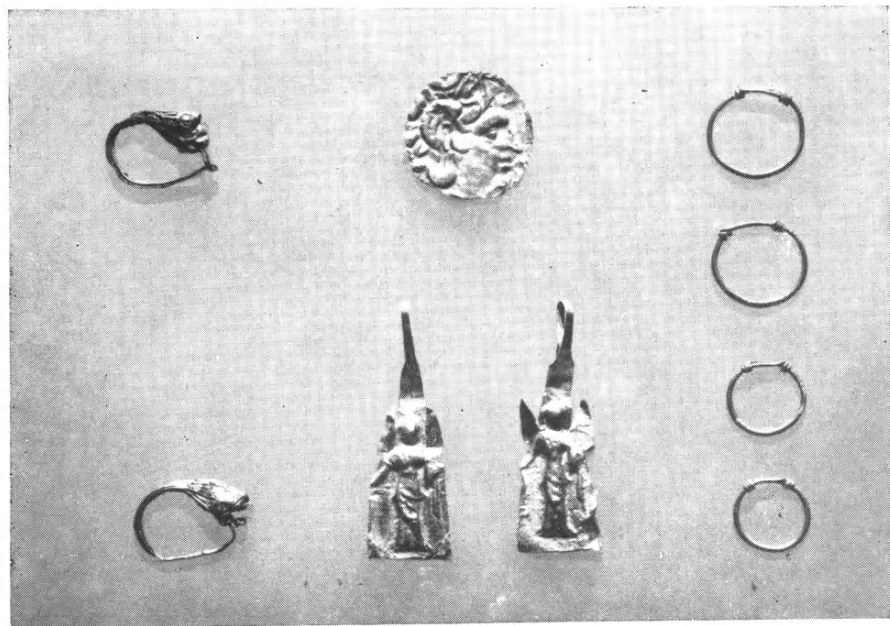
α. Ἴωνικόν κιονόκρανον αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

β. Ἡ κάτω ὄψις τοῦ Ἴωνικοῦ κιονοκράνου.

γ. Παλαιοχριστιανικὴ ἐπιγραφή.

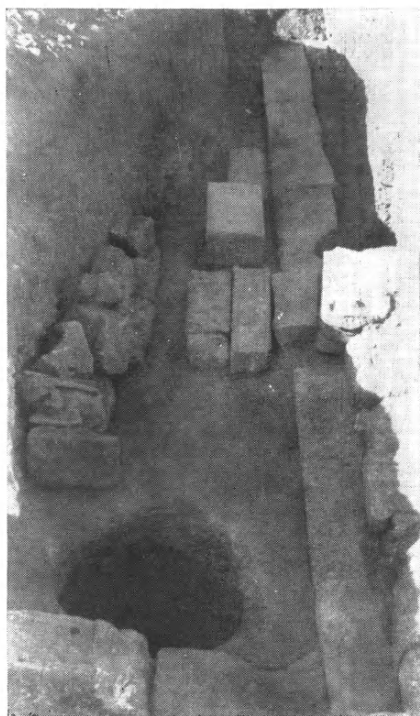
α. Χρυσᾶ ἐνώτια καὶ ὀβολὸς ἐκ τάφων τῆς Ἀμφιπόλεως.

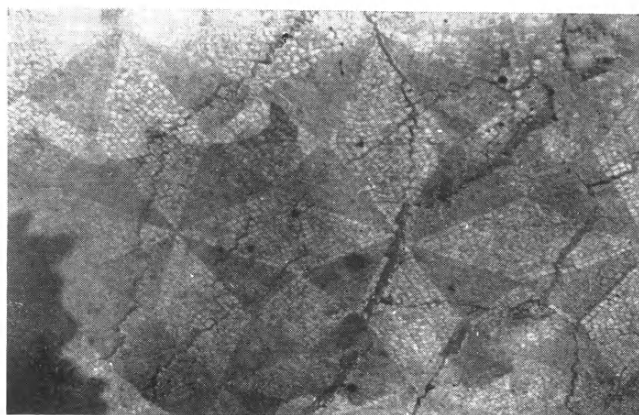
β. Ὁ τύμβος τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου 2 τῆς Ἀμφιπόλεως.

α. Θεμέλια οικόδομης Ἀμφιπόλεως.
Στόμια ὑπογείων ἀποθήκων.

β. Στόμιον ὑπογείου ἀποθήκης παρὰ
τὴν ἐσωτερικὴν γωνίαν τῆς οἰκοδομῆς.

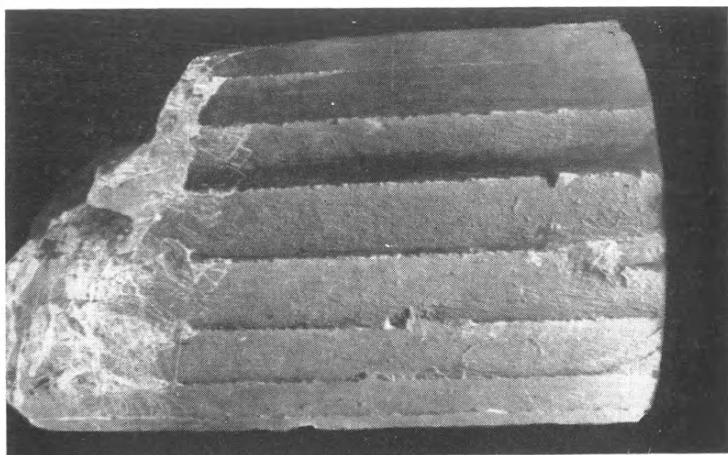
γ. Ψηφιδωτὸν δάπεδον οἰκοδομῆς ρωμαϊκῶν ἢ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

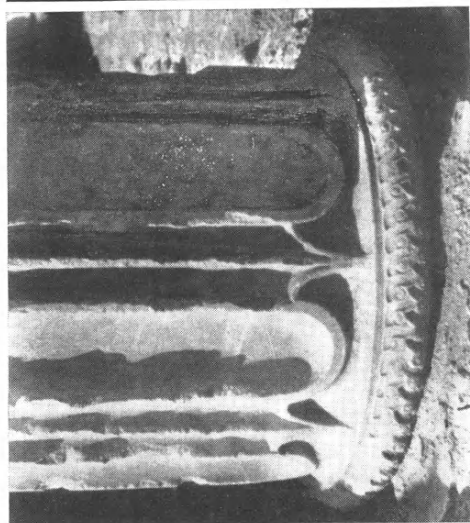
Ἀναθηματικὸν ἀνάγλυφον ἐξ Ἀμφιπόλεως.

β. γ Προσθία καὶ πλαγία ὄψις κεφαλῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ ἄνω ἀναγλύφου.

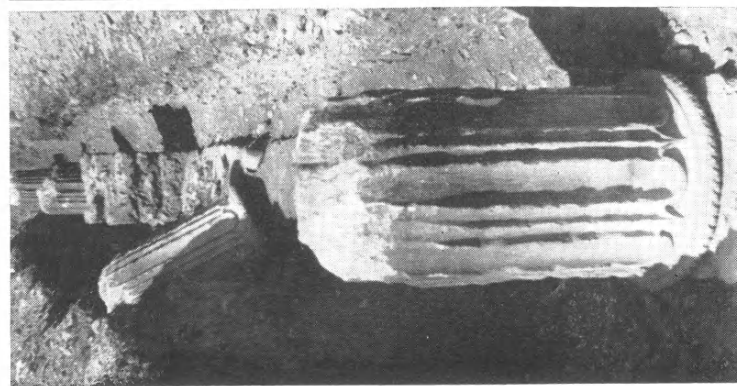

γ.

β.

α. Κιονοστοιχία ἀποκαλυφθεῖσα εἰς θέσιν «Μπεξεστέν» Ἀμφιπόλεως. β. Λεπτομέρεια τῆς διακοσμῆσεως τοῦ κίονος τῆς αὐτῆς κιονοστοιχίας. γ. Σφόνδυλος δορικοῦ κίονος τῆς αὐτῆς κιονοστοιχίας.

α.

α. Ἡ κατὰ χώραν ἀνευρεθεῖσα βάση τοῦ κίονος τῶν προπυλαίων.

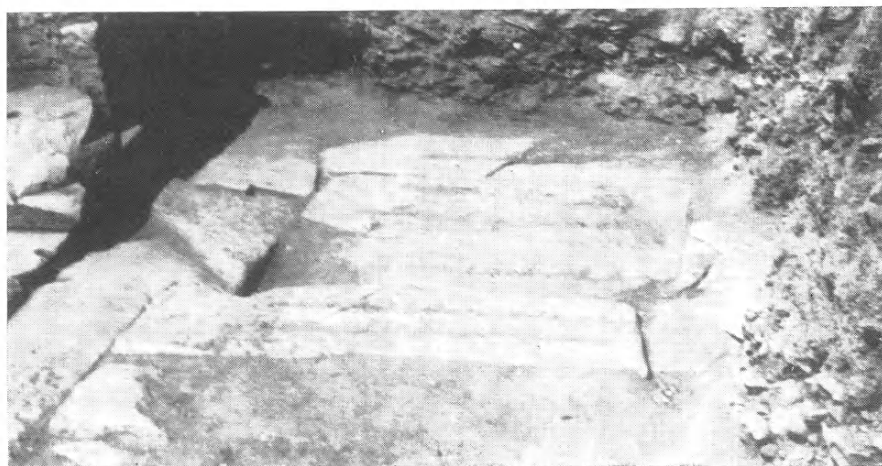

β. Ἡ κατὰ χώραν ἀνευρεθεῖσα βάση καὶ τμήματα τοῦ πεσσοῦ τῶν προπυλαίων.

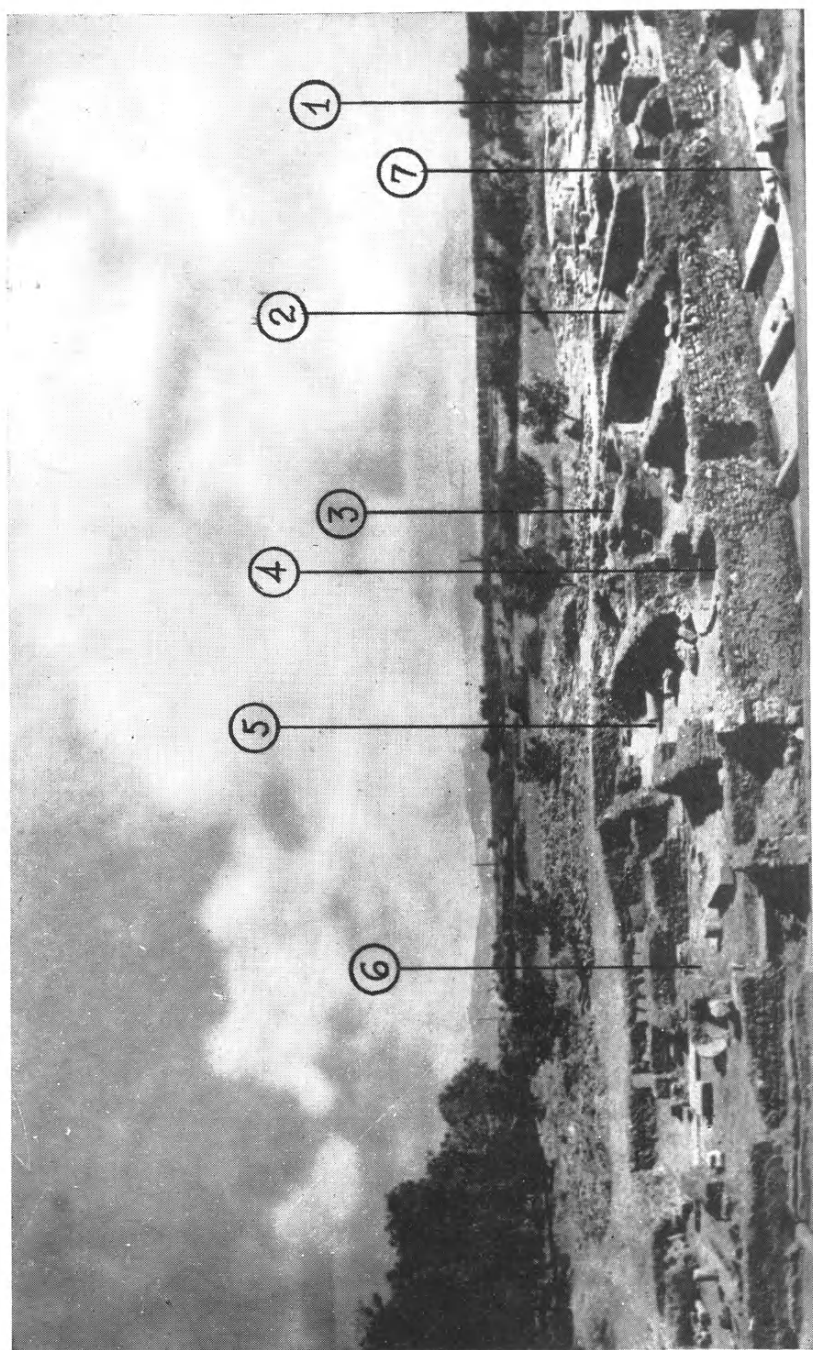

α. Γενική ἄποψις τῶν προπυλαίων μετὰ τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ.

β. Ἡ Ἑγνατία ὁδὸς ἐξ Α. πρὸς Δ.

Γενική άποψη τῶν ἀνασκαφῶν ἀνατολικάς τῆς στοᾶς, 1 Ὁκταγώνιος Ναός, 2 Διαμέρισμα βορείως τῆς φιάλης (βαπτιστήριον), 3. Συγγρόστημα λουτρῶνος, 4. Δεξιμενὴ καταιονίσεως ψυχροῦ ὕδατος, 5. Ἀποδυτήριον, 6. Αὐλὴ μετὰ κιονοστοιχείων καὶ στοῶν, 7. Τρίλιτος στοῶν.

α. Ὁ ἀνατολικὸς τῆς στοᾶς ἀνασκαπτόμενος χώρος.

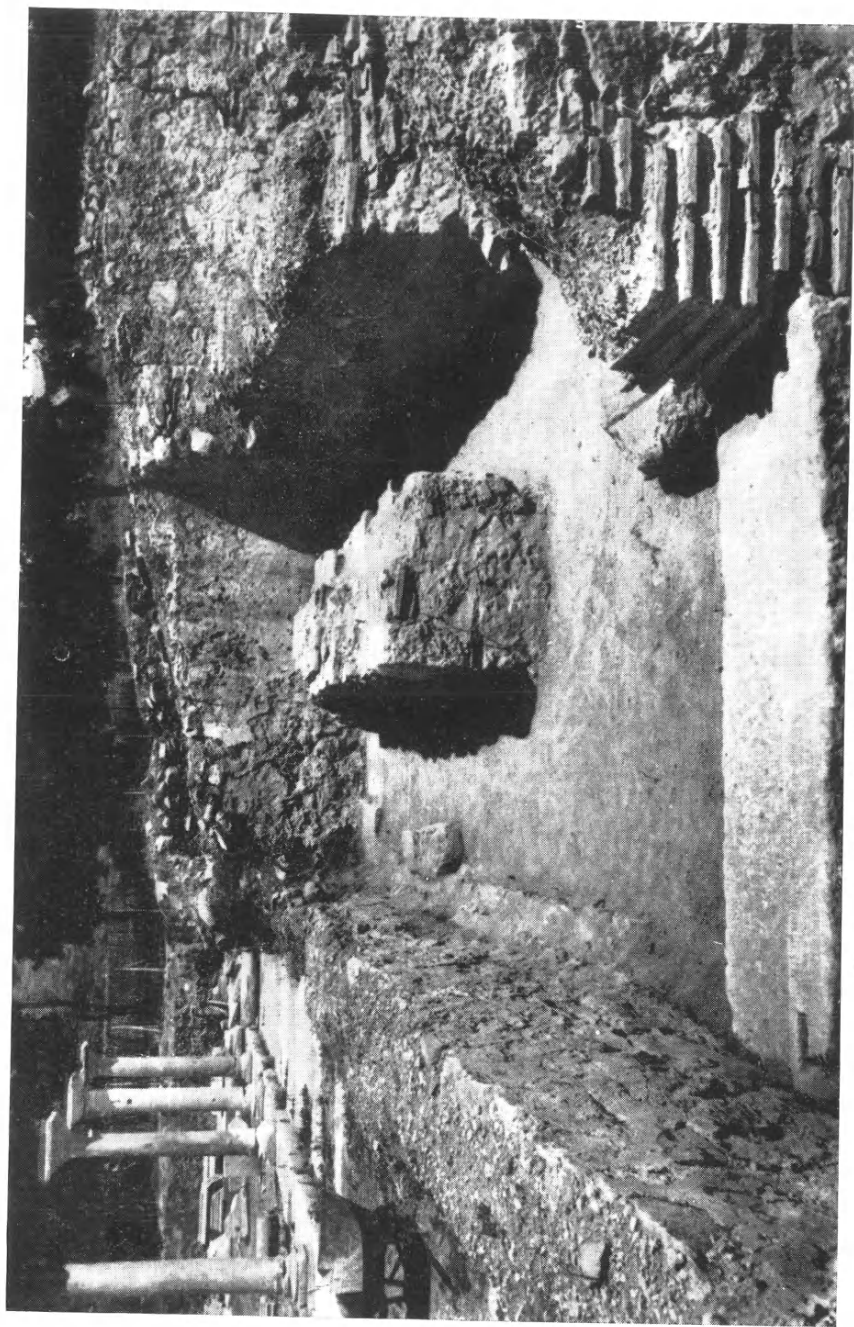
β. Τὸ κυκλικὸν σκάμμα μετὰ ὑπολειμμάτων τῆς ὀρθομαρμαρώσεως αὐτοῦ.

α. Ὑποψις τοῦ λουτρῶνος.

β. Ἀποχετευτικοὶ κτιστοὶ ἄγωγοὶ τοῦ λουτρῶνος.

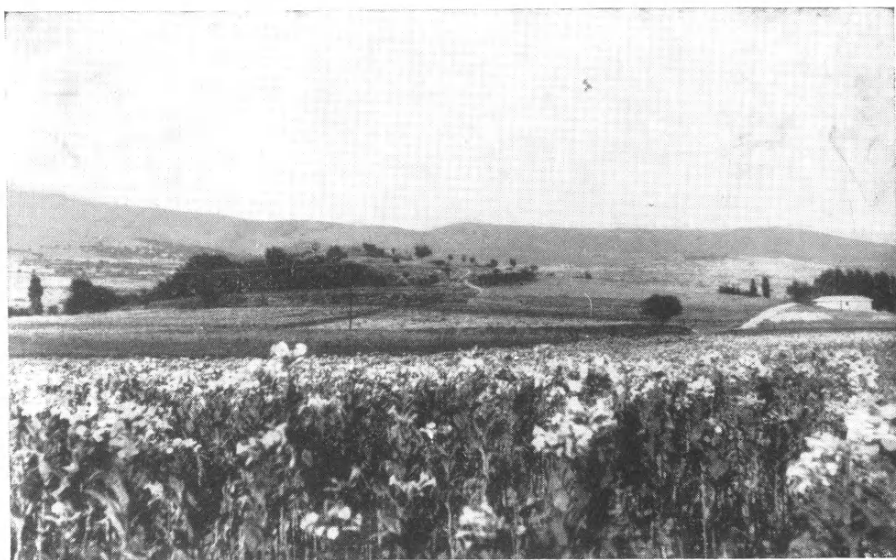
Τὸ στενωπὸ ἐν δομῶντι μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ κτίματος.

α. Διαμέρισμα ΒΑ. τῆς φιάλης, ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τὸ βαπτιστήριον τοῦ ναοῦ.

β. Ἀνατολικὸν τμήμα τῆς μεγάλης αἵθουσας μετὰ τῶν δύο ἐξεδρῶν.

α. Γενική άποψις τοῦ γηλόφου τοῦ συνοικισμοῦ Ντικιλί - Τάς (ἀπὸ Δυσμῶν).

β. Λεπτομέρεια λιθοκτίστου ἐδράνου (:) τοῦ τετραγώνου 3.

α. Ἀπομυς τῶν τετραγώνων 1 καὶ 3 τοῦ κυρίου τομέως τῶν ἐλληνικῶν ἀνασκαφῶν.

β. Μονόχρωμον ἀγγεῖον τῆς προΐμου
χαλκοκρατίας.

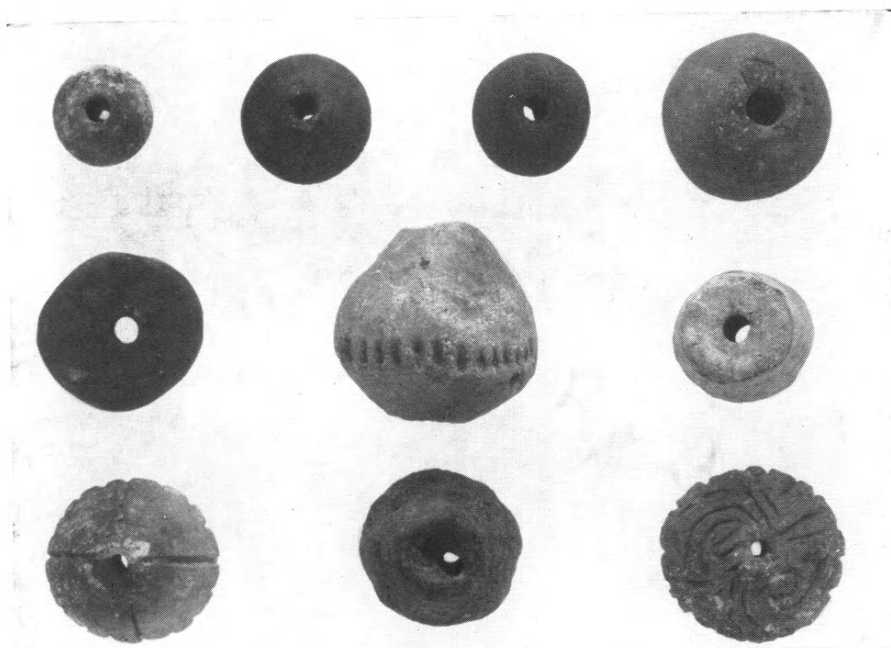
γ. Μονόχρωμον ἀγγεῖον τῆς προΐμου
χαλκοκρατίας.

α. Ώστρακα κοσμούμενα διὰ γραφίτου καὶ ἐγγάρατα.

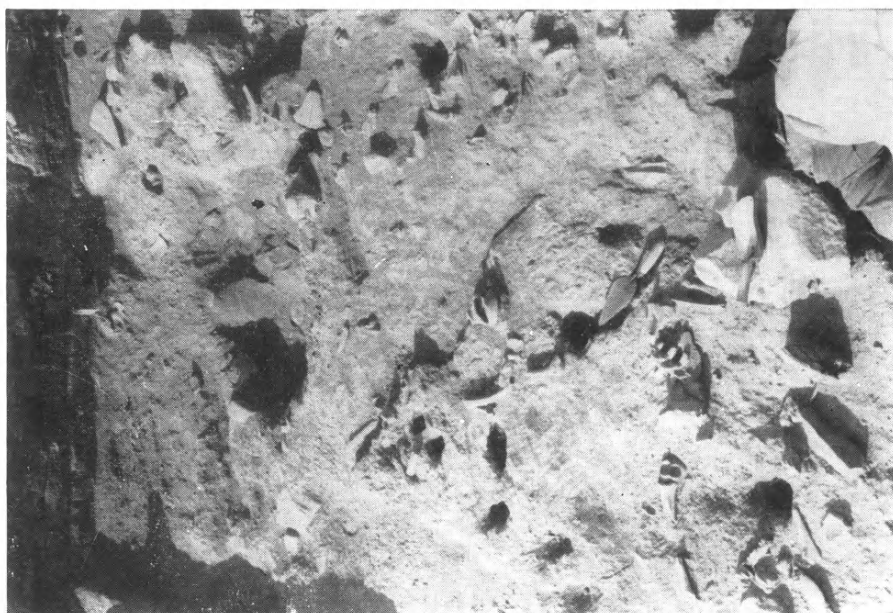

β. Γραπτά καὶ ἐγγάρατα (νεολιθικά) ὅστρακα.

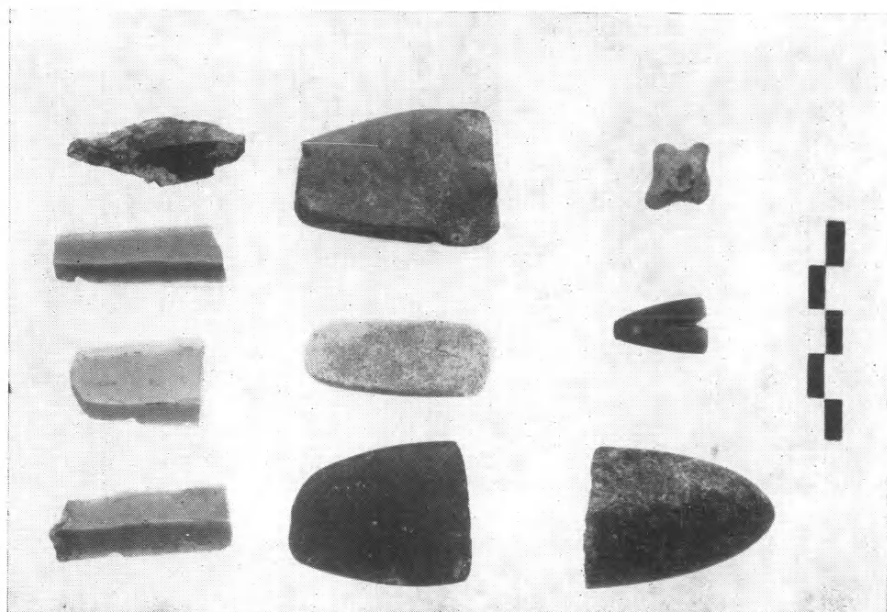

α. Πήλινα ειδώλια. β. Πήλινα σφονδύλια.

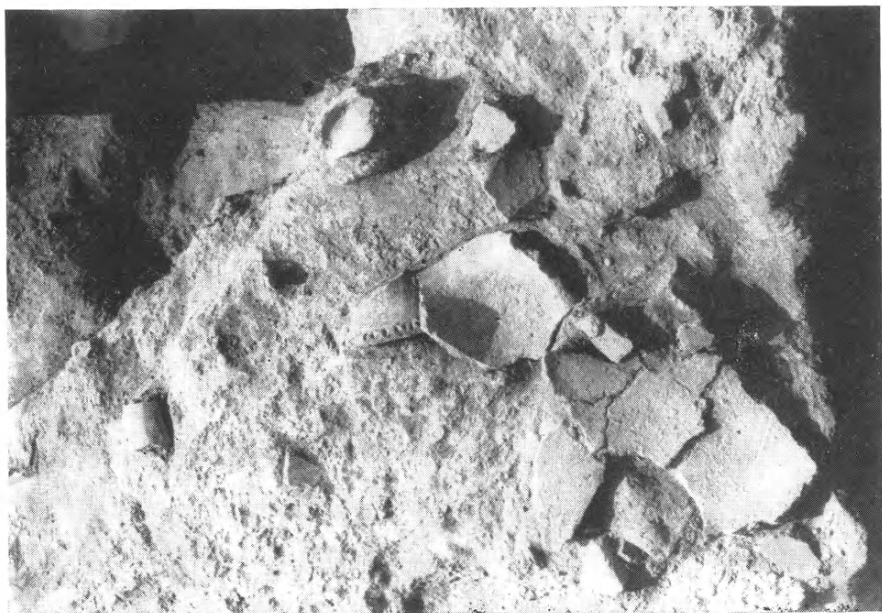

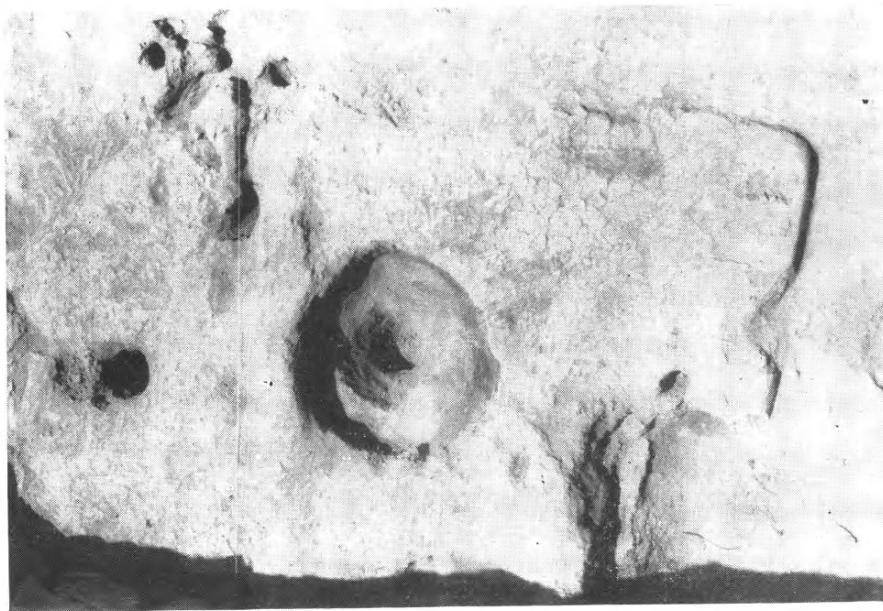
β. Τὸ δάπεδον δ, ἐντὸς τοῦ τετραγώνου D.

α. Λίθινα ἐργαλεία.

β. Τμήμα μεγάλου αγγείου κατά χώραν.

α. 'Η «πλάξ» τοῦ πρὸς Ἀνατολὸς δαπέδου 9.

Ταφή AZIV

α. Ταφή AZIII

α. Ἡ Ταφὴ AZVII.

β. Τὸ ἄνω ἥμισυ τῆς ταφῆς AZVII.

α. *Η ταφή AZVII (άνω ήμισυ) μετά την αφαίρεσιν τῶν ἀγγείων.

β. *Η ταφή AZVII μετά την αφαίρεσιν τῶν ἀγγείων.

α. *Η Ταφή ΑΗΙΧ.

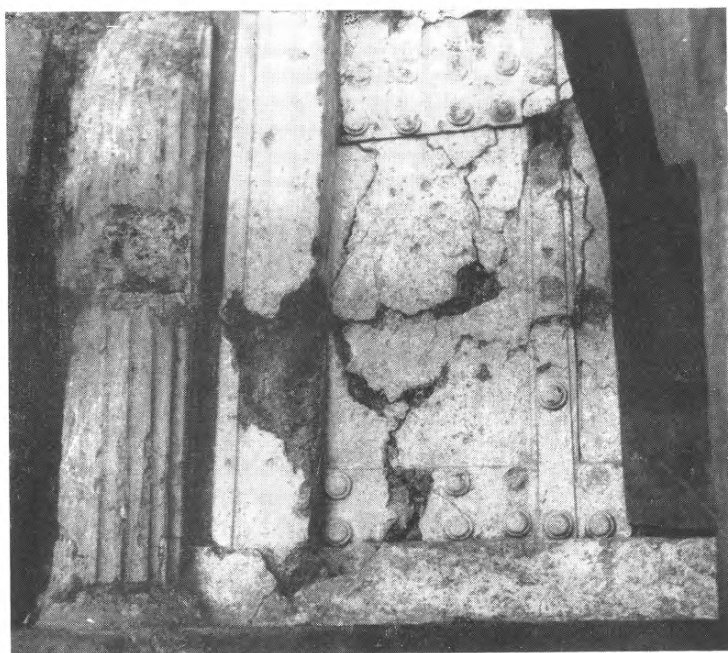
β. *Η ταφή ΑΗΠ.

α. Τὸ ἄνω ἥμισυ τῆς ταφῆς ΑΗΙΙ.

β. Λαβὴ ξίφους τύμβου ΑΘ.

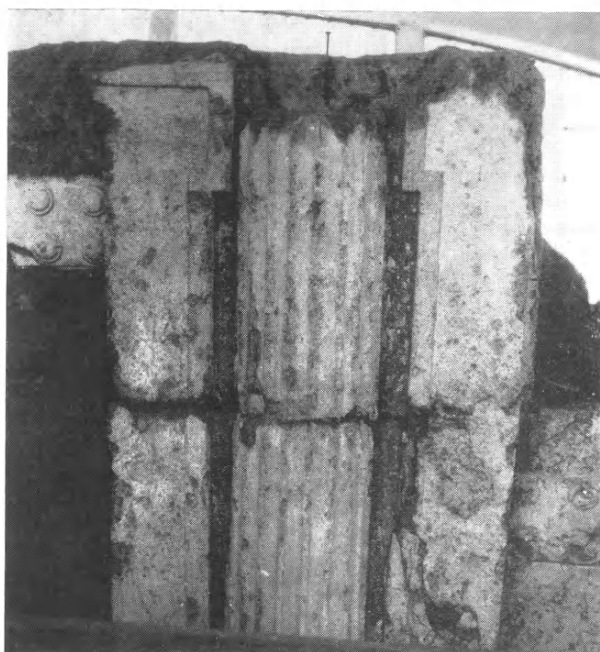

α. Μέρος της πέμπτης ἐξ ἀριστερῶν θύρας τοῦ ἄνω ὀρόφου μετὰ μέρους τοῦ πρὸς ἀριστερὰ ἡμικίονος, μετὰ τὸν καθαρισμόν.

β. Τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς αὐτῆς θύρας καὶ τοῦ αὐτοῦ ἡμικίονος μετὰ τὸν καθαρισμόν.

α. Μέρη ἡμικίονος καὶ τῶν ἐκατέρωθεν θυρωμάτων, μετὰ τὸν καθαρισμόν.

β. *Ἡ πρώτη ἐξ ἀριστερῶν μετόπη.

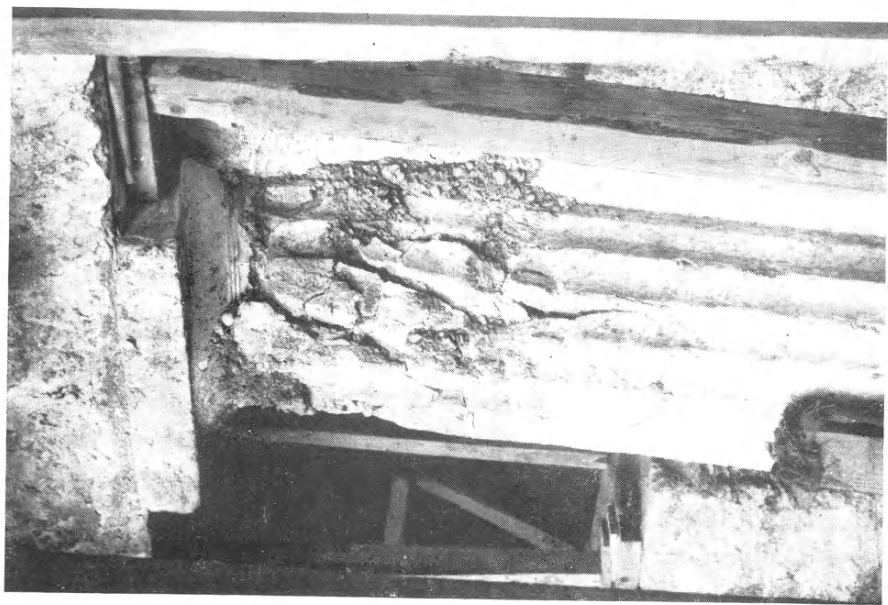
α. Ὁ πρῶτος ἐξ ἀριστερῶν δωρικός ἡμικίλων.

β. Ὁ δεύτερος ἐξ ἀριστερῶν δωρικός ἡμικίλων.

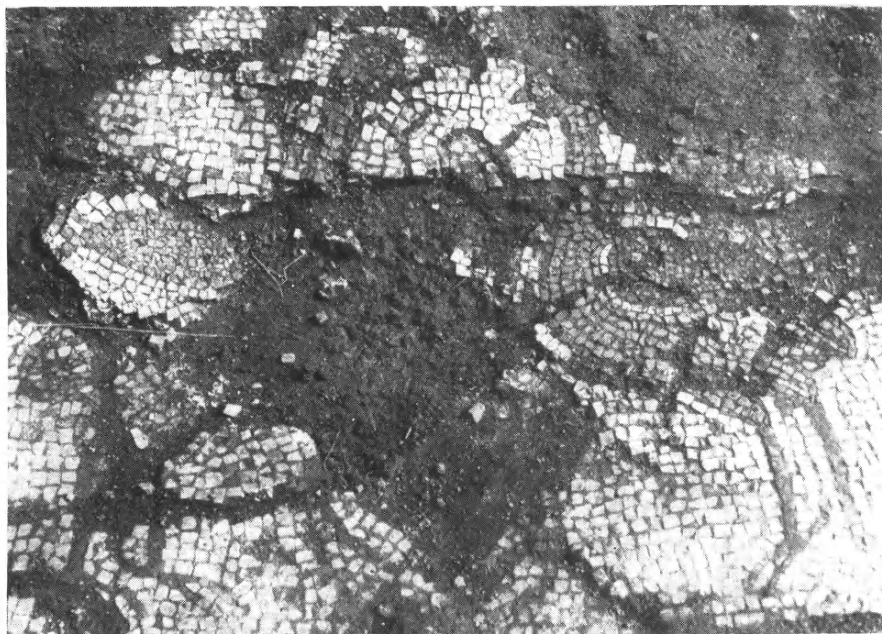
β. Ὁ μεταξὺ τῶν γραπτῶν μορφῶν Αἰατοῦ καὶ Ραδαμάνθυος ἡμικίον.

α. Ὁ δεξιὰ τῆς εἰσόδου ἡμικίον.

α. Τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ νάρθηκος καὶ ἡ πρὸς τὸ γειτονικὸν τετράγωνον διαμέρισμα ἄγουσα θύρα.

β. Λεπτομέρεια τοῦ πρὸ τῆς βασιλείου πύλης τμήματος τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος.

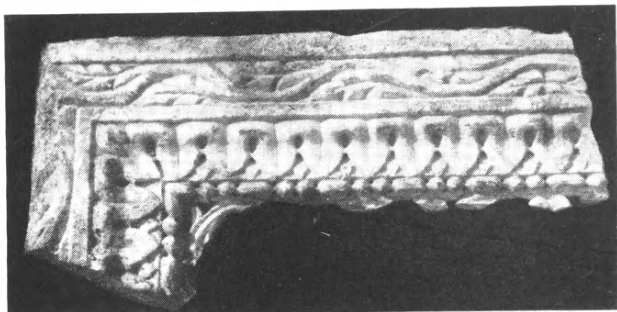

α. Λεπτομέρεια τοῦ πρὸ τῆς βασιλείου πύλης τμήματος τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος.

β. Τὸ διασωθὲν ἥμισυ τῆς ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ δαπέδου τοῦ νάρθηκος ψηφιδωτῆς στεφάνης φυλλωμάτων καὶ ἀνθέων.

α. Πλαίσιον διατρήτου θωρακίου ἠχοσμούμενον ἰδι' ἀναγλύ-
φων κοσμημάτων καὶ κυματίων.

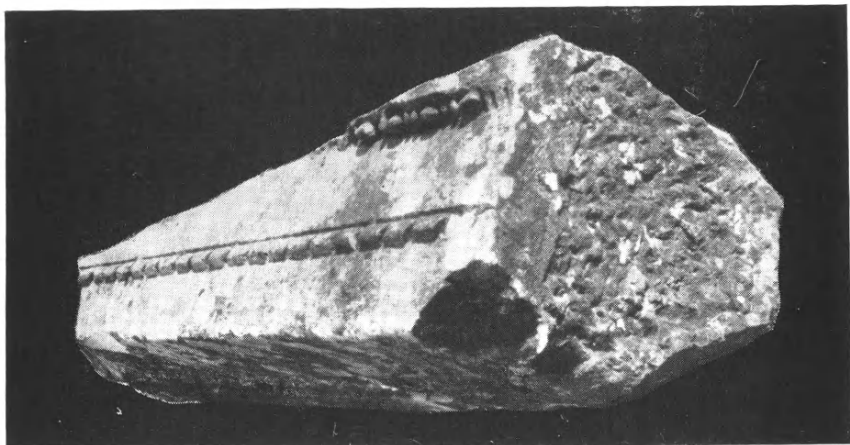
β. Ὁ στυλοβάτης τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς
τοῦ περιστυλίου.

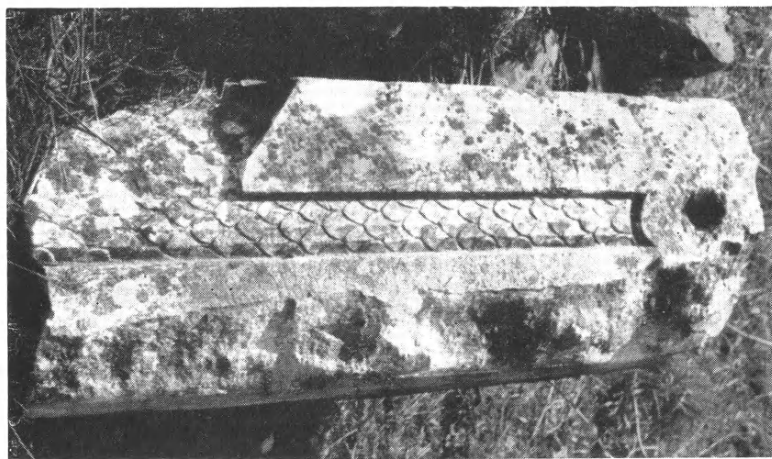
α. Ίωνική βάσις καὶ κιονόκρανον ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ περιστυλίου.

β. Ἡ συμφυγὴς πρὸς τὸ ἐπιστύλιον καὶ δι' ἀναγλύφων ἀνθοπλακῶν κοσμουμένη ζωφόρος τοῦ περιστυλίου.

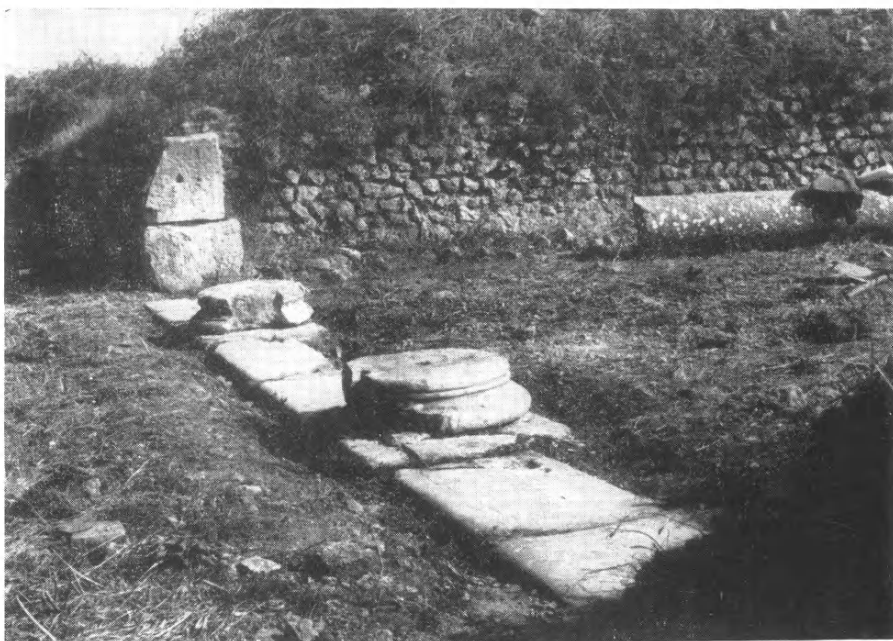

α. Ίωνικὸν ἐπιστύλιον ἐκ τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ περιστυλίου.

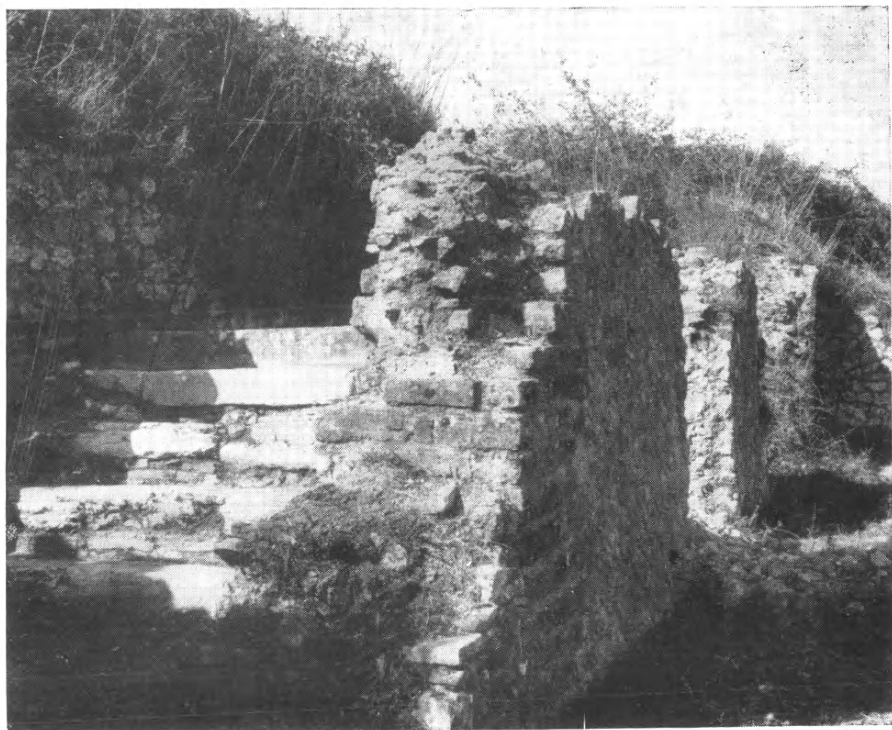

β. Ἡ κάτω ὀριζοντία ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιστυλίου.

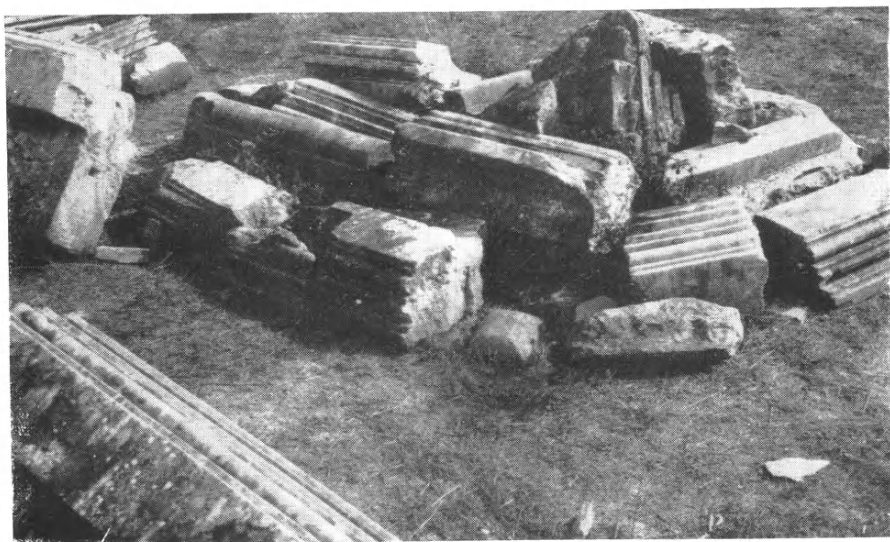
α. Τρίβηλον ἐπικοινωνίας τοῦ χώρου πρὸς τὴν ἀνατολικὴν στοὰν τοῦ περιστυλίου.

β. Ὁ τοῖχος τῆς νοτίας στοᾶς καὶ ἡ ὀπισθεν αὐτοῦ ἀποκαλυφθεῖσα κλίμαξ ἀνόδου εἰς τὸν β' ὄροφον.

α. Τεμάχια κορμών κιόνων μεθ' ἑλικοειδῶν ραβδώσεων προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τοῦ β' ὀρόφου.

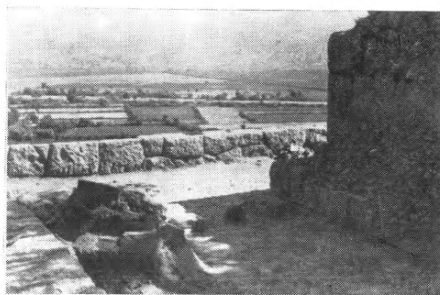
β. Τεμάχια τοῦ ὑπὸ ἀναστήλωσιν θυρώματος τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀλκίσονος.

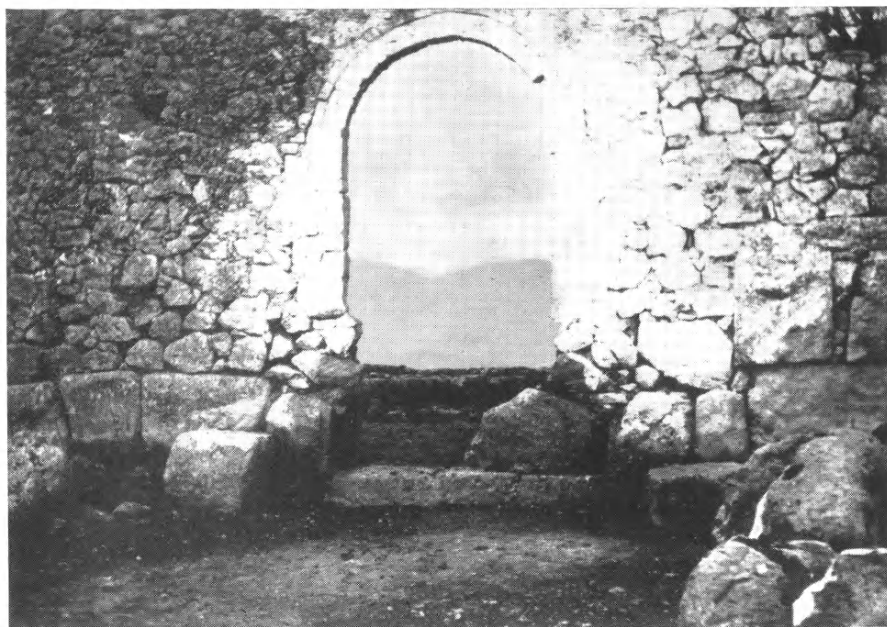
α. *Ο βόρειος διάδρομος ὁρῶμενος ἀπὸ Α. *Εμπροσθεν ἡ πύλη Ζ, ἀριστερᾷ ὁ λιθοσωρός, δεξιᾷ ἡ πτέρυξ τῶν δωματίων. Εἰς τὸ βάθος ὑπὸ τὴν πύλην τῆς Μονῆς ἡ ἀρχαία πύλη.

β. *Η Δ. πλευρὰ τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς. Δεξιᾷ πυργοειδὲς κτίσμα τῆς Μονῆς.

γ. *Η πύλη Ζ, ὁδηγοῦσα εἰς τὸν Α. διάδρομον ΖαΘ. *Αριστερᾷ τὸ λουτήριον, δεξιᾷ ὁ λιθοσωρός.

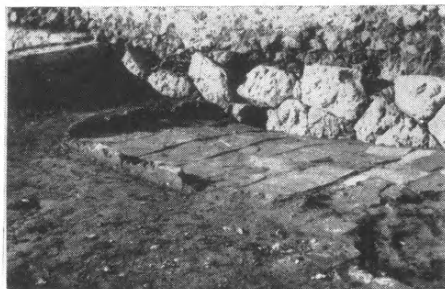
α. Ἡ ὑπὸ τὴν πύλιν τῆς Μονῆς εἴσοδος ΟΕ. Δεξιᾷ τὸ θεμέλιον ΣΕ.

β. Τὰ δωμάτια τοῦ Β. διαδρόμου η, ζ, ε, ὁρώμενα ἀπὸ τοῦ θ. Δεξιᾷ τὸ λουτρόν.

α. Ἡ βόρειος παραστάς Ο τῆς εἰσόδου
ΟΕ. Παραπλεύρως ἢ ὑποδοχὴ τῆς δοκοῦ.

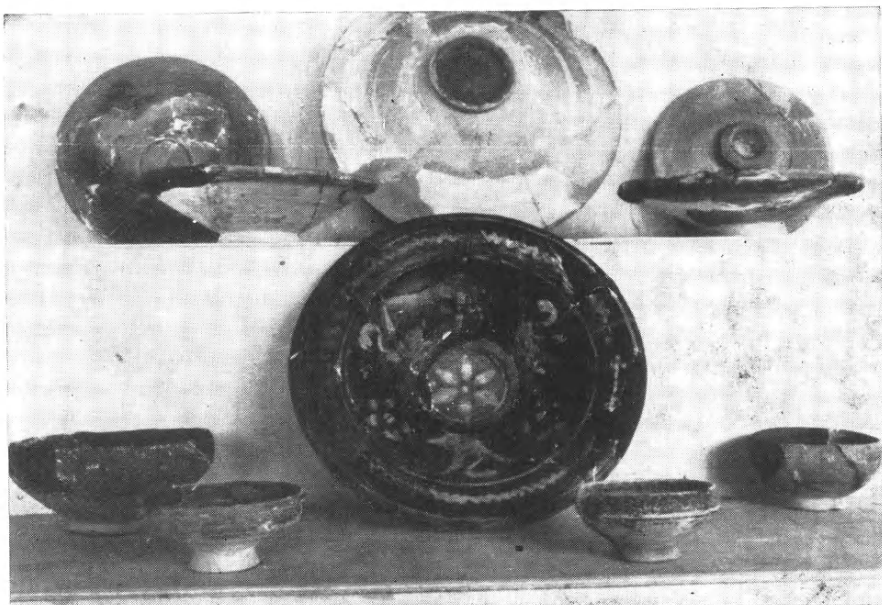

β. Τὸ λουτρὸν τοῦ δώματος ζ.

γ. Ὁ ἀνατολικὸς διάδρομος ΖαΘ, ὁρῶμενος ἀπὸ τοῦ δωματίου θ. Δεξιᾷ ἡ πύλη Ζ
καὶ ὁ λιθοσωρὸς.

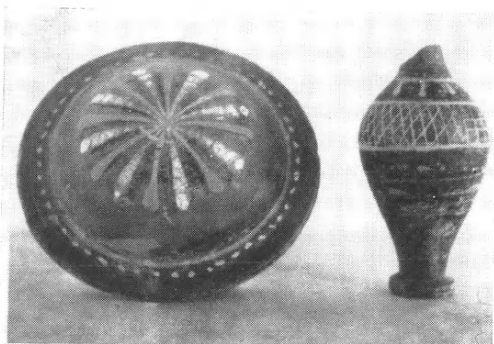
α. Φιάλαι καὶ φιαλίδια διὰ χοάς.

β. Πρόχοι διὰ χοάς.

α Λήκυθοι καὶ ἀσκοειδῆ ἀγγεῖα διὰ χοάς.

β. 1. Ρυτσειδῆς ἀσκός (πρβ. καὶ ἄνω, κάτω ἀριστερᾷ). 2. Γραπὸν πῶμα πυξίδος καὶ δακρυδόχος με γραπτὴν καὶ ἐγγράφατον διακόσμησιν.

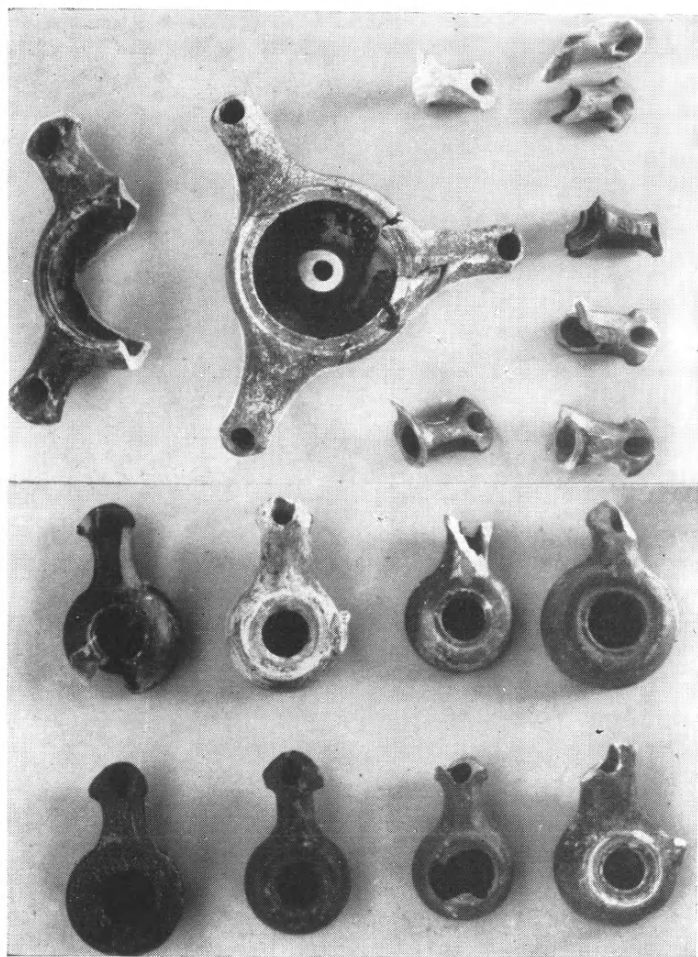

α. Διάφορα ἀγγεῖα με γραπτὴν καὶ χαρακτὴν διακόσμησιν.

β. Ἀμφορίσκοι δακρυδόχοι καὶ πήλιναι κυκλικαὶ βάσεις (κάτω εἰς τὸ μέσον).

Πήλινοι λύχνοι ἐκ τῶν δωματίων ε, ζ, η (ἄνω), καὶ ἐκ τοῦ κυρίου
ἱεροῦ (κάτω).

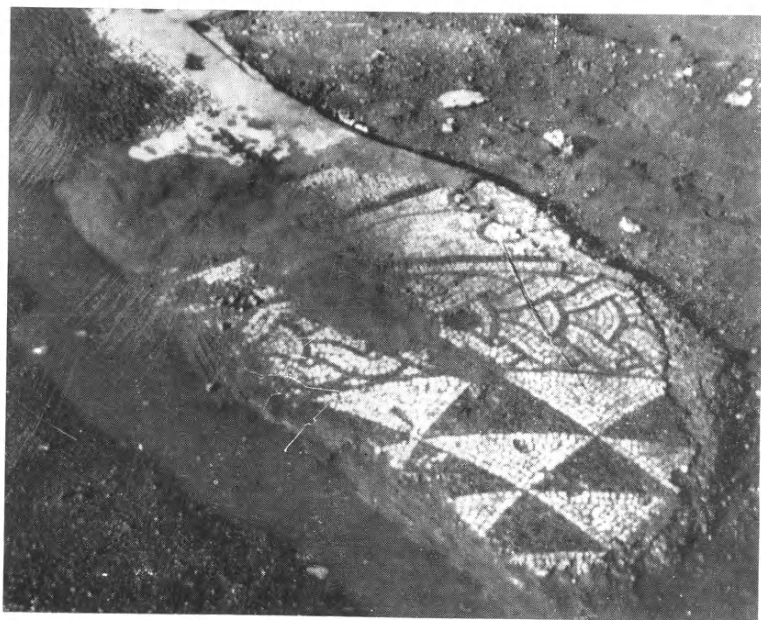
α. Γραπταὶ λεκανίδες τοῦ 3ου - 2ου π.Χ. αἰ.

β. Πλαστικὸν ἀγγεῖον ὑπὸ μορφὴν κριοῦ.

α. Ἡ εἴσοδος πρὸς τὸν θάλαμον Α τοῦ βαλανείου.

β. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ τοῦ βαλανείου.

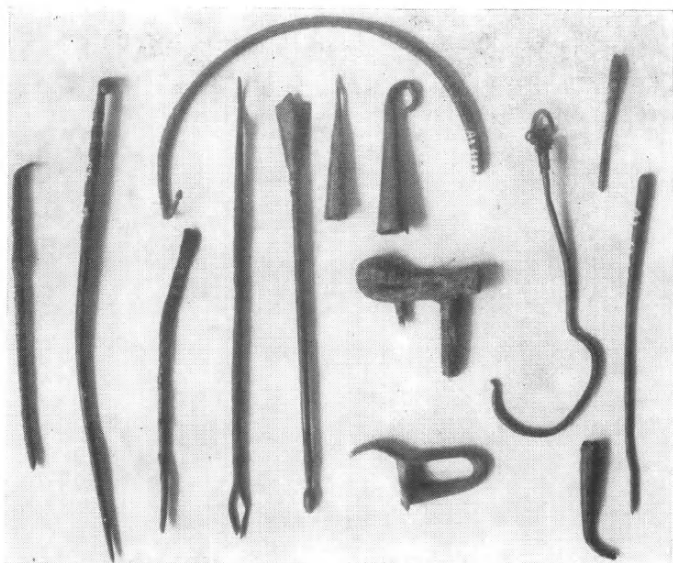
α. Τμήματα ὀρθομαρμαρώσεως.

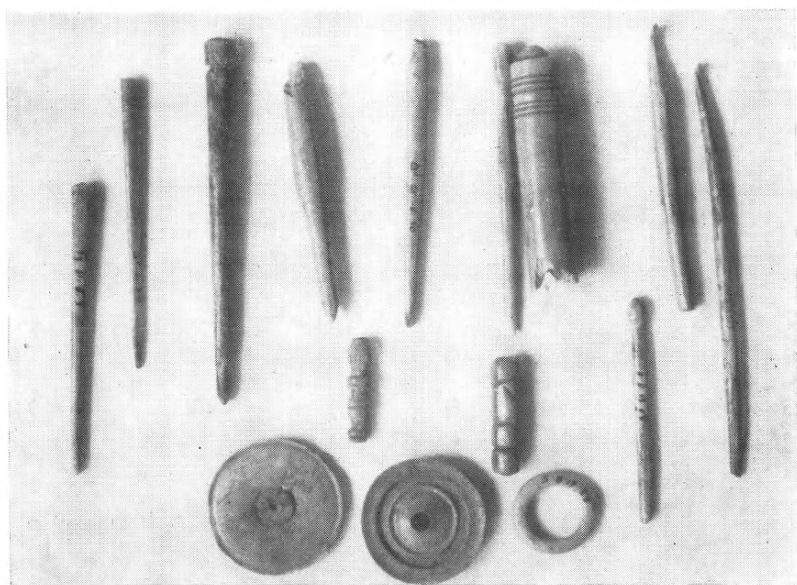
β. Ἀνθεωτὸς ἀκροκέραμος.

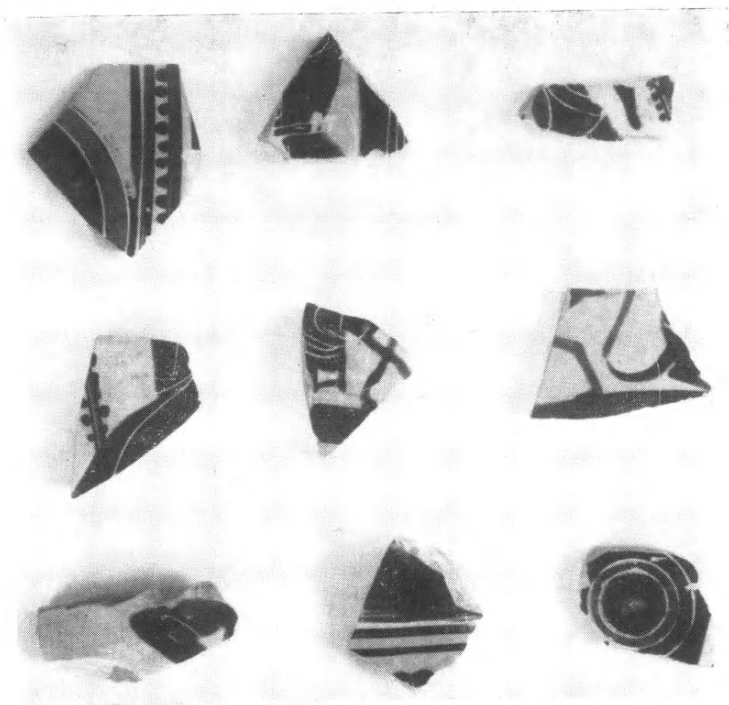
γ. Ἀπότμημα τιμητικῆς ἐπιγραφῆς ἐκ τοῦ βαλανείου.

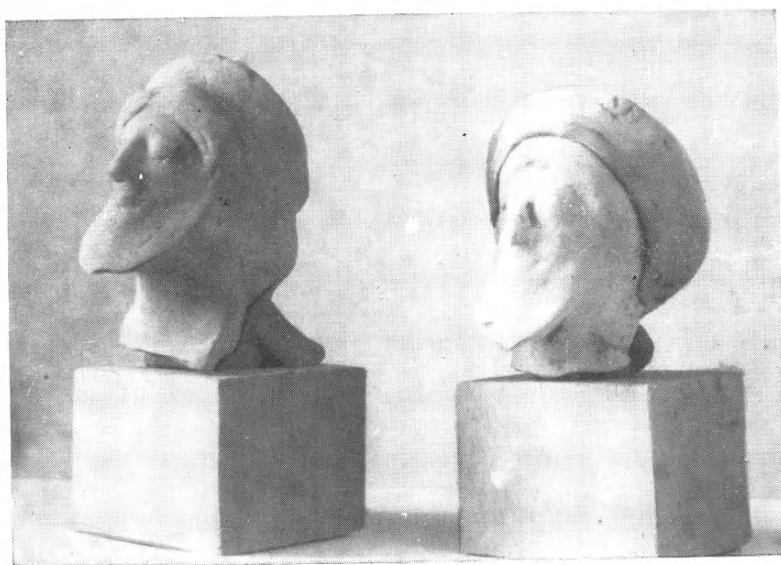
α. Χαλκᾶ ἀντικείμενα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ βαλανείου.

β. Ὅστεϊνα ἀντικείμενα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ βαλανείου.

α. Ἀττικά ὄστρακα τοῦ ἀποθέτου.

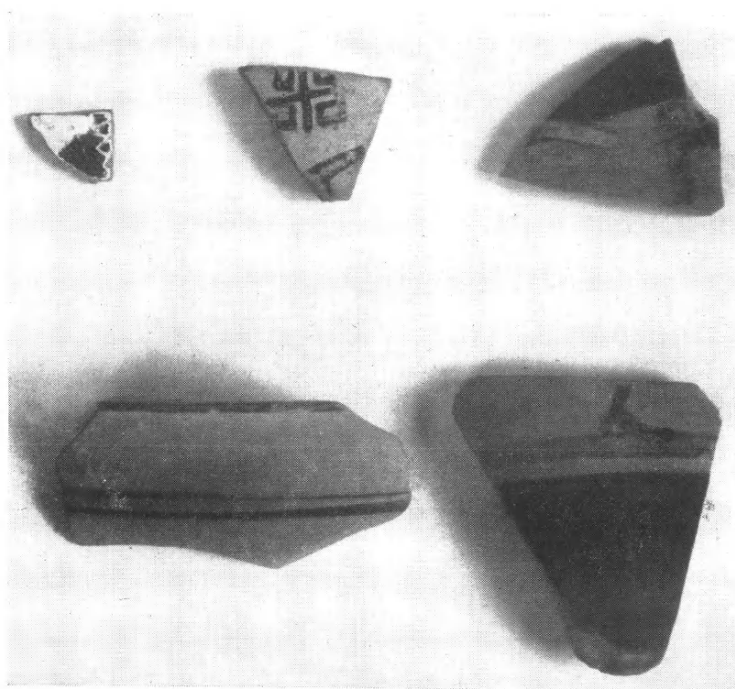

β. Κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Κερκύρας.

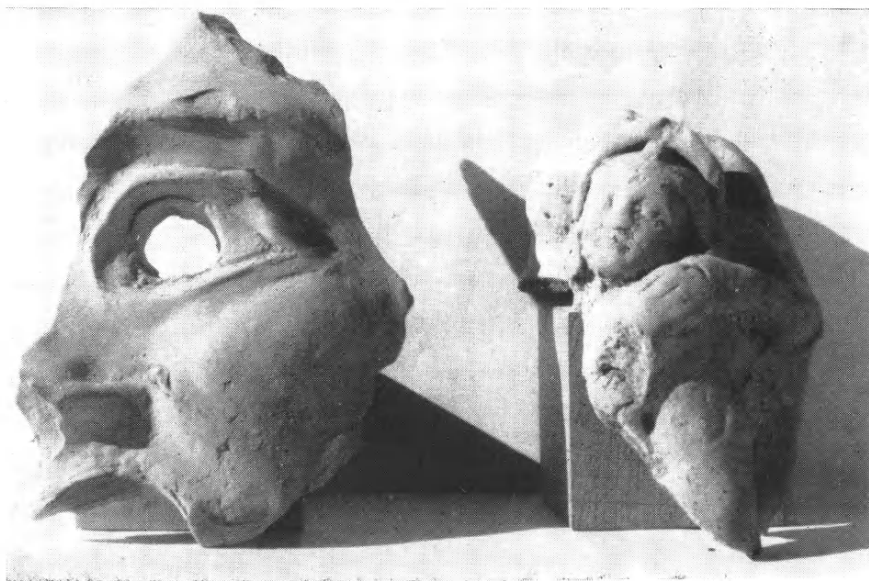
α. Μικρά τοπικά αγγεία ἐκ τοῦ ἀποθέτου.

β. Ἀποτμήματα ἰωνικῶν ἀγγείων ἐκ Κερκύρας.

α. Μολύβδινα ἐλάσματα τοῦ 4ου π.χ. αἰ. ἐκ Κερκύρας φέροντα ἐπιγραφὰς
κεχαραγμένας βουστροφηδόν.

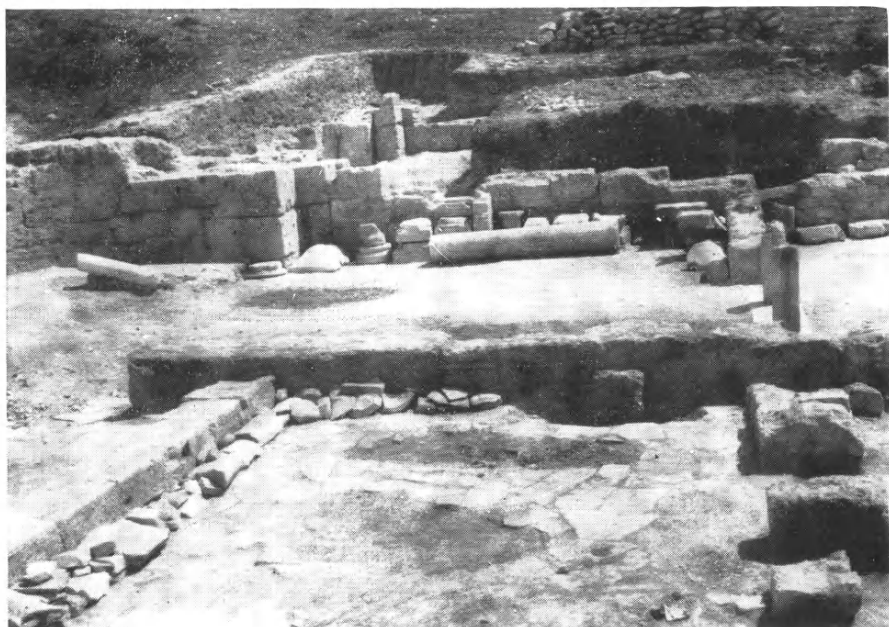

β. Προσωπεῖον καὶ σύμπλεγμα ἐκ πηλοῦ εὗρεθέντα ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ νυμφαίου.

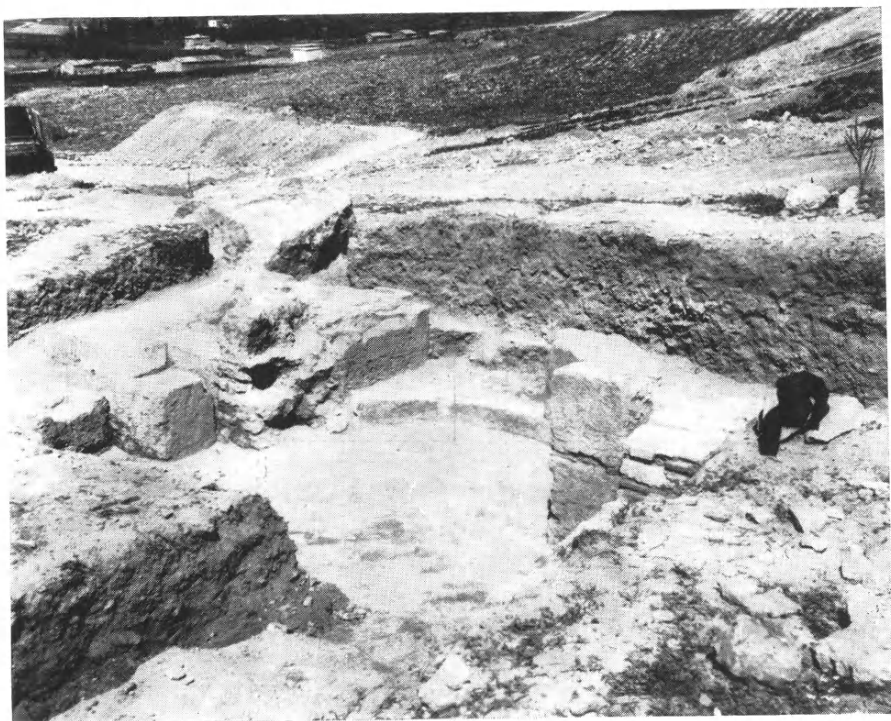
α. Δείψανα τῆς βασιλικῆς ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὴν διάνοξιν ὑδραγωγοῦ αὐλάκος.

β. Ἀποψις τοῦ παρὰ τὸ ἱερὸν τμήματος τῆς βασιλικῆς ἀπὸ Βορρᾶ.

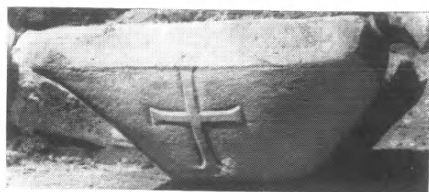
α. Κάτω: παιδικός τάφος ἐντὸς τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ·
ἄνω: τὸ ἐγκαίνιον τῆς βασιλικῆς.

β. Ἡ ἀψὶς τοῦ διακονικοῦ τῆς βασιλικῆς.

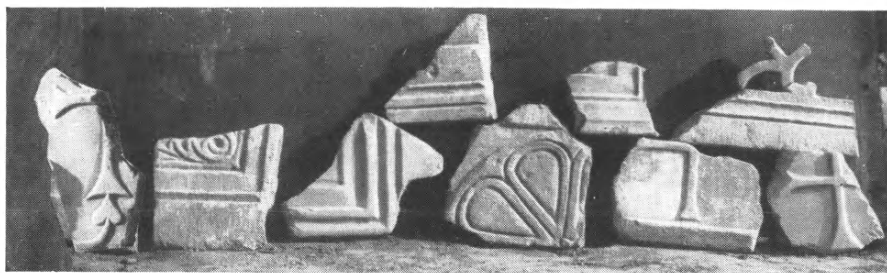
α

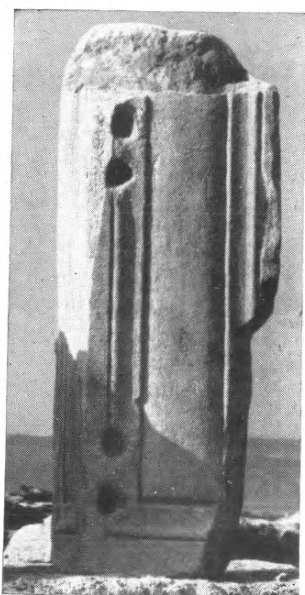
β

γ

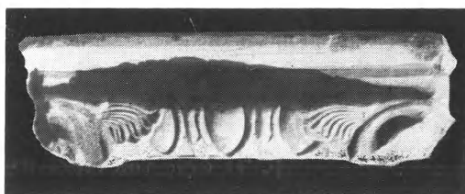
δ

ε

ζ

η

Ἀρχιτεκτονικά καὶ ἄλλα μέλη τῆς βασιλικῆς.

α. Παλαιοχριστιανικοί λύχνοι ἐκ τῆς κοιμητηριακῆς βασιλικῆς Π. Κορίνθου.

β. Ἀμφικίων μετὰ τοῦ ἐπιθήματος αὐτοῦ.

α. Καμαροσκεπεῖς βυζαντινοὶ τάφοι παρὰ τὸν Β. ὄμον τῆς βασιλικῆς.

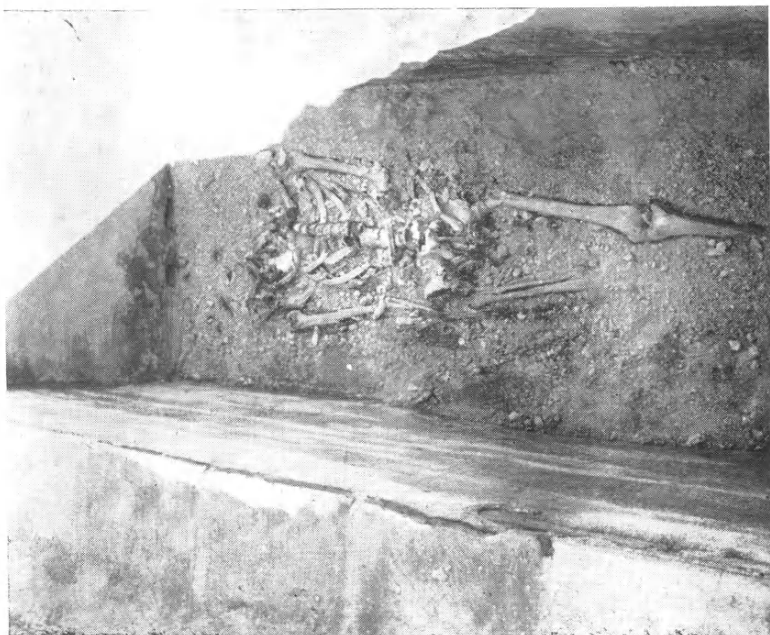

β. Κιβωτιόσχημοι τάφοι παρὰ τὸν μαρμαρίνον στυλοβάτην τοῦ τέμπλου, μετὰ μαρμαρίνης ἐσωτερικῆς ἐπενδύσεως.

Συστάς τάφων ἐντὸς τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς.

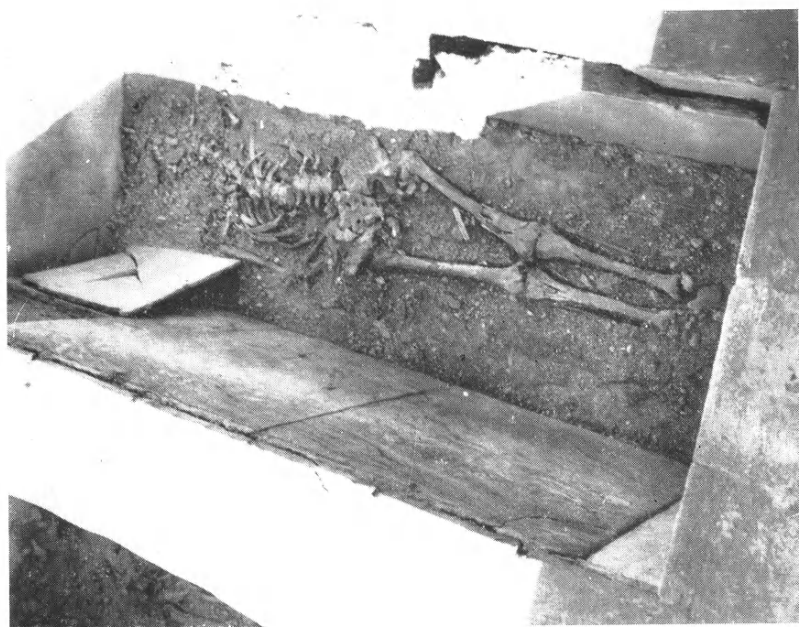
Τάφος Α2.

Τάφος Α1.

β. Τάφος Γ.

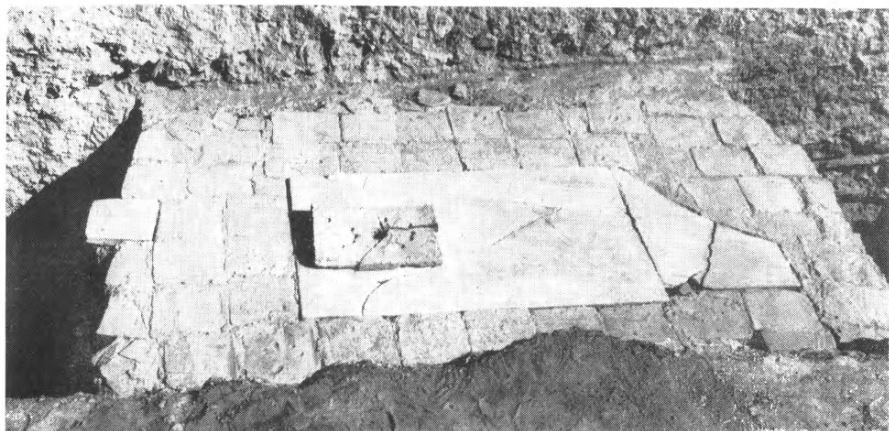

α. Τάφος Αβ.

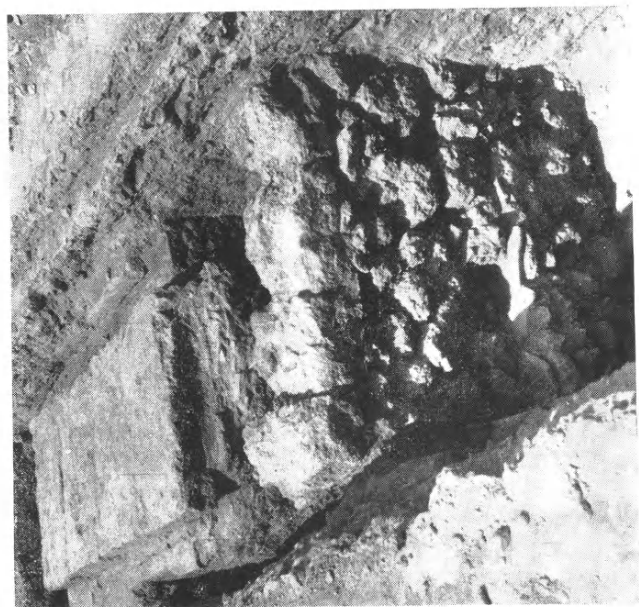

α. Τάφος Δ.

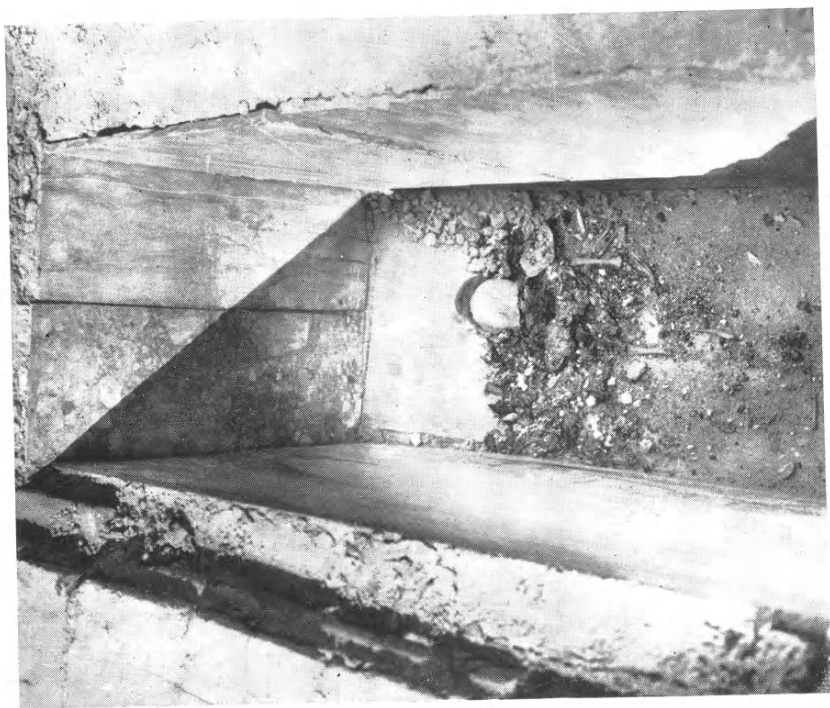

β. Τάφος Ε' μικροῦ παιδίου, πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως, ἐμφαίνων καὶ τὴν διὰ τὰς χοῆς ὁπλήν.

ΕΚ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΚΟΔΑΤΟΥ

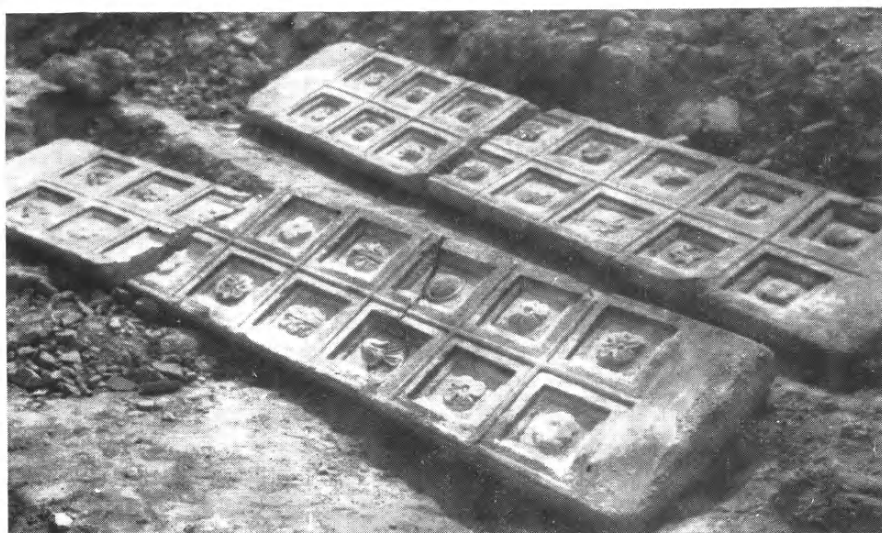
β. Τύφος Ζ'.

α. Τύφος Σ' μικρού παιδίου μετά τὴν ἀποκάλυψιν.

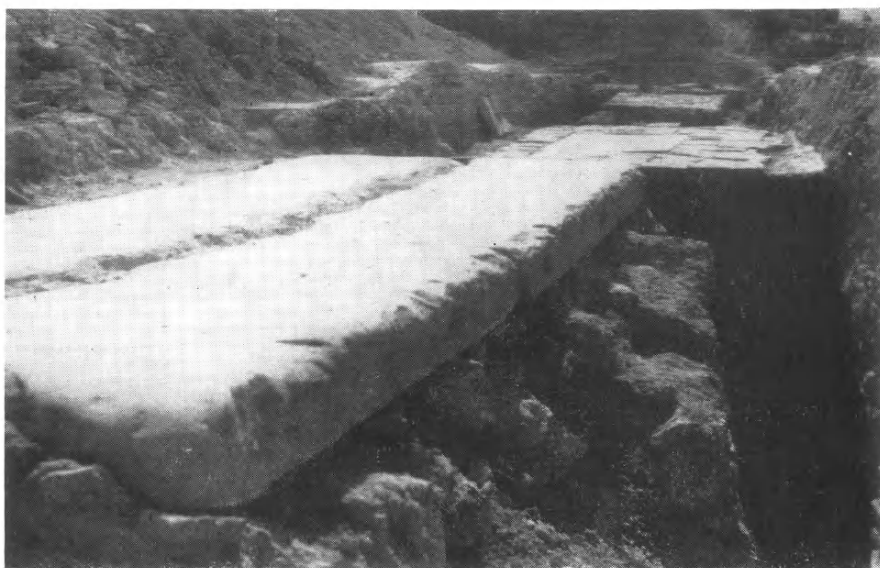
Ὁ τάφος Η καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν κεραμοσκεπεῖς ρωμαῖκοὶ τάφοι κάτωθεν
τῶν χριστιανικῶν.

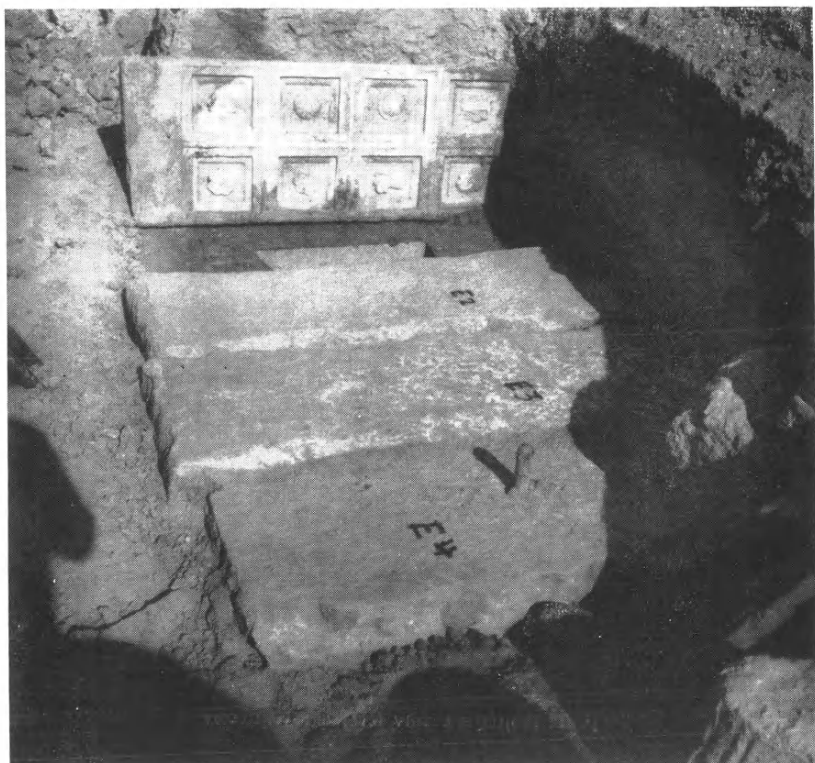
α. Πλάκες φατνωματικής όροφής ρωμαϊκού κτηρίου χρησιμοποιηθείσαι πρὸς κάλυψιν τοῦ τάφου Ε'.

β. Λεπτομέρεια τῶν ἄνω φατνωμάτων.

α. Μαρμάρινοι φατνωματικοί πλάκες, αΐτινες ἐκάλυπτον τὸ ἄνω κτιστὸν τμήμα τοῦ τάφου Ε' καὶ ἔφερον τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἐπισκόπου Εὐσταθίου.

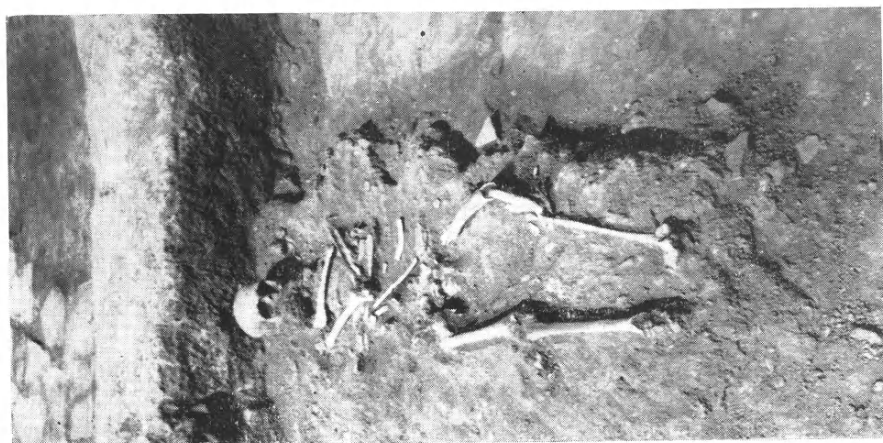
β. Τέσσαρες φατνωματικοὶ μαρμάρινοι πλάκες, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τὸν κυρίως τάφον Ε' τοῦ ἐπισκόπου Εὐσταθίου.

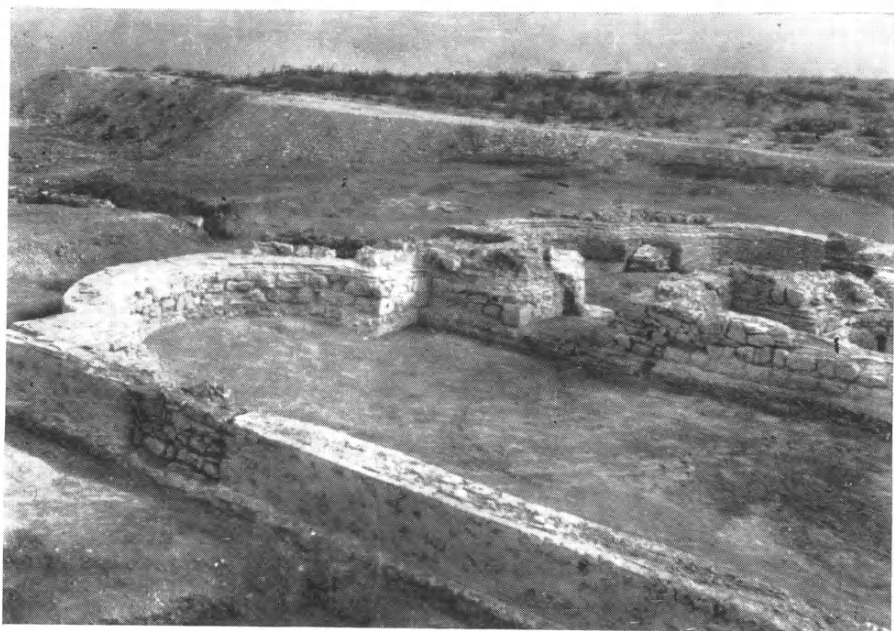
ΕΚ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΚΟΔΡΑΤΟΥ

α. Κιβωτιόσχημος τάφος Ε' με τὸν σκελετὸν σχεδὸν διαλελυμένον, περιέχον χουστὰς
χλωστάς ἐκ τῆς στολῆς τοῦ ἐπισκόπου Ἐδσταθίου.

β. Μεταγενέστεραι ἐπιφανειαзаὶ τῶν ἀν-
τιπροσώπων κιβωτιόσχημων τάφων.

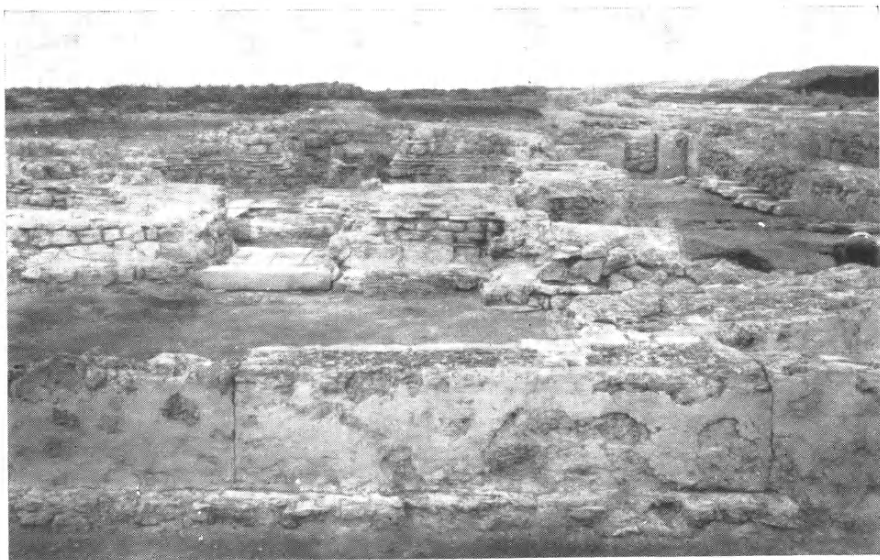
α. Ὑποψις τοῦ προθαλάμου τοῦ βαπτιστηρίου ἀπὸ ΝΔ.

α. Ὑποψις τοῦ προθαλάμου ἀπὸ ΒΔ.

α. Ἡ εἴσοδος εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ βαπτιστηρίου ἐκ τοῦ περιβόλου (ἀπὸ ΒΑ.).

β. Δυτικὸς τοῖχος τοῦ προθαλάμου. Λεπτομέρεια δεικνύουσα διακοπὴς τῆς συνεχείας του (ἀπὸ Δ.).

α. Ὑποψὶς τοῦ τετρακόντου (ἀπὸ Α.).

β. Ὑποψὶς τῆς ἀψίδος τοῦ ὀκταγώνου (ἀπὸ ΒΑ). Εἰς τὸ βάθος τὸ αἶθριον.

α. Μερική άποψις τοῦ ὀκταγώνου (ἀπὸ ΝΔ.). Ἐμπρὸς δεξιὰ ὑπαιθρος χώρος.

β. Μερική άποψις τοῦ ὀκταγώνου (ἀπὸ Δ.). Ἐμπρὸς ἀριστερὰ ὑπαιθρος χώρος.

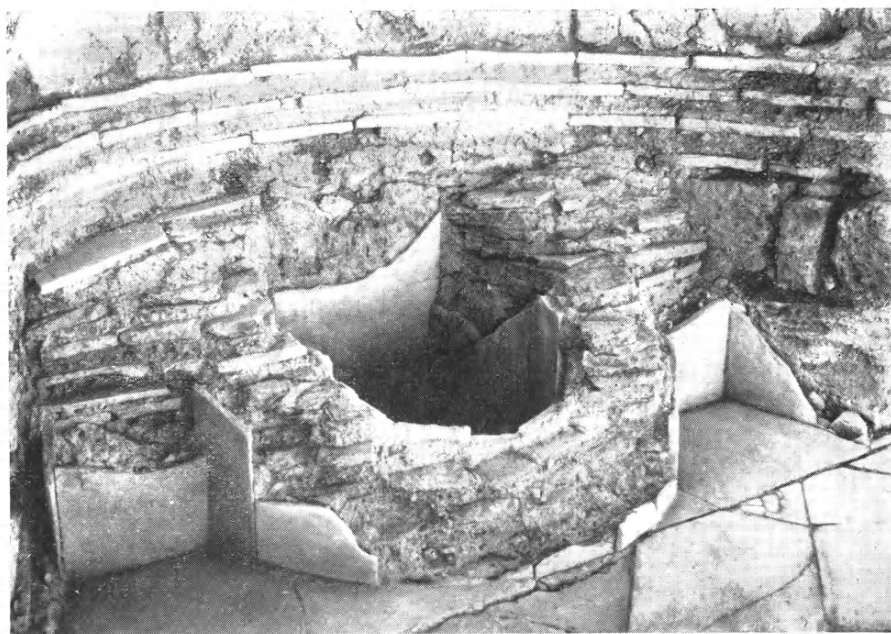
α. Ἡ εἵσοδος ἐκ τοῦ προθαλάμιου πρὸς τὸ ὀκτάγωνον (ἀπὸ Δ.).

β. Μερικὴ ἀποψὶς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ὀκταγώνου (ἀπὸ ΒΔ.). Αἱ δύο κολυμβήθραι.

α. Ἡ κεντρικὴ κολυμβήθρα (ἀπὸ ΒΔ.).

β. Ἡ κολυμβήθρα τῆς βορειοανατολικῆς κόγχης (ἀπὸ ΒΔ.).

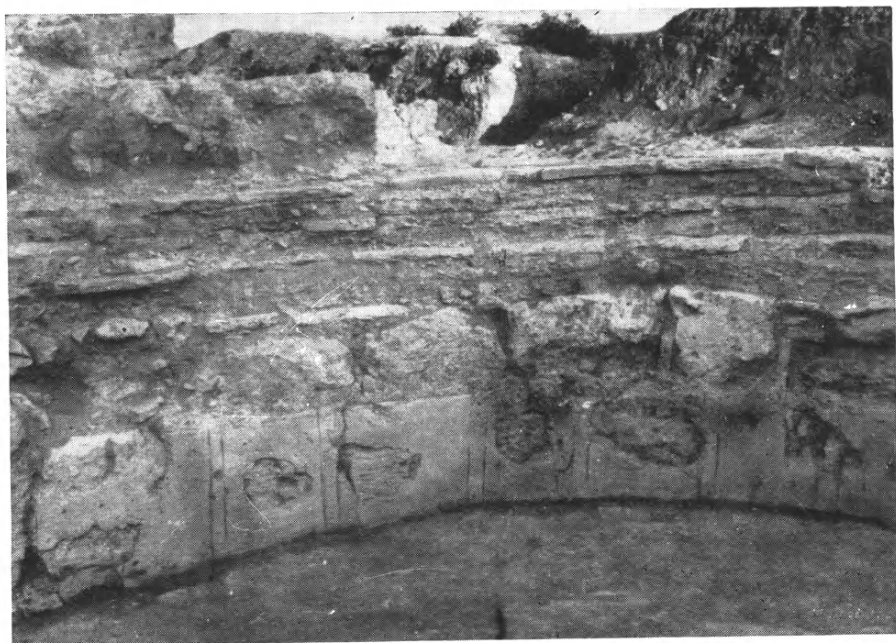

α. Κτιστή κατασκευή έξωτερικῶς τοῦ «λαιμοῦ» τοῦ μεταξὺ προθαλάμου καὶ ὀκταγώνου (ἀπὸ Ν.).

β. Ὄψις τοῦ θμελίου ἐσωτερικῶς τοῦ ὀκταγώνου (ἀπὸ ΒΑ.).

α. Ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ τοίχου τῆς βορείου κόγχης τοῦ τετρακώγχου (ἀπὸ Ν.).

β. Διατείχισμα μεταξὺ ἀψίδος καὶ κεντρικοῦ χώρου τοῦ ὀκταγώνου (ἀπὸ Δ.).

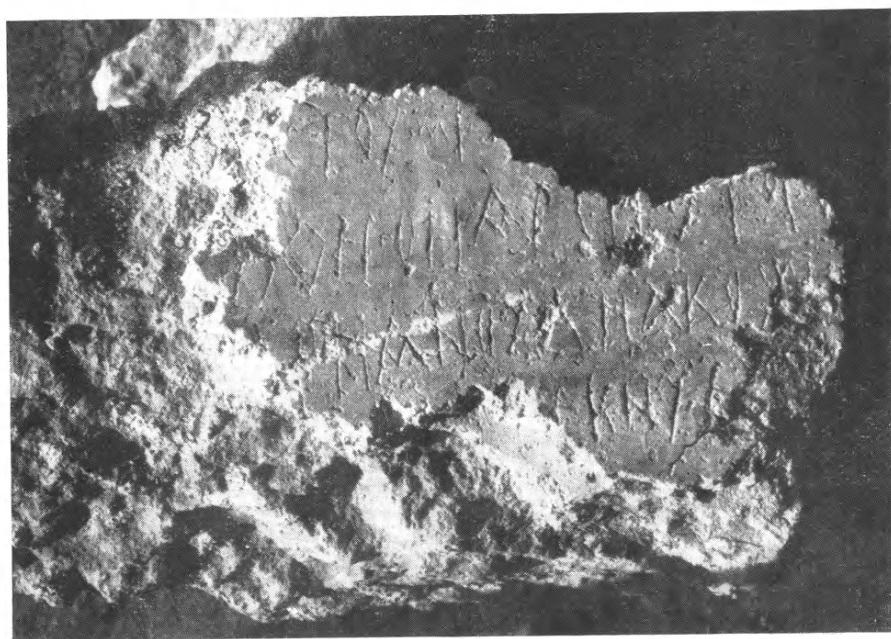
α. Διατείχισμα ἐπὶ τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ ὀκταγώνου (ἀπὸ Α.).

β. Ἀνατολική ὄψις τοῦ διατειγίσματος πίν. 99β.

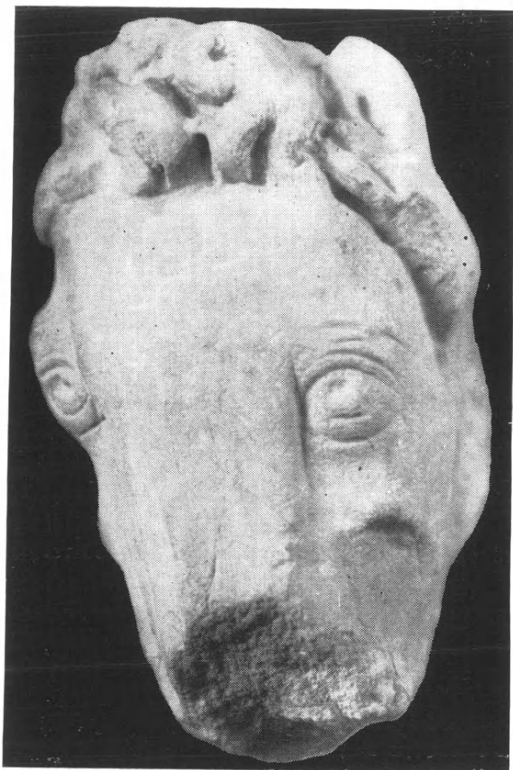

α. Ἀσβεστοκάμινος ἐντὸς τῆς νοτίας κόγχης τοῦ τετρακόγχου (ἀπὸ ΒΔ.).

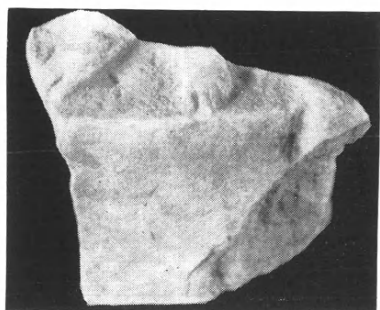

β. Τεμάχιον ἐπιχορίσματος μετὰ χαράγματος.

α. Μαρμαρίνη κεφαλή ἵππου.

β. Πλίνθος ἀναγλύφου διασώζουσα
τὰ κάτω μέρη τῶν ποδῶν ἱσταμένου
προσώπου.

α. Ἡ ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ὁδός.

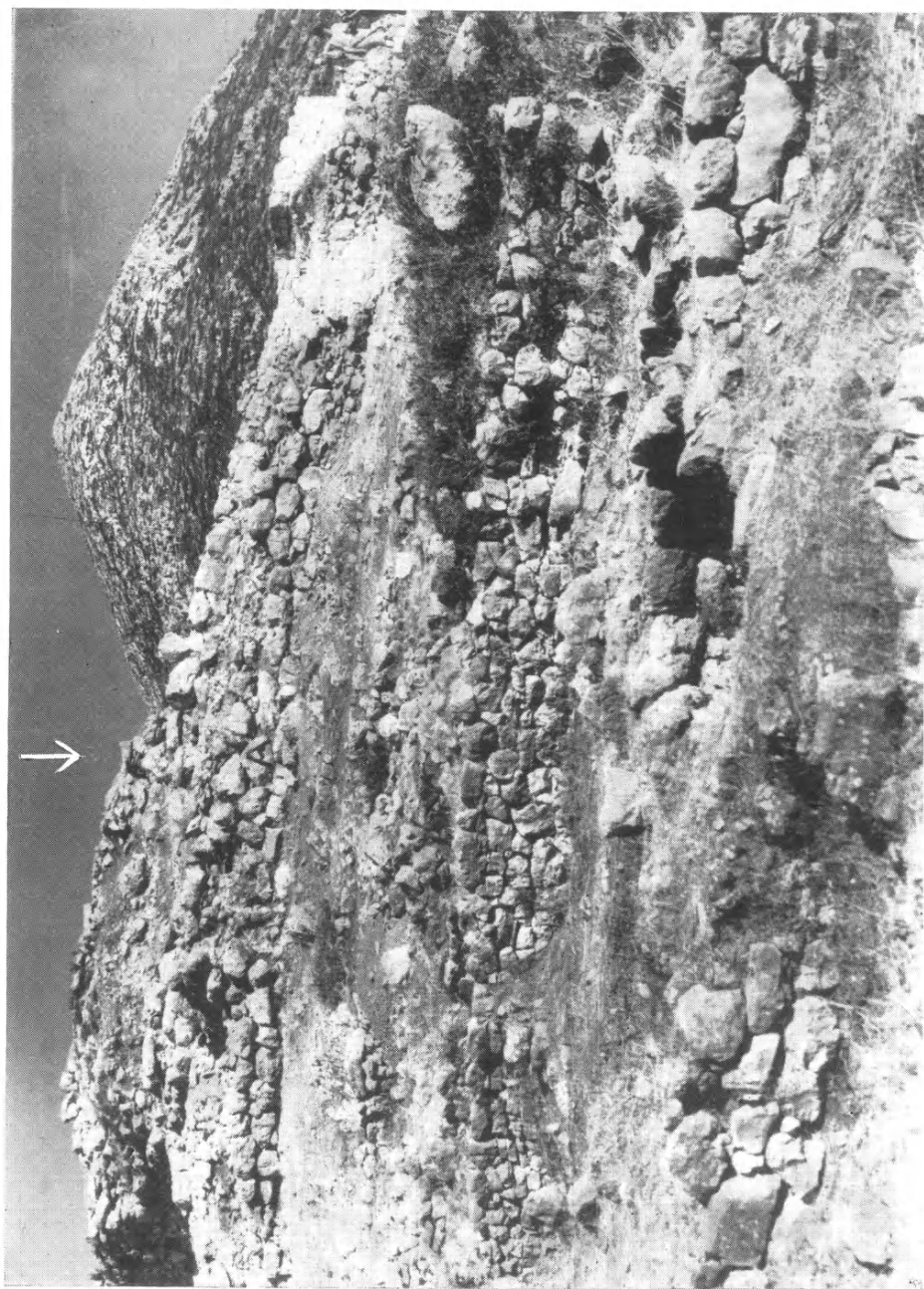
α. Τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων ὁδοῦ μὲ τοὺς ἀναλημματικούς
τῆς τοίχους.

β. Ἀποτυπώματα δοκαρίων καὶ κονιάματος.

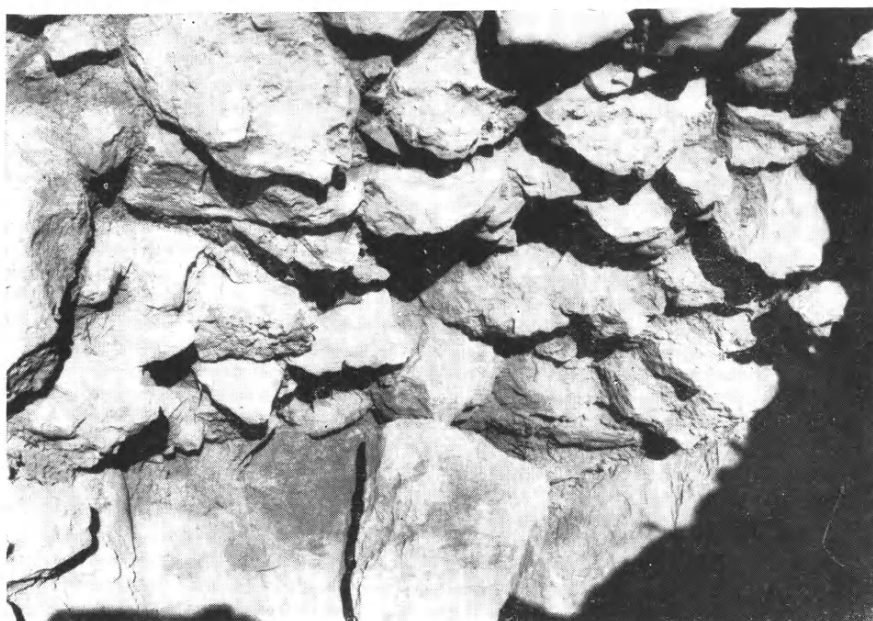

Κατάληξις τῶν πρὸς τὴν κλίμακα ὁδῶν.

Ἀναλημματικός τοίχος ὑπ' ἀριθ. 10.

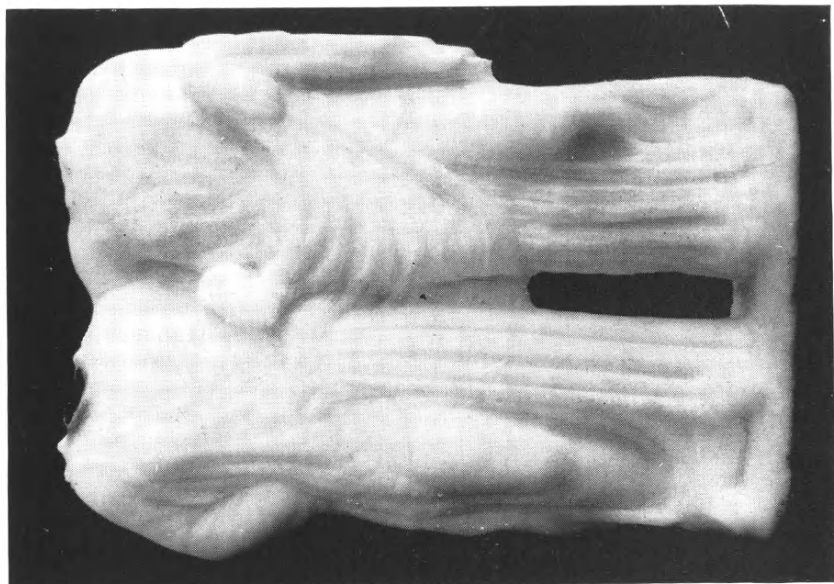
α. Λιθολόγημα τοῦ ἀνδῆρου τοῦ τοίχου 10.

β. Ὁ ΒΑ. πλευρὰ τοῦ ἀνδῆρου τοῦ τοίχου 10.

Ἀναλημματικός τοῖχος ὑπ' ἀρ. 11.

β. Μαριόρινον σύμπλεγμα ἐκ τῆς Β. κλιτύος.

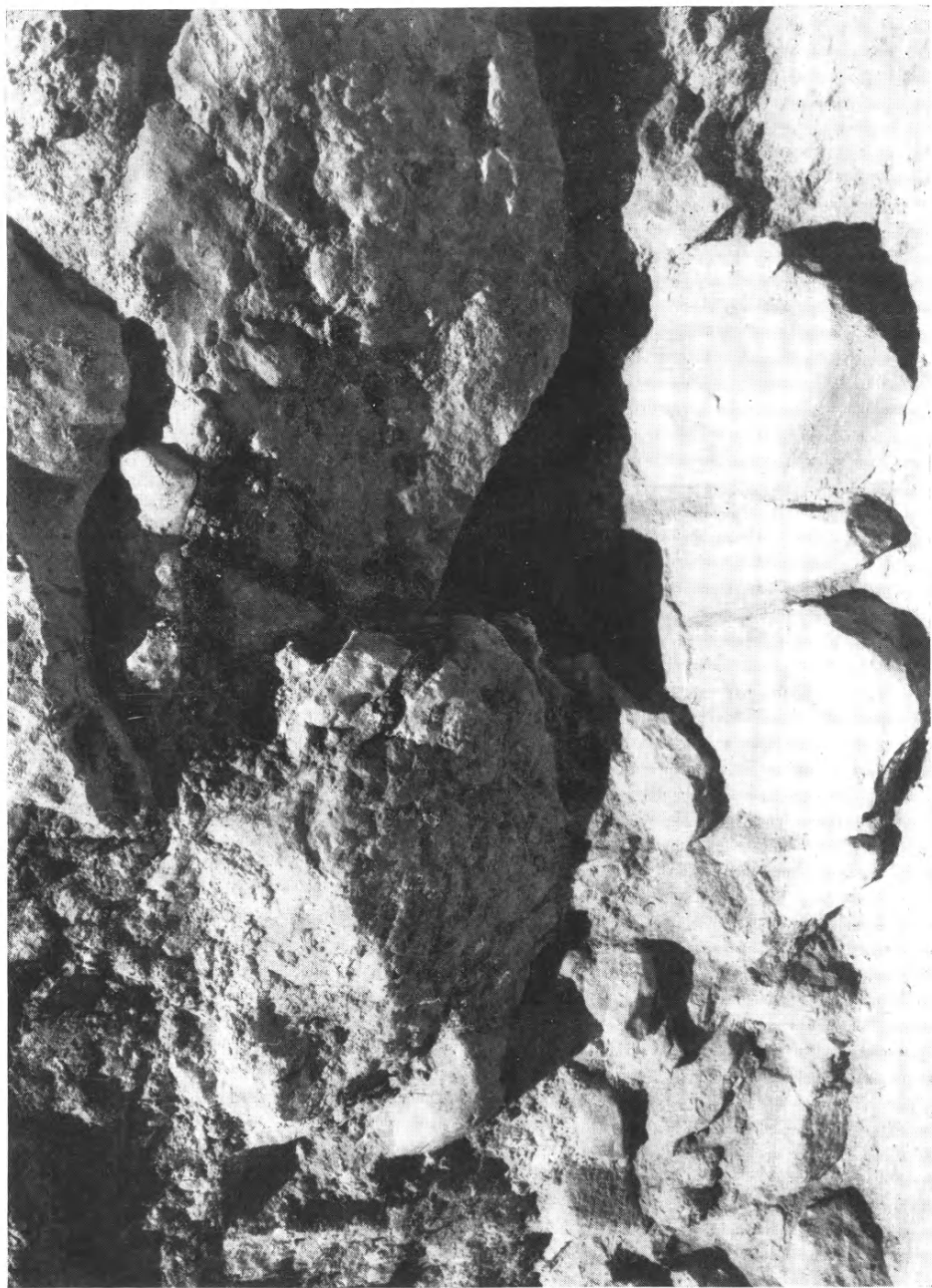

α. Χαίκου ἀγαλμάτιον Ἀτόλλωνος

Τὸ δυτικὸν Κυκλώπειον τεῖχος.

Κοιλότης μεταξύ και κάτω τῶν ὀγκολίθων τοῦ δυτικῆς τείχους.

*Ο αρχαιότερος κύκλος μεταξύ τοῦ δυτικοῦ τείχους καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ περιβόλου τοῦ κύκλου Α.

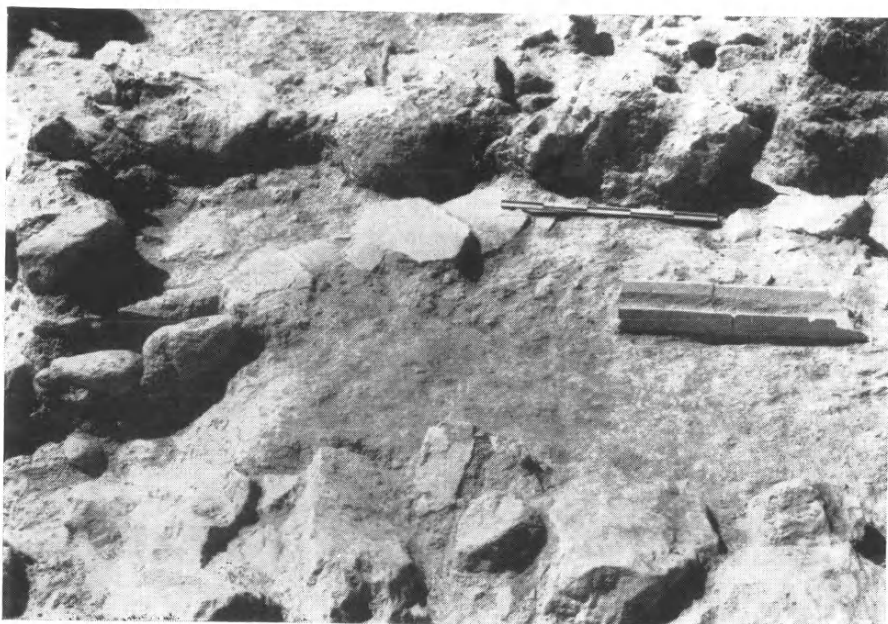
·Η ΝΔ. της Δυτικής οικίας παλαιότερα οικήα, όρωμένη από Ν. (άριστερόν άκρον της εικ).

β. ·Η οικία της άνωτέρω εικόνας όρωμενη από Β.

α. Ἡ οἰκία τῶν δύο προηγουμένων εἰκόνων ἀπὸ Ν. Ἐμπροσθεν ἀριστερὰ ἢ ἐντὸς τοῦ βράχου κοιλότης, ἔνθα εὐρέθησαν τὰ χρονολογοῦντα τὴν οἰκίαν τεμάχια ἀγγείων.

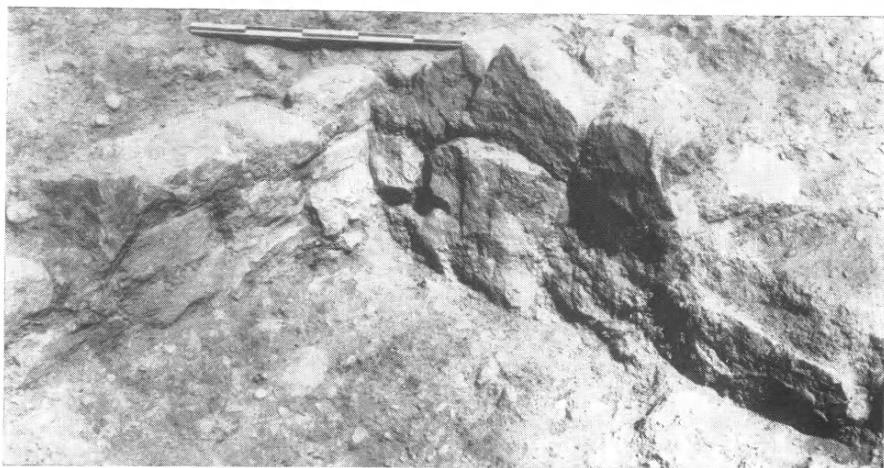

β. Σύστημα μικρῶν ἀγωγῶν (κτιστοῦ καὶ πηλίνου) τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων εἰς τὸ νοτιώτερον τμῆμα τῆς μεσοελλαδικῆς οἰκίας.

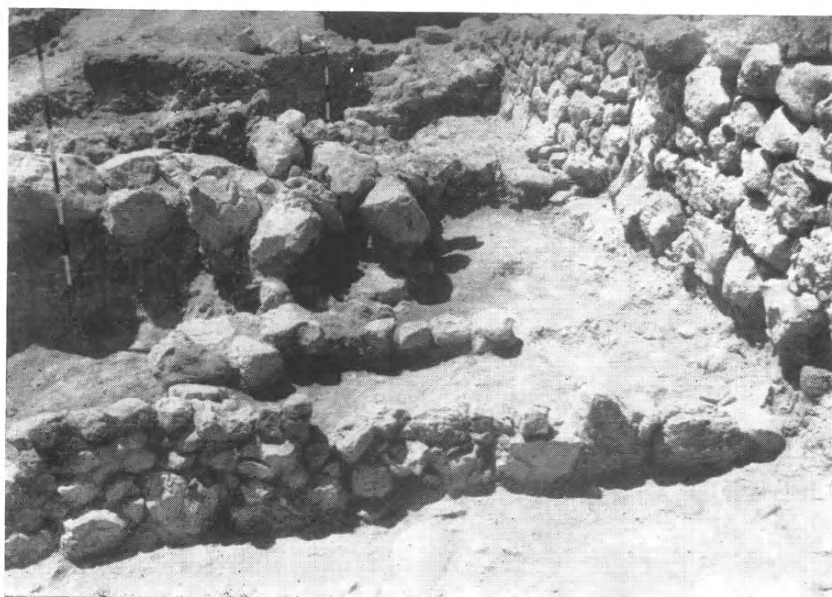

*Η εἰς τὸ ΝΔ. ἄκρον τῆς οἰκίας κοιλότης μετὰ τὰ εὗρεθέντα ἐν αὐτῇ τεμάχια ἀγγείων.

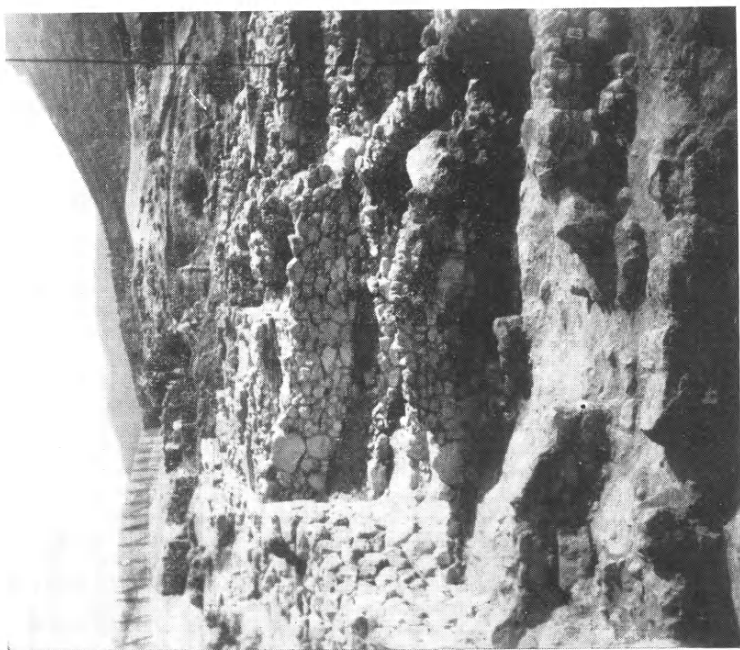

α. Θεμέλιον (μυκηναϊκόν;) εἰς σχῆμα Γ Νοτίως τῆς ΜΕ οἰκίας.

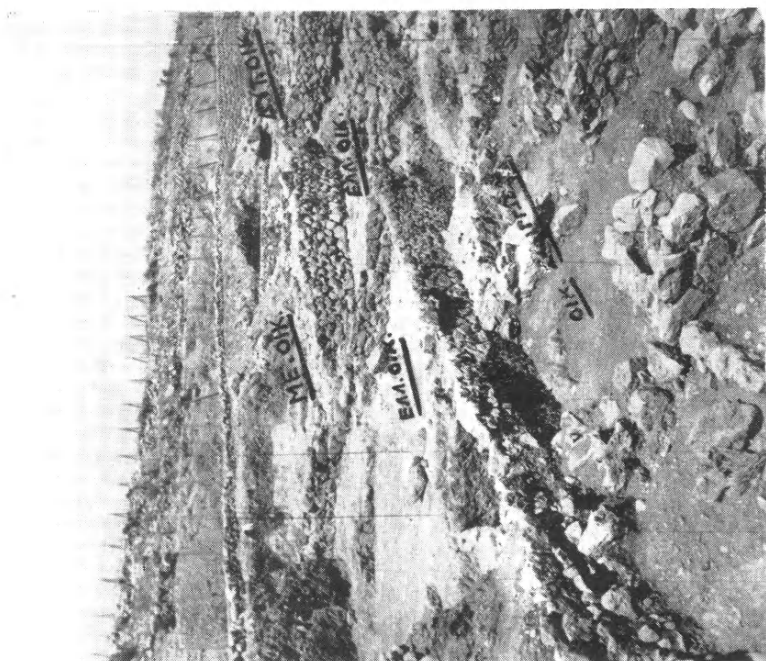

β. Ὀγκόλιθος καὶ κεραμικὰ θραύσματα ὡς «γέμισμα» τοῦ ὑπογείου τῆς ἐλληνιστικῆς οἰκίας.

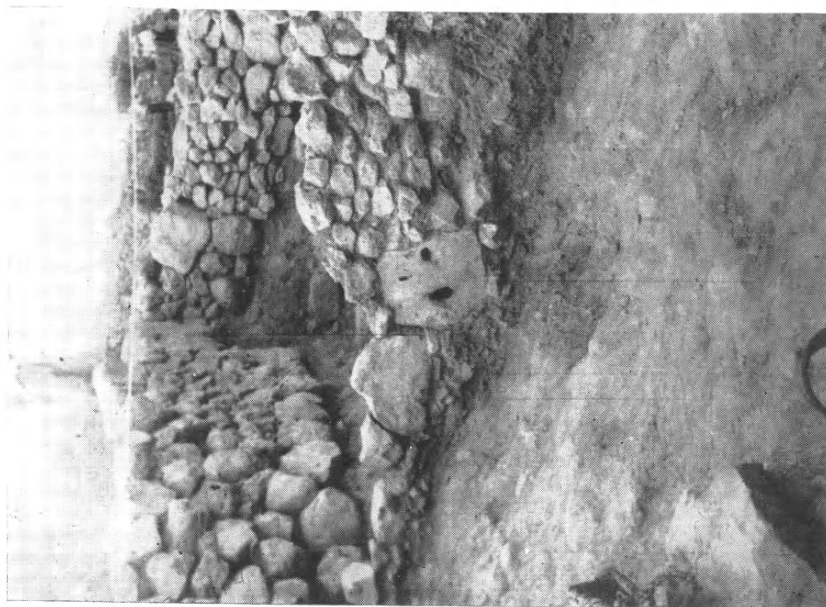

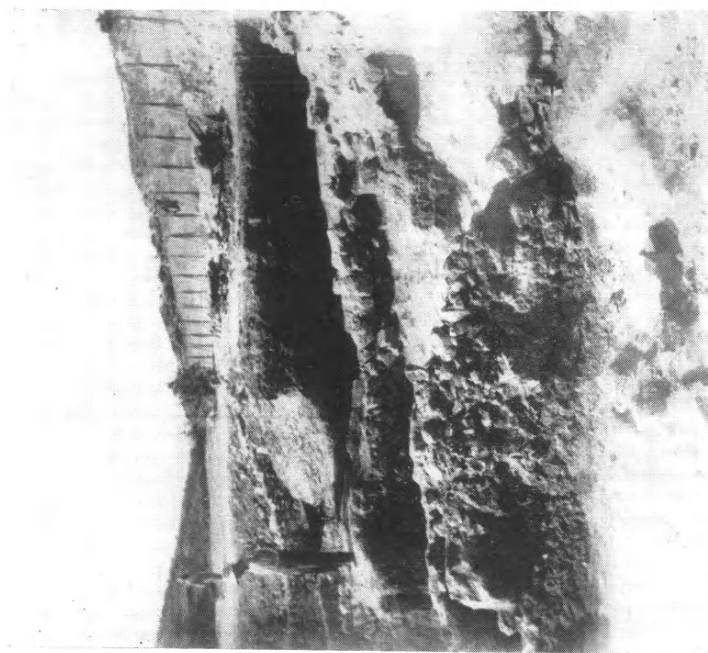
α. Έλληνιστικά οίκια ανατολικώς τῆς μεσοελλαδικῆς καὶ νοτίως τῆς Δυτικῆς οἰκίας.

β. Γενική ἄποψη τῶν ἀποκαλυφθέντων κτισμάτων: Δυτ. Οἰκ(ία), ΜΕ. Οἰκ(ία), ΕΛΛ(ηνιστικά) Οἰκ(ία): Οἰκία Σφιγγῶν.

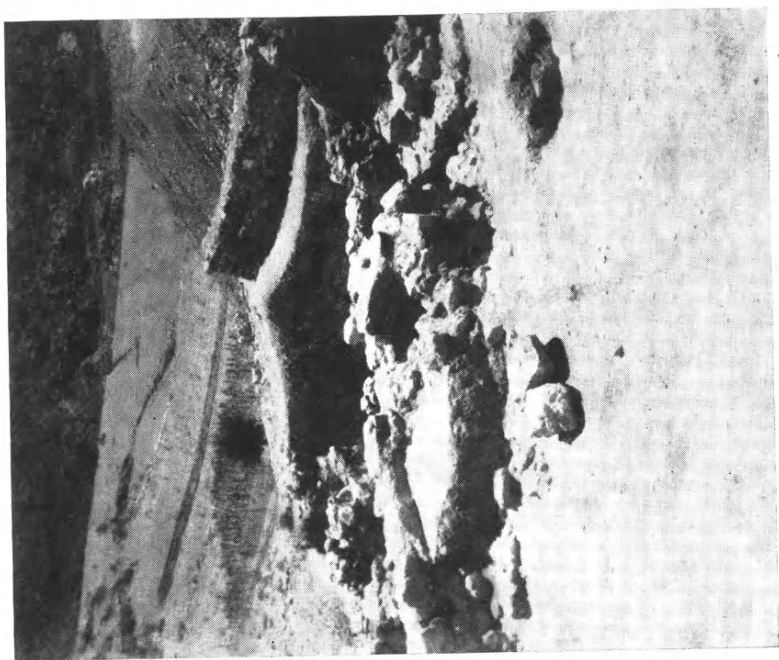
α. Νοτία ὀψης τῆς οἰκίας.

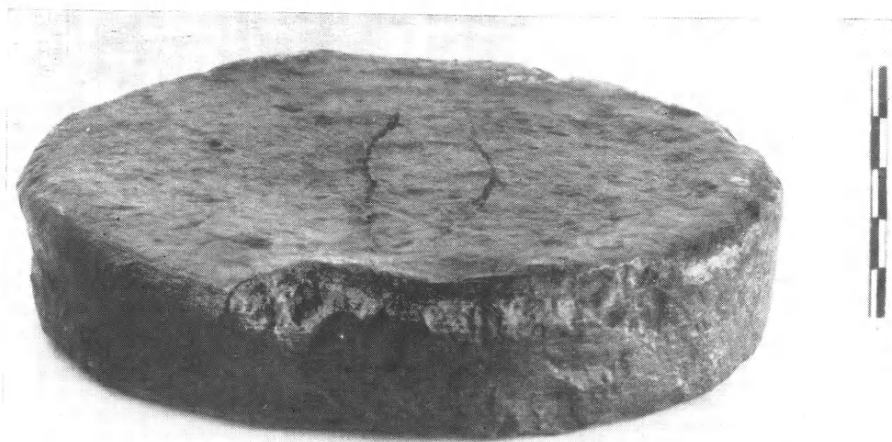
β. Τρόπος θεμελιώσεως τῶν ἐγκαρσίων τοίχων τῆς οἰκίας.

α. Όγκολιθοι και κεραμικά θραύσματα εις «γέμσιμα»
του υπογείου της οικίας.

β. Τμήμα δαπέδου και παραπλεύρως φρέατ της νοτιωτέρας
ελληνιστικής οικίας.

α. Μολύβδινος δίσκος ἐκ τοῦ βόθρου ἀπορριμμάτων βορείως τῆς Δυτικῆς οἰκίας.

β. Ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ βόθρου ἀπορριμμάτων.

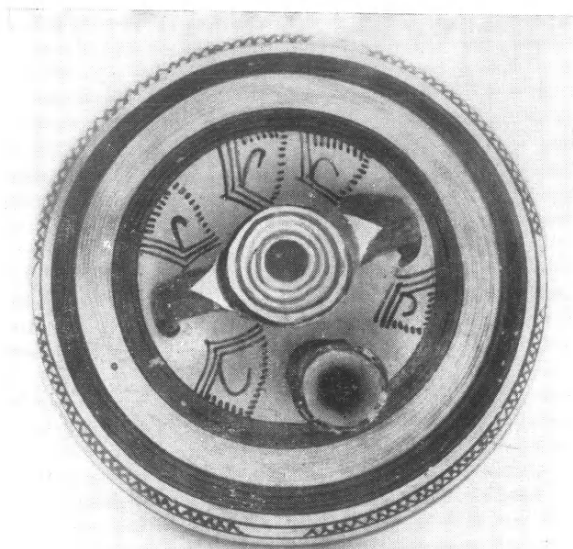
γ. Λεπτομέρειαι διακοσμήσεως τοῦ παραπλεύρως ἀμφορέως.

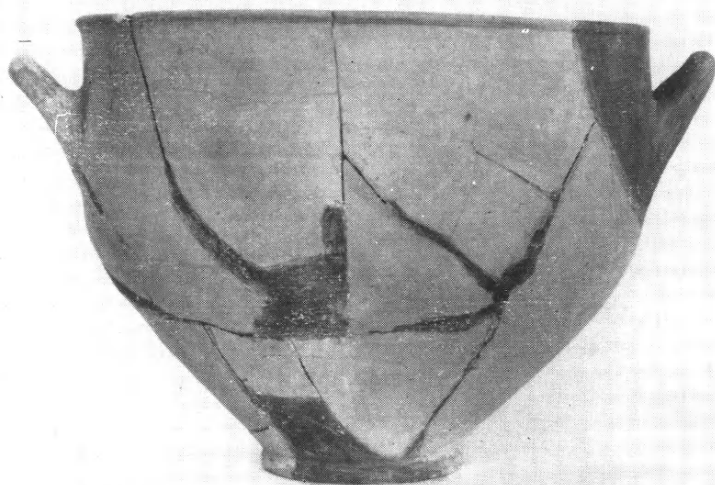
α - β. Ψευδόστομοι ἀμφορείς ἐκ τοῦ βόθρου ἀπορριμμάτων.

γ. Ψευδόστομοι ἀμφορείς ἐκ τοῦ βόθρου ἀπορριμμάτων.

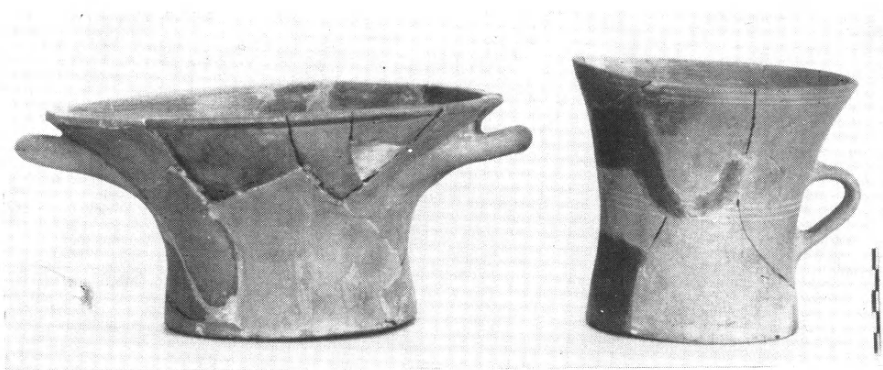

α. Διακόσμησης ὤμου τοῦ ψευδοστόμου ἀμφορέως
τῆς εἰκόνης τοῦ πίν. 121γ δεξιᾶ.

β. Σκύφος ἐκ τοῦ βόθρου ἀπορριμμάτων.

α. Ποτήρια ἐκ τοῦ βόθρου ἀπορριμμάτων.

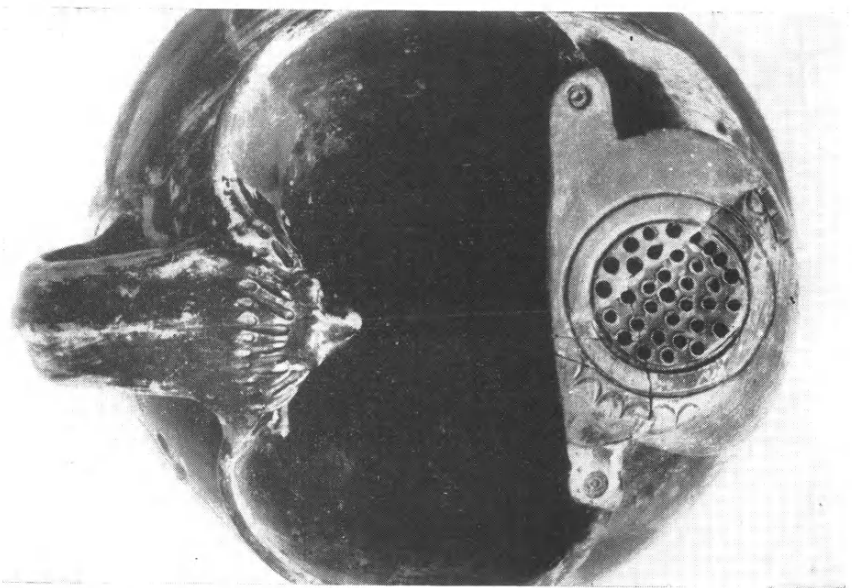

β. Λεκανίδες ἐκ τοῦ βόθρου ἀπορριμμάτων.

α. Πυργοειδές κτίσμα της Ίάσου.

β. Προχόης πίν. 125 λεπτομέρεια τοῦ τριφυλλοῦ στομίου με τὸν ἡθμόν.

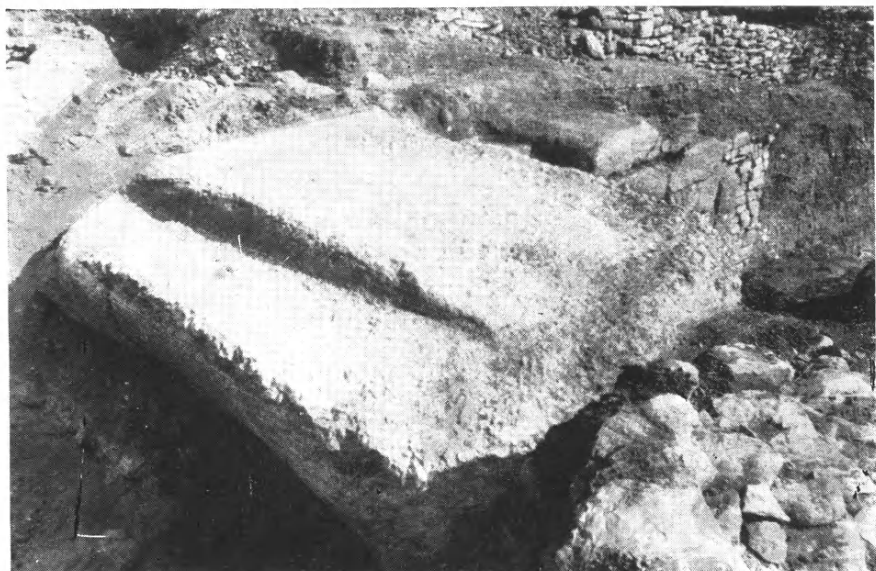
α-β. Μελαμβαφής προχόη με τρίφυλλον κομμόν στόμιον καὶ ἡθμόν.

α. Περιστεριά, Θολ. τάφος 1. Ἀνώφλιον ἀπὸ Α. μετὰ τῶν ἰχνῶν τοίχου τοῦ κουφιστικοῦ τριγώνου.

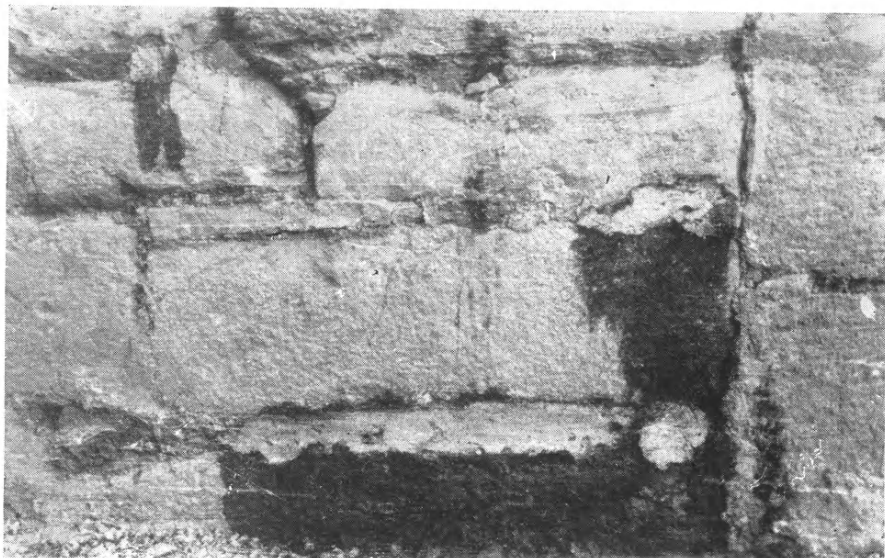
β. Περιστεριά, ἀνώφλιον ἀπὸ Β. μετὰ τὸν καθαρισμόν. Ἀριστερὰ ἡ ρωγμή.

α. Ἐσώτατον ἀνώφλιον τοῦ τ. 1 ἀπὸ ΒΔ. μετὰ τὸν καθαρισμὸν.

β. Ἀνώφλιον τοῦ τ. 1 κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς ρωγμῆς ὑπὸ τῆς Ὑπερεσίας
Ἀναστηλώσεως.

α. Κονιάματα εις τὸ ἀνατολικὸν τοίχωμα τοῦ στομίου τοῦ τ. 1.

β. Στόμιον τοῦ τ. 1 πλήρες λίθων (κατωτάτη στρωῶσις).

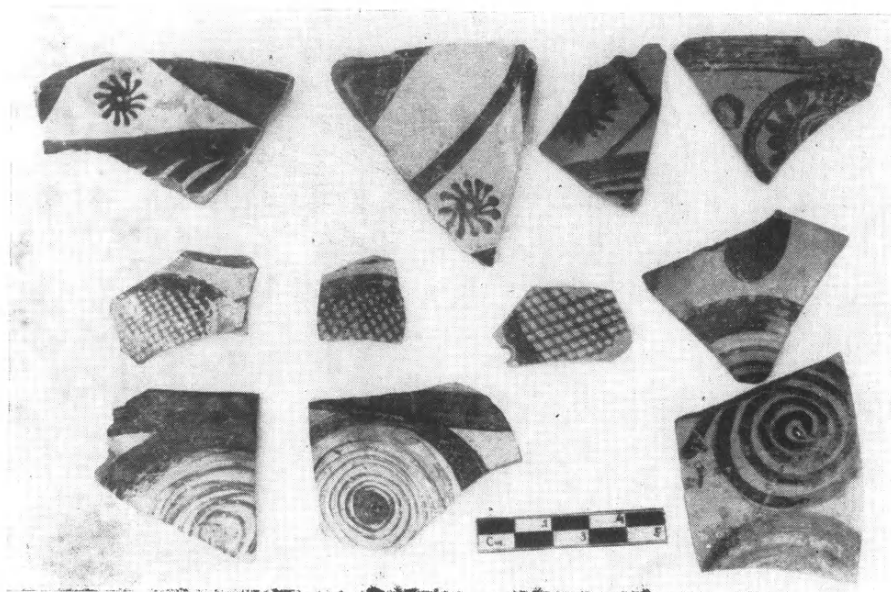

α. Τμήμα τοῦ δαπέδου καὶ τοῦ κατωτάτου τοίχου τῆς θόλου τοῦ τ. 1.

β. Ὁ καταπεσὼν ἐντὸς τοῦ τ. 1 τοῖχος τῆς θόλου ἀπὸ Β.

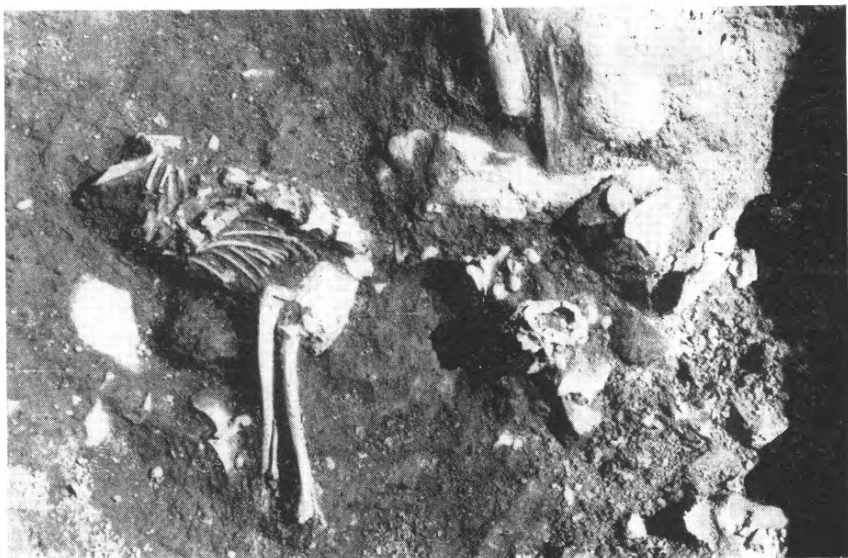

α. Μυκ. Ι/ΙΙ ὄστρακα ἐκ τῆς θόλου τοῦ τ. 1.

β. Μυκ. Ι/ΙΙ (ἄνω) καὶ Ἑλληνικά — Ἑλληνιστικά ὄστρακα ἐκ τῆς θόλου τ. 1.

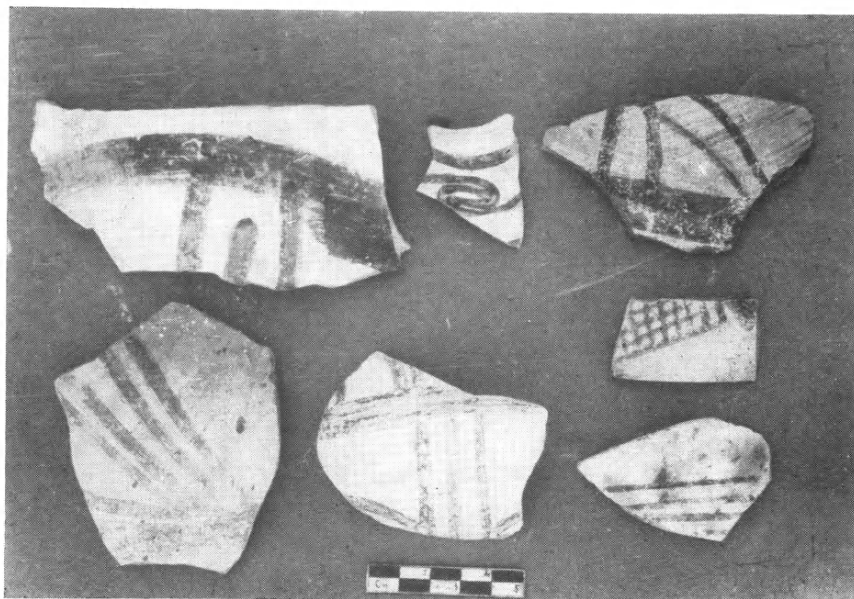
α. Ἐν ἐκ τῶν λειψάνων Ἑλληνιστικῶν θυσιῶν, θόλος τ. 1.

β. Περιστεριά, ἡ ἀνατολική οἰκία ἀπὸ ΒΔ.

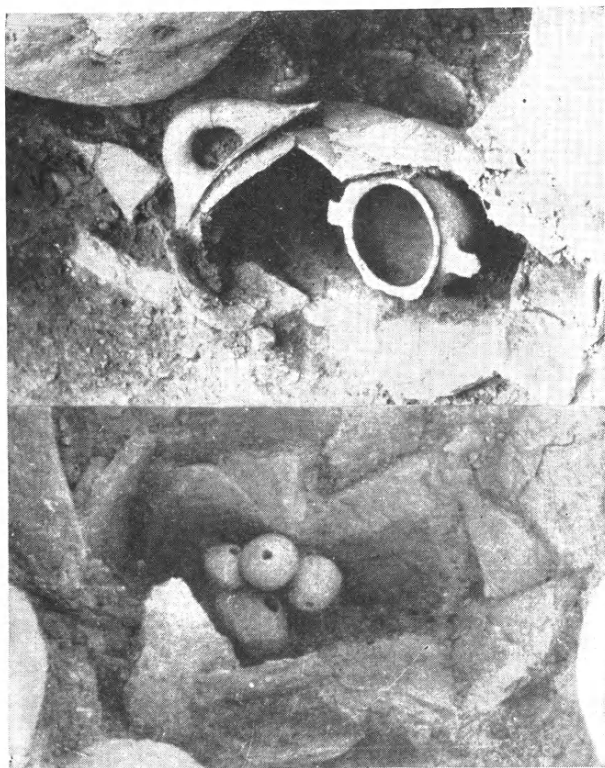
α. Είς ἐκ τῶν κιβωτοσχημῶν παιδικῶν τάφων τῆς ἀνατ. οἰκίας.

β. Ἀμυροχρόμος κεραμεικὴ (ΜΕ/ΥΕ I-II) ἐκ τῆς ἀνατ. οἰκίας.

α. Κύπελλον Μυκ. Ι/ΙΙ ἐκ τῆς ἀνατ. οἰκίας.

β. Ἀνατολ. οἰκία. Ὄνω: σκύφος ἐντὸς πιθαρίου.
Κάτω: Τέσσαρα πήλινα σφονδύλια φανέντα μετὰ τὴν
ἀφαίρεσιν τοῦ σκύφου.

α. Περιστεριά, Θολ. τάφος 2 από Β. μετά την κένωσιν τμήματος τῆς θόλου.

β. Τὸ καμπύλον κτίσμα. Δυτικὸν τούτου ἄκρον ἀπὸ Β.

α. Κουκουνάρα. Τάφος αποκαλύψασα μεγάλην
ΥΕ ΙΙΙ οίκιαν οίκιαν εις θέσιν Παληοχώρια.

β. Παληοχώρια. Πίθος μετὰ πλακὸς λιθίνης ὡς πώματος ἐντὸς τῆς οἰκίας.

α. Ἀσάμινθος κατά χώραν ἐντὸς τῆς οἰκίας
(Μυκ. ΙΙΙ β-γ).

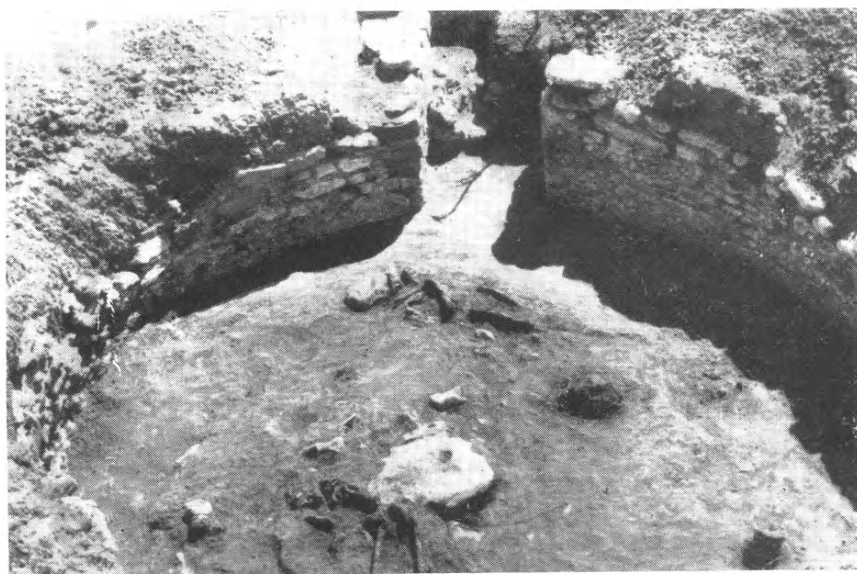
β. Παλαιοχώρις. Ὁ κυκλικὸς ταφικὸς περίβολος, ἀνώτατον στρώμα.

γ. Ὁ κυκλικὸς περίβολος μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

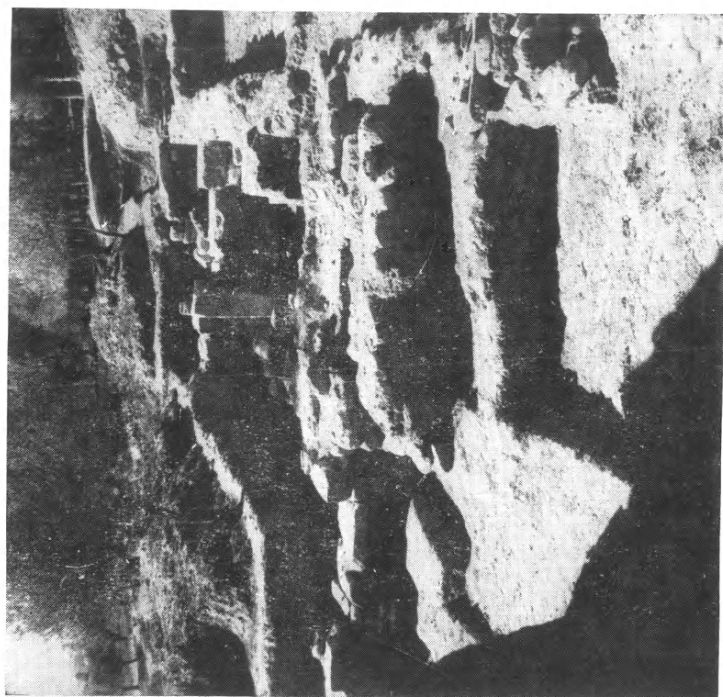

α. Παλαιοχώρια. Ταφαί ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου.

β. Κουκουνάρα. Μικρὸς θολωτὸς τάφος εἰς θέσιν Πολλὰ Δένδρα.

α. Γενική άποψη τής ανασκαφής, Βυζαντινά και ρωμαϊκά ξείλια.

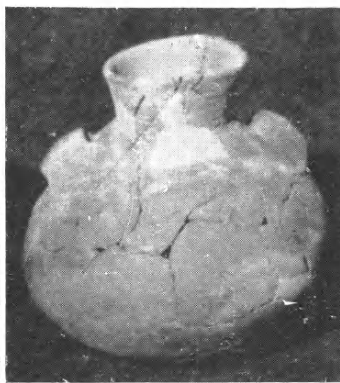
β. Τμήμα τού τοίχου τού θεάτρου καὶ στεμφυλοπιεστήριον.

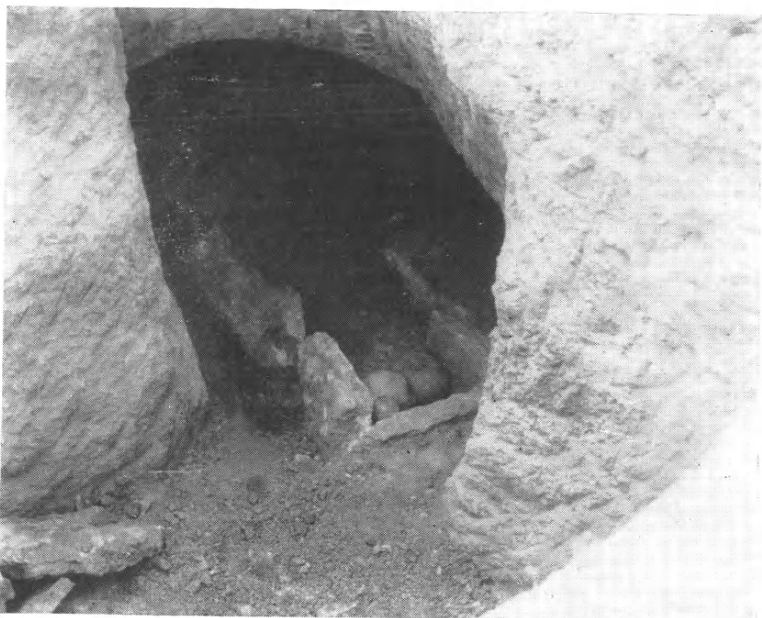
α. Ρωμαϊκοί τάφοι ἐκ τῆς ἐντὸς τετραπλεύρου κτίσματος δοκιμαστικῆς τάφρου τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

β. Ἀγγεῖον ἐξ ὕαλου ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν τάφων.

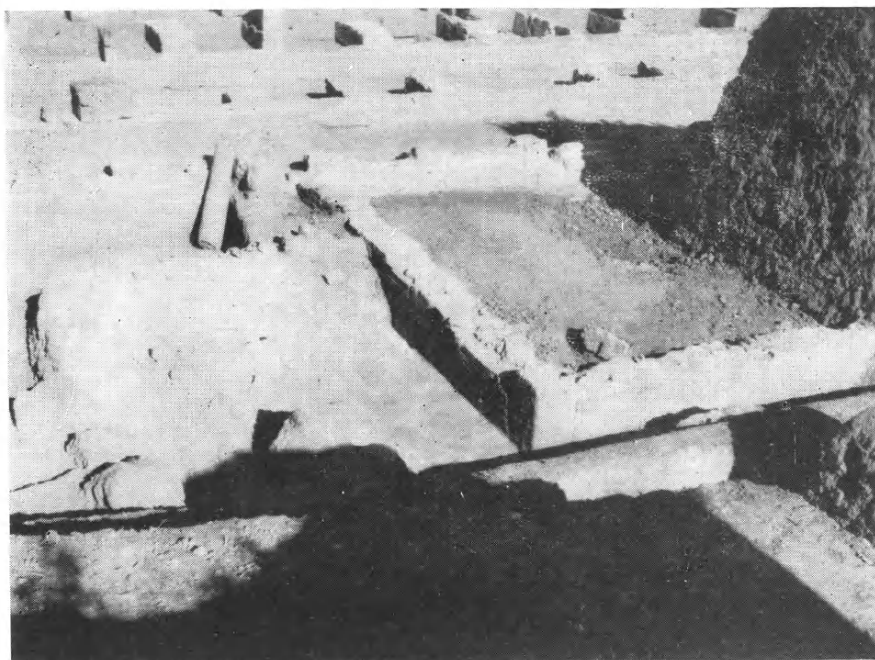
γ. Πρωτοελλαδικὰ ἀγγεῖα θηκοειδοῦς τάφου παρὰ τὸ θέατρον τῆς Ἀρχαίας Ἡλίδος.

α. Θηκοειδής πρωτοελλαδικός τάφος ἐκ τῆς δοκιμαστικῆς τάφρου τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

β. Θηκοειδής πρωτοελλαδικός τάφος ἐκ τῆς δοκιμαστικῆς τάφρου τοῦ θεάτρου τῆς Ἀρχαίας Ἡλίδος.

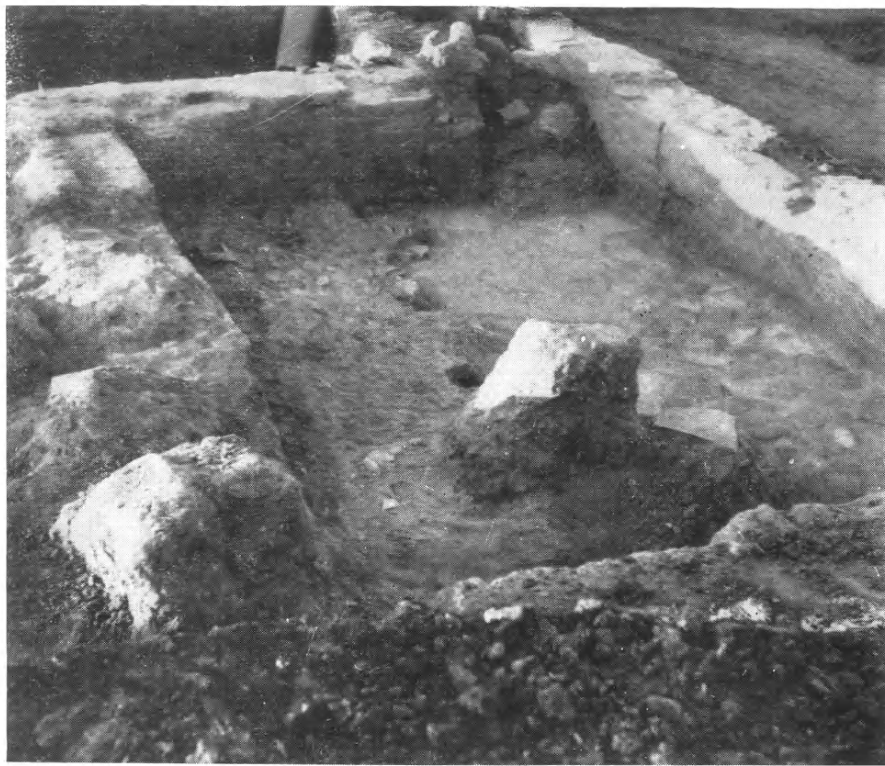

α. Ρωμαϊκὸν τετράπλευρον κτίσμα (δεξαμενή) μετὰ τμήματος τοῦ ἀποχετευτικοῦ ρωμαϊκοῦ ἀγωγοῦ.

β. Τὸ ρωμαϊκὸν κτίσμα (δεξαμενή) μετὰ τῶν δύο ἀγωγῶν αὐτοῦ.

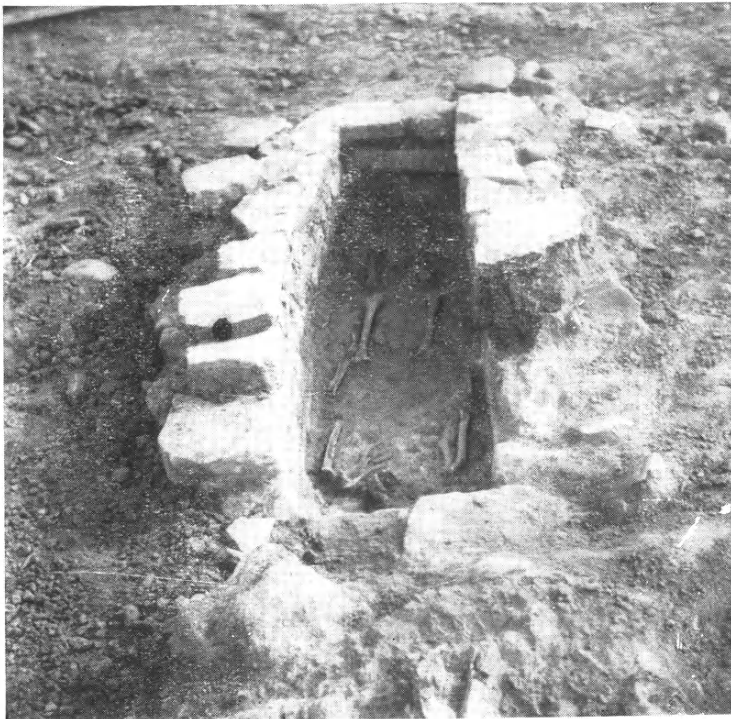

α. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς δεξαμενῆς μετὰ τὸν καθαρισμὸν αὐτῆς.

β. Τὸ δάπεδον τῆς δεξαμενῆς τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

α. Κιβωτιόσχημος ρωμαϊκὸς τάφος ἐκ τοῦ μεταξὺ τοῦ ρωμαϊκοῦ κτίσματος καὶ τοῦ παρασκηνίου τοῦ θεάτρου χώρου.

β. Κιβωτιόσχημοι κτιστοὶ τάφοι μετὰ δύο σκελετῶν τῆς δοκιμαστικῆς τάφρου τοῦ θεάτρου.

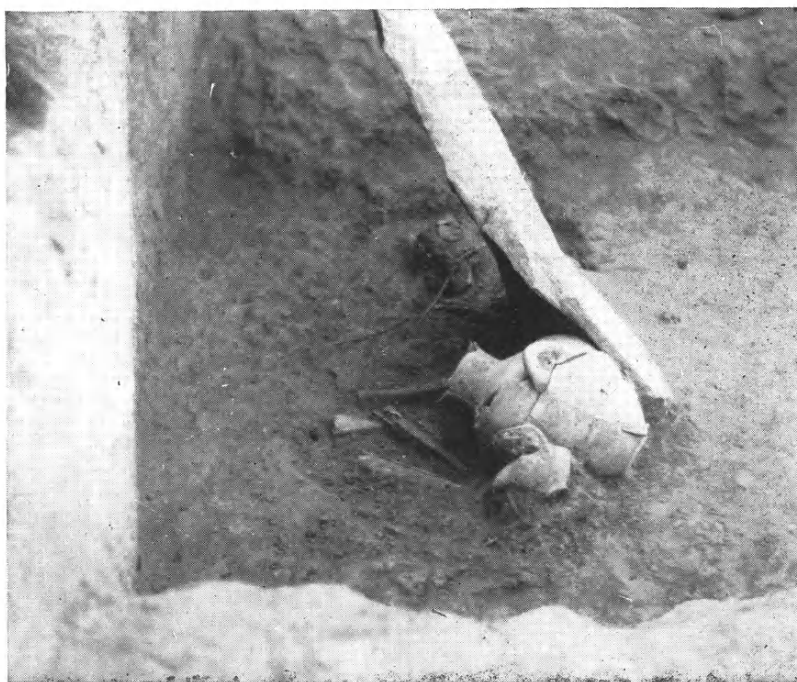

α - β. Σαμαρωτοὶ τάφοι τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν των.

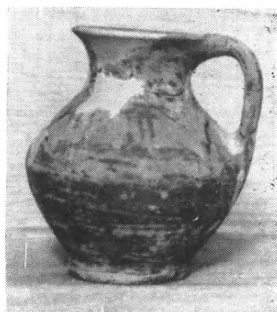
α. Ὑπομυκηναϊκὸς τάφος πρὸ τοῦ δυτικοῦ παρασκηνίου.

β. Ὑπομυκηναϊκὸς τάφος 13α ἐκ τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς ἀρχαίας Ἡλίδος.

α. Ἀγγεῖον ἐκ τοῦ τάφου 6 πρὸ τοῦ δυτικοῦ παρασκηνίου.

β. Ἐκ τοῦ τάφου ἀρ. 13 τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

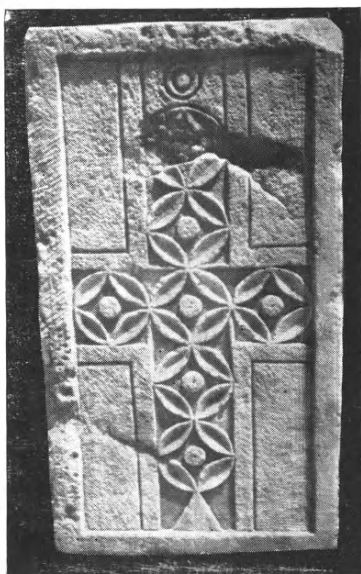
γ. Οἰνοχόη ἐκ τοῦ τάφου 4 τοῦ θεάτρου τῆς Ἡλίδος.

δ. Ἐκ τοῦ τάφου ἀρ. 13α τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου.

Καμπύλα ανάγλυπτα θωράκια ἐκ τοῦ ἄμβωνος.

β. Θωράκιον τοῦ τέμπλου.

γ. Δεκάνη ἁγιασμοῦ.

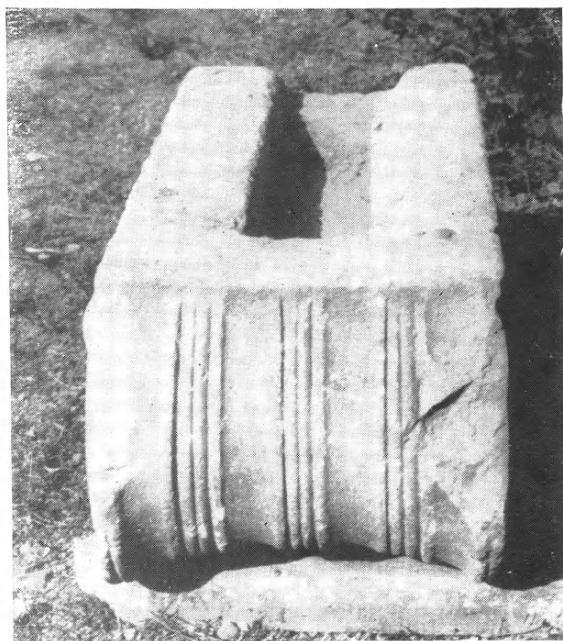
α. Τὰ νοτίως τοῦ σώματος τῆς βασιλικῆς διαμερίσματα.

β. Ὁ νάρθηξ τῆς βασιλικῆς τῆς Πάρου με̐ ἓνα τῶν
κιόνων τοῦ τριβήλου.

α. Τὸ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἀρχιλόγου ἰωνικὸν κιονόκρανον.

β. Ἀποψὺς τῆς φερούσης ἐγκοπὴν πρὸς στερέωσιν ἀναγλύφου ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κιονοκράνου τοῦ Ἀρχιλόγου.

α. Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα οἰκιῶν τῆς Μυκηναϊκῆς πόλεως τῆς Νάξου.

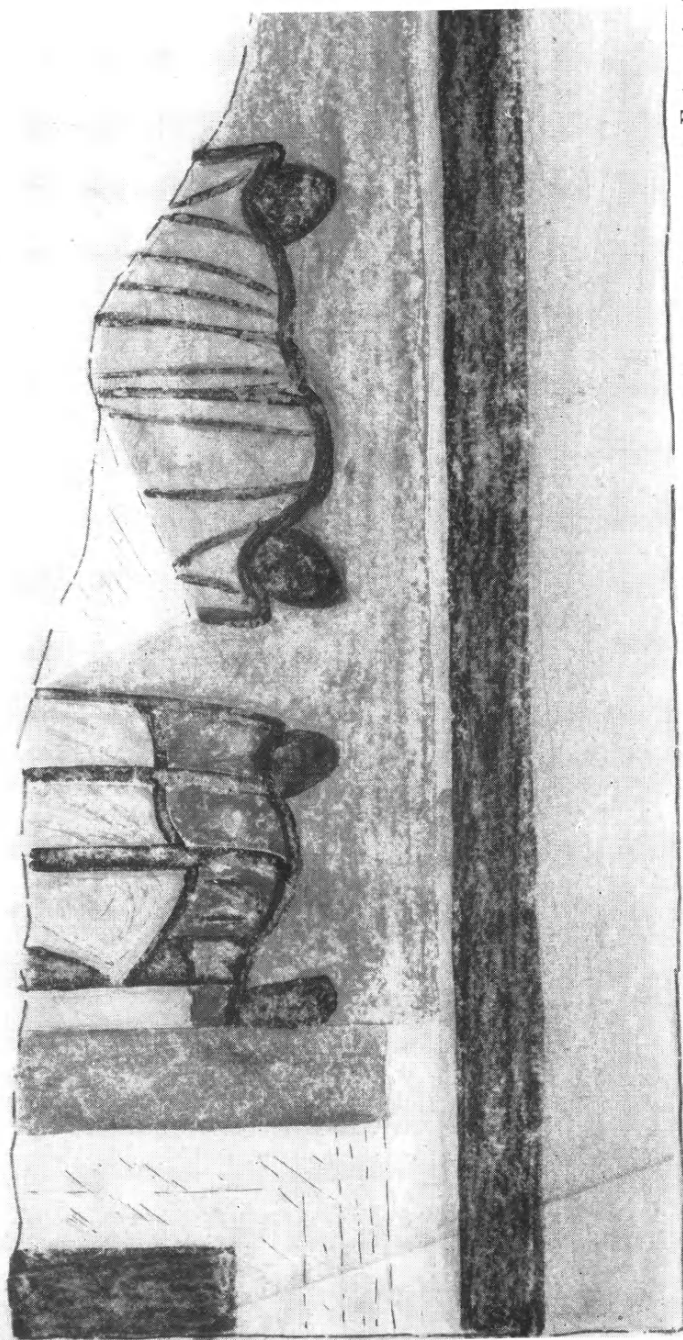

β. Ἡ ἐπὶ τῆς οἰκίας 1 ἐπικαθήμενη γωνία τῆς 2.

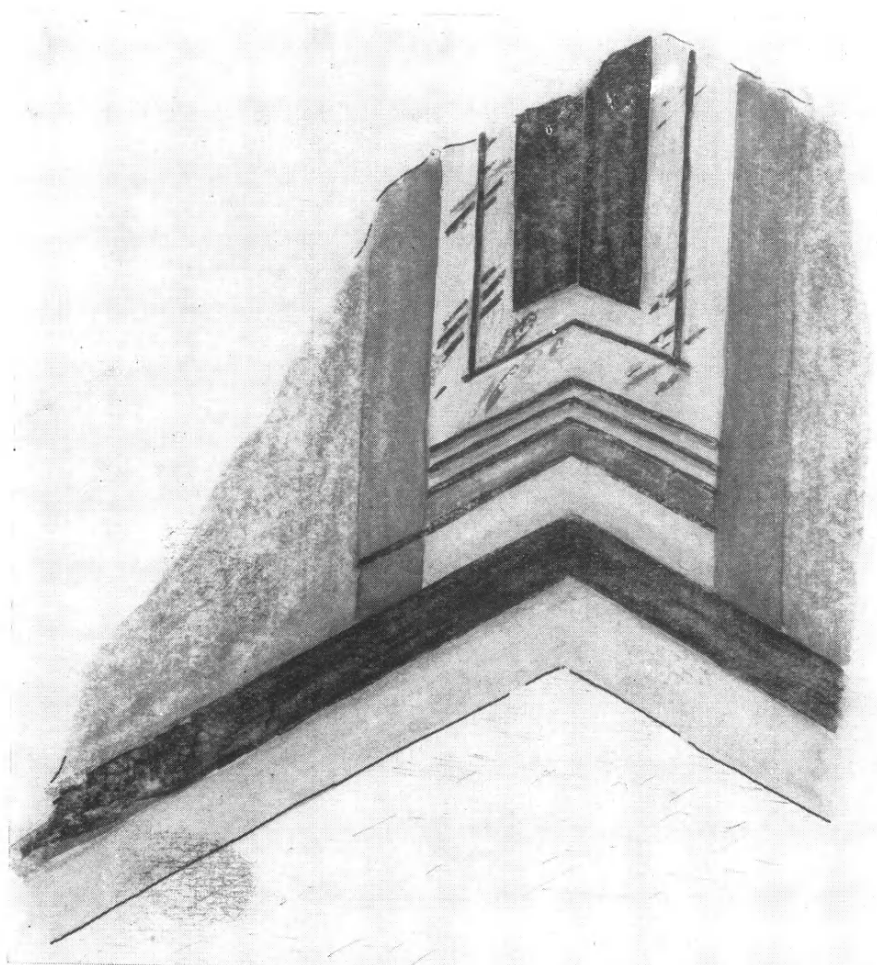
γ. Κατώφλιον οἰκίας τοῦ μεταγενεστέρου οἰκισμοῦ εἰς Ἀπλώματα.

Δείγματα τοιχογραφιών του νοτίου τοίχου του δωματίου της οίχιας εις Ἀπλώματα Νάξου. (Ἐξ ὑδατογραφήματος τοῦ κ. Γ. Δεσποίνης).

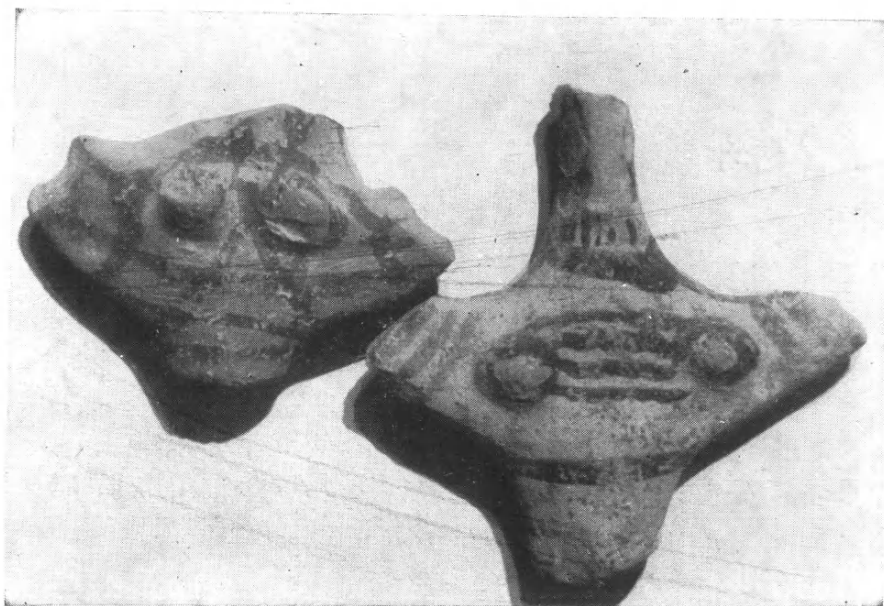
Ἡ ΒΑ. γωνία τοῦ δωματίου τῶν τοιχογραφιῶν (Ὑδατ. κ. Γ. Δεσποίνη).

α. Μωσαϊκὸν δάπεδον ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκίας ἐν Νάξῳ.

β. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ ἀνωτέρω μωσαϊκοῦ δαπέδου.

α. καὶ β. Εἰδώλια, Μυκηναϊκὸν (δεξιὰ) καὶ πρωτογεωμετρικὸν (ἀριστερὰ) εἰδώλιον ἐκ Νάξου.

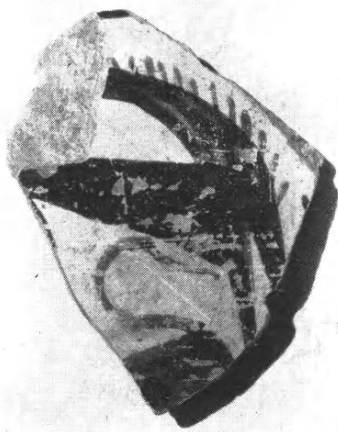
γ. καὶ δ. Τεμάχια ἀναγλύφων ἀμφορέων ἐκ Νάξου.

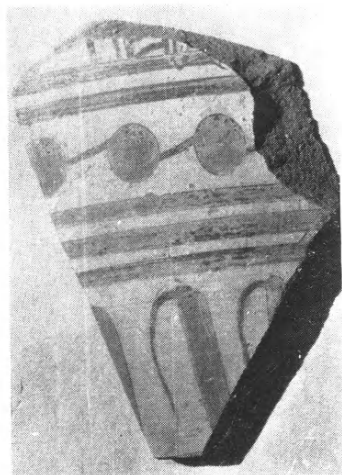
α

β

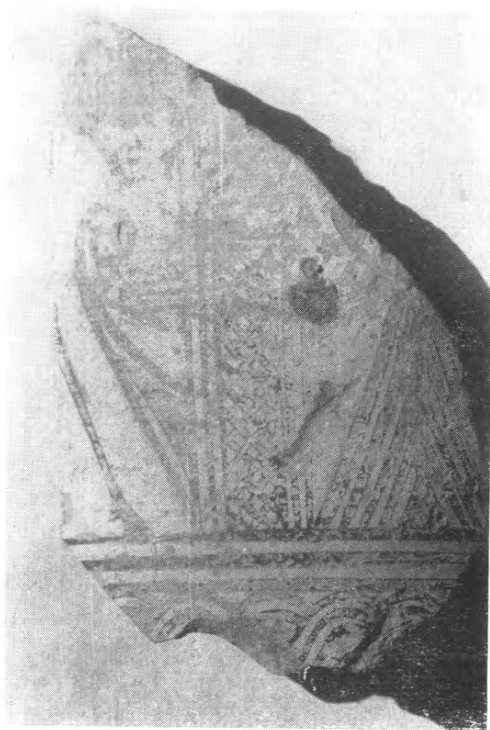

γ

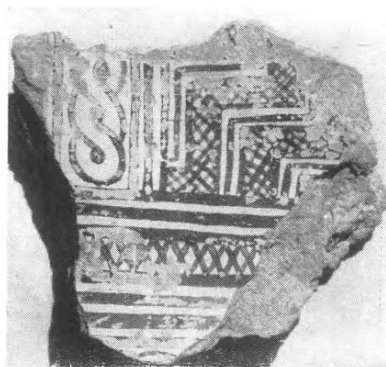

δ

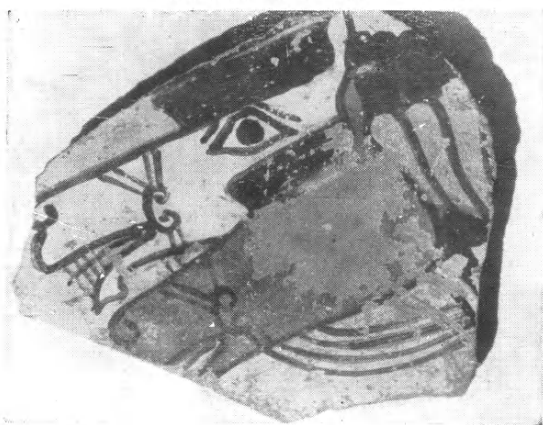
Πρωτογεωμετρικά (α - β) καὶ γεωμετρικά (γ - δ) ὄστρακα ἐκ Νάξου.

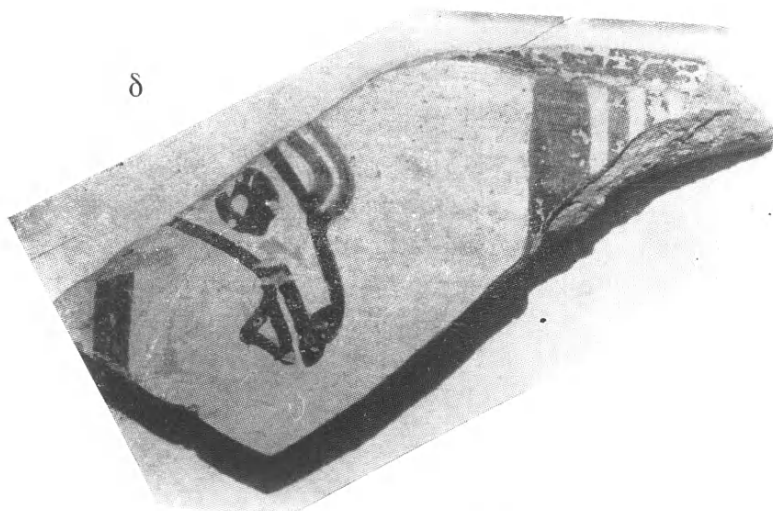
α

β

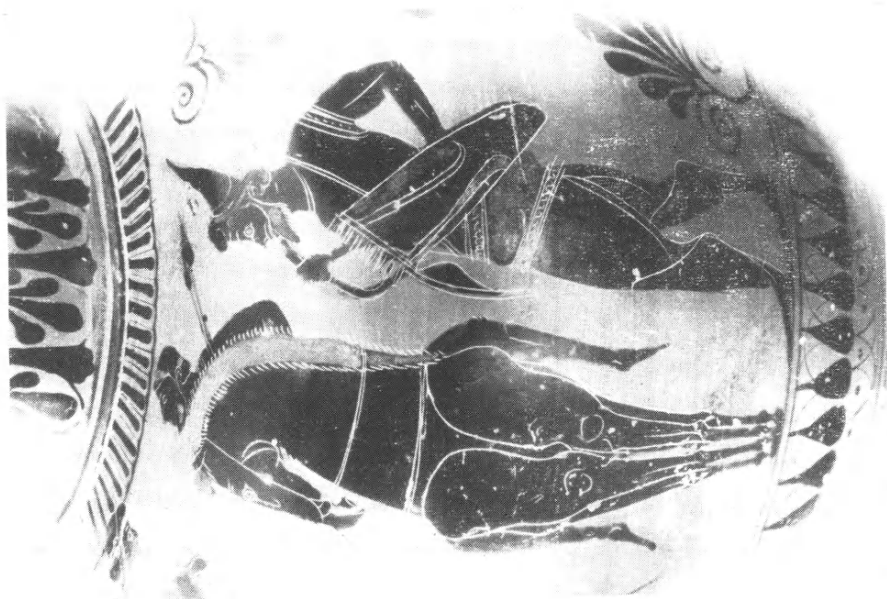

γ

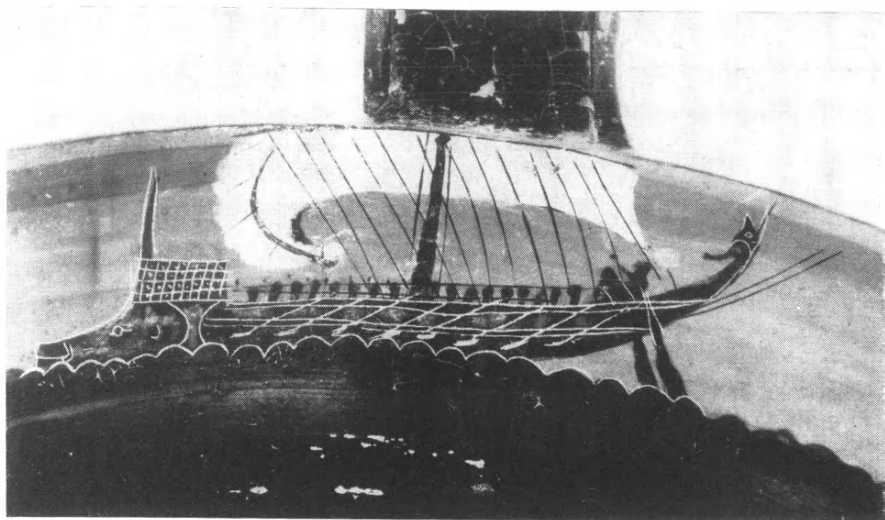
δ

”Οστρακα ἐκ Νάξου.

Μελανόμορφος αμφορέας, Θήρας.

Μελανόμορφος κρατήρ. Ὑψω: Παράστασις πλοίου ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ χείλους.

Ἄνω: Ταινιωτὴ κύλιξ. Κάτω: Ἡ ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς κύλικος παράστασις.

α. Τμήμα τῆς ὁδοῦ πρὸς Οἶαν.

β. Ἀποψις τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς.

α. Σειρά νεωτέρων τάφων Σελλάδας.

β. Σειρά αρχαϊκῶν τάφων.

α. Συστάς πέντε αρχαϊκῶν τάφων.

β. γ. Τεφροδόχα ἀγγεῖα.

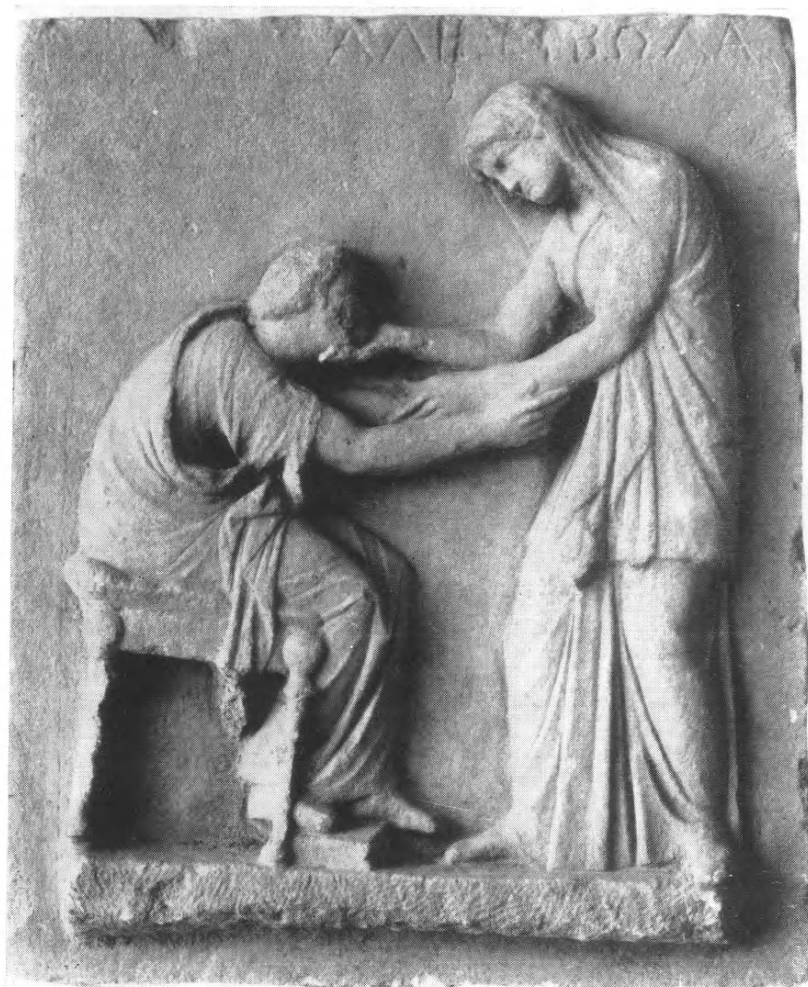
α. Κηπίδιωμα οίκογενειακού τάφου.

β. Τάφος με τεφροδόχον ἀγγεῖον.

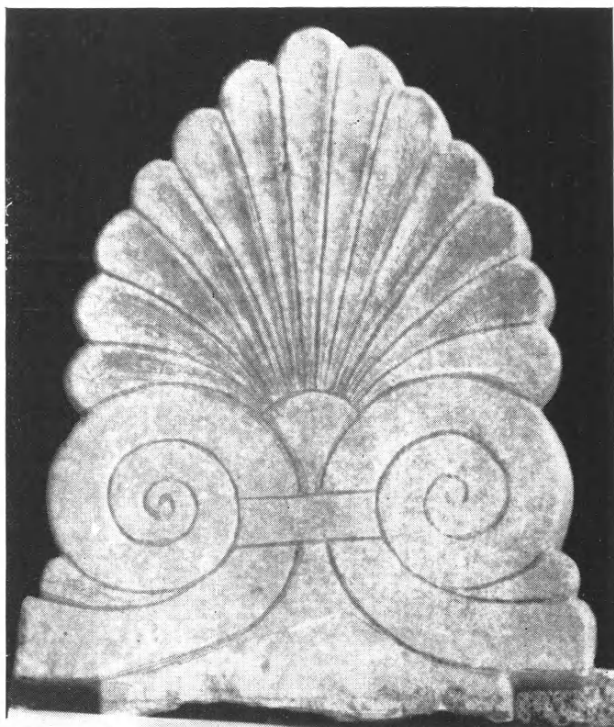

γ. Δύο κηπιδιάματα.

Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον.

α. Ἀρχαϊκὸν ἀνθέμιον.

β. Κεφαλὴ ἐκ κλασσικοῦ ἀναγλύφου.

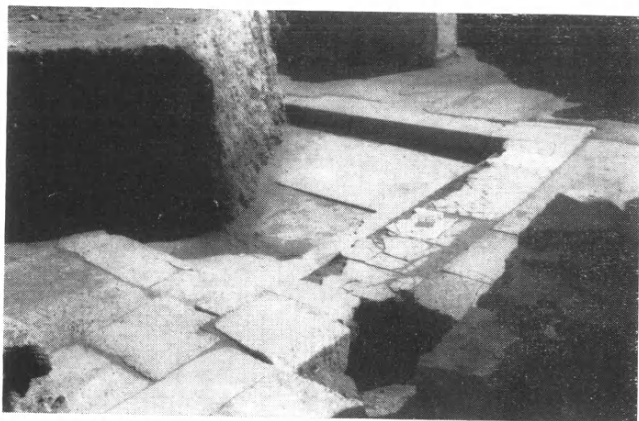
α. β. γ. Μελανόμορφοι κύλικες.

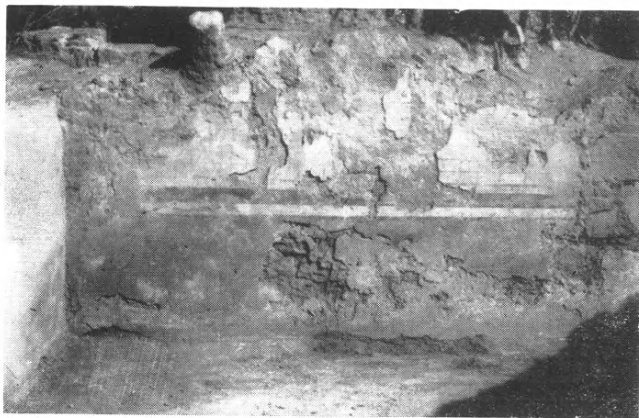
α. β. Ἐρυθρόμορφοι γαμικοὶ λέβητες.

γ. Ἀρχαῖον πινάκιον.

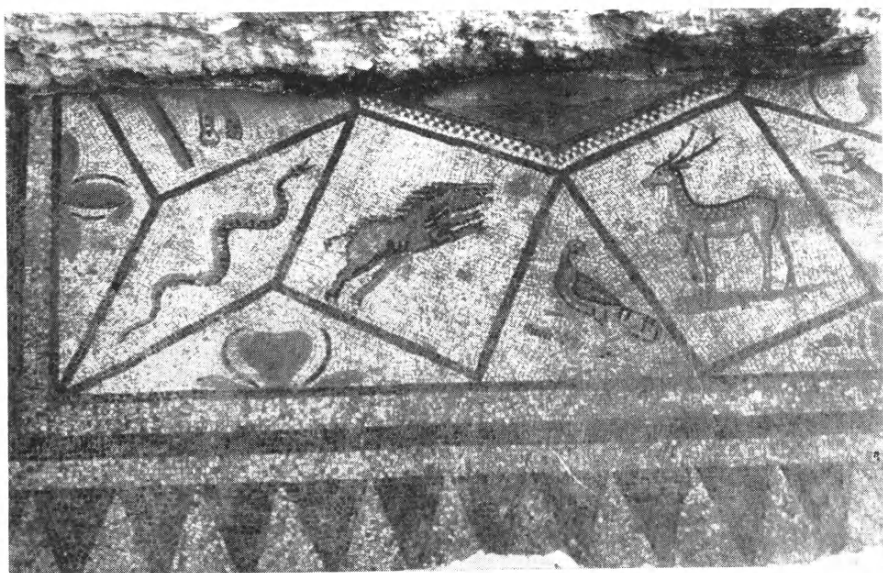
α. Τὸ αἶθριον τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς οἰκίας ἀπὸ ΝΔ.

β. Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ δωματίου III.

α. Τμήμα του τείχους μετά τοῦ πρὸ αὐτοῦ ὑπονόμου ἀπὸ ΝΝΔ.

β. Αἱ παραστάσεις τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ μωσαϊκοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου II.

Σκηνή ἐκ τῆς Μεσσηνίας τοῦ Μενάνδρου.

Σκηνή ἐκ τῶν Ἐπιτρεπόντων τοῦ Μενάνδρου.

*Η κλίμαξ τοῦ πτηρίου Α Κάτω Ζάκρου.

α. Ἀγγεῖα τῶν κτηρίων Α καὶ Β Κάτω Ζάκρου.

β. Σκεῦος εἰς σχῆμα καλύβης ἐκ τοῦ κτηρίου Α καὶ τετράωτος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ κτηρίου Γ Κάτω Ζάκρου.

α. Ἡ βόρειος γωνία τοῦ κτηρίου Β Κάτω Ζάκρου.

β. Ὁ πήλινος ληνὸς τοῦ κτηρίου Β Κάτω Ζάκρου.

α. Οί πίθοι Β και Γ τῶν «Ἀποθηκῶν» τοῦ κτηρίου Γ Κάτω Ζάκρου.

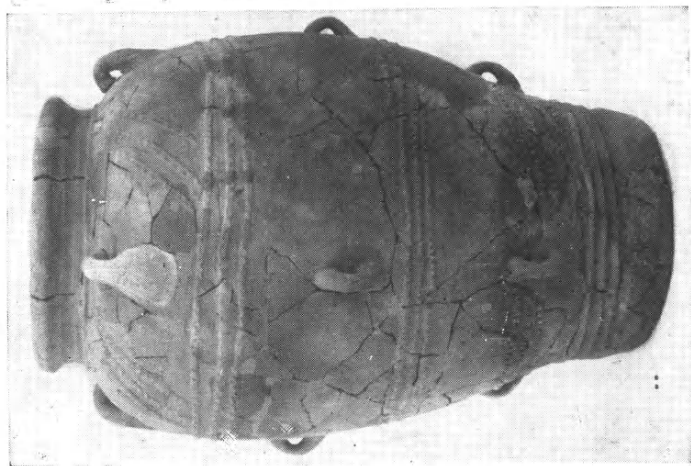
β. Ἀμφοροειδῆς στάμνος καὶ μεγάλη πρόχους ἐκ τοῦ κτηρίου Γ Κάτω Ζάκρου.

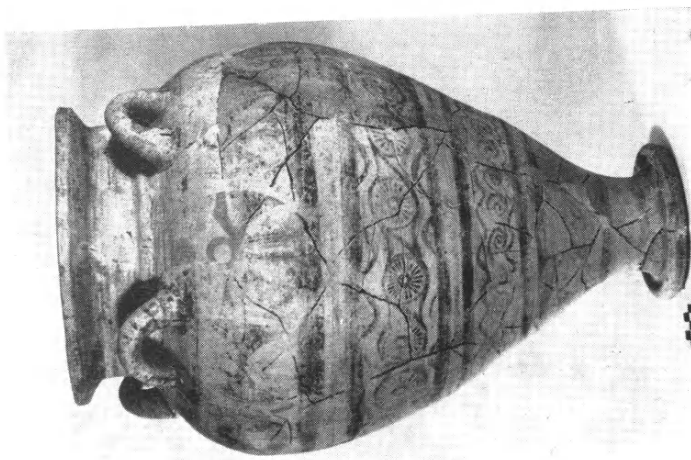
α. Λεξάναι ἐκ τῶν κτηρίων Α καὶ Γ Κάτω Ζάκρου.

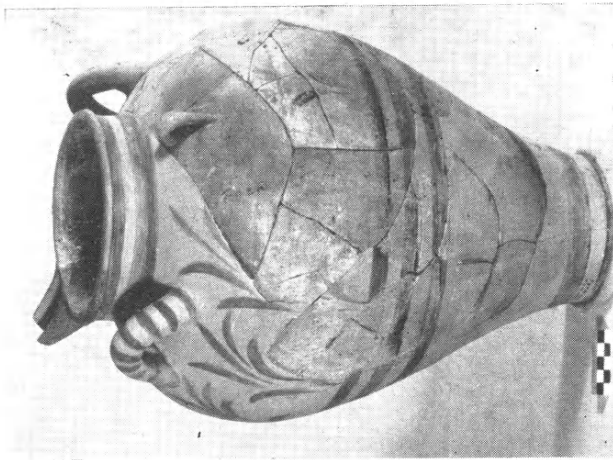
β. Ἀμφορεῖς ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τοῦ κτηρίου Γ Κάτω Ζάκρου.

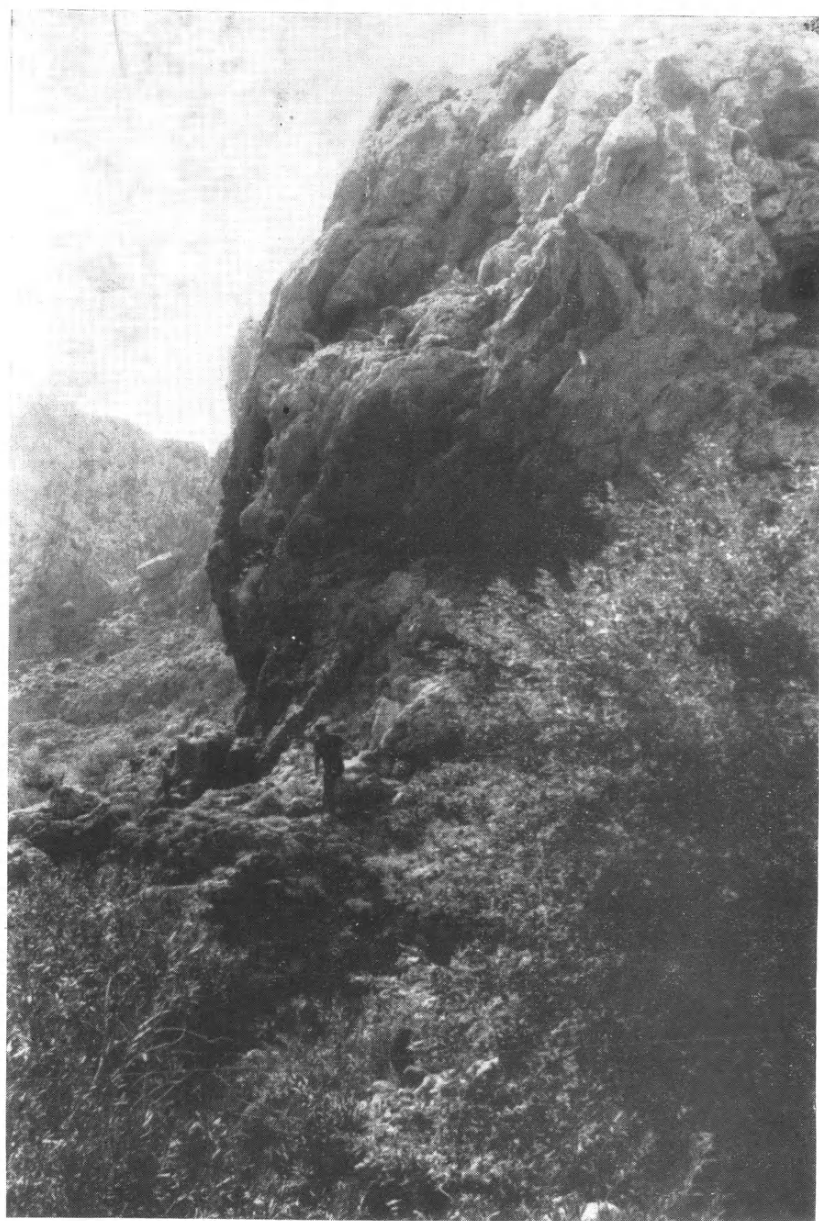
α. Πύθος τῶν ἀποθηκῶν τοῦ κτηρίου Γ
Κάτω Ζάκρου.

β. Τετράωτος ἀμφορεύς με διακόσμησιν διπλῶν
πελέξεων ἐκ τοῦ κτηρίου Γ Κάτω Ζάκρου.

γ. Γεφυρόστομον ἀγγεῖον οὐθμοῦ χλωρίδος
ἐκ τοῦ κτηρίου Γ Κάτω Ζάκρου.

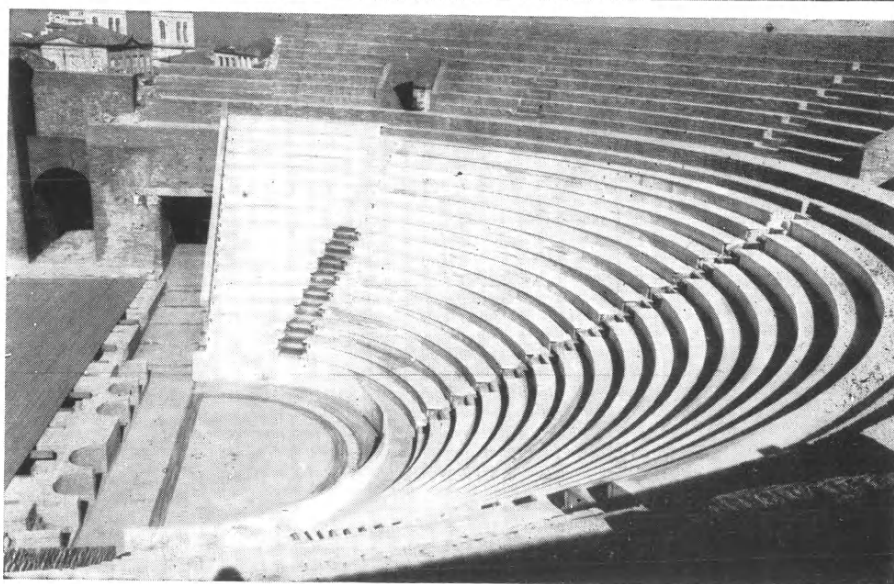
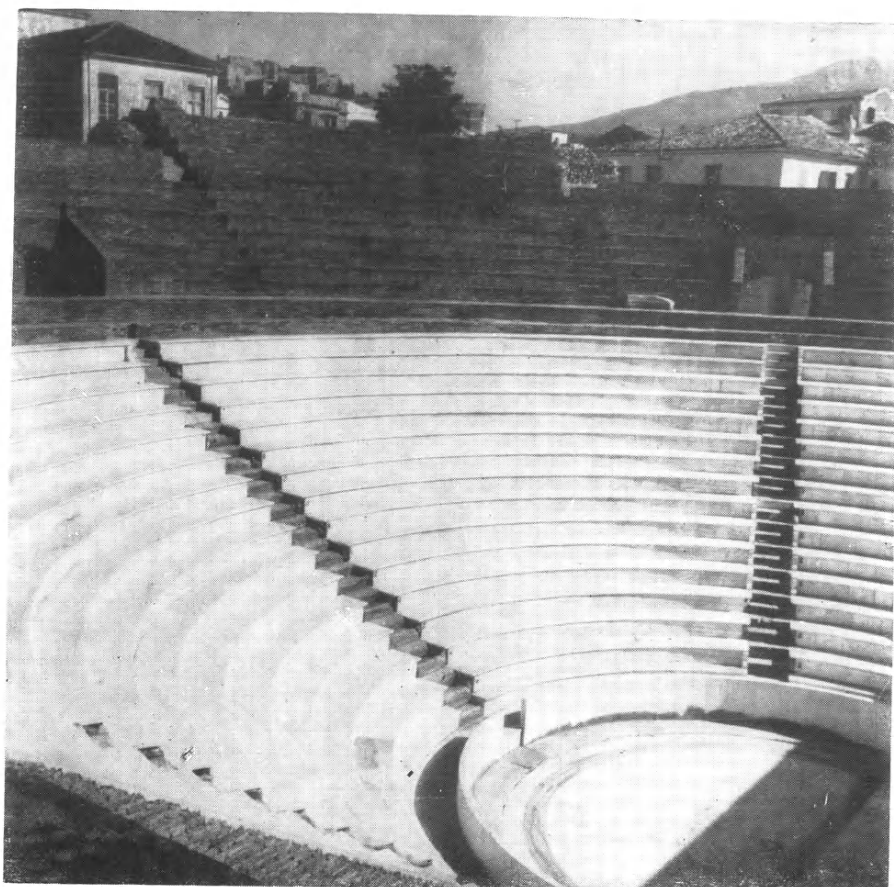
"Αποψις ἐκ τῆς Φάραγγος τῶν Νεκρῶν Κάτω Ζάκρου.

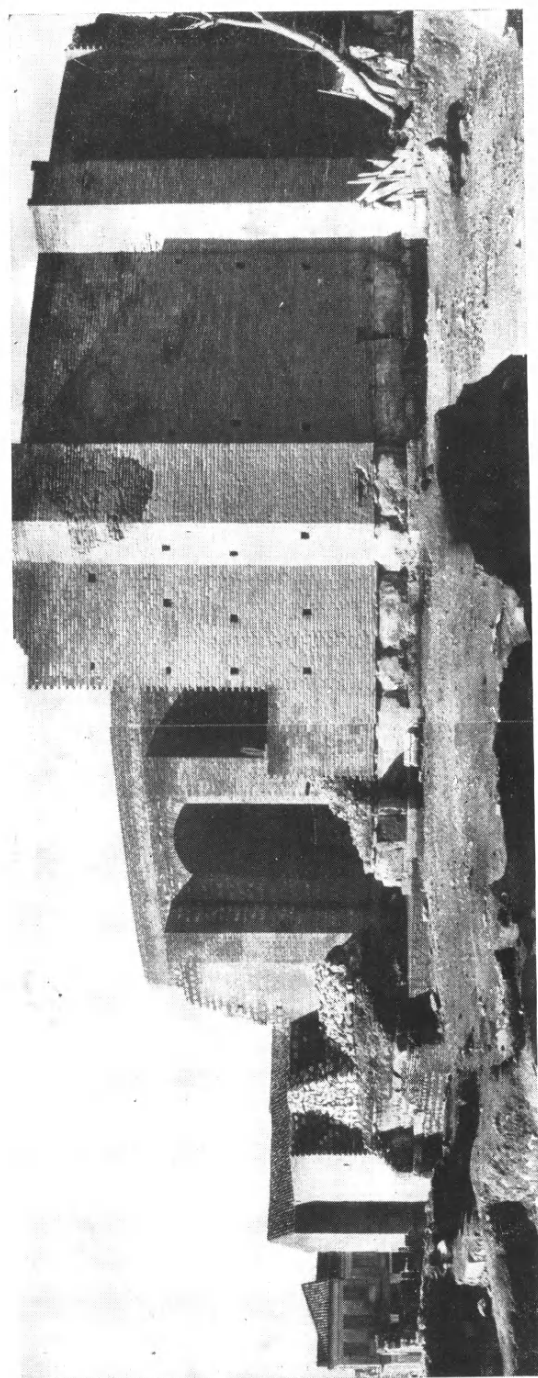

Τὸ Τρόπαιον τῶν Λεύκτρων ἀνεγερθὲν εἰς ἀνάμνησιν τῆς νίκης τῶν Θηβαίων κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων τὸ 371 π.Χ. Ἐλλείπει μόνον τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἰδρυμένον ὁμοίωμα ὀπλίτου, ὅπερ κατὰ τὸν Κικέρωνα ἦτο χαλκοῦν. Τὸ ὕψος τοῦ κυλινδρικοῦ ὑποβάθρου εἶναι ἄγνωστον.

α. β. ᾽Αποψις τοῦ ἀναστηλωθέντος κοίλου τοῦ ᾽Ωδείου Πατρῶν ἀπὸ Δυσμῶν (ἄνω)
καὶ Ἀνατολῶν (κάτω).

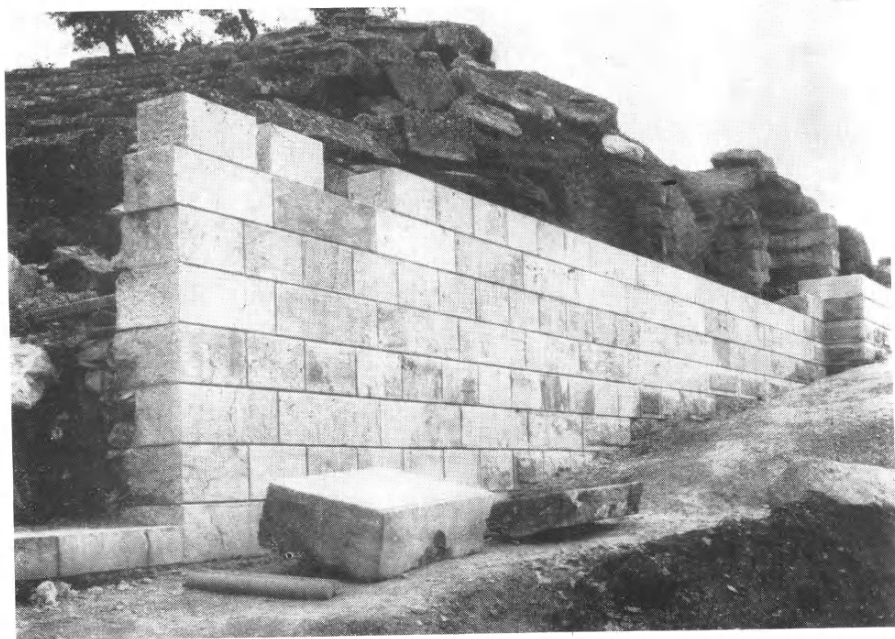
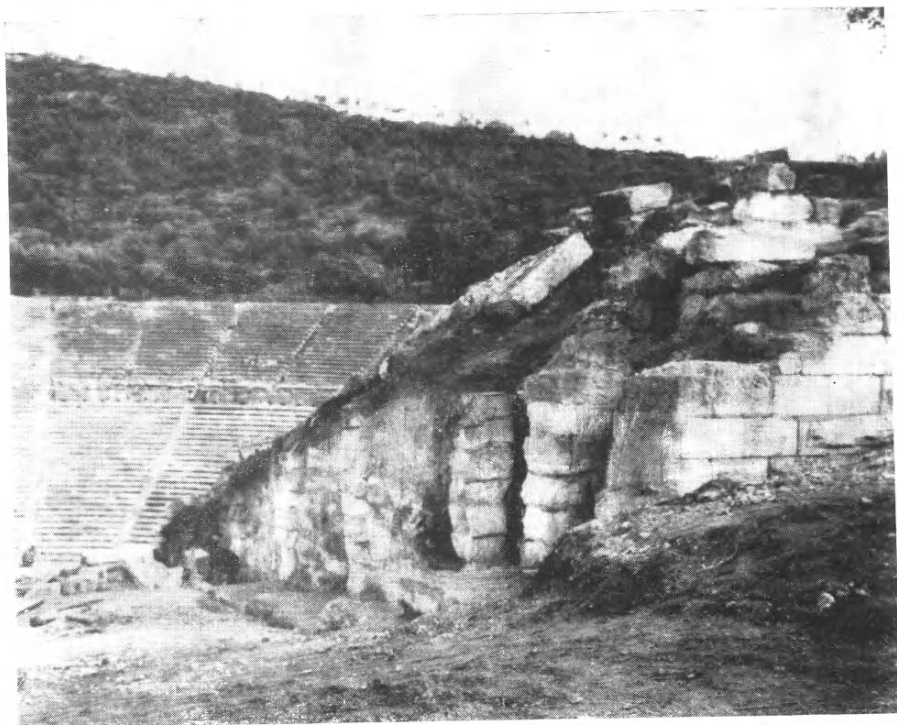
Ἀπομνημονεύματα τοῦ μετ' ἀντηριδίων ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ Ὀδείου Πατρῶν μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστήλωσης.

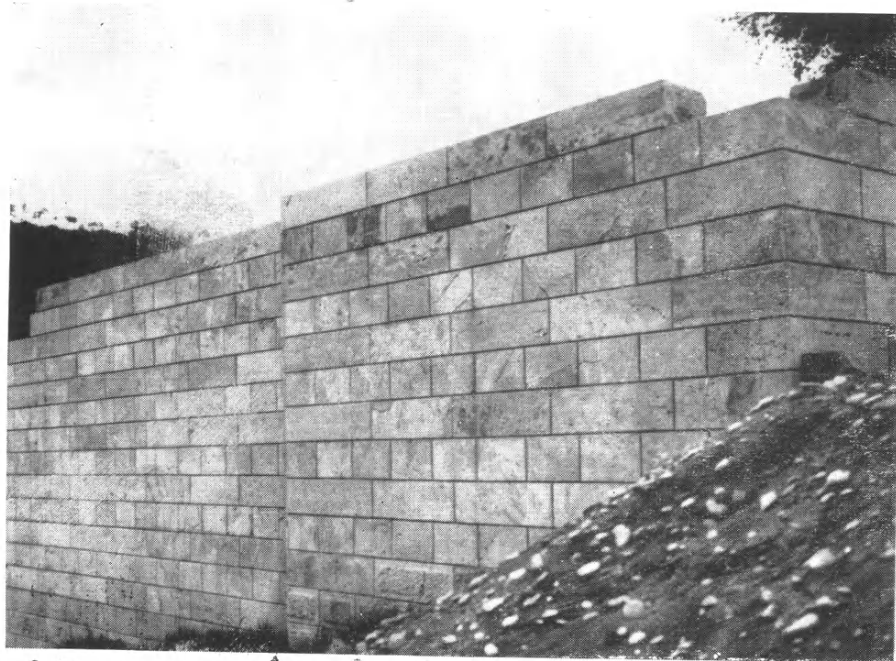
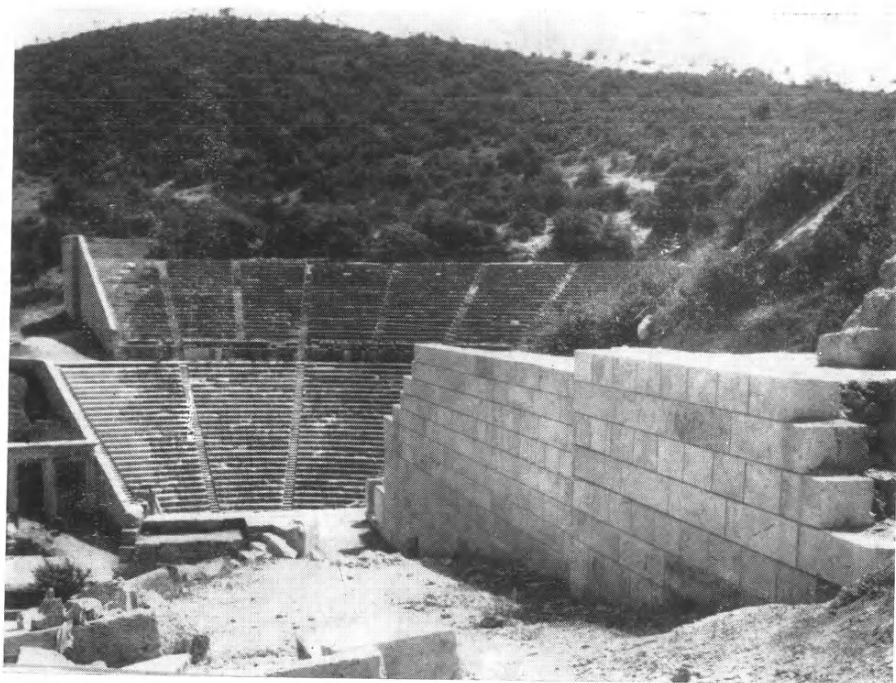
α. Οί εξωτερικοί τοίχοι τοῦ Ὁδείου Πατρῶν πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως

β. Τὸ Δ. ἀνάλημμα τοῦ ἄνω διαζώματος τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου
πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως.

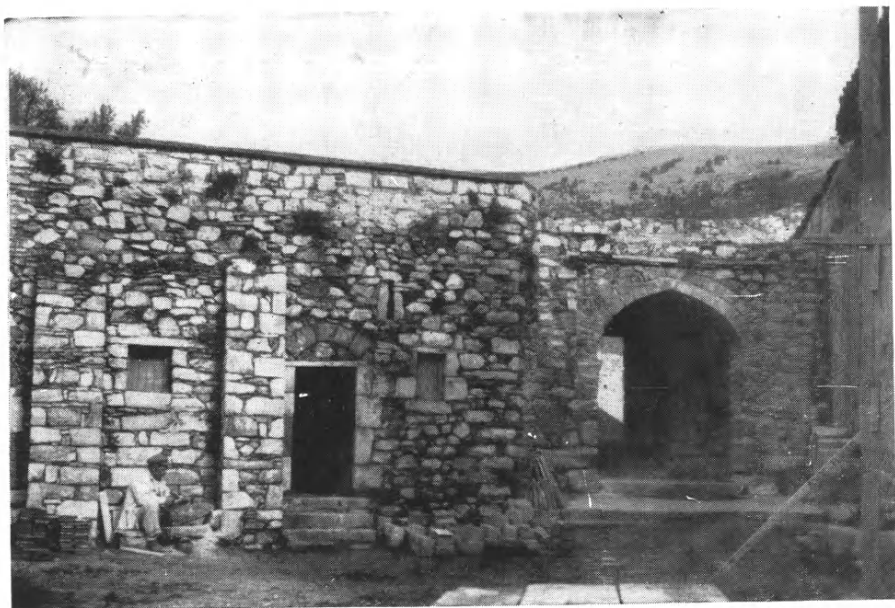

α, β. Τὸ Δ. ἀνάλημμα τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου πρὸ καὶ μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως.

α. β. Δύο φάσεις της αναστήλωσης του Δ. ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου.

α. Ἀποψις τοῦ πυλῶνος καὶ τοῦ φωτανάματος ἐκ τῆς αὐλῆς τῆς μονῆς
Ῥοσίου Λουκά πρὸ τῶν ἐργασιῶν ἀναστηλώσεως.

β. Ἀποψις τοῦ ΒΑ. πυλῶνος καὶ τοῦ φωτανάματος τῆς μονῆς ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

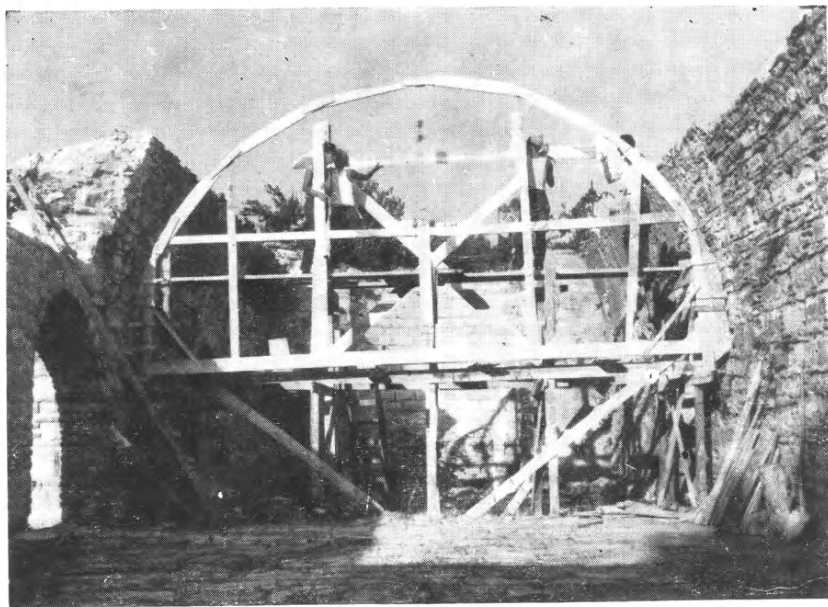

Ἀποψὶς τῶν τοιχογραφιῶν τῆς κρύπτης τῆς μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ
μετὰ τὸν καθαρισμὸν αὐτῶν.

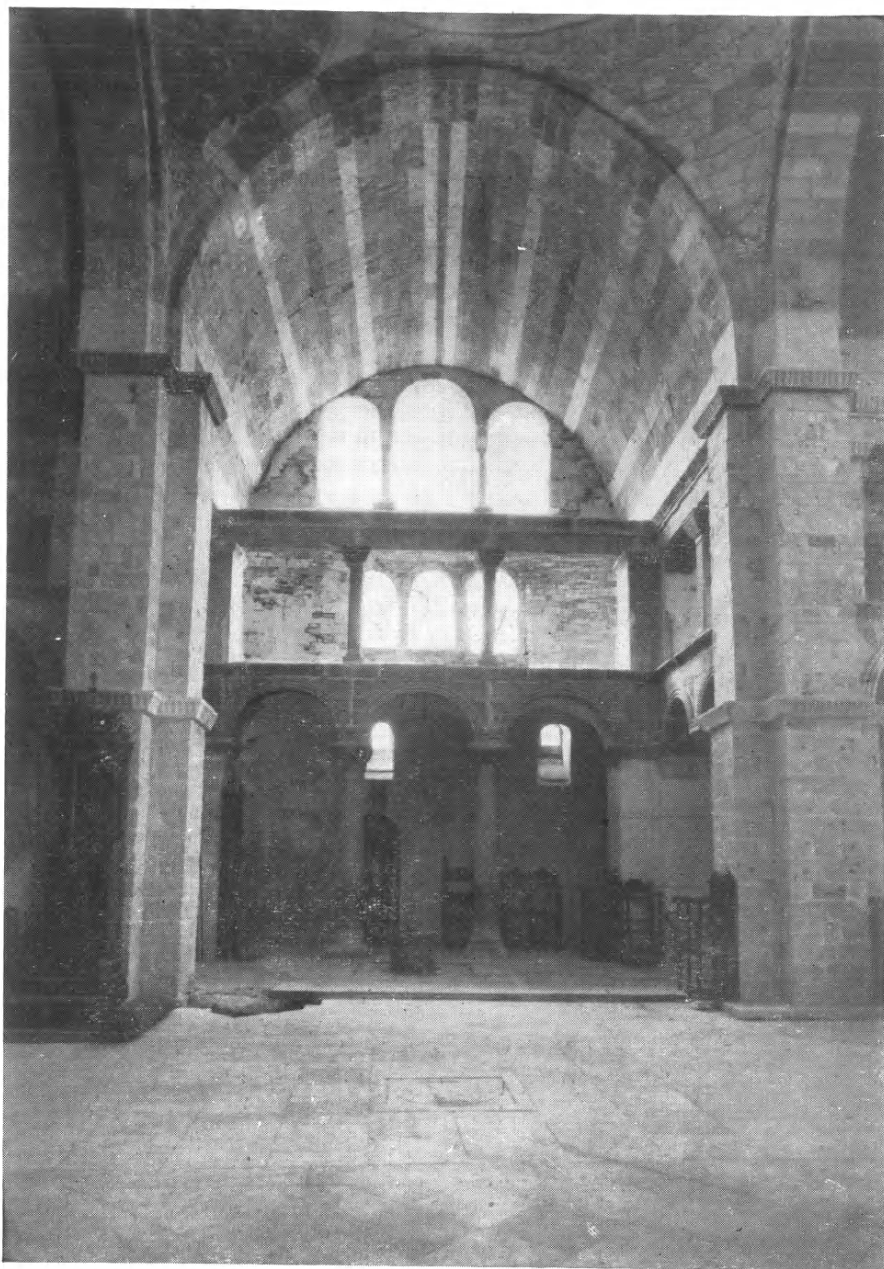

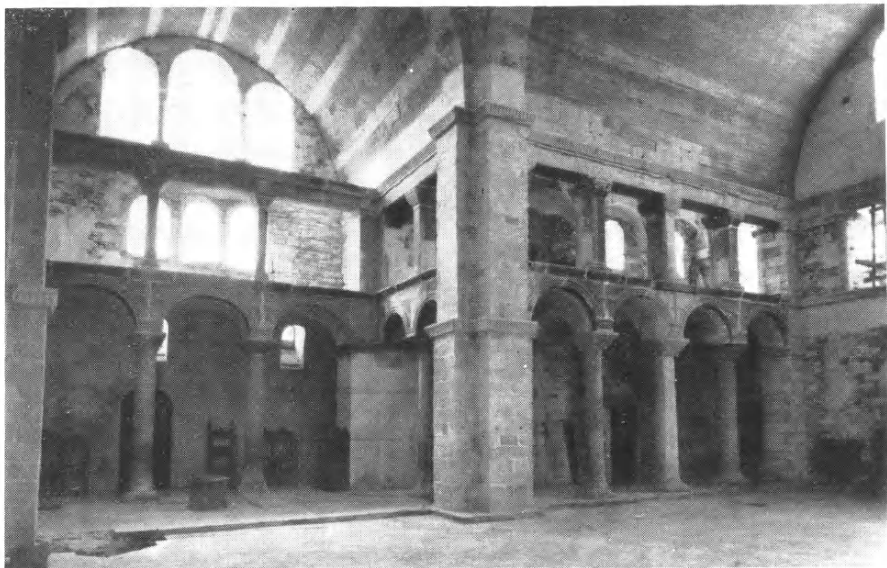
α. Ἀποψις τοῦ πυλῶνος καὶ τοῦ φωτανάματος ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς μονῆς μετὰ τὰς ἐργασίας ἀναστηλώσεως.

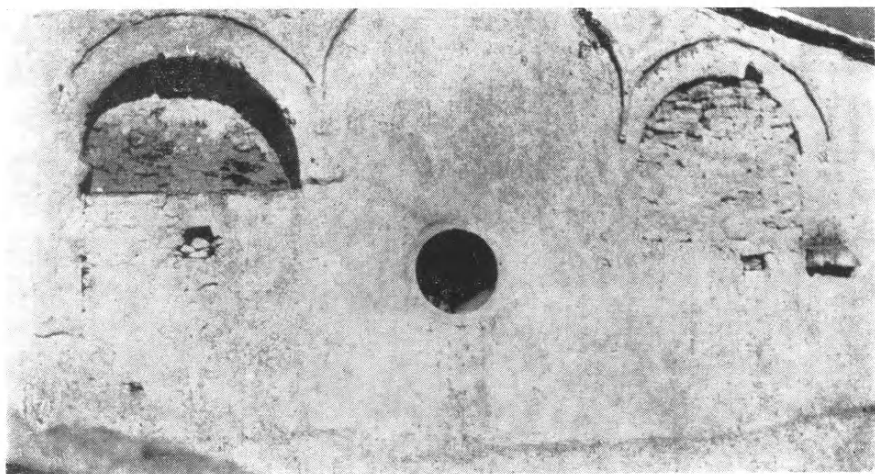
β. Ὁ ξυλότυπος τῆς καλυπτηρίου καμάρας τῆς Τραπεζῆς τῆς Μ. Παρηγορητίσσης Ἀοτῆς.

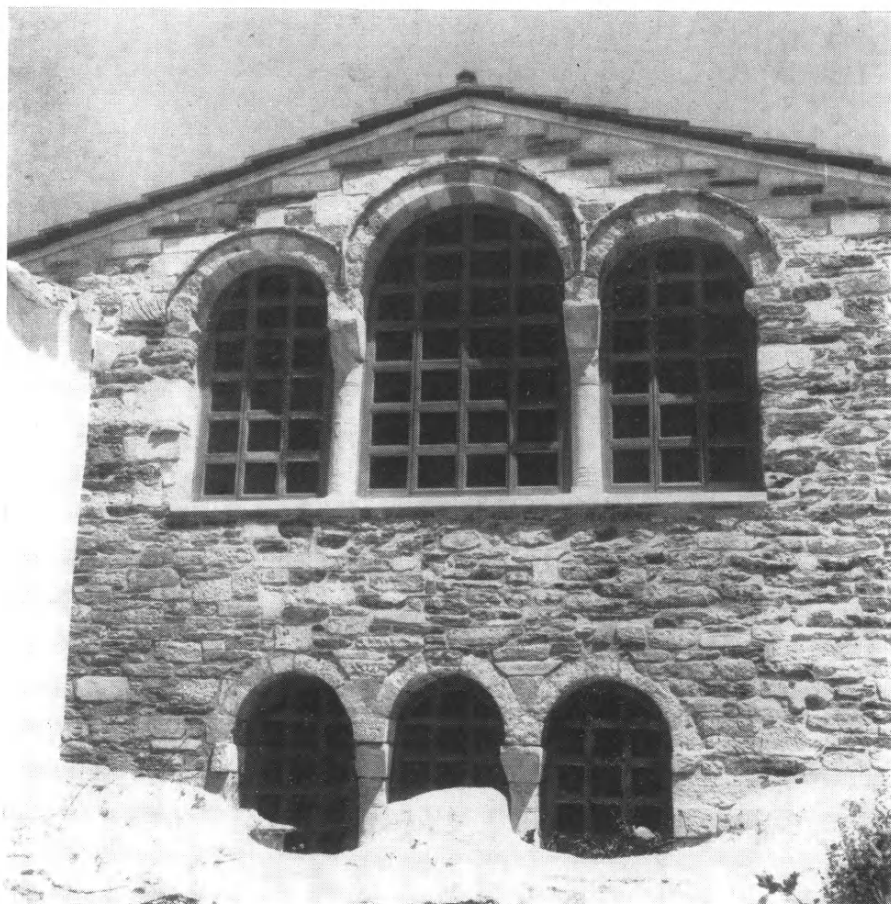
Ἐξωτερικὸν τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ τῆς Καταπολιανῆς
 δεικνύουσα τὸ ἀνοιχθὲν μέγα τρίλοβον παράθυρον καὶ τὰς τριχρόμους σειρὰς
 θολιτῶν τῆς καμάρας.

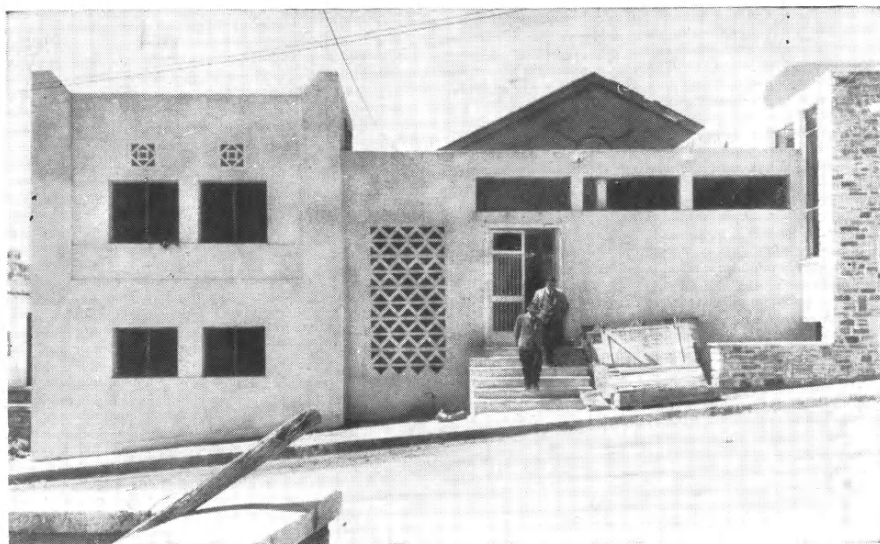
α. Ὑποψις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Ν. καὶ τοῦ Δ. σκέλους τοῦ σταυροῦ
μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

β. Τὸ τρίλοβον παράθυρον τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ ὡς εἶχε
πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ.

Τὸ μέγα ἄνω τρίλοβον παράθυρον τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ τῆς Καταπο-
λιανῆς μετὰ τὰς ἐργασίας ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ κάτωθεν μικροτέρου
τριλόβου παραθύρου.

α. Ἡ πλευρά εἰσόδου τοῦ Μουσείου Τήνου.

β. Προοπτική ἄποψις τοῦ Μουσείου Τήνου.